

VER/3(1)

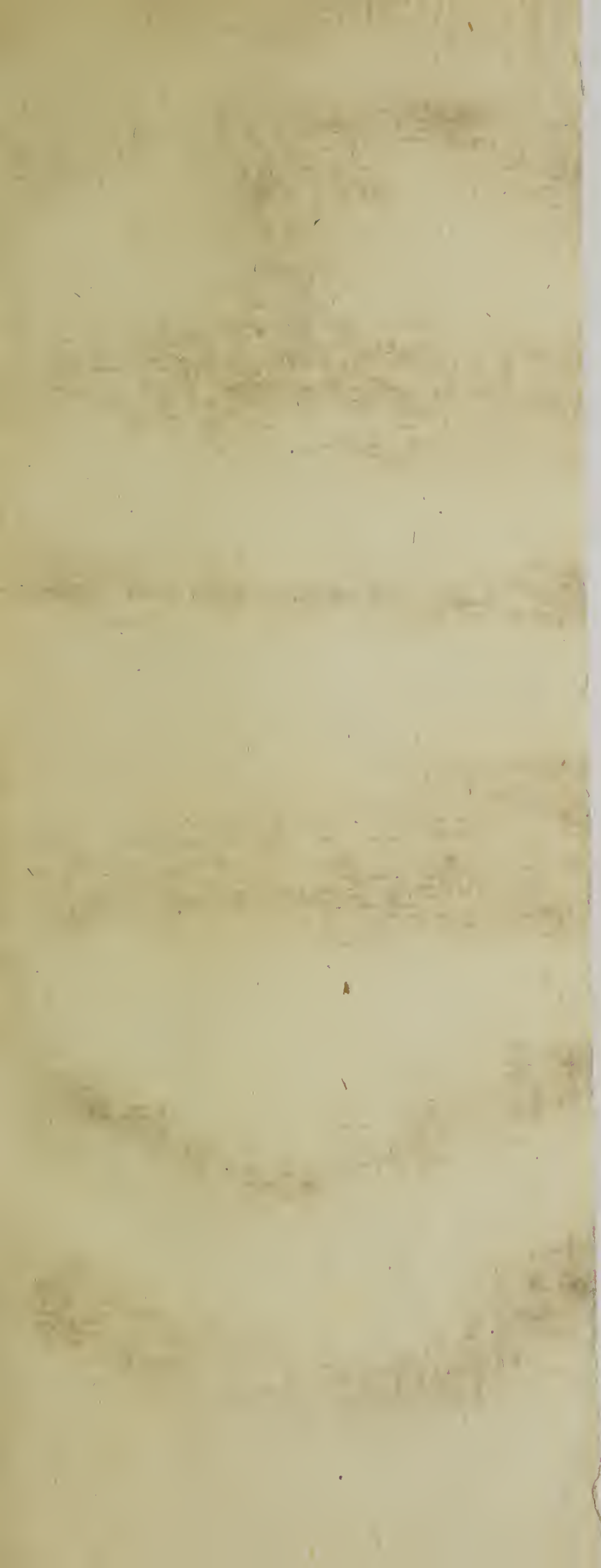

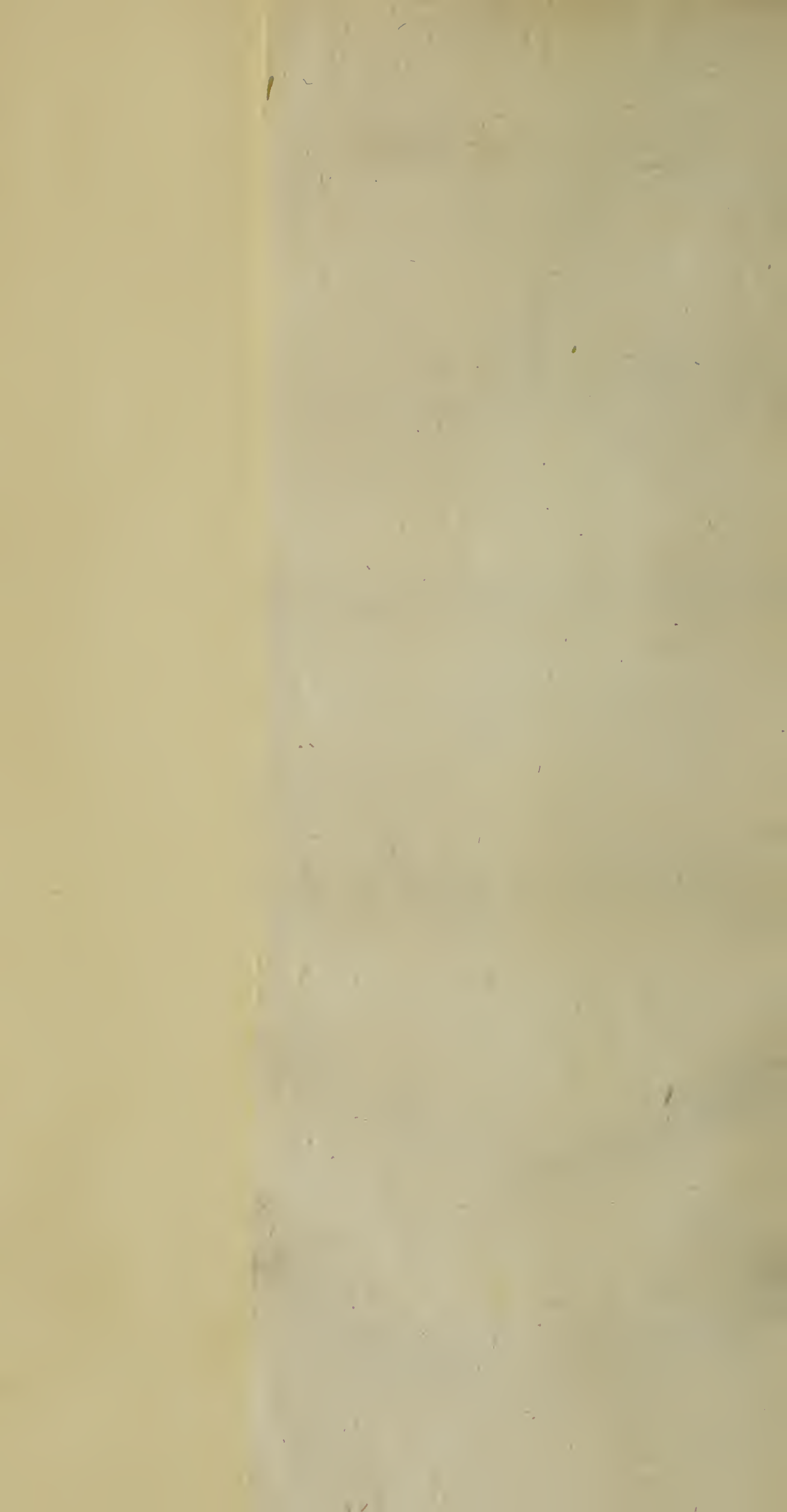

VERHANDELINGEN
VAN DE
N A T U U R-
E N
G E N E E S K U N D I G E
CORRESPONDENTIE-
S O C I E T E I T,
I N D E
VEREENIGDE NEDERLANDEN,
OPGERICHT IN 'S H A G E.

Behelzende de GENEESKUNDIGE WAAR-
NEEMINGEN van het Jaar 1779.

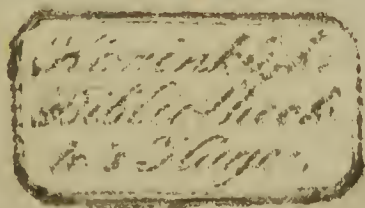
*Ventos, & Varium Cæli prædiscere morem
Cura sit, ac Patrios cultusque habitusque locorum.*
V I R G I L I U S.

I. DEELS . II. AFDEELING. b.

MUTUA PRÆSTANT OFFICIA. *V. Meegen So.*

IN 'S GRAVENHAGE,
BY JAN ABRAHAM BOUVINK.
M D C C L X X X I I I.

*Corpora cœlestia, meteora, climata, anni tempestates,
soli diversitas, montes, mare, lacus, paludes, flu-
mina; vegetantia, animalia, subterranea, homi-
num numerus, vitæ genus, alimenta, potulenta,
ignis pabulum, opificia, artes, commercia, & alia
plurima, suam quæque eo (ad plenam aëris exhiben-
dâ historiam,) symbolam conferunt.*

G A U B I U S.

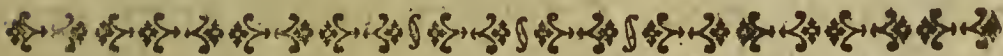

DERDE CLASSE.

*Van dat Gedeelte van de Provincie van HOLLAND
enz. 't welk tusfchen den gemeenen Rhyn-
mond en het Vlie gelegen is.*

V A N D E

M A A S - S T E D E N.

B E R I C H T

V A N D E

Z I E K T E N,

W E L K E T E

R O T T E R D A M,

In het Najaar 1779, zyn waargenoomen,

D O O R D E N H E E R

L. R O U P P E,

Med. Doct. enz.

Om, zoo veel mogelyk, ter bevordering van
den zoo loffelyk ondernoomen arbeid be-
hulpzaam te wezen, zoo heb ik de eer te be-
richten: dat de Ziekten alhier in het najaar een
O o weinig

weinig aanmerkelyker, dan in eenige der laatstvoorgaande Jaaren geweest zyn; bestaande in *Febres continuæ remittentes* & *intermittentes*: ook zyn my eenige *Diarrhoeæ biliosæ* & *serosæ*, en daar onder drie *cruentæ* voorgekomen. — Het jaar ten einde loopende deden zich ook verscheidene Verkouwdheden, als vast zittende Rheumatique pynen, Verstoptheid, Hoesten enz. op.

Onder de eerste bevonden zich verscheidene ligte Gal- of Rot-koortsen, die onder een gering voorkomen, somwylen echter noch doodelyk uitvielen, veelal met Sprouw afliepen, en by sommigen in hartnekkige Tusschenpoozende Koortsen veranderden. Ik kon niet onderscheiden bemerken, dat eenig soort van Inwoonderen deezer Stad meer dan anderen aan Ziekte onderhevig waren; ofte ook het eene Distrikt meer dan het andere aangedaan ware; hebbende dezelve by gegoede zoo wel als by arme Lieden waargenoomen. De Lyders gingen gewoonlyk eenige dagen van te vooren kwakkelende, als tusschen ziek en gezond, met verminderde eetlust en opzetten van den buik verzeld: kreegen vervolgens een weinig Koorts, by eenigen met, by anderen zonder braaken, die na de eerste 2 of 3 dagen weder veel afnam; zoo dat, volgens den pols en het uitwendig aanzien, die eerder eene *irreguliere intermittens*, dan wel eene *Febris continua* scheen te zyn: ook waren de *exacerbationes* zeer ongeregeld, en deden haar meer door de benaauwdheid en angst, dan wel door den pols, of eenige aanmerkelyke vermeerderde warmte kennen. De Eetlust ging geheel weg, de Tong was min of meer beslagen, en de Lyders klaagden veel over

over zwakheid en benaauwdheid; echter zaten zy nog al veeltyds op. Den 6den, 8sten of 10den dag kwam 'er verandering. Eenigen betterden, doch herstelden langzaam: anderen kregen de Sprouw, en dat zelfs vroegtydig: by anderen nam de Koorts ten laatsten toe onder de gedaante van eene *Febris putrida maligna*, waar in zelfs de Ingewanden, en byzonder de Lever, gelyk uit de kleur scheen te blyken, niet vry was van ontsteeking; of ging in eene hartnekige *Febris intermittens* over. In den beginne van *October* zag ik de Sprouw by twee welgestelde en anders gezonde Vrouwen, na sterk overgeeven, reeds den 2den en 3den dag vry overvloedig [*]: beidene waren sterke Theedrinksters. De eerste stierf den 6den dag, na dat de Sprouw eens afgevallen was, als aan eene *gangræna interna*: de andere herstelde echter langzaam. By een Heer vertoonde zich dezelve den 13den dag; na 4 dagen hikkens en eenen zeer kleinen pols. — Wanneer 'er geneigdheid in de Lyders was ter voortbrenginge van de Sprouw, en dezelve niet wilde uitbotten, of te voorschyn komen, dan veroorzaakte dit agterblyven vreemde en zeer onaangenaame verschynsels in de Ziekte. Zie hier een geval:

Een Buskruitmaker, zynde een taamlyk sterk en arbeidzaam man, ook vry geregeld leevende, werd, zoo veel ik uit zyn verhaal opmaken konde, van diergelyk eene ligte Koorts overvallen. Hy werkte daar mede eenige dagen,

[*] Men vergelyke hier mede beneden het *Bericht* van 's HAGE.]

gen, schoon bezwaarlyk: dan, ziende dat het met hem niet schikken wilde, nam hy eenige dagen agter een Brusfelfche Pillen in, die by hem fterk werkten. Den 6den of 7den dag werd ik by hem geroepen, vond hem zeer onverschillig, wat Koorts hebbende met een ongelijken pols, beflagene tong, en klaagende over benaauwdheid. Dus bleef hy 4 of 5 dagen, fomwylen met eenig meerder verhef in den polsflag, die kort daar na weder ten naaften by natuurlyk, en zelfs op sommige tyden min dikwyls, dan naar gewoonte floeg. Hem werden *Eccoprotica antifeptica* toegediend. Omtrent den 13den dag werd hy *comateus* (door eene ligte Beroerte overvallen); echter zoo, dat hy aangesprooken, nog altyd antwoord gaf, met een zeer flauwen pols, die daags daar aan niet meer gevoeld konde worden. 'Er werden *Cardiaca antifeptica* gegeven, benevens *Epispastica* en *Vesicatoria*, doch vruchteloos toegediend; kunende ik de laaften ook niet aan het trekken krygen, hoe zeer ik die aanzette, voor den 17den dag. Hy overleed twee dagen daar na, en bleef meest zyne geheele Ziekte door zoo present van geest, dat hy om te wateren, of af te gaan begeerde geholpen te worden. Ik heb nog eenige Lyders van dit foort gezien, doch welkers omftandigheden niet zoo gevaarlyk waren; in welken de Ziekte ook na lang worstelen met Sprouw afliep, en by het gebruik van de Kina herstelden: welk middel my echter niet dan in den laaften tyd der Ziekte, hoewel het zelve anderszins wel van pas fcheen, behulpzaam wilde zyn.

De Intermitteerende-Koortfen speelden hier
ook

ook een goeden rol: zy waren veelal overblyfsels van Gal-koortfen, en de geneezing zeer wederftreevende. De Kina fcheen dezelve in veele gevallen eerder aan te zetten dan te verdryven; en wanneer hier mede hartnekkig wierd voortgegaan, verergerde zy deeze Koortfen aanmerkelyk.

Belangende de *Diarrhoeæ*, deeze hadden niets byzonders in zich, fchynende my van dezelfde oorzaaken, als de bovengemelde Koortfen, te weeten, van bedorvene gal en fcherp gewordene vochten, door de voorafgaande warmte veroorzaakt, herkomstig [*]; gehoorzaamende ook gemakkelyk aan de gewoone geneeswyze. Men heeft my gezegd, dat 'er *Dysenteriaë* gezien zyn; doch deeze zyn my niet voorgekomen. De drie bovengemelde Lyders, welke bloedigen afgang loosden, konde ik tot die *Classe* niet brengen.

Onder de ongemakken van Verkouwdheid, die meest in *November* en *December* gezien werden, was de Hoest aanmerkelykft. Dezelve had veel zyn zetel in de Maag, en was by bejaarde Lyders niet alleen fatigant, maar dreigde zelfs Verftikking en Beroerte. By eenige Lyders was die periodicq, en kwelde zeer des nachts: anderen werden overdag op ongelyke tyden hevig daar van aangedaan. Meest allen hadden Koorts, gebrek aan Eetluft, beflage tong, en moesten overgeeven. Braak- en Buikzuiverende middelen deden veel nuts; en ten laaften
genas

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van den Wel Ed. Heer HULIN, I. D. II. St. II. Afdeel. bl. 49.]

genas de Kina, met *Incidentia* en *Anodyna*: ook deed het drinken van koud water, byzonder in den aanval veel goeds.

Op het laatste van *December* deden zich Koortsen op van eenen rottenden aart, met teekenen van geelachtige Ontsteekingen: insgelyks voegden zich deeze by den grasfeerenden Hoest en maakten dezelve gevaarlyk en ook ras doodelyk.

Een sterk Man en groot Jenever drinker kreeg, na 4 of 5 weeken aan een Maag-hoest gelaboreerd te hebben, waar tegen hy niets dan Jenever met Stroop gebruikte, een hevige pyn voor het hart, die zich langs de korte ribben tot den rug uitstreckte, waar door de adembaling zeer belemmerd werd. Ik werd 'er den derden dag by geroepen, en vond den Lyder met eene gele beslagene tong bezet, eene rasfe en tamelyk sterke pols, ligt ylende. Hy verhaalde my echter zeer verhaastende, en met eenen *Sardonischen* lach, dat hy nu veel beter was [*]: dat de pyn hem in den nacht verlaaten had; en dat hy nu konde ademhaalen, zitten en leggen, zoo hy wilde; zoekende teffens voorwerpen te grypen, daar 'er geen en waren. Gevraagd zynde wat hy deed, antwoorde hy, dat hy dagt, iets voor hem te zien vallen. Hy stierf omtrent 2 uren daar na zeer schielyk. Ik heb nog 2 Lyders gezien, waar in zich ontsteeking by den Hoest voegde, en een zonder Hoest met Koorts en Galbraaken. Zy herstelden, en hadden eene dikke

[*] Doorgaans een doodelyk verschynfel, vergeleeken met het *Bericht* van HAARLEM beneden.]

dikke geele, doch weeke korst op het aderge-
laatene bloed. De Lever schein de zitplaats
der ontsteeking geweeft te zyn.

Dit is het geen, 't welk buiten eenige *Morbi
chronici*, die niets ongewoons hebben opgele-
verd, in de laatste drie maanden van het Jaar
1779, my voorgekomen is. Kan myn Bericht
van eenig nut zyn, zoo biede het gulhartig aan,
om daar mede naar goedvinden te handelen.

(was geteekend)

R O U P P E, *Med. Doct.*

ROTTERDAM,
den 23 September
1780.

572   BERICHT *van de* ZIEKTEN

[LIJST der DOODEN binnen de Stad ROTTERDAM,
van den 1 *January* tot den 31 *December* 1779.
volgens de Rotterdamsche Courant.

	Mans	Vrouw.	Kind.	Samen.
January	39	67	86	192
February	40	49	63	152
Maart	32	44	58	134
April	29	41	54	124
Mey	40	45	65	150
Juny	22	32	53	107
July	30	23	60	113
Augustus	15	32	46	93
September	31	32	52	115
October	41	38	48	127
November	47	50	50	147
December	30	58	46	134
	<hr/> 396	<hr/> 511	<hr/> 681	<hr/> 1588

In dit afgeloopen Jaar zyn in de Nederduit-
sche, Fransche en Engelsch Gereformeerde, als
mede Luthersche, Remonstrantsche en Room-
sche Gemeentens deezer Stad gedoopt

818 Zoons.

815 Dochters.

te samen

1633

Wyders zyn binnen de Stad in ondertrouw
opgenoomen 601 paaren.

Het

Het getal der GESTORVENEN is geweest:

In 't Jaar	1772	2445	In 't Jaar	1776	2148
————	1773	1526	————	1777	1627
————	1774	1274	————	1778	1466
————	1775	1487	————	1779	1588

Ouderdom der GESTORVENEN,
van den 1 *January* tot den
31 *December* 1779.

Beneden het Jaar	351		Van			
Van						
1 tot 5	235		55 tot 60	72		
5 — 10	61		60 — 65	74		
10 — 15	18		65 — 70	71		
15 — 20	21		70 — 75	90		
20 — 25	39		75 — 80	78		
25 — 30	43		80 — 85	56		
30 — 35	35		85 — 90	29		
35 — 40	57		90 — 95	7		
40 — 45	44		95 — 100	2		
45 — 50	55		100 — 105	1		
50 — 55	62					

Perfoonen van welken de Jaaren niet
zyn opgegeeven. 86

dus te samen 1588]

KORT BERICHT
VAN DE
ZIEKTEN

In den Jaare 1779 en 1780.

TE
SCHIEDAM,

DOOR DEN WEL ED. GESTR. HEERE

W. M. KEUCHENIUS,

Med. Doct. enz. enz.

Aangaande de Ziekten, die te SCHIEDAM in de Jaaren 1779 en 1780 geheerscht hebben, valt weinig byzonders aan te merken. Over het algemeen kan men zeggen, dat deeze Stad in de beide zoo even genoemde Jaaren weinig Zieken gehad hebbe; ja minder, als in voorige, noch zulke gevaarlyke Ziekten, als andere plaatsen ondervonden hebben.

Men is alhier bewaard gebleeven voor *Morbi contagiosi*, voor besmettelyke *Diarrhoeæ*, en *Dysenteriae*, voor *Epidemische Ziekten*, *Variolæ*, *Morbilli*, *Febres Scarlatinae*: zelfs heeft men minder *Febres biliosæ*, en *continuæ* dan gewoonlyk gehad; maar daar tegen zyn 'er wel zoo
veele

veele *Febres intermittentes tertianæ* geweest, en ook meerder *Quartanæ*, dan wy doorgaans gewoon zyn.

Het getal der Dooden, in het Jaar 1779, is ook één van de minste der geenen, die wy sedert 18 Jaaren opgemerkt en aangeteekend hebben, en bedraagt 189, zoo oude als jonge Personen. In dit Jaar 1780, zal het getal der Gestorvenen waarschynlyk nog minder weezen; want tot den 22 *October* telt men maar 156, die Overleeden zyn; daar het ordinaar getal der Dooden in de meeste Jaaren anders circa 220 beloopt.

Waar uit men haast zoude mogen besluiten, dat warme en drooge Zomers deeze Stad en omtrek voordeeliger en gezonder zyn, dan de natte en koude.

En wat de situatie der Stad aanbelangt, dezelve is gelegen aan een binnen Landskanaal, de *Schie* genaamd, daar ze haar naam van ontleend heeft, een groot quartier uurs van de Maze.

Deeze Rivier wordt door eene lange en schoone Haven, door diepe Grachten, en zwaare Sluizen, in en om de Stad zoodanig geleid, dat ze dezelve byna overal door middel van de Vloed en Ebbe tweemaal daags versc'h water bezorgt; daar en boven heeft de Stad een uitgestrekt Spui, 't welk een groote quantiteit waters kan bevatten, en verzamelen; en 'tgeen de Havens en Grachten, het water in dezelve lager geworden zynde, dan met kracht doorspoeld en schuurt, om ze zuiver en diep te houden, en te beletten dat

dat 'er geen vuil of te lang ftill fttaande water in kan opgehouden worden. Men mag zeggen: dat geen Stad in Holland, zuiverder en verfter water heeft, als deeze.

De Stad, fchoon van binnen fterk bebouwd, en betimmerd, heeft echter weinig hooge gebouwen, noch extra naauwe ftraaten of fteegen.

De omtrek van circa drie quartier uurs of meerder aan de Ooft, Weft, en Noordzyde is luchtig, open, weinig betimmerd, of beplant met hout gewafch. Men vindt 'er ten minften niet veele hooge boomen, maar meeft opene velden of weiden. Aan de Zuidzyde over de Maze ligt een Eiland, in 't welk vruchtbaare graanlanden, hout gewafch, en op de meefte dyken hooge boomen gevonden worden, echter niet zoo veel of zoo hoog, dat daar door de vrye doortocht van Winden aan dien kant van de Stad zoude belet of gehinderd worden; zy kunnen van dien kant, zoo wel als van de andere zyden naderen, en geeven aan dezelve, fchoon 154 Stookeryen hebbende, eene vrye en zuivere lucht.

De Levenswyze der Inwoonderen is over het algemeen matig en geregeld: de gemeene man, die 'er zwaar werkt, wint goede dagloonen, en kan voor zyn huisgezin het noodige onderhoud van goed voedsel verfcchaffen; 't geen 'er ook in eene tamelyke hoeveelheid te bekomen is. Uit het Weftland worden veele groenten en tuinvruchten, uit het Overmaafche Eiland een menigte appelen aangebracht, die door den gemeenen man al veel gegeten worden. Spek, Vleefch en

en Vis kan hy nu en dan vergelden; 't geen ook geschiedt, doch niet overtollig.

Zoo dat de levenswyze, de zuivere lucht, en het versche water deeze Stad al zeer gezond maken, en voor zwaare Ziekten bevryden.

De Sterflysten van 18 achter een volgende Jaaren, accuraat aangeteekend, toonen zulks mede aan. Het geheele getal zoo van oude als jonge Perfoonen in 18 Jaaren Overleeden bedraagt 3946; 't welk gevolgelyk een gemiddeld getal van 219 Gestorvene menschen jaarlyks uitmaakt.

Nu reket men zonder eenige vergrooting, dat SCHIEDAM 7500 Inwoonders bevat, het is waarschyglyk dat 'er zelfs meerder zyn; en dus, dat, als daar van Jaarlyks 219 sterven, gelyk blykt, het getal der Overleedenen met de levendigen evenredig is als 1 tot 34. of om duidelyker te zeggen, dat van 34 menschen één in het Jaar alhier komt te sterven.

De Heer ZUSZMILCH, die ik meen dat het getal der Gestorvene in SCHIEDAM met dat der leevenden evenredig gesteld heeft als 1 tot $26\frac{2}{3}$, moet daar omtrent kwalyk geïnformeerd geweest zyn.

[*] Volgens de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, January 1780. No. 1. bl. 20. zyn 'er getrouwd 58 paaren.

Gedoopt 131 Zoons: 114 Dochters. samen 245 Gestorven en Begraaven 201 Perfoonen, waar onder 91 Kinderen: dus 57 minder dan in 1778.]

KORT

KORT BERICHT
VAN DE
ZIEKTEN
TE
VLAARDINGEN,
DOOR DEN HEER
AS. VAN DEN HAM,
Med. Doctor.

*****

Ik kan niet anders melden, dan dat ik in het afgeloopene, zoo als tot heden toe in dit Jaar hier ter plaatse niet als gewoone Ziekten heb behandeld, en zelfs in eenen minderen graad van hevigheid dan in voorgaande Jaaren.

De *Febres intermittentes* waren meest *Stomachicae*, *pituitosæ* in 't voor- en najaar, welke ik meest alle in 't begin door *Laxantia antiphlogistica*, en daar na met *Resolventia amaricantia* geneezen heb.

Geene *Diarrhoeæ*, noch *Dysenteriaë*, vooral Epidemisch, hebben hier gegrasfeerd; eenige weinige uitgezonderd, die zich in eene vochtige lucht met natte kleederen, beroeps halven eenigen tyd hadden opgehouden, welken in *Novem-
ber*

ber van het Jaar 1779, met zachte *Diarrhoea* aangevallen werden, en die ik enkel door twee of drie giften van twintig greinen Rhabarber met tien greinen Kreeftsöogen genas.

Even min heb ik Rot-koortsen waargenoomen; doch wel zachte Gal-koortsen, maar weinige. Voorts heeft my niets meer gekweld dan eene hardnekkige Hoest in Kinderen, waar van het bloed in meest allen sterk ontfteeken was na de aderlating, die by my van de meeste vrucht fcheen, by het sterk gebruik van het *Oxymel scilliticum* met water; in welkers quantiteit van zes oncen en twee *Oxymell. Scillitic.* ik dertig of 40 druppels *Tinct. Croci* en *Benzoini* drupte. Eenigen verslikten, ondanks alle aangewende poogingen.

Weinige *Morbi inflammatorii* heb ik deezen Zomer hier gezien; meest waren het onzuivere Maagkwaalen met braaking en verloorene eetlust: ook veele Maagkramp-pynen, in welker beidene de *Ipecacuanha* en *Rheum* en 't *Antiemeticum Riverianum* myne gewoone hulpmiddelen waren: ook is de *Cicuta* in de laatste foort nu en dan van vrucht geweest.

(was getekend)

As. VAN DEN HAM.

VLAARDINGEN,
den 16 October
1780.

BERICHT

B E R I C H T
V A N D E
Z I E K T E N
T E
B E R K E L, E N Z.

*In de Nieuwe DROOGMAKERYEN, in 1779;
benevens een BELOOP der ZIEKTEN
sedert 1776.*

D O O R D E N H E E R
J. V A N Z W I G T,
Chirurgyn en Practizyn.

*R*emitterende, Intermitterende, zeer weinig ge-
duurige Koortfen zyn hier te BERKEL, en
in derzelver om en bygelegene Drooggemaak-
te Landen, meest al de Heerschende Ziekten
het geheele Jaar door geweest.

Zy onderscheidden zich, in hunne soort,
goed, of kwaadaartigheid, naar de faisoenen,
waar in dezelve vielen, en naar de weêrs-gesteld-
heid, haar niet, ofte al, ware toegedaan.

Zoo

Zoo neemen wy hier waar, dat ze in den Winter met vriezend weêr, en heldere lucht, het minste heerschen; en 'er dikwyls geheel geene vernoomen worden.

Maar een volgend Dooiweêr, met Noorde, en Noord Weste Winden, vochtigen dampkring, Regen of Sneeuw, doet hun spoedig het hoofd opsteeken, en kooft dan in de gedaante van eene *Catarrhale* Koorts te voorschyn, en wordt gevolgd van een *Rheumatismus*, *Pleuritis*, valsche Long-Ontsteeking, Amborstigheid, Beroerte, enz. Welke Ziekten, zoo zy laat in 't voorjaar koomen voor te vallen, of wanneer 'er eene schielijke voorjaars warmte met vochtig weêr invalt, zeer gemakkelyk tot het rotachtige overhellen, zoo 'er niet behoorlyk word in voorzien.

In de maanden *April*, *Mey* en *Juny*, laten zy zich het beste geneezen, en zyn dan zuiver *Intermitterende*, zoo 'er geene *Epidemische* Ziekte mede gepaard gaat.

In het laatste van *July*, of het begin van *Augustus*, wordt deeze Koorts weêr algemeener, is dan *Remitterende*, en geduurig van eenen galachtigen aart; en, zoo het weder en de Luchtgesteldheid mede werken, loopen zy wel eens uit in eene volkomene Rot-koorts, die 'er veel aandoet, en dikwyls tot laat in *October* blyft volharden: 'er is geen saisoen haar gunstiger, dan het najaar; en hoe nader wy aan den Winter koomen, hoe zuiverder tusfchenpoozende zy worden, en beginnen gemeenelyk met de

P p

eerste

eerste invallende Vorst, sterk te verminderen, of genoegzaam te verdwynen.

Onder de sleepende Ziekten, die men hier waarneemt, verdienen de Zenuw-Ziekten met derzelver aanhang de eerste plaats: de naauwe keelen, die hier onder de sexe vry algemeen zyn, verzeld van *Passio Hysterica*, pyn in de maag, en kwaade spysverteering, is eene hebbelyke Ziekte der Vrouwen; terwyl de mans, voor het grootste gedeelte aan *Herniæ laboreeren*: steen in de blaas, neemt men zeldzaam waar, als ook de Venus-Ziekte, Teering, Kanker, Verstoping in de Lever, Sint *Vitus* dans, Stuipen, Vallende Ziekte, Razerny, Waterzucht, Etterborst, en meer anderen, zyn alle Ziekten die niet dan zeer enkeld voorkoomen.

Engelsche Ziekte, onder de Kinderen neemt men ook al spaarzaam waar; doch 'er sterven veele Kinderen onder het krygen hunner Tanden aan Stuipen, uitteerende Koortsen, Loop, enz. Kinkhoest onder de Kinderen, heb ik 'er gedurende 7 Jaaren eens waargenoomen, die zich gemakkelyk liet geneezen, en waar aan 'er geen stierven, als één enkelde, die alle Geneeskundige hulp weigerde.

In den Jaare 1776, in de maand *Augustus*, werden onze heerschende Koortsen van eenen Galachtigen en Rotachtigen aart, welke Rotachtigheid, by enkelden zoo verre gaande was, dat men ontbinding van het bloed, doch geen gierst uitslag, noch purper vlekken waarnam; veelen Overleeden aan deeze Koortsen, en welke
tot

tot in *November* van het zelve Jaar aanhielden; terwyl deeze Ziekte als toen, door de Kinderpokjes vervangen werd, die tot in het volgende Jaar 1777. in 't voorjaar bleef aanhouden. Deeze waren by veelen goedaartig; terwyl 'er by eenigen faamgevloeide wierden waargenoomen, en waar aan ook eenigen, die van het ergste foort hadden, Overleeden.

In den Jaare 1777, graspeerden hier de Maze-
len, doch waren goedaartig, en 'er stierven
geenen van; by myn weten, heeft men voor
niemand die aan de zelve *Laboreerden*, eenige
Geneeskundige hulp gevraagd: in de maand van
Mey van het zelve Jaar, zag men hier al Gal-
koortsen, en in de maand van *July*, zag ik in
eene kwaadaartige Rot-koorts gierst uitslag in
menigte, in eenen stervenden persoon die ver-
zuimd was.

In den Jaare 1778, nam men in de maand van
April, Gal- en Rot-koortsen waar, die geduu-
rende den Zomer, min of meer bleeven voort-
duuren, en in den Nazomer weder verheften,
doch waren niet menigvuldig. In de maand *No-
vember* van het zelfde Jaar, liet zich, (na een
reeks van 29 Jaaren,) het Roodvonk of Schar-
laaken-koorts zien, die ons onophoudelyk tot in
de maand van *Juny* van het volgende Jaar 1779,
bybleef. By veelen was het zoo goedaartig,
dat men geene Geneeskundige hulp dacht noo-
dig te hebben, en zy herstelden wezenlyk zeer
wel; terwyl het by anderen van eenen kwaad-
aartigen aart was, en zich in weerwil van alle
aangewende hulpmiddelen, niet liet temmen:
zeer veele bejaarden werden aangetast.

Op de eerste verschyning deezer Ziekte, kwam dezelve onder de gedaante eener kwaadaartige kwaade keel, gevolgd van uitslag, voor; doch in 't vervolg nam dezelve aanvang, met overvloedige braakingen, pyn in 't hooft, in de keel, in de lendenen, in armen en beenen, en het hooft, aangezicht, en de keel, begonden te zwellen; en den volgenden dag, vertoonde zich de huid aan die deelen bereids rood, met kleine puistjes. Die de braaking voortzetten, kreegen te gelyk eenige afgangen, met verligting.

Hier by vertoonde zich eene geduurige Koorts, die met den avond verhefte; de zwelling en uitslag, ging naar gewoonte trapswyze voort; tusfchen den 4 en 5den dag werd de Ziekte erger, de Koorts verhefte zich met onrustigheid, welke in ylhoofdigheid veranderde; de pols werd voller, zoo, dat men by eenigen een ader moest openen, daar zulks in den beginne der Ziekte fchadelyk fcheen te zyn.

In enkelden werd de keel zoodanig vernaauwd, dat zy meenden te ftikken, kwylden fterk, en hadden geene afgangen; 't welk ook, door gebrek aan het behoorlyk toedienen van Lavementen, bezwaarlyk konde verkreegen worden. Op den 6den dag vervielen zy in eene compleete razerny, zoo, dat ze met moeite en veel oppassens, niet in het bed konden gehouden worden: de Ziekte weerftreefde alle hulp der kunst, en de dood maakte gemeenlyk op den 7den dag, een einde van hun lyden.

By andere werden met de zwelling der keel, de onderkaaks, en oorklieren zeer opgezet, en
op

op den 5 en 6den dag begonden zy te ontvellen, en op de plaatsen der ontvelling, was de huid ten eenemaal verstorven, ook deeze weerstreefden alle aangewende hulp, en stierven zeer elendig, meest op den 7den dag.

Eenigen klaagden over zwaare pyn, en styfte over het ganfche Lichaam, en de Ledemaaten, zoo, dat eenigen niet konden gaan, noch ftaan; terwyl anderen, na dat de braaking over was, in een foort van Slaapziekte vervielen, die met den tweeden dag eindigde; en deeze kwamen 'er gelukkig door.

Intusfchen waren 'er, die met den tweeden dag al begonden te ylen, en na het ylen over was, eenen tyd lang ongevoelig, en wezenloos bleeven.

Sommigen traanden de oogen, van den tweeden tot den 6den dag, die, door een kwaadaartig foort wierden aangetast, stierven of begonden te beteren, op den 7den dag, na de Ziekte begonnen was.

Als de Ziekte begon, vertoondē zich de huid by allen, eerft vol kleine puisjes, even eens (als dat geene dat men by ons ganze-vel noemt, en door de koude veroorzaakt wordt,) en daar na werd de huid rood, met vlakken, ook by eenige nam men waar, eene fchilferachtigheid aan den hals, en onderkaak, eer zy de uitflag kreegen, indien de uitwaasfeming, in den beginne der Ziekte niet naar behooren was bevorderd geworden, bleeven die kleine witte puisjes, (alvoorens gemeld), met de roode vlakken con-

tinueeren , langer dan men gewoon was ; zoo de Ziekte stand hield , werden zy grooter , en 'er ontlaste , als men ze aan stukken wreef , een helder water uit : by eenigen kwamen zelfs Verzweringen aan handen en vingers , die aanmerkelijk en uitgestrekt waren , doch de stoffe , die aan dunne etter gelyk was , bepaalde zig alleenelyk onder de opperhuid.

De Bloedryken , hadden staande de zwelling aan hooft en keel , sterke neusbloedingen , met verligting.

Op den 7 , 8 , 9 tot den 10 en 12den dag , na het afloopen van het eerste tydperk , begonnen zy allen , welke door deeze Ziekte waren aangetast , en door my behandeld zyn geweest , min of meer wederom ziek te worden : men vernam toen pyn in het hooft , loomheid in armen en beenen , en Koorts , gevolgd door afkeer van allerlei eeten : by Kinderen nam men meer opzettingen , in de onderkaaks klieren waar , die zich door eene afleiding te maaken , en verdelende middelen aan te leggen , ligtelyk lieten verdwynen ; terwyl de bejaarden , meest al over een plaatselyke pyn klaagden , de eene in den schouder , de andere in de dye , een derde in den rug enz : die hun lang bybleeven.

By eenigen naar den 10 of 12den dag dat het eerste Termyn was afgeloopen , verscheen 'er eene buitengewoone zwelling , aan hooft , aangezicht , en over het gansche lichaam , verzeld met Koorts , en verregaande benaauwdheid , deeze zwelling begon en eindigde , even als de uitslag by het eerste Tydperk ; dezelve liet zich
door

door verdeelende middelen, en het herstellen der belette uitwaasfemingen, (waar onder de *Cort. Peruvianus*, met byvoeging, van het *Oxym. Simpl.*, zeer vermogende fcheenen te zyn,) zeer wel verdryven.

Geene Verzweeringen aan de oor, of onderkaaks-klieren, zyn onder myne behandeling voorgevallen; maar één enkele, die in een Rotkoorts verviel, en elendig geleeden heeft, kreeg eene Verzweering in den gehoor weg, gevolgd van doofheid en moeilykheid in het fpreken, 't welk langen tyd bybleef.

Sedert de maand van *Juny* tot in *Augustus* van het zelfde Jaar 1779, waren hier zeer weinig Zieken, behalven eenigen die met uitslag bezet waren, dat van een goedaartig foort was, en dikwyls met eene *intermitterende* Koorts verzeld ging, en zich meest door een purgeer middel, liet verdryven: by eenige bloedryken was men verpligt een ader te openen.

Doch omtrent half *Augustus* deezer Jaars 1779, wanneer ter dier tyd, in de *Bleis-wyksche* Droogmaakery eene *remitterende* Gal-koorts grasfeerde, kwamen eenige weinige perfoonen, die als toen, in deeze Droogmakery, koolzaad hielpendorfchen, aan de zelfde koortfen ziek wierden, tot ons te huis; waar op wel haast deeze Ziekte die perfoonen in die huizen, waar in deeze te huis gekomene zieken zich bevonden, aanftak, met dat gevolg, dat de Ziekte vry fpoedig algemeen, onder de Inwoonders deezer Heerlykheid zich verfpreadde, en van het laaste van *September*, tot het begin van *November*, algemeen,

meen, en het allerhevigst woedde, zoodanig, dat de oudste deezer Heerlykheid, zoo eene algemeene, en allerhevigste Ziekte, niet getuigden ooit beleefd te hebben.

Sedert *November*, begon de Ziekte te veranderen, en werd zelfs door *Intermitterende Koortsen*, die veel kwaadaartiger waren, en zich om den anderen, meest al om den derden dag, bepaalden, verwisfeld.

Bleiswyk, Bergschenhoek, Hilgonsberg, Terbrugge, Schiebrack en Berkel, zyn alle Lands gelegen met hunne Droogmakeryen, en het is in deezen kring, of omtrek, die door opgemelde plaatsen beschreeven wordt, dat zich deeze Ziekte heeft bepaald, zoodanig, dat ten Noord-Oosten en Oosten, van deeze plaatsen, alwaar men ook drooggemaakte Landen, doch van ouder datum vindt, genoegzaam, volgens het getuigenis van Lieden aldaar woonachtig, geene Ziekten deezen nazomer, van eenig aanbelang hebben plaats gehad; behalven eenige weinige Herfstkoortsen, in het laatste van *October* en *November*, in de drooggemaakte Landen, (ook van ouder droogmaking,) ten Noorden en Noord-Westen van ons gelegen, hebben eenige, doch zeer weinige, na deeze Koortsen geheerscht; terwijl de Landen ten Westen en ten Zuiden van ons gelegen, geheel zyn vry gebleeven, waar onder die ten Westen, van ons, ook eenig drooggemaakt Land bezitten.

De Ziekte openbaarde zich, voor zoo ver ik heb kunnen waarneemen, met de volgende toevallen; de Lyders begonden te klaagen, over
pyn

pyn in de Ledemaaten; eenigen hadden over al pyn; veelen pyn in de lendenen en in het voorhoofd, mitsgaders koude rillingen; de zieke was by afwisseling, eenen tyd lang, dan kout, dan heet; dit alles werd gevolgd, van een heeten brand, en drooge huid; geene wezenlyke tusfchenpozingen fcheenen 'er plaats te hebben, doch eene verheffing tegen den avond was allen gemeen; terwyl by eenigen de Ziekte in den beginne zich als eene anderendaagsche Koorts vertoonde, die evenwel zeer fchielyk in malkanderen liep, en geene wezenlyke tusfchenpozingen gezien wierden.

De brand was by veelen meer in dan uitwendig; terwyl by eenigen daar na, in meêr of mindere trap, zweet volgde, met verligting; doch alleen in de eerste dagen der Ziekte.

De pols vond men meest al Koortfig, by veelen vol en opgezet; anderen hebben een kleinen, zwakken ingetrokken en met intermisfien gepaarden pols, by vervolg vry zwak en flauw; zoo, dat ik 'er heb waargenoomen, daar men den pols in 't geheel niet onderkennen konde, dan wanneer de aanval der Koorts in volle kracht was.

De Eetlust was by allen verlooren.

De meesten klaagden over een gelyken ongevoonen fmaak in den mond, iets stinkends of bitterachtigs in zich hebbende.

De tong was fomtyds natuurlyk rood en vochtig, meest al drooger dan naar gewoonte, en

wit beslagen; of werd by sommigen, by verderen voortgang der Ziekte met eene drooge geele, bruine, of zwarte korst bezet, die naderhand by de herstelling los geraakt, en nu en dan stukswyze daar van afgescheiden werd.

De dorst was by eenigen ondraagelyk; by de meesten lydelyk; by sommigen byna niets, zoo dat dezelve met moeite tot drinken te brengen waren.

Walgingen vond men by allen; eenige kwamen tot braaken, waar door zy het ingenoomene schielyk uitwierpen, gevolgd van overvloedige geele Gal, met verligting.

De Ademhaaling was by meest allen vry en onbelemmerd; terwyl anderen eenige slym uit de keel loosden, dat benaauwde.

Over plaatselyke pynen in de lendenen, rug, en in de beenen, hoorde men algemeen klaagden eenige klaagden over onlydelyke pyn in de beenen, die zich bepaalden van de knien tot de voeten, welke pyn trapswyze met de Ziekte verminderde; terwyl eene andere op het einde der Ziekte klaagde, over geweldige pyn in den omtrek, van de gewrigten der voeten en handen, en na dat de pyn over was, volgde er eene vervelling in den omtrek van die plaats, daar de pynen gevoeld waren, en verder niet.

Meest allen klaagden zy over eene geweldige benaauwdheid, omtrent den hartkolk: eenigen over gevoel van een bank of band, (zoo zy het noem-

noemden, in den bovenbuik, anderen over flauwhartigheid, en wezenlyke flauwten.

Eenigen klaagden over benaauwde pynen in de een of andere boven buikszyde, met geduurige oprispingen, en geneigdheid tot braaken, zonder verligting; onophoudelyke rommelingen, van winden in de darmen, agtervolgden dit alles.

Eenigen gevoelden van den aanvang der Ziekte, en geduurende deszelfs loop, wanneer zy by hunne kennis waren, pyn in het hoofd, die by den eenen in het agter, by den anderen in het opper, en verre de meesten over pyn en drukkende zwaarte, in het voorhoofd klaagden, even boven de oogen, gaande gemeenelyk verzeld van duizeling, lichtigheid, en by eenen enkelen, met een geruis in de ooren gepaard.

Het aangezicht was, met de verheffing van Koorts, rood en opgezet.

Enkelden, doch zeer weinigen, hebben neusbloedigen gehad.

Eenigen fliepen in den beginnen niets; die, by het herstellen, als in een Slaapziekte vervielen, uit dezelve zeer verfrissende ontwaakten, en zich merkelyk beter bevonden, konden zig van het voorgaande, wel iets verbeelden doch flauw, wiste niet eens recht datze ziek geweest waren: anderen fliepen byna geregeld, en bleven by hun verstand, geduurende de Ziekte; daar eenigen van den beginne af aan, anderen van den 3, 4, 5 of 6den dag, niets deden dan flaa-

slaapen, liggende op den rug, met de beenen opgetrokken, de knien geboogen, onder uit naar het voeten eind van het bed gegleden, met opene mond en halve opene oogen, als ongevoelig, niet wetende of zy in de wereld waren, en over geen ongemak hoe genaamd klaagende, by hun zelve stil praatende, als eene ylende; deeze waren zeer neêrgeflagen en verzwakt, en de pols meest al zeer klein, zwak, of buiten de Koorts geheel onmerkbaar: deeze gevaarlyke ongevoeligheid ging zoo verre, dat de vliegen, die de zieken met menigten vergezelden, tusfchen de lippen liepen, en zelfs in den mond en in den neus kroopen en tusfchen de half geopende oogleden, met menigte aasden, zonder dat men zien konde dat de zieke, noch van het eene, noch van het andere eenigen hinder had: gevraagd zynde hoe zy het hadden, was hun antwoord, redelyk wel, of zeiden, ik weet het niet [*].

By verdere aanhoudendheid en toeneemen deezer verschynfelen, werd de pols kleiner; de krachten namen meer en meer af, en de handen vry algemeen begonden te beeven, vooral, wanneer zy iets wilden aantasten en het na den mond brengen; het opspringen der peezen, omtrent den pols, kleine ftuipachtige beweegingen, door het gansche lichaam, een taaie flym die de keel bezette, en de doorzwellling moeilyker maakte, of geheel verhinderde, eene benaauwde moeilyke Ademhaaling, waar door eene heete lucht
uit

[*] Vergeleeken met het Bericht van ROTTERDAM, boven.]

uit de longen geworpen wierd, waren alle onvermydelyke gevolgen; terwyl de tong by den eenen dik, en als gezwollen, by den anderen als een stuk verrot vleesch, zwart, of bleek bruin 'er uitzag, als weêrhouden wierd om uit te steeken, of beevende te voorschyn kwam[*]; de spraak, die by eenigen van den beginne der Ziekte, langzaam en zwak, by anderen te voren kloek was, werd nu belemmerd of beevende; de stoelgang en waterloozing, ging ongemerkt af, of hield ten eenemaal op, en weerstreefde alle aangewende hulpe dienaangaande in 't werk gesteld; een koud en lymig zweet, bedekte het lichaam, en de toestand der zieke, was niet alleen allerhaggelykst, maar de dood maakte gemeenlyk een einde van dit alles.

Een enkele der Lyderen aan deeze Ziekte gestorven had bluts-vlakken: een andere loosde bloed met de *Urine*; terwyl by een anderen op verscheidene plaatsen van het lichaam, by het afleggen der reeds gestorvenen, *Gangraena* ontdekt wierd.

De Hik verscheen by eenigen als de Ziekte op zyn hevigste en de dood naby was; by anderen als zy begonden te herstellen, 't welk den zulken als dan zoodanig afmatte, en de rust belette, dat zy weder verergerden.

Het bloed, dat by enkelen in den eersten beginne door aderlaaten werd afgetapt, ver-
toonde

[*] Vergeleeken met het Bericht van HAARLEM beneden.]

toonde niets buitengewoons, en was natuurlijk.

Het water door de Lyders geloofd, was veel in den beginne der Ziekte natuurlijk, en bleef wel eens de gansche Ziekte door in deezen staat, behalven dat het in het midden der Ziekte wat hooger geel, maar daar na op het einde derzelve heel bleek, wit en dun als pompwater wierd; 't welk by eenigen wel eens tusfchen beide voor eenen enkelen dag dik en wit, of by anderen met een rood ros zinkfel bezet was, doch zonder dat deeze veranderingen zich aan *crisis* dagen bepaalden; terwyl by eenen enkelen, daar veele openende en geene directe purgeermiddelen, met *Antiseptica*, die men het best uit den Peruviaanschen bast bereide, faamgevoegd, gebruikt werden, was de *Urine* veelmaals met een dik wit zetsel bezwangerd.

De Stoelgang was by meest allen opgestopt: by zeer weinigen regelmatig; enkelen waren loslyvig met verligting.

Allen die spoedig, het zy door aangewende hulpmiddelen, of uit zich zelven een doorloop kreegen, waar door zy een menigte dunne, veelgebondene, meest stinkende, groene, geelle, of zwartachtige stoffe, die dikwyls als modder, ook als pek 'er uitzag, ook wel schuimachtig was, waar in enkele keeren ronde wormen, of maaien gezien werden, kwyt raakten, kreegen zy zeer veel verligting, en als dit bleef aanhouden kwamen zy beter by zich zelven, namen toe in krachten en herstelden zeer wel; terwyl anderen die voor veele afgangen vreesden,

den, of niets gemakkelyk 'er toe te krygen waren, of wanneer hunne verregaande zwakheid, of aandoenelyk zenuw-gestel, zulks verbood, onder het spoedig verminderen hunner krachten, eenen onvermydelyken dood moesten ondergaan, of zeer langzaam herstelden.

By enkelden, die tot voorige gezondheid zouden koomen, heeft men na voorgenoemde aanhoudende drooge hitte, eene algemeene vochtigheid, in de huid warm zweet in meer of mindere hoeveelheid waargenoomen, met verligting der toevallen; welke omstandigheid, men dikwyls eenige uren voor datze gebeuren zoude, konde voorspellen, wanneer de huid zeer zacht, en fluweelachtig, en min warm in het aanraaken was, daar die in tegendeel te vooren bar, hard en brand heet op het gevoel zich vertoonde; 't welk by anderen niet eens is waargenoomen.

Maar verre was het 'er van daan, dat zulks geregeld, op den een of anderen *crisis*-dag voorviel; de natuur zegenpraalde over de Ziekte, of de Ziekte overwon de natuur, op zoo eenen dag als het haar behaagde, zonder in het minste zich aan den eenen of anderen *crisis*-dag te stooren; althans in het groote aantal zieken, aan deeze Ziekte ter neêr geveld, en door my behandeld, is niet een eenigen, myns weetens, geregeld op eenen *crisis*-dag beginnen te beteren, of gestorven, dan enkel by toeval, wanneer eene *crisis*-dag op dien tyd inviel.

Eenigen werden ten eenemaal geel; terwijl een ander na de herstelling, een plaatselyke pyn kreeg, die de richting van den Slokdarm volgde,
en

en belette dat 'er niets naar de maag, dan met moeite en groote pyn, konde pasfeeren; terwijl de ademhaaling vry bleef: na het aanleggen van een weekmaakende en pynstillende pap, op en in den omtrek van de pynelyke plaats, verscheen 'er een toevloed van geel, dun, waterachtig vocht, dat door de poren onder de pap, uitwaasfemde met verligting.

Indien de zieken een afkeer kreegen van hunne Medicynen, en weigerden iets te neemen, zelfs geen drinken; indien de vliegen onophoudelyk de zieken verzelden, en als met een soort van woede op dezelve aanvielen, en indien het vermogen der Spaansche Vliegen te kort schoot, zelfs op de gevoeligste plaatsen des lichaams aangelegd, waren dit alle zoo veele teekenen, dat eene aanstaande en zekere dood naderende was.

By zeer veelen heeft men ook waargenomen, daar de Ziekte met eene duidelyke tuschenpoozende Koorts begonnen en in malkanderen geloopt was, ook met diergelyke Koorts eindigde.

Geene volkomene *crisis*, waar door eensklaps de Ziekte beoordeeld, of beslist kon worden, is in deeze Ziekte, by ons, (myns weetens) ooit voorgevallen; maar eene herhaalde *critique* ontlasting, langs den eenen of anderen weg, meest door den afgang; duide na eenige dagen, beterschap aan.

Harthoorigheid, geduurende hunne ongevoeligheid, was onaffcheidelyk; doch na de herstelling heeft men zulks maar by eenige weinigen

gen waargenoomen; terwijl anderen midden uit hunne ongevoeligheid, als ten eenemaal op een oogenblik present wierden, doch gemeenelyk by een nieuwen aanval van Koorts zoodanig vergerden, dat zy den volgenden dag Overleeden.

Het tydperk, waar toe zich de Ziekte met meer of minder hevigheid bepaalt, bond zich in 't geheel, zoo als gezegd is, aan geene dagen: zy stierven op en buiten de *crisis*-dagen, even zoo wel als zy begonden te beteren. De meesten dien ik heb zien sterven, zyn tusfchen den 8 en 12den dag, na dat de Ziekte begonnen was, Overleeden.

Uit de Teeken en Toevallen en Gevolgen, in dit kort en eenvoudig Bericht ter neder gesteld, meen ik op gelyken voet te moogen befluiten, dat deeze heerschende Ziekte, dit Jaar 1779, zoo algemeen alhier gewoed hebbende, meest al geweest zy eene allerkwaadaartigste, *remitterende*, aansteekende Gal-koorts, die by veelen in eene Rot-koorts overging; ten zy men wilde stellen, dat by eene volkomene Rot-koorts noodig ware de ontbinding van het bloed zelve; dan ja zouden wy weinige Lyders aan Rot-koortfen ziek zynde gehad hebben, in tegenstelling van het groot aantal zieken, dat wy deezen nazomer alhier hadden; en schoon de herstelling by veelen hoopeloos was, zoude als dan myns bedunkens, die meest al verdweenen zyn.

De Ziekte is ons van elders aangebragt, en wel uit de *Bleiswyksche* Droogmakery, door eenige aldaar Koolzaad dorschende lieden, die te BERKEL t' huis hoorden; vermits deeze Ziekte

al een geruimen tyd te BLEISWYK en daar omstreeks gewoed had, en niet voor de t' huis komt deezer lieden, by ons vernoomen wierd; terwyl kort na hun lieder terugkomt dezelve Ziekte eerst in de huizen waar in deeze hun verblyf hielden en daar na algemeen verspreid wierd, zoo als boven reeds gezegd is.

Van byna midden in *November*, tot 'er tyd toe dat ik deezen schryf, (namentlyk den 7 of 8 *December*,) is by gelegenheid van eene invalende kleine Vorst, deeze Ziekte meest al gesceerd, en de bykoomende zieken, benevens de reeds gebeterde en weder ingestorte Lyders werden als toen aangevallen, door *intermitterende* Koortsen van een goedaartiger soort en die zuiver aflieden: zeer veelen die om den derden, anderen die om den anderen dag verheften; doch de thans waaiende Weste, Noord-Weste, maar wel meest Zuid-Weste Winden, verzeld van storm, zeer veel regen, met afwisselende koude en warme lucht, heeft gelegenheid gegeven, om de thans heerschende Koortsen, niet alleen kwaadaartiger te maaken, maar in enkelden dezelve in de zoo even opgegeevene Ziekte te doen veranderen; met dat gevolg, dat 'er wederom hier en daar aan dezelfde Ziekte zyn Overleeden: de Koortsen, voor als nu, zyn meerder van eenen *Catarrhalen* aart; en in deeze is het, dat men thans meest al het water der zieken met een menigte wit, rood, of ros zandig zinksel bezet ziet; zoo als de Heer DE MAN, in zyne beschreevene Ziekte te *Maurik* heeft waargenoomen [*].

Deeze

[*] bl. 41.]

Deeze grasfeerende Ziekte alhier, heb ik alleen in haare Teekenen, Toevallen en Gevolgen, kort en eenvoudig omschreeven; en, zoo verre het my toefcheen, tot den geschikften rang bepaald, zonder met genoegzaame zekerheid te willen besluiten, dat ik den rechten naam aan dezelve gegeven heb: ook heb ik niets van derzelver Oorzaaken en Voorbehoe- ding, veel min van haare Geneezing gesproo- ken, als zynde dit een taak, (ten zy ik al te vermeeten van myn eigen mogte denken,) te groot, om aan my toevertrouwd te kunnen worden.

Hier mede meen ik aan het verzochte oog- merk voldaan te zullen hebben, alzoo de in- tentie scheen te zyn, te moogen hebben een enkel Bericht, wegens de Heerschende en Jaar- lyks min of meer grasfeerende Ziekten hier te BERKEL, en in derzelver om- en bygelegene droog gemaakte Landen.

Eerst meende ik te melden, dat de doorgaan- de Ziekte van het Jaar 1779, en de heerschende van dat Jaar zynde, veel al inflemde met de Ziekte te MAURIK, in den Ampte van NEDER- BETUWE, zeer wel en kundig beschreeven door den Geleerden Heer M. J. DE MAN, *Med. Doctor* te NYMEGEN, uitgegeeven in 't Jaar 1771, by A. VAN GOOR te NYMEGEN [*]; en

[*] 'Er is ook een tweeden Druk van deeze voor- treffelyke Verhandeling in het Jaar 1772 opgelegd, waar van onzen opmerkzaamen Berichter toen ter tyd geen kennis schynt gehad te hebben.]

en ik had haast de vryheid genoomen U Wel Ed. te wyzen tot het zelfde Rapport, als my verzeekerd houdende, dat het bovengemelde geschrift, een voldoende bericht in deezen zoude verschaffen; maar het zelve inziende, en met myne eigene waarneemingen vergelykende, bevond ik, dat de bovengenoemde grasfeerende Ziekten te MAURIK, en die te BERKEL, en in derzelver om en bygelegene Drooggemaakte Landen, die dit Jaar 1779 gewoed hebben, wel zoo zeer niet in Teeken en, als wel in Toevallen en Gevolgen verschildden: dat het verschil te groot ware, om my met enkele aanmerkingen duidelyk uit te drukken, en om dus alle verwarring voor te koomen, ik het gewaagd hebbe, myne geringe krachten te beproeven, en my te verftouten om de heerschende Ziekte van dit Jaar 1779, na myne beste vermoogens, als een Heelmeester ten platten Lande fungeerende, wat naauwkeuriger, doch eenvoudiger te omschryven; in welken my zeer veel is te ftade gekoomen het meergemelde schriftelyk Rapport, aangaande de grasfeerende Ziekte te MAURIK enz. — In het opgeeven der Teeken en, Toevallen en Gevolgen, heb ik my ten eenemaal naar het zelve geschikt; en daar onze grasfeerende Ziekte, in Teeken en, Toevallen en Gevolgen gelyk stond met die van MAURIK, my niet geschaamd dien geleerden Schryver te bate te nemen; doch daar dezelve Ziekten verschilden met den anderen, die van myne eigene Waarneemingen 'er wel durven byvoegen; of daar door zyn Ed. iets was opgegeeven, en door my niet was waargenoomen, 'er wel durven afluaten.

Ik zal myne moeite voldaan rekenen, wanneer

neer ik de *Societeit* van eenigen dienst zal hebben kunnen geweest zyn, om met eenige zekerheid, over de Ziekten in de Drooggemaakte Landen voorvallende, te kunnen denken en oordeelen.

In welke verwagting, ik my met alle schuldige eerbied noeme, enz. ———

(was getekend)

J. VAN ZWIGT,
Heel. en Vroedmeester.

BERKEL,
den 26 December
1779.

N A S C H R I F T.

Men bericht my alleenlyk van BLEISWYK, dat 'er sedert den eersten *January* 1779, tot den laatsten *December* deszelven Jaars, 138, of 40 perfoonen zyn Gestorven; en daar men in het zelve Dorp of District, 200 huizezinnen telt, en ieder huisgezin door malkanderen op vier perfoonen gerekend wordt, zal 'er een getal van 800 perfoonen uitkoomen; dus 'er meer dan een vyfde gedeelte gesneuveld zyn.

Aan den BERGSCHENHOEK, dat men rekent niet half zoo groot te zyn als BLEISWYK; en naar evenredigheid ook niet volkryker is, zyn van dien tyd dat de Ziekte begonnen was, tot *December*, 56 of 57 perfoonen Overleeden, en sedert den eersten *January*, tot den laatsten *December* 1779, 70 of 71 perfoonen Gestorven.

Van HILGONSBERG en TERBRUGGE, is geen Bericht ingekoomen.

Men berekent dat BERKEL en RODENRYS, welke beide eene Heerlykheid uitmaaken, in zich bevatten ruim 12 à 1300 perfoonen, de Kinderen niet uitgeslooten, en zints de Ziekte by ons begonnen is, dat in de maand *Augustus* 1779 was, tot den laatsten *December* deszelven Jaars, hebben wy 63 Dooden gehad.

De LIJST der DOODEN van het Jaar 1779, is dus,

Dood Geboorenen . . .	2
Beneden het Jaar . . .	13
Van 1 tot 5 Jaar . . .	8
5 . . . 10 . . .	0
10 . . . 20 . . .	5
20 . . . 30 . . .	2
30 . . . 40 . . .	6
40 . . . 50 . . .	7
50 . . . 60 . . .	10
60 . . . 70 . . .	11
70 . . . 80 . . .	12
80 . . . 90 . . .	7
90 . . . 100 . . .	1
	<hr/> 84

Die waar van de Jaare niet
zyn opgegeeven, maaken
een getal uit van 10

Dus saamen . . . . . 94 Perfoonen.

en onder dit getal bevinden zich 31 Mans, en 34 Vrouwsperfoonen: de overige waren Kinderen, die ik met geene zekerheid, ieder tot hunne *sexe* heb kunnen bepaalen.

Uit

Uit deeze opgave zal men zeer wel kunnen bemerken, dat wy, God lof, nog al van de ongelukkigſte niet geweest zyn, niet tegenſtaande het na genoeg de helft van ons ordinair getal Dooden, dat wy op één Jaar alhier gewoon zyn te hebben, overtreft: hier by komt nog, zoo als uit de voorgaande Lyſt blykt, dat 'er zeer veele perſoonen van hooge Jaaren onder zyn.

Ten *Tweeden*, zyn 'er eenigen onder, die in 't geheel geene Geneeskundige hulp gehad hebben.

En ten *Derden* zeer veelen, die, uit hoofde van hunnen behoeftigen ſtaat, of om andere reden, een behoorlyken oppas, en het geene hun in deeze omſtandigheid noodig was, gemiſt hebben.

NB. Gelukkig genoeg ben ik geweest, dit laaſt leeden Jaar 1779, maar 15 Dooden te hebben gehad, en ſedert de Ziekte begonnen was, en de reſt voor dien tyd: onder deeze waren 8 Perſoonen van 60 tot 90 Jaar.

(was getekend)

J. V A N Z W I G T,
Heel- en Vroedmeester.

BERKEL,
den 13 February
1780.

B I N N E   S T E D E N.

K O R T   B E R I C H T

V A N   D E

Z I E   K   T   E   N

T   E

D   E   L   F   T,

*Welke in het Jaar 1779 hebben gegrasfeerd,
mitsgaders den uitflag van eene*

Z E N U W - K O O R T S.

D O O R   D E N   H E E R

B   P   R   O   O   T,

Med. Doctor.

De Ziekten, welken op verscheidene tyden des Jaars, te DELFT zyn waargenoomen, vloeien zoo wel hier als elders voort uit eene byzondere Luchtsgesteldheid, en de eigenschappen, dewelken haar vergezellen, als hitte en koude, vocht en droogte; en door haare schielijke omwenteling, van den eenen tot den anderen staat, worden niet zelden veel ongemakken veroorzaakt, vooral echter in zwakke lichamen, als dewelke zonder in de eene of de andere

andere gevaarlyke Ziekte te vervallen, deeze zoo fchielyke verandering, niet bekwaam zyn te ondergaan.

Zoo dat dan de meeste heerschende Ziekten, die men in den Winter en in het voor- of na-jaar ontmoet, uit een belette ongevoelige Uitwaasfeming voortkoomen, en van eenen ontsteeken, fomtyds van een gemengden, en wel byzonder van een catarrhalen aart zyn: als *Anginæ*, *Tusfes*, *Peripneumoniæ nothæ*, *Pleuritides*, *Febres rheumaticæ intermittentes* en *remittentes*, enz.

Dewyl zeer veele menschen, dikwyls uit eene gewoonte, hunne lichaamen uitwendig zoo zeer niet dekken, als wel dezelve inwendig met heete spyzen en dranken verwarmen, of ook niet zelden, door andere oorzaaken, waar door zy de circulatie van het bloed aanzetten, de uitwaasfeming vermeederen, en zich als dan aan eenen tocht, of koude lucht bloot stellen, zonder zich zelve, daar tegen, met eene behoorlyke beweeging te wapenen, wordt de Uitwaasfeming daar door belet, en de Menschen vallen direct in zwaare verkouwdheden, dewelke, in den beginne, van veelen, zeer weinig geacht worden, maar nochtans niet zelden van eenen gevaarlyken nasleep zyn; daar volgens de dagelyksche ondervinding de verwaarloosde verkouwdheden dikwyls de wezenlyke oorzaak van de Teering uitmaaken, waarop, veel al eene langzaame dood volgt.

Weinig of geene *Variolæ*, of *Morbilli*, heb ik vernoomen.

Het *Ignis sacer*, (het zoogenaamd heilig of springend Vuur,) heeft zich onder myne Patienten, nu en dan, in het voorjaar, vertoond: het zelve was van eenen zeer kwaadaartigen aart: ook lieten de *Febres scarlatinæ* of purper Koortsen zich zien, in veelen gepaard, met eene kwaade Keel, waar op niet zelden ook nog andere gevaarlyke toevallen zich openbaarden; zoo dat ik betuigen kan, in den loop myner Praktyk, nooit zwaarder ontmoet te hebben, hoewel 'er nochtans niemand aan gestorven is.

In den Zomer heb ik enkele *Choleræ*, en *Diarrhææ*, maar geene *Dysenteria* ontmoet.

In eene geheele menigte vertoonden zich de *Febres biliosæ*, en nu en dan heb ik de *Febres biliosæ putridæ* ontmoet, althans zeer weinige; maar in veelen waren de Gal-koortsen dikwyls van zoo eene kwaadaartigheid, dat zy zeer naar Rot-koortsen zweemden, bykans een ieder hield dezelve daar voor.

Bladders, met een waterig vocht, meest op bedekte plaatsen voortkomende, deden zich by sommigen op: by eenigen vertoonden zy zich op de handen; maar zoo rasch beginnen de Lyders niet te zweeten, of zy zyn weg, en laten geen ongemakken na.

De meesten van de Lyders klaagden over zwaare hoofd en lendenpyn, veelyds met eenen kleinen en zwakken Pols, bitterheid in den mond, onafgebroken walging, eene vuile beslagen tong, en afkeer van eeten: zoo dat alle kenmerken eener bedorvene galstoffs in de eerste wegen,
zich

zich opdeeden; en deeze, naar binnen gevoerd zynde, maakte de wezenlyke oorzaak der Ziekte uit.

In alle de zulken, waren de aderlatingen zeer nadeelig, en niet als om eenige dreigende reden, (want daar is geen regel zonder exceptie,) heb ik my daar van bediend; maar gaf in den beginne een *Vomitief*; 't geen ik van veel vrucht vond, en herhaalde het zelve, zoo dikwyls als ik het nodig oordeelde: zoo van onder als van boven ontlaste zich eene menigte Gal.

De *Purgantia acida antiphlogistica*, *Antiseptica*, en de *Vesicatoria* deden, op zyn tyd, geappliceerd zynde, veel effect.

By eenigen heb ik, en wel na den 8sten dag, sterke *Hæmorrhagiæ narium* vernoomen, en wel byzonder in die geenen, dewelken van den BERGSCHENHOEK of BLEISWYK [*], alwaar die Ziekte *Epidemicè* grasfeerde, tot ons werden gebragt.

By sommigen derzelven, ontdekte ik, in weinige dagen, een *Delirium*, *Convulsiones*, en een *Singultus*, op welken dikwyls de *Aphthæ* volgden, en de gevaarlyksten waren.

In anderen ontstond een *Coma somnolentum*, of Slaap-ziekte, maar weinigen storven aan dezelven.

Veelen

[*] Vergeleeken met het voorgaande Bericht, bl. 586, 591.]

veelen heb ik ook ontmoet, die geheel hersteld schynende, daar na wederom instortten, waar op eene langduurige zwakheid, ja somtyds de dood volgde.

Alzoo het zeker is, dat de Landeryen op den tyd, dat zy droog gemaalen worden, het ongezondste zyn, schynt het my toe, dat zulks niet weinig daar aan toebragt; en dat derzelver Uitwaasfeming aan andere naby gelegene plaatsen besmetting veroorzaakt, is geheel niet vreemd.

De Najaars-Koortsen, zyn voor een groot gedeelte *Intermitteerende*, en al mede even als boven gemeld is, veelal aan eene belette ongevoelige Uitwaasfeming toe te kennen; dit is dikwyls de oorzaak, dat zy ligtelyk weder komen, en zoo men niet spoedig genoeg derzelver oorzaken wegneemt, loopen zy wel eens in elkan- deren, duuren somtyds vry lang, en gelyk de- zelve, in het Voorjaar, beter met *Sal Polychrest*, *Antimonium diaphoreticum*, *Rob Sambuci*, en soortgelyke *Aperientia*, dan met den *Cortex Peruvianus* geneezen worden, zoo ben ik van gevoelen, dat het tegendeel in het najaar, wan- neer het lichaam eerst gezuiverd is, plaats grypt.

Volgens het geen ik onderrecht ben, worden de Dooden te DELFT door malkanderen zeven per week gerekend.

De Zenuw-ziekten en *Hypochondriæ*, schynen thans menigvuldiger dan voor heenen, en maa- ken veeltyds het grootste deel van de Praktyk uit: want naauwlyks ontmoet men een huishou- den,

den, of men vindt 'er den een of anderen, die daar aan laboreert.

Veelen zyn 'er, die byna nooit weezen kunnen, zonder het gebruik van den zoogenaamden *Liq. anod. min. Hoffm.* dewelke, wanneer 'er eenige ontroering of benaauwdheid by hen bespeurd wordt, hun eenige verligting aanbrengt, doch van dezelve worden 'er weinigen radicaal, en ver de meesten alleen palliatief, hersteld.

In sommigen zyn de Zenuw-ziekten zeer ligt, by anderen met gevaarlyke toevallen, als stuipen, kramptrekkingen enz. vergezeld, en daar van heb ik de eer, eene Waarneeming, die my in den loop myner Praktyk ontmoet is, mede te deelen.

WAARNEEMING.

Zekere jonge Dochter, oud 21 Jaaren, zyn-
de van een zeer teder gestel, werd op
zekeren tyd door eene sterke Zenuw-koorts, met
stuipen en kramptrekkingen gepaard, hevig aan-
getast; daar by ge-roepen zynde, vernam ik van
de ouderen, dat zy reeds eenige dagen te voo-
ren, sterke ontroeringen, beevingen en Zenuw-
trekkingen was gewaar geworden, het welk zich
langzamerhand, gelyk men het dikwyls ont-
moet, openbaarde, en de wezenlyke oorzaak
van de daar op volgende Zenuw-koorts, uit-
maakte.

Aanstonds liet ik een *Clysm. emolliens carminans*
oleosum

oleosum appliceeren: te meer, alzoo ik vernam, dat de Patient eenige dagen te vooren hardlyvig, en fomtyds met krimpelingen in den buik was geplaagd geweest; en dit was van die uitwerking, dat zy daar door van eenige harde stoffen, die in de Ingewanden zich bevonden, ontlast wierd.

Op den volgenden dag, vond ik haar een weinig beter, doch zeer pynlyk, en besloot het zoo evengemeld *Clysm*a te doen herhaalen.

De krimpelingen in de Ingewanden werden merklyk daar door verminderd: ik liet haar vervolgens *Emollientia lenientia*, gepaard met *Anodyna* gebruiken, om ware het mooglyk, de overige pyn, daar door geheel weg te neemen.

Op den derden dag, was de pyn zeer weinig: de Patient had van het tweede *Clysm*a weinig of geene ontlasting gehad, en bevond zich zeer walgachtig.

Den vierden dag liet ik wederom een *Clysm*a appliceeren, begrypende, dat 'er nog meer harde stoffen in de Ingewanden hongen: dit was van een gewenscht gevolg: zy ontlaste kort daar op eene geheele menigte van harde stoffen, en de pyn en Koorts, werden daar door langzamerhand verdreeven.

Ik ordonneerde haar de bovengemelde *Emollientia lenientia anodyna* te blyven gebruiken.

Den vyfden dag vond ik de Patient zonder pyn, maar zy had weinig of niet gerust, gelyk op-

op andere dagen, zoo dat ik haar des avonds een *Anodynum* liet gebruiken.

Den zesden dag, was zy veel beter, had zeer wel geruſt, en blyft vry van pyn.

Den zevenden dag, werd zy, in den morgenſtond, in het regter been, eene ſterke kramp-pyn gewaar, die van tyd tot tyd, dan eens ver-zwaarde, en dan eens wat afnam.

Ik liet aan dat been zachte wryvingen appli-ceeren; maar zy kon, door haare zwakheid, dezelve niet verdragen, en viel telkens in eene ſlaauwte, ſomtyds wel van een kwartier, en bekwam dan, door aangewende hulpmiddelen, allengskens wederom.

Den agtſten dag was de pyn in het been een weinig verminderd, en zy had, door middel van een *Anodynum*, dien nacht vry geruſt door-gebragt.

Den negenden dag was zy weinig of geene pyn gewaar geworden, had dien nacht vry wel geruſt, en was veel beter.

Den tienden dag werd zy de pyn weder he-viger gewaar, had een zeer onruſtigen nacht gehad, en bevond zich niet beter.

Den elfden dag was de pyn weder lydelyk; en, door middel van een *Anodynum*, had zy dien nacht geruſt doorgebracht.

Den twaalfden dag, bevond zich de Patient
wel

wel zonder pyn en Koorts; maar was nochtans zeer zwak.

Den dertienden dag vond ik haar ongelyk sterker: zy bleef zonder pyn, en had dien nacht, zeer geruſt doorgebracht; ook is zy van dien tyd af langzamerhand gebeterd.

De *Cortex Peruvianus*, dien ik haar liet gebruiken, om de nog overige zwakte weg te neemen, deed eene tegenſtrydige uitwerking, en verwekte by haar eene *Diarrhoea*, zoo dat ik genoodzaakt was daar van af te zien, en my van andere *Confortantia amara*, en wel in *forma Vini medicati* te bedienen: hier door namen de krachten allengkens toe.

Ik ordonneerde haar vervolgens wat op te komen, en direct werd men gewaar, dat zy zeer zwaar mank gong; het geen, dewyl zy te vooren altoos wel ter gang geweest was, groote verwondering baarde: het regte been, was vier duimen kleiner dan het linker: zy was genoodzaakt een hoogen ſchoen voor dat been te laten maaken, en heeft zich, meer dan drie Jaaren daar van bediend; en dat been, is nochtans naderhand, inſgelyks tot een ieders groote verwondering, door de byzondere werking der Natuur, tot dezelfs voorige lengte, geheel weder herſteld.

ZIEKTE-GESTELDHEID,

Gedurende de zes laatste Maanden van
het Jaar 1779.

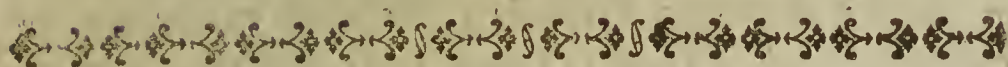
I N

’s H A G E,

D O O R D E N H E E R

T. T A M É,

Med. Doct. enz.

De *Constitutio Epidemica* van het Jaar 1779,
is, voor zoo verre die door my alhier is
waargenoomen geweest, als volgt:

Van de eerste maanden heb ik geene behoort-
lyke aantekening gehouden.

In de maanden *July*, *Augustus*, *September*,
October en *November* hebben geregeerd Gal-
koortsen, zoo remitteerende als intermitteerende.

Onder de *intermitteerende* heb ik in de maan-
den *September*, *October* en *November* eenige *Quar-*
tanæ waargenoomen, waar van sommige al vry
langduurig en hardnekkig zyn geweest.

In de maanden *Augustus*, *September* en *Octo-*
ber heb ik zeer veele Lyders aan eene *Diarrhoea*

R r

ziek

ziek liggende behandeld; zoo dat my voorkwam dat de *Diarrhoea* toen alhier de *Morbus stationarius* was: te meer, dewyl ik waarnam dat de *Morbi intercurrentes*, als *Febres*, *Anginæ*, *Pleuritides* enz. alle meer of min mededeelden in den aart van den *Morbus stationarius*: want genoegzaam alle deeze Ziekten gingen verzeld van eene *Diarrhoea*, of dezelve ontstond geduurende het beloop der Ziekte. Zelfs heb ik die by twee Vrouwen, in welke de Ziekte met een *Pleurisypn* begon eene zwaare *Dysenteria* geobserveerd, die by de eene de Dochter aanstak, die de Moeder had opgepast.

Daarenboven heb ik in de maand van *September* drie Patienten aan eene *Dysenteria* gehad: de eerste was een Officier, die daar mede uit de *Meyery* van 's HERTOGENBOSCH kwam, alwaar die Ziekte toen zeer sterk regeerde, en veele menschen wegsleepte; deeze is hersteld.

De tweede een Schoenmaaker, wiens Vrouw aan eene *remitteerende* Koorts, verzeld van eene *Diarrhoea*, gelegen had; welke ook is hersteld.

De derde was een Vrouw van in de zestig Jaaren; deeze is in weinig dagen gestorven.

Het Roodvonk heeft, geduurende deeze maanden, hier ook geregeerd; hoewel zoo gevaarlijk niet als te DELFT. In het midden van de maand *October* kwam van daar met deeze Ziekte onder myne behandeling eene jonge Juffrouw uit een Kost-School, waar in reeds twee jonge Juffrouwen aan deeze Ziekte gestorven waren, en nog eenige gevaarlijk krank lagen. De Ziekte
ging

ging verzeld van eene *Angina*, die zoo hevig werd, dat de Patient op het punt van te stikken geweest is.

In de maanden *Augustus* en *September* heb ik eenige Patienten aan de *Cholera-morbus* gehad.

De *Tussis convulsiva puerorum* heb ik ook by verscheidene Kinderen waargenoomen.

In het begin van *October* heb ik voor het eerst in myne praktyk eene Ziekte waargenoomen die met *Aphthæ* begon [*].

Ik werd 's morgens vroeg geroepen by een Heer die den voorigen dag nog gezond en op straat was geweest. Hy was gezond naar bed gegaan, kreeg 's nachts de Koorts, gevoelde eene moeielykheid in het slikken en pyn in de keel. Ik vond hem brandig, heet met eene nog sterke Koorts. Hy verzocht my in zyn keel te zien. Ik zag met verwondering dat de *Uvula*, de *Tonsillæ* ende *Fauces* geheel met *Aphthæ* bezet waren. Dien dag en de twee volgende dagen verspreidden zich dezelve over de geheele tong, en langs den binnen kant der wangen tot op de lippen.

Dezelve zyn eenige dagen gebleeven en vervolgens afgevallen; en de Patient heeft vry schielyk zyne voorige gezondheid weder bekomen.

Eenige

[*] Vergeleeken met de *Berichten van ROTTERDAM*, bl. 567.]

Eenige weeken naderhand heb ik het zelfde nog eens by een anderen Patient waargenomen.

In het Voorjaar van dit Jaar 1780. heb ik in een Juffrouw, die aan éene *Febris continua remittens*, verzeld van eene *Diarrhoea* laboreerde, de *Aphthæ* op den vierden dag van de Ziekte zien te voorschyn komen.

B R I E F

VAN DEN WEL ED. GESTR. HEERE

MR. J. P. VANDER HAER;

*Secretaris van 'sHAGE, Vice Præsident
deezer Societeit.*

WEL EDELE HEEREN!

Daar men zich in veele Steeden en Dorpen in ons lieve Vaderland als om stryd be-
yverd, om aan onze nieuwlings opgeregte So-
cietyt toe te zenden de Lyften der Ziekten en
Sterfgevallen, welke jaarlyks in dezelve voor-
vallen, heb ik, in aanmerking der grootte en
volkrykheid van deeze plaats, de zeetel van
ons Genoodschap, het niet ondienstig geoor-
deelt om uit de daagelyksche opgaaven ter Se-
cretarye, alhier, waar toe uit hoofde van myn
Ampt het beste acces heb, insgelyks soortgely-
ke Lyften te formeeren.

Dit is echter in den oorsprong myn werk niet
geweeft, maar het was myn dierbaare Oom de
Wel Edele Gestrenge Heer en Mr. JOHAN DIER-
QUENS, in zyn leeven Oud-Burgemeester en Pre-
sident Scheepen van 'sGRAVENHAGE, mitsgaders
President van onze Societyt, die, zeedert jaa-
ren herwaards, het zelve had begonnen, en
met allen yver voortgezet; de Lyften door Zyn
Wel Ed. Gestr. opgesteld zyn bevoorens gebragt
in de *Bibliotheque des Sciences*, en hebben eene

algemeene goedkeuring weggedraagen, boven en behalve dat dezelve, met fraaye aanmerkingen verrykt, gevonden worden in een afzonderlyk Tractaat door den Overleedenen in den Jaare 1774. uitgegeeven.

Korten tyd voor zyn Overlyden verzocht Zyn Wel Ed. Gestr. my het verder opstellen der Lysten op my te willen neemen, en jaarlyks te vervolgen: dit verzoek verstrekte my tot eene Wet. Zyn Wel Ed Gestr. naam, by veelen nog in zegen, kan by my nooit vergeeten worden, wanneer ik slechts herdenk, dat ik myn tydelyk welvaaren, naast God, aan dien Heer wel voornamelyk verschuldigt ben.

De Uitgaave der voorfz. *Bibliothèque des Sciences* intusfchen opgehouden zynde, heb ik niet lang in beraad gestaan over het middel, waar door myn arbeid niet vruchteloos zoude blyven.

Aan wien konde ik denzelven beeter aanbieden, als aan eene Societyt, waar van de Heer DIERQUENS het hoofd is geweest, en welkers verlies zy lange zal betreuren?

Door het plaatsfen deezer Lysten in de volgende Stukken van onze Verhandelingen zal aan het oogmerk van den eersten Opsteller voldaan worden, en ik durf vertrouwen, dat deeze beweegreden alleen by U Wel Edns. niet onverschillig zal zyn.

Algemeene STERFGEVALLEN in 'sGRAVENHAGE,
van 't Jaar 1779.

Z I E K T E N S.	Jan.	Febr.	Maart	April	Mey	Juny	July	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Totaal.
Beroerte	6	5	3	2	2	5	2	6	6	4	6	3	50
Bloedloofing													6
Bloedfpoeging		1		2		2	1						6
Bloedftorting								1					1
Borst-Ziekten	21	12	8	10	6	10	9	8	6	6	12	28	136
Breuk		2					1						3
Chirurgicale Ongemakken			1	1	1		1	1			2	1	8
Colicq							1		1				2
Douw-Wurm													
Engelfche Ziekten													
Flauwte													
Gal-koorts	2						1		1		2	1	7
Geelzugt							1						1
Graveel													
Heete Koorts				1	2	2	1	3	4	1	1	3	18
Jigt						1	1						2
Ile Koortfen	1		1				1					1	4
Inflammatie			1	2	2		1	2	2	1	1		12
Kanker	1				2			1		1		1	6
Keel-Gezwel			2	1				2	1	1		3	10
Kinder-Ziekte	65	55	60	32	23	15	15	2	1	5	2	1	276
Kinkhoest						1							1
Koud-Vuur		1	1	1				1	3			1	8
Koorts	3	2	3	3	4	2	3	1	7	6	8	6	48
Kraambedge	2	2	2	1				1	2	1	1	2	14
Kramp	1	1	1	1		1							5
Krankzinnig													
Lamheid	1				1								2
Longeziekten			1	2						1		1	5
Loop		1							11	1	1		14
Maagziekten									1				1
Mazelen							1						1
Miskraam				2	3	1	2	3	2		2	2	24
Onbekende Ziekte	5	2		2	3	1	2	3	2		2	2	24
Opftopping van Water . .													
Ouderdom				2	2	1		1			2	1	11
Pleuris	2												1
Purper Koorts		1											1
Rheumatique Pynen . . .		1										1	2
Roodvonk				2	2		4	2	1	3	2	10	26
Roode-Loop									2				2
Roos													
Rotkoorts		2	1	2				2	2	1	1	4	15
Schielyke Dood	2	2	1		2	1		1	1	1	1	1	13
Scharlaake-Koorts						2							2
Schrik													
Schurft													
Slaap-Ziekten						1							1
Slym-Ziekten						1			1			1	3
Sprouw													
Steen													
Stuipen	20	20	25	17	28	23	22	28	22	27	21	32	285
Tanden				1	1								2
Teering	11	4	14	10	10	11	16	12	8	10	11	12	129
Toevallig	1			1	1	1	2		1	3	1	3	14
Uitteering	5	4	5	2	4	3	4		3	6	4	1	41
Vallende-Ziekten													
Venus-Ziekten	1												1
Verftoppingen			4	1	1	1	1		1			1	10
Verkouwendheid													
Verval van Kragten . . .	12	18	16	12	13	17	6	8	10	9	12	14	147
Verzwakking			1		1	1			2		1		6
Waterzugt	4	7	5	2	6	7	5	5	4	8	7	6	66
Wurmen		1											1
Zenuw-ziekten				1					1				2
Zuur	1			1	2	2		1	5		2		14
	167	144	156	115	119	112	102	92	112	96	103	141	1459

STERFGEVALLEN IN 'sGRAVENHAGE,

van 't Jaar 1779.

OUDERDOM	January		February		Maart		April		Mey		Juny		July		Augustus		Septemb.		October		Novemb.		Decemb.		Totaal.
	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	J.	M.	
0	16	13	11	15	22	15	14	8	20	12	12	19	14	8	17	6	12	14	12	11	16	10	11	19	327
1	2	8	5	4	4	4	1	7	4	4		6	5	3	4	1	3	2	4	3	1	3	6	2	86
2	4	6	6	4	6	8	5	6	5	3	4	1	2	3	1	2	3		4	2	1	1	4	1	82
3	7	6	8	4	3	3	2	2	3	1	2		4	2		1	1			2		3	1	1	56
4	6	6	4	4	4	4	3	4	1		1		1	1	2		2	2	1	2		2	2	1	53
5	11	2	3	1	3	4	2	2	1			3	3	3	2	1	1	2			1		1		46
6		1	3	1	2		1						1		1	1		1	1	1	1		3		18
7			1		3	2		2			1				1	1									11
8	2			1	1	1		1	1	1			1								1				10
9	2	1					1			1				2						1			2	1	11
10				1											1					1	1	1		1	6
11			1		1		1		1		1		1		1						1		1		9
12		1			1														2		1			1	6
13	50	44	42	35	50	41	30	32	36	22	21	29	32	22	30	13	22	21	24	23	24	20	31	27	721
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	
13											1		1					1							3
14		1													1		1				1				4
15			1			1											1				1				4
16			1								1	1													3
17	1			1									1								1		1		5
18			2	1	1																		2		3
19		1					1																	1	3
20		1					1					1													3
21	1			1									1						1	1	1				6
22					1							1	2	1	1			1		1					8
23			1			1	1		1				1	1	1	2				1		2	1	1	14
24		1	1		1				2																5
25				1															1		1		2	1	6
26	1					1			1	1							1				1		1	1	8
27				1		1	1				1								1						5
28	1					1	1					1	2			1		2	1						10
29													1		1	1							1		4
30	2	1		2	1					1	1			1			1								10
31	1											1	1												3
32					1		1	1		1								1				1	1	1	8
33				1				1	1			1		1					1						6
34	1													1				1		2		1		1	7
35	1	1					1			3									2						8
36								2		1	3	1	1				1		1			1	1	1	13
37											1						1	1							3
38								1						1		1	1				1		1		6
39			1										1				1								3
40	1	1			2	1		1		2				1				1		1		2	2		15
41						1									1		1								3
42						1							1					1				1		1	5
43		1						1		1		1			1			1				2	3		11
44	1				1	1		1		1	2					2		3							12
45					1	1													1					1	4
46	1	1			3				2					1				1	1						10
47	2			1											1					2	1	1	1		9
48				2	1				1			1				1					2	1			9
49			1							1							2		1						5
50	1	2		1	1	1				1					1	2					1	1	1	1	14
	15	11	6	11	14	11	7	8	8	14	10	8	13	8	8	10	11	14	11	6	10	12	18	14	258

	January		February		Maart		April		Mey		Juny		July		Augustus		Septemb.		October		Novemb.		Decemb.		Totaal.
OUDERDOM	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	
51	2		1		1			1																	5
52			1			3		3					1	1				1			1	1	1		13
53		1	1			1		1		1		1			1										7
54			1		1			1	1		3							3			1	1	1	1	14
55			1					1			1	1					1	1			1	1	1	1	10
56			1			1			2	1	3		1				1				1			2	13
57									1			1				1	1			2		1	1		8
58			1			1					1		1				1			1	1				7
59					1						1			1	1		2	2			1			1	10
60	1			1		1	1	1							1			1			1		2		10
61	1			1	1		1	1		1														1	7
62	1	1	1		1			2	1			1			1	1		1	1	1					13
63	2				1			1		1						1	1		1		1				9
64		1	3		1			1		1	1	1			2	1							2		14
65	1	1	1	1				1					1		3		1					1			11
66			2	1		1	1	1	1		2	2	1	1		1	1	1	1	2			1	2	22
67	2			2	1	1						1		1				1	1		1			1	12
68	1	1			2		1		1			2		1	1	1	1		2	1	1			1	17
69		1						3		1			2	1	1	1			1			1			12
70	2	2	1	1	1		2		1		1	3		1				1	1		3	1	2	2	25
71	3																	1	1	1	1		1		8
72			3	1				1		1		1		1				1		2					11
73								1		1		1	1					1		2	1	1	2	2	13
74		2	2	2	1		1	1			2					2					1	1	1		16
75	1	1						1	1	2	1	2		1		1				1	2		1		15
76		1								1		1		1				1					1	2	8
77	1	1	2	2				1			2			2		1	1	1					1		15
78	2	3		1	2	1	1	2	1			1						1		1		1		1	18
79		2	1	3	1	1	1	3	1				1			1	1			1		1			18
80	1		1	2		2				3	2							1		1	1	2	2	4	22
81		1									1		1				1	1	1	1		1			8
82		1		2		1			2	2				1				1		1	1		2		15
83		1		1		1									1	2		1					1		8
84		1				1	1	1	1	1	1		1					1			1		1		11
85	1										1	1						1		1					5
86			1		1	2				2								1							7
87		1														1			1						3
88				1		2												1					1		5
89																									
90		1	1			1				1		1													5
91		1											1												2
92			1	1						1															3
93						1								1		1	1				1				5
94																					1				1
95																		1		1					2
96																									
97																									
98																					1				1
99																									
100																									
	22	25	27	23	16	22	10	28	15	21	22	21	10	16	13	16	19	21	12	20	21	15	20	29	464

Het getal der Dooden is 1459, daar onder begrepen 16, waar van den Ouderdom of Sexe niet heeft kunnen opgegeeven worden.

Jongens . . .	392
Meisjes . . .	329
Mans . . .	338
Vrouwen . . .	384
Onbekende . .	16
	1459

Byzondere S T E R F G E V A L L E N in 's G R A V E N H A G E,
van 't Jaar 1779.

	Jan.		Febr.		Maart.		April.		Mey.		Juny.		July.		Aug.		Sept.		Octob.		Nov.		Dec.		Totaal.
Z I E K T E N S.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	
Beroerte	2	4	2	3	3		2	1	1	4	1	2	3	3	3	3	1	3	3	3	2	1			50
Borst-Ziekte	17	4	10	2	4	4	3	7	5	1	8	2	5	4	3	5	4	2	5	1	9	3	16	12	136
Kinder-Ziekte	35	30	33	22	29	31	16	16	16	7	4	11	9	6	1	1		1	1	4	2		1		276
Koorts	3		1	1	2	1	1	2	1	3	1	1	1	2	1		2	5	2	4	4	4	1	5	48
Roodvonk							2		2				2	2	1	1		1	1	2	1	1	7	3	26
Stuipen	11	9	9	11	16	9	9	8	16	12	12	11	13	9	20	8	12	10	15	12	14	7	16	16	285
Teering	5	6	2	2	6	8	3	7	4	6	3	8	7	9	8	4	4	4	4	6	5	6	2	10	129
Uitteerende-Ziekte	4	1	2	2	2	3		2	1	3	2	1	2	2			1	2	4	2	1	3		1	41
Verval van Kragten	1	11	7	11	5	11	4	8	2	11	9	8	3	3	1	7	5	5	4	5	6	6	5	9	147
Waterzugt	3	1	5	2	3	2		2	5	1	4	3	2	3	2	3		4	2	6	3	4	5	1	66
	81	66	71	56	70	69	38	54	53	45	47	46	44	42	40	32	31	37	39	45	48	37	55	58	1204

Voor het overige wensche ik, dat de Heemel
Onze zaamengevoegde pogingen tot voortzetting
onzer Societyt wil zegenen, en meer en meer
voortzetten tot nut en voordeel der algemeene
Maatschappye; blyvende met waare achting.

WEL EDELE HEEREN!

*U Wel Edelens Gehoorzaame Dienaar
en mede Directeur,*

J. P. VAN DER HAER.

's HAGE,
den 28 February
1782.

AANTEEKENING van den THERMOMETER, WIN-
DEN, ZIEKTEN, enz. te LEIDEN begonnen
met Primo November 1779.

DOOR DEN HEER

ABRAHAM LEDEBOER, JOH. Z.

Medicinæ en Stads Doctor te LEIDEN, *Assessor Collegii*
Chirurgici Leidenfis, Lid van het Bataafs Genood-
schap der Proefondervindelyke Wysbegeerte
te ROTTERDAM.

NOVEMBER 1779.

- 1 Voorm. 55 gr. Z Z W. Stil, zoel, betrok-
ke Lucht.
Nam. 58 gr. Z. Het zelfde.
- 2 Voorm. 51 gr. Z W. Stil, koel, betrokke
Lucht.
Nam. 54 gr. Z W. Stil, zoel, betrokke
Lucht.
- 3 Voorm. 49 gr. N O. Koel, stil, betrokke
Lucht.
Nam. 56 gr. Z Z W. Zoel, stil, betrokke
Lucht.
- 4 Voorm. 52 gr. Z Z W. Zoel, stil, betrok-
ke Lucht.
Nam. 54 gr. N W. Windrig, regen, koel,
betrokke Lucht.
- 5 Voorm. 54 gr. W. Windrig, regen.
Nam. 56 gr. N W. Zoel, windrig, betrok-
ke Lucht.
- 6 Voorm. 52 gr. N N W. Koel, windrig, be-
trokke Lucht.
Nam. 55 gr. W. Stil, zoel, betrokke Lucht.
- 7 Voorm.

DE MEESTE
ZIEKTEN

Die sedert September geheerscht hebben,

ZOO IN

LEIDEN,

Als te NOORDWYK, LISSE, ALPHEN,
BOSKOOP, HASERSWOUDE en WAR-
MOND, bestaan, in:

Anderendaagsche Koortsen, *Febres tertianæ*.

Afgaande Koortsen, *Febres intermittentes*.

Derdendaagsche Koortsen, *Febres quartanæ*.

Gestadige Koortsen, *Febres continuæ*.

Veele geduurige of wederkomende Koortsen,
Febres continuæ remittentes of *putridæ*.

Deeze heb ik ten platten Lande in menigte
gevonden, enkele in LEIDEN.

622 *Aanteek. van den THERMOMETER, ENZ.*

- 7 Voorm. 53 gr. N W. Stil, zoel, vochtig.
Nam. 55 gr. W. Stil, zoel, regen.
- 8 Voorm. 52 gr. Z. Vochtig, stil, zoel.
Nam. 55 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 9 Voorm. 52 gr. N N W. Koel, windrig,
vochtig.
Nam. 53 gr. N N W. Het zelfde.
- 10 Voorm. 44 gr. N. Buijig, hagel, koel, windrig.
Nam. 45 gr. N. Het zelfde.
- 11 Voorm. 44 gr. N. Het zelfde.
Nam. 45 gr. N W. Vochtig, koel, stil.
- 12 Voorm. 42 gr. Z. Buijig, koel, windrig.
Nam. 44 gr. Z W. Het zelfde.
- 13 Voorm. 42 gr. Z O. Buijig, koel, windrig.
Nam. 46 gr. Z. Het zelfde.
- 14 Voorm. 38 gr. Z Z O. Het zelfde.
Nam. 44 gr. Z. Het zelfde.
- 15 Voorm. 36 gr. Z. Helder, koel, windrig.
Nam. 41 gr. Z Z O. Betrokke Lucht,
koel, windrig.
- 16 Voorm. 36 gr. N. Vochtig, koel, stil.
Nam. 43 gr. N W. Het zelfde.
- 17 Voorm. 39 gr. Z W. Mistig, vochtig, koel.
Nam. 43 gr. N W. Het zelfde.
- 18 Voorm. 36 gr. Z Z W. Het zelfde.
Nam. 43 gr. W. Het zelfde.
- 19 Voorm. 35 gr. Z Z W. Koel, stil, omtrent helder.
Nam. 39 gr. W. Buijig, koel, windrig.
- 20 Voorm.

Verscheidene *Diarrhoeæ biliosæ*; doch die dit gehad hebben zyn fchielyk zonder Koorts gered.

Verscheidene Oogontsteekingen, *Ophthalmiæ*.
Enkelde ontsteekingen der Keel, *Anginæ*.

Het gansche Jaar 1779, tot nu toe, kan ik niet zeggen, zoo binnen als buiten, bevryd te zyn geweest van Patientten aan het Roodvonk (*Rubeola*) laboreerende: ik heb onder myne arme Lieden, Huisgezinnen gehad, daar Vader, Moeder en zeven Kinderen te gelyk 'er aan ziek lagen.

Enkelde met Belroos, *Erysipelas bullatum*.

Mazelen en Kinderziekte hebben hier te LEIDEN weinig geweest.

Zinkingpynen, *Dolores rheumatici*, zyn sedert *October* menigvuldig geweest, en blyven nog heerschen.

Heden heb ik twee Patientten met ontsteekingen der Longen (*Peripneumoniæ*) gekreegen, als een te LEIDEN en een te NOORDWYK.

De Derdendaagfche Koortfen, *Febres quartana*, grasfeeren fterk, zoo te LEIDEN, als in de omliggende plaatsen.

224 *Aanteek. van den THERMOMETER, ENZ.*

- 20 Voorm. 36 gr. Z. Regen, koel, windrig.
Nam. 38 gr. Z. Betrokke Lucht, koel.
- 21 Voorm. 33 gr. O. Helder, stil, koel.
Nam. 37. gr. O. Het zelfde.
- 22 Voorm. 30 gr. N N O. Vorst, stil, helder.
Nam. 34 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 23 Voorm. 33 gr. Z. Hagel, sneeuw, regen,
betrokke Lucht.
Nam. 36 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 24 Voorm. 31 gr. Z Z W. Omtrent helder,
Vorst.
Nam. 34 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 25 Voorm. 31 gr. Z. Zeer betrokken, mistig,
koud.
Nam. 36 gr. Z. Het zelfde, regen.
- 26 Voorm. 42 gr. Z Z W. Storm, koel, re-
gen.
Nam. 42 gr. W. Het zelfde.
- 27 Voorm. 36 gr. Z Z W. Koel, omtrent
helder.
Nam. 40 gr. Z Z O. Zeer betrokken,
windrig, regen.
- 28 Voorm. 47 gr. Z W. Zoel, zeer betrokken.
Nam. 51 gr. Z W. Omtrent helder, zoel,
stil.
- 29 Voorm. 50 gr. Z. t. O. Zoel, stil, zeer
betrokken, veel regen.
Nam. 46 gr. Z. t. O. Storm, veel regen.
- 30 Voorm. 42 gr. Z. Veel regen, stil.
Nam. 44 gr. W. Het zelfde.

DECEMBER 1779.

- 1 Voorm. 55 gr. W. Windrig, regen, koel.
Nam. 47 gr. W. Omtrent helder, koel.
2 Voorm.

In het Zuidelyke gedeelte der Stad openbaart zich de Kinderziekte, *Variolæ*.

Ik heb dezelve ook ontdekt in het Noord-
Westelyke gedeelte der Stad.

De Kinderziekte verspreidt zich meer door de geheele Stad doch van een goedaartig foort.

526 *Aanteek. van den THERMOMETER, ENZ.*

- 2 Voorm. 51 gr. W. Zeer betrokken, wind,
regen, zoel.
Nam. 55 gr. Z W. Het zelfde, storm.
- 3 Voorm. 55 gr. Z W. Het zelfde.
Nam. 54 gr. W. Het zelfde.
- 4 Voorm. 42 gr. W. t. N. Koel, betrokken,
regen.
Nam. 43 gr. W. t. N. Storm, hagel en
regen.
- 5 Voorm. 43 gr. W. t. N. Het zelfde.
Nam. 38 gr. W. t. N. Het zelfde.
- 6 Voorm. 39 gr. W N W. Koel, hagel,
regen.
Nam. 40 gr. N N W. Het zelfde.
- 7 Voorm. 36 gr. Z Z W. Stil, vochtig, zeer
betrokken.
Nam. 39 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 8 Voorm. 36 gr. N N O. Het zelfde.
Nam. 39 gr. N. Omtrent helder, koel, stil.
- 9 Voorm. 38 gr. W. Zeer betrokken, regen,
windrig.
Nam. 39 gr. W. Hagel, sneeuw.
- 10 Voorm. 43 gr. N N O. Stil, zeer betrok-
ken, regen.
Nam. 45 gr. W. Zoel, stil, regen, zeer
betrokken.
- 11 Voorm. 47 gr. Z W. Het zelfde.
Nam. 47 gr. Z W. Zoel, omtrent helder;
stil.
- 12 Voorm. 37 gr. Z O. Mistig, koel, stil.
Nam. 43 gr. Z. Zeer betrokken, regen.
- 13 Voorm. 46 gr. Z Z W. Zoel, regen, stil.
Nam. 47 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 14 Voorm. 44 gr. Z Z W. Storm, regen, ha-
gel, koel.
Nam. 43 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 15 Voorm.

Het Roodvonk blyft nog ſterk, niet alleen in deeze Stad, maar door geheel RHYNLAND regeeren, zoo wel in Bejaarde als in jonge Kinderen: die geenen, welke eenige dagen aan eene ligte Buikloop van ſlym (*Diarrhoea mucosa*) laboreeren, geneezen heel gemakkelyk; doch anderen zyn zeer gevaarlyk ziek, en eindigen deeze Ziekte met eene *Angina ſuppuratoria*, of anderen-daagsche Koorts, welke dan vry lang duurt en niet wel zonder den *Cortex Peruvianus* wegge-noomen wordt.

De Dêrdendaagsche Koortſen, *Febres quartanae* blyven ſterk grasfeeren.

Ik ontmoet dagelyks nog Ontſteekingen van 't Ribben-Vlies, *Pleuritides*.

Zy zyn zeer gemakkelyk te geneezen en wyken genoegzaam naar de eerſte of tweede aderlaating, gepaard met verkoelende middelen.

628 *Aanteek. van den THERMOMETER, ENZ.*

- 15 Voorm 41 gr. Z Z W. Het zelfde.
Nam. 41 gr. Z Z W. Stil, koel, regen.
- 16 Voorm. 40 gr. Z Z W. Zeer betrokken,
koel, stil.
Nam. 42 gr. W. Omtrent helder, koel,
stil.
- 17 Voorm. 47 gr. Z Z W. Zoel, stil, regen;
Nam. 48 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 18 Voorm. 52 gr. Z Z W. Het zelfde.
Nam. 51 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 19 Voorm. 47 gr. Z Z W. Het zelfde.
Nam. 51 gr. Z Z W. Windrig, regen.
- 20 Voorm. 50 gr. Z Z W. Storm, regen.
Nam. 49 gr. Z Z W. Het zelfde.
- 21 Voorm. 43 gr. Z Z W. Stil, omtrent helder.
Nam. 47 gr. Z Z W. Stil, regen, zoel.
- 22 Voorm. 42 gr. N. Storm, regen, koel.
Nam. 37 gr. N N W. Storm, hagel, sneeuw.
- 23 Voorm. 35 gr. Z. Buijig, koel, betrokken,
Nam. 39 gr. W. Het zelfde.
- 24 Voorm. 32 gr. Z. Mistig, vochtig.
Nam. 31 gr. Z. Het zelfde.
- 25 Voorm. 30 gr. N N O. Vriesend, mistig.
Nam. 30 gr. N N O. Het zelfde.
- 26 Voorm. 28 gr. N. Het zelfde.
Nam. 32 gr. N O. Mistig, vochtig.
- 27 Voorm. 34 gr. N O. Windrig, betrokken.
Nam. 35 gr. N O. Het zelfde en regen.
- 28 Voorm. 33 gr. O. Windrig, zeer betrokken.
Nam. 34 gr. O. Het zelfde.
- 29 Voorm. 29 gr. O. Vorst, zeer helder.
Nam. 31 gr. O. Het zelfde.
- 30 Voorm. 25 gr. O. Het zelfde.
Nam. 27 gr. O. Het zelfde.
- 31 Voorm. 26 gr. O. Het zelfde.
Nam. 28 gr. O. Het zelfde.

De besmetting der Kinderziekte schynt te eindigen; want ik heb in 14 dagen tyds geen nieuwe Patienten, noch hier, noch in de omliggende Dorpen gekreegen.

Onder ALPHEN, BOSKOOP en HAZERSWOEDE heb ik eenige Patienten met de Geelzucht (*Icterus*) gehad, welke allen geneezen zyn, door hun eerst een goed Braakmiddel te geeven, en vervolgens heb ik hun toegediend poeders uit *Rheum* met het *Sal polychrest*; het welk hen allen geneezen heeft, zonder dat zy eenig ietsel daar uit gehouden hebben.

Dagelyks ontmoet ik nog nieuwe Patienten met het Roodvonk (*Rubeola*) zoo hier als ook te WASSENAAR, NOORDWYK, VOORHOUT, SASSENHEIM en LISSE.

B E R I C H T
V A N D E
G E L E G E N H E I D
V A N
H A A R L E M,
E N D E R
Z I E K T E N A L D A A R.

In het Jaar 1779.

D O O R D E N H E E R
J O H A N N E S W I L L E M S E , G E R R I T S Z.
Stads Med. Doctor.

~~~~~
Wanneer ik, eenen geruimen tyd geleeden,
door de Bestierderen der Nederlandsche
Natuur- en Geneeskundige *Correspondentie-Socie-*
teit, by herhaaling, wierd aangezocht, om, met
betrekking tot HAARLEM, hen van de noodige Be-
richten te voorzien, dacht ik diestyds my slechts
te bepaalen tot eene eenvoudige opgaave der
Ziekten van het Jaar 1779, voor zoo verre ik
van dezelve hier en daar iets mogt aangeteekend
hebben.

By nadere overweeing nochtans kwam het my voegzaam voor, éénmaal, eene korte Beschryving der tegenwoordige Gesteldheid van de Stad en het geen dezelve bevat, zoo wel als van al dat haar omringd, te geeven; wyl misschien daar door over veele zaaken, in dit Bericht voorkomende, eenig licht zoude verspreid worden.

HAARLEM is gelegen op de breedte van twee en vyftig graaden en twee en dertig minuten, en de lengte van vyf en twintig graaden en vier en veertig minuten.

Ik zoude in de eerste plaats hier behooren melding te maaken van de *Luchtsgesteldheid* van HAARLEM. Dan, gemerkt dit, met betrekking tot het *Climaat* van HOLLAND, allernaauwkeurigst gedaan is door den grooten Natuurkenner J. LE FRANK VAN BERKHEY, *Nat. Hist. van Holl.* Iste Deel, 6de Hoofdst. bladz. 252 en vervolgens, en al het ter nedergeftelde aldaar, ook omtrent HAARLEM zyne waarheid heeft; zoude ik vruchteloos den tyd spillen, indien ik hier verder intreedde, wyl ik dien kundigen Man zoude moeten naschryven, of anders veelligt in onnaauwkeurigheden vervallen [*].

Te midden in KENNEMERLAND liggende, is de Stad ten Noorden, op eenigen afstand van dezelve beplant met veele boschaadjen, welke

[*] Wegens de *Luchtsgesteldheid* van HAARLEM, zie men de overheerlyke Waarneemingen van wylen den Wel Ed. Heer DR. ENGELMAN.]

ke van tyd tot tyd toeneemen, naar maate men bevindt, dat de grond zeer geschikt is tot den groei van het hout. — Ten Westen wordt de Stad geheel omvangen door de zeer hooge Zand-duinen, agter welke de Noordzee gelegen is. Deeze duinen zyn zoo naby de Stad gelegen, dat men, weinig meerder dan een kwartier uurs behoeft, om uit de Stad tot op het duin te gaan. — Ten Zuiden wordt de Stad belommerd door een Bosch, het *Haarlemmerhout* genaamd, het welk zekerlyk eene fierlyke en wel aangelegde Boschaadje is. Vervolgens zyn aan deezen kant eene groote menigte van kleine Tuinen en Bloem-kweekeryen; terwyl de Stad ten Oosten geheel zonder eenige beplantinge vry ligt, en men niets anders als Landeryen en het *Haarlemmer-meer* Zuid Oostwaards van dezelve ontmoet.

Uit deeze gelegenheid der Stad zal men zeer gereedelyk kunnen opmaaken, dat door het veel lommer, en het nog daaglyks vermeerderen van plantsoenen, de zuiverende Noorde Wind aanmerkelyk belet wordt der Stad dien dienst te doen, dien men anderszins veilig van denzelven kon verwachten; terwyl ook de gansche keeten van hooge Zand-duinen westwaards gelegen, verëenigd met het Bosch of *Haarlemmerhout* ten Zuiden, samentspannen, om den Westen- en Zuid-Westen Wind, die toch het meest van allen hier te Lande waait, den vryen over- en doorgang door deeze Stad te betwisten.

Men zou my onrecht doen, indien men uit het ter neêrgeftelde wilde opnaken, als of ik het bcomlommer voor de gezondheid nadeelig keurde

keurde. Ik verzoek dat men onderscheid make, tusfchen een groot plantfoen rondsom, of aan eene of andere zyde der Stad, waar door den toegang eener zuiverende wind belet, althans eenigszins gehinderd wordt, en tusfchen het boomlommer in de Stad zelve. Het eerste is om de genoemde reden eenigszins fchadelyk: en het tweede, geloof ik, zeer nuttig: zoo wy anders eenig vertrouwen mogen ftellen op de bevestigende proeven van de Heeren DEIMAN en PAATS VAN TROOSTWYK, in derzelfver Verhandelingen over het nut van den groei der boomen en planten tot zuivering der lucht.

De nabyheid der Noordzee is in de lente en voorzomer allermeeft, foms echter ook in het najaar, de Stad niet gunftig. Dikwyls toch wordt dezelve zeer fchielyk overtogen met eenen zeer kouden en fchadelyken damp, dien men *Zeevlam* noemt. Deeze damp uit de Noordzee opkomende, trekt over de duinen heen, en overdekt in eens de Stad en het omliggende Land, brengende zulk eene merkelyke koude mede, dat de bloeifems der boomen veel al daar door verfterven; en de bladeren zelfs daar voor niet vry blyven.

Deezen damp of nevel ziet men meeft in den vooräavond, of ook wel eens des morgens vroeg aankomen, en ze is dikwyls de oorzaak van veele *catarrhi* en *rheumatismi*, wyl ze veel al volgt, na dat het over den dag fchoon en zoel weder geweest is; zulks die geenen, welken zich voor denzelven niet hoeden konnen, of op weg zyn- de onverwacht door denzelven overvallen wor-

den, zeker kunnen staat maken, daar van aangedaan te zullen worden.

Met een enkel woord moet ik nog melding maken van het *Zeewater*, het welk des Winters, (schoon niet altyd, of ieder najaar,) alle de polders rondsom de Stad gelegen, vervuld; hoewel ik niet geloove dat hier door juist zeer veel nadeels voor de gezondheid der Inwoonderen uit ontstaat, maar veel meer voor de Landlieden, die 'er te midden in wonen.

By harde Noord-Weste Winden namelyk, wordt het water in het *Te* zoo sterk opgezet, dat het zelve dikwyls over den *Slaaper-dyk*, welke tusfchen *SPAARENDAM* en de *ZANDPOORT* gelegen is, en die flechts tot op eene zekere hoogte moet blyven, heen vliet. Zoo dra dit gebeurt, wordt alles rondsom de Stad onder water gezet; zelfs in de Stad geraaken als dan, vooräl zoo de vloed hooggaande is, de meeste kelders met water. Het is waar: het grootste gedeelte van dit water ontlafst zeer spoedig in het *Haarlemmermeer*, maar evenwel blyft 'er in de meeste polders rondsom de Stad een groot gedeelte ftaan; vooräl, zoo 'er niet veele Oofte of Zuid-Weste Winden opvolgen, waar door het zelve geloft kan worden.

Dit water brengt gemeenlyk eene zeer nadelige koude mede; en ik heb meermalen gezien, dat 'er kort daar na veele *Morbi inflammatorii* volgden by die huislieden, die in het water woonden.

Tot

Tot hier toe gesproken hebbende van dat geene, het welk de Stad bestendig of toevallig omringt, gaa ik over tot alles, wat zy bevat, en wel eerst koomt hier in aanmerking *het water*.

De Rivier het Spaaren doorwatert de Stad, geevende aan dezelve genoegzaam water, wyl zy ten Zuiden in het *Haarlemmermeer* uitloopt, welk *Meer* zich by sterke Zuid-Weste of Ooste Winden, door het Spaaren te Spaarendam in het *Ye* ontlast; op welke tyden men zeggen kan dat de Stad versch *Meerwater* ontvangt.

Dit water het welk de Stad van het *Meer* ontvangt, is zoet; dat is drinkbaar water, in tegenstelling van het water, het welk in het Noorder Spaaren gevonden wordt, zynde dit, door de gestadige schutting der Sparendamsche Sluizen, waar door telkens een gedeelte water uit het *Ye* op het Spaaren gebragt wordt, altyd brak en ziltig. Trouwens het is niet dit Rivier-water, het geen in HAARLEM ten inwendigen gebruike gebezigt wordt.

Het *Duinwater*, 't welk uit het duin te OVERVEEN, niet ver van onze Stad, voortkoomt, wordt bestendig gebruikt tot het brouwen van Bier: ook gebruiken de geringe lieden, die dicht by eene Brouwery wonen, en van geen regen- of putwater voorzien zyn, het zelve daaglyks; wyl ze vryheid hebben, om zoo veel ze noodig hebben, uit de Waterschuiten te scheppen. — Dit water is zuiver, goed bronwater, zeer geschikt tot allerlei inwendige en uitwendige gebruiken; wyl zelfs de zyde Verwers dit water

verkiezen boven het Rivier-water, ten dienste van hunne Trafiek.

De Inwoonders in het algemeen bedienen zich van *Regen-water*, het welk, zoo veel ik weet, by allen in gemetzelde regenbakken wordt vergaderd; (ik kan my doch niet herinneren by iemand een looden regenbak aangetroffen te hebben.) Dit water is ook van eené zeer goede hoedanigheid, en kooft altoos gansch onbesmet in de bakken; wyl 'er in onze Stad geene Trafieken geoefend worden, welke door haaren damp en rook het vallende water kunnen beschadigen. Altyd helder, doorschynend, zonder smaak of reuk, wordt het zelve tot allerlei huishoudelyke gebruiken gebezigd.

Behalven het regenwater, is onze Stad zeer rykelyk voorzien van alleraangenaamst *putwater*. Dit water, verzameld in gegravene putten, die tot het welzand geboord zyn, is op de meeste plaatsen, vooräl naar het hoogste gedeelte der Stad, zeer gezond tot eenen daaglykschen drank; wyl het zonder eenigen den minsten reuk, kleur en smaak is: zelfs vindt men op enkele plaatsen het zelve met eenige yzerdeelen bezwangerd.

'Er zyn echter plaatsen in de Stad, alwaar het Putwater met eenige zoutachtige deeltjes bezet is, en ook wel eenen zeer onäangenaamen reuk van zich geeft. — Dit heeft, meen ik, allermeeft plaats in dat gedeelte der Stad, het welk ten Oosten over het Spaaren gelegen is. Dan, wyl 'er veeläl overvloed van Regenwater voorhanden is, behoeven de Inwoonders dit min nuttige

tige water niet ten inwendigen gebruike te bezigen.

Aan dit uitmuntend Putwater heeft men nooit gebrek. Want zoo al sommige Burgers in hunne wooningen daar van mogten verstookten zyn, konnen zy overvloedig te recht geraaken by de Stads-Pompen, die in verre de meeste Buurten, en aan de Kerken, tot verscheidene nuttige gebruiken, gevonden worden, en waar van sommigen zeer gezocht en beroemd zyn, wegens derzelver allerzuiverst en aangenaam water.

De Gronden, in den omtrek van de Stad, zyn verschillende. Immers zoo veel ik by nauwkeurig onderzoek aan des kundigen ben te weeten gekomen, vinde ik, dat de aart van deez Grond meestäl zandachtig is. Hier en daar vindt men echter gemengde klei. Op weinige plaatsen vindt men nu en dan Veengronden, by voorbeeld, in den nieuwen Hout, daar dezelfde zich naar het Spaaren uitstrekt, op enkele plaatsen van de Stads-cingels, enz.

Als men de Rivier het Spaaren nader koomt, vindt men den Grond meerder moerasfig, en het schynt, dat op eenigen afstand van de Rivier de zandlaag verlooren raakt.

De Stad zelve beslaat meerendeels eenen dergelyken Zand-grond; ten zy men daar van uitzonderen wilde dat gedeelte, het welk ten Oosten van het Spaaren gelegen is, als het welk door deszelfs laagere ligging meerder broekig is.

Op deezen Grond is de Stad over het algemeen zeer luchtig gebouwd, vooräl dat gedeelte, het welk de nieuwe Stad genaamd wordt. De voornaamste straaten der Stad hebben byna alle hunne richting Noord, Noord-Oost. Alleenlyk dat gedeelte al wederom, het welk ten Oosten van het Spaaren gelegen is, heeft door de kronkeling der Rivier eene eenigszins andere strekking. De Leezers die gelegenheid hebben den *Tegenwoordigen Staat van alle Volkeren* intezien, zullen myn gezegde bevestigd vinden in het XIV. Deel, bladz. 361, alwaar eene zeer juiste Grondteekening van HAARLEM is ingevoegd, uitgezonderd alleen eenige Verbouwingen, welke na de uitgave van dat Werk hebben plaats gehad.

De Stad heeft, behalven eenige van minder aanbelang, één voornaam Plein of Markt, de *Groote Markt* geheeten, wyl ze van eene meer dan gewoone grootte is. Het zelve is genoegzaam in het midden der Stad gelegen. Op deeze Markt loopen een zevental zeer voornaame straaten, veeläl regtlynig, uit. De overige voornaame straaten zyn mede van eene voegzaame breedte, zulks men de Stad in haare aanlegging, als voor de gezondheid der Inwoonderen, zeer geschikt moet erkennen. Trouwens alles wat ook hier aan ontbreken mogt, geloove ik, dat dezelve door veele bykomende zaaken word aangebragt, waar van ik zoo straks zal spreken, na alvorens nog geroemd te hebben op de zuiverheid der straaten en grachten in de Stad; eene zindelykheid, welke mischien maar weinig weêdergade vindt in ons Land.

Ook ben ik denzelfden lof schuldig aan de
In-

Inwoonderen der Stad, welke alle om het zeerft zich bevlytigen om alle onreinheid uit de huizen te weeren, wel zorgdraagende dat daar door althans geen nadeel aan de gezondheid worde toegebracht. Zelfs moet ik ter eere van de be-
hoeftige Gemeente zeggen, dat ook by deeze, (eenige weinigen uitgezonderd,) eene zindelyk-
heid doorftraalt, die men te vergeeffsch in an-
dere Steden, by Lieden van denzelfden ftem-
pel, zoeken zoude.

Men zal uit dit laafte dan gereedelyk kunnen opmaken, dat, fchoon ook in onze Stad veele naauwe fteegjes gevonden worden, die door ge-
ringe Lieden worden bewoond, de Lucht noch-
tans in dezelve niet zeer onzuiver is, en der-
halven deeze by ons niet zoo fchadelyk voor de
Gezondheid zyn, als dezelve anders wel geoor-
deeld worden, uit hoofde van de meerdere zin-
delykheid, die 'er by de Bewooners van dezel-
ve veelal plaats heeft.

De Godshuizen in onze Stad zyn over het al-
gemeen zeer ruim en luchtig gebouwd. De
zuiverheid der lucht wordt door de zindelykheid,
welke in deeze allen plaats heeft, zoo wel in
het oog gehouden, dat men van dien kant, al-
thans voor geene befmetting in dezelve behoeft
te vreezen. En fchoon men niet kan ontken-
nen, dat het Aalmoesfeniershuis zeekerlyk het
eenigfte is, het welk, naar het getal der geäli-
menteerden in het zelve, vry wat bekrompen
is; zoo weet ik echter niet, dat in het zelve
immer eene *Epidemifche* Ziekte uit die oorzaak
heeft plaats gehad. De Stuijachtige Ziekte
toch, welke de Groote BOERHAAVE aldaar in
zyn

zyn tyd waarnam, was van eenen ganſch anderen oorspronk (*).

Eenmaal slechts heb ik geduurende zefstien Jaaren, dat ik het Weeshuis als *Doctor* bediend hebbe, in het zelve eene *Epidemische* Galziekte waargenoomen, in het najaar van 1768 namelijk, ten welken tyde ook deeze Ziekte in onze Stad vry algemeen was. En het is zeer byzonder dat de Kinder-Ziekte in meer dan veertig Jaaren in dat Godshuis niet *Epidemisch* geregeerd hebbe.

Gelyk de Godshuizen, zyn ook de *Wooningen* der Ingezeeten en der Stad meerendeels ruim genoeg gebouwd. Men ontmoet nergens zoodanige bekrompene woonſteden en opéénſtapping van huisgezinnen in eene zelfde wooning, als in het nabuurig AMSTELDAM veelal plaats heeft. Trouwens, het ſchraal getal van Inwoonderen ten deezen tyde, en de ruime wooningen zyn zeekerlyk zeer voorname reden, waarom men van dien kant niet ligt iets befmettelyks te vreezen heeft, ſchoon het tegenovergeſtelde dit niet altyd voortbrengt; anders moeft zeekerlyk het naauw bebouwde, en door Inwoonderen opgevulde AMSTELDAM altyd meeft met befmettelyke Ziekten worſtelen, het geen de ervarenis nochtans niet leert.

Al eer ik over de Inwoonders der Stad ſpreek,

(*) ABR. KAAUW BOERHAAVE, *Impetum faciens Hippocratis* Leet. §. 406.

ken, moet ik nog een oogenblik stil staan by de *Begraafplaatsen* in de Stad.

Behalven toch in vier Kerken, waar in, volgens de schadelijke gewoonte, die allerwege in ons Land plaats heeft, begraven wordt; heeft de Stad nog twee, en het Gasthuis en het Weeshuis, ieder één Kerkhof, waar op de lyken begraven worden.

Het is waar: de Stads Kerkhoven zyn beiden aan de einden der Stad, en zelfs het Zuider Kerkhof buiten de Stad, doch in de Voorstad, naby de poort, geplaatst. Het ander is aan het einde der Stad, ten Noorden, op de Stads Wal gelegen. Uit deeze ligging kan men gemakkelyk opmaken, dat zoo dra de Noorde Wind waait en de Stad aankoomt, dezelve alle de uitvlosingen, welke over deeze Begraafplaats opgeheven zynde, door haare meerdere zwaarte, als 't ware hangen blyven, mede sleept en over de Stad verspreidt. Als de wind Zuid, Zuid Westelyk waait, wordt het zelfde byna veroorzaakt van de Zuider Begraafplaats; alleenlyk zouden eenige boomen, die tusschen dezelve en de Stad geplaatst zyn, dit eenigermate kunnen verhinderen; maar wyl dit slechts eene smalle strook plantsoen is, doet dit niet veel ter zaake.

Het is naar myn inzien, echter wel zeeker, dat deeze beide Begraafplaatsen wel in aanmerking mogen genoomen worden; wyl het getal der Jaarlyks op dezelve begraven wordende waarlyk niet gering is: want in 1779 werden op deeze beide Kerkhoven 892; en in het Jaar 1780, een getal van 989 lyken begraven.

Als

Als men nu overweegt, dat de wyze van begraaven op deeze Kerkhoven gansch de beste niet zy; wyl de lykkisten niet daaglyks met eene genoegzaame hoeveelheid, maar alleen de bovenste met één voet aarde worden bedekt; terwyl dezelve, althans aan eene zyde, in den wyden grafkuil bloot blyven staan, tot dat 'er wederom andere naast gevoegd worden; en als men daar by aanmerkt, dat de geheele kuil slechts met losse planken gedekt wordt, tot dezelve vol is, dan zal men ras gelooven kunnen, dat deeze begraafplaatsen zeekerlyk der Stad weinig nuttigheids aanbrenge.

Behalven deeze twee, heeft ook het Elizabeths, of groote Gasthuis haare eigene Begraafplaats, die binnen haaren boezem beslooten is. Op deeze zyn in het Jaar 1779, drie en veertig, en in het Jaar 1780. twee en veertig lyken begraaven. En schoon wel de voorzorge op de wyze van begraaven in dit huis door de oplettenheid van deszelfs Bestierderen sedert eenigen tyd merkelyk grooter is, kan men nochtans niet ontkennen, dat ook hier uit niet veel goeds te wachten zy.

De eige Begraafplaats die het Burger Weeshuis heeft, doet hier niet veel ter zaake; wyl aldaar in het Jaar 1779, slechts zeven Kinderen zyn begraaven geworden.

Ten Oosten van de Stad, even over de Rivier het Spaaren is het *vuilrak* gelegen, de plaats alwaar in daar toe geschikte groote vakken de beer- of poortaaide bewaard wordt, welke aldaar des morgens met schuiten naar toe gevoerd, en
in

in dezelve overgestort wordt. Zoo menigmaal de wind Ooftelyk waait, wordt men, vooräl des Zomers, wanneer door de zomerwarmte deeze vlugge loogzoutige uitvloeïingen meer bewogen worden, deeze ftank maar al te zeer aan die zyde van de Stad gewaar; te meer nog, om dat de Stad aan die zyde het meeste open ligt. Men kan al mede niet zeggen, dat dit onder de nuttige zaaken der Stad behoort, wyl men het tegendeel veel eerder zoude kunnen bewyzen.

Ik moet ook nog melding maaken van de *Looieryen*, welke alle op één na aan het Westelyk gedeelte der Stad, doch binnen dezelve gelegen zyn. Daar geplaatst, wordt het water der gracht, waar aan zy liggen, daaglyks tot deeze Trafiek gebezigd, en het zelve is om deeze reden altoos zeer onzuiver; en uit het zelve gaat, vooräl des Zomers, een vlugge loogzoutige ftank op. Men kan nochtans niet zeggen, dat de ftank deezer Trafiek in het overige gedeelte der Stad, vooräl op eenigen afstand van dezelve, zeer merkbaar is; zelfs niet als de windstreek daar toe het gunstigste zou schynen te zyn.

Zoo lang de Huiden, die men tot deeze Trafiek bezigt, niet in de Run liggen, geloof ik, dat derzelver uitvloeïingen min dienstig zyn; maar zoo dra ze met het aftrekzel des Eiken-bafts doortrokken zyn, denk ik niet dat deeze ftank nadeelig kan gezegd worden. Ze is *sui generis*, maar schynt tot de *Acida volatilia* te behooren; en hoe hinderlyk en verwerpelyk dezelve ook veele menschen voorkoomt, moet men toch beken-

bekennen, dat de Run een sterk bederfwekkend middel zy.

Eindelyk moet ik nog een woord zeggen van zekere *Vuilnis-belt*, ten Noord-Noordwesten aan het einde, doch nog binnen de Stad gelegen. Dit is die plaats, alwaar al het Vuilnis en de Asfche, die met karren langs de huizen daaglyks vergaderd, bewaard wordt; alwaar ook de gestorvene Paarden gevild en verder wegge maakt worden. Van deeze plaats gaat soms mede eenen zeer bedorven stank op, en het is eene beweezene zaak, dat alle de bedienden, die daaglyks daar in werken, als ze Ziek worden, altoos zeer gevaarlyk en dikwyls doodlyk krank worden; terwyl derzelver ziekte altoos iets van het *putride* heeft. Ook heeft de Heer VAN DER HOUT, mynen Amtgenoot, my verzeekert, dat hy nergens de *Febres autumnales* kwaadaartiger heeft aangetroffen dan in den omtrek van deeze plaats. Van gelyken kan ik getuigen, wyl die plaats in myn kwartier, als Stads-Doctor, gelegen is, dat ik aldaar, nu en dan, zeer hevige Ziekten hebben gezien woeden; zelfs meermaalen *inflammatoire* Ziekten; doch die teffens eene *materies corrupta in tubo intestinali* ten geleide hadden.

Het wordt tyd dat ik van de *Inwoonderen* onzer Stad spreek, en wel eerst over derzelver waarschyglyk getal.

Het valt zeer moeilyk een *waarschyglyk Getal der Inwoonderen* van HAARLEM, zoo als het zelve thans is, optegeven. Ik zegge een waarschyglyk getal: want het middel om het zekere

kere getal te vinden, het welk, zoo als men weet, door tellinge *per capita* bereikt wordt, staat niet in myn magt, wyl het zelve niet als op Hooge orde, om wigtige reden, gebruikt wordt. 'Er is des alleenlyk overig om naar het getal der Woonhuizen een getal van Inwoonders te bepaalen, of men moet het zelve volgens zekere regels berekenen naar het getal der geenen die jaarlyks Sterven of Gebooren worden.

De eerste deezer drie wegen is derwyze ongebaand, dat men, langs denzelven voortwandelende, zeer zeeker aan het dwaalen geraakt. Het Quohier toch der Verpondingen op de Huizen bevat teffens een aantal van Pakhuizen, Stallingen, enz. welke als Woonhuizen op het zelve bekend staan. Wyders nog veele Huizen, die te vooren verëenigd, dat is, onder één Nummer geteekend waren, en waar van een gedeelte aan anderen verkocht, en tot een ander gebruik geschikt, meerder Nummers uitmaaken, schoon deeze alle geen Woonhuizen zyn. Wederom zyn 'er anderen die op zich zelve geteekend staan, en aan den anderen getrokken zynde, maar één Woonhuis uitmaaken, schoon het zelve op het Quohier verscheidene Nummers bevat.

Het blykt derhalven, dat men door dit middel het voorgestelde doel niet zal treffen.

De tweede weg, om namelyk uit de Jaarlyks Stervenden, het getal der Leevenden te vinden; en ten dien einde, volgens DUIN het getal der Stervenden met 25, of volgens STRUICK
I t
met

met 24 te vermenigvuldigen; zal men zien, dat deeze almede niet veilig kan ingeslagen worden, om de zeer veele toevalligheden, waar aan dezelve onderworpen is. Hoe merkbaar toch vermeerdert het getal der Stervenden in *Epidemische* Ziekten, by voorbeeld in Kinderziekte, Mazelen, Roodvonk, Gal-koortsen, Rooden Loop; als een of ander van deeze kwaadaartig is; gelijk dikwyls gebeurt, en onze Stad, nu en dan, zelfs dit Jaar, de droevige gevolgen daar van ondervonden heeft, en waar van de bygevoegde Sterflyst ten bewyze strekt.

Daar nu deeze Ziekten eene groote vermindering van Inwoonderen veroorzaaken, levert integendeel het getal der Gestorvenen in die Jaaren, als zoodanige Ziekten geregeerd hebben, volgens deezen regel berekend, des te grooter getal van Inwoonderen uit. Ik behoef hier niets meer by te voegen, om de onzekerheid van deezen weg te doen bemerken. De proeven in de hier bygevoegde Tafel zullen het voor my ten vollen bewyzen. Deeze toch ingezien zynde, zal een ieder, die eenige kennis aan HAARLEM heeft, ras gelooven, dat het getal der Inwoonderen tegenswoordig geen drie- vier- vyf- of zes- en twintig duizend uitmaakt, zoo als de produkten der eerste en tweede proef zyn; dat het derhalven nog veel onwaarschynlyker zy, dat het getal thans eene menigte van twee of vier en dertig duizend uitmaakt, 't welk waarheid zoude moeten zyn, indien deeze regel doorging; wyl de Jaaren van 1779 en 1780 zulke zwaare sterfjaaren geweest zyn, blykens de derde proef.

1772-1773

PROCESSES OF THE

1772-1773
1773-1774
1774-1775

1772-1773
1773-1774
1774-1775

1775-1776
1776-1777
1777-1778

1775-1776
1776-1777
1777-1778

1778-1779
1779-1780
1780-1781

1778-1779
1779-1780
1780-1781

1781-1782
1782-1783
1783-1784

1781-1782
1782-1783
1783-1784

1784-1785
1785-1786
1786-1787

1784-1785
1785-1786
1786-1787

1787-1788
1788-1789
1789-1790

1787-1788
1788-1789
1789-1790

1790-1791
1791-1792
1792-1793

1790-1791
1791-1792
1792-1793

1793-1794
1794-1795
1795-1796

1793-1794
1794-1795
1795-1796

PROEVEN, om uit het getal der Jaarlyks STERVENDEN het waarfchynlyke getal der INWOONDEREN te berekenen.

	Menfchen.
Van 1745 tot 1756 zyn Geflorven.	12554
— 1757 — 1768 —————	11976
— 1769 — 1780 —————	12214

36744

Volgens STRUYCK ftaan de Geflorvenen tot de Leevenden, als 1 : 24.

Volgens DUYN, als 1 : 25.

Als men nu het getal volgens deezen regel berekent, zal men vinden, dat men een produkt krygt, veel grooter dan met eenige waarfchynlykheid kan vermoed worden, dat thans in HAARLEM plaats heeft.

Dit produkt is te groot over een gemiddeld jaar uit eene zes en dertig jaarige Tafel; het is ook te groot over drie gemiddelde Tydperken, ieder van twaalf jaaren, (althans zeeker over de twee laatften.) En als men twee zwaare Sterfjaaren berekent, dan wordt het *facit* geheel onaanneemlyk.

Eerste Proef over een gemiddeld Jaar uit zes en dertig Jaaren.

Volgens STRUYCK,

Volgens DUYN.

Overleedenen in één gemiddeld

Overleedenen in één gemiddeld

Jaar	1020 ² ₃
	24
—————	24496.

Jaar	1020 ² ₃
	25
—————	25516 ¹ ₃ .

Tweede Proef over een tydvak van twaalf Jaaren.

Van 1745 tot 1756 zyn Overleeden 12554. gemiddeld, is	1046 ¹ ₂
(12	24
—————	25108.

Van 1745 tot 1756 zyn Overleeden 12554. gemiddeld, is	1046 ¹ ₂
(12	25
—————	26154.

Van 1757 tot 1768 zyn Overleeden 11976. gemiddeld, is	998
(12	24
—————	23952.

Van 1757 tot 1768 zyn Overleeden 11976. gemiddeld, is	998
(12	25
—————	24950.

Van 1769 tot 1780 zyn Overleeden 12214. gemiddeld, is	1017 ² ₃
(12	24
—————	24428.

Van 1769 tot 1780 zyn Overleeden 12214. gemiddeld, is	1017 ² ₃
(12	25
—————	25445.

Derde Proef over twee der zwaarste Sterfjaaren.

In 1779 en 1780 zyn Overleeden 2747. gemiddeld, is	1373 ¹ ₂
(2	24
—————	32964.

In 1779 en 1780 zyn Overleeden 2747. gemiddeld, is	1373 ¹ ₂
(2	25
—————	34337.

Uit deeze PROEVEN blykt

Voor eerst: dat het middelgetal uit zes en dertig jaaren, volgens STRUYCK en DUYN berekent, geen Produkt uitleevert van het tegenwoordige waarfchynlyke getal van HAARLEM's Inwoonderen; maar veel te hoog is.

Ten tweeden: dat het eerste twaalfjaarig tydvak, na dien zelve regel bewerkt, misfchien vry wel ftrookt met het toenmaalige getal van Inwoonderen; althans in de eerste jaaren van dat tydperk, waar van de oorzaak mogelyk alleen daar in gelegen is, dat de Stad, tot het Jaar 1750, nog niet zeer kennelyk in Inwoonderen afgenoomen was; 't welk, na dat jaar, zeer blykbaar geworden is. Trouwens, men behoeft de Geboorte Lyften flechts intezien, en men zal ras van de waarheid overtuigd worden. Immers tot het jaar 1750, was het getal der Geboorenen jaarlyks nog fleeds over de twaalf honderd, elf honderd en duizend: maar na het jaar 1750 ontmoeten wy flechts twee jaaren, te weeten 1752 en 1753, in welke het getal over de duizend klom; (misfchien heeft het *Militaire corps*, het welke dies tyds alhier in *Guarnifoen* lag, daar toe iets gedaan;) alle de volgende zyn verre beneden het zelve.

Ten derden: dat de produkten der twee volgende tydperken veel grooter getal leveren, als men op eenigen grond kan vermoeden, dat op het einde van 1768 bestond; of tegenwoordig plaats heeft.

Ten vierden: dat de proef, genoomen met de berekening van twee zwaare Sterfjaaren, middagklaar toont, dat de Regel, om uit het getal der Stervenden, dat der Leevenden te zoeken, gansfch verwerpelyk zy.

Eindelyk: dat het om het even zy, of men de berekening volgens STRUYCK, of DUYN doe; wyl de Produkten volgens beiden veel te hoog zyn. Wat dan? Men zie de volgende Proef.

PROEF, om uit het getal der Jaarlyks Geboorene KINDEREN het waarfchynlyke getal der INWOONDEREN te berekenen.

	Kinderen.
Van 1745 tot 1756 zyn Gebooren	12858
— 1757 — 1768 —————	9959
— 1769 — 1780 —————	9385
	32202

Als men nu volgens dezelve bewerking, gelyk in de *tweede Proef* der eerste Tafel, deeze getallen met 12 tot een middel-getal brengt, en dan dat produkt, volgens den byna algemeen aangenoomen regel, met 25 multipliceert, dan zal men bevinden, dat het waarfchynlyke getal der Inwoonderen was

Van 1745 tot 1756	26787
— 1757 — 1768	20745
— 1769 — 1780	19558

Zes en Dertig Jaarige TAFEL der Geboorene KINDEREN te HAARLEM, doch welke in drie tydvakken, ieder van twaalf Jaaren verdeeld is, om het afneemen der Inwoonderen te beter te kunnen bemerken.

1745	—	1273
1746	—	1234
1747	—	1129
1748	—	1054
1749	—	1047
1750	—	1151
1751	—	933
1752	—	1038
1753	—	1046
1754	—	987
1755	—	987
1756	—	979
		12858

1757	—	953
1758	—	806
1759	—	845
1760	—	747
1761	—	755
1762	—	751
1763	—	772
1764	—	884
1765	—	859
1766	—	898
1767	—	875
1768	—	914
		9959

1769	—	898
1770	—	886
1771	—	772
1772	—	779
1773	—	791
1774	—	836
1775	—	796
1776	—	763
1777	—	743
1778	—	788
1779	—	730
1780	—	603
		9385

Dus Gebooren in 36 Jaaren 32202.

Zes en Dertig Jaarige TAFEL der OVERLEEDENE MENSCHEN, zoo ouden als jongen, te HAARLEM. Zynde op die Jaaren, welke met een * geteekend zyn, in de Stad de eene of andere *Epidemische Ziekte* heerschende geweest.

1745	—	1068
1746	—	1005
1747	—	923
1748	—	1279
1749	—	1300
1750*	—	1442
1751	—	1167
1752	—	1024
1753	—	934
1754	—	826
1755	—	791
1756	—	795
		12554

1757	—	889
1758	—	888
1759	—	1146
1760	—	1056
1761*	—	1306
1762	—	1070
1763	—	928
1764	—	910
1765	—	890
1766	—	1027
1767	—	951
1768	—	915
		11976

1769*	—	1180
1770	—	878
1771	—	820
1772	—	1005
1773	—	873
1774	—	866
1775	—	955
1776	—	1009
1777	—	966
1778	—	915
1779*	—	1311
1780*	—	1436
		12214

En Gestorven in 36 Jaaren 36744.

Men ziet uit deeze Geboorte- en Sterf-Lijsten

Voor eerst: dat in het Eerste 12 Jaarige Tydvak, te weeten, van 1745 tot 1756. meerder Gebooren, dan Gestorven waren 304 Menschen. Dus won de Stad op dien tyd nog aan.

Ten anderen: dat in het Tweede Tydperk, namelijk, van 1757 tot 1768, integendeel meerder Gestorven dan Gebooren waren 2017 Menschen; doch hier van afgetrokken zynde het baatige van het eerste Tydperk, te weeten 304, komt 'er te kort een getal van 1713. De Stad verloor derhalven, in dat Tydperk, Jaarlyks 142½ Menschen.

Ten derden: dat in het Laatste 12 Jaarig Tydvak, het welk van 1769 tot 1780. zich uitstrekt, al mede eene merkelyke afneeming heeft plaats gehad, overmits het getal der Gestorvenen 2829 merder was, dan dat der Geboorenen: dat dienvolgens, in deeze laatste 12 Jaaren, het verlies is 235½ 's Jaars.

Ten vierden: dat als men deeze twee laatste Tydvakken te samen voegt, en het afneemen der Inwoonderen als dan over dezelve berekent, dat men zal bevinden, dat 'er gedurende die 24 Jaaren verlooren is Jaarlyks 189½.

De sedert deeze Tydperken metter Woon in de Stad gekomenen, zullen nagenoeg gelyk staan met het getal der na elders vertrokkenen; dus dit geen *Artikel* van nadere overweeging uitmaakt.

De Jaaren met een Sterretje getekent, waren zwaare Sterfjaaren, ter oorzaake van *Epidemische Ziekten*. In 1750 regeerde een Galziekte; in 1761 de Roodeloop; in 1769 de Kinderziekte; en eindelyk, in 1779 en 1780 wederom eene Galziekte.

'Er is derhalven niets overig als den laatsten weg in te slaan; en uit de Jaarlyksche Geboorenen een getal van Inwoonderen te berekenen.

De algemeene regel, welke door verre de meeste Uitrekenaars voor waar aangenoomen wordt, is, dat men het getal der Jaarlyksche Geboorenen met 25 vermenigvuldige; en dat dit product als dan het waarschyglyke getal der Inwoonderen uitmaakt.

Als men dit doet, dan zal men bevinden; en de voorgemelde Tafel toont het ten klaarsten: dat in den tusschentyd van 1745 tot 1756, het getal der Inwoonderen was 26787; welk product zeer wel strookt met de telling *per Capita*, die in 1748 heeft plaats gehad: gemerkt men toen bevond, dat de Stad ruim 26000 Inwoonders bevatte. Vervolgens blykt, dat in de volgende twaalf Jaaren, te weeten van 1757 tot 1768, het getal geweest zy 20745. En eindelyk ziet men daar uit, dat in dit laatste twaalfjaarig tydvak het getal der Inwoonderen zich slechts tot 19552 bepaalt.

Hier mede rekene ik de vraage over het getal, zoo wel, als over het toe- of afneemen der Inwoonderen van onze Stad voor genoegzaam beantwoord.

Ik koom tot de *Levenswyze* van HAARLEMS Inwoonderen.

Den *Aanzienlyken en Ryken* moet ik het recht doen, dat hun toekomt, te weeten: dat hunne

levenswyze, over het algemeen, vry goed is: hoe zeer toch dezelve by sommigen voor den welstand van het lichaam min geschikt mogt zyn; zyn 'er integendeel zeer veele anderen, die bedachtzaamer te werk gaan, en zich zelven naauwkeurig gadeslaan; terwijl zy daar van ook de aangename gevolgen ondervinden in hunne alleszins gezonde lichaaamen, en de eersten tot treffende voorbeelden kunnen strekken hoe men gezond kan leeven.

Immers men ziet nu niet zoo gemeenzaam, (ten zy in een of ander staatlyk gastmaal,) die groote verscheidenheid van op allerlei wyzen met kruideryen als anders aangezette spyzen, welker meesten de maag tot ballast en niet tot voedsel zyn. Vooral zorgen onze Aanzienlyken zeer naauwkeurig voor het diët hunner kinderen, altoos oplettende, dat derzelver voedsel zeer gezond zy. Sedert dat het vernuft de konst heeft uitgevonden, om byna allerlei Zomer-groenten, ook des Winters, voor het bederf te bewaaren; ziet men deeze altoos op de tafels der Ryken, en zy maaken daar van een daaglyks gebruik. Versch Vleesch het zy Runder-Kalfs- of Lams-vleesch is daaglyks voedsel. Nu en dan, het is waar, wordt ook wel van gerookt Rund-vleesch gebruik gemaakt, en men ziet allerlei wildbraad steeds op hunne tafels. Maar wyl 'er altoos meer dan eene soort is, wordt nooit een geheele maaltyd gedaan alléénlyk met dat geene, 't welk juist het moeilykste of minst geschikt voor de maag zyn zou. Zeevisch is mede voor veelen hunner een zeer geliefd voedsel; 'er zyn 'er nochtans weinigen,
die

die ook hier mede alléén hunne maaltyd doen, eetende de allermeeften altoos daarna nog eenige groenten, en een weinig vleefch, enz.

De Zomervruchten worden dikwyls in eene ruime maate by veelen gebruikt, en zyn misfchien nu en dan wel eens oorzaak van ongeftheldheden in de maag.

De gewoone drank by het eeten is veel al zuiver putwater, of met rooden wyn gemengd. Anderen gebruiken enkele roode wyn. Eenige weinige drinken Moefel-wyn met water. De minften gebruiken bier by hun voedsel. Algemeen wordt roode wyn by verkiezing gedronken; en men kan niet zeggen, dat 'er eenig misbruik by de lieden van deeze Clafsis, noch in wyn, noch in morgen-drank gemaakt wordt.

De lichaamsöefeningen by deeze lieden zyn ook meer met de gezondheid overëenkommende als wel voorheen. Schoon men toch hier of daar een vadzig geftel, dat traag tot beweeging is, moge aantreffen; moet men echter bekenen, dat over het algemeen genoomen, by verre de meeften onzer Ryken, de beweeging, het zy met wandelen, of ryden, boven het zittend leven gefteeld wordt; en zoo dra eene korter nachtruft by veelen hunner verkieslyker zal gerekend worden, dan eenen te lang gerekten flaap, zal 'er veel ter bewaaring der gezondheid gewonnen zyn.

Wat den *Burgerftand* betreft, kan ik over het algemeen niet zeggen, dat hunne leevenswyze ter behoudenis der gezondheid geheel ongefchikt

zy. Het is waar: men vindt zeer veele lieden, die een verregaande misbruik maaken van verslappende warme dranken; en, niet alleen dat dit onder de sexe plaats heeft, treft men integendeel veele Mansperfoonen aan, die zwaar moeten werken, en evenwel drie- en viermaal daags de Koffy- en Theepot ledigen. 'Er is een aantal handwerkslieden, die nooit bier drinken. Anderen zyn 'er, die niet, als versch bier drinken, 't geendes Zomers rasch bederft. Veelen drinken des morgens vóór den arbeid een teug Jenever, en laten het daar den ganschen dag by, doch 'er zyn 'er genoeg, en voornamelyk onder de volgende Classe van Inwoonderen, by wien dit vocht nimmer ten onpas komt, en die daar in een groot misbruik maaken.

By den deftigen Burger zyn de meest gewoone spyzen, allerlei groenten met Vleesch, het zy Runder- Kalfs, of Lams-vleesch. Ook wel gerookt Runder-vleesch, Ham, Worst, enz. Deeze volgen, om dit met één woord te zeggen, den Aanzienlyken en Ryken, en komen hun in de maaltyden, waardoor ik spys en drank verftaa, zeer naby.

Veelen doch onder den Burgerstand drinken by hun eeten een glas rooden wyn. Ook in de gezelschappen is deeze by hun het meest gezocht, doch de matigheid wordt by de allermeesten zeer naauwkeurig in het oog gehouden; zulks ik mynen mede-burger te kort zoude doen, als ik deswegens eenige ongunstige aanmerkingen maakte.

Veelen van een minder vermogen in deeze
Classe

Clasfe hellen zeer over tot grutters waaren, en eeten des middags veeltyds Gort, Ryst, Geerst, Boekwyte-meel met gekarnde melk gekookt. Op een anderen tyd witte kool met aardäppelen, welke ook veel op zich zelve gebruikt worden. Nu wederom erwten en boonen, enz.

Tot Visch hellen zeer veele lieden zeer sterk over, en deeze is by veelen boven het Vleesch verkieslyk. Ondertuschen zyn ze over het algemeen zeer genegen tot allerlei platvisch; terwijl stokvisch en labberdaan by hun niet min gezocht wordt in het najaar en winterfaisoen.

Onder de geliefkoosde voedfels uit Visch bereid, munt boven veele andere uit eene soupe van Aal of Paling met eenige groenten te samen gekookt. Deeze spys willen zy voor zeer gezond gehouden hebben, schoon ik dikwyls daar van het tegendeel bevonden hebbe in sommige lieden.

Zy maaken ook vry veel werk van Spek, en eeten dit zeer dikwyls: zy slagten dit somtyds in zulk zoel weêr, in het begin van *October*, dat het niet zelden eenigen trap van bederf ondergaat; terwijl een en ander het zelve aan behoefligen moeten weg geeven, om dat zy het niet konnen eeten.

De beweging deezer lieden hangt af van de handwerken die zy verrichten. En de zulken die uit dien hoofde te weinig beweging mogten hebben, weten dit gebrek met wandelen aan te vullen, waar van zy over het algemeen groote liefhebbers zyn.

Wenschelyk zoude het zyn, dat zeer veele lieden van den burgerstand zich onthielden van eene schadelyke gewoonte om des avonds aan de deur te gaan zitten, ten einde zoo als men het noemt, een avondluchtje te scheppen. Men begint daar mede reeds vroeg in den voorzomer, en die gewoonte is by sommigen zoo hebbelyk geworden, dat men dit aanhoudt, ondanks de veele veranderingen die 'er in den dampkring daaglyks, vooral in ons klimaat, voorvallen; en die zulk eenen aanmerklyken invloed op onze lichaamen hebben. Het is waar: veele moeten dit bezuuren met *Catarrhale* Ziekten, kies- en oorpyn, ook meermaals met *Rheumatismi*; maar onaangezien deeze gevolgen, schynen nochtans veele lieden niet te kunnen gelooven, dat deeze gewoonte schaadlyk is. Ik vertrouw echter, dat zy veele der opgenoemde ongemakken zouden kunnen ontgaan, indien zy éénmaal het besluit namen, dit zoo genaamd avondluchtje te laten vaaren.

Een derde en laatste Clasfe van Inwoonderen, tot welke ik *de kleine, en behoeftige gemeente* bringe, is uit nood veel al gedwongen minder gezonde spyzen te nuttigen.

De meest gewoone voedfels zyn ongegifte meelspyzen. Zy kookten veel al meel met water of met gekarnde melk, en anders twee- en driemaal daags Aardäppelen, welk voedsel zoo sterk gebruikt wordt, dat ik 'er kenne, die gedurende verscheidene weeken niets anders als Aardäppels voor hun gansche gezin eeten. Deeze spyze, hoe zeer anders op zich zelve geen ongezond voedsel, wordt voor de kleine kinderen

ren van deeze Clasfe zeer nadeelig, wyl dezelve byna geene beweging maaken, maar veelal des Winters den ganschen dag in een zitstoel geplaatst worden, of aan den byna kouden haard liggen; en des Zomers aan den ingang der huizen op tocht; of op de stoepen neder zitten. Op deeze wyze maaken deeze voedsels by de kinderen zwaare verstoppingen; ten de aanmerking van den Heer J. LE FRANCO VAN BERKHEY (*) met betrekking tot deeze voedsels, heeft ook by ons haare waarheid.

Men moet zich ook bedroeven, als men veel der kleine kinderen van de behoeftige gemeente onzer Stad beschouwd; wyl dezelve 'er zeer wankleurig uitzien. De allermeeften hebben een zeer harden en gezwollen buik, en den afgang is by sommigen zoo traag, dat ik 'er verscheidenen heb aangetroffen, waar van my de ouders verzekerden dat zy in geen zes en agt dagen stoelgang gehad hadden.

De vochten worden by deeze kinderen dikwyls zoo bedorven, en by hun zulk een hevig *Scorbut* gebooren, dat ik menigmaal ooggetuige geweest ben van de allerbeklaaglykste verwuëstingen, welke de *Gangraena Scorbutica* aanregtte eer dezelve stierven. Dan, ik keere ter zaake.

De behoeftige gemeente eet ook veel witte boonen, erwten en somtyds gort, met een weinig vet, reusel of boter, die niet van de beste soort is.

(*) *Nat. Hist. van Holland*, 3de Deels 5de Stuk, bladz. 1702 en verv.

is. Tot eenen hartigen beet eeten zy dikwyls *Kibbeling* (*), die zeer zout is. Slegte stokvisch des Winters, en in het voorjaar veel platvisch en panharing, die ze of versc'h eeten, het zy gekookt, of in de pan gebakken; of gerookt, het welk zy doen, na dat ze alvorens een dag of twee in 't zout gelegen hebben; anderen hangen ze versc'h in den rook, en eeten ze dan, na dat ze gerookt zyn, by hun middag- of avond voedsel. Zy eeten ook veel gedroogde, en gerookte visch, als bokking, schol, enz.

By deeze lieden is eene soupe van Aal of Paling met eene of andere groente mede een zeer geliefkoosd voedsel. Deeze zeer dunne Visch kunnen zy nu en dan voor een weinig gelds bekomen, en deeze disch is voor hun dan een gastmaal. Zy kookten ook dikwyls soupe van nuchter Kalfs-vleesch met groente, en zy roemen deeze soupe zeer hoog, om dat, zoo zy zeggen, dezelve hun veel stoelgang verwekt. Ik heb altyd vermoed, dat uit dit voedsel, vooral by de kinderen, een taai slym gebooren wierd. Het vleesch van gestorvene Runderen wordt allergeemeenzaamst by de lieden van deezen stempel genuttigd; en vraagt men my, of ik daar van geene kwaade gevolgen gezien hebbe, dan kan ik niet ontkennen, deswegens meermaals kwaad vermoeden gehad te hebben, doch slechts éénmaal eene rottige Ziekte uit deszelfs gulzig gebruik, waargenoomen te hebben, met eene doodlyke uitkomst in twee of drie der vyf huisgenooten.

Ik

(*) Dit zyn die beenige gedeelten die aan het voorste einde der Labberdaan zitten, en die met weinig Visch voorzien zyn.

Ik moet echter hier by aanmerken, dat dit Vleesch niet behoorlyk was gezouten, en toen men 'er een bedorven reuk aan bespeurde, hong men het in de lucht, op dat het zelve daar door verbeteren zoude, doch met eene tegen overgestelde uitwerking.

De meest gewoone drank by de Lieden van deeze Classe is slap Koffy, of Theewater, van de allerslechtste soorten getrokken. Ik kan niet ontkennen, dat in deeze verflappende drank algemeen een zeer groot misbruik gemaakt wordt. Als eene zeer groote byzonderheid moet ik hier aanmerken, geduurende 18 Jaaren, dat ik Stads *Doctor* geweest ben, nimmer eenig behoeftig mensch te hebben aangetroffen, die voor zyn daaglykschen drank zuiver water dronk, hoe zeer onze Stad daar van allerwege zeer overvloedig voorzien is.

Het Bier is by hun gansch niet gemeenzaam, ook niet zoo ligt te bekomen. Eenige drinken het zoo genaamd *Scharrebier*; doch de allermeeften houden het met de Koffy- en Thee.

Het kan niet ontkend worden, dat 'er by de lieden van deeze Classe veel mishruik gemaakt wordt in sterken drank, en wel allermeeft in Jenever. Geen tydftip van den dag is 'er, waar in zy dit zoo geliefkoosd vocht niet met graagte drinken, en het is by hun zoo gemeenzaam, dat zy daar voor alles zouden laten staan. Men maake egter hier uit geen besluit, dat de Lieden van deezen stempel alle dronkaarts zouden zyn, om dat zy dit geefstryk vocht zoo zeer beminnen: gansch niet! Hoe gemeenzaam doch het zelve

zelve gebruikt wordt; pleegen niet allen daar in dezelfde buitenspoorigheid. Ondertusfchen legt het daaglyks en gestadig gebruik van dit en andere geeftryke vochten by veelen den grondslag tot ongeneeslyke en doodlyke kwaalen, waar van ik meermaals ooggetuige was.

De lichaamsöefeningen van deeze Lieden verschillen zeer veel naar maate van het werk dat zy verrichten. Die tot de Twyndery en Lintwevery behooren, hebben veel fterker beweëging; dan de Kantweevers. De zydene Stoffenweevers moeten met de voeten mede zeer veel beweëging maaken, en deeze zyn uit dien hoofde vry fterk onderworpen aan Breuken. Voor het overige is 'er een aantal, het welk zich met allerlei ftraatwerk den kost tracht te verfchaffen, en wier beweëging gering is.

Eindlyk ben ik gevorderd tot de opgave der Ziekten, die in onze Stad veelal plaats hebben.

Dezelve zyn of *algemeene*, of meer *byzondere*.

Onder de *algemeene* behooren de verschillende foorten van Koortfen; het zy men dezelve tot de *continuae*, of, zoo als veelal, tot de *intermitteerende* wil brengen. De laaste zyn of daaglyksche; anderdaagsche of derdendaagsche; terwyl wy de beidene laaste nu en dan wel eens zien verdubbelen. Zy zyn ook niet altyd enkelvoudig, maar zeer dikwyls famengesteld; wyl ze in den Winter en het Voorjaar veelal van eenen *Catarrhalen* aart, met een *Rheumatismus* gepaard, bevonden worden: daar ze integendeel

gendeel in den Nazomer meer of min van eene Galachtige eigenschap zyn; vooral zoo de zomer-warmte eenigszins hooggaande is geweest; wyl deeze by ons altyd veele zieken brengt.

Men besluite echter hier niet uit, dat HAARLEM jaarlyks vruchtbaar zy in het voortbrengen van Gal-koortsen. Dit ontkenne ik ten sterksten. Het zou toch, onzes erachtens, min nauwkeurig zyn, alle onze Najaars-ziekten, die by de scheiding van het Saifoen voorvallen, den naam van Gal-koortsen te geeven, naardien 'er veele Menschen ziek worden, en de Koorts krygen, die met eene waare Gal-ziekte geene de minste overëenkomst heeft. Te recht zegt daarom elders de meermaals geroemde Heer LE FRANCO VAN BERKHEY: „ Het woord „ Gal klinkt inzonderheid deftig in den mond „ der Naam-Doctoren en Apothekers, althans „ in zekere Steeden, van waar genoegzaam „ alle, zoo heete als andere Koortsen, met den „ naam van Gal-koortsen bestempeld worden, „ fchoon 'er dikwerf geheel andere oorzaaken „ werkzaam zyn”.

Men heeft opgemerkt, dat onze Najaars-ziekten genoegzaam altyd het eerst ontstaan ten Westen der Stad, onder OVERVEEN en BLOEMENDAAL, by het Werkvolk op de kleëren-gaaren- en lynwaad-bleekeryen; dat ook in dit district altoos veel meerder Zieken zyn, als onder het SPAARWOUDER district, het welk ten Oosten der Stad gelegen is. 'Er loopt veel samen, om onder het Werkvolk deezer Bleekeryen Ziekten te verwekken. Hun daaglyks voedsel bestaat genoegzaam altyd in gerookt Spek,

658 BERICHT van de GELEGENHEID

Spek, het welk zy in Boekwyte koeken bakken, of met Roggenbrood raauw eeten. Voeg daar by de fchielyk belette uitwaasfeming, die deeze Menfchen des morgens vroeg ondergaan; wyl zy, met het krieken van den dageraad veelal te Veld moeten, om het linnen en gaaren uit te leggen of te keeren, daar ze nog kort te voren, immers slechts eenige minuten, op één Zolder, met twintig en dertig te famen, den korten nacht hadden doorgebracht, en dus door en door verwarmd waren. Als men nu begrypt, hoe zeer de Najaars-nachten en vroege morgenftond gefchikt zyn om de uitwaasfeming te beletten en op eenmaal te stoppen, valt het niet moeilyk, een oorzaak tot Ziekten in deeze Lichaamen optefpooren.

Overweegt men verder de uitvloeyingen uit de kleederen, die ter reiniging op de Bleekeryen gezonden worden; die van het gaaren en lynwaten, vooräl, als deeze laaften voor de eerfte reis in het werk worden genoomen; dan zal men moeten bekennen, dat ook deeze het hunne toebrengen om den dampkring in de wafchhuizen deezer Bleekeryen onzuiver te maaken, en het Werkvolk, aan wiens Long deeze ftank onmiddelyk medegedeeld wordt, te befmetten.

By dit alles komt nog eene voornaame befmettende oorzaak des dampkrings rondöm deeze Bleekeryen, te weten, derzelver Spoelfloot, of, zoo als de Bleekers denzelven noemen, *de Stinkert* (*). De ondraaglyke ftank, welke uit
deeze

(*) Dit is die Sloot, waar in al het onzuivere water, 'twelk van het gewafchen Linnen komt, uitloopt,

deeze Slooten opgaat, is het best bekend by die geenen, die dezelve des Zomers moeten voorby gaan. Zelfs is ze op eenen verren afstand reeds merkbaar.

De *Rheumatieke* Ziekten zyn onder onze Inwoonderen zeer gemeenzaam, en dezelve leggen dikwyls den grondslag tot volgende Jigt-pynen, wyl ze niet zelden verwaarloosd worden.

Nog erger zyn de gevolgen die uit verzuimde Borstziekten in het algemeen, en byzonder uit *Peripneumoniæ nothæ* by bejaarde Lieden ontstaan, een Ziekte, die by ons mede, zeer dikwyls in het Winterfaizoen, veele Lieden aanvalt, en door deszelfs langzaamen voortgang bedrieglyk is; wyl de meesten slechts denken, dat zy verkouwdheid behebd zyn, en uit dien hoofde hoesten; zoekende veelal geen hulp, voor het te laat is. Daar van daan het groot aantal der jaarlyks Stervenden aan Borstziekten en Teering; en geenszins om dat deeze Ziekten, en vooräl de laatste, aan onze Stad meer eigen zoude zyn, als wel aan andere Steden van onze *Provincie*, zoo als my wel eens is voorgekomen, dat men uit de Sterflysten onzer Stad had opgemaakt.

De gaapingen (om dit in 't voorby gaan hier aantemerken,) die 'er in de Sterflysten in het algemeen, tot hiertoe, plaats hebben, zyn te wel bekend, dan dat het nodig zoude zyn, dat ik

loopt, in denzelven somtyds zeer lang stil staat, en eene merkelyke trap van bederf aanneemt.

ik in 't breede betoogde, dat men uit dezelve geen gevolg tot deeze of geene Ziekte kan trekken. En hoe zeer de Drukker onzer Maandlyksche Sterflysten sedert eenige jaaren zich bevlytigt, om dezelve hoe langs zoo naauwkeuriger te maaken, en deswegens Lof verdient, zullen dezelve nimmer den verëischten dienst doen, zoo lang de Opgave der Ziekten niet naauwkeuriger geschiede.

Onder de *byzondere* Ziekten, die by de Inwoonderen onzer Stad of in den omtrek van dezelve plaats hebben, telle ik, voor eerst, de verschillende soorten van Maag-kwaalen, waar over men zoo menigmaal hoort klagen, en welke den Lyderen zoo smertelyk, als de Artsen verdrietig vallen, om dat veele derzelve zoo moeilyk te geneezen zyn. En daar anderszins de *Cardialgia* de Sexe meer eigen is, is dezelve by ons onder beiderlei geslacht zeer gemeenzaam.

Een ander doodlyk gebrek der maag heeft veel plaats by de zulken, die in hun leven aan sterken drank zeer zyn overgegeeven geweest. Ik bedoele de *Scirrheuse verharding* van den *pylorus*, waar door de opening naar de darmen zoodanig vernauwd wordt, dat 'er byna niets kan doorgaan, zelfs geen lucht (*). Deeze
Lyders

(*) Dit schynt vreemd, en echter is het waarheid. Ik heb herhaalde reizen met den Heelmeeſter FRANKEN dergelyken lyken geopend, en meer dan eens den zeer vernauwd, en verhard *pylorus* geslooten gevonden met een allertaayst slym, het welk de geringe opening, die 'er nog was overig gebleeven, zoo dicht vulde dat men niet in staat was, om door
een

Lyders sterven geheel uitgemergeld, na alvorens weeken lang alles wat zy gegeten of gedronken hadden, onder de gedaante van eene zwarte en stinkende stoffe te hebben uitgebraakt.

Onder de jonge Sexe heeft by ons zeer dikwyls eene *Chlorosis* plaats: allermeeft onder de Bleekers-meiden, welke gezond uit BRABAND en de *Meijery* van 's Bosch komende, veelal in deeze Ziekte vervallen; doch vry gemakkelyk met *Stomachica* en *Martialia* geneezen worden, indien zy niet lang wachten om naar behoorlyke hulp om te zien.

De *Roos* is mede zeer gemeenzaam onder de Inwoonders onzer Stad, en dezelve gaat by veele zeer spoedig tot *Belroos* over, richtende somtyds zeer hevige verwoestingen aan in het aangezicht, nu en dan gevolgd van den dood zelve.

De *Kanker* is mede gansch geen onbekend gebrek by veele Inwoonders, schoon veele dit zoo lang verborgen houden, als zy maar eenigszins kunnen. Ik kenne verscheidenen, die reeds jaaren lang *Scirrheuse* gezwollen in de borsten gedragen hebben, welke van tyd tot tyd toeneemen en pynlyker worden, zonder dat zy daar tegen iets anders doen, als de uitwendige drukking afkeeren en een geschikt diët houden; schoon zekerlyk by deezen of geenen het gebrek, met hoop van eenen goeden uitflag, voorheen wel zoude hebben kunnen weggenoomen geweest zyn.

De

een kopere pyp sterk blaazende de lucht in de darmen te brengen.

De verouderde *Ulceratien aan de Beenen* van de beide geslachten zyn by ons zoo gemeenzaam, dat ik zeer twyfel, of wel eene Stad in onze *Provincie* daar van talryker voorbeelden zoude kunnen opleveren. Onbegrypelyk is het gemorsch der *Lyderen* met dezelve. Allerlei schadelyke dingen, hoe vreemd, hoe averrechts of hoe schadelyk, worden greetig ter hand genomen en aangelegd. Maar van eene voorzigtige en naar den aart des gebreks alleszins wel ingerichte Heelkundige behandeling, daarvan is men over het algemeen zeer schuw.

Het is lang aangemerkt, dat in onze Stad de *Breuken* zeer veelvuldig heerschen. De *Weeven*, vooral die der *Zydene stoffen*, gaven daar toe, voorheen, zeer veel aanleiding; wyl de *Weever* daartoe zyne voeten zoo wel als de handen moest gebruiken. Maar, daar deeze *Fabriek* thans merkelyk in onze Stad verminderd is, en echter het getal der breukelingen zeer groot is, moet men besluiten, dat 'er ook andere oorzaken tot dit gebrek aanwezig zyn: te meer nog, wyl ook dit ongemak by de *Sexe* onzer Stad niet vreemd is. Daarenboven, het getal der *Kinderen*, die gebroken zyn, is by ons aanmerkelyk groot. Zou niet de slapheid der *vezen*, door het daaglyks misbruik van verflappende dranken, eene aanleidende oorzaak tot dit gebrek uitmaken? Immers hier in gaat *Man en Vrouw* onder de kleine gemeente en den laageren burgerstand zich even zeer te buiten, en het is onder deeze *Classen*, dat men de meeste breukelingen vindt. Menigmaal verwonderde ik my, als ik by voorb. eenen zieken *Weever* de pols voelde, over de teerheid van zyne huid, en de week-

weekheid zyner vaste deelen, welke veel meer naar het Vrouwelyke geleeken als naar het Man- nelyke. Waarom? Om dat hy van jongs af aan is gewend geworden aan de Koffy- en Thee- pot; zyn voedsel veel al verflappende, en zyn werk niet zwaar was. *Labor corpus firmat.*

Uit die zelfde oorzaak geloof ik, dat de Sexe by onze kleine gemeente en ook wel onder den burgerstand, zeer veel aan eene *prolapsus uteri & vaginæ* onderhevig is, en dit gebrek by ons meerder dan in veele andere steden onzer *Pro- vincie* plaats heeft. Men zal teffens ligtelyk wil- len gelooven, dat de *Fluor albus* mede een ge- brek is, het welk by onze Sexe zeer gemeen- zaam bespeurd wordt.

Dat de *Metastases Lactææ* by onze Kraam- vrouwen gansch geen ongewoon toeval zyn, is bekend, en dat dezelve alhier den eenen tyd veel gemakkelijker genêezen worden, als wel op eenen anderen, ondervinden met my alle onze Genees- kundigen. Het Jaar 1759 en 1781. konnen daar van getuigen zyn. Doch hier van op zyn tyd.

B E R I C H T V A N D E Z I E K T E N

In het Jaar 1779.

Dit Jaar was met betrekking tot de Ziekten voor onze Stad zeer gewigtig. Twee *Epidemische* Ziekten van onderscheiden aart heerfchten in dezelve. Het *Roodvonk* name-lyk, en de *Najaars-ziekte*, gemeenlyk met den naam van *Gal-koortfen* bestempeld.

Om eene eenigszins voegzaame orde te houden, zal ik van Maand tot Maand de onderscheidene Ziekten, die wy zagen, opgeeven.

In *January* was het *Roodvonk*, het welk reeds in het najaar van 1778 ontstaan was, de eenige doorgaande Ziekte.

Meermaals ziet men, dat dezelfde *Epidemische* Ziekte, echter op onderscheidene plaatsen gelyktydig, doch zeer verschillende in soort, woedende zy. Het *Roodvonk*, 't welk in 1778 en 1779, te ROTTERDAM en HAARLEM geregeerd heeft, strekt tot bewys van myn gezegde. De beschryving van deeze Ziekte, op dien tyd te ROTTERDAM heerschende, door den Zeer Geleerden Heer L. BICKER, draagt alle de kenteekens van kwaadaartigheid, en is daarom met recht door dien uitmuntenden Geneesheer *Febris Scarlatina epidemica, in multis maligna* genaamd. By ons
noch.

nochtans zag men zoo veel kwaadaartigheid niet; want schoon deeze Ziekte wel eenige sterfte ten gevolge had, (en in welke *Epidemische* Ziekte gebeurt dit niet?) zoo kan men echter niet zeggen, dat dezelve eenigszins evenaart met de doodlykheid te ROTTERDAM: trouwens dit zal nader blyken uit de Lyst der Gestorvenen aan deeze Ziekte.

In het Najaar van 1778. begon zich de Ziekte het eerst te openbaaren: dezelve bepaalde zich allermeeft tot de Kinderen, schoon hier en daar een enkele bejaarde door dezelve overvallen wierd.

De Ziekte begon langzaam voort te gaan in *September*, en scheen in *October* reeds te vermindern, doch in *November* hoorde men dat dezelve meer en meer ontftak. Schoon men moest bekennen dat dezelve goedaartig was, bleek het echter wel haast, dat ze *Epidemisch* van aart ware; wyl in sommige huisgezinnen verscheidene Kinderen te gelyk; in andere de eene veele dagen na den anderen door dezelve aangevallen wierden: daarenboven zag men wel eens de oppassers der Kinderen al mede door deeze Ziekte aangegreepen: ook floeg de Ziekte van de eene buurt tot de andere over.

Ik meen zeer duidelyk Drie Soorten van Lyderen met deeze Ziekte gezien, en onderscheiden te hebben, en ben daar in door myne Amptgenooten bevestigd geworden.

Van die geenen, die tot het Eerste Soort behoorden, kreegen sommigen met de eerste

Koorts, en dus den eersten dag der Ziekte, anderen den tweeden dag na den aanval der Koorts, een kleinen uitslag, even als roode stip-pels, met weinig jeukte. Zy bevonden zich onlustig, klaagden over eene traagheid in de leden. Dit alles was verzeld met een weinig hoofd-pyn. By den eenen was een slymachtig beslag op de tong, by anderen was de tong zeer rood, De pis was by de meesten natuurlyk.

Het uitslag bepaalde zich by deezen allermeeft tot den hals en de armen. Allen nochtans hadden dit kleine uitslag niet, maar allen hadden wel eenig ongemak in de keel. Ik kan my doch niet herinneren eenen Lyder aangetroffen te hebben, die niet over eenige zwelling en ontsteking in de keel klaagde; zulks wy deeze klagte, toen de Ziekte gevestigd was, en het uit alle de verschynselen bleek, dat wy met een waar Rood-vonk te doen hadden, als het waare *Signum pathognomicum* deezer Ziekte aanmerkten; schoon er geen uitslag mede gepaard ging.

Deeze Lyders werden, nadat ze eenige dagen voor al tegen den avond, meerdere Koorts genad hadden, als wanneer ook de keel ongemakkelyker en drooger wierd, en zy over het algemeen veel zieker scheenen, na verloop van zes of agt dagen weder gezond, onder het houden van een goed en matig diët, het gebruik van veel verdunnenden drank; het aftreksel en de konferf van Vlier; de *Oxymel simplex* en eenige poeders van *Nitrum stibiatum*; terwyl het gorgelen met het sap van gekookte Raapen, en een weinig witten Honing de ontsteeking der keel te hulpe kwam.

Behalven dit was 'er een Tweede Soort van Roodvonk, het welk zoo door den aart van het uitflag, als door de verdere verzwarende toevallen merkelyk van het eerste onderscheiden was. Dit bestond uit zoodanige Lyderen, welke, zoo drazy ziek wierden, eene vry hevige Koorts kregen, verzeld met veel hoofdpyn, dorst, walgingen, en het braaken, zelfs van groene gal. Deeze begonden teffens ook te klagen over pyn in de keel, en 'er kwam zeer schielyk merkelyke zwelling by, zulks zy gestadig moesten drinken en gorgelen, ten einde de keel, die aanstonds wederom droog was, vochtig te houden.

Na deeze Koorts, die somtyds twaalf, zestien of twintig uren geduurd had, vertoonde zich een uitflag, geheel van het eerste onderscheiden, te weten: het aangezicht, de hals, borst, rugge en armen beliepen met vry groote, langwerpige of rondachtige, veel al onregelmatige, wat verheevene plekken, waar van sommige zoo groot als een zefthalf, anderen als een drie gulden, wederom anderen veel grooter waren, en welker meesten zich verëenigden, even als in de confluyente Kinder-ziekte plaats heeft. De kleur van dit uitflag was ook hooger rood dan die van het eerste soort, en de jeukte was voor sommige Lyders ondraaglyk: anderen klaagden over merkelyke pyn in de gezwollene huid.

Dit uitflag duurde drie, vier en vyf dagen, en als dan begon langzaam de roodheid minder te worden; de zwelling nam af, en men zag by sommigen van tyd tot tyd een witachtig stof op de huid voor den dag komen; terwijl anderen op die plaatsen, alwaar het uitflag geweest was,

geheel vervelden, en gansche lappen van de opperhuid gelykelyk wegnamen.

Met het uitflag verdween ook gemeenlyk de zeere keel, en na verloop van tien of elf dagen waren zy hersteld; al mede onder het daaglyks onderhouden van een zeer geschikt diëet, en het gebruiken van zachte uitwaasfeming bevorderende en verdunnende middelen; en wanneer de zwelling in de keel te schielyk toenam, dan moest men eene aderlaating, klysteer en zachte buikzuiverende middelen, uit *Cassia*, *Manna* en een of ander middelzout, te baat neemen.

Van dit Tweede Soort mogt men met recht onderscheiden een Derde en meer gewigtig, hier in bestaande: dat by deeze alle de voorige toevallen niet alleen veel heviger waren, maar dat by dezelve zich nog voegde eene aanmerkelyke zwelling van de Amandelen, met vrees van verstikking: dat deeze zwelling by sommigen tot verzwearing overging: dat behalven de *Tonsillæ*, ook teffens by eenige de *Parotides* zeer sterk begonden te zwellen en steen hard te worden; terwyl by anderen wederom iets dergelyks in de Onderkaaks-klieren, by eenige weinigen alle deeze klieren te gelyk begonden te zwellen: dat de Koorts by hen na deeze zwelling niet kennelyk verminderde, maar aanhield, en dus met reden voor slechte gevolgen deed vreezen. Voorts werd by sommigen een Hoest gebooren, die al mede niets goeds voorspelde; te minder, om dat eenigen over pyn in de Borst, onder het Schouderblad, of in de Zyde klaagden.

By dit alles had eene drooge huid plaats; en
'er

er voegde zich wel dra onrustigheid en ylhoofdigheid by, waar door de Lyders buiten staat geraakten eene behoorlyke hoeveelheid vochts te drinken, schoon dit evenwel allermoeilykst ging door de zwelling van de keel. Hier by kwam een Sprouwachtig uitslag in de keel en mond, na dat zy vooraf slaperig geweest waren: doch deeze Sprouw was geenszins van eenen *critiquen* aart, maar volkomen *Symptomatisch*. Sommigen raakten aan het kwylen, en verlooren door deezen weg nog zeer veele vochten tot hun nadeel. Eindelyk zag men by sommigen, dat de zwelling der *parotides* zich meer buitenwaards uitzette; en na het aanwenden van veele uit- en inwendige middelen tot verëtering overging en doorbrak, waar door zy dan verligting kreegen.

By anderen brak de keel door, en als dan minderde de zwelling der Oorklieren langzaam, en zy herstelden. By eenige weinigen nam de Ziekte op het laatst zoo geweldig toe, dat men, ondanks alle aangewende poogingen, hen zag bezwyken onder eene aanhoudende hevige Koorts, volkomen sluiting der keel, zonder dat 'er iets kon doorgespootten worden; en dus in een staat van stikking, ten einde toe behoudende eene drooge huid, gepaard met geduurig raaskallen en het loozen van eene zeer dunne ongekleurde pis.

De behandeling van dit laatste Soort was meer omslachtig, en vorderde krachtdadiger middelen als die van het eerste en tweede soort. Immers daar de zwelling in de keel zich somtyds zoo schielyk by dit uitslag voegde, ja daar deeze zwelling dikwyls alleen de Ziekte uitmaakte en

zeer hevig was, moest men in de geneezing zich tot deeze alleen bepaalen, en met herhaalde adelaatingen, klysteeren, zachte buikzuiverende middelen, stovingen met het *Aqua vegeto mineralis*, of *Eau de GOULARD*, gorgeldranken van het zelfde water met honing, ontbindende pappen, voetbaden, mostertpappen, enz., de van tyd tot tyd toeneemende zwelling, was 't mogelijk, te keer gaan, althans eenigszins te matigen. Somtyds zag ik, dat het gorgelen met een aftreksel van *Scrophularia*, *Honing van Roosen* en *Borax* zeer veel dienst deed.

Ik kan my niet herinneren eenen Lyder gezien te hebben, by wien de *inflammatie* tot *gangraena* is overgegaan, of dat ik zulks uit de tekenen in den pols, enz. heb vermoed. Het was doch door de zwelling niet altyd mogelyk in de keel te zien; te minder, om dat de Lyders door de zwelling den mond byna niet konden openen.

Sommige Kinderen der kleine gemeente, die de Ziekte gelukkig waren te boven gekomen, en waar van eenigen dezelve niet zwaar gehad hadden, te vroeg aan de lucht bloot gesteld wordende, begonden, na verloop van een week of twee, over het geheele lichaam zuchtig te zwellen, raakten aan het kwynen en stierven, als ze niet by tyds geholpen wierden door zachte buikzuiverende middelen, gevolgd van *Stomachica amara* en *Martialia*, nu en dan ook van de *Kina*. —

Uit dit klein Bericht deezer Ziekte blykt het, dat dezelve, met betrekking tot de verschynselen, zeer veel overeenkomst gehad heeft met de

LIJST der OVERLEEDENEN aan het *Roodvonk* en *kwaade Keel* te HAARLEM, gedurende deze *Epidemische Ziekte* van *September 1778* tot *Augustus 1779*: wordende door *Ouden* verstaan *Menschen* boven de twaalf Jaaren Oud; terwijl door *Jongen* dezulken begreepen worden, welke dien Ouderdom nog niet bereikt hebben.

Aan het Roodvonk.			Aan kwaade Keel.		
	Ouden.	Jongen.		Ouden.	Jongen.
1778 September . . .		8 Dagen. 4 Jaaren		43 Jaaren	10½ Jaaren
October	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
November	14 Jaaren 41 —	7 — 3 — 7½ —	21 — 16 —	1½ — 4½ — 11 —	
December	. . . . .	11 —	. . . . .	. . . . .	. . . . .
1779 January	26 —	5 — 10 — 7 — 8 — 4 — 6 — 4 — 7 — 4 —	. . . . .	. . . . .	. . . . .
February	. . . . .	7 — 9 — 2½ — 10 Weeken	63 — 19 — 58 — 52 —		
Maart	. . . . .	5 Jaaren 8 — 2 —	30 — 60 — 12 —	1 — 8 — 8 — 4 — 7½ —	
April	31 —	10 — 3½ — 1½ — 9 — 3½ —	17 —		
Mey	. . . . .	4½ — 2½ — 5 — 7 — 5½ — 5 — 5 — 5½ —	19 —	5½ —	
Juny	19 —	8 — 6 — 9 — 4 —	. . . . .	6 —	
July	. . . . .	7 — 5 — 4 — 7 — 4 —	25 —	1 —	
Augustus	34 —	11 — 3 — 10 — 8 — 6 —	. . . . .	2 —	
Geheel	6 Ouden.	49 Jongen.	Geheel	13 Ouden.	13 Jongen.

de scharlaken Koorts, ter zelve tyd te ROTTERDAM geregeerd hebbende; maar dat dezelve, schoon ook *Epidemisch*, echter niet zoo kwaadaartig, of zoo doodlyk geweest zy, als in de zoo even genoemde Stad. Immers daar volgens den Heer BICKER in ROTTERDAM, van *Augustus* 1778, tot *July* 1779, een getal van 283 aan deeze Ziekte gestorven zyn; bepaalt zich het getal der Overleedenen aan deeze Ziekte, van *September* 1778, tot *Augustus* 1779, by ons slechts tot 81; daar onder gerekend 26, die aan eene kwaade Keel gestorven te zyn, opgegeeven zyn geworden: schoon onder deeze laatste zekerlyk eenigen zyn, die niet aan deeze Ziekte, het Roodvonk namelyk, zyn gestorven, maar aan eene waare *Angina serosa*, welke in de maanden van *February* en *Maart* 1779, by ons zich hier en daar vertoonde, zonder eenig kennelyk teeken, dat dezelve in het Roodvonk gegrond ware.

Ik heb door eene gunstige toelaating der Ed. Heeren Geheimschryveren onzer Stad gelegenheid gehad, het Lyk-register van 1778 en 1779 na te zien, en den ouderdom der Overleedenen aan deeze Ziekte en aan kwaade Keel, (zoo als doorgaans opgegeeven is,) naauwkeurig aan te teekenen, en na die aantekening de bygevoegde Lyst gevormd, waar in men, behalven den netten ouderdom, deeze byzonderheid zal gewaar worden, dat juist in die maand, waar in te ROTTERDAM de grootste sterfte geweest is, te weten in *December* 1778, als wanneer aldaar 118 aan deeze Ziekte stierven; dat zeg ik, in die zelfde maand by ons slechts één Kind overleed,

leed, en dat dus de Ziekte by ons in die maand, na genoeg, het minst doodlyk zy geweest.

Dat integendeel in de maand *January* van 1779, by ons de zwaarste sterfte onder deeze Ziekte voorviel, gemerkt 'er toen tien Lyders onder bezweeken; daar 'er in die zelfde maand te ROTTERDAM alleenlyk twee en twintig stierven; het welk, in vergelyking van de voorige maand aldaar, zekerlyk eene verbaazende schielike vermindering is: trouwens de snelle vermeerdering der doodlykheid aldaar was byna even aanmerkelyk, naardien 'er in *October* 1778, 31; en in *November* slechts 33 aan deeze Ziekte Overleden waren; waar op aanstonds de maand *December* het zeer groot getal van 118 leverde. —

Ik ga over tot het opgeeven der overige Ziekten, die zich in deeze maand vertoonden.

De Noorde- en Oostelyke Winden, die tot over de helft deezer maand waaiden, en een drooge koude aanbragten, verwekten by sommigen *Pleuritides*, en by veele oude lieden *Peripneumoniae nothæ*. Het *Pleuris* was zuiver inflammatoir, doch liet zich niet zeer gemakkelyk geneezen.

Nog moeilyker ging het met de *Peripneumoniae nothæ*. Deeze Ziekte voor oude lieden altoos gevaarlyk, vooral in het Winter-faizoen, den regten tyd deezer Ziekte, was ook nu voor hun zeer doodlyk. Men oordeele hier over uit de Sterflyst van deeze maand, wyl 'er vier en twintig perfoonen onder zyn, oud tusfchen de zeventig en tachtig jaaren.

De

De *Rheumatismi*, welke deeze maand zich vertoonden, hadden niets byzonders; alleenlyk werd by een en ander, uit dezelve een *Dolor arthriticus* gebooren.

Eenige teeringachtige Lyders vervielen in Bloedspuwingen en stierven.

Sommige derdendaagsche Koortsen, die sedert *November* ontstaan waren, genazen te deezer tyd vry gemakkelyk door het gebruik van een konserf uit de *Kina*, het *Sal Ammoniacum*, *Sal Absynthii* en eenige greinen *Tartarus emeticus*, met een of andere syroop gemengd. De Lyders moesten nochtans vooraf één of tweemaal een braakmiddel gebruikt hebben.

In *February* zag men nog sommige Lyders door Jigt overvallen, die voor hun zeer afmatende was.

Hier en daar vond men verscheidene waare Long-ontsteekingen, verzeld met een droogen hoest en pynlyke ademhalinge, in onderscheiding van andere tyden, wanneer men het Borst-pleuris wel eens gepaard ziet met het uitwerpen van bloedige fluimen in den beginne: in welk geval de pyn altoos minder is, schoon 'er een meerder gevoel van zwaarte in de Borst wordt bespeurd.

Een dampbad voor de Long verbeterde den hoest merkelyk, schoon men teffens de aderlaatingen niet uit het oog moest verliezen.

Het Roodvonk hield mede in deeze maand nog aan, schoon men niet kon zeggen, dat het kwaadaartig wierd.

Hier en daar was ook een enkeld Kind met Kinder-ziekte, en het scheen of in het Roomsche Weeshuis deeze Ziekte doorgaande worden zoude, wyl 'er in korte dagen tot twee- en twintig toe aan deeze Ziekte geraakten, behalven nog eenige weinigen, die 'er ligt van aangedaan wierden, en in hun kamer speelende bleeven. Hoe zeer de Ziekte wel van eenen goeden aart was, vreesde men echter, niet zonder grond, voor de besmettende gevolgen door de gansche Stad, indien men daar tegen niet behoorlyk waakte. Waaron ook de Heer ROCQUETTE, als gewoon *Medicus* van dat Godshuis, met overleg der Bestierderen zoodanige wel ingerichte schikkingen maakte, dat de besmetting geheel tot het gezegde getal Kinderen bepaald bleef, zonder dat de overigen daar door zyn aangedaan geworden: waar voor men Zyn Ed. zeer veel verplicht is.

Van deeze stierf één Kind, het welk van jongs af zeer kwaadsappig geweest was, en nog twee anderen, welke naauwlyks vyf jaaren bereikten.

Sommige lieden werden in deeze maand door Beroerte overvallen, welke voor eenige schielyk doodlyk was.

'Er was ook nog hier en daar een overblyffel van derdendaagsche Koorts, doch deeze vermin-
derde

derde van tyd tot tyd, zelfs zonder het gebruik van eenige Geneesmiddelen; zulks men daar van in de volgende maanden weinig of niets meer bespeurde.

Eenigen enkelde daaglyksche, als ook anderdaag-
sche Koortsen vertoonden zich in deeze maand,
doch dezelve genazen vry gemakkelyk onder het
gebruik van *Decocta* uit *Rad. Graminis* en *Cicho-
rei*, met *Manna* en *Sal Polychrestus*.

Op het laafst van deeze maand zag men eenige
Anginae serosæ, die voor sommige Lyderen dood-
lyk wierden, om dat zy te lang gewagt hadden na
eene behoorlyke geneeswyze om te zien, maar
zich beholpen hadden met ik weet niet welke
beuzelingen, ja schadelyke dingen, die eene
drieste onkunde en stoute kwakzalvery gewoon
is allerwege uit te venten, en waar van onze
Stad zoo min als eene andere bevryd is, en ook
niet ligt gezuiverd zal raaken.

By die geenen, welke spoedige hulpe zochten,
deed een braakmiddel zeer veel af. Zy ontlast-
ten daar door eene zeer groote hoeveelheid
scherpe slym, en vonden zich als dan verligt.
Voorts gebruikten zy verdunnende warme dran-
ken, en laxeermiddelen uit het *Sal mirabile*.
's Avonds liet ik een aftreksel van Vlierbloemen
met *Oxymel* en een weinig *Nitrum stibiatum* ge-
bruiken, waar door de uitwaasfeming des nachts
merkelyk bevorderd wierd.

Uitwendig liet ik gorgelen met een aftreksel
van *Kamillebloemen*, *Scrophularia*, met wat Ho-
ling en een weinig *Sal Ammoniacum*. Ook liet
ik

ik wel eens mostertpap om de keel leggen, en zoo de nood zeer dringende wierd, dan ter zelve plaats een Spaansche Vlieg-pleister.

Ten laatsten liet ik als de *Uvula*, het *Palatum molle* en de gansche omtrek der keel te veel verflapt was, daaglyks gorgelen met slap Aluinwater en een weinig honing van Roosen.

In de maand *Maart* zag men sommige *Asthmatici* eenen nieuwen *Paroxysmus* der Ziekte ondergaan. De benaauwdheid werd het spoedigst verligt door het toedienen van een braakmiddel uit de *Oxymel squilliticum*.

Hier en daar hoorde men, dat een enkel Kind de Kinder-ziekte had: zelfs stierven 'er in deeze maand vier aan die Ziekte, doch dezelve werd niet *Epidemisch*. Het Roodvonk bleef mede nog in denzelfden staat aanhouden. Eenige Lyders, die lang in een teeringächtigen toestand geweest waren, vervielen nu in eene volkomene Waterzucht en stierven.

Vry algemeen waren de anderendaagfche Koortfen in deeze maand. Dezelve nochtans werden, gelyk veelal in dit Saisoen, zeer gemakelyk geneezen na het toedienen van eenige zachte buikzuiverende middelen: loopende de Ziekte met 3, 5 of 7 *Paroxysmi* af, eenige weinige uitgezonderd, by welken de Koorts doorliep, en tot 16 reizen aanhield.

De Lyders, by welke dit gebeurde, waren door de voorafgegaane Koortfen reeds zeer verzwakt, en men moest uit dien hoofde hun de

Kina

Kina toedienen, (hoe zeer dit middel anders in Voorjaars-koortsen zelden noodig is.) Zy gebruikten des dit middel met eenen zeer goeden uitslag, de Koorts week spoedig, en zy herstelden in weinige dagen. Deeze Lyders hielden tot in de maand *Mey* aan met het gebruik van een weinig *Kina*, en bleeven voorts wel: waartoe het aangenaam Voorjaar niet weinig nut deed.

In de volgende maand *April* bleeven de anderendaagsche Koortsen nog aanhouden, doch verre de meesten hadden niets anders noodig als eenige *Resolventia amara*; by voorb. het *Extractum Cichorei*, en *Trifolii fibrini* met *Flor. Chamæmeli Romani*, en *Rhabarber*.

In deeze maand was ook hier en daar een enkel Kind aan Kinderziekte, doch van een goedaartig foort, aangedaan. In het Diakonie-huis werden 'er verscheidene door deeze Ziekte aange tast; doch die zelfde goede voorzorg, die wy te vooren zagen, dat in het Roomsche Weeshuis, ter bepaalinge van het smet was in het werk gesteld, werd ook hier met even gelukkigen uitslag ter hand genoomen door den zeer ervaren Geneesheer BERNARD, wiens tourbeurt het deeze maand was, dit Godshuis als *Medicus* waar te neemen.

Het Roodvonk bleef ook nog voortduuren, en schoon de Ziekte wel niet kwaadäartig kon genaamd worden, zoo als ik te vooren zeide, stierven nochtans in deeze maand zes aan het zelve, en vier aan eene kwaade Keel.

Het algemeen verwonderde zich des tyds, en de Doctoren zich met het zelve, dat de maandelijksche Sterflysten telkens een kennelyk getal der Overleedenen aan deeze Ziekte opgaven; daar men byna niemand der Geneesheeren vond, die zich kon herinneren eenige doodlykheid van belang gehad te hebben; noch de Ziekte als zoodanig kon verklaaren. Dan, men behoefde niet angstvallig naar de oorzaak te zoeken, zoodra men zich te binnen bragt het algemeen vooroordeel onder de lieden der kleine gemeente: *dat 'er namelyk aan Kinderen, als ze Ziek zyn, niets te doen zy; dat ze niets kunnen inneemen; enz.* Voegt daar by de vry algemeene denkwyze over Ziekten met uitflag gepaard, om namelyk foortgelyke Lyders zeer sterk te broeien; hun saffraan met melk te laten drinken, en veele andere schadelyke dingen te gebruiken. Daarenboven: de middelen tegen de zoogenaamde zeere Keel, zoo talryk, schadelyk als stinkende; welk vertrouwen wordt daar in niet gesteld (*)?

Ik ben dus wel verzekerd, dat door deeze oorzaaken byna de helft, zoo niet meerder, is omgekomen van die Kinderen, welke, aan het Roodvonk en kwaade Keel gestorven te zyn, bekend staan. Het spreekt van zelve, dat men hier

(*) Deeze vooroordeelen zyn zoo sterk, dat ik niet schroom te zeggen, dat dezelve, gepaard met de verwaasde en ongeschikte manier, om eerstgeboorene Kinderen te voeden en te behandelen onder lieden van deeze Clasis, de voornaame rede is, waarom 'er zoo veele jonge kinderen in onze Stad sterven. Men zie dit in de nevensstaande Tafel.

Twintigjarige TAFEL der Geboorene KINDEREN te HAARLEM, als ook van die geenen, welke van dat getal, beneden een Jaar oud zynde, zyn Overleeden; zynde daar onder niet gerekend de Doodgeboorenen.

Anno	Gebooren.	Overleeden.
1761	755	266
1762	751	272
1763	772	258
1764	884	285
1765	859	311
1766	898	245
1767	857	281
1768	914	300
1769*	898	314
1770	886	262
1771	772	201
1772	779	218
1773	791	217
1774	836	225
1775	796	248
1776	763	272
1777	743	260
1778	788	251
1779	730	291
1780	603	292
	15075	5269

Volgens de gewoone berekening sterft van een rond getal eerstgeboorene Kinderen, binnen het eerste jaar Levens, niet wel een vyfde gedeelte. Met andere woorden: gemeenlyk sterven van 1400 eerstgeboorene Kinderen, binnen het jaar, 275. Ondertusfchen blykt het uit de nevenstaande Tafel, dat in twintig Jaaren, (welk tydvak immers genoegzaam zal geoordeeld worden, om daar uit te mogen besluiten,) van 15075 zoodanige eerstgeboorene Kinderen, vóór dat zy één jaar Levens hadden bereikt, gestorven zyn 5269; het welk dus een zeer groot verschil uitmaakt, wyl het, in plaats van niet wel een vyfde gedeelte, zoo als boven, omtrent een derde gedeelte wordt.

In het Jaar 1769, met een * geteekend, heerfchte de Kinderziekte *Epidemisch*.

THE
SCHOOL OF
THE

1750	1750
1751	1751
1752	1752
1753	1753
1754	1754
1755	1755
1756	1756
1757	1757
1758	1758
1759	1759
1760	1760
1761	1761
1762	1762
1763	1763
1764	1764
1765	1765
1766	1766
1767	1767
1768	1768
1769	1769
1770	1770
1771	1771
1772	1772
1773	1773
1774	1774
1775	1775
1776	1776
1777	1777
1778	1778
1779	1779
1780	1780
1781	1781
1782	1782
1783	1783
1784	1784
1785	1785
1786	1786
1787	1787
1788	1788
1789	1789
1790	1790
1791	1791
1792	1792
1793	1793
1794	1794
1795	1795
1796	1796
1797	1797
1798	1798
1799	1799
1800	1800

hier van moet uitzonderen de geenen, welke in *February* en *Maart* aan de gevolgen van eene *Angina serosa*, als welke met de boven genoemde Ziekte niets gemeen had, bezweken zyn.

Behalven eenige Lyders met eene *Pleuris*, welke zuiver inflammatoir was, zag men verder geene andere Ziekten in deeze maand.

In de volgende maanden *Mey* en *Juny* hadden wy nog eenige intermitteerende Koortsen. Het Roodvonk bleef mede nog aanhouden, en 'er stierven in deeze twee maanden nog wederom verscheidene Kinderen aan deeze Ziekte.

Hier en daar zag men by sommige scorbutique lieden dit gebrek zich sterk vertoonen. Immers na eene lusteloosheid en geneigdheid om te bed te liggen van eenige dagen, verzeld met klagte, als of het vleesch van de beenderen werd afgeknaagd, begon de mond zeer pynlyk te worden; het Tandvleesch ontstak en bloedde op het minste aanraaken; 'er kwam een zeer onaangename stank uit den mond, en by eenigen werden de Tandén geheel los, zoo dat zy niets konden byten. Op de huid zag men hier en daar, doch meest op de onderste ledematen, blaauwächtige, of liever bruine plekken, en te deezer plaats was het Vleesch zeer pynlyk.

Na eenige zachte ontlast-middelen gebruikt te hebben, werden deeze Lyders best geholpen met een aftreksel van *Drieblad* en *witte Kanzel* op Bier, of witten Wyn; terwyl een aftreksel van *Kamillen*, met honing van Rozen en een

X x 2

weinig

weinig *Sp. salis marini* tot een mondspoeling geschikt, aan dat oogmerk zeer wel voldeed.

Eenige sleepende Borst-ziekten waren voor deeze Lyderen te deezer tyd doodlyk. 'Er stierven ook in *Juny* nog twee Kinderen aan de Kinderziekte, schoon dezelve niet *Epidemisch* graspeerde, en men byna niet wist dat 'er Ziekte van dien aart in de Stad ware.

De maand *July* leverde zeer weinige zieken op. Het is waar: tot nog toe hield het Roodvonk wel aan, maar men zag toch dat het begon te verminderen, en vermoedde daar uit dat de *Epidemie* ten einde liep.

Een en andermaal hoorde men zeggen dat de Kinderziekte vermeerderde, maar dit gerucht werd in de gevolgen niet bevestigd. 'Er stierven slechts twee Kinderen aan deeze Ziekte, en het duurde naauwlyks meer dan twee weeken, dat men 'er niets meer van hoorde.

Hier en daar vindt men een Lyder met een *Pleuris*, welke zich zeer gemakkelyk, door eene geschikte geneeswyze, met aderlaatingen en verdunnende dranken liet verdryven.

Nog zag men in deeze maand eenige anderen-daagsche Koortsen, welke mede vry gunstig genezen wierden; evenwel niet zoo gemakkelyk als wel in de voorige maanden.

Minder gemakkelyk ging het nog met de alle-daagsche Koortsen, die zich in deeze maand begonden

gonden te vertoonen, (men had toch deeze de voorige maanden, zoo veel ik weet, niet gezien.) Deeze eifchte één en fomtyds tweemaal een braakmiddel, en voorts verfcheidene buikzuiverende artzenyen. In een en ander enkeld geval moest men, uit hoofde van te fterken aandrang van het bloed naar het hoofd, of by een ander, door eene plaatselyke pyn in de Borst, eene aderlaating doen. Maar de meer algemeene geneeswyze bestond in *Sursum & Deorsum* te ontlasten.

Eindelyk koom ik tot het Tydperk, waar in dit Jaar aanmerkelyk werd, uit hoofde eener tweede *Epidemifche Ziekte*, te weten de Najaars-koortfen.

Schoon men in de maand *July* en het begin van *Augustus* in onze Stad zeer weinige zieken had, en men ook van het omliggende Land nog niets kwaads hoorde, vreesde men echter met reden, dat de buitengewoone aanhoudende Zomerhitte onzen Inwoonderen zeer hinderlyk zoude worden. De ondervinding toch leerde reeds van lange tyden, dat de Zomerwarmte by ons altoos veel meer zieken brengt, dan eene ftrengte Winterkoude; wyl deeze laafte, als ze droog is, by ons vry wel kan verdragen worden.

Naauwlyks was de maand *Augustus* ter helfte gekomen, of men begon reeds hier en daar de eerfte beginfels der Najaars-ziekte te befpeuren. Het is waar, in den aanvang fcheen het, dat de Koortfen intermitteerende waren; en men kon ook in waarheid zeggen, dat ze by sommige Lyders intermitteerden, gelyk de zeer geleerde

Heer DE MAN zulks mede in verscheidene zyn-
 ner Lyderen waargenoomen en beschreeven
 heeft.

Men zag ook, dat by de eerste zieken de oor-
 zaak der Ziekte gemakkelyk te beweegen en uit
 te dryven ware, wyl de Ziekte-stof, in de eerste
 wegen geplaatst, nog geen merkelyken trap van
 scherpte of bederf had aangenoomen. Zoo dra
 derhalven deeze door gepaste *Corrigentia* en *Eva-*
quantia, langs de geschikteste wegen, was uitge-
 worpen, en de Lyders een goed diët hielden,
 overëenkomstig met den aart der Ziekte, herstel-
 den zy vry gemakkelyk binnen eenige dagen. Zy
 derhalven, die het eerst ziek werden, waren 'er
 het gelukkigste aan. Trouwens 'er waren zelfs
 in de hevigste woede der Ziekte sommige Ly-
 ders, die de Ziekte zeer maatig hadden.

Het is my voorgekomen dat de Ziekte Drie-
 soortig was: 'Er waren toch

Voor eerst: sommige lieden, die door de
 Koorts schielyk en hevig overvallen werden.
 Deeze door hunne byzondere gesteldheid, of
 door eene gunstige pooging der Natuur, van
 zelfs aan het braaken en afgaan geraakende, of
 spoedig door Geneesmiddelen van dien aart ge-
 holpen wordende, herstelden binnen vyf of zes
 dagen. Van deeze kon men zeggen, dat zy een
 ligten aanval der Najaars-ziekte, maar geenszins
 dat zy eene Gal-ziekte gehad hadden.

Een Tweede Soort van Lyderen was 'er, van
 welk by sommigen de Ziekte mede met eene
 harde Koorts begon; terwyl by anderen de
 Ziekte

Ziekte zeer langzaam aankwam, en na verloop van twee, drie of vier dagen eerst heviger wierd. Deeze allen werden zieker als die van het eerste soort. Sommige braakten niets als slym; eenigen van deeze hadden veel hoofdpyn, anderen niet. 'Er verlieden 10 of 12 dagen met deeze Ziekte, en zy herstelden onder het aanwenden van eenige *Julapia acescentia*, en het toedienen van eenige braak- en laxermiddelen, zoo dra men zag, dat de Ziekte-stoffe voegzaam kon ontlast worden.

Een Derde en Laatste Soort kreeg de Ziekte zeer zwaar, schoon dezelve by veelen van deeze zeer langzaam begon, en men in den beginne zou gezegd hebben, dat zy niet hevig ziek zouden worden; naardien de eerste Koorts matig was; de tong weinig beslagen, en zy niet zeer benaauwd scheenen: maar na dat zy het eerste tydperk doorgeloopen hadden, werd alles erger, en zy vervielen in eene volkomene *Febris biliosa*, die by sommigen in eene *Febris biliosa putrida* uitliep, zoo als in de nu volgende algemeene Beschryving der Ziekte nader zal blyken (*).

Sommigen werden eensklaps, zonder vooraf eenige voorloopende ongesteldheid bespeurd te hebben, door eene hevige Koorts overvallen: anderen

(*) De Geneeskundige Leezer duide niet euvel, hier de herhaaling eener Ziekte te vinden, die hy verscheidene maalen te vooren elders las. Men oordeelde deeze opgave noodig, om dat, hoe veele *Constitutiones Epidemicæ* 'er ook mogten opgegeeven zyn, iedere *Constitutio* toch in *sua specie singularis* bleef. — Ik heb my dit, schoon met eenigen weêrzin, getroost.

anderen kreegen één of twee dagen vóór de Koorts eene zekere ongesteldheid in de maag, waar van de een de oorzaak in dit, een tweede wederom in iets anders zocht, tot dat eindelyk de volgende verschynfels duidelyk genoeg te kennen gaven, wat 'er gaande was.

Wel haast voegde zich hier by een gevoel van traagheid en zwaarte in de leden, verzeld met pyn in den nek; by anderen in den rug, lendenen, of ook wel in de ledematen, vooräl in de ondersten. Allen klaagden over een zeker gevoel van zwakte reeds den tweeden dag der Ziekte.

Schoon zy te vooren nog al eenigen trek tot voedsel gehad hadden, was dezelve geheel verdweenen en 'er volgde eene volkomene spyswaling, zoo dra 'er eenige Koorts zich opdeed; vooräl als 'er eenig ontlastend middel gebruikt was. De afkeer van allerlei dierlyk voedsel werd by hun zoo groot, dat het noemen van het zelve by enkele Lyders genoeg ware, om hen te doen walgen. De meesten begonden ook over eene bedorvene oprisping uit de maag te klaagen. Eenige weinigen nochtans waren 'er, die dit niet zeer merkten. By de meesten was de mond in den beginne zeer slymig; wel haast werd alles wansmaaklyk, zelfs kreegen zy een bitteren en bedorven smaak in den mond.

De tong bleef by eenige weinigen de eerste dagen der Ziekte vry natuurlyk en zuiver; maar na den derden of uiterlyk den vierden dag, was de tong by de meesten geelächtig wit, somtyds droog en hoog rood: by anderen wederom
graauw

grauw (*). Somtyds zag men bestendig eene vochtige tong, en die maagig beslagen was: by deeze liep de Ziekte niet ten hoogsten.

Veelen klaagden over een gevoel van pyn in de maag; anderen over een lastig en zwaar pak in den omtrek van den harte kuil, en van aanmerkelyke benaauwdheid ter zelve plaatse.

Eenigen begonden reeds den eersten dag der Ziekte te walgen en gal te braaken, zelfs in eene buitengewoone hoeveelheid (†): by anderen had dit verschynfel vóór den derden of vierden

(*) De ondervinding heeft my herhaalde reizen geleerd, dat hoe grauwer de tong is in deeze Ziekte, hoe langduuriger dezelve zyn zal; schoon ik zelden zag, dat deeze Lyders in het grootste gevaar kwamen. — Menigmaal zag ik eene zeer geele beslagene tong, even eens of 'er gal op geverwd ware, welke na een braak- en laxeer-middel reeds zuivere randen had; zynde de korst by een getrokken naar het midden der tong, het welk een vast teeken is, alles gelyk staande, dat na een of ander zacht buikzuiverend middel gebruikt te hebben, de Ziekte geweeken zal zyn.

(†) Schoon het waarheid zy, dat sommige Lyders zeer veel Gal braakten, werd deeze hoeveelheid by eenigen zoo verbaazend vergroot, dat zy het niet zelden *potten vol Gal* noemden, welke de Lyders gebraakt hadden. Men kan dit voor het ziekbed aanhooren, gelyk men dikwerf eene menigte andere dwaasheden en ongezoutene reden moet doen: maar alle Geneeskundigen, die de zeepaartige eigenschap der Gal kennen, weten, dat ze uit dien hoofde zich zeer gemakkelyk met de vochten der maag geheel vermengd; en dat het dus geen enkele Gal zy, maar de vochten, die in de Maag waren, met Gal vermengd, welke brakende uitgeworpen worden. Het onkundig gemeen is voor deeze uitlegging niet vatbaar.

vierden dag geen plaats. 'Er waren 'er die in 't geheel geen gal, maar slechts eenig slym, of ook wel eenige leevende of doode ronde Wormen, zelfs na gebruikte braakmiddelen uitwierpen. Men vond 'er eenige enkelden, die gedurende de geheele Ziekte niet braakten.

Zeer ongelyk waren de klagten over dorst. Eenigen hadden eenen onleschbaaren dorst, anderen dronken maatic en klaagden niet sterk over dorst; wederom anderen hadden in 't geheel geen dorst, en moesten tot veel drinken aangespoord worden.

De hoofdpyn, vooräl ter plaatse van het voorhoofd, was voor de meeste Lyderen ondraaglyk; te meer, om dat dezelve gemeenlyk veele dagen aanhield, en daar tegen zoo veele middelen vruchtloos gebruikt wierden.

In den beginne was de stoelgang zeer verschillende. Sommigen hadden natuurlyken afgang: andere hadden geene ontlasting, wederom anderen hadden sterken afgang. Eenigen waren 'er, by welken de Ziekte met eene *Cholera* begon; zelfs waren eenigen beducht, dat zy, zoo als ze zich uitdrukten, een soort van *Loop* hadden: schoon niemand der Artsen eenig zweemfel van deeze Ziekte gezien heeft (*).

Op

(*) Het is niet vreemd te hooren, dat veele Lyders hunne Ziekte *Rooden-loop* noemen, zoo dra zy by sterken afgang eenig bloed gemengd zien, schoon die geene overeenkomst ter waereld daar mede heeft. De scherpte der ontlaste drékstoffen is immers genoegzaam in staat eenige fyne Bloedvaatjes in de darmen doorteknagen, waar door dan dit weinige bloed ontstaat.

Geheel

Op de pis, die deeze Lyders ontlasteden, was geen staat te maken, en men kon uit dezelve niets voorzeggen, gemerkt ze somtyds geduurende de geheele Ziekte daaglyks veranderde: dan eens was ze zeer helder en niet hoog van kleur; dan wederom zeer rood, wordende schielyk dik, even eens als in de Geelzucht: nu wederom citroenkleurig, aan gezonde gelyk; by veelen bleef ze echter dun met eene *Nubecula*. Op een anderen tyd zag men pis zonder eenige kleur, even als schoon water in eene groote hoeveelheid ontlasten. Als dit laatste gebeurde, kon men vry zeker staat maken, dat, zoo het niet alreede erger met den Lyder ware, 'er wel haast iets kwaads zou gebooren worden.

By verre de meesten was in den beginne de ademhaaling onbelemmerd. Eenige weinigen klaagden wel van moeilyke ademhaaling en van een weinig zyde-pyn: doch dit verdween veelal na gemaakte ontlastingen.

De pols was by veelen geduurende de eerste dagen der Ziekte van den natuurlyke staat niet veel afwykende, (dit had byzonder plaats by de geenen, by welken de Ziekte langzaam aankwam.) By anderen was dezelve een weinig radder, ook wat volder; zelfs teekende die nu en dan eenige hardheid, vooräl in drooge gestellen. Voorts hing dezelve af van de meerdere of mindere hevigheid der Koorts, die in het lichaam aanwezig was, en die ook den
eenen

Geheel anders is het met den Rooden-loop gelegen: dan, dit behoort niet tot dit onderwerp.

eenen tyd by den anderen merkelyk verschilden in het begin der Ziekte; het geen te minder vreemd moet voorkomen, als ik hier herhaale, 't geen ik te vooren zeide, namelyk: dat de Ziekte zelve in den beginne dikwerf de gedaante van eene anderendaagsche, dan wederom die van een alledaagsche Koorts vertoonde.

Het was toch niet vreemd Lyders aan te treffen, by welken huivering, koude en hitte, wederkeerig, elkander daaglyks afwisselden. By anderen vond men des avonds somtyds eene huivering van een uur twee of drie, welke van eene hitte geduurende het grootste gedeelte van den nacht gevolgd werd en hun geweldig afmatte. Deeze Koorts scheen in den morgenstond eenigszins te *remitteeren*, maar 'er volgde nimmer eenig verliggend zweet: integendeel, de Lyders, welke in dit eerste tydperk der Ziekte sterk zweetten, zag men onder het zelve dikwyls zeer verërgeren.

Den volgenden dag vervroegde dit Koortsverschynfel verscheidene uren, tot dat men eindlyk dit zoo niet zeer waarnam, wyl de Koorts geheel overging tot eene *Continua remittens*, of *Continua*, dat is: de byzondere *Paroxysmi* vervroegden van dag tot dag zoo merkbaar, dat ze eindelyk in malkander liepen; derwyze, dat de koude van de volgende Koorts reeds aanwezig was, op dien tyd, als de Lyder nog in het zweet van de voorafgegaande Koorts moest zyn, zulks het een het ander vernietigende, men eindlyk niets anders als eene aanhoudende hitte bespeurde. Daar van daan mischien dat byzonder gevoel van hitte, 't geen
de

de Geneesheeren gewaar worden, als zy Lyders van deezen stempel de pols voelen: eene hitte, welke zich beter laat gevoelen dan beschryven, doch welke men vry wel onder de eigenaartige kenmerken deezer Ziekte mag plaatsen (*).

Dit waren genoegzaam de meeste verschynfels, die zich in het eerste tydperk der Ziekte opdeden. Men moet echter wel in het oog houden, dat by elke Lyder niet alle deeze verschynfels, ook niet de volgenden allen juist plaats hadden, ook niet by allen in dezelfde hevigheid. 'Er waren veelen, by welken de Ziekte tot die hoogte niet kwam, en genazen, eer de Ziekte in het tweede tydperk overging.

Men kan toch voegzaam Drie Tydperken in deeze Ziekte onderscheiden. Het Eerste loopt van den aanvang der Ziekte tot den vierden dag. Het Tweede begint met de merklyke verheffing der Koorts, op, of na den vierden dag, en loopt tot den elfden dag toe, als wanneer gewoonlyk het Derde Tydvak, het welk het lot deezer Lyderen besliste, een aanvang nam.

In het Tweede Tydperk zag men de Toeval-
len alle vermeederen. De Koorts naamlyk was
nu genoegzaam aanhoudende, en men bespeurde
zeer

(*) Hier mede komt zeer wel overëen, 't geen de zeer geleerde Heer DE MAN, in zyne uitmuntende Verhandeling over deeze Ziekte, pag. 13, in een aantekening zegt: „Deeze steekende hitte wordt men voornaamlyk dan eerst gewaar, als de Ziekte recht geformeerd, en zonder veel aflagtinge meer aanhoudende geworden is.”

zeer duidelyk dat gevoel van hitte, zoo even gemeld. De pols werd van tyd tot tyd radder, zulks dezelve verre over de honderd flagen in eene minuut deed. De ademhaaling was nu ook zoo ruim niet als in het eerste tydperk der Ziekte: nu en dan zag men de Lyders zuchtende zeer fchielyk den ademhaaling afbreeken, even eens als of zy op dat ogenblik door fteekende pyn wierden verhinderd diep in te ademen. Als men hun vraagde? of zy eenig beletfel in de ademhaaling gevoelden, wisten zy dit niet te befchryven, en zeiden geene pyn te hebben.

De pis was in dit Tydperk veelal weinig, dik en met een rood zetfel; en by vermeerderde Ziekte in fommigen dun en van de natuurlyke niet zeer afwykende, fomtyds fchuimende. Ook zag men dezelve niet veranderen, zelfs bleef zy eenige weeken na de geneezing zoodanig.

De ftoelgang was by fommigen ryklyk genoeg, maar de meeften hadden daar gebrek aan, fchoon ook de eerften geen en dienft hadden van die ontlaftingen, die van zelfs kwamen, wyl ze flechts *Symptomatifch* waren. De ontlaftte drekftoffen waren ook van zulk eenen bedorven aart, dat de ftank dikwyls voor de omftanders of helpers ondraaglyk was.

De hoofdpyn werd hoe langer hoe heviger, en dezelve was oorzaak der aanhoudende flaa-peloosheid van veele Lyderen: 'er waren toch veelen die geduurende dit geheele Tydperk byna niet fliepen, en zoo 'er al eenige flap kwam, was dezelve zeer verward, benaauwende; en de
Lyders

Lyders waren, in plaats van verkwikt te zyn, integendeel daardoor zeer vermoeid.

Het walgen en braaken begon by de allermeesten in dit tydftip der Ziekte te minderen, of geheel optehouden: maar de dorst vermeerderde by de meesten, fchoon men toch zoude gedacht hebben, dat deeze Lyders veel meerder moesten drinken, dan zy wezenlyk deden.

Het gevoel van zwakte werd van tyd tot tyd grooter, en nam zoo fchielyk toe, dat de Zieken fomtyds den vyfden dag der Ziekte niet in ftaat waren zich zelve in het bed behoorlyk omtekeeren, of te verleggen. Dit had wel eens in het hevigfte der Ziekte flauwten ten gevolge. Sommigen kregen *Passiones hypochondriacæ*, en de Sexe *hysterike* toevallen.

Weinig tyds daar na zag men, dat het wit der oogen ontftoken was, en de lyders begonden wel haast plat op den rug te liggen. Zeer gemeenzaam was ook by veelen het onvermogen om de tong uit te fteeken, en als zy daar toe eenige poogingen deden, beefde dezelve binnen in den mond, en zy kwam zelden tot over de onderfte tanden [*]. De tong was fomtyds nog wel eenigszins vochtig en flymig, maar by de meesten droog, ruuw en gefpleeten met eene bruine of zwartachtige korft. De mond raakte by veelen ook met eenen fprouwachtig uitflag bezet, 't welk fomtyds bruin van kleur was.

By

[*] Vergleeken met het Bericht van BERKEL, bl. 593.]

By deeze verschynfels voegde zich veeläl eene ligte ylhoofdigheid en een geduurig stilpraaten; en men zag, dat het van tyd tot tyd met den Lyder verërgerde, als 'er door gepaste Geneesmiddelen geene paalen aan de Ziekte konde gesteld worden, noch door eene of andere gunstige pooging van de Natuur iets goeds voor hem wierd te wege gebragt.

Eene ligte doofheid was veeläl een goed teeken, maar als dezelve meer en meer toenam, voorspelde zy alles kwaads. Eenmaal heb ik dezelve zoo sterk zien toeneemen, dat de Lyder, die geduurende veele dagen in het alleruiterste gevaar was, niets meer hooren konde. Hy kreeg eene *Gangraena* aan het *os sacrum* van eene aanmerklyke grootte, en de Ziekte liep niet af dan na den 40sten dag. De doofheid is tot heden toe dezelfde gebleeven.

Met den elfden dag, indien de Ziekte tot de grootste hevigheid voortliep, nam het Derde Tydperk een aanvang, en men zag dan nog wederom eene merklyke verzwaaring der toevallen, en dit somtyds zeer onverwagt; waar uit men kon opmaken, dat de Ziekte nu en dan iets bedrieglyks in zich had. Het was toch niet vreemd, den Lyder, die het tweede Tydperk der Ziekte doorgelopen had, en die men uit een en ander verschynfel zoude vermoed hebben, dat hy het kwaad begon te boven te komen, die men 's avonds te voren vry gunstig verlaaten had, den volgenden morgen zeer gevaarlyk krank te vinden, ter oorzaake van eenen kwaaden nacht, waar in alles verägdert was, zonder dat noch de Lyder, of zyne op-
pasfers,

pasfers, of iets hoe genaamd, zoo veel men wiste, daar toe aanleiding gegeven hadden.

De radde en kleine pols, die zich in het begin van dit tydperk deed gevoelen, was altoos zeer verdacht, al was het dat al het overige nog niets kwaads aanduidde. Meermaals herinnerde ik my, by dit verschynfel, het zeggen van den uitmuntenden TISSOT: *Mitissima symptomata morbum initio aliquoties larvantia, monstruosi quid subalere, mihi indicabant pulsus parvus & celer, levissimus sed universalis tremor, cita faciei mutatio, anxietas nescio quæ & morositas, lenitati symptomatum alienæ* (*).

Het duurde dikwyls niet lang of eene toenemende ylhoofdigheid en ongeduurigheid, gepaard met een wild uitzicht, volgden op de zoo even genoemde radde en kleine pols, en gaven den zorgelyken toestand des Lyders te kennen. Dit gevoegd by de spanning van den onderbuik, waren de beide vaste kenmerken, waar door men het Derde Tydperk van het Tweede moest onderscheiden.

By sommigen deezer Lyderen kwam eene slaaperigheid, die hen in eene volkomene ongevoeligheid en zorgeloosheid bragt. Als men hun iets vraagde, gaven zy veelal onverschillig antwoord. Vraagde men hun hoe zy het hadden, dan was het gemeenlyk: „ik ben zeer „wel” terwyl zy de oogen sterk op den vraager gevestigd hielden, en kort daar na wederom
scheenen

(*) *Histor. Epidemiæ biliosæ, Lausannens, pag. 13.*

scheenen te slaapen (*). Dit was eene uitdrukking die het grootste gevaar te kennen gaf.
 „ *Si reduit à cet état* (zeide daarom een voor-
 „ naam Geneeskundige) *le malade dit, Je me*
 „ *porte bien, tremblons à ce seul mot, il n'est plus*
 „ *à lui*” [†]. Wel haast zag men den hik en
 peeshuppelingen te voorschyn komen: niet zel-
 den verdubbelde de hik, en by toeneemend
 gevaar hoorde men denzelven niet slechts dub-
 beld, maar driedubbeld.

De ylhoofdigheid nam nu ook van dag tot
 dag toe, en men hoorde deeze Lyders gestadig
 doch onverstaanbaar by hun zelve praaten:
 ook zag men hen de hand dikwyls aan het Voor-
 hoofd brengen.

Het bestendig op den rug liggen in dit Tyd-
 perk der Ziekte was zeer gemeenzaam, en voor-
 spelde mede niets goeds. Op den buik heb ik
 nooit gezien, dat deeze Lyders genegen waren
 te liggen (‡). Men zag ook schieelyk *Gangræ-*
na aan het *os sacrum* en op de *Trochanteres* te
 voorschyn komen, het welk schoon meesttyds
Symptomatisch, echter nu en dan *Critisch* is voor-
 geko-

(*) BANG zegt: „ *Coma haud raro in putridis, nunquam*
 „ *in alia acuta Febre observari.*” *Act. Societ. Medic. Har-*
niens, Vol. II. pag. 159.

[†] Vergeleeken met het Bericht van den Heere
 ROUPPE van ROTTERDAM, bl. 579. en dat van BERKEL,
 bl. 592.]

(‡) RIGLER heeft dit waargenoomen, pag. 7. *Consti-*
tut. Epidem. Annor. 1775—1779. in SILESIA AUSTRIACA.

gekomen [*], wyl ik meermaals onmiddelyk na de verschyning van het zelve eene volkome wyking van alle de toevallen gezien heb. Onder verscheidene anderen, kan ik my althans twee aanmerkelyke gevallen van deezen aart herinneren, die ik in ons Gasthuis voorheenen zag in twee Vrysters namelyk met deeze Ziekte zeer elendig worstelende, waar van de eene zulk eene aanmerkelyke verfterving aan den bil kreeg, dat zy dit geheele

[*] Vergelycken met het Bericht van CAMPEN, in het I. D. 3. St. bl. 431, en de fraaie Verhandeling van J. F. CONSRÜCH, onder Voorzitten van den Hooggel. Heere P. F. GMELIN te TUBINGEN, in het Jaar 1769, verdedigd, de *Febribus malignis*, en aldaar §. 19. Hoewel men door het aanleggen van Spaansche Vliegen, gelyk in het geval, door den Heere LIST aangehaald, geschied is, deeze *crisis*, of *metastasis* niet heeft kunnen verhoeden, zoo als in gemelde *Disfertatione* opgegeeven was. Om het gewigt van dit Verschynfel meer licht by te zetten, heeft men noodig geoordeeld die plaats zelve hier by te voegen, ter vergoeding van het geal Exemplaren, welke voor een iegelyk niet te bekomen zyn. *Sed, quam sollicitè hic notandum censemus, est illa exulceratio gangrænosæ quodammodo indolis, circa os sacrum, coccygis, cristam posteriorem ossis ilei vel trochanterem majorem ossis femoris huic morborum generi adeo consueta. Ea pro lethali signo haberi potest, si jam sub primis febris diebus apparet, minus autem si serius ingruit, tum potius diuturnum morbum significat, atque metastaseos cujusdam seu ulceris naturalis indolem habet, reliquias morbi exhaurientis. Melioris etiam judicationis est, si non ad ipsa ossa profundius descendit, superficiem magis tenens, atque in suppurationem prona, pus bonæ notæ fundit. Exinde capere possumus, nullo modo hanc exulcerationem, pro simplici intertrigine esse habendam, licet quidem locus eruptionis, in eo latere fiat, cui ægri crebrius incumbunt, atque id ex Cl. BRENDÉLII experientia nobis constat, post tempestive adhibita Vesicatoria, etsi diutule vix adhuc suppurent, multo rariores fieri ejusmodi metastases, natura tunc potius per factas exulcerationes se se exonerante.*

geheele deel verloor, en toen alles gesepareerd was, vertoonde zich eene holligheid, als de bol van een kinderhoed. De andere kreeg eene verfstikking der *Cellulosa* langs den ganschen ruggegraat; welke begon aan den nek even onder den *Atlas*, en voortliep tot den bovenrand van het *Os sacrum* toe, zynde in deeze geheele lengte van buiten alles zwart, en van binnen hol; zulks men hier en daar de uitsteekzels der Wervelbeenderen bloot zag. Zy herstelden beiden zeer gelukkig onder een langduurig gebruik der *Kina*, zonder welke haare geneezing *Physicè* onmooglyk zoude geweest zyn (*). Alle de toevallen der Ziekte waren nochtans op het eerste verschynen van de *Gangraena* bedaard. Dan, ik keere ter zaake.

De spanning des onderbuiks van tyd tot tyd toeneemende door de lucht, die uit de bedorvene en rottige galachtige drekstoffen gebooren werd, was een bevestigend teeken van steeds vermeerderend

(*) Eene *critike* scheiding der Ziekte is niet altyd eene volkomene geneezing derzelve, derwyze dat na de voorgevallene *crisis* 'er geene Geneesmiddelen zouden behoeven aangewend te worden. Als het lichaam door de geleedene Ziekte zeer verzwakt is, ziet men zelden goede *crises* gebooren worden: maar gebeurt dit, dan is het een blyk, dat de Natuur nog eene laatste poging aanwent om zich, ware het mooglyk, te redden; en het is dan wel deeglyk de zaak der Geneeskunde, dit begonnen werk met alleszins gepaste middelen te ondersteunen, ten einde het zelve geheel voltooid worde.

Het is derhalven geene tegenstrydigheid van de *critike* scheiding eener Ziekte te spreken, en gelyktydig de onmooglykheid der herstelling te beweeran, zonder het gebruik van eenige gepaste Geneesmiddelen.

derend gevaar. Zoodra men te deezer tyd slechts even met den vinger den buik aanraakte, klaagden de Lyders reeds van pyn, zy gaven een zucht, of zeiden *o my!* terwyl zy te gelyk na die plaats tastten, die men had aangeraakt; ten bewyze dat dit hun hinder deed. Offchoon dit een zeer slecht en dikwyls doodlyk teeken was, heb ik doch eenige enkelden zien herstellen, die zoo ver heenen waren; vooral, zoo zy eenen ruimen afgang van eene groote hoeveelheid bedorvene en zeer stinkende drekstoffen kwyt raakten. Schoon men anders niet zeggen konde, dat uit eene of andere ontlasting veel goeds gebooren wierd.

By anderen waren de veele ontlastingen in de laatste dagen een zeer slecht voorteecken, wyl ze daar door te meerder verzwakten, en alles hoe langer hoe drooger wierd; ook volgde daar op veelal ras de Sprouw. Men zag dan de altyd beevende tong veelyds zwart worden, met eene drooge gespleetene korst, door welker reeten men een bloedrooden grond zag. De tanden en lippen begroeiden met eene zelfde korst. Uit de kliertjes der oogleden werd gestadig een lymig maar niet min scherp vocht afgescheiden, het welk tot korsten groeiende, de haartjes der Oogleden op malkander lymde, en verder onder op de wangen tot eene korst droogde.

De Neusbloedingen, veel eer een gewrocht van meerdere ontbindingen ontaartinge der vochten, dan eene pooging der Natuur, om iets goeds voor den Lyder te wege te brengen; heb ik in dit Tydperk altoos gezien dat kwaade gevolgen hadden.

Men werd nu, naar maate het gevaar toenam, een stank by den Lyder gewaar, die men den naam van *fætor cadaverosus* geeft; maar ze heeft iets eigenaartigs, en laat zich beter door den reuk onderscheiden dan beschryven: zy is, *Sui generis*.

De krampachtige beweging in de Spieren van het aangezicht, en vooräl der *Levatores anguli oris*, gepaard met eene algemeene beeving des lichaams, kondigden eenen naderenden dood aan. Van uur tot uur zag men dan ook de krachten afneemen, de ademhaaling benaauwder en korter worden; de pols byna ontelbaar in radheid; aanhoudende peestrekkingen; onwilligen afloop van pis en drekstoffen; een ganſch onvermogen om vocht te kunnen doorzwelgen; een heesch geluid, een gestadig woelen met handen en voeten, het pluizen aan de deekens, en eindelyk een allersterkst zweet, verzeld met een zeer heet en rood aangezicht, doch het welk na eenige uren afgewisfeld werd met koude en klamme handen, op welken een klevend zweet te ontdekken was; terwyl de oogbollen diep in hunne holtens zonken, de neustop zich veel scherper vertoonde, en 'er een volkomen *Facies Hippocratica* te zien was. De polslag was in deeze laatste ogenblikken zeer klein, beevende en tusſchenpoozende, ja naauwlyks voelbaar, en men zag den Lyder den 17den, 19den, 21ſten, of ook, doch zelden den 28ſten dag der Ziekte bezwyken.

Sommigen deezer Lyderen werden door de ſchielyk toeneemende zwakte wel eens door een zinvang overrompeld, zoo dat ze van de hunnen

nen voor dood gehouden wierden. Zeer zelden zag men dat zy *petechiæ* kreegen, en daar by anderen is waargenoomen, dat dit uitflag zelfs na den dood zou te voorschyn gekomen zyn, weet ik niet, dat dit by eenen onzer Lyderen heeft plaats gehad.

Onder onze Lyders waren eenigen welken in de eerste dagen der Ziekte een droogen hoest hadden, die daarna vochtig werd met het uitloozen van eenig slym; doch deeze hoest was geene rede om de eerste Ziekte uit het oog te verliezen, integendeel zag men duidlyk dat de- zelve een *Symptoma morbi* was.

Zwelling der Okfel- en Liefch-klieren is zeer zelden, zoo ooit, by ons, in deeze Ziekte waargenoomen.

De ontlasting van Wormen uit de keel, of door den afgang, was in deeze *Epidemie* niet zoo gemeenzaam als in die van het volgende Jaar.

Na den dood zag men dikwyls bloed uit den neus en mond loopen; de lyken bleeven zeer lang warm, ook zwol de buik van dag tot dag meer en meer op, ten bewyze der toenemende bederving van de inhebbende stoffen: ook werd men zeer schielyk een gansch bedorven stank by de lyken gewaar. En schoon dit zekerlyk vry wat afschrik baart om zoodanige lyken te openen, ten einde naauwkeurig te onderzoeken welke inwendige deelen in deeze Ziekte aangedaan worden, was deeze afkeer nochtans de rede niet, dat zulks by ons niet geschied zy. De

eenige rede was gebrek aan tyd tot het noodige onderzoek, wyl men van den zeer vroegen morgen, tot aan den nacht altyd bezig moest zyn in het bezoeken der zieken.

Onder de geenen die herstelden, waren 'er verscheidenen, die wederom op nieuws instortten; ja zelfs tot tweemaal toe. Deeze waren meest de zoodanigen, die de Ziekte niet in den hoogsten graad gehad hadden, en die dan, ter oorzaake van eene of andere fout in het diët, of door zich te spoedig aan een ongunstig weder te hebben bloot gesteld; of met zich op eene andere wyze verwaarloosd te hebben; op nieuw de Koorts kreegen, terwyl zy dan door de voorgaande verzwakking somtyds zeer gevaarlyk ziek wierden.

Ik heb dikwyls alle oplettendheid gebruikt, om te ontdekken, of deeze Ziekte zich aan eenige *dies critici* verbond: maar behalven dat sommigen den 9den en 11den dag der Ziekte herstelden, genazen ook anderen den 6den, 7den, 12den en 13den dag. Sommigen stierven den 17den, 19den en 21sten dag; anderen zag men den 14den, 16den en 18den dag bezwyken [*]. BAGLIVIVS schreef reeds ten deezen opzichte, en VAN ELSACKER nam, lang na hem, waar: „ dat het in de geneezing van dit „ soort van Koortsen nutteloos ware op de kri- „ tike dagen acht te geeven, want dat deeze „ Ziekte de kracht en het vermogen eener *crisis* „ verydelde”.

Voor

[*] Vergelyeken met het Bericht van BERKEL, bl. 595—597.]

Voor de oude Luiden, die door deeze Ziekte aangevallen werden, was dezelve veelal zeer gevaarlyk, en niet zelden doodlyk. Ik meen ook zeer kennelyk bespeurd te hebben, dat die geenen, welke gewoon waren veel sterken drank te gebruiken, deeze Ziekte doorgaans zeer erg gekreegen hebben, en dat veelen derzelven daar aan bezweeken. Een- en andermaal heb ik in zoodanige Lyderen reeds den tweeden dag der Ziekte zulk eene doodsche koude aan handen en voeten waargenoomen, gepaard met een onmerkbaare pols, slaaperigheid en roodheid der oogen; dat men zoude gedacht hebben, dat de Lyder geen twee dagen konden leeven: zoo zeer was de *vis vitalis* door het geweld der Ziekte onderdrukt. Na slechts een enkeld zacht buikzuiverend middel gebruikt te hebben, nam ik aanstonds toevlugt tot een zeer sterk afkookfel van de *Kina*, en ik gaf de Kamfer in een mixtuur. Ik kon nochtans de versterking aan het *Os sacrum*, het *Olecranon*, en by een ander aan de toonen der voeten, niet beletten. Zy herstelden dus ter naauwernood.

Uit de beschryving der noornaamste verschynfelen deezer Ziekte, meen ik te mogen opmaken dat dezelve bestond in eene *Febris biliosa*, & *bilioso-putrida autumnalis epidemica*.

Het is waar: by de meesten waren teekenen van gal. Ik zoude echter niet durven zeggen, dat by allen de Ziekte eene Gal-koorts geweest zy. Men herinnere zich het eerste soort der Ziekte, bladz. 682.

Zeer veelen kreegen zekerlyk eene Gal-koorts:
T y 5
doch

doch naardien de Ziekte-stof by hun zich slechts tot de maag en darmen bepaalde, en 'er van dezelve nog niets in het bloed was overgegaan, behielden deeze krachten genoeg om *Sursum & deorsum* de stoffen te ontlasten; en zy herstelden en bleeven daar na gezond, als zy een zeer naauw diët in acht namen. Met andere woorden: de Ziekte was by hun goedaartig.

Maar men zag in anderen, of door de meerdere geschiktheid van het gestel tot deeze Ziekte, of door andere voorafgegaane of toevallige oorzaken, dat de stof der Ziekte wel haast kwaadaartig wierd, in de tweede wegen wierd overgevoerd, en het bloed daar mede bezwangerd raakte; zulks 'er wel ras eene rottige ontbinding in het zelve werd te wege gebragt, welke zich door verscheidene toevallen naar buiten liet zien; terwijl door de prikkelende stoffe het Zenuwgestel in sommige Lyderen niet minder aangedaan wierd, en daar uit zeer droevige verschynfels ontstonden. Deeze kon men zeggen, dat eene *Febris bilioso-putrida* hadden.

Dat de Ziekte *Epidemisch* ware, is gebleeken; wyl dezelve zich niet slechts tot een enkeld mensch in een huis bepaalde, maar somtyds twee, drie en meerder daar door werden overvallen. Dit maakte het werk voor de *Doctoren* zoo moeilijk. Het gebeurde toch niet zelden, dat men, ergens geroepen zynde, éénen Lyder meende te zullen aantreffen, dat men 'er drie en vier vond. Men zag ook zeer gemeenzaam dat eerst den eenen en vervolgens een tweeden en derden, in één huis, kort na elkanderen wierden aangedaan.

De Ziekte bepaalde zig allermeeft tot de kleine Gemeente en Dienftboden: niet zoo fterk heerfchte dezelve onder den Burgerftand, en by de Aanzienlyken en Ryken vernam men dezelve zeer fpaarzaam.

Befmettelyk kon men dezelve niet noemen, wyl men niet bevonden heeft dat door aanraking, of door den adem der Lyderen in anderen, dezelfde Ziekte is te wege gebragt. En als men door eene *Febris maligna* zoodanig eene Koorts zal verftaan, die door deszelfs ongewoone en bedrieglyke, zoo wel als allervwaarfte en gevaarlykfte toevallen, onaangezien de befte Geneeswyze, de meeste Lyders in het grootfte gevaar ftort, of zeer fchielyk doet bezwyken, dan kan men niet zeggen, dat de Ziekte onder dit foort behoorde; wyl 'er zeer veel meerder Lyders, van de Ziekte herfteld, dan gestorven zyn; en ik my niet kan herinneren zoo veelen der opgenoemde verfhynfelen bygewoond te hebben; ook weete ik niet, dat ze door myne Amtgenooten waargenoomen zyn. Maar gelyk in alle *Epidemifche* Ziekten de eerfte Lyders het gemakkeflyte geneezen, zoo ging het ook hier. De Ziekte werd op het laafte der *Epidemie* veel moeiliker geneezen, en de Lyders werden veelal gevaarlyker ziek, dan in den beginne. Ondertusfchen moet ik tot lof van onze Artzen zeggen, dat niemand hunner eenige moeite gefpaard heeft, om den Lyderen de meeste en befte hulpe aan te bieden; volgende alle in het behandelen deezer Ziekte de Geneeswyze, die door de grootfte Geneeskundigen is opgegeven,

ven, en by ieder tot nog toe voor de beste wordt gehouden.

Het is waar: als men het getal der gestorvenen, geduurende de vyf laatste maanden van dit Jaar, aan Koortfen, Gal-koortfen en Rot-koortfen overweegt; dan moet men zekerlyk erkennen dat het zelve vry groot zy, wyl het 214 uitmaakt: maar als men teffens overweegt de zeer groote menigte der menschen, die ziek geweest zyn; als men daar en boven gadeslaat, dat onder dit getal mede genoemd is al wat geduurende deeze vyf maanden aan Koortfen gestorven is, onder welke zekerlyk veelen zyn, die niet in de *Epidemie* gegrond waren; en als men verder bedenkt, dat 'er vooräl by de kleine gemeente veelen gestorven zyn uit gebrek aan behoorlyke en naauwkeurige oppassing, reiniging en verkwikking; by anderen door het niet naauwkeurig nakomen der voorschriften van de *Doctoren*, uit wantrouwen of vooröordeel tegen de voorgeschreevene Geneesmiddelen, uit eene kwalyk geplaatste teederheid jegens de Lyders, om dezelve (zoo als men het beliefd te noemen) niet te plaagen met uit- en inwendige middelen, en dat vooräl in die Tydperken, in welke het Geneeskundig bestuur het allermeeſte behoorde te gelden; als men dit alles wel overweegt, dan voorzeker heeft men geen reden om zich te verwonderen, dat het getal der Overleedenen zoo groot zy. Daarenboven: hoe menigmaal vond men tegenſtand in het andermaal toedienen van een braakmiddel. Oordeelde men een herhaald laxeren hoogſt noodzaakelyk, wel haast hoorde men zeggen: „al weer purgeeren”
terwyl

terwyl de onbeschoftheid eenen onzer Artzen toeduwde: „purgeer gy"! Een altoos nuttig en in deeze Ziekte nooit fchaadend klyfsteer oordeelde men zeer dikwyls den Lyder te veel vermoeiende en verzwakkende. Moest men, ter oorzaake van flaperigheid, ylhoofdigheid, of ongevoeligheid en ftuiptrekkingen, Spaanfche Vliegen pleifters aanleggen, om daar door de werkelooze Natuur optewekken, of den aandrang der vochten naar de hersenen af te leiden; dan voorzeker kon men ftaat maken, by veelen den grootften tegenftand te zullen vinden: ja my geheugt, dat ik, in een dringend geval, naauwlyks een voetbad, en na het zelve mostertpappen aan de voeten, konde verwerven, om dat men meende dat dit te veel zoude trekken. Het was derhalven flechts by Lieden van gezond verftanden die van alle vooröordeel ontbloot waren, by welken men met alles gelukkig konde flagen.

Ons allen heugt nog, hoe verregaande het algemeen de *Kina*, het eenige waare plecht-anker in deeze Ziekte, veroordeeld heeft. De Artzen ondertusfchen moesten daar van daaglyks gebruik maken, en deden dit ook zoo getrouwelyk en veelvuldig, dat zelfs dit middel den voorbyganger aan deszelfs kleur kenbaar wierd.

Veelen zyn bezweeken om dat zy weigerachtig bleeven dit middel in dien tyd te gebruiken, toen zy het zelve volftrekt noodzaakelyk hadden.

De Oorzaaken deezer Ziekte zyn in het algemeen door veele voornaame Geneeskundigen zoo naauwkeurig befchreeven, en zyn ook, met betrekking tot de *Conftitutie*, waar van wy fpreken,

ken, zoo volkomen overeenkomstig, dat ik het overtollig achte, over dezelve in het breede uit te weiden.

Immers, daar in ons gestel iets is, het welk uit eigener aart tot bederf overhelt; daar deeze overhelling by den eenen grooter is dan wel by den anderen, het zy door eene toevallige verflapping der vaste deelen, of door eene te groote ontbinding der vloeibaare, of eindelyk door die beiden; en als daar by komt de doorgaande warmte van het Zomerfaisoen, gelyk te deezer tyd by ons plaats had; dan wordt die natuurlyke geschiktheid tot hederf merkelyk grooter, en men kan zeggen dat dit vooral de *voorschikkende oorzaaken* der Ziekte uitmaaken (*); terwyl

(*) De doorgaande warmte van het Zomerfaisoen in dit Jaar, welke maar zelden door zuiverende Noorde winden verbeterd werd; de vochtige dampkring, welke by ons zoo dikwyls vochtig en warm teffens was, vooräl in den laatén Zomer; en dus niet alleen eene geschiktheid tot bederf voortbragt, maar eindlyk wezenlyk bedorven raakte, bragt niet weinig toe tot het voortbrengen deezer Ziekte.

Deeze warme en tot bederf hellende dampkring, was des voor de wooningen der kleine gemeente min gunstig. De lucht toch in dezelve niet zeer zuiver zynde, wyl deeze Lieden veeläl in één vertrek samen wonen, nam dezelve eenen merklyken trap van bederf aan, te eerder, om dat dikwyls twee, drie en meerder te gelyk Ziek zynde, 'er naauwlyks één kind overschoot om de Zieken optepassen, en behooryk te reinigen; terwyl anderen op de goedwilligheid hunner Buuren moesten wachten: waar door wel haast de lucht zoodanig bedorven raakte in deeze wooningen, dat men dezelve niet konde verdragen.

wyl ik tot de gelegenheid geevende oorzaaken voornamelyk bringe de belette uitwaasfeming, flechte voedsels, onreinheid en eene fcherpe gal.

De kenteekenen deezer Ziekte waren niet moeilyk. Immers daar men wel ras het verloop, vervroegen en in malkander loopen der byzondere aanvallen van Koorts gewaar werd; daar men de tong zoo duidelyk zag teekenen; daar de meesten over eene duizeligheid klaagden, zulks zy niet durfden te ftaan; daar veele walglyk en braakende waren, sommigen enkele gal uitwierpen; daar de meesten een ondraaglyke pyn en zwaarte in het hoofd boven de oogen hadden; en over eene inwendige hitte klaagden, die uitwendig zich zoo fterk niet vertoonde; daar 'er by sommigen zulk een fchielyk verlies van krachten bykwam, en allen eindelyk zulke onnatuurlyke bedorvene galachtige drekstoffen loosden; daar voorzeker behoefde men niet angftvallig naar de kenteekenen deezer Ziekte

De Avond-lucht, welke na warme dagen iets verkwikkelyks, maar niet min fchadelyks bevat, bragt mede iets toe tot deeze Ziekte, om dat, zoo als ik te vooren heb aangemerkt, by onze Inwoonders de fchadelyke gewoonte heerscht, om na gedaanen arbeid, waar door de onzichtbaare uitwaasfeming merklyk bevorderd, ja dikwyls een fterk zweet gebooren was geworden, aan de deur ftil te gaan zitten, zulks dan dit zweet op eenmaal geflopt wierd.

Dit was te erger en baarde nadeeliger gevolgen, naar maate de lichaams-oefeningen geduurende den dag fterker, en het zweet meerder geweest waren. En ik heb 'er verfcheidenen gezien, by welken de Ziekte niet flechts enkelvoudig, maar, uit deeze oorzaak, eene *Febris biliofo-rheumatica* geworden was.

te te zoeken. Behalven nog, dat het waarheid is, 't geen de Zeer Geleerde Heer DE MAN gezegd heeft: „ dat 'er iets in het gelaat en de „ houding deezer Lyderen is, het geen niet „ wel onder woorden kan gebragt worden: — „ doch waar door iemand, die deeze krankheid „ gewoon is te behandelen, dezelve aanstonds „ onderscheiden kan”. Ik voeg 'er by, dat het my is voorgekomen, dat 'er by deeze Lyders in het aangezicht zulk een byzondere mengeling van kleur plaats heeft, welke zich mede veel gemakelyker door een naauwziende oog laat onderkennen, als beschryven.

Ter geneezinge deezer tot hier toe beschreevene Ziekte volgden de Geneesheeren deeze *Indicaties*:

De Eerste was: De Ziekte-stof uit te werpen.

Ten anderen: deszelfs spoedigen overgang tot bederf tegen te gaan, of, die reeds aanwezig zynde, te verbeeteren, en de lichaams krachten te ondersteunen.

Ten derden: de bykomende toevallen te geneezen.

Eindelyk: de weder-instortingen zoo wel als de gevolgen der Ziekte voor te komen; en, zoo veel mooglyk, wegteneemen.

De ontlasting der Ziekte-stoffe werd volbragt door herhaalde braakmiddelen, geduurende de eerste dagen der Ziekte, of als men nog tydig genoeg by den Lyder geroepen wierd, en men nog geene teekenen had, dat de stof der
Ziekte

Ziekte alreeds in het bloed was overgegaan. In dit geval voldeeden het best de *Ipecacuanha* met den *Tartarus Emeticus* samengevoegd; en het is my voorgekomen, dat men dan vry zeker is van eene goede en dikwyls dubbelde werking, *Sursum & deorsum* namelyk. Trouwens het gebeurde wel, dat de Lyders de eerste reis niets als een weinig slym braakten, maar als by deeze het braakmiddel den volgenden dag herhaald wierd, deed het veeläl eene zeer goede uitwerking, het welk door den Heer DE MAN mede is waargenoomen.

Ik heb bevonden, dat, als het braakmiddel niet deed braaken, maar den Lyder aan den afgang bragt, hy daar door niet genoeg verligt ware. Dit gebeurde het meeste, als men de *Ipecacuanha*, of *Tartarus Emeticus* ieder afzonderlyk in eene *dosis* gaf; maar als men die samen voegde, by voorb. $\frac{1}{2}$ drachma *Ipecacuanha* en 2 greinen *Tartarus Emeticus*, dan deed het middel vry zeker braaken, en maakte daar na ook nog stoelgang.

Behalven de ontlasting der stoffen hadden de meeste Lyders ook nog dit voordeel van de werking van het braakmiddel, dat de huid, daar door zoodanig ontspannen wierd, dat zy, die te voren bestendig droog, heet en om dat ze niet konden zweeten, zeer benaauwd waren, nu in een sterk en algemeen zweet geraakten; het welk vry wat verligting aanbragt.

Na de braakmiddelen deeden de zacht buikzuiverende, uit *Manna*, *Tamarindi*, Krenten;

ten, Senebladen, *Cremor Tartari*, en het GLAUBERS Zout veel dienst, om de overgebleevene bedorvene stoffen, die in de darmen nog mogten vergaderd zyn, uit te dryven.

Men denke nochtans niet, dat men daarin altyd zoo gelukkig en schielyk slaagde. Er waren verscheidene Lyders, by welken de Ziekte wel niet tot de grootste hevigheid kwam, maar die nogtans daaglyks de Koorts hadden, verzeld met ontlasting van galachtige stoffen, en die dus sleepende bleeven, zonder dat men zag, dat men veel vorderde. Dit waren dezulken, van welken ik Bladz. 685. zeide, datze eene graauwe tong hadden. By deeze bleef na opgenoemde en gebruikte braak- en buikzuiverende middelen de tong al in denzelfden staat; en het scheen, als of de laxeermiddelen slechts een doorgang door de stoffen gemaakt hadden, terwyl de wanden der darmen daar mede nog bezet bleeven. Men moest derhalven tot meerder zeepaartige middelen den toevlucht neemen, en over het algemeen scheen dan het beste te voldoen de *Rhabarber* met het *Extractum Cichorei*, *Taraxaci* en den *Tartarus Solubilis*, met *Syr. Rosar. pallidarum*, of de konserf van dezelve: en onder derzelver daaglyks gebruik zag men veelal den Lyder meer gebondene stoffen ontlasten, en alles zich ten besten schikken. Ik meen ook als eene zekere waarneeming te mogen opgeeven, dat 'er in deeze Ziekte door den afgang geene volkomene geneezing te wachten zy, zoo lang dezelve zoo dun en vloeibaar is: maar zoo dra de drekstoffen meerdere consistentie beginnen te krygen, is het zeker, dat de Lyder begint te beteren.

Een

Een derde ontlastmiddel, 't welk wy op het voetspoor van waardige Geneeskundigen, die ik niet als met eerbeid noeme, ter hand naamen, waren de Zweetmiddelen.

Immers daar eene belette uitwaasfeming onder de oorzaaken deezer Ziekte behoort, dient deeze zoo ras mooglyk weggenoomen te worden; te meer, om dat men weet, welk eene groote menigte van fcherpe en bedorvene stoffen 'er kunnen ontlast worden, als door een geschikt middel, de gansche oppervlakte van het lichaam in een matig zweet kan gebragt en gehouden worden.

Het spreekt ondertusfchen van zelve, dat deeze middelen overeenkomstig moeten zyn met den aart der Ziekte. Te recht zegt daarom de meergemelde Heer DE MAN. „Heete Zweetmiddelen, waar door de drift des bloeds vermeerderd en de Natuur overhaast wordt, zyn te veroordeelen; daarentegen zyn de zachtere, alleszins te pryzen (*)”. De *Spiritus Mindereri*, door Zyn Ed. opgegeeven, voldeed ook in onze Ziekte zeer dikwyls. Men moest nochtans meermaals gebruik maken van de Kamfer in die gevallen, daar het eerste middel niet, of slechts gedeeltelyk deed zweeten.

Aderlaatingen zyn niet, of alleenlyk in eenen dringenden nood, en dan gansch spaarzaam, door ons gebezigd; wyl wy te wel overtuigd waren van de fchadelykheid van dit ontlastmiddel in een Ziekte, die uit eigener aart zulk eene

(*) Bladz. 126.

eene ſchielyke zwakte dikwyls ten gevolge had, zonder dat daartoe door Aderlaatingen eerdere aanleiding behoefde gegeven te worden; ik zwyge nog van verſcheidene andere onheilen, die in dit geval daar uit te wachten waren.

In die zeer enkelde gevallen, waar in uit onkunde, eer de *Doctor* geroepen was, eene Aderlaating gedaan wierd; of waar in, door dringenden nood, door een of ander wigtig toeval, 't welk den Lyder overkwam, de Arts genoodzaakt was, tot dit middel te komen, zag men altoos de gevolgen daar van weeken lang; wyl vooral deeze Lyders, ondanks allerlei gepaste middelen, allertraagſt herſtelden. Men kon byna de darmen van de inhebbende ſtoffen niet ontlaſt krygen, en verſterkende middelen deden mede den vereiſchten en verwachten dienſt niet. Alles ging even traag.

Daar wy met eene Ziekte te doen hadden, die ſomtyds zyne kwaadaartigheid zeer onverwacht liet zien, was het geen wonder, dat men met yver daar op uit was om dit voor te komen; gedachtig het zeggen van den Hoogleeraar TISSOT: „ *Quem vespere cum ſpe mitioris paroxysmi reliqueram, ſæpe inveni aurora ſequenti poſt acerbam noctem perculoſè jam decumbentem* ” (*). Alles wat derhalven het bederf der ſtoffen in de eerſte wegen kon tegen gaan, of verbeteren, werd ter hand genoomen, en den Lyderen in eene ruime maate toegediend.

Ju.

(*) *Hiſtor. Epidemiæ bilioſæ Lauſanneniſis*, pag. mihi 10.

Juleppen met het Vitriool- of Zwavel-zuur liet men in menigte drinken. De ondervinding toch had ons reeds lang geleerd, dat verre weg de meeste Lyders het Mineraal-zuur veel beter dan het Plant-zuur konden verdragen; schoon men van het laatste ook dikwyls gebruik maakte. Ik bevond my zeer wel by een mengfel van *Rob Ribesiorum*, *Pulpa Tamarindorum*, *Syrupus Citrei* en een gedeelte *Cremor Tartari*. Dit beviel den meesten Lyderen zeer wel voor den smaak, en daar het wederkeerig met Juleppen gebruikt wierd, bleef ook de stoelgang vry wel gaande. De gewoone drank bestond inmiddels in wei van gekarde melk, in limonade of gekookt water met het sap van aalbezien: by anderen in het zoogenaamd Imperiaal water.

Gedeeltelyk werd hier door het voorgestelde oogmerk bereikt; doch niet altyd, noch ook volkomen; wyl men van tyd tot tyd in 't geval geraakte, om, door een meer vermogend middel, de *Kina* namelyk, den vyand te keer te gaan. Trouwens, hoe zeer wel de opgenoemde middelen uit eigener aart bederf tegenstaande zyn, bezitten zy nochtans dat vermogen niet om den *tonus vasorum* te herstellen, en de ontbinding van het bloed, die een gedeeltelyk gevolg van het verflapte vaatgestel is, voor te komen. Daar toe was toch alleen de *Kina*, hoe zeer ook door een onkundig en wantrouwend publiek afgekeurd, in staat; vooral, indien men by dezelve het Mineraal-zuur liet gebruiken, wanneer zy dan des te beter voldeed.

Onder het aanwenden van dit middel zag men, ten zy de Ziekte tot den hoogsten trap van
Zz 3
kwaad-

kwaadaartigheid steeg, wel haast eene gunstige verandering te voorschyn komen; vooral zoo men den Lyder door te sterk en te lang purgeeren niet te veel had verzwakt (*).

Zag ik dat de Lyders geen daaglykschen stoelgang behielden, dan volgde ik wederom het voetspoor van den zeer kundigen *DE MAN*, en gaf dit middel in poeder met *Rhabarber* gemengd in een mixtuur, het welk ik niet weet, dat my tot dat einde immer verlegen liet.

Over het Diëet in het tydperk der Ziekte, waarin deeze tweede *Indicatie* te pas kwam, had men nog niet noodig zeer bezorgd te zyn; wyl de Lyders weinig of geen trek tot voedsels hadden, en de Natuur althans een afschrik toonde van al dat geene, het welk nadeelig zoude geweest zyn, by voorb. dierlyke voedsels, enz. Maar zoo al tot iets eenige genegenheid gevonden wierd, dan was het tot zuure of zuurachtige plantgewassen en vruchten. By den gemeenen man was zeer algemeen in gebruik gekarnde melk, gekookt met zuuring en krenten, het welk gansch niet ongeschikt was. Voorts stond men den Lyderen allerlei rype zuurachtige vruchten, in eene voegzaame hoeveelheid, toe; wyl daar door de dorst dikwyls op eene aangename en smaakelyke wyze gelescht, het bederf ver-

(*) Het is gewisselyk eene grove dwaling in de Geneeskunde, te stellen, dat men moet purgeeren tot dat de tong zuiver zy. Meermaals zagen ik en anderen met my, dat een zeer beslagene tong, onder het gebruik van Maagmiddelen, volkomen zuiver werd, en dat de Zieke genas. —

verbeterd, of afgekeerd, en het vermogen van het lichaam versterkt, gevoed en ondersteund wierden.

By minder bekrompene Lyders, liet ik, als ik het dienstig oordeelde, nu en dan des avonds een wynsop van beschuit met Rhynschen- of Rooden Wyn, een weinig water en wat citroensap en suiker gebruiken. Ook liet ik ter verkwikking en versterking der levenskrachten by hunnen gewoonen gersten drank of limonade, veelal een gedeelte Rhynschen- of Moezelwyn voegen, wel verzekerd, dat de wyn op deeze wyze gegeeven, aan het hoofd nimmer eenige schade kon doen: integendeel zag ik daar van menigmaal de werkelooze Natuur als 't ware opgewekt, en op nieuws in werking gebragt.

Men denke nochtans niet, dat wy op deeze wyze alle onze Lyders gelukkig in de haven der behoudenis bragten. Gansch niet! Eene geheele heirschaaie van meer of mingewoone toevallen, in de Ziekte gegrond, waren zoo veele stormen, die de veege kiel moest verduuren, of, zoo niet, eindelyk bezwyken deden.

De Hoofdpyn, die voor veelen deezer Lyderen ondraaglyk was, kon naauwlyks met allerlei afleidende uitwendige middelen verzacht worden (*), en week zelden geheel, voor dat

(*) Door deeze Middelen versta ik, Voet-baden, Mostert-pappen, of Pappen van Kamil-bloemen aan de voeten, Klysteeren, Lucht-koppen, Bloedzuigers en Spaansche Vliegen-pleisters.

dat de Ziekte-stof uit de maag en darmen volkomen ontlast, of getemperd was.

De Ylhoofdigheid des eenen, de slaaperigheid en stuiptrekkingen van anderen, ten tyde der Koorts, konden byna niet afzonderlyk behandeld worden, wyl dezelve allen uit de Ziekte oorspronkelyk waren. Ik heb in navolging van den zoo dikwyls geroemden Heer DE MAN, my in deeze gevallen het best gevonden by *Vesicatoria* op de scheenen aan te leggen. Ik zeg meer: Nu en dan zag ik daar van wonderen. De *Muskus*, by sommigen zoo hoog geschat, voert in dit geval niets uit. Veel beter is *Kina* met *Kamfer*.

In deeze *Epidemische* Ziekte vernam men nu en dan ook Wormen, dat is te zeggen: de Lyders braakten een- en andermaal leevendige Wormen, en raakten ook wel doode door den stoelgang kwyt; schoon men niet kon zeggen, dat dit een bewys ware van eene *Epidemische Constitutie* deezer Insecten. Tegen dezelve voldeed al mede niets beter dan de zoo even geroemde *Kina* en *Kamfer*, wyl de Ziekte het gebruik der gewoone *Antihelmintica* niet gedoogde.

Den Doorloop, die in den beginne der Ziekte kwam, behandelden wy met *Ipecacuanha* en den volgenden dag met *Rheum*, of *Tinctura Rhei aquosa*. Maar die afgang, welke zich somtyds den tienden, elfden, of twaalfden dag vertoonde, werd aanstonds met *Rhabarber* behandeld; waar by dan het een of ander *tonicum* gevoegd werd.

De *Cardialgia* en *Dolores colici*, welke den Lyders in deeze Ziekte nu en dan, vooral na het gebruik van zeer veele zuure dingen, overkwamen, werden het best te boven gekomen met een ligt aftreksel van gemeene Kamillen-bloemen in water, en vervolgens voor eenige dagen zich te onthouden van allerlei zuure dranken.

Het schielyk verval van krachten, verzeld met eene langzaame en stamelende spraak, beevende handen en tong, en opspringende peezen, kondigde al dikwyls iets doodlyks aan, en verydelde meermaal alle Geneeskundige poogingen, hoe wel ook ingericht. Evenwel zullen braave Geneesheeren met my moeten getuigen, dat al wederom de straks geroemde *Kina* en *Kamfer* de eenige middelen waren, waarvan men met grond iets goeds tegen deeze verschynsels wachten konde; vooral, indien men onder het afkooksel van de *Kina*, of onder den gewoonen drank des Lyders een gedeelte Rhynschen wyn mengde. Dan toch zag men meermaals de levenskrachten spoedig opgewekt, de Natuur meerder werkzaam worden, en door de *Kamfer* werd de onzichtbaare uitwaasfeming merkelyk bevorderd; zulks al dat krampachtige, 't welk men te voren in den pols bespeurd had, langzaamerhand verdween.

Tegen de opzwellling van den onderbuik (*Meteorismus*,) zoo zeer te vreezen in deeze Ziekte, wyl ze altyd eene vermeerderde rotting der galachtige stoffen veronderstelt, kon men niets met meerder hoop van eenen goeden uitslag in het werk stellen, dan alle die middelen, die de rotting op het sterkste tegen stonden, te blyven

gebruiken, of verdubbelen: en daar in dit geval de Lyders dikwyls zeer over dorst klaagden, en veelal eenen byzonderen trek naar koud water hadden, was ik hun te wille, en liet ze van uur tot uur eenen smaaklyken teug daar van drinken; somtyds met dat gevolg, dat ze eenige krimpelingen in den buik kreegen, en kort daarna eenige ontlastingen van eene aanzienlyke hoeveelheid bedorvene stoffen, met ontspanning van den buik en verligting der verdere toevallen.

Het is zeker, dat in dit geval door de geapliceerde koude, de uitgezette lucht in de Spysbuis meerder is samen gepakt geworden, waar door de te vooren buiten haar *tonus* uitgerekte darmen, haare wormswyze beweging wederkreegen, die mooglyk door de koude vermeerderd is, en op deeze wyze den afgang is verwekt geworden.

Niet minder gevreesd voor de omstanders, als afmattend voor den Lyder was de Hik, welke somtyds in het laatste Tydperk der Ziekte ontstond, en drie, vier, wat zeg ik? Zeven en agt dagen duurde. Het is waar: dezelve was verschillende van oorspronk. Men zag ze nu en dan voortkomen uit eene *inflammatie* en daar op volgende *Gangraena* in de Ingewanden, en dan was alles, gelyk men ligt begrypt, vruchteloos. Maar het gebeurde ook, dat de Lyders den Hik kreegen, zonder dat de Ziekte voor het overigerger was; integendeel, terwyl de Lyders kennelyk beeterden. Deeze Hik schreeven wy aan eene krampachtige beweging van het *Diaphragma*, de maag of stokdarm toe, en wy gaven stout-

stoutmoedig en met het allergunstigste gevolg
Opium.

De Neusbloedingen, als mede alle andere Bloedstortingen, vorderden de meeste koelte en het gebruik van het Vitriool-zuur in eene ruime maate. Als nochtans deeze verschynfels op het laatste der Ziekte zich vertoonden, waren wy daar voor altyd zeer beducht, wyl het niets minder dan eene meerdere ontbinding van het bloed te kennen gaf. Men zag ook meermaalen, dat alle uit- en inwendige bloedstelpende middelen geen dienst deden; en dan kon men zeker staat maken, dat de Lyder zoude bezwyken.

De Purpervlekken, die wy nu en dan in deeze Ziekte zagen, en een slecht voorteecken waren, wyl ze niets minder dan eene van tyd tot tyd vermeerderende rottige ontbinding der vochten te kennen gaven, behandelden wy met een sterk afkooksel van de *Kina*, en het bygevoegd Vitriool-zuur. Verscheidenen echter stierven.

Zoo veel ik my herinneren kan, heb ik slechts dit Jaar, éénen Lyder met verplaatsing der stoffe naar de Oorklieren gezien, met dit gevolg, dat hy, die te vooren geheel ylhoofdig was, by den aanvang der zwelling volkomen tot zyne kennis kwam, en scheen te beteren; dan, na verloop van eenige dagen kwam 'er eene nieuwe en veel heviger zwelling, gevolgd van zulk eene sterke verettering, dat de Lyder, wiens krachten door de Ziekte reeds waren uitgeput, ondanks het gestadig gebruik der meest ver-

versterkende middelen, aan de etterloozing bezweek.

De Doofheid, die in deeze Ziekte zich ver-
toonde, was tweederlei; en alhoewel dezelve
geene byzondere geneeswyze vorderde, kon-
men daar uit nochtans wel iets voorspellen.
Als ze in het begin der Ziekte kwam, was zulks
nooit een goed teeken; vooräl indien ze zeer
sterk was; maar wierden de Lyders op het laatste
der Ziekte doof, duidde dezelve nimmer iets
kwaads aan. Ze genas veelal, na dat de Na-
tuur van zelve, of door de konst geholpen, eene
ruime afscheiding van dikke pis had gemaakt,
of een algemeen en zacht zweet had te voor-
schyn gebragt.

Eenen Lyder heb ik behandeld, die reeds in
den beginne der Ziekte doof wordende, zoo ge-
vaarlyk krank werd, dat ik dagen lang den
dood wachtende ware. Ondertusfchen bleef hy
leeven, en zyne doofheid nam zoodanig toe, dat
men eindelyk niets anders doen konde, als met
de handen en vingers wyzen, om hem iets te
beduiden. Hy is eindelyk met zeer veel moeite
hersteld, maar tot nog toe zoo doof gebleeven,
dat hy genoegzaam niets hoort, zelfs het grootste
geraas niet. 'Er is tot hier toe nooit eenige
ontlasting van stoffe uit den gehoorweg gekomen.

In hem en anderen heb ik bewaarheid gevon-
den het zeggen van BANG: *In nullo morbo fune-
ri propiores videntur ægroti, (quam in hoc,) sæpe
tamen emergentes* (*).

Op

(*) L. c. Pag. 175.

Op deeze wyze de meest voorkomende en wigtigste toevallen behandeld hebbende, en te boven gekomen zynde, was het van het meeste belang, om *de wederïnstortingen zoo wel als de gevolgen der Ziekte voor te komen en weg te nemen.*

Zoo het in eenige geleedene Ziekte noodzakelyk is, op het diët der Lyderen acht te geven, ten einde de zelve voor wederïnstortingen te behoeden, is het voorzeker in deeze Ziekte. Daar toch de gansche Spysbuis de allerëerste zitplaats deezer Ziekte was, werd dezelve des te sterker beledigd naar maate van de meer onmiddelyke plaatzing der Ziekte-stoffe op de zelve; der meerdere zwaarte van de Ziekte, en derzelver langere duuring. Geen wonder dan, dat het lichaam in 't algemeen door de Ziekte zeer veel geleeden hebbende, de Buiksingewanden allermeeft verzwakt waren geworden; en, zoo de oorzaak der Ziekte geheel was weggenoomen, of geene gevolgen van dezelve in deeze deelen waren overgebleeven; als 't ware van nieuws aan, haare werkingen moesten hervatten. De Natuur doet geene sprongen; zy gaat met trappen voort; maar dit was den herstellenden Lyder allermoeilykst: wat zeg ik? soms onmoogelyk, diets te maken. Hoe veele gevaarlyke, hoe veele doodelyke wederïnstortingen zagen wy van tyd tot tyd uit deeze oorzaak gebooren, onaangezien de meermaals herhaalde ernstigste vertoogen, vermaningen en smeekingen van onzen kant op het getrouwste aangewend waren! Ik schreef voorheen dit vry algemeen gebrek daar aan toe, dat men de zorg
voor

voor het diëet veelal aan den Lyder verbleef, in vertrouwen dat hy wel zou weeten, wat hem in dit geval te doen of te laten stond; te meer, wyl men nu en dan Lyders aantreft, die zich laten voorstaan, dat het bestuur van hunnen Leefregel niet tot het bestek van den Arts behoore. Maar sedert dat men dit, gelyk het betaamt, geheel tot zyne zaak gemaakt heeft, en daar op zeer oplettende geworden is, moet men zich verwonderen, dat by de meesten daar in zoo grovelijk gedwaald worde. Ik zegge by de meesten: 'er zyn 'er toch, die zoo naauwkeurig op dit stuk zyn, dat ze niet ligt zullen vergeeten, zelfs in zeer geringe ongesteldheden, den Geneesheer daaglyks een voorschrift van hunnen eetregel af te vragen, het geen somtyds wel eens lastig is. Dan, ik keere ter zaake.

Schoon men dan dikwyls de oorzaak der wederïnstortingen in den eenen of anderen mistred *in sex rebus non naturalibus*; als ook in het te schielyk nalaaten van het gebruik der versterkende middelen vond, gebeurde het echter nu en dan, dat men de Lyder op nieuws zag ziek worden, zonder dat men eene kennelyke oorzaak kon navorfchen. Het allerveiligste om deeze wederïnstortingen voor te komen, was; dat men den Lyder om den derden of vierden dag een zacht buikzuiverend middel liet gebruiken; terwyl intusfchen naarstig wierd voortgegaan met het neemen van versterkende middelen, en zorg gedragen, om altoos spaarzaam te eeten, eene matige beweeging te neemen, en zich voor den Avondlucht naauwkeurig te behoeden.

De voornaamste gevolgen uit deeze Ziekte waren

ren *Gangræna* aan het *os sacrum*; ter plaatse der *Trochanteres* en aan de hielen en toonen: in anderen zuchtige zwelling der beenen; eene *Anasarca* en *Ascites* na voorgaande Geelzucht; nu en dan eene *Febris hectica*; meermaals eene anderendaagsche Koorts, die niet zelden in eene derdendaagsche verwandelde, en eindelyk ook Schurft.

In den beginne twyfelde ik zeer, of wel deeze Huidziekte een gevolg der voorgaande Galziekte ware; en vermoedde veel eer, dat zeden Lyderen door aanraaking ware overgekomen; maar naderhand daaromtrent alle zekerheid bekomen hebbende, zag ik dat de Heer DE MAN dezelve te recht als een gevolg zyner *Epidemische* Ziekte had opgegeeven.

Sommigen der opgenoemde gevolgen kwamen door gepaste middelen te boven; vooral zoo des Lyders krachten niet te veel waren uitgeput. Maar zoo dra men met eene *Ascites*, uit geel-zucht gebooren, of met eene derdendaagsche Koorts te doen had, werd de taak veel moeilyker; te meer om het naderend Winter-faifoen, het welk zekerlyk ter geneezing deezer Ziekte het geschiktste niet is. Men zag dus nog lang daar na sommige Lyders aan deeze gevolgen kwynen, en eindelyk bezwyken.

Tot nu toe my bezig gehouden hebbende met de beschryving deezer *Epidemie*, is 'er nog overig te melden, dat dezelve na half *Augustus* begonnen zynde, van tyd tot tyd toenam, en in de maand *October* op het allersterkst woedte; 't welk van dat gevolg was, dat 'er in *Novem^{ber} 86* aan

aan verschillende Koortfen stierven, waar van het meerderdeel reeds in *October* was ziek geworden. De nevensgaande *Lyft* duidt de toe- en afneemende sterfte vry duidelyk aan, zulks het niet noodig zy, daar by langer stil te staan.

Van half *Augustus* af tot half *November* toe, zag men, behalven de *Morbi Chronici*, byna geene Ziekten, daar niet iets van het *Epidemifche* bygemengd was. Zelfs de *Pleuris*, welke men in *September* hier en daar gewaar werd, had iets van het galachtige; en de derdendaagfche Koorts, die ook in *September* zich begon te vertoonen, liet zich het best vinden, als men de geneezing met braak- en laxermiddelen aanving.

De koude, welke zich met de helft van *November* deed gevoelen, verwekte veele *Morbi catarrhales* en *Peripneumoniæ nothæ*; en de derdendaagfche Koortfen werden nu veel moeilyker ter geneezinge.

In *December* was de Galziekte zeer fterk afgenomen, en fchoon men niet kon zeggen, dat dezelve geweeken ware, zag men nochtans meer de gevolgen der Ziekte, als wel de Ziekte zelve. De *Febres catarrhales* hielden nog aan, en 'er ontftonden hier en daar *Rheumatismi* en *Pleuritides*. Men hoorde ook dat zich op een en andere plaats der Stad Kinderziekte openbaarde; maar dezelve werd niet *Epidemifch*, en was zeer goedaartig.

Sommige *Lyders*, die uit de voorgaande *Epidemifche Ziekte*, of derdendaagfche Koorts waterzuchtig geworden waren, bezweeken onder dit gevolg.

STERFLIJST VAN HAARLEM, voor het Jaar 1779, inhoudende het getal der Begraavenen, van week tot week, zoo van *Menschen* boven de *twaalf Jaaren*, waar door men *Ouden*; als van dezulken, die *beneden de twaalf Jaaren* zyn, en door welken men *Jongen* verstaat.

1779.	Ouden.	Jongen.	te Samen.		Ouden.	Jongen.	te Samen.
Van 1 tot 7 Jan.	12	10	22	Van 2 tot 8 July	10	5	15
8 — 14	13	6	19	9 — 15	6	5	11
15 — 21	14	10	24	16 — 22	5	6	11
22 — 28	19	8	27	23 — 29	7	6	13
29 — 4 Febr.	21	8	29	30 — 5 Aug.	7	9	16
5 — 11	9	4	13	6 — 12	7	10	17
12 — 18	16	15	31	13 — 19	7	9	16
19 — 25	16	5	21	20 — 26	11	18	29
26 — 4 Maart	10	12	22	27 — 2 Sept.	10	14	24
5 — 11	11	8	19	3 — 9	12	11	23
12 — 18	7	10	17	10 — 16	12	16	28
19 — 25	13	11	24	17 — 23	16	10	26
26 — 1 April	13	7	20	24 — 30	20	16	36
2 — 8	11	12	23	1 — 7 Octob.	14	10	24
9 — 15	13	9	22	8 — 14	13	19	32
16 — 22	5	5	10	15 — 21	31	11	42
23 — 29	11	6	17	22 — 28	32	15	47
30 — 6 Mey	15	10	25	29 — 4 Nov.	25	17	42
7 — 13	4	7	11	5 — 11	30	9	39
14 — 20	9	10	19	12 — 18	30	18	48
21 — 27	12	12	24	19 — 25	39	12	51
28 — 3 Juny	14	14	28	26 — 2 Dec.	37	18	55
4 — 10	11	5	16	3 — 9	33	15	58
11 — 17	8	8	16	10 — 16	25	6	31
18 — 24	10	11	21	17 — 23	16	4	20
25 — 1 July	5	8	13	24 — 31	27	7	34
	302	231	533	De zes laatste Maanden	482	296	778
				De zes eerste Maanden	302	231	533
					784	527	
					Geheel..	1311	

OVERLEEDENEN aan *Koortfen* in 't gemeen, *Gal-koortfen* en *Rot-koortfen*, federt het begin der *Epidemische Gal-ziekte*, in de maand *Augustus* 1779, te HAARLEM, volgens de Opgave daar van gedaan ter *Secretarye* der gemelde Stad; doch voor welks naauwkeurigheid men niet kan instaan, overmits deeze Opgave slechts aan Aanspreekers, Buuren en goede bekenden verbleeven wordt.

1779.	Koortfen.		Gal-koortfen.		Rot-koortfen.		
	Ouden.	Jongen.	Ouden.	Jongen.	Ouden.	Jongen.	
Van 30 July tot 5 Aug.			1		1		
6 tot 12		1					
13 — 19	1						
20 — 26	3		2			1	
27 — 2 Septemb.		2	2	1	1		
3 — 9	3		2				
10 — 16	2	2	3				
17 — 23	2		2				
24 — 30	4	2	4		2		
1 — 7 October	1		2	1			
8 — 14	2	3	6				
15 — 21	4	3	6	1			
22 — 28	10	1	9		2		
29 — 4 Novemb.	8	2	4	1			
5 — 11	11	1	5				
12 — 18	11	6	8	2		1	
19 — 25	13	2	5	1			
26 — 2 Decemb.	6	2	5				
3 — 9	8	1					
10 — 16	4		1				
17 — 23	1		2				
24 — 31	4		3	1			
	98	28	72	8	6	2	Geheel 214

Aan Koortfen . . 126
— Gal-koortfen 80
— Rot-koortfen 8

W E Ê R K U N D I G E
W A A R N E E M I N G E N ,
G E D A A N T E
S P A A R E N D A M ,

Benevens derzelver *Invloed* op de ZIEKTEN,
enz. der *Menschen*; als mede *Opgave* van het
Getal der OVERLEEDENEN, en aan welke
Ziekte die Gestorven zyn; volgens opgave
daar van ter *Secretarie* gedaan;

D O O R D E N H E E R
J. E N G E L M A N ,
Med. Doct. enz. enz. [*].

J A N U A R Y 1779.

A lle de Weêrkundige Waarneemingen zyn
gedaan 'smorgens in den Winter ten 8,
in de Herfst en Lente ten 7, en Zomers ten
6 uren:

[*] Van de keurige Waarneemingen, welke wylen
de Heer ENGELMAN in het breede had overgezonden,
heeft de *Societeit* in het *Bericht* wegens de *Luchtsgesteld-*
heid in eenige Plaatsen der Verëenigde Nederlanden, geduu-
rende het Jaar 1779, gebruik gemaakt; terwijl zy niet
heeft kunnen afzyn, om, tot 's Mans gedachtenis, zy-
ne beredeneerde Aanmerkingen afzonderlyk hier te
A a a laten

6 uren: voorts ten 12 uren, en 'savonds ten 10 uren.

Uit

laaten volgen. Immers getuigde de Overleedene 'er zelve dus van: „ Hier nevens bekomt UwEd. de „ Waarneemingen van 't Jaar 1779, die my, die nooit „ onledig ben, vry wat moeite gekost hebben, om „ ze in tyds tot UwEd. en der Maatschappye geriefzoo „ in orde te brengen, als ik denk dat zodanige *Me-* „ *teorologische* waarneemingen tot een Genees- en Na- „ tuurkundig gebruik behooren opgesteld te weezen; „ en onder anderen getracht heb reden te geeven van „ dit alles; dat is, hoe het begrypelyk zy, dat die „ Ziekten en Sterften, in 't geöbserveerde, daar ne- „ vens gesteld, gegrond zyn: latende het oordeel „ aan Uw Ed. en anderen des kundige Heeren en „ Liefhebberen vry, het hunne, dat dienstig weezen „ konde, daar by te voegen; en verlange wat ook „ andere *Physico-Medici* der nieuw opgerechte Maat- „ schappye nuttigs zullen toezenden. (26 Juny 1780.)”

— Waarom men, ten beteren verstande deezer Aanmerkingen, het *Artikel* SPAARENDAM, in het gemelde *Bericht* &c. op elk stuk in iedere Maand dient te vergelyken, om 'er het waare nut uit af te leiden. Wylen zyn Wel Ed. geliefde in eenen naderen Brief (van den 18 *Oktober* 1780.) het volgende insgelyks aan de *Societeit* mede te deelen „ Ik weet ook wel, dat „ ik by myne gezondene Weêrkundige Waarneemin- „ gen geene melding gemaakt heb over de *Topogra-* „ *phische* gelegenheid der Stad HAARLEM: in de *Be-* „ *schryving* van den Staat van alle Volkeren, en in de „ *Beschryvinge* van HAARLEM, bekend by de Liefheb- „ bers, is daar stoffe genoeg van voorhanden (*).

„ Genoeg zal het mogelyk zyn, dat het laagere ge- „ deelte, ten Oosten het Spaarne, het laagste gedeel- „ te uitmaakt; dat het Westelyke hooger ryft; dat „ ten Zuiden een groot Bosch, de groote Haarlem- „ merhout genaamd, van de kleine tot voorby de groo- „ te

[*] Vergeleeken met het *Bericht* van de *Ziekten* te HAARLEM, bl. 631. enz.

Uit deeze Waarneemingen blykt, dat de eerste dag de eenigste stormachtige geweest is, met regen-

te Houtpoort, de doorwaaijing van de Winden van dien oort belet, en van den tegenövergelegen oort sluit; dat evenwydig met dit Bosch het Spaarne uit het groote Haarlemmermeer loopt, en de Stad in een bovengemelde hooger en laager scheidt. Dat het Spaarne kronkelende de Stad door Noordwaarts oploopt, en in 't Ye zich door Sluizen kan ontlasten; dat het zelfde Spaarne gemeenschap heeft met de Wateren van de Stads-Vesten; dat deeze Wateren, uit het Meer aangevoerd, drabbig en modderig zyn; dat de eenigste doorstraaling door op- en afwaaijing van de Meer Yewaards, en van het Ye Meerwaards geschiedt. Dat zulks geene ruime doorspoeling, byzonder niet in de Stads rondlopende Vesten, toelaat. Dat daarom des Zomers, als 'er nooit Sluisgang is, weinig doorspoeling van zuiver Water door de Stad is; dat deeze doorspoeling ruimer is in het Najaar, Winter en Voorjaar, by hooger boezem-water en sterke Zuid-Weste Winden. Dat daar en tegen by Wind-keer na Z. W. Storm in een N. W. veeltyds een slapers overloop voorvalt, die Polder-slooten, Landen en boezem met ziltig drabbig Water bezet, en den boezem langen tyd brak laat. Dat uit deeze drabbige en moerige Cingels en Slooten het beroerde Water eene brandbaare *Mephytische* Lucht opgeeft. Dat voorts de Stad, ten Westen en Noord-Westen, met hooge Zeeduinen omgeeven is. Dat Noord en Oostelyk de Stad met hooge aarde Wallen en zwaare Boomen, gelyk ook op de Cingels staan, omgeeven is: zoo dat de Water- en Lucht-stroom, inzonderheid des Zomers, van rondsom vry bepaald is. Behalven dat de sterke Noorde en Noord-Weste Winden veele zoutdeelen met den Lucht-stroom met Zeedampen medesleepen." Alle het welke dienen moge ter verdere opheldering van het voorgaande omstandige medegedeelde *Bericht*, waar in insgelyks verscheidene zaaken, ter deezer Materie dienende, voorkomen.]

regenbuiën verzeld: doch, dat niet tegenstaande de Bulderende kracht der Winden op dien dag, de wind minder koud woei, schoon uit den Noorden waaijende, dan den volgenden nacht en dag, toen ze dood gewaaid en stil was, en des avonds naar het Oosten liep. Dat we voorts de gansche Maand doorgaans, by bedaard Weêr en Wind, eene zeer matige Vorst en drooge Lucht gehad hebben; vooräl het grootste gedeelte der Maand, tot den 15den en 20sten toe dat de Vorst aanhield; wanneer wy voor het eerste Mist geteekend hebben, juist op die tyden, dat de Vorst ophield.

Men zoude deeze Maand dus onder de gezondste en droogste rekenen kunnen, ingevalle de Lyften ons niet anders *dicteerden*; want zy is, tot de Maand *Augustus* toe, de eenigste, waar op de meeste Zieken en Overleedenen geboekt zyn in de Maandelyksche Naamlyst der Overleedene Menschen in HAARLEM.

Ik heb 'er ten overvloede een Tafel der heerschende Ziekten, ter Secretarye aangegeeven, doch op eenen te losfen voet betyteld, dus mogelyk niet zeer juist, bygevoegd, [vergeleeken met het *Bericht*, bl. 659, 660.] hebbende daar nevens gevoegd de opgegeevene Lyst van Geborenen en Gestorvenen naar den ouderdom, [vergeleeken met de Tafel, bl. 724.] met eenige aanmerkingen daar toe betrekelyk, die men, mits volkomen kundig van de Ziekte benoemingen, zoude kunnen amplieeren of corrigeeren.

In deeze Maand zyn begraaven —

25 Mans Perfoonen:
43 Vrouwen Perfoonen.
39 Kinderen.

Samen 107 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Gestorven, als:

1. Aan Beroerte.
13. — Borstziekten.
1. Aan Braaking.
1. — Dauwwurm.
1. — Geelzucht.
2. — Galziekte.
2. Doodgebooren.
13. Aan Koortfen.
6. Kraamkinderen.
1. Kraamvrouw.
1. Aan kwaade Keel.
1. — Jigt.
5. — Pleuris.
9. — Roodvonk.
1. — Slaapziekte.
12. — Stuipen.
1. — Tanden.
2. — Toevallen.
11. — Uitteering.
1. Verdronken.
1. Aan Verkoudheid.
13. — Verval van Krachten.

2. — Verftopping.
 5. — Water en Waterzucht.
 1. — het Zuur.

107. Overleeden.

[Gemakshalven worden de resultaten der
 Waarneemingen hier bygevoegd.]

Barometer Hoogſte 29—7 $\frac{1}{2}$. Laagſte 28—2 $\frac{1}{2}$.
 Middelb. 28—11 $\frac{1}{2}$.

Thermometer, H. 44. L. 27. M. 35 $\frac{1}{2}$.

Winden, Kracht. 1. 6. 3 $\frac{1}{2}$. 21 reizen O.

Lucht, Held. 18 m. Betr. 25 m. Miſtig 5 m.
 Regenacht. 1 m.

Regen, 1 $\frac{1}{2}$ l.

Is, 51 $\frac{1}{2}$ l.

F E B R U A R Y.

In deeze Maand zyn begraaven

21 Mans Perſoonen.

36 Vrouwen Perſoonen.

34 Kinderen.

Samen 91 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge-
 ſtorven, als :

2. Aan Beroerte.

1. — Bloedſpuwing.

7. — Borſtziekte.

7. Aan

- 1. Aan een Breuk.
- 1. — Colyk.
- 4. Doodgebooren.
- 4. Aan Koorts.
- 9. Kraamkinderen.
- 4. Aan Kwaade Keel.
- 7. — Pleuris.
- 1. — Jigt.
- 6. — Roodvonk.
- 1. — Sprouw.
- 10. — Stuipen.
- 1. — Tand en Kiezen.
- 16. — Teering en Uitgeteerd.
- 1. — een Toeval.
- 12. — Verval van Krachten.
- 3. — het Water.

---

91. Overleeden.

Deeze gansche Maand heeft de *Barometer* slechts een halven duim in hoogte veranderd. Dus zyn ook de winden vry bedaard geweest. Den 5den en 6den heeft men tweemaal 8 kr. geteekend. 17maal doodstilte; en zoo lang daar wind was, is de doorgaande kracht ruim 3 geweest. Doorgaans in het schoon weder geweest, 25maal is 'er heldere lucht, en 17maal omtrent helder aangeteekend. 21maal is de hemel bewolkt geweest, of betrokken; en 17 reizen geheel betrokken; 12maal mistig en mottig geweest, en 4maal slechts regen geteekend, in 't geheel slechts $5\frac{1}{2}$ lyn, ofte $\frac{1}{2}$ duim schaars; terwyl 'er ruim 1 duim is uitgewaasfemd: dus is het een drooge Maand te noemen. 5maal is 'er

Noorderlicht geteekend, en niet eens Donder,
Bliksem of Weerlicht.

Barometer, Hoogste 29—7. Laagste 29—1.
Middelb. 29—4.

Thermometer, H. $57\frac{1}{2}$. L. 36. M. $46\frac{1}{4}$.

Winden, Stil 17 m. 8 kr. 2 m. 1 kr. 23 m.

Lucht, H. en O. H. 41 m. Betr. 33 m. Mist
en Mottig 9 m.

Regen, $5\frac{1}{2}$ l. Uitgew. $12\frac{1}{2}$.

N. L. 5 m.

Gemidd. Hoogte des *Barometers* door 84 Waar-
neemingen 29 d. 4. 381. l.

M A A R T.

In deeze Maand zyn begraaven

19 Mans Perfoonen.

27 Vrouwen Perfoonen.

41 Kinderen.

Samen 87 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge-
storven, als:

1. Aan Beroerte.

1. — Bloedspuwing.

6. — Borstziekte.

2. Doodgebooren.

1. Aan Galziekte.

4. — Koortsen.

4. Aan

4. Aan Kinderziekte.
9. Kraamkinderen.
1. Kraamvrouw.
4. Aan Kwaade Keel.
2. — Pleuris.
3. — Roodvonk.
2. — Slaapziekte.
9. — Stuipen.
1. — Tand.
19. — Teering en Uitteering.
2. — Toevallen.
8. — Verval van Krachten.
7. — het Water.
1. — het Zuur.

---

87 Overleeden.

Tot den 14den van deeze Maand was de *Barometer* boven de 29 duim, en 't weêr vry be-
daard. 's Avonds den 14den zakte de *Barome-*
ter 3 lyn; de wind schoot uit den Z W. ten W.
tot 10 kr.; bleef den 15den zakken met een
N W., maar bedaarden weêr en wind, en bleef
zo tot den 21sten, wanneer ze weder boven de
29 duim rees, en de gansche maand met schoon
weêr staan bleef. Grooter veranderingen wa-
ren 'er in den *Thermometer*: den 1sten, 5den,
6den, 8sten, 11den, 12den, 13den, 14den,
18den, 20sten, 24sten, 25sten, 26sten, 27sten,
28sten, 30sten en 31sten. Zoo dat door het
windrig weêr en veranderlyke warinte, de lfc-
haamen meer dan gewoone veranderingen on-
dergingen; doch te gelyk is de lucht meer van
dampen gezuiverd; en in deeze maand is de

A a a 5

lucht

lucht droog geweest, zynde maar 7 lynen Regen gevallen. Men heeft 29 Heldere dagen, 28maal Betrokken, 14maal Mist geteekend. De onderscheidene Luchtsgesteldheid was dus:

Barometer, Hoogste 29. 8. Laagste 28. 8 $\frac{1}{2}$.
Middelb. 29. 2 $\frac{1}{4}$.

Thermometer, H. 65. L. 32. M. 48 $\frac{1}{2}$.

Winden, Stil 15 m. 10. kr. 2 m. 1 kr. 21 m.

Lucht, Helder 29 m. Betrokk. 28 m. Mist 14 m.

Regen, 7 lyn. Uitgewaasf. 28 lyn.

Gem. Hoogte des *Barometers* door 93 W. 29. d. 3. 339 l.

Men zie ook wat dit alles op den groei van Boomen en Gewasfen gedaan hebbe.

Den 28 stonden de Persiken en Abrikoozen in vollen bloei.

A P R I L.

In deeze Maand zyn begraaven

23 Mans Perfoonen.
23 Vrouwen Perfoonen.
32 Kinderen.

Samen 78 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Gestorven, als:

2. Aan Beroerte.
9. — Borstziekte.

1. Dood

1. Doodgebooren.
1. Aan Galziekte.
2. — den Kanker.
6. — Koortfen.
1. — Koud Vuur.
11. Kraamkinderen.
3. Kraamvrouwen.
4. Aan Kwaade Keel.
2. — Ontsteeking.
1. — Pyn.
3. — Pleuris.
6. — Roodvonk.
2. — Rotkoortfen.
6. — Stuipen.
5. — Teering en Uitgeteerd.
1. — Toeval of Flauwte.
8. — Verval van Krachten.
4. — het Water.
1. — het Zuur.

---

78. Overleeden:

Tot den 7den deezer maand heeft de *Barometer* een bedaarden gang gehad, dus is de *Lucht*-vloed, of wind, vry bedaad, fchoon in ftreek vry veranderlyk geweest. Met het laafte *Quartier* Maans is dit evenwigt verbrooken, de *Lucht*-ftroom boven onze hoofden weggevloed, doch flechts voor een Etmaal; zynde dezelve weder toegevloed den 9den, toen 'er 's avonds *Noorder*-licht fcheen; ten blyke dat zulks door eene *elec*-trifche *Lucht*ftroom in ons boven geweest veroorzaakt is geweest: deeze bedaadheid in den *Lucht*ftroom en *Damp*geweft heeft geduurd tot den

den 20sten, toen des avonds weder met Noor-derlicht een Etmaal voor het eerste ☐ ☾, en den 21sten weder met N. L. en dus met electrische Vuurstoffen vervulde bovenste Dampgewest, de Bovenlucht boven onze hoofden is weggevloeid of gedreeven; zoo dat de Lucht, van alle zyden toeschietende, het stormachtige weêr tot 2 dagen na het 1ste ☐ ☾ heeft aangehouden; welke heen en wedervloeing des Luchtstrooms en winderig weêr tot den 27sten heeft blyven aanhouden; toen weder den 28sten 2 dagen voor Volle Maan met Donder, of met electrische Vuurstoffe vervulde Lucht, het weêr wederom stormachtig geworden is, schoon de *Barometer* 't gewigt des Dampkrings en Lucht boven onze hoofden aanduidende, weinig verandering aanwees. Wy hebben deeze maand viermaal N. L. eens Donder en eens Weêrlicht geteekend op den 8sten, 9den, 15den, 20sten, 21sten en 28sten *April*.

Deeze maand is boven maate warm geweest; zynde de minste warmte 41. en de grootste 67 gr. geteekend, 7maal hebben wy stilte, 17maal 1 kr. en 5maal stormig geteekend. Wat dit alles op het Boom- Plant- en Veldgewas uitwerkte, blykt deels uit het geen in het voorste der maand staat aangeteekend, en byzonder in de Nieuws-papieren aangemerkt is [*].

Den 3. De Abrikoozen beginnen te zetten.

— 5. De eerste Druiven zyn zichtbaar.

Baro-

[*] Vergeleeken met de Waarneemingen van den Heer J. C. MOHR boven, 1. D. 4. St. bl. 44. aangehaald.]

Barometer, Hoogste 29—8. Laagste 28—6½.
Middelb. 29—1¼.

Thermometer, H. 67. L. 41. M. 54.

Winden, Stilte 7 m. 1 kr. 17 m. Stormach. 5.
m. den 8, 22, 23, 24 en 29. 8 uur.

Lucht, Held. en O. Held. 17 m. Betrokk. en
Bew. 30 m. Buig, Regen 14 m. Mist. 1.

Regen, 16 lyn. Uitgewaasf. 43 lyn.

M E Y.

In deeze Maand zyn begraaven.

15 Mans Perfoonen.

31 Vrouwen Perfoonen.

49 Kinderen.

Samen 95 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge-
storven, als:

2. Aan Beroerte.

8. — Borstziekte.

4. Doodgebooren.

4. Aan Galziekte.

1. — Kinderziekte.

7. — Koortfen.

2. Kraamvrouwen.

6. Kraamkinderen.

1. Aan het Koud-Vuur.

2. — Kwaade Keel.

2. Aan

2. Aan Ontsteeking en Verstopping der Inge- wanden.

- 1. — Lamheid.
- 8. — het Roodvonk.
- 1. — de Tanden.
- 12. — Stuipen.
- 11. — Teering en Uitgeteerd.
- 1. — een Toeval.
- 15. — Verval van Krachten.
- 7. — het Water.
- 1. — de Wormen.

95. Overleeden.

De hoogte des Dampsgewest boven onze hoofden, door den *Barometer* aangeduid, is de tien eerste dagen van de maand, na de Volle Maan afgenoomen, schoon ze met waterdampen vervuld was: blykens de gevallen Regens, die in deeze dagen $14\frac{1}{2}$ lynen uitmaakten. Den 8ten bleek het dat dezelve weder met electrische Vuurstoffen, met Donder en Weêrlicht uitgebarsten, vervuld was; waar uit dan denkelyk het stormig weêr den 6den reeds ontstaan is. — Van daags af na het halve ☐ ☾, of wel na den Donder, is het weêr, tot het laatste der maand toe vry bedaard geweest, schoon 'er eene frische koelte van den 18den tot den 22sten gewaaid heeft; van welken dag af de Luchtstroom vry bedaard, en het meest al helder en schoon weêr geweest is. Deeze gansche tyd is 'er maar $1\frac{1}{2}$ lyn water gevallen.

De Luchtwarmte is doorgaans boven gewoon-
te groot geweest: Men zie, dat ze slechts in 't
voorste

voorstē der maand op 40; en na den 22sten op 't 1ste ☐ ☾ boven de 70; ja den 28sten 's mid-dags tot 79°. geklommen is; zoo dat, uit de hoogste en laagste stand de gemiddelde warmte 59½ geweest zy.

Men heeft zevenmaal stilte, 24maal eene kracht, en slechts 3maal 10 krachten aangeteekend: dus zou hier uit na genoeg de middelbaare windkracht 4 à 5 bedraagen.

Deeze maand moet ook onder de drooge geteld worden, zynde in deeze maand slechts 17 lynen waters gevallen en 49 uitgewaasfemd.

In deeze maand is, den 24sten, slechts eenmaal Noorderlicht, en den 26sten een kring om de maand aangeteekend.

Barometer, Hoogste 29. 5½. Laagste 28. 7. Middelb. 28. 11¼.

Thermometer, H. 79. L. 40. M. 59½.

Winden, Stilte 7 m. 1 kr. 24 m. 10 kr. 3 m. 4 kr. 4 m.

Lucht, Held. en omtr. Held. 30 m. Betrokk. en 2 Betrokk. 4. 5 m. Mottig en Mistig 3 m. Geregend 12 m.

Regen, Gevall. Reg. 17 lyn. Uitgewaasf. 49 l.

J U N Y.

In deeze Maand zyn begraaven.

19 Mans Perfoonen.

19 Vrouwen Perfoonen.

36 Kinderen.

 Samen 74 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge-
storven, als:

1. Aan een Accident.
1. — Benaauwdheid.
5. — Borstziekten.
4. Doodgebooren.
4. Aan Galziekte.
2. — Kinderziekte.
2. — Koortfen.
1. Kraamvrouw.
6. Kraamkinderen.
1. Aan Koud-Vuur.
1. — Kwaade Keel.
1. — Lammigheid.
2. — Pleuris.
5. — het Roodvonk.
1. — Sprouw.
7. — Stuypen.
12. — Teering en Uitgeteerd.
1. — een Toeval.
9. — Verval van Krachten.
1. — Verstopping.

5. Van

5. — 't Water.

1. — 't Zuur.

74. Overleeden.

Zo men de middelbaare hoogte van den *Barometer* in Rhyndlandsche maat op 28 duim. 10 l. schatten mag, 't geen na genoeg met 29 d. 8 l. Engelsche maat overëenkomt: zoo heeft zedeeze maand slechts 2 lynen daar boven en onder gegaan, 't geen slechts een 74ste gedeelte van de geheele hoogte of zwaarte van den Dampkring uitmaakt.

Dus heeft het deeze maand doorgaans vry be-
daard weêr geweest; slechts eenmaal den 9den
is het 's middags buiig geweest, en de wind op
10 kr. twee dagen na het laatste ☐ ☾, van welk
tydstip het ook vyf dagen na malkander vry wat
geregend heeft: zynde de regen daags voor
N. M. opgehouden; en heeft het voorts schoon
weêr geweest, tot na den tweeden dag van
's maans eerste quartier, wanneer het weder vier
dagen na malkander vry sterk geregend heeft;
hebbende voorts tot het einde van de maand
schoon droog helder weêr geweest, uitgenoo-
men den dag van de Volle Maan, den 28sten,
toen 'er twee lynen water viel.

De geheele maand had 31 lynen regen en 50
uitwaasfeming, onderwyl is de grootste warmte
11 gr. minder geweest, dan in de voorige maand
Mey; de minste warmte was nu 80 graden groo-
ter: dus de middelbaare warmte was een halve
graad minder, dan in de maand *Mey*.

Hier door, en door den meerderen gevallen regen, is deeze Maand zeer groeibaar geweest voor het Plantryk, staande de Druiven den 19den reeds in vollen bloei, daar ze dit jaar (1780) wel 4 dagen in achterlyk zyn, wegens gematigder warmte en bestendiger weêr; door meerder gevallen regen, die de schadelyke dampen uit de lucht naar het aardryk medesleept, en dus de lucht zuiverder maakt, is denkelyk in HAARLEM minder Ziekte en Sterfte dan in Mey geweest; gelyk de Ziekte en Sterflysten uitwyzen.

Barometer, Hoogste 29. 4. Laagste 28. 8. Middelb. 29. 0.

Thermometer, H. 73. L. 50. M. 59.

Winden, Stilte 6 m. 1 kr. 21 m. 10 kr. 1 m. na genoeg 3 kr

Lucht, H. o. H. 31 m. Betr. en zeer Betr. 40 m. Regenacht. 19 m.

Regen, 31 lyn. Uitgewaasf. 50 lyn.

J U L Y.

In deeze Maand zyn begraaven

15 Mans Perfoonen.

15 Vrouwen Perfoonen.

22 Kinderen.

Samen 52 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Gestorven, als:

2. Aan Beroerte.

5. Aan

5. Aan Borstziekte.
3. Doodgebooren.
2. — Galziekte.
2. — Kinderziekte.
1. — Koorts.
4. Kraamkinderen.
2. Kraamvrouwen.
2. Aan Kwaade Keel.
3. — Pleuris.
5. — Roodvonk.
1. — Slaapziekte.
3. — Stuipen.
7. — Teering en Uitgeteerd.
1. — Verstopping.
4. — Verval van Krachten.
4. — Water en Waterzucht.
1. — het Zuur.

52. Overleeden.

De *Barometer* is deeze Maand 1½ lyn boven deszelfs middelhoogte gereezen, en 'er 3 lynen beneden gedaald; dus is 'er vry wat grooter ongestadigheid in den dampkring geweest, dan te vooren, die zoo zeer niet door sterke doorgaande winden, als wel door gestadige verandering by elke Waarneeming in den *Barometer*, en aanhoudende regens en stortylaagen zich openbaard heeft; waar aan de Elektrique gesteldheid der lucht het meeste gecontribueerd heeft, uitwyzens de menigvuldige Donderbuien, die 'er aangeteekend zyn; behalven die, welke elders gevallen, en hier niet gehoord zyn.

Het is by deeze Dondervlagen, schoon hier niet, maar elders gevallen, dat die zwaare regens ontstonden, inzonderheid van den 23sten deezer; welke $3\frac{1}{2}$ duim Rhynl. maat op het Aardryk neêrstortten.

De aangetekende Donder en Weerlicht is op, voor of na, met regenvlaagen verzeld geweest; gelyk den 3den, 5den, 6den, 19den, 21sten, 22sten, 23sten, 26sten en 31sten.

Aanmerkelyk is het wederom, dat dezelve voor, of na het laatste, of eerste Quartiermaan zyn voorgevallen, uitgenoomen die voor en na den 26sten vielen, zynde die *voor* en *na Volle Maan* voorgevallen.

De wind is de geheele Maand door, noch te bestendig in streek, noch in kracht geweest.

Door deeze beroering der lucht, zal ook de luchtwarmte gestadig zyn afgewisseld: de minste warmte is geweest 56, de grootste 79, de middelbaare $67\frac{1}{2}$ graaden.

Wy hebben 15maalen stilte, 29maal 1 kracht, en slechts 2maal 12 krachten by enkele buien getekend. Zoo men alles middelde, zoude de windkracht na genoeg op 4 komen.

Deeze Maand heeft in regen 't geheel jaar vergoed: daar is 86 lynen regen gevallen, en 62 uitgewaasemd: door de geduurige afwasching der lucht, zal dezelve fris geweest zyn, uitwyzens de Zieken en Dooden Lysten.

Barometer,

Barometer, Hoogſte 29. 5 $\frac{1}{2}$. Laagſte 28. 5.
Middelb. 28. 11 $\frac{1}{4}$.

Thermometer, H. 79. L. 56. M. 67 $\frac{1}{2}$.

Winden, Stil 15 m. 1 kr. 29 m. 12 kr. 2 m.
na genoeg 3 kr.

Lucht, Held. en omtr. Held. 37 maal Betr.
en zeer Betrokk. 34 maal, Regenbuien 17 maal.

Regen, 86 lyn. Uitgewaasf. 62 lyn.

AUGUSTUS.

In deeze Maand zyn begraaven

16 Mans Perſoonen.

20 Vrouws Perſoonen.

56 Kinderen.

Samen 92 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge-
ſtorven, als :

- 2. Aan Beroerte.
- 4. — Borſtziekte.
- 1. — Colyk en Buikpyn.
- 1. Doodgebooren.
- 4. Aan Galziekte.
- 1. — Geelzugt.
- 1. — Hartklopping.
- 1. — Kanker.
- 6. — Koortſen.
- 12. Kraamkinderen.
- 1. Kraamvrouw.

B b b 3

1. Aan

1. Aan Kwaade Keel.
1. — Pleuris.
6. — Roodvonk.
4. — Rotkoortsen.
3. — Sprouw.
16. — Stuipen.
13. — Teering en Uitgeteerd.
5. — Verval van Krachten.
7. — het Water Waterzugt.
1. — Zenuwziekte.
1. — het Zuur.

---

92. Overleeden.

Dus is de *Barometer* slechts 1 lyn onder, en 6½ lyn boven de middelhoogte geweest: heeft zeer weinige variatien in den dagelykschen loop ondergaan; dus hebben ook de winden een zoo geringen Luchtstroom, als 'er niet eens in de vorige maanden van 't Jaar geweest is, aangeduid: hier van daan ook, dat 'er denkelyk zoo weinig *Regen* gevallen is, en zulks nog wel altoos, als de Dampkring met electrique dampen vervuld was; blykbaar uit den 6den, 22sten en 23sten deezer maand; de eerste twee dagen na het laatste ☐ ☾.

De lucht is door het vorige gevallene, en nu weer uitgewaasfemde water, zoo met waterdampen vervuld geweest, dat 'er niettegenstaande 'er maar 14 lynen regen zyn gevallen, 'er slechts 48 duim. zyn uitgewaasfemd.

Het is dus niet door de excessive warmte van de maand *AUGUSTUS*, die slechts op den laatsten

ften dag 's middags op 79° stond, en de laagste op 59°. De middelbaare (uit die twee opge- maakt,) op 69 graaden: dat zeg ik deze vocht- ige Lucht gelegenheid gegeven heeft tot eene belette uitwaasfeming, en bederf der vochten in 'smenschen lichaam, en tot een rottig dier- lyk voedsel, en bederf in de stillstaande wate- ren, waar uit het bier gebrouwen wordt.

Gelyk om de korte nachten zeldzaamer N. L. gezien wordt, zo is het den 29sten maar eens aangeteekend.

Barometer, Hoogste 29 4 $\frac{1}{2}$. Laagste 28 9. Middelb. 29. 0 $\frac{3}{4}$.

Thermometer, H. 79. L. 59. M. 69.

Winden, Stilte 28 m. 1 kr. 35 m. 4 kr. 2 m. 1 à 2 kr.

Lucht, Held. en omtr. Held. 42 m. Betr. en zeer Betr. 41 m. Regenacht. 6 m. Mist 1 m.

Regen, 14 lyn. Uitgew. 48.

S E P T E M B E R.

In deeze Maand zyn begraaven.

34 Mans Perfoonen.

31 Vrouwen Perfoonen.

57 Kinderen.

Samen 122 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge- storven, als:

1. Aan een Accident.

B b b 4

4. Aan

4. Aan Beroerte.
1. — Bloedspuwing.
9. — Borstziekte.
1. — een Breuk.
3. Doodgebooren.
11. Aan Galziekte.
2. — Kanker.
1. — Kinderziekte.
16. — Koortfen.
19. Kraamkinderen.
2. — Kwaade Keel.
2. — Rotkoortfen.
1. — Slaapziekte.
1. — Sprouw.
11. — Stuypen.
22. — Teering en Uitgeteerd.
11. — Verval van Krachten.
2. — Water en Waterzugt.
2. — het Zuur.

---

122. Overleeden.

De *Barometer* is in zyn laagsten stand $1\frac{1}{2}$ lyn beneden, en in zyn hoogsten $5\frac{1}{2}$ lyn boven de gemiddelde hoogte geloopt; ook heeft die geen groote dagelykſche veranderingen ondergaan: des niet tegenſtaande heeft de windſtrek en kracht zeer veranderlyk geweest; ook is het veelmaal buiig en regenachtig weêr geweest, waar van 26maal aantekening is gedaan, waar van de maand met die van JULY zeer veel overeenkomt heeft; zynde 73 lynen water gevallen, en 41 lynen uitgewaasfemd: Zo dat de lucht altoos met water vervuld is geweest, en de

de oorzaak tot die zelfde foort van Ziekte heeft aangehouden en vergroot is; waar van wy de gevolgen in de maand AUGUSTUS hebben aangestipt.

Deze onstuimigheid van het weêr, dan niet uit de veranderlykheid van de hoogte en zwaarte der lucht-colom ontstaan zynde, moet 'er een andere rede van zyn.

Deze is wederom gegrond in de menigte electique stoffen die zich by Donder, Weêrlicht en Noorderlichten geopenbaard heeft. Hier door is ook de luchtwarmte zeer veranderlyk geweest, by het regenachtig weêr heeft men koude, voor het overige vry warme dagen gehad; doch nu en dan op eenen enkelen dag zeer veranderlyk: al het welk zeer veel heeft toegebracht om de menschen vatbaar te maaken voor Ziekten, uit bederf van vochten, en slapheid van vaten ontstaande; gelyk vry wel met de opgegeevene Lyst der Ziekten en Sterften in HAARLEM stroomt.

Barometer, Hoogste 29. 3 $\frac{1}{2}$ Laagste 28. 8 $\frac{1}{2}$.
Middelb. 29. 0.

Thermometer, H. 80. L. 50. M. 65.

Winden, Stilte 15 m. 1 kr. 16 m. 12 en 10 kr. 3 m. na genoeg 4 kr.

Lucht, Held. en omtr. Held. 35 m. Betr. en zeer Betr. 28 m. Regenachtig 26 m. Dond. en Weêrl. 7 m. Noorderlicht 2 m.

Regen, 73 lyn. Uitgewaasf. 41 lyn.

O C T O B E R.

In deeze Maand zyn begraaven

43 Mans Perfoonen:
56 Vrouws Perfoonen:
62 Kinderen.

Samen 161 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Ge-
storven, als:

1. Aan een Accident.
2. — Beroerte.
2. — Bloedspuwing.
6. — Borstziekten.
1. — een Breuk.
3. Doodgebooren.
28. Aan Galziekte.
  1. — Kanker.
26. — Koortsen.
13. Kraamkinderen.
  1. Kraamvrouw.
1. Aan Rotkoorts.
1. — Slaapziekte.
17. — Stuipen.
29. — Teering en Uitgeteerd.
23. — Verval van Krachten.
  1. — Vallende Ziekte.

3. Aan

3. Aan Water en Waterzugt.

2. — het Zuur.

161. Overleeden.

De *Barometer* is $2\frac{1}{2}$ lyn onder, en 8 lynen boven deszelfs middelstand verloop. By de laager standen is het doorgaans regenachtig en stormig; by de hooger, vaster weêr geweest. De grootste veranderingen heeft men op, of na de quartieren en de Nieuwe en Volle Maan gehad. Ook is dan voor, of na dezelve, de lucht met electrique stoffen vervuld geweest; blykbaar uit den Donner, Weêr- en Noorderlichten, als dan voorgevallen. Hier van daan waarschyne-lyk ook het stormig weêr na den 14den, 19den en 22sten; denkelyk ook het stormig en regenachtig weêr van den 27sten tot den 30sten dezer maand: Zynde deeze maand meer dan tweemaal zo veel water gevallen, dan uitgewaasfemd.

Dus is de Lucht doorgaans vochtig gebleeven, en de uitwaasfeming onzer lichaamen tegen gehouden, de vezelen verslapt; en vermits de koude noch niet zo groot was, dat ze het berf onzer vochten konde tegen gaan, zo heeft de grond der Ziekten in de voorige maanden van AUGUSTUS en SEPTEMBER vermeld, niet opgehouden, maar heeft op de Ziekte voor af bereide lichaamen des te zichtbaarder nadeelige uitwerkingen moeten veroorzaaken, hoe dezelve oorzaaken langer post gevat hebben.

De minste luchtwarmte is geweest 48. de grootste 63, de middelbaare $55\frac{1}{2}$ graaden. Noor-der-

derlichten hebben met de langer wordende avonden weder zich beter kunnen vertoonen; dus zyn ze driemaal in deeze maand gezien.

Barometer Hoogste 29. 6. Laagste 28. 7 $\frac{1}{2}$.
Middelb. 29. 0 $\frac{3}{4}$.

Thermometer, H. 63. L. 48. M. 55 $\frac{1}{2}$.

Winden, Stilte 13 m. 1 kr. 19 m. stormig
4 m. omtr. 4. kr.

Lucht, Held. en omtr. Held. 9 m. Betr. en
zeer Betr. 45 m. Regenacht. 19 m. Mistig 5 m.

Regen, 15 lyn. Uitgewaasf. 24 lynen.

N O V E M B E R.

In deeze Maand zyn begraaven.

63 Mans Perfoonen.

76 Vrouwen Perfoonen.

60 Kinderen.

Samen 199 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Gestorven, als:

- 5. Aan Beroerte.
- 16. — Borstziekte.
- 2. — een Breuk.
- 2. Doodgebooren.
- 28. Aan Galziekte.
- 2. — Kanker.
- 7. — Kinderziekte.

56. Aan

56. Aan Koortfen.
 13. Kraamkinderen.
 1. Kraamvrouw.
 1. Aan Pleuris.
 2. — het Roodvonk.
 2. — Rotkoortfen.
 15. — Stuipen.
 1. — de Tandfen.
 20. — Teering en Uitgeteerd.
 1. Verdronken.
 19. Aan Verval van Krachten.
 6. — Water en Waterzucht.
-
199. Overleeden.

Nooit is 'er noch dit ganfche Jaar zo groote ongefchadigheid in den *Barometer* in onzen Dampkring geweest, als in deeze Maand, zynde gedaald $13\frac{1}{2}$ lynen onder, en gereezen 7 lynen boven de middelhoogte van den *Barometer*, of Dampkring; 't geen $\frac{1}{36}$ van de geheele persfing van den Luchtfroom uitmaakt: een verbaazend verfchil op onze lichaamen, als men het in ponden gewigts wilde uitdrukken.

De grootfte hoogten zyn gevallen in de voorfte helft der maand op het laafte en eerfte Quart. Maans, (teekenende de *Barometer* 29 duim en 5 lyn.) en drie dagen na Volle Maan ftond de *Barometer* op het laagfte 27 d. $8\frac{1}{2}$. en van dien tyd af, tot het laafte Quartier, is dezelve in de laagfte Standen gebleeven, verzeld met aanhoudende Regens: zo dat deeze maand $4\frac{1}{2}$ maal meer water gevallen, dan uitgewaasfemd is; zynde de Regen 71, en de uitwaasfeming 15 lynen.

Dewyl

Dewyl nu met de korter dagen, en het naderende Winterfaiſoen, de koude te gelyk met het ſtormig weêr, (uit de veranderlyke *Barometers* hoogte ligtelyk af te leiden,) is toegenoomen; en dus de uitwaasfeming van 'smenſchen lichaam noch meer belet, en door de vochtige lucht de vaten meer en meer verflapt zyn, kan het niet wel anders zyn, of de Ziekten en Sterften moesten teffens toeneemen.

In deeze maand is driemaal Noorderlicht, doch geen Donder of Weêrlicht aangeteekend.

D E C E M B E R.

In deeze Maand zyn begraaven

51 Mans Perſoonen.
63 Vrouwen Perſoonen,
39 Kinderen.

Samen 153 Dooden.

Waar van aan de volgende Ziekten zyn Geſtorven, als:

- 2. Aan Beroerte.
- 2. — Bloedſpuwing.
- 12. — Borſtziekte.
- 1. — Colyk.
- 3. Doodgebooren.
- 8. Aan Galziekte.
- 2. — Kanker.
- 4. — Kinderziekte.

22. Aan

- 22. Aan Koortfen.
- 13. Kraamkinderen.
- 1. Kraamvrouw.
- 1. Aan Kwaade Keel.
- 1. — Kramp.
- 4. — Pleuris.
- 1. — Roodvonk.
- 1. — Rotkoorts.
- 1. — Slaapziekte.
- 5. — Stuipen.
- 1. — Tanden.
- 22. — Teering en Uitteering.
- 1. — Toeval of Gestikt.
- 1. — Verstopping.
- 31. — Verval van Krachten.
- 12. — Water en Waterzugt.
- 1. — het Zuur.

153 Overleeden.

Even zo ongestadig, als in de vorige maand, is de loop van den *Barometer* en hoogte van de Lucht-colom geweest; dies wy hier niet zullen herhaalen het geene wy daarop in de vorige maand hebben aangeteekend. Ook is de lucht even vochtig geweest: daar is viermaal meer water gevallen dan uitgewaasfemd.

Even onbedaard is ook de Luchtstroom geweest; ja men heeft zelfs 14maal stormig weêr aangeteekend. Het rottig bederf in onze vochten,

ten, door de vochtige lucht, zou dan even sterk by ons gestel hebben blyven woeden, had de Vorst in het laatste der maand niet de waterdeelen in onze lucht bevrooren, en 'er dustuitgeslooten; de lucht drooger, en voor onze vaste deelen versterkender, en de vochten rotting weerende gemaakt; hier van daan, dat de Ziekte en Sterfte aan het staan gebragt zyn.

Driemaal is 'er N. Licht en eens Weêrlicht aangeteekend.

Barometer, Hoogste 29. 5 $\frac{1}{2}$. Laagste 27. 8. Middelb. 28. 6 $\frac{3}{4}$.

Thermometer, H. 54. M. 20. L. 37.

Winden, Stilte 10 m. 1 kr. 15 m. 12. 14. 16. kr. 14 m. 12. 14. 16 kr. 5 à 6 m.

Lucht, Held. en omtr. Held. 13 m. Betr. en zeer Betr. 39 m. Regen 39 m. Mist 5 m. Hagel 1 m.

Regen, 70 $\frac{1}{2}$ lyn. Uitgewaasf. 19 $\frac{1}{2}$ lyn.

BERICHT

LIJSTEN der ZIEKTEN en Ouderdom der OVERLEEDENE Menschen, in HAARLEM, van 't Jaar 1779.

Ziekte der Overleedenen.

3.	Aan een Accident.
2.	— Benaauwdheid en Kramp.
25.	— Beroerten.
7.	— Bloedspuwing.
100.	— Borstziekten.
5.	— Breuken.
1.	— Braaking.
3.	— Colyk.
1.	— Dauwurm.
31.	Doodgebooren.
93.	Aan Galziekten.
2.	— Geelzucht.
1.	— Hartklopping.
10.	— de Kanker.
21.	— Kinderziekte.
165.	— Koortfen.
3.	— Koudvuur.
121.	Kraamkinderen.
14.	Kraamvrouwen.
22.	Aan Kwaade Keel.
1.	— Lammigheid.
3.	— Ontsteeking en Verzweering.
28.	— Pleuris.
2.	— Podagra.
51.	— Roodvonk.
12.	— Rotkoortfen.
7.	— Slaapziekten.
6.	— Sprouw.
123.	— Stuipen.
6.	— Tanden en Kiezen.
187.	— Teering en Uitgeteerd.
9.	— Toevallen en Onbekende.
2.	Verdronken.
1.	— Verkoudheid.
6.	— Verstopping.
158.	— Verval van Krachten.
65.	— Waterzucht.
1.	— Wurmen.
2.	— Zenuw- en Vallende-Ziekte.
11.	— het Zuur.

1311. Overleeden.

Ouderdom derzelven.

Beneden het Jaar	. . . . .	291
Van 1 tot 2	. . . . .	153
— 2 — 3	. . . . .	53
— 3 — 4	. . . . .	25
— 4 — 5	. . . . .	23
— 5 — 10	. . . . .	87
— 10 — 15	. . . . .	19
— 15 — 20	. . . . .	24
— 20 — 25	. . . . .	34
— 25 — 35	. . . . .	37
— 35 — 40	. . . . .	40
— 40 — 45	. . . . .	42
— 45 — 50	. . . . .	40
— 50 — 55	. . . . .	43
— 55 — 60	. . . . .	45
— 60 — 65	. . . . .	84
— 65 — 70	. . . . .	89
— 70 — 75	. . . . .	98
— 75 — 80	. . . . .	85
— 80 — 85	. . . . .	59
— 85 — 90	. . . . .	14
— 90 — 95	. . . . .	2
— 95 — 96	. . . . .	2
— 96 — 97	. . . . .	1
— 97 — 98	. . . . .	1

Onbekende en welkers Jaaren niet
zyn opgegeeven 2

[*] 1311

[*] Vergelyken met de Tafel in het voorgaande Be-
richt bl. 724.]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

B E R I C H T

V A N D E

DOORGAANDE ZIEKTEN,

Van de INWOONDEREN en hunne LEVENSWYZE, de LUCHTSGESTELDHEID, enz.

I N D E S T E D E

B E V E R W Y K.

D O O R D E N H E E R

AGGE ROSKAM KOOL [*].

1. **D**e Aart der Rot-koortfen was *Rheumaticq*, veranderende naar het *Putride*.

2. *Diarrhoeæ* zyn 'er geweest, maar geene *Dy-*

[*] De Leezer zal zich mogelyk, en niet ten onrechte verwonderen, dat de alom in de Nederlanden bekende en Vaderlandsch lievende Heer AGGE ROSKAM KOOL, hier onder den Rang der Geneesheeren geplaatst worde. De rede is klaar, en zal uit het volgende gethoegzaam blyken. Deeze Heer door de Societeyt reeds uitgenoodigd geweest zynde, tot het opgeeven van eenen bekwaamen *Correspondent* voor de Stede BEVERWYK, werd ook door Wylen den Heere J. ENGELMAN daar toe verzocht. Waar op Zyn Ed. in dato den 19 October 1780. geliefde het volgende te melden. — „Ik ben met al myn hart geneegen om aan het gedaane verzoek te voldoen, met byvoe-

C c c

n ging

Dysenterie. De eerste was zeer sterk by eene braave fluxe Vryster, Dienstvaagd in een klein huisgezin zonder Kinderen; het huis was ruim en luchtig, staande alleen; de naaste buuren aan de Noord wel 40 voeten, en aan de Zuid-West zyde, meerder roeden daar van af. Alles was in dat huisgezin in de beste orde om gezond te leeven. — Onder directie van den Heer DIRCKSEN gebruikte die Vryster Poeders van Rhabarber, met Notemoschaat en eenige

„ ging nochtans, dat ik, kennende myne eigene on-
 „ bekwaamheid, niet durf op my neemen, om my in
 „ eene *Correspondentie* van dien aart in te laten; wes-
 „ halven voor de eer van die aanbieding, op de best
 „ mogelyk wyze bedanke. Om echter alles te doen,
 „ wat thans in myn vermogen is, gelieve U Wel Ed.
 „ te weeten, dat de Heer PETRUS DIRCKSEN, en die
 „ federt verscheidene Jaaren in deeze plaats en hierom
 „ heen, zeer gelukkig gepractizeerd heeft, in het
 „ laast voorleeden Jaar (1779.) Overleeden is, en
 „ dit my ontzet van het opdoen der kundigheden,
 „ welke verëischt worden om een voldoende naauw-
 „ keurig Bericht te geeven der Ziekten, welke in het
 „ Jaar 1779, hier en hier omstreeks, meest geweest
 „ zyn. — Het voornaamste het welk ik van dien
 „ Arts zelve verstaan heb, en door eigene opmerking
 „ ben te weeten gekomen, is, [het geene boven is
 „ mede gedeeld.] — „ Om de welmeenende Socie-
 „ teit, zoo veel in myn vermogen is, van een goed
 „ *Correspondent* in deeze Stad te voorzien, heb ik
 „ met mynen Vriend, den Heer HENDRIK VERVEER,
 „ gesproken, die zich daar toe geheel bereidwillig
 „ toont; weshalven U Wel Ed. voortaan met Zyn
 „ Wel Ed. over de zaaken van die natuur gelieft te
 „ handelen, enz.” Welke Heer deezen post dan ook
 „ volvaardig op zich genoomen en belofd heeft de So-
 „ cieteit jaarlyks van de noodige Berichten na 1779. te
 „ zullen voorzien.]

eenige Suiker, waar na zy volkomen hersteld is en thans gezond leeft.

3. Of de Ziekte al of niet *Epidemisch* geweest zy, durf ik niet beslissende bepaalen. — Het komt my voor, dat de besmetting, in alle sterke afgangsen, doorgaans plaats heeft, en dat kleinheid van Wooning, Zindelykheid, Morsigheid, Ruimte, Manier van behandelen, en het wel of niet naauwkeurig oppassen der Zieken, veel al toebrenge om het al, of niet besmettelyk te doen zyn. Evenwel meen ik te mogen zeggen, dat hier geene besmetting heeft plaats gehad.

4. Volgt uit myn gezegde, dat de Ziekte van zelve gekomen is.

5. In het Jaar 1779; zyn'er hier en hier omstreeks, ongeméén veel meerder zieken geweest, dan doorgaans; hoewel'er niet meer, maar misschien minder menschen gestorven zyn.

6. De Ligging deezer Plaats is, denk ik, zoo algemeen bekend, dat het onnoodig schynt, om'er iets van te zeggen. Echter met een kort woord. — Ze ligt op een ryzenden grond, welke zand is. Ten Z. O. op een afstand van ruim duizend schreeden, is het Wyker-Meer, het welk niet schadelyk voor de gezondheid mag gehouden worden, dewyl het zout water is, en alle twaalf uren vloeit en ebbe ondergaat; waar om de klei, onder het water, zelden bloot komt, als met harde Winden en Stormen uit het Zuid-Westen. Weshalven de slyk nimmer

C c c 2

reuk,

reuk, veel minder kwaade reuk geeft. De ruimte tusfchen het Meer en deeze plaats is gevuld met fchoon Weiland, federt ruim vier eeuwen uit het meer aangespoeld. Van het N. O. door het Z. O. tot het Z. W. is deeze plaats door niets befchut. Men vindt hier geen Dyk; waar uit volgt, dat met laage Vloeden het Zuid-Oofter gedeelte onder water loopt, naar maate van de hoogte des waters, welke in *November* van het Jaar 1775 juist, of zeer na, zoo hoog geweest is als de Kerkvloed van het Jaar 1717, welke ik gezien en opgemerkt heb.

In den Herfft van 1776. was dat Vloeiwater hier, toen het op het hoogfte was, 1 voet 2½ duim laager dan in 1775. —

Van het Z. W. tot aan het N. O. is deeze plaats door geboomten gedekt, agter het welk de Duinen, en dies in het W. N. W. van hier, tot op het Zee-fttrand, een klein uur gaans breed zyn [*].

[*] Het overige deezer Stede en derzelver Inwoonderen betreffende is reeds in de *Prysverhandeling* ter zyner plaatfe gemeld.]

Lijst van de OVERLEEDENE Personen in de Stede BEVERWYK, voor iedere Maand.

1779.	Mannen.	Vrouwen.	Jongmans.	Jonge Dochters.	Kinderen.	te Samen.
January	1	2	0	0	2	5
February	2	1	0	0	1	5
Maart	0	0	0	1	1	2
April	0	4	0	1	2	6
Mey	0	0	0	0	0	0
Juny	0	0	0	0	0	0
July	1	1	0	1	3	6
Augustus	0	2	0	0	1	3
September	1	1	0	0	1	7
October	3	2	0	0	5	10
November	1	1	1	0	2	5
December	0	2	1	0	2	5
	9	16	1	3	20	49

Vreemdelingen zyn op deeze Lyst niet gesfeld, om dat ze tot de Inwoonderen deezer Plaats niet behooren. Zynde dit getal zeer matig; naardien 'er in het jaar 1780, 70; en in 1781, 86 Menschen Overleeden zyn; gelyk, op die jaaren, onderscheiden blyken zal.

In het jaar 1779. zyn Gebooren, 28 Zoons. 36 Dochters. Tweelingen, 1 Zoon en Dochter. 0 Zoon en Dochter. 1 Dood-gebooren.

A L K M A A R.

Van deeze Stad is, wegens het Overlyden van den Wel Edelen Gestrengen Heere J. DU BOIS HOLEWERFF, waar van zie het *Bericht* voor het IIIde Stuk deezer Verhandelingen, en aldaar bl. VIII. ditmaal geen *Bericht* kunnen medegedeeld worden: zynde de poogingen, welke de *Societeit* daar toe by herhaalde gelegenheden gedaan heeft, tot heden vruchteloos geweest. Men kan zich echter voor het toekomende eenen beteren uitslag belooven, naardien de Wel Ed. Heer N. HONCOOP, *Med. Doctor*, en in die Stad practizeerende, de *Correspondentie* van dezelve op zich genoomen, en de Ziekten van 1780. voor het Tweede Boekdeel beloofd heeft te zullen inzenden. —

B E R I C H T
 VAN DE
 Z I E K T E N
 T E
 P U R M E R E N D
 E N I N D E
 B E E M S T E R.

DOOR DEN WEL ED. GESTR. HEER

A. J. M E N G E R,

Med. Doct. enz. enz.

*****

In het Jaar 1779, zyn 'er weinig Ziekten in het begin van het zelve geweest; echter hebben zich in het laatste van de maand *July*, in *Augustus*, meest in *September* en *October* alhier menigvuldiger vertoond, hoewel met geene *Diarrhoea* noch *Dysenteria* verzeld; en zoo 'er die mogten geweest zyn, waren die veroorzaakt door het gebruik van sterke verhittende Purgeermiddelen. De Kinderziekte is hier begonnen in de maand *October*. Myne Kinderen hebben die Ziekte het allereerste gekreegen, hebbende die mede gebragt uit DE BEERMSTER, alwaar die

al eenige weeken sterk gewoed had, doch zeer goedaartig was, zynde 'er zoo veel my bewust is, in 't afgelopen jaar geene aan Gestorven.

De Koortfen zyn geweest Gal-koortfen.

De zieken klaagden eenige dagen over magtelooosheid, voornamelyk des morgens opstaande; over pyn in armen en beenen; flauwhertigheid; waar op volgden koude rillingen, welke een half uur duurden; daar na over eene hette, waar op by de meesten een zweet volgde. De Koortfen duurden 12 uren, die dan om den anderen dag weder verheften, de aanvallen telkens vervroegen en de Koortfen langer duuren deden, en eindelyk in elkander liepen.

De pols was in sommigen, geduurende de eerste dagen vol; in sommigen radder dan natuurlyk; in sommigen menigvuldig en rad; in vervolg van tyd zwak en rad.

De Tong was in sommigen rood en vochtig, in anderen met eene witte korst bedekt, welke in vervolg van tyd bruin werd, en by de herstelling stuksgewyze afviel. — De Eetlust was in 't geheel niet, of zeer gering: de smaak bitter: de dorst zeer gering. De meesten waren hardlyvig: de pis weinig en bruin.

Na dat 'er twee of drie aanvallen van Koorts geweest waren, klaagden allen over walging, en begonden geele en groene gal over te geven: veelen loosden met het braaken lange ronde Wormen; klaagden over maagpyn, over een band in den bovenbuik, over groote benaauwdheid;

heid; sommigen over ondragelyke pynen in de linkerzyde des bovenbuiks, zoo dat de geheele ademhaaling 'er door belemmerd wierd; over hevige drukkende pyn in het hoofd, meest boven het linker oog, verzeld met duizelingen. de oogen waren geel; de slaap zeer weinig, afgebrooken, niet verkwikkende: wanneer de Ziekte toenam, sliepen sommigen, in den aanval van de Koorts, die om den anderen dag altyd de ergste was, den geheelen tyd door. Sommigen lieten hunne uitwerpsels en urine zonder bewustheid loopen. Anderen waren ylhoofdig. Indien de Koorts afliep, hielden deeze toevallen op: echter zyn de meeste voorgekomen, met in 't begin van de Ziekte een *Vomitorium* te geeven; dan, wanneer hier door geene groene gal geloosd wierd, was men genoodzaakt een tweede en derde te geeven [*]. Waar door veelen aanstonds zich niet alleen van voorge- melde toevallen bevryd bleeven, maar ook de aanvallen van Koorts minder werden, en sommigen aanstonds herstelden; die echter de Koorts behielden, werden door een aftreksel van Rhabarber geholpen.

De Ligging van de Stad is rondsom in het water, tusfchen drie Meeren, en eene menigte laage Weilanden, met Slooten doorsneden, waar in het water ftil ftaat; en in de drooge Zomers, die veele van water beroofd, wanneer de modder bloot geraakt, een kwaaden ftank ver-

[*] Vergelyeken met het *Bericht* van den Heere HULIN en anderen, die by herhaalde Braakmiddelen uitneemend wel in hunne Zieken ftagden]

verspreidt. De Stad ligt rondsom in Wallen, met opgaande boomen beplant, welke aan de Inwoonderen aangenaame wandelingen verschaffen; vooral des avonds naar den eeten; en wanneer zy dan hunne wandelingen volbragt hebben, drinkt men op de stoep een kop Koffy.

In dit Jaar zyn Gebooren 92 Kinderen, als:

47 Jongens.

45 Meisjes.

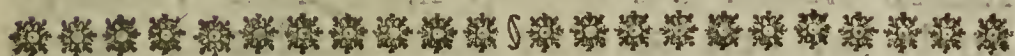

Samen 52

Gestorven 118

B E R I C H T
VAN DE DOORGAANDE EN SLEE-
PENDE ZIEKTEN, GELEGEN-
HEID EN LEVENSWYZE DER
INWOONDEREN TE
W E S T - Z A A N D A M.
 DOOR DEN HEER
J. R O G - A A R,
Med. Doctor.

In het Jaar 1779, zyn 'er tot aan de Maand *Augustus* toe, hier veel minder zieken geweest dan gewoonlyk. Omtrent de helft dier maand begonnen afgaande Koortſen op te koemen, die al meest twee ſoorten uitmaakten, *Galachtig* en *Zinkingachtig*; beide daar in overeenkomende, dat gemeenlyk de Lyder 2 à 3maal om den anderen dag daar van wierden aangetaſt, en vervolgens daaglyks; maakende dus eene dubbelde anderendaagsche Koorts. Met het begin van *September* en tot aan het einde van *Oktober* vermeerderden dezelve zoodanig; dat de minſte huishouwdens geheel vry bleeven. Na welken tyd de Koortſen weder langzaam verminderden; latende die geenen, welke daar aan geweest waren, zeer ſlets, en by het minſte verzuim daar weder toe vervallen. Naar maate die Koortſen

fen verminderden, ontftonden derdendaagsche Koortfen, zoo enkelde als dubbelde, die zoo hardnekkig waren, dat veelen naar geene Geneesmiddelen luifterden; in zoo verre dat ook nu nog sommige Menfchen daar mede bezet zyn.

Wat nu den meer byzonderen aart der Koortfen aangaat; die is dezelve geweest, als wy gemeenlyk in 't Najaar hier gewoon zyn; hoewel het eene Jaar meerder, het andere Jaar minder, minft wel als wy koele Zomers hebben; maar altoos veelvuldiger naar maate de Zomers niet aanhoudenheid warm is. Uit welke opmerking, my federt Anno 1745, wanneer ik hier ter plaatfe de oefening der Geneeskunde begonnen heb, altoos zoo voorgekoomen is, dat ik voorleeden Zomer dat beloop menigmaal voorzegt en de my beft bekende behoedmiddelen veelen aangeraaden hebbe, die my gefcheenen hebben ook niet zonder dienft geweest te zyn.

Buiten gewoone toevallen, behalven de genoemde, hebben wy niet van belang gehad. *Diarrhoeæ* zyn hier sommige geweest; waar van de meeste waren *Criticæ*; zoo dat de Lyder in het afgaan der vierde Koorts eene losse, roode, bloedige afgank krygende, de volgende Koorts reeds weinig aankwam, en de afgang van zelve ophield; fchoon ik niets anders liet gebruiken, als eene matige hoeveelheid *Cort. peruv.* en leemig haver-gort water.

Eenige weinige *Dysenteriaë cruentæ putridiffimæ* zyn my voorgekoomen, dog die niet befmettelijk waren, en waar aan ook niemand, zoo veel my bekend is, alhier gestorven is.

Het

Het getal der Dooden is voorleeden Jaar op deze plaats minder geweest, als in het voorgaande, hoewel het toen ook niet hoog was [*].

Zie daar myne aanmerkingen eenvoudig voorgesteld. Nu hoope ik dat het ook niet onaangenaam zal zyn, dat ik hier byvoege myne gedachten over de oorzaak en waare gesteldheid deezer hier zoo veelmaalen heerschende Herfstkoortsen.

Wy woonen, in een laag, waterachtig Land, en 'er wordt zeer menigvuldig warm Koffy en Theewater gedronken; dit maakt wel dat wy weinige waare inflammatoire Ziekten krygen, en dat de steen in de Blaas, hier zoo zelden voorkomt, dat in ruim 35 Jaaren myner Practyk, ik slegts van vier gevallen in onzen omtrek weet, waar van alleen één op dit zoo volkryk Dorp: ook zien wy hier byna geene hevige *Scorbutus* meer, als alleen by Kinderen, maar dit maakt veele sleepende Ziekten uit slapheid der vezelen ontstaande; waar door ook, myns oordeels ontstaat, dat de Gal krachteloozer wordt, houdende wel haar vetachtig beginsel, en ook eenigszins haare zoutachtigheid, maar veel verliezende van de zoo noodige bitterheid, die vereischte hoedanigheid ter goede spysverteering en weering van bederf. Wanneer nu de Herfst nadert, en de opkoomende koude de dampen niet zoo hoog doet opryzen en verspreiden, en

onze

[*] Vergelleeken met de *Nederl. Jaarboek.* 1780. N^o. I. bl 22. maakende 27 Dooden minder uit, dan in het naast voorgaande Jaar.]

onze ongevoelige uitwaasfeming verminderd; en wy daar en boven vaster spyzen beginnen te gebruiken, moeten (dunkt my) daar uit ontstaan verscheidene ongemakken, verschillende naar den aart der Menschen en bykoomende omstandigheden. Dat uit deeze oorzaak *Rheumatische* Koortfen ontstaan, denk ik, zal my kunnen toegegeeven worden. Maar aangaande de galachtige valt meerder bedenking. Doch, als ik de overgegeevene Galstoffs naauwkeurig onderzoekte, bevinde ik altoos die meest geil, vetachtig, zelfs in 't vyer brandende; maar zelden natuurlyk groen en bitter; wel eens *Ærugineus* groen, maar ook dan fcherp knaagende.

Hier uit nu zyn myne gedachten, dat de Gal niet zoo zeer in hoeveelheid als wel in hoedanigheid zondigt; en wel voornamelyk gebrek heeft aan zyne natuurlyke bitterheid [*]. Op deeze Theorie hebbe ik altoos myne Praetyk gegrond. Dus laate ik nooit fcherpe Braakmiddelen gebruiken, die onze lichaamen te fterk aantasten: een kommetje fterke Thee met wat Keuken-zout is by my genoeg, als ik denk dat de Gal te veel in de maag opborrelt: ik gebruike ook geene aanhoudende Purgeermiddelen, vergenoegende my met een of tweemaal op den vryen tyd de darmen te zuiveren. Myne gewoone wyze is in den hevigften dorst alleen flappe Thee te laten drinken, maar by zeer kleine teugjes telfens; de dorst iets verminderende;

[*] Overeenkomende met alle waare bevindingen, en den grond leggende ter ontknooping van alle die verschynfelen, welke men in deeze menigvuldig soort van Ziekten, daar in ontdekt.]

rende, dan Garsten-water met Citroen; het een of ander *Jalapum Acidiusculum* of diergelyke, het bederf in de vochten wederstaande. Buiten de Koorts laat ik gebruiken bittere zoogenaamde bloedzuiverende Maagmiddelen, voornamelyk de *Gentiana*; en zoo de Koorts na de vierde reis, te rekenen om den anderen dag, niet mindert, gebruike ik, indien ik myn zin volgen mag, terstond den *Cortex peruvianus*, doch met bygevoegde bittere middelen; dat meest altoos wel slaagt. Zoo ook voor de aanhoudende flitsheid vinde ik de meeste nuttigheid in aanhoudend gebruik van Pilletjes uit het *Extr. Gentian. Extr. cort. Peruv.* en iets, maar zeer weinig van de *Pilulae Ruffi*: Armelyke lieden laat ik veel al buiten de Koorts gebruiken een sterk aftreksel met kookend water van *Gentian. Trifol. aq. en Card. bened.* met bydoering in den beginne van zeer weinig *fol. Senn.* en dezelveu beteren zoo spoedig en gemaklyk als by wien de allerjuiste Methode wordt opgevolgd. In allen verbiede ik altoos alle vettigheid, als die ik ondervinde zekerlyk nadeel te doen, ja maar eenmaal onmatig gebruikt, de Koortsen op nieuws te doen weder koomen. In de te hooggaande *Diarrhoea* en *Dysenteria*, tot de aller putredineufte, met inzicht om de scherpte te verfstompen, de te groote toevloed van vochten te verminderen, het bederf tegen te staan en de vezelen te versterken, den *Cortex. Peruv. [*]* met even veel *Gummi Tragacanth.* tot poeders gemaakt van 20 greinen, fomtyds met byvoeging van *Laud. pur.* fom-

[*] Overeenkomende met de wyze van den Heere HULIN en anderen.]

somtyds niet, na de omstandigheden waren. Van deze liet ik dikwyls één gebruiken, zoo droog als mooglyk, geen vocht daar op geevende; latende geduurende dien tyd den Lyder niets anders gebruiken als by tusfschenpoozingen een weinig havergort met water gekookt tot dunne brei: Tot heden toe is my dit altoos wel gelukt.

Behalven nu deze Koortsen hebben in het afgelopen Jaar 1779. hier ook nog meer dan gemeenlyk geheerscht *Febres Scarlatinae* en *Purpureæ*, met hevige inflammatie in de Keel, voornamelyk der *Tonsillæ*; waar aan ook sommige Overleeden zyn: echter zyn die Koortsen in 1778. veelvuldiger en zwaarder geweest. Van de *Variolæ* heb ik gehoord, dat 3 à 4 Kinderen daar mede bezet geweest zyn; maar zelve heb ik die niet gezien.

(was geteekend)

J. R O G - A A R, *Med. Doct.*

WESTZAANDAM,

den 27 November

1780.

A A N.

KORT VERSLAG

DER

Z I E K T E N,

D I E T E

A M S T E R D A M

In het Najaar 1779, het meeste hebben geheerscht,

D O O R D E N H E E R

[*].

De aanhoudende Droogte en Warmte, al vroeg in 't Voorjaar begonnen, lieten geen twyffel over, of in een Land als wy bewoonen, laag en waterig, zouden zich schielyk de gevolgen daar van in 't midden van den Zomer en het Najaar doen bespeuren, gelyk ook door de uitkomst bevestigd werd. Want in *July* begonnen reeds de Najaars-koortsen veel menigvuldiger, zwaarder en met gevaarlyker toevallen vergezeld dan gewoonlyk.

De

[*] Welke Heer verkoozen heeft om niet genoemd te worden, hoewel Zyn Wel Ed. by de Societeit als een Man van beproefde kunde en geleerdheid bekend is.]

D d d

De voorgaande Toevallen waren lusteloosheid, eene tegengewoone vermoeijing, walging, neiging tot braaken, eene beslagene tong, eene vermoeiende pyn door alle de gelederen, en voornamelyk in de armen en beenen. Hier op volgden doorgaans Koortsen.

De Koortsen kwamen onder verschillende gedaanten, doch waren in haaren aart dezelfde afgaande Koortsen, alledaagsche, anderendaagsche en derdendaagsche. Waar onder ook veele remitteerende Koortsen; die eindelyk tot continueele overgingen, of zich in den beginne zoo vertoonden: in sommigen werden ze schielyk hevig en met gevaarlyke toevallen vergezeld. In anderen namen de Koortsen langzaamer hand toe. In de Tusschenpoozende werden de aanvallen zwaarder en langduuriger. De goede dagen bleeven niet meer geheel vry van Koorts. De Koortsen gingen in veelen met geen zweeten af: in sommigen met een koud zweet.

De meeste toevallen waren braakingen, doodelyke benaauwdheden, pynen in het hoofd en in de geledingen, vooral in de beenen. Hier mede ging eene drooge beslagene tong vergezeld: vervolgens voegden zich hier veelmaalen by de Sprouw, Hik, Ylingen, Stuipen enz. eene schielyke verzwakking.

De beste Geneeswyze werd bevonden in den beginne van de Ziekte Braak- en ontlastendemiddelen te geeven, waar door veeltyds eene groote menigte bedorvene en verrotte stoffen, inzonderheid eene groote menigte Gal ontlast werd. Intusschen diende men wel te letten op de

de hevigheid der Koortfen en de krachten der Lyderen, om wanneer de Koortfen heviger wierden met gevaarlyke toevallen en bykomende zwakte van den Lyder, niet langer met ontlastende middelen aan te houden; maar by tyds door den Koortsbast tegen te gaan. In sommige gevallen van gevaar en hevigheid van Koortfen, byzonder indien de Ziekte reeds eenige dagen geduurd had, eer men Geneeskundige hulp te baat geroepen had, was 't noodzaakelyk aanstonds zonder ontlastende middelen vooraf, de Lavementen uitgezonderd in 't aflaaten van de Koorts met den Koortsbast te beginnen, en wel in eene zeer sterke gifte.

De Ziekte op deeze wyze behandeld, werd wel in veele gevallen gevaarlyk, maar niet doodelyk, als in eenige weinige, door bykomende omstandigheden. Men kon zelfs verzekerd zyn op deeze wyze in de genëezing te zullen gelukken, als men de Ziekte van den beginne af behandeld had.

In 't laatste van *September* en *October* kwamen 'er Buikloopen by de Koortfen, die in den eenen min, in den anderen meer hevig waren, en niet te schielyk dienden gestuit, maar wel gemaatigd te worden. Rhabarber werd hier in 't beste gevonden. In eenige weinigen was het een Persloop, doch die niet besmettelyk was voor de Omstanders en Oppassers; en daarom niet kan gebragt worden tot dien besmettelyken Persloop, welke op andere Plaatsen zoo deerlyk gewoed heeft.

In *November* en *December* hielden de Koortfen

nog al aan, maar veranderden eenigszins van gedaante; dewyl ze zich meer vertoonden als Borst-ziekten, en het Zyde-weê. By veelen had ook zwaar hoesten plaats. Men ontdekte ook op deezen tyd zwaare Verkouwdheden, die langer dan gewoonelyk duurden, en niet zonder Koorts afliepen. Het Aderlaaten was het middel niet ter geneezinge in deeze Koortsen: meesten tyds deden herhaalde Aderlaatingen na-deel, en waren somtyds doodelyk. Daar waren evenwel gevallen, byzonder in volle bloed-ryke gestellen, daar het Aderlaaten met voorzichtigheid in 't werk gesteld van dienst was.

Het bloed was in die geenen, die hevige Koortsen hadden, in 't algemeen slymerig en los, en scheide zich niet van een, als gewoonlyk; maar toonde meer eene geneigdheid tot rotting aan.

Ipecacuanha werd het beste Braakmiddel bevonden in deeze Koortsen, en beter dan de *Tartarus emeticus*. In 't begin, daar de beschreevene teekenen alleen nog waren zonder Koorts, gelukte het somtyds, door Braak- en Ontlastende middelen, de Koorts voor te koomen.

Het getal der Dooden is hier merkelyk meerder geweest dan wel in andere jaaren; doch op verre na niet naar het getal der Ziekten. Dit moet plaats hebben in alle Najaars-Koortsen, die de hulp der Geneeskundigen noodig hebben, byzonder in groote Steden, daar 't gemeen de grootste hoop uitmaakt; dewyl die meestentyds niet tydig genoeg naar hulpe omzien, en dan nog veel in onkundige handen vallen.

In *September* is 't getal der Dooden weeklyks geweest boven de 150, en in 't laatste van de zoo genoemde maand boven de 200. In *October* werd het getal weeklyks nog hooger gevonden, en wel meest boven de 250 Dooden, tot 300 toe. In 't begin van *November* was het weeklyks getal 300, en daar omtrent, de geheele maand. In *December* was het zelve minder, en kwam ten naaften by op 250. 't geheele getal der Dooden in dit Jaar is geweest 9518; dat van het voorgaande Jaar 7791: dus 1727 meer Dooden dan in 't Jaar 1778 [*].

De *Kinderziekte* heeft hier ook in het Najaar gegrasfeerd, doch is niet zeer hevig, of kwaad-aartig geweest; maar heeft evenwel, gelyk altyd, verscheidenen weggesleept: 't juiste getal hier van is niet te bepaalen.

[*] Een generale Doode Lyft van 1701 tot 1780 inclus, als mede eene byzonder van 1773 tot 1780, wegens het getal der Dooden in iedere week, vindt men aan het einde deezer Berichten bl. 781. en de noodige verklaarende uitbreiding daar van in de *Gen. Nat. en Huishoudkundige Jaarboeken*, IV. Deels, II. Stuk, bl. 92.

AANTEEEKENINGEN
OMTRENT DE
K O O R T S E N
Welke in den Zomer van het Jaar 1779,
HIER IN
A M S T E R D A M

HEBBEN GEREGEERD.

DOOR DEN HEER
J. R. D E I M A M,

Med. Doctor.

In de Maand *July* vertoonden zich deeze Koort-
I fen, en wel met de volgende *Symptomata*.
In den aanval der Ziekte was de pols vol en ge-
spannen; vergezeld in de meeste gevallen met
Braakingen van Gal-stoffen. De tong was zeer
beslagen. Zwaare pijn vooral in 't voorhoofd;
weinig koude, maar dies te meer hitte. De
tweede aanval was niet tegenstaande de aange-
wende hulpmiddelen in de meeste gevallen nog
heviger, vergezeld met *Delirium*.

Deeze Koortsen waren by de meesten, in den
beginne weinig remitteerende, maar gingen in *Con-*
tinuas over: doch dezelve veranderden naar eene
spoe-

spoedige hulpe in *Tertianæ*, aut *Simplices*, aut *duplicatæ*.

By de meeste Lyders ontdekte zich eene bedorvene Galstoffs in de eerste wegen; doch naar maate deeze stoffe meerder in het bloed was overgegaan, waren ook de Koortsen heviger en aanhoudender.

De Geneeswyze bestond voornamelyk in het spoedig toedienen van een Braakmiddel, in 't byzonder uit de *Ipecacuanha*. De Laxeermiddelen waren in den beginne dienstig; doch in 't vervolg waren dezelve meerder nadeelig, uit hoofde van de groote verzwakking, waar over de Lyders reeds aan den derden dag begonden te klaagen. De Aderlaatingen waren in 't algemeen zeer nadeelig.

Ik heb bevonden, dat na den 2den of 3den aanval der Koortsen; de *Kina* met *Acida vegetabilia* noodzaakelyk was. En de uitkomst leerde ook hoe nuttig deeze middelen waren; ja somtyds heb ik na den eersten aanval de *Kina* moeten geeven, na alvorens een Braakmiddel voor af te laten gaan.

Het gevaarlykste *Symptoma* by deeze Ziekte was de *Angina*. De *Gargarismata Acida*, en voornamelyk de *Vesicatoria* waren de kragtigste middelen, en voornamelyk heeft het laatste altoos de gewenschte uitwerking gedaan. De *Cataplasmata* waren nadeelig.

Van deezen aart bleef de Ziekte, hoewel met eenige verandering tot in de maand van September,

ber, als wanneer de Ziekte by de meesten met eene pyn in de zyde zich openbaarde; welke pyn echter in de meeste gevallen door de Aderlaating vermeerderd wierd. Dit *Symptoma*, 't welk van een Rheumatiken aart was, en voornamelyk aan de toeneemende koude moest toegeschreeven worden, veranderde in 't algemeen niets in de Geneeswyze; maar het beste middel daar tegen was het opleggen van een Spaansche Vlieg-pleister, doch somtyds verminderde reeds deeze pyn door een toegediend Braakmiddel.

Ik heb nog opgemerkt; dat in de maanden *July* en *Augustus* by sommige Lyders de Ziekte gepaard ging met een soort van scharlaaken uitslag, welke vervolgens eene ontvelling van de huid maakte [*].

(was geteekend)

J. R. DE IMAN.

AMSTERDAM,

den 13 Juny

1780.

[*] Vergeleeken met de *Berichten* van UTRECHT enz.]

Byzondere LIJST der in iedere Week binnen AMSTERDAM OVERLEEDENEN, van 't Jaar 1773 tot 1780.
medegedeeld door den Heer J. C. INSFELDT, Med. Doctor.

1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780								1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780								1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780								1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780							
2 Jan.	1 Jan.	7 Jan.	6 Jan.	4 Jan.	3 Jan.	2 Jan.	1 Jan.	3 April.	2 April.	8 April.	6 April.	5 April.	4 April.	3 April.	1 April.	3 July.	2 July.	8 July.	6 July.	5 July.	4 July.	3 July.	1 July.	2 Octob.	1 Octob.	7 Octob.	5 Octob.	4 Octob.	3 Octob.	2 Octob.	30 Sept.
188	131	132	185	218	172	149	201	149	128	148	114	173	130	118	135	127	107	106	117	136	137	141	133	141	129	165	196	159	165	221	212
212	122	132	187	260	191	156	255	167	132	142	158	171	155	158	156	138	117	117	117	123	135	162	156	132	112	188	185	182	165	190	250
231	140	152	225	277	196	181	265	183	138	117	159	137	126	149	171	132	91*	110	124	138	148	142	120	120	122	207	200	156	167	312	248
229	169	154	250	221	187	174	315*	155	138	132	136	166	117	135	138	128	103	129	111	128	151	128	130	146	104	241	156	241	207	278	277
184	131	173	232	245	132	160	293	180	123	156	122	172	143	147	161	143	97	124	120	117	124	152	130	124	130	219	215	278	163	300	279
176	138	148	278	216	168	192	296	203	136	118	139	169	130	154	149	110	103	134	125	103	141	135	110	144	134	192	217	258	164	300	300
191	140	109	200	180	150	155	274	211	98	121	147	160	114	172	145	131	105	129	109	105	136	138	151	129	139	200	221	249	186	303	306
201	163	136	147	200	141	166	229	195	122	124	115	168	131	148	142	141	115	163	161	111	136	138	129	140	134	211	252	204	161	296	284
172	115	123	158	202	139	117	216	156	108	138	147	164	121	159	143	134	108	167	181	116	134	144	138	127	142	214	254	193	180	288	258
170	119	104	137	190	149	159	188	159	116	127	152	146	138	156	144	144	111	182	186	107*	149	182	146	139	157	153	213	178	149	271	249
160	119	119	140	141	142	152	190	134	135	136	119	137	111	142	145	141	120	188	225	136	147	180	179	128	155	161	245	162	166	236	252
164	116	121	160	165	132	155	158	130	119	137	113	139	143	127	131	135	142	185	243	143	170	227	191	160	142	182	272	167	139	224	267
162	108	108	137	191	131	136	139	113	127	104	96*	122	129	144	141	162	123	179	197	147	187	200	192		134						254
27 Maart.	26 Maart.	1 A. r. l.	30 Maart.	29 Maart.	28 Maart.	27 Maart.	25 Maart.	26 Juny.	25 Juny.	1 July.	29 Juny.	28 Juny.	27 Juny.	26 Juny.	24 Juny.	25 Sept.	24 Sept.	30 Sept.	28 Sept.	27 Sept.	26 Sept.	25 Sept.	23 Sept.	25 Dec.	31 Dec.	30 Dec.	28 Dec.	27 Dec.	26 Dec.	25 Dec.	30 Dec.
2440	1711	1711	2436	2706	2030	2052	3019	Totaal. 2135	Totaal. 1620	Totaal. 1700	Totaal. 1717	Totaal. 2024	Totaal. 1688	Totaal. 1909	Totaal. 1901	Totaal. 1766	Totaal. 1442	Totaal. 1913	Totaal. 2016	Totaal. 1610	Totaal. 1895	Totaal. 2069	Totaal. 1905	Totaal. 1759	Totaal. 1876	Totaal. 2570	Totaal. 2813	Totaal. 2599	Totaal. 2178	Totaal. 3488	Totaal. 3711
Transp. 2440	Transp. 1711	Transp. 1711	Transp. 2436	Transp. 2706	Transp. 2030	Transp. 2052	Transp. 3019	Transp. 2440	Transp. 1711	Transp. 1711	Transp. 2436	Transp. 2706	Transp. 2030	Transp. 2052	Transp. 3019	Transp. 4575	Transp. 3331	Transp. 3411	Transp. 4153	Transp. 4730	Transp. 3718	Transp. 3961	Transp. 4920	Transp. 6341	Transp. 4773	Transp. 5324	Transp. 6169	Transp. 6340	Transp. 5613	Transp. 6030	Transp. 6825
Totaal. 2440	Totaal. 1711	Totaal. 1711	Totaal. 2436	Totaal. 2706	Totaal. 2030	Totaal. 2052	Totaal. 3019	Somma 4575	Somma 3331	Somma 3411	Somma 4153	Somma 4730	Somma 3718	Somma 3961	Somma 4920	Somma 6341	Somma 4773	Somma 5324	Somma 6169	Somma 6340	Somma 5613	Somma 6030	Somma 6825	Somma 8100	Somma 6649	Somma 7894	Somma 8982	Somma 8939	Somma 7791	Somma 9518	Somma 10536
Anno 1773	Anno 1774	Anno 1775	Anno 1776	Anno 1777	Anno 1778	Anno 1779	Anno 1780	Anno 1773	Anno 1774	Anno 1775	Anno 1776	Anno 1777	Anno 1778	Anno 1779	Anno 1780	Anno 1773	Anno 1774	Anno 1775	Anno 1776	Anno 1777	Anno 1778	Anno 1779	Anno 1780	Anno 1773	Anno 1774	Anno 1775	Anno 1776	Anno 1777	Anno 1778	Anno 1779	Anno 1780

Lijst der OVERLEEDENEN, van het Jaar
1701 tot 1780, binnen de Stad AMSTER-
DAM; medegeeld door den Heer J. C. INS-
FELDT, *Med. Doctör* [*].

Jaar.	Getal.		Jaar.	Getal.		Jaar.	Getal.
1701	7308	○	1728	11164	○	1755	6512
1702	8969	○	1729	9618	○	1756	7011
1703	6666	○	1730	8912	○	1757	8089
1704	8053	○	1731	8383	○	1758	7189
1705	7362	○	1732	7332	○	1759	7771
1706	6000	○	1733	10691	○	1760	7700
1707	7040	○	1734	7764	○	1761	7761
1708	7299	○	1735	6533	○	1762	8412
1709	6529	○	1736	9206	○	1763	7294
1710	7661	○	1737	9291	○	1764	8585
1711	7247	○	1738	7762	○	1765	7722
1712	6814	✱	1739	7507	✱	1766	7279
1713	6922	○	1740	10056	○	1767	6999
1714	8101	○	1741	9864	○	1768	9656
1715	7633	○	1742	7351	○	1769	8119
1716	7078	○	1743	7043	○	1770	7402
1717	7451	○	1744	7994	○	1771	7983
1718	8644	○	1745	8019	○	1772	10609
1719	9726	○	1746	6977	○	1773	8100
1720	7819	○	1747	8368	○	1774	6649
1721	7632	○	1748	9770	○	1775	7895
1722	8421	○	1749	9162	○	1776	8982
1723	7119	○	1750	8596	○	1777	8939
1724	7622	○	1751	6534	○	1778	7791
1725	6787	○	1752	6969	○	1779	9518
1726	9255	○	1753	8582	○	1780	10536
1727	13751	○	1754	7161	○		

[*] Deze Lyft, schoon die wel door den Druk gemeen gemaakt en te AMSTERDAM te bekomen is geweest; insgelyks de nevensgaande, in de *Gen. Nat. en Huish. kundige Jaarboeken* IV. D. II. St. p. 66. geplaatst is, werden nochtans door wylen den Heere INSFELDT de *Societeit*, wegens haare byzondere nuttigheid, medegedeeld.]

B E R I C H T
O V E R D E
G E L E G E N H E I D .
D E R S T A D
W E E S P
E N
W E E S P E R K E R S P E L .

D O O R D E N H E E R
J. H O U T M A N , T H. Z.
Med. Doctor.

De Stad WEESP ligt aan de Rivier de VECHT, een half uur ten Zuid- Zuid-Westen MUIDEN; omtrent twee uren ten Westen NAARDEN; ruim twee uren ten Zuid Oosten AMSTELDAM; ruim vyf uren ten Noorden UTRECHT. De *Vecht* snydt haar van het Zuiden tot het Noorden in twee deelen; zoodanig, dat het Oostelyk gedeelte, slechts twee, en het overige, indien het mede bebolwerkt wierd, zes bolwerken zoude hebben. — In de Stad is eene Schutsluis gelegen aan de *Vecht*, die hare uitwatering heeft in de *Amsteldamsche Vaart*, maakende eene gracht,

gracht, (de *Heere gracht*,) die het grootste gedeelte der Stad, rechthoekig met de *Vecht*, weder in tweeën deelt; zoodanig dat het *Noorderdeel* ook twee bolwerken zoude kunnen beslaan. — Nog vindt men hier in het *Zuidergedeelte* deezer Stad drie Grachten, welke alle rechthoekig hunne uitwatering hebben in de laatstgenoemde, en waar van de twee *Zuidelykste* met hunne andere einden gekromd zyn naar het *Oosten*.

De *Vecht* heeft in het Winterfaiſoen gemeenelyk verſcher water in de Stad, dan in andere faiſoenen, en voornamelyk in heete Zomers, wanneer 'er niet veel waters van boven den *Rhyn* en *Leck* afkomt, is het veel al brak; zoo dat de *Amſteldamſche* Waterschuiten, het water ſomtyds één of twee uren ver moeten haalen. Een tak deezer Rivier omringt het *Ooftelyke* gedeelte twee bolwerken ver, en wordt daar door eenen dam geſtuit.

De *Heeren Gracht* (boven genoemd,) waar de Sluis gelegen is, is zeer ruim; en, zoo de *Vecht* verſch water heeft, heeft zy zulks mede.

De *Ooftelykste*, der drie voornoemde grachten, (de *Grobbe*,) is zeer naauw en juist niet al te zuiver; 'twelk veroorzaakt wordt, door dat eenige *Branderyen*, *Mouteryen*, enz. in de zelve hunne uitlozingen hebben; zy is zeer los van grond, zoo dat haare modder ſomtyds van zelve naar boven welt.

De tweede (de *Nieuwe Gracht*) is een frische, zuivere en ruime gracht.

De

De derde, (de *Achter Gracht*) is zeer stinkend, op de zelve vindt men de meeste *Branderyen*, die, benevens hunne *Varkenshokken* enz. in dezelve haare uitlozingen hebben; haare grond is zoo los dat 'er fomtyds geheele stukken komen boven dryven; haare gistinge zoodanig, dat de gansche oppervlakte, voornamelyk by laag water en warme Jaargetyden, als met eene korst overdekt is. Dit is, behalven de dampen der *Branderyen* enz. mede eene der oorzaaken van den stank die men op deeze *Gracht* ontwaar wordt. — Alle de *Grachten* zyn aan wederzyde met boomen beplant, uitgenoomen het *Zuid-Oostelyke* gedeelte der *Achtergracht*.

In deeze Stad zyn ook twee lange en ruime straten, waar van de eene (de *Slykstraat*) parallel ten *Zuiden* de *Heeren-gracht*, en de andere (de *Middenstraat*) tusschen de *Vecht* en de *Grobbe* gelegen is.

De overige zyn of dwarsstraten of steegjes, waar van weinige uitgezonderd redelyk wyd zyn.

De Stad is, gelyk te vooren gezegd is, ten *Oosten* en *Zuiden* omringd door het water van de *Vecht*, en aldaar naar de Hedendaagfche *Vestingbouwkunde* versterkt (a).

Dan, aan de *West* en *Noordzyde* is zy omvangen door eene floot, by wyze van afsteekinge eener fortificatie.

De

(a) *Tegenw. Staat der Vereenigde Nederlanden*, VIIIste Deel Bladz. 130.

De Huizen worden tegenwoordig berekend op omtrent *Vyfhonderd* (*) en de Inwoonders op *Tweeduizend* en *Achthonderd*, hier onder gerekend het Gast- en de Weeshuizen.

De grond heeft veel overeenkomst met het aangrenzend *Amstelland*, dus moerasfig veenachtig (a).

De Huizen zyn hier veelal zeer vochtig, voornamelyk die op de *Nieuwstad* en *Achter-gracht* gelegen zyn.

Men vindt hier weinig van de zoo schadelyke Vuilnishooopen; wyl die dagelyks door de zorge der Magistraat ontruimd en naar buiten gebragt worden; het welk veel tot de frisheid deezer Stad toebrengt.

Dit zy genoeg over de ligging enz. van WEESP.

Het WEESPERKERSPEL strekt zicht vry wyd uit.

Ten Oosten WEESP ligt, de Oost, SPYKE en NESSE POLDER, paalende ten Oosten aan het *Naarder-Meer*, ten Noorden de *Muiderban*, ten Westen de *Vecht*, en ten Zuiden de *Vecht* en 's *Gravenlandsche Vaart*; deszelfs grond is Veen, vermengd met darry, zand en klai. Ten Zuiden der SPYKE en NESSE POLDERS, ligt de BROEK en HOLLANDSCH ANKEVEENSCH POLDER,

(*) Uitmaakende ruim 730 Wooningen.

(a) BERKHEY, *Nat. Hist. van Holl.* I. Deel, p. 59.

DER, welke laatste, sedert het Jaar 1779, uitgeveend wordt. Men vindt aldaar meerder Veen dan in den voorgaanden. Ten *Zuiden* der Stad ligt de BEGGYNE en OVERAASVELDSCHE POLDER. De grond bevat in deezen meerder klai. Ten *Noorden* is de BLOEMENDAALSCHÉ POLDER gelegen. Zynde een Veengrond met circa, (hier minder daar meerder,) 6 voeten klai op denzelven. Ten *Westen* heeft men de GEMEENSCHAPS-POLDER; de grond byna als *Bloemendaal*, dan, meerder Veen.

Verder naar AMSTELDAM, aan de Zuidzyde der *Amsteldamsche Vaart*, heeft men de GEYN (of GAIN) en GAASPER POLDER: grond als vooren. Oostlyker doet zich de OUD BYLEMER POLDER op, grenzende aan het *Bylemermeer*, loopende de BAN verder bezuiden het *Bylemermeer* tegen de DIEMER EN OUDERKERKER BAN. De grond aldaar is zeer veenachtig met darry vermengd.

Omtrent een half uur ten *Westen* der Stad ligt eene buurt aan de GEYNBRUG, door welke het GEYN zyne uitwatering heeft in de *Amsteldamsche Vaart*. Het GEYN van deeze brug tot aan het Dorp ABCOUDE is een redelyk wyd water, aan weêrzyde met eene ryweg, veelal met zwaare boomen beplant; aan het zelve liggen veele Lusthoven en Boeren-bruikers, welke een groot vertier in de Stad maaken.

Dit voorafgegaan zynde keeren wy weder tot WEESP.

De Branderyen van Moutwyn en Genever
maa-

maaken den voornaamsten handel der Ingezetenen uit. Dan, men vindt alhier nog ééne Brouwery (*), één Katoendrukkery (†), en eenige Looieryen. Voor het overige zyn alhier een groot getal Winkeliers, als Slagters enz.

De ligging der Stad aan de stroomende Rivier de *Vecht* brengt zeer veel toe aan de gezondheid der Inwoonderen; men kan ook het zelve, het welk de Zeer Gel. Heer VAN DEN BOSCH, in zyne bekroonde Verhandeling, aangaande SCHIEDAM te berde gebragt heeft, mede over WEESP zeggen (a). Daar en boven zyn de Wallen en het grootste gedeelte der Cingels thans van hunne boomen ontbloot; 't welk belet dat de schadelijke dampen in den omtrek deezer Stad blijven hangen.

De Levenswyze der Burgeren in het algemeen is zeer matig. Het Kalfs- Schapen- en Ossen-vleesch, is alhier zoo goed als in eene der Hollandsche Steden; UTRECHT, de BYLEMER, DIEMEN enz. voorzien WEESP, voornamelyk in den Zomer, rykelyk van Groenten, welke de gemeene Man, die meest uit Branders-knechts, Mole-

(*) Oudtyds waren hier zeer veele Brouweryen; en het Bier en Mol was zeer vermaard; het zelve werd voornamelyk naar LEIDEN gevoerd. Zie *Tegenw. Staat der Nederl.* VIII. Deel. pag. 137.

(†) Om een kwartier ten Zuiden deezer Stad, aan de *Vecht*, ligt nog een Katoendrukkery met haare kookerye; wier Drukkers alle in WEESP of in AMSTERDAM t' huis hooren.

(a) Zie *Holl. Maatsf. der Wetensf.* XVIII. Deel, p. 376.

Molenaars, Turf- en Koorndragers, Mouters, enz. bestaat, nog al voor tamelyken pryze koo-
pen kan. Des Winters geneeren zy zich, veel
al met Aardäppelen, Kool enz. waar by zy Spek
kookten of braaden. Ja by sommige wordt som-
tyds 's middags en 's avonds deeze kost geschaft.
De Koffy en Thee zyn in het algemeen hier in
een schrikkelyk misbruik, voornamelyk onder
Vrouwen en jonge Meisjes; 't welk oorzaak
geeft, tot *Depravatæ Digestiones*, *Cardialgiæ*,
Obstructiones viscerum abdominalium, *Leucophleg-
matia*; *Affectiones Hystericæ*, *Cephalalgia*, *Pe-
des oedematosi*, enz. Myns oordeels kan een hel-
dere Slok (*Klodder*) aan de Mansperfoonen die
in de Branderyen enz. werken, matig gebruikt,
geen nadeel doen; men vindt hier, zelfs onder
deeze Lieden die eenen hoogen Ouderdom be-
reiken, schoon zy van jongs af een matig glaasje
van hunnen Vaderlandschen drank gedronken
hebben.

In het het Voorjaar strekt de *Panhaaring*, die
zy of kookten, of bakken, of braaden, in hun-
ne huishoudens tot eene groote vervulling.

De Ziekten, die uit de gesteldheid der Bran-
deryen, Mouteryen, Molens enz. voortsprui-
ten zyn voornamelyk *Morbi catarrhales*, *Tusses*,
Rheumatismi, *Peripneumoniæ nothæ*, *Pleuritides*
spuriæ (*), *Asthma*, en wel voornamelyk *spas-
modicum*.

(*) De Geleerde Geever van het Bericht aangaan-
de WEESP, zegt zeer wel, dat daar zelden *Peripn.* en
Pleuritides, vorvallen, ten zy by groote hitte. Zie
Holl. Maatsch. der Wetenschapp. Deel XVIII. p. 230. Ik
voor my heb in de Stad nog niet éenen waaren *Pleu-
riticus*.

modicum, Odontalgia, Cephalalgia. Pedes oedematosi, Obstructiones viscerum abdominal. Icterus, Hydropes enz. Wat het *Asthma* aangaat: men vindt het zelve veel onder die lieden; (eertyds gebruikte men daar Westphalingers toe, dan, nu doen het ook al inboorelingen,) die de Ketels en Voorloopsbakken schoon maken. Men zegt, dat deeze lieden, wanneer zy niet sterk Genever drinken, dit werk onmooglyk lang kunnen uithouden, zonder in een of andere kwaal te vervallen. — Aangaande het stookken der Steenkoolen en Friesche Turf, of zulks nadeel doet, hier van kan ik voor het tegenwoordige nog geen echt verslag doen.

De Catoendrukkeryen, met derzelver Kookeryen en Plaatsnydery enz. zyn ook al oorzaak van

riticus geobserveerd. Het schynen my toe *Pleuritides Rheumatica* te zyn. 'Er gaat gemeenlyk eene ligte verkouwdheid voor af; de Ademhaling is niet zoo belemmerd, de pyn niet zoo vast (*fixus*), de pols niet zoo hard, als in eene waare *Pleuritis*. Zoo de pyn niet heel zwaar en de ademhaling niet zeer moeielyk is, doe ik zelden Aderlaten: en indien ik het dan ordonneer, is ééne Aderlaating den meesten tyd tot verligting. Met goed gevolg bedien ik my van zachte uitwaasemende middelen; als *Decocta Aperitiva*, met den *Spir. Mindereri*, *Rob Sambuci*, *Stibium Diaphoreticum non ablutum recens*, *Acetum vini opt.* &c. Men zal mooglyk de oorzaak, waarom Doct. STEV BLANKAART, die alhier ook gepraetiseerd heeft, het Aderlaten in het zy deweê afraadt, en wien het gelukte het zelve met zweetmiddelen te geneezen, hier in gelegen vinden, dat zulks mischiën by zynen tyd ook veel al *Rheumaticq* was. Hy roemt in deezen zeer veel op zyne eigene ondervinding; gewagende ook nog van eenen *Weesper Arts*, die een boekken tegen het Aderlaten uitgaf. Zie zyne *Nieuwlichtende Praktijk* 26. Hoofdst. pag. 106.

van veele Ziekten. In de Werkplaatsen der Drukkers, heeft men ook hunne Kachels om het Catoen te droogen; het welk deeze lieden, in den Zomer, wanneer zy voornamelyk werken, verschrikkelyk benaauwt. De meeste zien 'er zeer ongedaan uit. Men ondervindt dat deeze lieden veel al laboreeren, aan *Tusses Catarrhales*, *Pleuritides Rheumaticæ*, enkele *Verræ*, *Peripneumoniæ*, *Anginæ*, *Inflammationes oculorum*; dit laatſte wordt men gemeenlyk ontwaar onder die lieden, wier werk het is het Catoen te droogen, en wel voornamelyk in 't Voorjaar; dan, langzaamer hand gewinnen zy zich aan deeze lucht, en dat toeval houdt zonder het gebruik van Geneesmiddelen op (*). Deeze opgegeevene Ziekten haalen zich meest zulke lieden op den hals, die veel sterken drank drinken, of zich, zonder wel gekleed te zyn, uit deeze ruwe werkplaatsen schielyk in de opene lucht begieven. — De Plaatsnyders die een zeer zittend leven leiden, laboreeren veel door hun sterk vooröverzitten aan *Dyspnœæ*, *Tusses*, *Morbi mucosi*, *Apepsia*, enz.

In de maanden *November* en *December* 1777, en *January* en *February* 1778. regeerde hier *Sporadicè* eene *Febris Scarlatina Anginosa*, voornamelyk onder de jonge lieden; dezelve scheen my

(*) Dit wordt men voornamelyk gewaar in de Drogerij binnen deeze Stad, en wordt veroorzaakt door den Azyn op Yzer getrokken, die in de Verw komt. Ik heb meer dan eens de proef genoomen, om in dezelve eenige minuten te blyven; dan zulks was my onmooglyk, wegens, de *Vertigines*, *Tusses*, en *Dolor oculorum*.

my toe van eenen ontsteekingächtigen aart te zyn. Eene Aderlating was voldoende; *Remedia Antiphlogistica*, *Laxantia*, en *Gargarismata*, gemeenlyk uit *Oxymel. simpl. Sal. prunell.* en *Aq. Samb.*) gaven zeer veel verligtenis. Allekreegen zy eene ontvelling der huid; by sommigen nam deeze Koorts door eene verzweering der oorklieren eene scheiding. Van het begin van *February 1778.* tot in de maand *October* regeerden alhier de Kinderpokjes (*Variolæ*) veelal *Discretæ*, enkele *Confluentes*, veele kinderen zyn aan dezelve overleeden; byzonder de zulken die niets wilden gebruiken, of wier Ouders hun verhittende en verrotting verwekkende dingen, als sterke Thee met Saffraan, gekookte Schaapen keutels enz. toedienden.

De overige Ziekten die ik, zints drie Jaaren; dat ik alhier heb gepraëctiseerd, ondervonden heb; zyn *Febres vernaes*, *Peripneumoniæ*, *Pleuritides Rheumaticæ*; *Morbi catarrhales*, *Dyspnææ*, *Tusses*; *Asthmata*, *Anginæ*; de overblyffels der *Febres autumnales*; *Pedes oedematosi*, *Hydropes*, *Scorbutus*, *Phthisis*, *Hæmoptoë*, *Vermes*, *viscerum abdom.* *Obstructiones*: ——— *Febres autumnales*, *Chcleræ*, *Dolores colici*, *Febres continuæ biliosæ*; zelden *putridæ*, *Tussis ferina*. Byzonder onder de Vrouwen *Odontalgia*, *Cephalalgia*, *Obstructiones Mensium*, *nimia earum Fluxio*, *Fluor albus*. Ik heb hier geene *Epidemiæ*, buiten de Pokken waargenoomen.

Wy zyn hier, God dank; van den *Persloop*; die reeds naby ons (te HUIZEN) is geweest, bevryd gebleeven. In den *Herfst* vindt men hier wel eens enkele *Diarrhææ*.

Aan de *Vecht* schynen de Ziekten van denzelven aart als in de Stad. In het GEYN, GAASP, en BYLEMER zyn de Najaars-koortfen gemeenlyk zeer hardnekkig.

De BYLEMER en BYLEMERMEER is zeker de ongezondste streek in deezen oord (a). Voornamelyk neemt men hier de volgende Ziekten waar. *Morbi catarrhales*, *Tusses*, *Dyspnœæ*, *Rheumatismus*, *Pleuritis spuria*, *Peripneumonia notha*, *Obstructiones viscerum abdom.* *Icterus*, *Hydropes*, *Leucophlegmatia*; *Odontalgia*, *Cephalalgia*; *Morbi verminosi*, *Affectiones Hystericæ*; *Anorexia*, *Apepsia*, enz. *Inflammatoire* Ziekten ontmoet men aldaar zeer zelden, ten zy onder de Bovenlanders, die de aangewonnene Moestui-
nen bewerken (*).

Ten besluite diene ik hier nog melding te maken van het getal der Inwoonderen van WEESP; 't welk, by de laatste omschryvinge op 2777 gerekend werd, behalven de Godshuizen; welker Inwoonders, by het voorige gevoegd, een getal van ruim 2800 personen uitmaakt; waar by nog gerekend moeten worden 1000 Inwoonders van WEESPERKERSPEL (welke hunne kinderen alhier mede moeten laten doopen, en hunne dooden begraven,) te samen uitmakende 3800 Inwoonders.

Aan-

(a) Zie *Holl. Maatsch. der Weetensch.* XVIII. Deel, pag. 281.

(*) BERKHEY, *Nat. Hist. van Holland*, p. 59. en de *Tegenw. Staat der Nederlanden*, VIII. Deel, pag. 148.

Lijst der GEDOOPTEN in de Stad WEESP, in de Jaaren 1778 en 1779.

	Gereformeerden.			Roomfchen.			Lutherschen.			In het Geheel.
	te Saamen.	Meisjens.	Jongens.	te Saamen.	Meisjens.	Jongens.	te Saamen.	Meisjens.	Jongens.	
Anno 1778.	84	41	43	36	23	13	19	8	11	139
— 1779.	83	51	32	61	41	20	21	9	12	165
In twee Jaaren	167	92	75	97	64	33	40	17	23	304

Lijst der GESTORVENEN in WEESP en WEESPERKERSPEL, van 't Jaar 1770—1779.

	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mey.	Juny.	July.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Geheel.
1770	11	18	8	13	14	5	9	5	16	6	3	10	118
1771	12	14	9	12	11	7	9	4	7	6	4	9	104
1772	10	8	5	7	15	9	13	9	14	13	10	15	128
1773	15	15	12	20	12	24	22	14	16	10	9	9	178
1774	5	11	8	9	10	10	9	11	7	8	5	12	105
1775	9	12	7	9	10	10	14	13	9	12	9	17	131
1776	20	9	6	14	9	7	9	9	13	9	13	14	132
1777	9	12	9	15	9	10	9	9	10	11	14	10	127
1778	18	11	15	17	18	21	15	16	15	11	7	11	175
1779	5	7	13	14	8	6	8	7	15	14	15	10	122
In 10 Jaaren	114	117	92	130	116	109	117	97	122	100	89	117	1320

Hoe veel 'er van zeeker Getal GESTORVEN, en hoe veel INWOONDEREN men kan stellen te woonen in WEESP en WEESPERKERSPEL.

Anno 1770	zyn Gestorven	118	dát is 1 van de	32	Stellende	3776	Levendige Inwoonderen.
— 1771	—	104	— 1 —	36½	—	3796	—
— 1772	—	128	— 1 —	29½	—	3776	—
— 1773	—	178	— 1 —	21½	—	3827	—
— 1774	—	105	— 1 —	36	—	3780	—
— 1775	—	131	— 1 —	29	—	3799	—
— 1776	—	132	— 1 —	29	—	3828	—
— 1777	—	127	— 1 —	30	—	3810	—
— 1778	—	175	— 1 —	21½	—	3763	—
— 1779	—	122	— 1 —	31	—	3782	—
Door elkaar	—	132	— 1 —	29	—	3828	—

Aanmerkelyk is het, dat onder het getal der Gedoopten van de Jaaren 1778 en 1779, te famen genoomen, gelyk uit het nevensgaande Lystje blykt, 131 Jongens, en 173 Meisjes gevonden worden; en dat dus alhier tegen omtrent 3 Jongens, 4 Meisjes gedoopt zyn.

Uit de hier bygevoegde Gisinge en Tienjarige Sterflyst der Inwoonderen van WEESP en WEESPERKERSPEL ziet men: Voor eerst, dat in de Grootste Sterfjaaren, als 1773 en 1778, wanneer alhier de Pokken heerschten, hier slechts van 21½ één begraaven is. Dit zal by veelen verwondering baaren, ja mischien onwaarschynelyk voorkomen; dan, wy durven van de echtheid deezer verzekering geeven. Dit zoude dan tot een bewys kunnen verstreken van de gezonde Luchtgesteltenis enz. deezer Stad. Mogelyk zullen de dampen enz. die uit de Branderyen enz. opgeheven worden hier veel voordeel toebrengen.

Ten tweeden dat het Jaar 1779, nog beneden het Middenbaar Jaar 1776 gesteld moet worden.

HOLLANDSCHE STEDEN

A A N D E

Z U I D E R - Z E E .

*****

B E R I C H T

A A N G A A N D E D E

Z I E K T E N

Die in het Jaar 1779, te

N A A R D E N ,

*Nevens een gedeeltelyk verslag van die, welken in de
Onderhoorige DORPEN, inzonderheid te
HUIZEN geheerscht hebben.*

DOOR DEN WEL ED. GESTR. HEER

D. VAN BOSHUIZEN CRAANEN,

Med. Doct. enz. enz.

NAARDEN is in GOOILAND vry hoog gelegen; inzonderheid de gronden, zoo als die aan de Oostzyde van de Stad natuurlyk zyn. Maar deeze gronden worden, en zyn ten deele op den afstand van 300 roeden rondsom de Stad tot die laagte afgezand, dat een gewoone Vloed der

der Zee dezelve zou kunnen overstroomen. De afgezande Landen worden met veele breede vaarbaare Slooten doorsneden, en zyn veelen reeds, van hooge Bouw-äkkers, en Houtgewassen in Weilanden veranderd. De gronden zyn natuurlyk droog en zandig, en het wel- of pompwater, zoo daar, als in de Stad, zuiver en goed.

Maar aan de Westzyde zyn de natuurlyke gronden merkelyk laager, dan de afgezandene aan de Oostzyde. Het zyn laage Polders die beneden het binnewater liggende, door Moollens moeten droog gehouden worden.

Eene dubbelde gracht omringt de Stad; ten Westen van dezelve, ligt de *Naarder-Meer*; ten Noorden bespoeldt de Zee het Strand der Voorlanden, die ze 's Winters ook dikwyls overstroomt.

Het getal der Inwoonderen weet men my niet met zekerheid op te geeven; maar naar de Jaarlyks stervenden, als men deezen op 65 bepaalt, het welk het middelgetal van 14 jaaren is, rekenende, zullen onze Inwoonders na genoeg 2166 belooopen: ondersteld, dat 'er van de honderd 3 kunnen gerekend worden te sterven.

De levenswyze over het geheel genoomen is geregeld en stil.

De gemeene Man leeft 'er meest van Aardappelen, en Roggen-brood; zoo veel de bedee-linge toelaat. Sommigen hebben Spek, min of meer Zee-visch; veelen gebruiken Meel- Gort- en gekarnde Melkspyzen; terwyl anderen zich

bedienen kunnen van verschillende voedsels, welken het jaargety oplevert.

Ik heb opgemerkt, in eene 16 jaarige onderzinding, dat onder den gemeenen Man, by ons door den tyd, weinige zieken zyn.

In den vry algemeenen overgang der Ziekten, in het Jaar 1779, is deeze Stad aanmerkelijk verschoond.

In het Voorjaar had men weinige zieken; maar met de maand van *Augustus*, openbaarden zich reeds de Najaars-Ziekten.

Eene goedaartige Buikloop werd hier en daar bespeurd, doch zonder gevolg van den Persloop, waar van wy in de Stad geheel vry zyn gebleeven.

Maar aanhoudende verpoozende Koortsen zyn er, geduurende de 4 laatste maanden, veel geweest.

De *Phænomena* by deeze waargenoomen, schoon vry algemeen dezelfden, verschilden echter in sommigen, en hier door namen ze eene onderscheidene gedaante aan.

De meesten waren Gal-koortsen; sommige, waar in de rottige ontaarting der vochten meer aanmerkelyk was, openbaarden zich waare Rot-koortsen te zyn.

Geenen verzeld van scherpe, hier en elders zich verplaatende pynen, scheenen *Febres Rheumaticæ*

maticæ te weezen; terwyl wederom anderen met geene byzondere *Phænomena*, dan Ziekte en zwakheid gepaard gingen, en enkel aanhoudende Koortfen waren.

Besmettelyk kon men ze niet noemen, dewyl ze tot huisgenooten, en omstanders niet overgingen: ten ware, de meerdere algemeenheid hier toe gebragt wierd. Althans van eene van buiten aangebragte besmetting zyn ze niet voortgekomen, maar van zelve ontstaan.

Om het geheel zyn ze meest goedaartig geweest, zonder vlekken of uitslag in de huid: eene enkele, die wegens groot verval van krachten, van alle kwaadaartigheid niet vry was.

Ten bewyze hier van, strekt inzonderheid, dat 'er zoo weinigen aan gestorven zyn: Zynde het getal van Dooden 74 geweest; 6 meer dan in 1778, waar in 'er 68 Overleeden zyn.

Eenige afgaande anderendaagsche, enkele derdendaagsche Koortfen, en andere lichtere ongesteldheden, benevens weinige sleepende kwaalen, gevoegd by de opgegeevere Koortfen, hebben het geheel uitgemaakt van de Ziekten, die in onze plaats zyn waargenoomen.

Met de byzondere *Phænomena* deezer Koortfen behoef ik my niet op te houden: ik heb daar in geen merkelyk verschil gevonden van de Beschryving, daar van door anderen opgegeeven.

Vry algemeen hebben alle de Lyders, waar
E e e 5
in

in de Ziekte hevig was, de Sprouw gehad, die by veelen verdeeld, wit en afvallende, benevens de daar by zynde kwyling, een voornaam middel fchynt geweest te zyn, waar door de Ziekte haare fcheiding maakte.

Het is der oplettenheid voorts waardig, dat dit foort van Koortfen hier, en in den omtrek zoo algemeen is, en jaarlyks plaats heeft; fchoon niet in dien algemeenen overgang: daar in tegendeel waare ontsteekene Koortfen in vergelyking vooral met de eerften zoo zeldzaam zyn.

Zou de veelyds vochtige dampkring wegens het menigvuldige water, en het misbruik der warme dranken, dat ook hier zoo in zwang gaat, door het verflappen der vaste deelen, en verdunnen der vochten, onze lichaamen daar toe niet meer en meer gefchikt maaken?

De Geneeswyze, door den Heer DE MAN aangepreezen, is alleszins voordeelich bevonden.

Het nut dat de *Emetica*, in tyds gegeven, hebben aangebragt, is zeer aanmerkelyk; in een en anderen is de kracht der Ziekte door dezelven zichtbaar gebrooken, en fchoon ze zeer te duchten fcheen, gelukkig afgeloopen.

Integendeel is in andere gevallen, waar in het gebruik der *Emetica* moest worden nagelaten, of verzuimd was, de loop der Ziekte langduuriger, van eenen moeilyker nasleep, of doodelyk geworden.

De *Cortex Peruvianus* is, na de zuivering der
eerste

eerste wegen, by veelen heilzaam geweest: daar eene groote zwakheid, en meer aanmerkelyke rottige ontaarting der vochten een versterkend-rotting-weerend middel vorderden.

Maar met geen minder voordeel heb ik my in deeze gevallen van de *Salix alba* bediend: niet in een'enkelen, maar in verscheidene Lyderen is het my met dit middel gelukt, wanneer het eerste zelfs onvermogend scheen.

In de langduurige nasleep van byblyvende zwakheid, aan dit soort van Koortsen zoo algemeen eigen, is het nut van dit Inlandsch middel my zoo blykbaar geweest, dat ik het der mededeeling vooral noodig oordeele.

In de daad, als een rotting- weerend- en versterkend middel, beantwoordt deeze bast nog dagelyks aan de verwachting, welke het getuigenis van anderen my 'er van had ingeboezemd.

Van de Zuuren, en vooral de Mineraale, hoe voortreflyk en heilzaam anders, heb ik minder gebruik kunnen maaken, wegens de veeltyds al vroeg zich vertoonende Sprouw, waar door de ontsteekene keel te gevoelig was, om de prikkeling der Zuuren te kunnen verdraagen.

Het geen ik van de Ziekten in de Stad heb kunnen berichten, stemt, ten aanzien der Koortsen, in veele opzichten over een, met het geen ik buiten dezelve, zoo veel ik gelegenheid gehad heb, die in ons *Distrikt* waar te neemen, ondervonden heb.

Dan

Dan dit niet tegenstaande, heeft 'er op de Dorpen HILVERSUM, HUIZEN en LAAREN, merkelyk verschil plaats gehad; waar van ik wenschte een voldoende *Bericht* te kunnen mededeelen.

Te HILVERSUM heeft met aanhoudende Koorts en eene byzondere Keel-ziekte geheerscht; doch daar ter plaatse geenen van deeze Lyderen gezien hebbende, kan ik dezelyven niet naar genoegen opgeeven.

Te LAAREN is ook eene Keel-ziekte geweest; doch, of ze met die te HILVERSUM overeen stemde, durf ik niet bepaalen: althans zoo ze 'er overeenkomst mede gehad heeft, dan is ze ten minsten te LAAREN goedaartiger geweest.

Van daar heeft men my bericht, gelyk ik ook in een enkel geval zelfs ondervonden heb, dat de Keel-ziekte eene *Angina Erysipelatosa* was, de ontsteeking oppervlakkig schein, en de Ziekte met verdeelde, gunstige, afvallende Sprouw, kwyling, zweet, en uitslag in de huid scheidde, en veelal gelukkig afliep. De tyd, waar op meest deeze scheiding plaats had, is my niet onderscheiden en bepaald opgegeeven; maar alleen, dat by allen, die hersteld zyn, de Ziekte zoodanig is afgelopen.

Reeds op den 4den dag heb ik het begin dezer scheiding by eenen Jongeling gezien, die binnen weinige dagen geheel herstelde.

Hy had gestadige Koorts, eene hevige roodkleurige ontsteeking in de Keel, rykelyk eene
witte,

witte, verdeelde, afvallende Sprouw, vry ruime kwyling, de pols ras en klein, een maatig zweet over het geheele lighaam, met uitflag op de huid, hier met groote roode vlakken, elders met kleinere zich vertoonende: op het verschy-
nen van deeze *Phænomena*, die denzelven dag zich geopenbaard hadden, vond de Lyder zich verligt en beter, en kon vry gemakkelyk drinken. De Natuur opvolgende, is onder het gebruik van een verkoelende Emulsie en verzachtende spoel- en gorgel-drank, de Ziekte binnen 8 dagen afgeloopen, en de Jongeling voorts spoedig geheel hersteld.

Voor het overige kan ik van de Ziekten op de gemelde Dorpen geen nader verslag doen: dan dat ik nog meen te weten, dat ze al vroeg in de Zomer ontstookten zyn.

Maar te HUIZEN is de besmettelyke Pers-loop geweest, die niet van elders overgebracht, maar in de maand *September* in het Dorp zelve ontstaan is, en onder de geringste Lieden voornamentlyk geheërscht heeft. Ik heb 'er maar enkelden van gezien: het geen ik 'er van kan mededeelen, rust meest op het getuigenis van anderen.

Men begroot het getal der geenen, die 'er van zyn aangetast op ruim 50, waar van 13 zouden gestorven zyn: onder deezen zyn echter Kinderen, en zulken, waar by men ontydige hulp gevraagd had, of welken van de meest voordeelig bevondene middelen zich niet behoorlyk bedienden. Men heeft opgemerkt, dat de Loop
in

in eene bepaalde buurt, wel het sterkste en meest dodelijke eeweeft is.

By eenigen ging ze verzeld van eene Rotkoorts, en by deezen was ze veelal doodelyk. Anderen scheenen vry van Koorts te zyn, en sommigen bleeven in de eerste dagen als gaande en staande.

Zoo ver ik zelfs heb waargenoomen, was de persing des stoelgangs en waterloozing geweldig, de snydende buikpyn hevig, de ontlasting menigvuldig, meer dan overvloedig; de stof slymerig, met bloed vermengd, dan meer, dan minder. De aanhoudende persing en pyn matte den Lyder uitermaaten af; de pols was ongeregeld klein en koortsig, de tong geel beslagen, en de Lyder zeer dorstig.

Men heeft van *Emetica* zich met veel vrucht bedient, en daar toe de *Ipecacuanha* gebruikt; vervolgens de *Rhabarber*, en 's avonds nu en dan de *Syrup. Diacodin*; en voor gemeenen drank, of eenvoudigh garsten water, of een afkooksel van Tamarinden laten drinken.

Veelen die in tyds deeze middelen genomen hebben, zyn gelukkig gered. Eenigen nog al spoedig, anderen traager, en onder deezen heeft men ook tot smeerige tevens met versterkende middelen toevlugt moeten neemen; en den willigen bast, tegen de groote verzwakking der Lyderen, na de voorafgegaane ontlastende geneeswyze, met veel nut beproeft.

Behalven de Pers-loop waren 'er ook veele Koortfen: waar omtrent my geene byzonderheden bekend zyn, die merkelyk verschillen van het geen ik in de Stad en het overig distrikt waargenoomen, en reeds opgegeeven heb. Echter is waar, dat ze te Huizen minder goedaartig, en meest al Rot-koortfen waren.

De besmetting is ten aanzien van de Koortfen zoo zeer niet opgemerkt, als van den Pers-loop, die in de huisgezinnen by veelen overging.

Het getal der Dooden in het geheel, is in dit Dorp in het Jaar 1779 grooter geweest, dan het gewoone: sedert verscheidene Jaaren is het getal der Gestorvenen 50 geweest; maar in dit Jaar tot 79 geklommen, waar van 'er in de zeven eerste maanden 25, en de overige 54 in de 5 laatste overleeden zyn.

Schoon dit verschil aanmerkelyk is, kan men echter de besmetting niet zeer kwaadaartig rekenen: wanneer men ze met die van andere plaatsen vergelykt, en daar en boven in aanmerking neemt, dat de buiten Lieden vooral het gemeen, zeer onagtzaam, flordig, en met vooroordeel te zeer bezet zyn, om de regelen van voorzichtigheid, en beste geneeswyze gereedelyk op te volgen, en in veele opzichten niet zelden missen dat hun allernoodigst is.

Men begroot het getal der Inwoonderen op byna 1700.

De Koophandel, de Visschery, Landbouw, en Veehoedery, de Katoen-spindery, en voorts
Dag

Daglooners werk zyn de bestaan middelen, en handteeringen deezer Dorpelingen.

De Levenswyze is vry geregeld over het algemeen; het voedsel eenigszins verschillende. Bedienen eenigen zich van de beste slyzen van Vleesch, Visch, Groenten en andere toefpyzen, naar dat het jaargety oplevert: een groot deel leeft van Spek, en voorts veel Boekweitemeel en gort met gekarnde Melk gekookt, Pannekoeken, Aardäppelen en Roggen-brood. Een of ander Zee-visch mag nu en dan eens op den disch komen; maar onder den gemeenen Man betaamt de meeste kost in de gezegde Meel- en Gortpappen.

Was het dit soort van Menschen, 't welk meerendeels van den Loop is aangetaft: gereedelyk valt de bedenking, en vrage, waar in de rede mag gelegen zyn, dat deeze Lieden daar voor boven anderen schynen vatbaar geweest te zyn.

Zouden deeze lymige Meelspyzen in de eerste wegen by hen een meerder en taaiër slym nagelaaten, en daar door ter ontvanging van het smet hunne lichaamen meer geschikt gemaakt hebben?

Althans dat het kwaad in de eerste wegen zich voornamelyk geplaatst, en zyn grievend vermoegen geoefend hebbe, is uit den Pers-loop en deszelfs *Phænomena* van zeive blykbaar.

Uit het gedaane verslag blykt intusschen, dat de gemelde *Gooische Dorpen* in het voorleedene Jaar ook meer dan gewoone Zieken gehad hebben.

ben. **BLAGRIKUM** alleen is daar van uitgezonderd, alwaar de Zieken en Gestorvenen boven het gewoone getal niet geweest zyn.

Het is het kleinste, en minvermögendste van de Gooische Dorpen; de Levenswyze der Inwoonderen, gelyk ook hunne gewoone spyzen komen met die van de andere Dorpen genoegzaam overeen.

De ligging deezer Dorpen zal niet zeer aanmerkelyk verschillen, zoo als ook derzelver gronden niet, die droog en zandig zyn.

LAAREN schynt my wel het laagste te liggen; doch **BLARIKUM** ligt even als **LAAREN** in de benede vlakte van de hooge Heide, en Nenge landen, die aan de Westzyde zich hoog boven dezelve verheffen; terwyl ze beiden aan de Oostzyde aan de laagere Landen van het Sticht grenzen.

HUIZEN is hooger en vlakker gelegen aan de Zee, die het Strand van derzelver Voorlanden bespoelt, welke ze 's Winters met haaren Vloed dikwyls overstroomt: vooral nu federt eenige Jaaren.

Dit weinige is het, dat ik zoo veel de tyd en de omstandigheden my toelaaten, heb kunnen verzamelen, om voor Bericht aan de Wel Ed. Societeit te dienen; en tot het nuttig oogmerk derzelve, indien het daar toe eenigszins dienstig geoordeeld wordt, mede te werken.

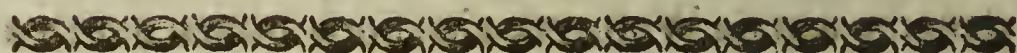

KORT BERICHT
VAN DE
ZIEKTEN, GEBOORENEN EN GE-
STORVENEN TE
E D A M,

In den Jaare 1779.

DOOR DEN WEL ED. GESTR. HEER

J. VAN WAART,
Med. Doct. enz. enz.

In het gepasfeerde Jaar (1779) heeft men hier zeer veele zieken gehad, meest laboreerende aan anderendaagsche Gal- en Slym-koortsen, daar na dubbelde anderendaagsche en derden-daagsche Koortsen, gepaard met eene sterke *Diarrhæa* by veelen. Mazelen of Kinder-ziekte hebben zich alhier, sedert drie Jaaren, niet geopenbaard.

Te EDAM zyn in 't Jaar 1779 Gebooren:

85 Zoons, en
72 Dochters.

Te famen 157 Kinderen.

Waar onder twee paar Tweelingen, en nog 4 Kinderen Dood ter Waereld gekomen.

Zynde

Zyn te dus in het Jaar 1779 het getal der Geboorenen meer dan in den Jaare 1778; een en dertig, wanneer het getal der Geboorenen was 126.

Te EDAM zyn Gestorven, in den Jaare 1779.

39 Mans Perfoonen.

48 Vrouwen Perfoonen.

89 Kinderen.

Samen 126 Dooden.

Zynde 67 meer als in den Jaare 1778, wanneer het getal was 109.

In den Jaare 1775 zyn Gestorv. 150 Perfoonen.

———— 1776 ————— 138 —————

———— 1777 ————— 140 —————

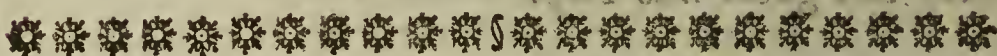
KORT BERICHT
VAN DE
ZIEKTEN, GEBOORENEN EN GE-
STORVENEN TE

MONNIKEN DAM.

DOOR DEN WEL ED. GESRT. HEER

H. VAN DOORUM,

Med. Doct. enz. enz.

Op het einde van het Jaar 1778. hebben wy alhier zeer mistig, dampig, nat en zwaar stormachtig weêr gehad, waar door veele *Morbi Catarrhales Rheumatici*, eenige *Febres intermittentes Tertianæ*, en eenige *Febres Quartanæ* zyn veroorzaakt. Edoch alle deeze Ziekten zyn door het aangename weêr, dat in de maand *February* begon, meest verdweenen. Maar in 't begin der maand *April* van 't voorgaande Jaar zyn veelen alhier wederom met de bovengemelden Ziekten overvallen geworden. Want 't weêr als toen wederom heel ongestadig, nat, guur en stormachtig is geweest. Waar door ook de alhier zynde *Podagrici* zeer zwaare toevallen hebben gehad.

Voor 't overige zyn in den Zomer eenige alhier door de *Variolæ* aangetast geworden, doch die

die in 't gemeen van een goeden aart waren. Maar met de halve maand *Augustus* hebben zich alhier eenige *Febres continuæ putridæ biliosæ*, *Febres quotidianæ* en *tertianæ* beginnen te openbaaren, doch deeze zyn door *Antiphlogistica*, *Laxantia*, *Diluentia* & *Refrigerantia* (eenige weinigen uitgezonderd) geneezen. Als wanneer de *Materies Morbi* zich nog was ophoudende in de eerste wegen, zyn de *Vomitoria* van een goed effect geweest. Maar in de maand *September*, *October* en *November*, hebben deeze Koortsen met zwaarder *Symptomata* beginnen te grasfeeren, als ook *Epidemiæ*. Zoo dat veelen bezet zyn geweest met *Convulsiones*, *Deliria*, *Comata*, *Anxietates præcordiorum*, *Capitis dolores enormes*, *Diarrhoeæ*, en twee aan *Dysenteriaë*; edoch ik kan niet zeggen de *Diarrhoeæ* door een *Miasma* gepropageerd te zyn; want veel al zyn de Koortsen daar door verminderd. De twee aan de *Dysenteriaë* laboreerende, zyn naar voor af eenige *doses Rad. Rhei.* gebruikt te hebben, naderhand door *Mucilaginosæ*, *Absorbentia* en *Roborantia* hersteld. Wat nu de bovengemelde *Febres biliosæ*, die alhier gegrasfeerd hebben aan gaat, zyn by sommigen in den beginne, wanneer de vochten nog niet veel geïnfecteerd waren, zeer ligt na voorafgegaane *Evacuantia Antiphlogistica* door my, meest met *pulvis rad. Contrajervæ*, *Sal Tart. Vitriol.* & *Pulv. Castorei*, en fomtyds door *pulvis Contrajervæ* met *Sal. Polychr.* geneezen. Doch by anderen ben ik genoodzaakt geweest om den *Cortex Peruv.* in eene zeer groote *dosis* te moeten geeven; en fomtyds met bydoening van *Limatura Martis*. Anders zyn de Koortsen, zeer ligt gerecidiveerd met de

minste Excesfen in 't gebruiken van spyze, drank, lichaamsbeweegingen, of verandering van lucht.

Maar 't alderongelukkigfte is hier, gelyk meest overal, dat veele na de Koortfen een en andermaal gerecediveerd waren, zyn overgegaan tot *Febres quartanæ duplices*, of *Tertianæ & quartanæ* te gelyk. Welke volgens 't gemeene spreekwoord zyn *Opprobria Medicorum*, dan dat dezelve meest in den aldervariabelften tyd des Jaars, wanneer de zwaarste spys gebruikt, en de meeste Patienten zich de tusfchen dagen niet konnen matigen wierden veroorzaakt. 't Is my nochtans by eenigen gefuccedeerd, dezelve te geneezen met den *Cortex Peruvian.* en de *Succus Citri* op zich zelven gebruikt: ook hebbe ik fomtyds een uur of drie voor den *Paroxysmus* gegeven een scrupul *Pulv. Sal. Ammoniac.* gefolveerd in *Aq. pluvial.* en in den beginne van den *Paroxysm.* ook een *Scrupul*; door 't gebruik van gemelde middelen zyn eenigen geneezen. Maar met dit al waren alhier in 't Voorjaar nog aan *Febres Quartanæ* laboreerende.

Aangaande de Overleedenen alhier, deeze zyn fomtyds meerder geweest dan in 't laatste Jaar.

Volgens deeze Notitie zyn:

In 't Jaar	1770	geweest	89	Dooden.
————	1771	————	63	————
————	1772	————	84	————
————	1773	————	94	————
————	1774	————	63	————
————	1775	————	101	————
————	1776	————	106	————

In

In 't Jaar 1777 geweest	80 Dooden.
———— 1778 ————	87 ————
———— 1779 ————	96 ————

Hier uit blykt: dat het getal niet extra fup-
pafceert.

De Geboorenen of Gedoopten zyn:

By de Gereformeerden in 't Jaar 1778—42
1779—34

By de Lutherfchen in 't Jaar . 1778— 9
1779— 8

By de Roomschen in 't Jaar . 1778—17
1779—24

By de Mennonieten en Jooden in deeze twee
Jaaren 4 Kinderen.

Aangaande de Ligging deezer Stad, deszelfs
Inwoonderen en Levensmanier, Refereer ik my
aan de Beschryving, uitgegeeven door den Heer
Lector, Doctor LE FRANÇO VAN BERKHEY, of
de Beschryving van den Staat van alle Volkeren.

(was geteekend)

H. VAN DOORUM, *Med. Doct.*

MONNIKENDAM,

den 18 October

1780.

KORT BERICHT
VAN HET BELOOP DER
EPIDEMIKE ZIEKTEN
T E
H O O R N,

DOOR DEN HEER
C. W. R. SCHOLTEN,
Med. Doct. te HOORN.

Om zoo veel in my, hoe gering het ook is, ter bereiking van de zeer nuttige en heilzaame oogmerken van de *Societeit* te contribueeren, zal ik hier mede met weinige woorden een verslag doen van de *Epidemien*, welke alhier in het gepaspeerde Jaar (1779) geheerscht hebben.

Hier toe behoort in de eerste plaats het Roodvonk, of *Febris Scarlatina*, 't welk geduurende het geheele Jaar min of meer gegrasfeerd heeft. Deeze Ziekte ging by sommige voorwerpen verzel met Keel-ontsteekingen, die voor verscheidene menschen inzonderheid Kinderen, die men niet kon laten gorgelen, doodelyk wierden. Zy kreegen wel uitzettingen aan den hals, maar deeze konden tot rypheid niet gebragt worden, en de keel werd allengskens zoo naauw, dat 'er
ten

ten laatsten geen vocht meer door konde, en de Lyders dus sterven moesten. Anderen kregen *abscessen* aan den hals en herstelden. Verre de meesten bleeven van Keel-ontsteeking be-vryd, en herstelden gemakkelyk. Waar Keel-ontsteeking waren, liet ik een of meermaalen Aderlaaten.

In den Herfst grasfeerden hier zeer veele Gal-koortsen, die echter maar voor weinige menschen doodlyk geworden zyn. Rot-koortsen, die in 't Jaar 1778 alhier veele menschen weg gesleept hebben, heb ik slechts by weinigen geobserveerd. Ter zelfder tyd werden alhier som-mige menschen van den Rooden Loop aange-tast, die ook voor deeze en geene doodelyk werd. Ik heb in deeze gevaarlyke Ziekte, die in het nabuurig ENCKHUIZEN eene groote verwoesting aangericht heeft, van den *Cort. Simar.* gebruik gemaakt. Het geval, dat in het ne-vensgaande Stukje [*] verhaald word, als mede het Bericht dat *Jussieu* in deezen baft gegee-ven heeft, brachten my op de gedachten, om denzelven in deeze Ziekte te beproeven. Be-halven dit middel heb ik ook, gelyk doorgaans geschiedt, in den beginne de *Rad. Ipecacuan.* en vervolgens de *Rhabarber* dagelyks, of om den tweeden dag des 'smorgens; en des 'savonds 30 à 40 droppels van het *Laud. Liquid.* toegediend.

By

[*] Men zie de Verantwoording van *Doct. SCHOL-TEN*, tegen de Beschuldigingen van den *Apothekar JAN LANGEWAGEN*. En het vervolg tot de onlangs uitge-geevene Verantwoording van *Doct. SCHOLTEN*, behel-zende onder anderen, de goedkeuringen van verschei-de *Hoogleeraaren en Geneesheeren.*]

814 KORT BER. van de ZIEKT. te HOORN, ENZ.

By den *Cort. Simar.* voegde ik, inzonderheid wanneer de Lyders aanmerkelyk verzwakten, ook den *Cort. Peruv.* Ik liet van deeze beide middelen met min of meer verandering den volgende drank bereiden.

R Cort. Simar. ʒij. Cort. Per. el. ʒβ.

Coq. ad Colat. ʒxiv. adde Aqu. Cinnam. Syr. Cydon. à ʒj.

Hier van liet ik om het uur een Theekopje vol gebruiken.

Ik ben zoo gelukkig geweest, dat schoon niet allen, nochtans verre de meeste Lyders langs deezen weg door Gods Zegen herstelden; zelfs zoodanigen, waar van men weinig of geen hoope had. Hier onder behoort eene Kraamvrouw, die vier dagen voor haare bevalling van deeze zwaare Ziekte aangetast werd; als mede eene Zwangere Vrouw, die haar vrucht behouden heeft, niet tegenstaande zy deeze Ziekte in een hoogen trap, en verzeld met zwaare pynen, ruim drie weeken lang gehad heeft.

In het gepasfeerde Jaar werden hier ook enkele voorwerpen van de Kinder-ziekte aangetast, waar van 'er ook sommigen Overleeden zyn. Men heeft deeze Ziekte ook na Nieuwejaar hier en daar bespeurd.

(was geteekend)

C. W. R. SCHOLTEN.

HOORN,

den 27. January

1780.

BERICHT

B E R I C H T

Wegens de LIGGING *en* GESTELD-
HEID *der* STAD

E N C K H U I S E N ,

De LEVENSWYZE *der* INWOONDE-
REN, *de* aldaar Voorkomende

Z I E K T E N ,

En byzonder *wegens* den ROODEN LOOP,
die aldaar gewoed heeft in 't Jaar 1779.

DOOR DEN HEER

J. R O B B O L ,

Med. Doctor.

De Stad ENCKHUISEN wordt ten Oosten,
ten Zuiden, en voor een gedeelte ten
Noorden door de Zuider-zee bespoeld; ten Wes-
ten, en gedeeltelyk ten Noorden, heeft dezelve
Weilanden, met veel water doorsneden, en
dus ligt deeze Stad aan alle kanten open.

De Stad zelve is groot, ruim en luchtig be-
bouwd, op veele plaatsfen met opene Erven en
Tuinen; zy is door veele ruime grachten door-
sneedden, waar van een gedeelte aan den buiten-
kant

kant des Dyks vervuld is met Zeewater, het welk stuit; doch door Ebbe en Vloed bewoogen en ververscht wordt. Eene ruime gracht, de Oosterhaven, heeft deszelfs in- en uitwatering in de Zuider-zee. Het water binnens Dyks is het zelve met dat, het geen de Landeryen aan den Noord-West en Westkant der Stad gelegen doorsnydt; doch op twee plaatsen stuitende, by warm weder aldaar stinkt, ja by heete Zomers bykans uitdroogt, en de daar by gelegene huizen doet beslaan; weshalven om het gebrek van water te vergoeden, uit vreeze voor brand, de Regeering somtyds genoodzaakt is, hoewel zeer zeldzaam, door de daar toe gemaakte Sluizen het Zeewater in dezelve te laten loopen; 't welk dan voor een tyd lang door waterkeeringen belet wordt zich met het water der Landeryen te vermengen. Nochtans is dit binnen water niet volstrekt stilstaande, dewyl het door den Westen Wind wordt opgejaagd, en door den Oosten Wind uitgejaagd. De grachten zyn met platgeschoorene boomen bezoomd, welke dus de Stad niet bedompt maaken.

Op sommige plaatsen binnen deeze Stad vindt men Mestputten, waarin de Inwoonders hunne vuilnis werpen, of hunne Koemest bewaaren; en welke geroerd wordende, vry wat stank van zich geeven.

Kuilen om de vuiligheid te ontlasten zyn hier weinig of niet; zoo dat de Inwoonders genoodzaakt zyn de daar toe gebezigde Emmers dikmaals te ledigen, het welk altoos in de Stadsgrachten geschiedt.

De Havens binnen onze Stad, moeten door de ondiepte zeer dikwyls worden uitgebaggerd, waar door de grond byna continueel geroerd wordt.

In het Noorder gedeelte onzer Stad, meest door Visfchers bewoond, vervuld het menigvuldig droogen van Schol en anderen Vifch de lucht met stinkende dampen.

Behalven de Looijeryen, en eene Zeepziedery, zyn hier weinig Trafiquen, die ftank verwekken.

Edoch alle deeze opgemelde uitdampingen, kunnen myns oordeels, weinig nadeel voor het algemeen veroorzaaken; (die geenen misfchien uitgezonderd, die 'er in werken of 'er naby woonen;) door de luchtigheid van onze Stad en ligging aan de Zee; wordende de dampen in eene geduurige beweeging gehouden, en ligt verdreeven.

Onze Inwoonders, ten minften die wat meer dan gemeen zyn, behoeven zich met geen bekrompene huizen te behelpen, door den laagen prys derzelven, en het klein getal der Inwoonderen naar maate van de uitgestrektheid der Stad; wordende het getal der Inwoonderen thans op 8 à 9000 begroot; doch veele huizen zyn vochtig met fteenen bevloerd, en gelyk van hoogte met den gemeenen weg, eenigen op den Dyk uitgezonderd, alwaar ook kelders zyn, waar van eenige worden bewoond. Het wasfchen en plasfchen der Noordhollandfche zinde-
lyke

lyke Vrouwen, brengt ook veel tot de vochtigheid toe.

De algemeene brand der Inwoonderen is Turf en Hout; de eerste sedert eenige Jaaren zeer brak en zwavelig.

Het water dat hier gebruikt wordt is zeer goed regenwater, in steene bakken opgevangen; het Pomp en Putwater is zelfs zeer goed om groenten in te kookken, en om te drinken, zynde een weinig brak.

Pag. 416. Van de doorwrogte *Verhandeling*, over de Ziekten, welke uit de natuurlyke gesteldheid van ons Vaderland voortvloeien, Lees ik: „ dat NOORD-HOLLAND voor het meerendeel gebrek heeft aan Ooft, en dat 'er aan de Noordhollandsche Steden te veele Moestuinen ontbreken”. Dit is verkeerdelyk, of ten minsten zeer gebrekkig opgegeeven [*]; Want hier te ENCKHUISEN, en in de bygelegene *Streek*, Ooft en Moestuinen in menigte gevonden worden; ja naauwlyks is 'er een Burger, die wat meer dan het gemeen is, of hy heeft een Tuintje, met Moes of Ooft beplant, en het zelve wordt hier in overvloed door de Boerinnen aangebragt; en de dikke buiken, en veele andere Ziekten der Kinderen, hebben dikwyls hun oorzaak in het menigvuldig eeten van onryp goed.

De

[*] Het Bericht kwam niet van dien kant van NOORD-HOLLAND, maar van den kant van EDAM, 'tgeen eene groote verandering in de zaak te wege brengt.]

De Visch die hier ter Markt gebragt en gegeeten wordt, zyn Zee of Knorhaanen, Schol, groot en klein, Scharren, Bot, Tarbot, Tongen, Schelvis, Cabeljaauw, Aal en Paling; en vermits in den Zomer de Burgers tweemaal en per week de vryheid hebben om in de binnen wateren rondsom de Stad te vischen, wordt 'er ook nog al wat Baars en Snoek gegeeten.

In 't byzonder is de spyze van den gemeenen man, Aardäppelen, Meelspyzen, voornamelyk het zoogenaamde water en poes; [in ZEELAND *Bry*, in ZUID-HOLLAND *Brouw* genaamd,] zynde meel in water tot een onverteerbaar deeg gekookt, gekookte Kruisbeyen, Erwtten, Boonen, Kool, Gort, en diergelyke; weinig Vleesch, ten zy gepeekeld, of gerookt Spek, veel Visch zoo gekookt als gebakken, en gerookt, als Zeehaanen, kleine Scholletjes en Panhaaring, Pekelhaaring, Garnalen; veel kaas; 'savonds een boterham, met een kopje Koffy. Hun drank Koffy of Thee, geen Bier.

Het misbruik van sterke dranken, neemt onder het gemeen vry wat de overhand, byzonder sedert het menigvuldig brouwen van Aalbesfen-wyn, gemaakt met het slechtste soort van Suiker, en dewyl van dezelve hier in de Stad geen *Impositie* betaald wordt, is zy gemeenelyk voor drie à vier stuivers te koop. Deeze Wyn is zeer heet en koppig, ligt dronken maakende, latende hoofdpyn, dorst, enz. de gewoone uitwerking der slechte Wynen na. Niet alleen wordt dezelve door het Manvolk, maar ook door de Vrouwlieden gedronken; die ook de gewoonte hebben elkanderen op een heet keteltje, dat

dat is kookende Aalbesfen-wyn te onthaalen; welker *Spiritus* dan voor een groot gedeelte vervliegt, en het *Vappidum oleosum* overblyft; wanneer men nu aan dezelve gewoon is, en het geld op is, moet den trek voldaan worden; dus vervalt men tot de Genever, of andere sterke dranken; en men is buiten staat om zich van behoorlyk voedsel en kleeding te voorzien. Voeg hier by het geduurig verval van Neeringen en Handteeringen, het welk verdriet, bekommering, armoede en verwaarloozing in de huishouding voortbrengt. By deeze en by andere Vrouwluiden, die een zittend leven hebben, is het misbruik van flappe warme waterachtige dranken, zoo onmatig, dat dezelve vier, vyf, ja meermaalen daags heet worden opgeslurpt.

De meer gegoede Burgers, eten veel al dezelfde spyzen, doch wat meer Vleesch, versche Groenten en Ooft, zoo raauw als gekookt, en gebraden; en in den Winter Pekel vleesch en Spek; weinig Bier, veel Koffy en Thee, en ook Aalbesfen-wyn.

De grootte of ryke Lieden, houden een goede tafel met gezonde Vaderlandsche spyze; ook van Vruchten en goeden Wyn en Bier voorzien. In 't algemeen weet men hier weinig van die vreemde spysbereidingen, en fyne Wynen, (byzondere omstandigheden uitgezonderd,) welke tot prikkeling der tong en verval der gezondheid geschikt zyn. Het ware te wenschen, dat de Wyn onder de fatsoendelyke luiden, wat maatiger gebruikt wierde; hoewel het misbruik thans veel minder is dan voorheen: ook zoude het voordeliger

deeliger voor hunne gezondheid zyn dat zy wat meer in beweeging waren.

De Kleeding is gelyk die van andere plaatsen, en brengt dus gelyk elders dezelfde voor- en na- deelen voort; uitgezonderd het Kapsel het welk dun is, zynde het Voorhoofd kaal geschooren; de Ryglyven, welke eerder naar Harnasfen, dan naar ter kleeding geschikte zaaken gelyken, en de Kaapers of Kaproenen, zonder welke zy naauw- lyks in de lucht durven komen [*].

Een algemeen misbruik van heete stooven onder de Voeten, veel al met Zwavel- en Salpe- terige koolen voorzien, is waarlyk een bron voor veele Ziekten, voor de Vrouwsperfoonen.

Ik kan niet voorby melding te maaken van de Kwakzalvery, die voor veele Inwoonderen ten uitersten nadeele verstrekt; want niets is hier ge- meener, dan dat de luiden, eer zy een *Doctor* haa- len, zich eerst door een Baardschrapper, of andere Lapzalvers laten bederven; welke pesten van het Land, door hunne Aderlaatingen, sterke Pur- gationen en andere *Medicamenta Heroica* den Lyderen de krachten beneemen, waar door de natuur tot eene *Crisis Salutaris* niet kan komen, en de Geneesheer onkundig blyft van den vorigen staat der Ziekte; en tegen dit slag van Volk schynt, om byzondere reden, geene maatregels beraamd te kunnen worden; en in der daad, hoe zoude het gemeen wyzer worden, daar veele Fat- soen-

[*] Vergeleeken met de *Prysverhandeling*, bl. 484 en 485.]

soendelyke Liederen hen met een dwaas voorbeeld voorgaan [*].

De Winden, die hier het meeste waaien, zyn de Zuid- en Noord-Westelyke; minder Oost, en Zuid- of Noord-Oostelyke; zeldzaam Noordelyke Winden.

In 't Voorjaar meest Zuid-Westelyke, Zuid- en Zuid-Oostelyke Winden; somtyds Noord-Oost en Noordelyke Winden.

In den Zomer meest Oost en Zuid-Oostelyke Winden.

In den Herfst Zuid-West en Noord-Westelyke Winden.

In den Winter Zuid-West en Noord-Westelyke, ook wel Oost- en Zuid-Oostelyke Winden; zelden Noord- of Noord-Oostelyke Winden.

Het Voorjaar is doorgaans aangenaam, met warme dagen; doch 'er valt veel regen.

De Zomers zyn gemeenlyk heet en droog; de Onweders niet zwaar, en verkoelen de lucht weinig.

Het Najaar is gemeenlyk vochtig en warm, en op het laatste heeft men met den Noord-Westen Wind hoog water, waar door veeltyds eenige aan de Zee gelegene straten ondergezet worden

[*] Vergelyken met *Dezelve* bl. 464--468. en bl. 510.]

worden; doch by het veranderen van den Wind, bevryd worden.

Door den hoogen Vloed van de maand *November* in 1775, een Dyk binnen onze Stad doorgebrooken zynde, stonden de meeste straaten bezuiden den Dyk onder water; dan, door de wyze schikkingen onzer Regeering, en den yver der Burgeren, werd tot dit kwaad spoedige hulp uitgedacht; doch onze Polder blyft gemeenlyk vol water; zynde de Weilanden meest onder, zoo lang de Wind in 't Westen blyft, kunnende de Watermoolens hunne uitwerking niet voortbrengen.

In den Winter is het hier koud, met strenge Vorst, en veel Sneeuw; en by dooi weder ('t welk gemeenlyk door den Noord-Westen Wind wordt aangekondigd) heeft men veel Mist.

De Winter van 't Jaar 1778—79, was zeer maatigd, met weinig Vorst en Sneeuw; doch zeer veel met Mist en Regen verzeld.

Het Voorjaar was by uitneemenheid zacht, gelyk op andere plaatsen van ons Vaderland, waar door alle Groenten vroeger dan gewoonlyk eetbaar waren, en de Vruchtboomen stonden buiten gemeen vroeg in vollen bloei.

De Zomer was zeer droog en heet, waar door veelen groot gebrek aan water kreegen, het welk hun door veele aanzienelyke Burgers, die grooter Regenbakken hadden gereedelyk vergoed is. Het Ooft is byna een maand vroeger dan gewoonlyk ryp geweest, en was in overvloed

te bekomen, inzonderheid de Pruimen; ja veele Wintervruchten, die anders nog lang moesten goed blyven, zyn thans in *December* voor het meerendeel verrot. Van over veele Jaaren zyn 'er zoo veel zwarte Vliegen niet vernoomen dan dit Jaar; iets diergelyks vind' ik by PRINGLE, welke zegt: „ Dat het éene oude Waarneeming „ is, dat zulke Jaargetyden, die het meeste „ Vliegen, Rupfen en andere Insecten uitbroeien, „ desgelyks het meeste voortbrengende geweest zyn van *Dysenterien*”. (PRINGLE over de *Leger-Ziekten* Bladz. 304.) Nochtans heb ik dit Jaar minder kneusters waargenoomen dan op andere Jaaren.

Wy hebben eenige zwaare Onweders gehad, dan dezelve bekoelden de lucht weinig.

Het Najaar was warm en vochtig: in de maand *November* had men dagelyks Regen met een Zuid-Westen wind; twee dagen den Wind Oost met Vorst; daar na en deeze gansche maand *October* harde Zuid- en Noord-Westelyke Winden met hoog water en Regen, ook Sneeuw en Hagel.

Aan wat Ziekten onze Inwoonders meest bloot staan, is uit de Ligging, Toestand en Luchtgesteldheid van onze Stad, en de Levenswyze der Inwoonderen ligtelyk op te maaken. Niets is gemeener dan de Lieden over Verkouwdheid, Roósvalligheid, Jigtpynen, Zucht, belette of ook wel al te sterke Maandstonden, Vrysterziekte enz. te hooren klaagen.

De Voorjaars-koortsen zyn gemeenlyk menigvuldig, doch zeer zachtzinnig, meest *Tertianæ*; de

de maag is met veel slym bezet; doch behoorlyk ontlast zynde, bevorderen de *Salia media*, byzonder het *Sal ammoniacum* de geneezing. In 't Voorjaar van 1778, waren hier byna geene Voorjaars-koortfen.

In den Zomer vertoonen zich *Febres biliosæ continuæ remittentes*, waar door eenige weggesleept worden. De *Tamarinden*, *Fol. Sennæ*, en *Salia media*, voorafgegaan door een *Vomitief*, zoo de maag vervuild was, heb ik in deeze Ziekte hoognoodig bevonden, en deeden zoo veel af, dat 'er weinig *Cortex* noodig was; dan, dit Jaar waren dezelve van eenen meer rottigen aart, en wanneer ik niet spoedig tot den *Cortex* myn toevlugt nam, vond ik my zeer bedroogen: onze Lyders zyn zeer onderworpen aan *Aphæ*, doch deeze zyn van een goed voorteeken.

In 't Najaar zyn 'er gemeenlyk veele *Tertianæ*, *Tertianæ duplicatæ*, *Quotidianæ intermittentes*; ook wel *Quartanæ simplices* en *duplicatæ*. De *Continuæ remittentes*, en *Tertianæ* waren in 1778, zeer menigvuldig en galächtig; en wanneer de Lyders maar het minste in het diët peceerden, storten zy weder in: 'er stierven zeer weinig menschen op dien tyd; ook zyn in het Najaar de *Anginæ Catharrales* zeer menigvuldig; de *Quartanæ* zyn hier gemeenlyk zeer hardnekkig; en veranderen dikwyls van gedaante.

De meeste Ziekten van den Winter zyn *Febres ex suppressa perspiratione*, *Rheumatismi*, *Arthritides*, *Anginæ*, *Astmata* en *Tusses Catarrales*, ook wel *Stomachales*, *Pleuritides* en *Peripneumoniae*.
G g g 3

pneumoniæ, zoo *Spuriæ* als *Veræ*, *Febres Quar-tanæ*, Slym-ziekten, enz.

De *Scorbutus* is hier zeer algemeen, en speelt den rol in veele andere kwaalen.

De *Chlorosis* en *Hydrops Anasarca* is hier zeer gemeen. Slym- Worm- en Zenuw-ziekten in meest al derzelver soorten, en alle derzelver toevallen, vallen hier dagelyks te behandelen voor: ook hebben de meeste Ziekten der Kinderen hun grond in de Wormen.

De belette doórzwelging, die langzaam doodelyk wordt, schynt hier gemeener dan voorheen, waar toe het heet opslurpen van den Aalbesfen-wyn, en Koffy en Thee niet weinig zullen toebrengen; eene zodanige beginnende *Angina*, heb ik geneezen, door het *Extract. Cicutaë Viennense*, met het *Pulv. ejusd.* tot pillen gemaakt; de Lyderesfe had nog geen *dragma* gebruikt.

Geduurige braakingen door een *Scirrhus Ventriculi*, heb ik tweemaal behandeld; in deeze konde de *Cicuta* de braaking voor een tyd lang wel stuiten, doch de geneezing niet volkoomen maaken.

De vermeerderde *Apoplexiæ* en *Paralyfes* door den Wel Ed. Heer Berigter Waargenoomen (pag. 333. der Bekroonde *Verhandeling*,) heb ik der eersten geen 6 maalen, der laatsten maar eens behandeld; zoude die Ziekte mischien de overhand genoomen hebben sedert het gemeender misbruik van den Aalbesfen-wyn?

De

De *Morbi convulsivi* zyn in der daad thans menigvuldig, doch meest uit de *Pasfio hysterica*, en uit Wormen ontsiaande; de waare vallende Ziekte heb ik maar tweemaal behandeld, en geneezen door de *Valer. Sylvestris*.

De *Morbi inflammatorii* worden van Jaar tot Jaar menigvuldiger, het welk ik alleen aan de Aalbesfen-wyn toeschryf; want die Lyders, die zich aan deezen drank verflaaven, hebben op het afgetapte bloed eene *Crusta inflammatoria*; of by absentie derzelve, is het bloed zonder wei, beslaande de *Placenta* het gansche binnen.

De *Rachitis* valt hier zeldzaam voor.

De Geelzucht heb ik in 't geheel viermaalen behandeld, en tweemaal geneezen door het *Extract. Taraxaci* met *Pulv. Rhei* tot pillen gemaakt, en in eene ruime gifte gegeven; het my, door een myner Vrienden, in deeze Ziekte aangepreezene afkooksel der Hulstbladen, heb ik vruchteloos beproefd.

De *Hepatitis* heb ik in 't geheel nog niet behandeld.

De *Morbus niger HIPPOCRATIS*, door TISSOT zoo fraai beschreeven (*Epistolæ medico-practicæ*, Epist. I. pag. I.) heb ik tweemaal behandeld, eens in eene Jodinne.

Bloedingen uit den *Penis*, heb ik tweemaal waargenoomen, na eene voorafgegaane *Gonorrhoea Virulenta*.

Driemaal heb ik een *Hæmatemesis* door de gewoone middelen geneezen, en buiten deeze geene waargenoomen.

Bloedspuwingen vallen hier zelden voor; twee aanmerkelyke gevallen zal ik hier melden. Het eerste is van eene Bloedspuwing, die erfelyk scheen *ex labe materna*; de Vader was en is nog gezond, zyn Vrouw, kreeg eene Bloedspuwing, en stierf aan de Teering op haar 50 Jaar; de oudste Zoon en Dochter stierven aan dezelve Ziekte; de middelste Zoon kreeg den derden dag van zyn Huwlyk eene Bloedspuwing en stierf het volgende Jaar aan de Teering; de jongste Zoon spoog bloed op zyn 16 Jaar, en volgde zynen Broeder spoedig; eenigen tyd daarna verloor deeze Vader nog eene Dochter aan dezelve Ziekte; eene Dochter houd hy nog over reeds bejaard, doch dezelve ziet 'er zeer *Cachectisch* uit. Het tweede is van een Heer die tienmaal binnen agt dagen eene Bloedspuwing kreeg, zeven maalen gelaaten zynde, vond ik het bloed telkens met eene hevige *Crusta phlogistica* bedekt; hier op resolveerde ik de Aderlaatingen te staaken, en hem tweemaal daags een lood *Sal. mirab. Glauberi* in een glas water gesmolten te laten gebruiken; dit heeft hy gecontinueerd van de maand *September* 1779 af tot heden toe (zynde den 23 *December*,) en hy heeft sedert geene Bloedspuwing gehad, en is luchtig van borst, kan ruim den adem haalen, weet van geen hoest, en heeft goeden eetlust. De *Phthises pulmonales*, die volgens raport hier meer dan voorheen gevonden worden, zyn meest *catarrhales*.

Colyken uit koude, kwaade Spysverteering, en fcherpe Gal zyn hier menigvuldig: den *Ileus* heb ik eens behandeld; doch alle aangewende middelen waren vruchteloos. Het Colyk van *Poitou* is hier weinig bekend. *Herniosi* zyn 'er zeer veel; doch weinig met beknelde breuken.

Van de *Diabetes* hoort men in 't geheel niet.

Miskraamen in tegendeel vallen dikwyls te handelen. Gelyk ook de *Leucorrhoea*, en *Uteri prolapsus*.

Wegens de *Epidemische* Ziekten, kan ik nog het volgende melden:

In den Zomer van het Jaar 1774, regeerde hier de Rotkoorts, waar door veelen in 't graf gefleept zyn. In de maand *September* van dat Jaar begon ik hier te practizeeren, en in die zelfde maand werd ik by twee geroepen aan eene erge Rotkoorts liggende. Een deezer kreeg den Hik op den elfden dag, en hield denzelven tot den 17den dag; dit toeval kon voor een poos belet worden door het liggen van in warm water natgemaakte doeken op den buik. Op den 17den dag kwam 'er eene compleete *crisis* door het zweet, en zy genazen beiden, zonder byblyving van eenige kwaade gevolgen. Men heeft my bericht, dat men hier zelden waare Rotkoortfen grasfeerende gehad heeft: ook heb ik dezelve federt niet waargenoomen.

In 't Jaar 1776 werden de Kinderpokjes hier aangebragt door een vreemden Schipper, welke met deeze Ziekte onder de leden alhier aan-

kwam, want voor dien tyd wist men niets van dezelve. Deeze Ziekte was ongemeen zacht, zynde de *Variolæ* meest *discretæ*, en tastten ook eenige bejaarde Perfoonen aan; doch weinigen zyn 'er aan gestorven. Sedert zeven Jaaren was deeze Ziekte hier niet vernoomen, *Epidemisch* te grasfeeren; en volgens bericht, daar ik op meen te kunnen staat maaken, heerschen dezelve hier om de zes, doch meest om de zeven Jaaren zeer sterk.

In den Zomer van dat zelfde Jaar werden veele Kinderen, die van de *Variolæ* vry bleeven door eene *Febris scarlatina* aangetast, welke door eene *V. S.* en de *Methodus antiphlogistica* gelukkig genazen.

In den Herfst van 1777, waren veele Kinderen door den Kinkhoest geplaagd, welke by meest alle uit de maag ontstond, en door zachte *Emetica*, *Rhabarbarina*, en *Stomachica*, geneezen werd.

In den Herfst van dit Jaar werden veele menschen door eene *Angina catarrhalis* aangetast; doch by veelen voegde 'er zich eene vuurigheid by, veel overeenkomst hebbende met de *Rubeola*, of Roodvonk; eene Aderlaating na de volheid des pols en de omstandigheden der Lyderen verrigt, de *Methodus antiphlogistica* en het Keelmiddel der *Westkappelsche* Boeren; doch inzonderheid de *Acida oleosa*, waren de vermoogendste in deeze Ziekte. By de meesten waren de *Primæ viæ* vervuuld, en moesten door *Laxantia antiphlogistica* gezuiverd worden.

Die

Die op eene andere wyze behandeld werden stierven meest alle. In deezen Zomer heb ik twee Patienten, aan eene *Angina putrida* behandeld: Zy stierven den 4den dag, doch heb van geene anderen gehoord, die deeze zelfde Ziekte zouden gehad hebben; een derzelve was binnen 4 dagen uit Zwol gekomen.

Na dit Kort Bericht ga ik over, om eene schets te geeven van den Rooden Loop, die ons, beneffens veele andere plaatsen van ons Vaderland, en elders, zoo deerlyk getyfterd heeft.

Deeze droevige Ziekte, had zich volgens medegedeeld Bericht, sedert het Jaar 1727 of 1728, hier niet vertoond, wanneer dezelve zeer kwaadaartig was, en 'er veelen wegrukte.

Nochtans heb ik in het voorgaande Jaar in den Zomer, twee Lyders aan den waaren Rooden Loop behandeld, doch hebbe toen van geen meer gehoord: beide zyn ze geneezen, de een door de *Anima Rhei Rolfincii*, en de andere door den *Rheum* in *substantie*: ook zyn deeze tot nu toe van deeze Ziekte bevryd gebleeven, hoewel hun beider Vrouwen aan deeze Ziekte gestorven zyn.

Onze Roode Loop is dus begonnen, en heeft zich dus toegedraagen.

In de maand *Juny* begonden veele lieden te klaagen over krimpelingen in de Ingewanden, en een Buikloop van geele waterachtige stoffen, tot welken het eeten van gekookte onrype kruisbejen niet weinig zal toegebracht hebben; door
een

een braakmiddel uit de *Ipecacuanha*, of door de *Anima Rhei Rolfincii*, bedaarde dit spoedig. Den 3den dier maand werd ik geroepen by den Wel Ed. Heer D. A. D. V. oud 80 Jaaren, en zeer gezond van gestel, deeze had de graauwe Loop, en was de eerste dien ik daar aan behandelde; hy had wel eenige *Tenesmi*, doch in 't geheel geen pyn. Ik gaf Zyn Edele *Tinct. Rolfinciana*, daar na den *Cort. Simaroeba*, *Species. Diatragacanth. frigid.* een weinig *Rheum*, met de *Syr. Rosar. rubr.* tot een *Elect.* gemaakt, en genas hem gelukkig in weinig tyds. Hy behield nochtans eenigen tyd daar na eene loslyvigheid, welke voor eenige giften van de *Rad. Lopefiana* week.

Onze Luchtgesteldheid van dit Jaar veel overeenkomst hebbende met die van COPPENHAGE van het Jaar 1757, wanneer aldaar de Roode Loop heerschte, volgens Profesfor HEUERMAN; (ZIMMERMAN over den Rooden Loop pag. 32.) gaf ik myne vreeze aan eenige myner Vrienden te kennen; en inderdaad in de maand van *July* verhaalde men, dat 'er in de bogt, eene straat aan de Zee ten Zuid-Oosten gelegen, een aan den graauwen Loop, en een aan den Rooden Loop ziek lag, welke beiden, zoo ik my niet bedrieg, overleeden zyn. Op den hoek van dezelve straat en het Spui, werd ik voor het eerste gehaald by eene Vrouw die eenen pynelyken galachtigen Buikloop had, met *Tenesmi* verzeld, en welke wel haast in een Bloedloop veranderde. Op het menigvuldig eeten van roode Aalbesen, zoo zy zeide gekreegen had; dit zoude mogelijk kunnen zyn, zoo in de Aalbesen wurmpjes gevonden worden, gelyk een Heer van distinctie

finctie my verzekerd heeft: Ook schreef zeker Heer my uit *Amsterdam*, dat de Hoogduitsche Parnasfyns, hunne Jooden, om dezelve reden, het eeten van Aalbesfen verbooden hadden. De tweede, dien ik onderhanden kreeg; woonde op het Noordeinde van de Breedestraat, en was van de familie des geenen die in de bogt aan deeze Ziekte overleeden was, zynde waarschynlyk daar besmet geraakt. In 't begin scheen de Roode loop zich te bepaalen daar dezelve begonnen was, dan kort daar na verspreide zy zich door de gansche Stad.

De Wierdyk vlak aan Zee ten Oosten gelegen is gansch vry gebleeven, maar het Eiland ten Zuid-Oosten, de Keetendyk ten Zuiden, en het Noord, ten Noorden aan de Zee gelegen, in 't geheel niet. In het Westeinde of de Voorstad weet ik niet dat iemand aan den Rooden Loop geweest is; van vier à vyf heb ik gehoord in LUTJENBROEK, en een diergelyk getal in HEM, Dorpen een uur of anderhalf van onze Stad gelegen; deeze zyn ten minsten de laatsten in de Stad besmet geraakt, doch hebben de Ziekte niet voortgeplant; in de andere Dorpen heeft men van dezelve niet geweeten.

Ook weet ik niet dat een Jood, (die hier weinige zyn,) door deeze Ziekte bezocht is; het zelve heeft DAGNER waargenoomen, in den Rooden Loop van NYMEEGEN van 1736. (DEGENER *Hist. Medic. Dysent. Bilios. Contag. &c.* pag. 30.)

De geenen, die het eerste door deeze Ziekte werden aangetaft, hadden de toevallen het allerhe-

hevigste, en inzonderheid in deeze nabuurschap, daar deeze Ziekte begonnen was; iets zulks had SYDENHAM te LONDON waargenoomen in den Rooden Loop van 1670, en zegt: zulks de *Epidemische* Ziekten eigen te zyn in hun begin (SYDENH. *Opera* in 8vo m. pag. 224.) DEGNER heeft het tegendeel van den *Nymëegsche* Rooden Loop aangeteekend (*L. c.* pag. 30.)

Nochtans moet ik ook aanmerken, dat alle, die geduurende deeze besmetting den Buikloop hadden, niet alle aan den waaren Rooden Loop onderhevig waren; want eenigen hadden den graauwen Loop; anderen, doch weinigen, hadden een Spysloop; anderen loosden een menigte zwarte stoffen, als of zy *martialia* gebruikt hadden; anderen hadden een gewoonen Buikloop; anderen een pynelyken Buikloop met *Tenesmi*, zonder bloed, welke men *Diarrhoea Dysenteroides* zoude kunnen noemen; alle deeze genazen gemakkelyk door de gewoone middelen, en inzonderheid was de *Radix Lopefiana*, *præmissis præmittendis*, van een groot nut.

In 't laatste van *October* begon dezelve te verminderen, doch in 't midden van *November* hoorde men van verscheidene nieuwe Lyderen, waar van eenige stierven; dan, by de geenen, die ik onderhanden kreeg, vond ik de toevallen lang zoo zwaar niet, als eenige weeken te vooren by andere Lyderen. In *December* heb ik 'er nog drie onderhanden gehad, waar van twee in een huis, daar weinige dagen te vooren een aan den Rooden Loop overleeden was. Thans op het Noord zyn 'er twee in een huis aan den Rooden Loop geweest, waar van eene reeds overleeden, en de

de andere zeer slecht is, beide door een beunhaas geholpen.

Wat nu de Ziekte zelve aanbelangt, deeze dunkt my allergevoeglykst te kunnen verdeeld worden in eenen kwaadaartigen, en in eenen zachtaartigen Rooden Loop.

Die door den kwaadaartigen Rooden Loop werden aangetast, hadden sommigen, eenige dagen te vooren, een rommeling in den Buik met dunne afgang; anderen een hardnekkige opstopping van afgang, waar op dan somtyds in een oogenblik menigvuldige afgangen volgden, wel tien à twaalf maalen in een uur, van eene groene, somtyds bruine waterachtige stinkende stof. Reeds in den beginne klaagden deeze Lyders over zwaare hoofdpyn, pyn voor het hart, en in de Ingewanden, en pynelyke aanpersing op de blaas; kwaaden smaak in den mond; neiging tot braaken, of wel wezenlyke braakingen van eene groene flymerige, ook wel geele stoffen, zonder verligting; de tong was droog en vuil; by sommigen was de pols ten eersten vol en Koortsig, by anderen klein en snel; meerendeels binnen 24, somtyds binnen 12 uren, loosden zy bloederige galachtige stoffen, of gul bloed met velletjes, als schraapsel van den binnensten rok der darmen, ook wel slym en bloed, doch altoos weinig teffens, en alle oogenblikken, met de hevigste persing van de Waereld, als of alle de Ingewanden te gelyk wilden uitkomen. Deeze Lyders hadden eenen onleschbaare dorst, en eene volstrekte onmooglykheid om te wateren, hoewel zy geduurige aanpersing hadden. Ook hadden zy een afkeer van alle spyzen hoe genaamd,

naamd, en alles wat zy gebruikten scheen den Loop aan te zetten met de allerysfelykfte pynen van de Waereld, en het gevoel van eene brandende hitte in de maag. Somtyds vertoonden zich in den afgang als kleine vetklontjes, en brokjes vleesch. By veelen bleeven de krachten tot verwondering eenige dagen stand houden, met eenen vollen pols, zoo dat deeze gemeenelyk uit het bed opstonden, om hunne vuiligheid te ontlasten; ja sommigen zaten zoo lang op den stoel, als het bed geschud wierd.

Anderen nochtans kreegen den derden dag reeds een verval van krachten, een aanhouden den Hik, en eene volkomene slaapeloosheid, dan werd de pols flauw, vervolgens naauwlyks voelbaar; het koude zweet brak hun uit, de handen, voeten en neus werden koud, het aangezicht rood, de pyn minderde, zy werden befeffenloos en doodelyk benaauwd; de bloedige, rottige stoffen liepen hun ongevoelig af met een onverdragelyken stank, en zy stierven den 6den of 7den dag: anderen waren met al deeze toevallen wel by kennis, en hielden het tot ieders verwondering tot den 10den of 11den dag uit. Andere Lyders wederom, hadden in 't geheel weinig of geen Koorts, en goeden eetlust; doch op den 7den of 9den dag kreegen zy den Hik, en waren welgemoed, hoewel de ledematen langzaam hand koud wierden, tot hun dood toe, welke gemeenelyk op den 11den dag voorviel, by eenigen den 14den dag; andere hadden bovengemelde toevallen met eene *Febris remittens*, somtyds *Intermittens tertiana*, zonder Hik; doch klaagden den 7den dag over pyn in de keel en belette doorzwelging, zynde de *Tonsillæ* eenigszins

zins ontstookten, en stierven den 11den dag. Weinigen kreegen den 9den dag de witte, anderen de geele Sprouw, en den 11den, 14den, of 17den dag stierven zy, hunne deekens plukken-
de met een *Hippocratisch* aanzicht. Een my-
ner Lyderen had de zwarte Sprouw; deeze is
ook de eenigste geweest, wiens afgang en water
zwart waren; hy heeft nochtans vyf dagen daar
na geleefd, zynde de Sprouw afgevallen; de pis
en afgang meer ten goede veranderd, en niet
meer zwart. Ik had hem den *Cortex* met de *Acid-*
da laten gebruiken; doch door onpasclykheid
verhinderd zynde, heb ik hem tot het laatste
toe niet kunnen bedienen. Eenigen loosden op
het laatste lange doode wormen: het is onbe-
grypelyk wat menigte vochten in deeze Clas-
se door den afgang ontlast zyn; ook liepen de Cly-
steeren by deeze Lyderen terstond weg.

Die eenen zachttaartigen Rooden Loop hadden,
moet ik in twee soorten verdeelen: in Lyders
die aan eene galachtige (*Dysenteria biliosa*) en
in die aan eenen slymerigen Rooden Loop (*Dy-*
senteria mucosa [*]) ziek waren.

By het eerste soort deden zich de volgende
Toevallen op:

Deeze Lyders kreegen eene huivering, pyn in
den rug, en ledemaaten; sommige klaagden over
eene leelyken smaak in den mond, met walging
en pooging tot braaken, somtyds weezenlyke
braakingen, van eene groene, geele of slyme-
rige

[*] Vergeleeken met het Bericht van den Heere
BERNS, III. St. bl. 259.]

rige stoffe; anderen hadden niets van dit alles; sommigen hadden hoofdpyn met Koorts, de meesten niet, zynde de pols zeer natuurlyk; dan volgden eenige zwaare snydingen in den buik met zwaare stinkende afgang, meerendeel van eene bruine kleur, verzeld met benaauwdheid *circa Præcordia*; somtyds was de afgang veel kleurig. Daar na kreegen zy geduurige persingen, en loosden weinig teffens met hevige pynen, en vermoeidheid in de leden; de afgang was dan galachtig met bloed vermengd; daar op gal, bloed en velletjes onder malkander; somtyds leevende en doode wormen; somtyds aarsmaden; dikwyls was de stof schuimig en stonk meest altyd vreesfelyk; zy loosden ook veele winden van onderen en van boven; by eenigen was de tong vochtig, by anderen droog en beflag, en dan waren zy dorstig. De pis was in den beginne by de meesten weinig en brandig; doch vermeerderde daarna met vermindering der afgang, die wel 40 a 50 ten getale in een etmaal waren, en werd den 4den of 7den dag troebel; latende den 11den of 14den dag eene zetting vallen als roode geklopte steen. By de geenen die Koorts gehad hadden hield deeze dan op, en alle voelden eene merkelyke verligting van toevallen; anderen zweetten met verligting; eenigen hadden de *Crisis* zeer zwaar, zoo dat men dikwyls by hen den dood te gemoet zag, en men uit het water niet konde oordeelen, door dien zy het lieten afloopen, te zwak zynde om zich op te rechten. Eenigen hadden geenen eetlust; anderen wel: de slaap was doorgaans zeer gering. De afgang werd daar na niet meer met bloed geleverd, maar bleef somtyds dun, groen en met velletjes; nochtans genazen deeze spoedig;

dig; andere namen wel toe in krachten, doch hun afgang was dan eens natuurlyk gebonden, dan eens weder bloederig en vellig, ook wel met wormen; en waren moeielyk tot eene volkomene geneezing te brengen; anderen wederom behielden eene loslyvigheid; anderen klaagden na hunne herstelling van loomheid, pyn in de beenen, en zucht in dezelve, en moeielykheid in 't gaan; sommige kinderen laboreerden lang aan eene uitzakking des Endeldarms.

By de *Dysenteria mucosa* vond ik de volgende Toevallen:

Sommigen hadden huivering, walging, kwaaden smaak en droogte in den mond; anderen gevoelden niets van dit alles. De pols was by allen zeer natuurlyk, de eetlust by de meesten goed; eerst kreegen zy eenige dunne afgangen, met zwaare buikpyn, daar na persing weinig te gelyk loozende, en niet dan wat slym hier en daar met bloed geverwd; somtyds bloed met velle, tjes; tusfschen beiden ook wel geele gebondene stoffen, of wel eene lillige substantie, veel al na gelei van Vleesch gelykende; alle deeze Lyders werden spoedig geneezen, en bleeven gedurende de Ziekte hunne krachten behouden; ook waren de buikpylen niet aanhoudende, en de pis werd in eene behoorlyke hoeveelheid geloosd.

De *Prognosis* was in onzen Rooden Loop zeer onzeker; dit kan ik nochtans melden: de geenen die in den galachtigen Rooden Loop in den beginne wormen loosden, die het meeste water door de piswegen kwyt raakten, die weinig of
H h h 2 geen

geen Koorts hadden, by welken de pis den 7den dag zette, werden spoedig geneezen: het zweeten, wanneer het uit de natuur voortkwam, was zeer nuttig; die het meeste hoofdpyn hadden, genazen het moeijelykste.

Het loozen van vet of Vleeschklompjes was doodelyk.

Een spoedig verval van krachten, fchielyk op elkander komende benaauwdheid, de belette doorzwelging door eene ligte ontsteeking der *Tonsillæ*, de Sprouw, het zy wat foort het ook was: de flaauwheid van stem, holle oogen, koude neus, handen en voeten, het plukken der deekens, een aanhoudende hik, het wegloopen der Clysteeren, een cadavereuse stank der ontlaste stoffen, het onwillig afloopen derzelven, duiden eenen aannaderenden dood aan de zwakke scheurbuikige, en diergelyke ziekelyke gestellen; ook volbloedige en zwaarlyvige menschen liepen het grootste gevaar. De Ziekte heeft meest kinderen aangetast, en die in den bloei hunnes levens waren.

Noch *Furunculi*, noch *Pustulæ*, noch *Purpura rubra*, of diergelyke uitslag, noch bloed-braaken, door DEGNER in den *Nymeegschen Rooden Loop* waargenoomen, heb ik by eenen myner Lyderen gezien, (DEGNER *L. c.* pag. 23 en 26).

Geduurende het grasfeeren van onzen Rooden Loop vertoonde zich by anderen, die van den Rooden Loop bevryd bleeven, eene *Febris biliosa autumnalis*, die verscheiden wegsleepte en van een rottigen aart was; gantsch anders was het
het

het te NYMEGEN in 1736. (DEGNER L. c. pag. 32.) wanneer, buiten den Rooden Loop, zich geene Ziekten vertoonden. Eene Vrouw aan de derdendaagsche Koorts laboreerende, kreeg den Rooden Loop, en des niet tegenstaande bleef de Koorts naauwkeurig zynen loop houden tot aan haar dood toe, welke op den 17den dag voorviel.

Wat de oorzaaken aangaat, waar door de Roode Loop hier zoo gewoed heeft, zal ik niet nagaan, dewyl ik my dan in loutere gisfingen zoude moeten inlaten; want het geen wy hier voor oorzaaken mischien zouden opgeeven, zal op andere plaats en geen nadeel toegebracht hebben, en vice versa; dus zal ik liever tot de geneezing overgaan, en de manier voordraagen, welke ik daar in gehouden heb.

Deeze is verschillende geweest, naar maate van de gesteldheid, den ouderdom, toevallen der Lyderen, en den tyd op welken ik by hen geroepen werd; in 't algemeen ben ik op de volgende wyze in den galachtigen Rooden Loop te werk gegaan:

Wanneer 'er walging, poogingen tot braaken of wezenlyke braaking plaats had, en ik geene *Contra-indicantia* waarnam, gaf ik terstond een braakmiddel uit *Ipecacuanha*, somtyds met den *Tartarus emeticus* vermengd; wanneer dit somtyds, by herhaaling, eene goede uitwerking gehad had, schreef ik een *Laxans* voor uit de *Tamarinden*, *Manna*, *Fol. Senn. Salia media*; *Cremor. Tart.* somtyds vermengd met een weinig *Rheum*; want de *Rheum* op zich zelfs, of de

Anima Rhei Rolfincii, daar DEGNER (L. c. pag. 271.) te NYMEGEN zoo veel wonderen mede gedaan heeft, heb ik meer schadelyk dan voordeelig bevonden; somtyds wanneer eene hardnekkige opstopping was vooraf gegaan, gaf ik *Rheum* met de *Calomel Turquet.* met zeer goed gevolg: met deeze middelen hield ik zoo lang aan, tot dat de rottige Galstoffen behoorlyk ontlast waren; telkens nochtans 'savonds gaf ik volgens de methode van SYDENHAM (L. c. pag. 228. & seqq.) eenige druppel van het *Laud. Liquidum*; dan, wanneer na eenige dagen de pynen niet verminderden, en de Bloedloop vermeerderde, ging ik tot grootere giften van het *Opium* over, zoo dat ik tot 6 en 7 greinen *Laud. Opiat.* ben opgeklommen; en dit was noodzakelyk om de krachten der Lyderen te behouden, en om den Bloedloop en pyn, die naar de gewoone middelen niet wilden luisteren, zoo 'er het *Opium* niet mede vermengd was, te doen bedaaren. Door deeze gemelde giften sliepen de Lyders nog weinig.

Het nut van het *Opium* in deeze Ziekte, is reeds van over lang, en wordt nog daaglyks waargenoomen; SYDENHAM, WILLIS, VALK, in den Rooden Loop van CAMPEN 1730, RODDE in den Rooden Loop van ZWOL 1747, HEUERMAN in dien van COPPENHAGEN en KELLENHUSEN 1757 en 1765, en de Geneesheeren van HARLINGEN in dien van 1779, volgens Bericht van DE REUS, hebben 'er groot nut van gezien, wanneer andere middelen vruchteloos waren. Wanneer de pynen meest bedaard waren gaf ik dikwyls daags kleine giften van den *Cremor Tartari*. Wanneer *Adstringentia* gegeven werden,

eer

eer de eerste wegen behoorlyk van de zondigende stoffe ontlast waren, verwekten dezelve doodelyke benaauwdheid; ja dezelve waren meereendeels van geen nut, dan in een gevorderden staat van de Ziekte; de stoppende Middelen die ik, behalven, en te gelyk met het *Opium*, gebruikte, bestonden, uit de *Solutio Rad. Salep*, *Gum. Arab.* de *Ipecacuanha* afgekookt, met een weinig *Tinct. Rhei aquosa*, *Cort. Simarouba*; de *Bellus armena* in eene groote gifte, volgens de Waarneemingen van VAN SWIETEN (*Comment. T. I. pag. 128.*) De *Cascarilla*, noch *Catechu* konden myne Lyders niet verdraagen; noch ook het *Vitrum Antimonii ceratum*, het welk doodelyke benaauwdheid verwekte; de *Rad. Lopez.* was volstrekt van geen nut in onzen waaren Rocden Loop; dan de Caneel spande boven al de kroon, wanneer 'er een verval van krachten was, en 'er zich teekens opdedden van eene beginnende *Gangraena intestinorum*; ja zelfs heb ik door proeven, op gal genoomen, bevonden, dat de *Tinct. Cinnamomi* de rotting meer wederstaat dan de *Cortex Peruvianus*, dien ik in deezen staat der Ziekte ook gebruikt heb met *Vinum Rhenanum*. Wanneer ik by de Lyders eene hevige pyn in de Ingewanden, gepaard vond met eenen vollen harden pols, maakte ik gebruik van herhaalde Aderlaatingen; ik vond het bloed altoos met eene sterke *Crusta phlogistica* bezet; intuschen liet ik opgenoemde middelen vlytig gebruiken. De *Clysmata* die ik liet appliceeren, bestonden uit styffel water, aftreksel van Camillenbloemen, afkookfels van verzachtende kruiden, Lyn-oly, Salep en Arabische Gom in water gesmolten en zoet wei, meerendeels met *Laud.*
Li-

Liquid. Syd. De levensregel dien ik voorschreef was als volgt: De zindelykheid liet ik zoo veel mogelyk in acht neemen, den Lyder en het bed dikwyls verschoonen, de vuiligheid terstond wegbrengen, de vertrekken luchtig houden, geduurig azyn branden, en den zieken by aanhoudenheid opbeuren. Hunne spys en drank was, appelen, peeren, pruimen zoo gekookt, gestoofd, als gebraden, rype fruiten, de melk-pap van Dr. RUTHERFORT, by BUCHAN beschreeven (*Huisfelyke Geneeskunde*, bladz. 404.) bier en brood, karnemelk, zoetwei, dun verscbier, doch niet gebotteld, Camillen en Vlierbloemen- Thee, garstewater met Citroen, *Cremor. Tart.* of azyn met suiker, en moezelwyn met water verlengd. Veelen dronken buiten myn weten koud regenwater; en ik heb 'er meer goede dan kwaade uitwerkingen van gezien. Wyn, noch Candeel, noch Vleeschsoepe, stond ik niet, dan in den gevorderden staat der Ziekte, toe.

In de *Dysenteria mucosa* gaf ik, zoo 'er walging was, den *Tartarus emeticus* in vocht gesmolten; deeze deed veele taaie slymen loozen, zoo 'er geene walging was; maar de tong vuil en beslaagen zynde, gaf ik de *Anima Rhei Rolfincii*, die in deeze soort van Rooden Loop volmaakt voldeet; zoo dat ik dikwyls niets anders tot de geneezing noodig had: bleeven nochtans de pynen aanhouden, of indien de tong niet beslagen en de eetlust goed was, gaf ik ten eersten, *Decocta* uit de *Althaea*, *Sem. Lini*, *Malva*, *Capit. Papav. albor. Solut.* & *Mucilagin.* *Gum. Arab.* *Tragacanth.* *Rad. Salep.* de *Clysmata* bestonden uit

uit dezelfde middelen: bleef de afgang des niet tegenstaande pynelyk, bloedig en flymerig, gaf ik poeders, bestaande uit *Gum. Arab. Alumen crudum*, met een weinig *Opium*; en door deeze middelen heb ik al myne Lyders, door de *Dysenteria mucosa* aangetast, geneezen.

Voor de Toevallen heb ik geene byzondere geneeswyze gebruikt; want de Ziekte wykende verdweenen deeze ook. Een man van de *Dysenteria mucosa* geneezen, werd door een lastigen *tenesmus* zonder ontlasting geplaagd; ik vond den pols hard, en deed hem tweemaal Aderlaaten, waar op dit terstond bedaarde. Een Lyder van eenen ergen galachtigen Rooden Loop geneezen, kreeg acht dagen daar na een gevoel van zwaarte in de regte zyde van den buik, en loosde kort daar op een menigte zuiver bloed met verligting: dit hield drie dagen aan, en verzwakte hem sterk; doch binnen twee dagen genas ik hem volkomen door eenige giften van het *Aqua Rabelii* in water verlengd.

Geene myner Lyderen, die geneezen waren, zyn ingestort.

De Voorbehoedmiddelen, die ik die geenen aanprees, die van de Ziekte nog vry bleeven, bestonden, in het zoo veel mogelyk myden der besmette Persoonen, zoo niet, zich veel met azyn te wasschen, aan het zelve of aan het *Eau de Luce* te ruiken, wanneer zy by de zieken waren; weinig Vleesch en Visch, doch veel groenten en rype vruchten te eeten: dagelyks een a twee lepels van de *Anima Rhei Rolfincii*, of

H h h 5   200

zoo zy dit niet konden gebruiken, pillen van *Rhabarber* gemaakt, en indien zy hardlyvig waren, en van een galachtig gestel den *Cremor Tart.* of *Pulpa Tamarindor.* en in 't algemeen een glas goeden Wyn, byzonder moesfel of Rynschen Wyn te drinken. Deezen Zomer heb ik met myne Vrouw en Familie een menigte ryp fruit gegeten, en ik heb dagelyks een goed glaasje Moesfelwyn gedronken; en God lof, tot nog toe is geen van ons allen door den Rooden Loop aangetast geweest.

In dit Bericht heb ik liever ruuw de waarheid willen voordraagen, dan dezelve door eenen sierlyker styl misfchien te kort te doen.

(was geteekend)

J. R O B O L, *Med. Doct.*

ENCKHUISEN,

den 20 December

1779.

N A B E R I C H T [*].

Bl. 817. *Behalven de Looijeryen en eene Zeepziedery, te voegen: als ook de Smeersmelteryen.*

Bl.

[*] Van Verbeteringen op ENCKHUIZEN, welke de goedgunstige Leezer, op de aangewezenen plaatsen, gelieve op te merken.]

Bl. 817. *Het getal der Inwoonderen op 8 à 9000. begroot, moet zyn: 7 à 8000; zynde het getal, sedert eenige Jaaren, merkelyk afgenomen.*

Bl. 818. *De Turf, sedert eenige Jaaren, zeer brak en zwavelachtig, moet zyn: brak, met ammoniacale dampen bezwangerd.*

Bl. 821. *Heete Stooven onder de Voeten, veelal met zwavel en salpeterachtige Koolen voorzien, moet zyn: veelal met dampige Koolen voorzien, welke dampen, volgens de Proeven van wylen den Hoog Leeraar GAUBIUS in zyn Scheikundig Collegie genoomen, en door my dikwyls herhaald, een waar Ammoniac-zout uitleveren, en dus der Gezondheid zeer nadeelig moeten zyn. Verscheidene Lieden hebben daar door eenen lastigen droogen Hoest gekreegen.*

Bl. 832, 841. *Op de Vraage, of 'er in de Stad geene byzondere gelegenheid geweest zy tot den Rooden-Loop in 1779; en of men de oorzaak ook, gelyk op andere plaatsen, aan de uitwatering der Veenplassen, of diergelyke konde toeschryven. Hier op dient: wat het laatste aangaat, dat al ons Binnen-water, tusfchen de Graslanden, zuiver Hemelwater zy, waar van het overtolige door de Watermolens wordt weggemaalen; dat wy hierömtrent geen Veengrond hebben, als by BERKHOUT, een Dorp niet ver van HOORN gelegen; hoewel het uitgeveende aanstonds met nieuwen modder wordt aangevuld; doch nadere aanleidende oorzaaken zoude men misfchien in het volgende kunnen zoeken*

ken. In het Jaar 1778. is de Schutsluis, onder het Zuiderspui, midden in den Zomer vermaakt; dus moest de Zuiderhavendyk, welkers Water door gemelde Sluis met de Zuiderzee gemeenschap heeft, en tegen den voor veele Jaaren gedempten Noorderhavendyk stuit, droog gemaakt worden; 't geen veel stank verwekte. In het volgende Jaar is het Deensche hoofd, [zie *Tegenw. Staat van HOLLAND V.D. bl. 449. Grondteekening der Stad ENCKHUIZEN*,] aan den ingang der Zuiderhaven aangehoogd met modder uit die Haven, welke, om deszelfs ondiepte, byna dagelyks wordt uitgebaggerd. Wanneer men nu bedenkt, dat de Roode-Loop zich dat Jaar in de bogt aan het Zuiderspui vertoond, en in de nabygelegene huizen sterk gewoed heeft, ja zeer kwaadaartig geweest is, zal het aangewezene, gepaard met de Weêrsgesteldheid, en de gewoone Levenswyze onzer Inwoonderen, mischien zoo onaanneemelyk niet voorkomen. — Ik herinnere my nog, dat by aanhooring van zeekeren Dyk buiten HOORN, korte Jaaren geleeden, in ZWART KERKJE en bygelegene Gehuchten, eene doodelyke Ziekte, (van welken aart is my onbekend,) geheerscht heeft.

LIJST der OVERLEEDENEN te ENCK-
HUIZEN [*], in 't Jaar 1779.

In January	16	Dooden.
— February	20	— —
— Maart	18	— —
— April	29	— —
— Mey	11	— —
— Juny	17	— —
— July	18	— —
— Augustus	38	— —
— September	110	— —
— October	109	— —
— November	61	— —
— December	42	— —
		489 Dooden.

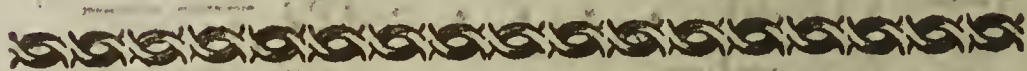
[*] Vergeleeken met de *Gen. Nat. en Huish. Kund.*
Jaarboeken, III. D. II. St. bl. 14.]

KORT BELOOP
VAN DE
ZIEKTE N,
LIGGING EN LEVENSWYZE DER
INWOONDEREN TE
SCHAGEN.

DOOR DEN WEL ED. GESTR. HEER
N. BARSINGERHORN,

Med. Doct. enz. enz.

Het beloop der Ziekten, die onder SCHAGEN ook gegrasfeerd hebben in 1779, zyn vooral de Scheurbuik, hier eene Landziekte, gelijk zulks genoegzaam blykt uit de vuile, zwarte en losse tanden, als ook de *Rheumatismus*, *Catarrhus*, *Paralyses*, *Odontalgia*, *Hernia* &c.

De grasfeerende Koortsen zyn veel al met koude begonnen, gevolgd door eene brandende hitte, of ook wel door zweeten, en dat wel de twee of drie eerste dagen om den anderen dag, wanneer die dan veranderden in eene geduurige brandende Koorts met koude grillingen, en pyn in het hoofd, en alzoo continueerende tot den einde toe; veel nalaatende eene dikte in den buik, dikke beenen, *Leucophlematia*, &c.

Het

Het Water was den eenen dag helder, en dat wel onbepaald, 't welk den anderen dag troebel en zoo blyvende, of eene zetting formeerende, van kleur als poeder van rood coraal was.

De Dorst was van den beginne tegenwoordig tot den einde toe met eene beslagene tong.

De Eetlust hield aanstonds op, en verscheiden klaagden over eenen zoeten walgelyken smaak in den mond.

De Pols was driftig, den eenen tyd sterker dan den anderen.

Verscheiden zyn bezet geweest, met eene zee-re Keel, zoo dat 'er naauwlyks iets door konde pasfeeren.

Anderen klaagden weder in de verheffing van de Koorts van groote benaauwdheid voor het hart en sterke walging zonder braaken.

Anderen wederom konden geen eierlepeltje vol gebruiken, of moesten aanstonds overgeeven, dan eens een taaie slym, dan eens gal, dan met bloed verzeld, en eene enkele reis bloed alleen.

Sommigen kreegen geen afgang, anderen maa-tig, anderen wederom sterk, en als dezelve niet al te sterk was, dat de krachten 'er te veel door verminderden, bragt dezelve verligting voor de Lyderen aan.

Veelen konden niet slaapen, uitgenoomen we-nigen, die in den beginne daar mede zoo sterk over-

overvallen werden, dat men moeite had, haar wakker te maaken en te houden.

De Diarrhææ & Dysenteriaë hebben geene teekens van door besmetting of *Epidemisch* geregeerd te hebben, vertoond.

Dat het getal der Dooden, of minder, of meerder is geweest, als in voorgige Jaaren, blykt uit de volgende Lyft:

In 't Jaar 1770	zyn Gestorven	35	Perſoonen.
1771		32	
1772		41	
1773		43	
1774		28	
1775		49	
1776		66	
1777		55	
1778		48	
1779		65	

De Ligging der plaats is twee uren ten Zuiden en anderhalf uur ten Westen van de Zee, met zeer weinig bosſchen of houtgewas rondſom zich bezet, altemaal in kleigronden, waar van het meeste weid of groet Land is, en het minste bebouwd, of beploegd wordt, doorsneeden met Slooten of Wateringen, waar in ſtilſtaande water, dat in den Zomertyd (als het niet veel regent) zout is, door het intappen van water door **NAAUWERNA**, voor drinken van het Vee.

De Spys is by den gemeenen Man gerookt of gezouten Spek, gezouten Runder-Vleesch, veel Roggen Brood, Aardäppelen, Kool, Paard-Boonen [*], Gort, Erwtē, ongereezene Koe-ken, maar zeer weinige Groenten.

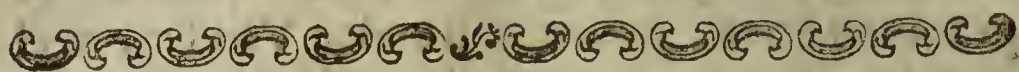
De dagelyksche drank is Koffy en Thee; 't welk in veele huizen dagelyks wel vier of vyfmaal ingeslorpt wordt; wordende 'er zeer we-
nig Bier gedronkē, als door den Landman in den Hooi en Scheertyd van het zoogenaamde dunne Bier.

[*] Zie op dit Artikel de Prysverhandeling; bl. 417.
not. 8.]

VIERDE CLASSE.

VAN DE
PROVINCIE
FRIESLAND [*]
EN
GRONINGEN.

BERICHT
VAN DE
GELEGENHEID, ZIEKTEN, LE-
VENSWYZE, OVERLEEDE-
NEN, ENZ. TE

FRANEKER,

DOOR DEN WEL ED. HEER

A. Y P E Y;

A. L. M. *Ph. & Med. Doctor, Botan. & Med.
Leg. Lector.*

De Stad FRANEKER in WESTERGO ligt ruim
anderhalf uur gaans ten Noord-Westen van
HAR-

[*] De *Societeit* heeft tot heden, niet tegenstaande
alle haare herhaalde aangewende poogingen, geene
andere

HARLINGEN, en heeft de *Wadden*, ongeveer op denzelfden afstand, van zich ten Westen en Noord-Westen. Haare ligging is eene vruchtbare Landstreek, die meest in Weilanden, en voor een groot gedeelte uit hoog Land, doch ook gedeeltelyk uit laag Land bestaat, wegens de uitgegraavene kleigronden tot de Steenbakkerijen. De bovengrond is altemaal klei of leemachtig, tot eene diepte van vier of vyf voeten, wanneer men onder denzelven eenen vasten zandgrond vindt. Geduurende den Wintertyd loopen de laage Landen, welke niet in Polders liggen, een of anderhalven voet onder water; maar veele zoodanige Landen worden ook door Watermolens droog gehouden; terwyl in *Maart* of ten hoogsten in *April* alle Landen door het zakken van het binnen-water droog zyn. De gemeene Velden zyn in den Winter, als het water op het hoogste is, door elkanderen op hunne hoogste plaatsen ruim een halven voet boven het binnen-water, en in den Zomer, vooral zoo het sterk droogt, twee of drie voeten boven het genoemde water verheven. Naar den Zee-kant zyn de Landen, die aldaar meest tot den Graanbouw dienen, ruim een of anderhalven voet hooger, maar naar het Oosten en Zuid-Oosten meerendeels laager.

In den omtrek der Stad zyn in het geheel
geene

andere *Berichten* van deeze *Provincie* kunnen bekomen, dan die heden worden medegedeeld; zynde zy van dat van HARLINGEN door den Dood van den Wel Ed. Heere S. STINSTRA, *Med. Doctor* aldaar, in het begin van dit Jaar, en wegens SNEEK, door dien van den Wel Ed. Heere M. VAN PHELSUM, *Med. Doctor* mede aldaar, in het Jaar 1779 reeds Overleeden, beroofd geworden.]

geene groote wateren, maar alleen slooten en vaarten, die tot den Scheepvaart dienen. Moerasfige plaatsen zyn 'er ook niet, uitgezonderd veele ondiepe slooten, die in den Zomertyd door de droogte van water ontbloomt veel kwaade dampen opgeeven. Dan inzonderheid heeft men veel nadeel van de modderige Wallen der vaarten en slooten, welke daar mede gemeenschap hebben; 't geen moet beschouwd worden als een der grootste nadeelen der anderszins gunstige ligging van het hooge gedeelte van WESTERGO. Hier door wordt immers de lucht in den Nazomer, dien gevaarlyksten tyd des Jaars, met veele bedorvene dampen vervuld, 't geen in de laagere deelen onzer *Provincie* geen plaats kan hebben, dewyl de Landen, aldaar veel minder boven het water verheven, zonder zoodanige modderige onderwallen zyn.

De nadeelen deezer modderige en moerasfige Wallen worden ondertusschen voornamelyk voortgebragt door het byna Jaarlyks binnen loopende zoute water. FRIESLAND heeft namelyk, eenige weinige *Grietenyen* uitgezonderd, een algemeen waterpeil; 't geen geschikt voor de allerlaagste Landen, de wateren in de hoogere Landen veel te laag maakt, en gelegenheid geeft, dat het Zeewater, voornamelyk door het lekken en geduurig schutten der Harlinger Sluizen, byna alle Jaaren in eene groote menigte binnen loopt. Hier door is het water rondsom onze Stad doorgaans van *Mey* of *July* tot aan *November* zout, en dus moeten noodzakelyk alle die nadeelige gevolgen ontstaan, die uit de vermenging van zoet en zout water natuurlyk voortvloeijen; en hier uit ontstaan, dat het Zeezout in

in eene kleine maate by zoet water gemengd, het bederf van het zelve en der daar aan bloot gestelde stoffen niet alleen niet verhindert, maar in tegendeel ten hoogsten vermeerdert: gelyk uit de proeven van den Grooten PRINGLE, en de ondervinding aan de Zeeuwsche stroomen overbekend is. Uit dezelfde oorzaak is het water der grachten in de meeste VRIESSCHE Steden, gedurende den Zomer, altoos in een staat van rotting, zeer drabbig en stinkende, altoos erger, naar maate het water laager wordt gehouden. Deeze zaak is derhalven voor FRIESLAND van groot aanbelang, en het zou ten uitersten noodig zyn, de krachtigste middelen aan te wenden om dit binnen loopen van zout water te beletten; 'tgeen ook zeer wel zou volbragt kunnen worden.

Wegens den modderigen kleigrond is het putwater doorgaans hard en onbekwaam tot drank, zoo dat ten dien einde het regenwater alleen goed is. By gebrek van goed water in den Zomer, zyn derhalven de arme lieden dikwyls genoodzaakt zich met allerlei drabbig en tot rotting hellend water te behelpen, 'tgeen even, als de voorgaande oorzaak eene rede is om Rotziekten te veroorzaaken, of ten minsten dezelve te verergeren.

Wat de Levenswyze aangaat, dezelve is onder de fatzoendelykste Inwoonders zeer gezond; meestal uit versich Vleesch, Visch, Groenten en Vruchten bestaande. Het Pekel-vleesch wordt hier niet onmaatig genuttigd, dan mogelyk by sommigen van den middelstand, die tef-

fens te veel Erwten, Koeken en andere Meel-
spyzen, zonder genoegzaam versc'h Vleesch
en Groenten gebruiken. De gemeene man
moet zich meerendeels met Aardäppelen behel-
pen. Het Thee drinken is ook zeer in gebruik
en niet minder de Koffy, welke in FRIESLAND
zelden van de beste soort wordt gedronken. Het
misbruik van Jenever onder de Mannen is hier
gelyk te HARLINGEN zeer groot; doch het drin-
ken van een gezet romertje onder de Vrouwen,
'twelk te HARLINGEN, ten minsten onder de
welopgevoede perfoonen ook geen plaats heeft,
is, zoo veel ik weete, te FRANEKER in 't ge-
heel niet in gebruik: hoewel 'er ook, gelyk
overal, Vrouwen gevonden worden, die zich in
den drank te buiten gaan. De Suiker wordt
hier ook niet misbruikt; terwyl een maatig ge-
bruik van dit bederfweierend zout zeer veel lofs-
fchynt te verdienen. Veele perfoonen, zelfs
van den geringeren stand, eeten veel Bry, ge-
kookt uit Gort en Karnemelk, 't welk voorze-
ker een zeer heilzaam voedsel verschaft. Einde-
lyk is de Kropfalade hier in den Zomer zeer goed
koop, en het voornaamste avond-ceten, zoo
van den gegoedsten als van den geringeren Bur-
ger; welke spyze, zoo door haar verkoelend,
als door haar bederfweierend vermogen, een
der beste voorbehoedende middelen verschaft.
Gelyk in geheel FRIESLAND, dus is ook te FRA-
NEKER de waare Steen der blaaze een zeer zeld-
zaam ongemak; het zy zulks aan de laauwe
dranken en de Jenever, of aan andere redenen
moet worden toegeschreeven. Onder den Boe-
renstand, in de nabuurschap, eet men zekerlyk
te veel gerookt en gezouten Vleesch en Spek,
be-

benevens Paarde Boonen, en te weinig Groenten: doch harde en arbeidzaame magen kunnen alles verteeren.

Dewyl nu de ligging van FRANEKER en de Levenswyze der Inwoonderen, zoo weinig van het naby gelegen HARLINGEN verschilt, blykt gemakkelyk, dat 'er in de Ziekten dier plaatfen weinig verschil kan zyn. Over het algemeen merkt men echter aan, dat de Volk-ziekten en andere Koortfige Ziekten van eenen meer of min kwaadaartigen aart, doorgaans te HARLINGEN erger zyn, dan te FRANEKER: het geen ik meene gemakkelyk te kunnen worden verklaard: 1°. Uit de nabyheid der gebouwen, die in HARLINGEN byna op elkanderen zyn gestapeld zonder hoovingen; terwyl FRANEKER eene luchtige plaats en vol Tuinen is. 2°. Uit de Visch, die fomwylen in de eerste plaats overvloediger te bekomen is; 'tgeen echter meer voor deezen plaats had, dan tegenwoordig. 3°. Uit het meerder stilltaande en stinkende water te HARLINGEN, vooral in de Havens; welker boorden by laag water droog loopende, in den Zomer een zeer bedorven en stinkend slyk aan de lucht bloot stellen.

De loop der Ziekten p. 247. & seqq. der *Bekroonde Verhandeling*, voor HARLINGEN opgeteekend, wordt insgelyks te FRANEKER waargenoomen. Want aldaar vinden wy insgelyks:

(a) *Choleræ* enz. in den Zomer op dezelfde wyze als te HARLINGEN, uitgezonderd *Dysenteriaë*, die by ons, voor het Jaar 1779, allere-

zeldzaamst zyn geweest; en ook op verre na in dat Jaar niet tot de kwaadaartigheid der HARLINGER besmetting zyn geklommen.

(b) De opgetelde Ziekten van den Winter (by de gemelde *Verhandeling*,) zyn op dezelfde wyze ook te FRANEKER. Doch thans komen de waare ontsteekingen veel minder voor, dan voor 20 of 30 Jaaren; zynde zy veeltyds van eenen *Catarrhalen* of rottigen aart; zoo dat niets gemeener in sommige Jaargangen by ons is, dan het Zydewee door *Aphtæ* te zien scheiden.

Wat de Saizoenen in 't byzonder aangaat, van *January* tot *July* hebben wy volgens 't gewoon beloop, zeer weinige Ziekten; *Augustus* *September* en *October* zyn de drukste maanden; en in *November* en *December* vermindert het getal der Ziekten allengskens. Het beloop der Kwaalen komt, voor het overige, naauwkeurig met dat van HARLINGEN over een.

Het verloopen Jaar 1779 is te FRANEKER, eveneens als in veele andere Plaatsen, door menigvuldige Ziekten en Sterfgevallen, zeer ongunstig geweest; gelyk uit de hier nevensgaande STERFLIJST, die zeer naauwkeurig is, kan vergeleeken worden.

Te FRANEKER en in zyn Rechtsgebied zyn OVERLEEDEN.

In 't Jaar	1776	80	Volwasene en	35	Kindren.	te zamen	115
1777	73	—	—	52	—	—	125
1778	60	—	—	48	—	—	108
1779	138	—	—	98	—	—	236
Van Jan. tot Oct. 1780	64	—	—	43	—	—	107

Zoo dat 'er in 1779, byna eens zoo veel Menschen te FRANEKER zyn Gestorven, als anderszins door elkanderen plaats heeft.

De oorzaaken, welke in 't verloopene Jaar voor zoo veele menschen doodelyk zyn geweest, waren drie verschillende Volkziekten, te weten de *Febris Petechialis*, de *Scarlatina* en de *Dysenteria*; doch vooral de beide eerste; want de laatste Ziekte, dewyl maar weinigen door dezelve zyn aangetast, heeft geen groote slagting kunnen aanrechten; maar het buitengewoon getal der Volwassenen is gesneuveld door de *Febris Petechialis*, en dat der Kinderen door de *Scarlatina*.

Met het begin van *January* 1779. begonnen de *Febres Petechiales* alhier te woeden; doch alleen onder het geringste soort van lieden, en vooral onder de Kinderen derzelve, en dat zeer goedaartig: ondertuschen werd de Ziekte met de aankomende Voorjaars-warmte kwaadaartiger, en sleepte van *Juny* tot *September* veele Inwoonderen in het graf. De *Febris Scarlatina*, die hier in geenen deele voor zulk eene goedaartige Ziekte kan gehouden worden, als dezelve door SYDENHAM wordt beschreeven, begon allengskens in *Juny* en *July*, en sleepte in de volgende maanden eene groote menigte weg, vooral van Kinderen. Behalven den gewoonen uitslag ging deeze Ziekte, gelyk doorgaans geschiedt, gepaard met eene kwaadaartige bezetting der keel; dikwerf overgaande tot versterving; en zoo dezelve tot suppuratie kwam, ook geenszins zonder gevaar, dewyl de etter doorgaans teffens de longen vervulde en de absessen zoo diep lagen, dat de groote halsvaten, met de *Nervi vagi* en *sympathici*, geheel in den etter lagen bedolven; gelyk ik in eenigen gelegenheid heb gehad na den dood te zien.

Tegen

Tegen de *Febris Petechialis* kunnen wy ons tot noch toe niet beroemen eenig zeker middel te hebben gevonden. De ontlastende braak- en purgeermiddelen, volgens de manier van den Heer DE MAN gegeven, zyn doorgaans zeer heilzaam; doch zoo de Ziekte eenigszins hevig is geenszins voldoende; dewyl 'er dan geene geneezing te hoopen is, dan door eene *crisis*. De *Cortex Peruvianus*, zoo zeer door eenige gepreezen, is hier altoos oly in het vier; door denzelven verheffen zich altoos de toevallen, indien hy voor de *crisis* wordt gegeven; maar na dien tyd kan hy van nut zyn.

In de *Dysenteria* is by ons de Geneeswyze van TISSOT en ZIMMERMAN allernadeeligst bevonden; alle braakmiddels, zoo uit de *Ipecacuanha*, als uit het *vitrum ceratum Antimonii* enz. in het voorleedene Jaar te HARLINGEN beproefd, deden geene andere uitwerking, dan de pynen te vermeerderen en de doodelyke verfterving te verhaaften. Daarentegen hebben wy ons het best bevonden by zachte demulceerende middelen, als *Bolus Armena*, *Gummi Arab.* enz. en boven al by een rykelyk gebruik van het *Opium* onder alderhande gedaanten ingegeven. Zoo 'er ondertusfchen teekenen zyn van eene vergadering van kwaade stoffen, gebruiken wy in het begin, of teffens met voornoemde middelen, poeders uit *Rheum*.

In de *Scarlatina* is de *Methodus antiphlogistica* steeds de beste. Eene of meer Aderlaatingen in 't begin der Ziekte, en daar na verkoelende purgatiën zyn verre weg de beste middelen, om
de

de hevigheid der Koortfen en der bezetting op de keel weg te neemen. Daarentegen komt de verzwakkende geneeswyze van den Heer de HAEN in de *Febris Petechialis* by ons zeer zelden te pas; hoewel 'er ook fomwylen gevallen voorkomen, in welke eene Aderlaating veel verligting aanbrengt.

(was geteekend)

A. Y P E Y.

FRANEKER,
den 17 October
1780.

U I T

*****

UITTREKSEL VAN EEN BRIEF

VAN DEN HEERE

WOUTER IDSKES WOUTERS,

*Te SNEEK, aan den Secretaris deezer
Societeit [*].*

Wylen de Heer M. VAN PHELSUM, *Med. Doctör* alhier, heeft my een en andermaal aangezocht, om myne Weêrkundige Waarneemingen, loopende van *primo January 1775*, tot heden toe, te copieeren, onder voorwensel van dezelve aan Uw Ed. te bezorgen. Ik zoude niet gedraald hebben aan Zyn Ed. verzoek te voldoen, indien de moeite van overschryven my minder lastig had toegescheenen; Zyn Ed. vervolgens in de maand *Augustus* komende te overlyden, verdween myn vooruitzicht om deeze taak te onderneemen; doch voor eenigen tyd U Wel Edelens *Prysverhandeling* leezen, werd ik zoo zeer overtuigd van de nuttigheid van diergelyke Waarneemingen, en de verpligting van ze in handen van Uw Wel Ed. te bezorgen, dat ik niet van my heb kunnen verkrygen, om dezelve in de vergetelheid te laten

[*] Welke de *Societeit* geoordeeld heeft wegens deszelfs voortreffelyken inhoud, ter bevordering van haare welmeenende belangens, en ter aanmoediging van anderen, wat het zaakelyk betreft, te moeten mededeelen.]

aaten liggen. Om my dan in deezen te kwytten van eenen pligt, welken myn geweeten van my vordert, heb ik de eer Uw. Ed. te berichten, dat ik sedert den tyd hier boven gemeld, driemaal daags aantekening heb gehouden van den *Barometer*, *Thermometer*, Windstreek, sterkte des Winds en Weêrsgesteldheid, als Helder, Wolkig, Betrokken, Regen, Mottig, Mist, Sneeuw, Hagel, Donder, Bliksem, Weêrlicht, Noorderlicht, Ring om de Zon, Maan, enz. Myn *Barometer* en *Thermometer*, zyn zoo goed, als ik ze heb weeten te krygen. De bepaaling van de sterkte des Winds, heb ik dus geregeld, Stil, kleine Koelte, Koelte, Maatig, Stevig, harde Wind, extra harde Wind, en Storm, en hevige Storm aangeteekend: Een vry gezicht, op eenen welgaanden Olie-molen, heeft my in staat gesteld in deezen naauwkeurig te zyn.

Indien Uw. Ed begrypt, dat myne Aantekeningen van eenigen dienst voor Uw kunnen zyn, dan verzoeke my zulks te berichten, zullende dan zoo spoedig doenlyk U Wel Ed. een Affchrift daar van laten toekomen.

En door dien de Sterflysten, indien ze naar vereisch worden opgemaakt, gelyk in Uw. Ed. *Provincie*, althans in sommige Steden geschiedt, van de uiterste noodzakelykheid zyn, zoo wenschte ik gaarne in staat te weezen, iets in deezen te kunnen toebrengen ten algemeenen Nutte; doch zulks is my onmogelyk, door dien hier geene naauwkeurige Aantekeningen, hoe dikwyls ik daar toe aanzoek gedaan heb, worden gehouden. Om echter, hoe gebrekkig ook
alles

alles te doen, wat mogelyk is, heb ik als onder de Asch weg gezocht de hier ingeslootene Aanteekeningen van de Dooden, welke hier te SNEEK, sedert *primo January* 1693, tot *ultimo December* 1779, begraaven zyn. Uw Wel Ed. zal zien, dat van *primo April* 1773, tot nu, eene *Distinctie* van Mannen, Vrouwen en Kinderen is gemaakt: hoe ligt had men 'er de Jaaren by kunnen voegen! Deeze onderscheiding is op orde van den Staat geschied, en hervooert gekomen om de collaterale betaalinge op eenen juistten voet te krygen. Hoe wenschelyk zoude het zyn, dat de Geneesheeren zich bevlytigden, om de Magistraaten, de nuttigheid van diergelyke Aanteekeningen onder het oog te brengen [*]. Ik sta verwonderd, hoe zoo veele Liederen van de Konst, het gewigt der zaake begrypende, of die het zelve behoorden te begrypen, zoo werkeloos in deezen niet alleen zyn; maar zelfs ook, en dat nog te verwonderen is, het aanteekenen van den Loop, Aarten Natuur der Ziekten, welke onder hunne practyk zyn gevallen; wat eene drukte, wat eene bezigheid verschaft men zich al niet in zaaken van geen het minste aanbelang voor zich zelve, noch voor de Maatschappy; en hoe schandelyk worden de Nuttige dingen verwaarloosd! De Hemel geeve, dat heden, of morgen de Aanzienelyksten onzer Landen, en de zulken aan wien het roer der Regeeringe is aanbetrouwd, eens krachtdadig mogen medewerken, om deeze nuttige Observatien, waar uit zoo veel heil, voor

[*] Men zie de Vorderingen, welke de Societeit bereids in dit Stuk gemaakt hebbe, in de *Derde Afdeeling* haarer *Verhandelingen*.]

voor de goede Ingezetenen kunnen voortvloeien te bevorderen! Ik houde my verzekerd, dat indien —, by wien ik de eer heb van bekend te zyn, geïnformeerd wierde van de nuttigheid van Waarneemingen tot de Geneeskunde betrekkelijk, — dezelve op alle mogelyke wyze zoude trachten te bevorderen, dat die in deeze *Provincie*, gelyk elders werkstellig wierden gemaakt; het welk insgelyks zouden doen verscheidene Aanzienelyke Heeren onzes Lands, als de Heeren —, —, —, —, —, —, en meer anderen. Ik verwacht, Wel Ed. Heer! dat uwe Loflyke lust en yver voor de Geneeskunde, veele heilzaame gevolgen voor deeze Republicq zal opleveren! De Hemel zegene daar toe Uw Wel Ed. met alle noodige krachten en vermogens naar ziel en lichaam, en wekke veele braave en kundige Mannen op, om gelykerhand met Uw. Ed. de edele Geneeskunde, zoo veel mogelyk, te volmaaken.

Zoude het ook de attentie van Uw. Ed. kunnen waardig zyn, te weten, dat 'er zoo veele roode Aalen, dit Jaar, in deeze *Provincie* gevangen zyn, als by menschen geheugen niet is gebeurd. En, dat op onze groote Meeren, welke men zich, eenige Jaaren lang, achtte van Baars byna ontbloot te zyn, dit Jaar, hoe wel niet van de grootste soort, zoo veele gevangen zyn, als veele Liederen niet geheugt. Verder, om meer andere byzonderheden over te stappen, te lang om hier te melden, en naar myn inzien meer tot de Natuurlyke Historie van onze *Provincie* behoorende, dan wel tot het Geneeskundige gedeelte, kan ik echter niet voorby Uw. Ed.

DOODEN te SNEEK Begraven, in de onderstaande Jaaren.

Jaaren.	Getal der Be- gravene.	*	Jaaren.	Getal der Be- gravene.	*	Jaaren.	Getal der Be- gravene.	*	Jaaren.	Getal der Be- gravene.
1693	234	*	1714	110	*	1734	127	*	1754	139
1694	213	*	1715	166	*	1735	124	*	1755	96
1695	131	*	1716	118	*	1736	115	*	1756	103
1696	119	*	1717	111	*	1737	158	*	1757	109
1697	133	*	1718	119	*	1738	114	*	1758	131
1698	93	*	1719	153	*	1739	176	*	1759	193
1699	133	*	1720	228	*	1740	140	*	1760	130
1700	118	*	1721	152	*	1741	138	*	1761	208
1701	123	*	1722	143	*	1742	153	*	1762	127
1702	133	*	1723	184	*	1743	132	*	1763	138
1703	174	*	1724	135	*	1744	118	*	1764	135
1704	178	*	1725	107	*	1745	136	*	1765	105
1705	174	*	1726	126	*	1746	124	*	1766	99
1706	146	*	1727	154	*	1747	124	*	1767	102
1707	191	*	1728	193	*	1748	161	*	1768	127
1708	145	*	1729	128	*	1749	171	*	1769	216
1709	156	*	1730	132	*	1750	162	*	1770	116
1710	141	*	1731	189	*	1751	157	*	1771	99
1711	136	*	1732	103	*	1752	143	*	1772	124
1712	112	*	1733	168	*	1753	190	*	1773	110
1713	117	*			*			*		

	1773.			1774.			1775.			1776.			1777.			1778.			1779.		
	Man.	Vrouw.	Kind.	Man.	Vrouw.	Kind.	Man.	Vrouw.	Kind.	Man.	Vrouw.	Kind.	Man.	Vrouw.	Kind.	Man.	Vrouw.	Kind.	Man.	Vrouw.	Kind.
January				3	0	4	2	2	0	1	4	6	4	6	15	1	2	2	2	3	10
February				2	4	3	0	1	1	6	5	6	2	2	10	2	4	7	3	2	4
Maart				1	2	4	3	3	5	0	3	7	2	2	7	2	1	4	5	6	8
April	4	4	5	1	2	3	5	4	1	1	2	6	1	4	3	1	4	6	2	4	4
Mey	4	2	10	1	5	6	1	1	5	2	8	7	1	3	4	2	2	2	3	2	0
Juny	0	0	4	2	1	4	5	4	8	2	3	8	1	2	7	5	1	6	3	3	5
July	3	1	3	0	1	3	3	4	10	2	2	9	2	2	6	1	4	6	1	3	4
Augustus	3	2	3	1	2	6	4	6	6	1	2	6	3	2	3	5	1	8	2	3	6
September	3	2	3	3	2	8	3	3	9	3	5	15	1	2	8	1	2	2	10	13	6
October	1	3	3	2	1	4	0	2	3	3	4	16	2	2	5	1	1	6	14	9	9
November	1	4	2	3	4	1	2	6	4	3	1	8	2	5	6	3	5	8	5	7	8
December	3	1	3	4	3	7	1	1	6	4	3	13	2	2	7	2	5	3	7	6	12
	22	19	36	23	27	57	29	37	58	28	42	107	23	34	81	26	32	60	57	61	76
				27			37			42			34			32			61		
				57			58			107			81			60			76		
				107			122			177			138			118			194		

NB: In den Jaare 1748. waren te SNEEK 3958 Menschen.

te melden, dat onze *Provincie* dit Voorjaar, het Winter-water veel vroeger is kwyt geraakt, dan voortyds: thans heb ik myn voorgenoomen taak afgedaan, — En schoon myne affaires Koophandel zyn, heb ik echter zeer veel lust voor nutte Konsten en Weetenſchappen, en wel voornamelyk voor die, welke den huishoudelyken welvaart van ons lieve Vaderland kunnen bevorderen. Indien myne omſtandigheden zulks gedoogden, dan offerde ik mynen geheel Leeftyd aan de bearbeiding van dezelve op. Thans doe ik zoo veel als my mogelyk is, en vinde my ten uiterſten bereidvaardig, om het geen ik verzameld heb, ten algemeenen Nutte mede te deelen, enz.

(was geteekend)

WOUTER IDSKES WOUTERS:

SNEEK,

den 2 January

1780.

K k k

B-E

BESCHRYVING
VAN DE
GESTELDHEID
DER STAD
GRONINGEN,

*Benevens de ZIEKTEN aldaar in 't Jaar
1779 voorgevallen, derzelve GENEES-
WYZE en de DOODEN aan de-
zelve Overleeden.*

DOOR DEN HEER
PH. J. LOOFF,
Med. Doctor.

Voor en al eer over te gaan tot de Beschry-
ving der Ziekten van de Stad GRONINGEN,
zal het noodzaaklyk zyn om kortelyk iets van
der Stads gelegenheid en derzelve gesteldheid,
ten aanzien van haare Inwoonderen te zeggen.

GRONINGEN is gelegen op de Poolshoogte van
53°, 15' en 4°, 26' lengte, volgens den *Me-
ridiaan* van *Parys*, op eene Zandbank, komen-
de ten Zuiden van het Landschap DRENTH,
maakende binnen de Stad eene zeer aanmerke-
lyke ryzing.

Deeze

Deeze bank wordt by den onzen genaamd den *Hondsrug*.

Met schoone en zeer hooge Wallen, voornamelyk aan derzelver Zuider gedeelte, is deeze Stad omgeeven.

Daarenboven zyn dezelve geregeld beplant met hooge en aanzienlyke Ype boomen, welke derzelver Inwoonderen, zoo wegens de aangename schaduwe, als heerlyke uitzichten, eene bekoorlyke wandeling verschaffen. De twee Riviertjes de *A* en de *Hunze*, binnen de Stad zich vermengende met de wateren, welke ons uit de OLDAMPTEN toevloeien, omringen van binnen de geheele Stad, zich ontlastende in het hoofd of *Ried-diep*, en wordende met de Ebbe naar de N. Zee gedreeven, en door den wederkeeren-den vloed wederom te rug gevoerd; geevende aldus eene geduurige en ververschende beweging aan het water, het welk door en rondsom de Stad vloeit; belettende hier door allen stank en kwaade lucht, door stilstaan van wateren veroorzaakt (*). Behalven dit is deeze Stad ryklyk

(*) „ Of nu deeze Riviertjes, welke uit DRENTH, „ en de afloopende Wateren uit de OLDAMPFEN, voornamelyk uit de *Veenen* voorkomende, hier door de Stad vloeien, en in het *Rieddiep* zich ontlasten, eenige oorzaak zouden hebben kunnen geeven tot de toenmaalige heerschende Ziekten? „ Gelieve men met my op te merken, dat de Riviertjes de *A* en de *HUNZE*, uit DRENTH hun oorspronk neemende, geheel door geen MEEREN [*], zoo als men dacht, heen vloeien;

[*] In de Kaart van VISSCHER wordt de *Hunze* door het Zuidlaarder-meer te loopen, aangewezen.]

lyk van zeer goed Putwater voorzien, door putten zoo wel binnen de huizen, als op de openbaare

vloeien; maar altyd een zuiveren zandgrond tot hunne bedding hebben, en gevolgelyk niet wel kunnen beschuldigd worden van ongezondheid aan onze Stad toetebrengen: ook is dit als een *praesidium sanitatis* van deeze Stad, door den Hooggel. Heere van DOEVEREN, in zyne *Oratie* van 1770, aangemerkt. Ingelyks dient men te weten, dat het Landschap DRENTHE, waar uit deeze Rivieren haar oorspronk neemen, eene zeer gezonde Landstreek is, en alwaar men zeer zelden van eenige heerschende Ziekten komt te hooren. Wat nu de Wateren betreft, welke wy alhier van het OLDAMPT ontfangen, en zich mede in het *Rieddiep*, dat naar de N. Zee gaat, ontlasten: deeze, als meest uit de *Turf-Veenen* voortkomende, zouden eenige bedenking kunnen baaren; maar hier by dient aangemerkt, dat de gegraavene Kanalen, waar door dezelve tot ons komen, alle tot op het zuivere zand zyn uitgegraaven; en dat de bruine kleur, eigen aan dat Water, alleenlyk ontstaat, om dat het doorgezakt is door het Veen, 't welk naar de schranderste meening, geheel uit samengepakte Vegetabilische deeltjes van vergaane Plantgewassen bestaande, en veele eeuwen aldaar gelegen hebbende, nu geheel en al, als zuiver in zyn aart beschouwd moet worden; gelyk men ook zeer klaar bespeuren kan aan den Turf, welke van daar komt, en daaglyks op onzen haard gebrand wordt, zonder eenige onreinigheid, of kwaaden reuk, ook in het verbranden, daar aan te ondervinden. Als men dit bedenkt, zal men weinig kwaade hoedanigheden aan dat Water, veel min om zulk eene Ziekte te kunnen verwekken, toeschryven. Daar by komt nog, de Gezondheid, welke gemeenlyk de overhand heeft in de *Colonie*, als VEENDAM, WILDERVANK, PEKEL-A, BURGER-COMPANIE, TRIPS-COMPANIE en de KELKWYK, als welke alle midden in deeze *Veenen* liggen, en welker Inwoonderen allen niet alleen aan deeze Wateren wonen, maar ook het geheele Jaar van het zelve Water drinken, en nochtans eene zeer goede Gezondheid genieten. Hier by komt nog, dat men in deeze Stad zulk eene *Epidemie*, als deeze, niet

baare plaatsen der Stadt, door de vriendelyke directie der Hooge Overigheid, tot gemak der Ingezetenen, daar gesteld en onderhouden.

Voor

niet ondervonden heeft, als sedert 1672 en 73, en 1728 en 29; niet tegenstaande de uiterlyke omstandigheden van grond en water meest dezelve waren met dit onderscheid alleen, dat voor omtrent 100 jaaren nog zeer weinige van de *Veenen* hier boven genoemd, geöpend waren, of zoo als men dat noemt, aan de Sneê waren gebragt. Zie daar dan, ——— waarom ik agterhoudende geweest ben in het aangeeven van oorzaaken deezer heerschende ziekten, uit de bovengenoemde grondbeginselen. De Veranderingen in onzen Dampkring, laat ik my voorstaan, geeven de meeste indrukfels op onze gestellen, en leggen den grond, om wederom andere en nadere oorzaaken voort te brengen; hoe nochtans de Dampkring deeze hoedanigheid ontfangt, is niet gemakkelyk na te spooren, om dat het my waarschynelyk voorkomt, dat de kwaade hoedanigheid haar beginsel ontfangt binnen onzen aardbodem, en onder den streek, dien wy bewoonen: onderaardsch vuur, onderaardsche waterleidingen, verplaatzing der verschillende Delfstoffen, gistingen, opbruisingen, en wat dies meer is, kunnen in onzen Dampkring zekere schadelyke uitwaasfemingen opzenden, welke, offchoon onvoelbaar, nochtans ons gestel op eene byzondere wyze kunnen veranderen en tot heerschende Ziekten kunnen voorschikken en vatbaar maaken, alzoq dat eene tweede of toevallige oorzaak daar bykomende, gelyk als buitengewoone warmte, of koude der Lucht, te veel of te zwaar Voedsel enz. dezelve doet losbersten, en algemeen maaken. En, om ——— geheel te beäntwoorden, zoo heb ik gansch niet kunnen vernemen van Roomsgezinden, welke naar KEVELAAR [*] geweest zouden zyn; nochtans konde dit zeer wel zonder myn weten voorvallen. Zekerlyk is het, dat door deeze Stad altyd Reizigers over en weder pasfeeren naar Braband, Westphalen, Munsterland enz.

en

[*] Vergeleeken met het Bericht van DEVENTER, bl. 38.]

Voor het overige is deeze Stadt zeer r im, voorzien met drie zeer groote Markten, en zeer breede, luchtige, en met deftige huizen bebouwde straaten; zoo dat, noch de lucht, noch de zon, belet worden hunnen heilzaamen invloed te doen gevoelen. Aan Levensmiddelen is ook geen gebrek, maar alles is in overvloed te bekomen; zynde onze Landeryen vol van allerlei nuttig Vee; zoo dat alle foort van Vleesch en Zuivel hier tot een maatigen prys gevonden worden. Even zoo weinig ontbreekt het hier aan Zee-vifch, welke in meer als gewoonen overvloed alhier wordt aangevoerd; en of-fchoon niet leevende, echter verfch genoeg om met fmaak en zonder vreeze gegeten te worden. Hier by nu komen eene groote hoeveelheid vruchten en moeskruiden, welke daaglyks, zoo wel des Winters als des Zomers worden aangebragt; terwyl onze Beurtschepen, uit andere *Provincien*, dat geen aanvoeren, het welk uit vreemde gewesten voortkomt, en den Inwoonderen ook het aangenaame, en verkwiklyke des Levens aanbiedt. Min of meer bestaat deeze Stadt uit 4500 huisgezinnen, zullende het getal der Inwoonderen meer of min op 25 of 26000 belooopen. De bezigheden derzelven bestaan in den Koophandel, Scheepvaart, veelerlei Fabrieken, Konften en Wetenschappen, en alle foort van handwerken: en daar deeze Stad het hoofd, en als de eenigfte deezer *Provincie* is, kan men wel befennen, dat derzelver Inwoonders, voor het grootfte gedeelte, aan gebrek van oefening of

en die zouden zekerlyk befmetting kunnen mede brengen; doch de Roode Loop, waar op men het oog heeft, is hier van zeer weinig belang geweest.

of beweegiug weinig gevaar loopen om in Ziekten te vervallen. Dit Kort Bericht van de Stads gesteldheid voorafgegaan zynde, zal ik overgaan tot derzelve Ziekten van het voorleedene Jaar 1779.

Op de Vraage van het Loflyk Genootschap van *Correspondentie* in 's HAGE, zoo veel de korthed des tyds, aan my vergund, zal toelaaten, heb ik de Eer te antwoorden, dat 'er binnen onze Stad van GRONINGEN, in de eerste maanden van het afgeloopene Jaar van 1779, geene byzondere Ziekten geregeerd hebben, noch de sterfte in het eerste half Jaar grooter geweest is, dan gemeenlyk, te weeten, van 339: stervende gemeenlyk alle Jaaren alhier tusfchen de 6 en 700 Menschen, 'twelk zoude kunnen blyken uit eene Lyft, welke ik sedert eenige Jaaren uit het Kerken-boek geligt heb. Verkouwdheden, *Rheumatismi*, ligte *Peripneumoniæ* en *Pleuritides* waren door de geheele Stad verspreid in het Voorjaar, zynde ook de geheele maand van *Mey* zeer gemaklyk; en de gestorvenen twee minder dan in *Maart*, en 7 meer dan in de maand *January*. Men hield byna het zelfde getal in de maanden *Juny* en *July*, met afgaande en zeer goedaartige Koortfen; zoo dat men eenen gezonden tyd beleefde.

In de maanden van *Maart*, *April* en *Mey* echter, nam ik zeer veel uitflag met ligte Koortfen waar; gelyk als *Ephemeræ protractæ*, en *Tertianæ simplices*. Ook vond ik zeer veelen gekweld met *Dolores Colici*, en *Indigestiones*; en anderen, doch voorbygaande, ongemakken, daar

uit voortkomende, of ook dezelfde oorzaak ten grondslag hebbende. En dit voorvallende in de Lente zonder voorafgaanden Winter, (want die hadden wy niet gehad,) en daar by een tyd van 3 maanden zonder Regen, begreep ik, dat door dit luchtgestel eene ongemeene verslapping in alle de *Fibræ musculares* plaats hadde, en gevolgelyk minder *Perspiratio insensibilis*, en hier van daan, *Cruditates*, *Stagnationes*, en *Acrimonie*: waar op ik voorspelde, dat wy veele zwaare en aanhoudende Koortsen in den Herfst te verwachten hadden; komende my deeze samenhang van oorzaak en uitwerkingen zeer duidelyk voor, indien niet wederom een tegengestelde oorzaak de voorgemelde effecten kwam te verydelen. Op de voorverhaalde wyze liep dan de maand van *Juny* en ook *July* ten einde; als mede een gedeelte van *Augustus*; terwyl wy in de 2de week dier maand niet meer dan 13 Dooden telden. Maar na dien tyd begon men op verscheidene Plaatsen, doch meest in het Noorden der Stadt eene anderendaagsche Koorts te bemerken, en welke in het laatste der maand zeer frequent begon te worden; waar door de gestorvenen tot een getal van 25 kwamen. In de volgende maand, nam deeze Ziekte zeer toe en met een de sterfte; want wy hadden toen in de eerste 7 dagen 32 Dooden; in de 2de week 25; in de 3de 45; en in de laatste week 62: zoo dat wy in deeze maand *September* 163 Lyken hadden.

Maar in de volgende maand *October* rees het getal tot 301; daalende in *November* tot 206, en in *December* tot op 200 getallen: voorwaar enorm groot voor deeze Stadt, en geweldig overschrydende

LIJST der OVERLEEDENEN in GRONINGEN, van 't Jaar 1779.

	Ouden.	Jongen.	Samen.			Ouden.	Jongen.	Samen.	
January 2	5	2	7		July 3	3	10	13	
9	6	3	9		10	5	5	10	
16	4	3	7		17	5	7	12	
23	10	7	17		24	3	10	13	
30	7	6	13	January 53	31	9	6	15	July 63
February 6	9	5	14		Augustus 7	9	9	18	
13	5	8	13		14	7	6	13	
20	4	4	8		21	10	12	22	
27	5	6	11	February 46	28	8	17	25	Augustus 78
Maart 6	8	9	17		September 4	15	17	32	
13	8	3	11		11	11	13	24	
20	9	7	16		18	18	27	45	
27	10	8	18	Maart 62	25	39	23	62	September 163
April 3	8	7	15		October 2	38	18	56	
10	12	7	19		9	47	21	68	
17	5	5	10		16	39	24	63	
24	9	6	15	April 59	23	35	14	49	
Mey 1	6	7	13		30	51	14	65	October 301
8	3	10	13		November 6	47	24	71	
15	5	6	11		13	45	8	53	
22	9	5	14		20	32	7	39	
29	3	6	9	Mey 60	27	28	15	43	November 206
Juny 5	5	8	13		December 4	42	17	59	
12	6	6	12		11	28	12	40	
19	11	10	21		18	24	15	39	
26	6	7	13	Juny 59	25	22	10	32	
					31	22	8	30	December 200
	178	161	339			Totaal 820	Totaal 530	In't geheel 1350	

In den Jaare 1775	771
1776	838
1777	715
1778	608

Conventualen der Gasthuizen	} Samen 41	
Weeshuizen		
Lutherfche Kerk		
Jooden		4
Dus t'amen Overleeden		1395

LIJST der GEDOOPTEN in GRONINGEN,
van 't Jaar 1779.

	Zoons.	Dochters.	Samen.
In de Nederduitfche Gereformeerde Kerk	301	294	595
----- Fransche Kerk	0	0	0
In de Lutherfche Kerk	15	15	30
----- Roomfche Kerk	63	57	120
Jooden, onbekend.			
	379	366	745

In GRONINGEN zyn, in 't Jaar 1779, Geproclameerd . . . . . 228. Paar.

Ten verzoeke van de Directie, Clasfis GRONINGEN, heeft de Societeit gereedelyk toegestemd een genoegzaam getal Exemplaren van deeze Lyften te laten overdrukken, ten einde de Heeren Predikanten en allen, welke daar toe eenige betrekking hebben, van dezelve te voorzien, en het noodige gebruik 'er van te kunnen maaken.

TABLE OF CONTENTS

Introduction	1
Chapter I	10
Chapter II	25
Chapter III	40
Chapter IV	55
Chapter V	70
Chapter VI	85
Chapter VII	100
Chapter VIII	115
Chapter IX	130
Chapter X	145
Chapter XI	160
Chapter XII	175
Chapter XIII	190
Chapter XIV	205
Chapter XV	220
Chapter XVI	235
Chapter XVII	250
Chapter XVIII	265
Chapter XIX	280
Chapter XX	295
Chapter XXI	310
Chapter XXII	325
Chapter XXIII	340
Chapter XXIV	355
Chapter XXV	370
Chapter XXVI	385
Chapter XXVII	400
Chapter XXVIII	415
Chapter XXIX	430
Chapter XXX	445
Chapter XXXI	460
Chapter XXXII	475
Chapter XXXIII	490
Chapter XXXIV	505
Chapter XXXV	520
Chapter XXXVI	535
Chapter XXXVII	550
Chapter XXXVIII	565
Chapter XXXIX	580
Chapter XL	595
Chapter XLI	610
Chapter XLII	625
Chapter XLIII	640
Chapter XLIV	655
Chapter XLV	670
Chapter XLVI	685
Chapter XLVII	700
Chapter XLVIII	715
Chapter XLIX	730
Chapter L	745
Chapter LI	760
Chapter LII	775
Chapter LIII	790
Chapter LIV	805
Chapter LV	820
Chapter LVI	835
Chapter LVII	850
Chapter LVIII	865
Chapter LIX	880
Chapter LX	895
Chapter LXI	910
Chapter LXII	925
Chapter LXIII	940
Chapter LXIV	955
Chapter LXV	970
Chapter LXVI	985
Chapter LXVII	1000

THE END

dende de sterfte van voorige Jaaren; en boven maate veel die van de zeven eerste maanden van dit zelfde Jaar, in de welke niet meer dan 402 gestorvenen geteld werden, daar in de 5 laatste maanden 948 begraaven werden, komende het geheel van dit Jaar op 1350; waar van waren 820 Volwassenen, en 530 jonge Kinderen.

Een zeer aanmerkelyk verschil voorwaar van voorige Jaaren, zynde het getal in 1775—771; van 1776—838; van 1777—715; van 1778—608. Men ziet dan hier uit, dat de Ziekte ongemeen groot moet geweest zyn, daar de sterfte zoo zeer boven het gewoone getal kwam te stygen. En ik heb niet kunnen vinden, dat 'er meer Jaaren aan dit gelyk geweest zyn, uitgenomen de Jaaren van 1672 en 73, en 1727 en 28, welken dit nog te boven gingen; zynde de sterfte van het Jaar 1672, in het eerste half Jaar geweest 549; en in het laatste 1224: te samen 1773. En in 1673, in het eerste half Jaar 1287; en in het laatste 517: te samen 1804. En in het geheel Jaar van 1727, was het getal 1306; en in 1728—1387. Betreffende nu den aart der Ziekten van dit voorleedene Jaar, zoo komt zeer klaar te blyken, dat dezelve onder de *Morbi Epidemici* gesteld moeten worden, vermits op een en denzelfden tyd, en wel voornamelyk aan de eene zyde der Stad zoo een aanmerkelyk getal van menschen op dezelfde wyze, en door dezelfde Ziekten wierden aangetast. Het was niet zeldzaam, dat men 3, 4, ja 5 en 6 in een huis vond ziek liggen, het welk voor de *Doctoren* zeer moeilyk viel; ten minsten heb ik het aldus gevonden, als ik in een huis 4, in een

K k k 5

ander

ander 3, en in veele andere twee moest visiteeren; het welk door de verscheidenheid van Jaaren, Sexe, en gesteldheden, aan alle, somtyds zeer verschillende toevallen, en aldus verschillende *indicatien* te wege bragt; waar door, wilde men met betaamlyke oplettenheid handelen, en met die Menschen-liefde, welke door oprechte Konstliefde verwekt wordt, en op welke hoe danigheden alleen de achting van een recht schapen *Medicus* gevestigd is, zeer veel tyds verliep, en naauwlyks zoo veel overschoot, welke tot noodige herstelling der krachten vereischt werd. Doch niet tegenstaande de frequentie deezer Ziekte, voor zoo verre ik heb kunnen nagaan, was dezelve niet besmetlyk. Dikwyls heb ik twee op een bed gezien, waar van de eene gezond bleef; terwyl de andere zeer ziek was: ook heb ik menigmaalen in talryke huisgezinnen maar eenen zieken gevonden, en daar het ook bybleef.

Ja, terwyl het Noorder gedeelte der Stad vol van zieken was, bespeurde men naauwlyks eenige Ziekte in het Zuider gedeelte, alwaar men somtyds in eene streek van 40 tot 50 huizen, in het woedenste der *Epidemie*, naauwlyks eenen zieken vond. Daarenboven, door de goedheid en Barmhertigheid Gods, was deeze Ziekte in zich zelven niet kwaadaartig, maar eerder gehoorzaam aan de middelen; indien maar ter gepaster tyd in haare oorzaak wierd aangetast, en beteugeld.

Maar, daar de oorzaak in korten tyd, op zich zelven gelaaten, zeer spoedig vermeerderd werd, zoo holde de Ziekte voort, en steigerde
tot

tot eene geweldige hoogte; waar door menigmaalen de hulp te laat kwam, en de dood een einde van den Lyder maakte.

Doch tastte men dezelve in den beginne aan, en ging men regelmatig, en zonder ophouden daar mede voort, werd de Ziekte zeer spoedig van haare kracht beroofd, de hevigheid hield op, de toevallen verminderden op hand, de *functio-nes* werden hersteld, en de Ziekte schikte zich tot geneezing.

En om dit te klaarder aan te toonen, en een toereikend denkbeeld deezer Ziekten te geeven, zy het my geoorloofd, dit door myne eigene bevinding te staven, welke my aantoon, dat onder 320 zieken, welke ik sedert het einde van *Augustus* bediend heb, en, weinige uitgezonderd, aan deeze *Febris Epidemica* ziek lagen, niet meer dan 10 gestorven zyn. Nog waren hier onder, welke of door hooge Jaaren en voorgaande langduurige sukkeling afgemat, door deeze Koortsen zeer schielyk buiten staat gesteld werden, om de behoorlyke Geneesmiddelen te gebruiken, of ook door onwilligheid, of noodlottigen weerzin, of andere ongelukkige omstandigheden, belet werden een recht gebruik der hulpmiddelen te maaken.

Wanneer men van den eersten beginne deeze Ziekte waarnam, was het meest altyd eene anderendaagsche Koorts; maar welke geduurig vroegende, zeer ras, en zonder stilstaan, in een dubbelde anderendaagsche, en van het gemeen alledaagsche Koorts genaamd, veranderde.

Som-

Somtyds was ze in het begin verzeld met sterk braaken, en wanneer daar door eenige *Gal* geloosd werd, dan noemde men het al ras eene *Gal-koorts*; ofschoon de waare *Febres biliosæ*, met een geduurig Galbraaken, en andere daar by gewoone toevallen, zeer weinig gevonden wierden. Indien dan deeze Koorts in haaren voortgang geheel niet, of zeer traag wierd beteugeld, veranderde dezelve zeer regelmatig en spoedig in eene geduurige Koorts, en eene Scorbutike gesteldheid; een vol lichaam, of kwaadsappigheid daar by komende, ging dezelve over in eene waare *Rot-koorts*, en werd dan schielyk doodlyk. Of ook zonder dat, werden door de geduurigheid der Koorts de krachten zoodanig uitgeput, dat de dood onvermydelyk wierd; of ook al ras de geesten zoodanig onderdrukt, dat de verstandige vermogens en gevoel geheel verminderd en verdoofd wordende, de zieke in eene slaapzucht verviel, en daar door besef en vermogens, om eenige toereikende middelen te gebruiken, verliezende, voor het geweld der Ziekte moest wyken, en daar door onderdrukt werd. Anderen wederom, wiens kracht van wederstand sterker, of de oorzaak der Ziekte minder was, en volgens verschil der *Idiosyncrasie* of eigen lichaamsgestel, vervielen in *Hoest* en *Teering*; of ondergingen door verstopping der onderbuiks Ingewanden, opgeblazenheid, dikbuikigheid, en eindelyk de Waterzucht; gelyk ik veele zoodanigen, voornaamelyk in jongere perfoonen heb opgemerkt; maar welke toch alle vry spoedig en gemaklyk geneezen werden.

Dit nu was het begin, de voortgang, en het einde deezer *Epidemike Koortfen*. Myn tyd laat niet toe hier over breeder uit te weiden: dat het gebrekkige hier van moge verfchoond worden, en door de waarheid der Beschryvinge vergoed, moet ik wenfchen en verzoeken.

Om dan nog eenig licht aan het bovengezegde by te zetten, zal ik kortelyk den Aart deezer *heerfchende Ziekten* onder het gebruik der Middelen, en zoo als ik dezelve heb aangewend, voorftellen.

Zelden werd ik by eenen Lyder geroepen, het zy in den beginne, of ook als de Ziekte reeds eenige dagen geduurd had, of daar was eene beflagenē tong, drooge mond, leelyke fmaak, en drukking of gevoel van volheid omtrent de *Præcordia*, verzeld met eene afkeerigheid van fpyzen, of althans gebrek aan eetluft.

Ik liet dan niet na, indien geen zeer kenlyk *Contra indicans* plaats had, om een *Hauft. Vomit.* voor te fchryven; en gemeenlyk uit de *Rad. Ipecacuanha* en *Sal Ammon.* Dit werkte fterk met opgeeven van flym. Hier na liet ik een *Mixtuur* gebruiken uit *Extr. amaris* en *Salibus neutris*, met zoo veel *Purgantia* daar by, als noodig was ter ontlaftinge van de opgelofte flymftoffen. Het mifte byna nooit, of myn Lyder gevoelde naar deeze ontlafting, eene zeer aanmerkelyke verligting en ruimte omtrent de Borft en den omtrek van den Maag. Na 24 uren vervolgde ik deeze oplofende Middelen te gebruiken, maar met minder purgeerende,
en

en liet dan voort daar by gebruiken de *Cort. Peruv.* en wel, indien het maar weezen konde, in *Substantie* en daar by in eene zeer ruime gifte.

Stoutelyk volharde ik in deeze Methode, wat tegenspraak my ook mogte ontmoeten, of hoe kwalyk men my ook mogt neemen, dat ik het vooroordeel tegen dit Middel, het welk, voornamelyk toen ter tyd, ja zelfs ook nu nog, maar al te veel plaats vindt en gekoesterd wordt, zoo onbedekt durfde trotseeren. Maar het leven en de gezondheid der my aanbetrouwde Lyderen meerder achtende, dan zinnelooze en alleen op onkunde gegronde redeneeringen, ging ik voort, op de zekerheid en veiligheid myner Geneeswyze vertrouwend, en had het onbeschryfelyk genoeg van dezelve altyd van eene gelukkige uitkomst gevolgd te zien; terwyl andere Lyders ongelukkiglyk dit gezegend Middel, door een ingeworteld vooroordeel, en onkunde van deszelfs werking, missende; of door een verkeerd begrip het zelve te laat genieten de, daar door aan gezondheid en leven schade leeden.

Met stilzwygen ben ik genoodzaakt voor by te gaan alle de *Febres anomalæ*, en *Proteiformes*; welke zich onder allerlei andere gedaanten vertoonden, en nochtans uit dezelfde *Constitutio epidemica* voortkwamen, en langs dienzelfen weg geneezen werden.

Uit deeze Geneeswyze nu, en derzelver uitkomst, meen ik, gelyk ik hier boven heb aangemerkt,

gemerkt, niet onduidelijk te blyken, van wat aart en hoedanigheid de bovengemelde *Epide-*
mike gesteldheid geweest is, en van welke eenige kennis te hebben het loflyk Genoodfchap wel het meest aan gelegen is.

Behalven sommige *Febres biliosæ* en *inflamma-*
toriæ, waren weinige andere Ziekten, welke deeze doorgaande Koortfen verzelden: zeer enkelde *Diarrhoeæ*, geen *Dysenteria* hadden, zoo veel my bewust is, plaats, terwyl van te voren ook geene buitengewoone Ziekten grasfeerden; zynde van het begin van *January* tot aan de maand *Augustus* toe de sterfte eerder gering dan groot geweest. — Van de oorzaak deezer heerschende Ziekte durf ik weinig zeggen, vermits, gelyk ten vollen bekend is, altyd zoo veele tegenstrydigheden in dezelve zich opdoen.

Alleenlyk dient men aan te merken, dat men alhier gemeenlyk eenen tamelyk gestrengen Winter gewoon is, en dat het tegengestelde plaats had in den Winter van *acht en negen en zeventig*; zynde het Weêr zoo ongemeen zacht, en zonder Vorst, dat byna niemand zulks geheugde. Daar by hadden wy van den eersten *January* tot in de volgende maand van *Maart* geheel geen Regen met eene geduurige zachte lucht en zonder koude; en aldus eene Luchtgesteldheid voor de Inwoonderen deezer Stadt geheel ongewoon. Ondertusfchen, (om iets van den Levensregel der Ingezetenen te melden) is men hier gewoon zich in de maand *November* van een Slachtbeest te voorzien, en zyne kuipen vol gepekeld Vleesch te hebben, het welk dan in den Winter en Voorjaar geconsumeerd dient te worden; terwyl ook
het

het Varken-vleesch, als Winter en Zomer-provisie niet wordt vergeeten.

Erwten en Kool, benevens Aardäppelen worden ook overvloedig hier gegeten; en behalven dit alles wordt hier in den Herfst en Voorjaar zeer veel Zeevisch aangevoerd, welke menigmaalen in grooten overvloed, en somtyds tweemaal daags, en dan zeer goed koop verkocht wordt. Als men dit overweegt, en daar by aanmerkt, dat tot zulken overvloed van vaste spyzen ook sterke maagen vereischt worden, en aan den anderen kant betracht, dat de zeer flappe Winter de vezelen der lichaamen meerendeels ontspannen had, en vervolgens de vermogens, ter *digestie* der spyzen dienende, zeer verminderd waren, zoo blykt niet onduidelyk, dat zeer veele raauwigheden, en scherpte door de verzwakte *Facultates concoctrices*, niet alleen der maag en darmen, maar ook der Bloedvaten, (in welke toch de laatste *digestie* volbragt moet worden,) veroorzaakt moesten worden, waar door dan de zoo zeer noodzaakelyke *Perspiratio insensibilis* verminderd moest worden, en aldus gelegenheid geeven om eene geheele voorraad van *Materia peccans* te verzamelen, en deeze Koortsen voort te brengen.

En daar nu dit gestel der lucht, en gevolgelyk der lichaamen, (de eene meer en de andere minder) aan allen gelyk was, zoo konde dan ook deeze Ziekte heerschende of *epidemik* worden.

Maar vraagt men, waarom dat dan aan het Noorden der Stad de Ziekte heel veel sterker woedde, dan aan het Zoider gedeelte? Daar op kan ik

ik niet volledig antwoorden; en zoude meer tyds vereisfchen, dan waar van ik thans meester ben. Zeker is het, dat het vloeiende water van de Haven aan het Noorden der Stad, dan eens hoog en dan wederom laag zynde; ja by Zomerdagen fomtyds droog ebbende, en by Herft en Wintertyden met een hoog Ty fomtyds de Wallen overfitygende, en een gedeelte der ftraaten aldaar onder water zettende, eene merkelyke verandering te wege kan brengen. Wat anders de *Situatie* der Stad GRONINGEN aanbetreft, zoo zoude men daar van eene goede gezondheid der Inwoonderen kunnen verwachten (zoo als hier vooren bl. 870. reeds gebleeken is;) en welke men ook zeer veele Jaaren herwaards genooten heeft: want de Stad ligt vry hoog, en voor een groot gedeelte op een zandgrond, omringd van een vloeiend water binnen zyne Wallen, en voorzien van zeer ruime en luchtige Straaten.

(was geteekend)

PH. J. LOOFF.

GRONINGEN,
den 20 October
1780.

B E R I C H T
WEGENS DE STAD
A P P I N G E D A M,
EN OMGELEGENE
L A N D S T R E E K;
D O O R D E N H E E R
G. M U L L E R,

Med. Doctor.

APPINGEDAM is gelegen op 53 gr. en 15 min. Noorder breedte, en omtrent 25 gr. lengte; en dus in het Noord Oostelyke gedeelte der Vereenigde Nederlanden. De afstand van GRONINGEN is ruim 4 uren ten Oosten, en 1 uur gaans Westwaards van de Rivier de Eems. Een stroomend water deelt het in 2 deelen. Het getal der bewoonde huizen in APPINGEDAM is 334; en buiten, doch waar uit de Dooden hier begraaven, en de Kinderen gedoopt worden 46, samen 380. Als men ieder huis op 4 personen rekent, en daar by voegt 50 bejaarde menschen in de Gasthuizen, en 30, zoo onder de Diaconie behooren, kan het gehele

BER. *wegens de Stad APPINGEDAM, ENZ.* 887

heele getal der Inwoonderen niet minder dan 1600 bedraagen: hier van zyn

In 't Jaar 1771	Overleeden	48	Perfoonen.
———— 1772	————	47	————
———— 1773	————	43	————
———— 1774	————	55	————
———— 1775	————	90	————
———— 1776	————	57	————
———— 1777	————	44	————
———— 1778	————	31	————
———— 1779	————	44	————
———— 1780	————	39	————

In 10 Jaaren 498

Dus Jaarlyks omtrent 50.

Waar by moet aangemerkt worden, dat 'er in 't Jaar 1775, aan de Kinder-ziekte alleen 49 zyn Gestorven; zynde $\frac{1}{2}$ van allen die daar van aangetaft zyn.

In de gemelde 10 Jaaren, zyn in de Gereformeerde Kerk

Gedoopt	402	Kinderen.
By de Roomschgezinden . .	36	————
By de Mennoniten Gebooren	16	————
By de Jooden	16	————
Dood Gebooren, of voor den Doop Gestorven . . .	36	————

In 10 Jaaren Gebooren 506

Dus Jaarlyks ruim 50.

De evenredigheid van de Zoonen tot de Dochters, in 20 Jaaren, is als 44 tot 43; en het getal der Jaarlyks-ftervenden, tot het geheele getal der Leevenden, als 1 tot 32.

De Fortrefse DELFZYL is aan de *Eems* gelegen, die hier een breeden Zeeboezem maakt; en dus, meer dan de binnen Landen, aan haastige veranderingen van Weêr onderhevig is: de Haven loopt by ieder laag gety meest droog; en de Barakken, voor het *Garnizoen*, die aan den voet van de Wal zyn gelegen, waar door het afvloeiende Regenwater dèrzelver fundamenteen doordringt, zyn buitengemeen vochtig: ook is het getal der Zieken, onder de *Soldaten* hier Jaarlyks al vry aanmerkelyk.

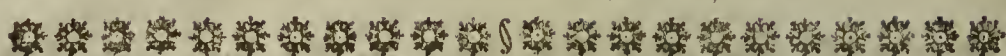
De Landeryen ten Westen, Noorden en Oosten van APPINGEDAM, zyn droog Kleiland; ten Zuid-Oosten, Zuiden en Zuid-Westen, laag moerig land, dat 's Winters dras ligt; en eenige Meeren.

De Lucht is doorgaans kouder, dan in eenig ander gedeelte van ons Vaderland; zoo als de Waarneemingen met den *Thermometer*, vergeleeken met die van andere plaatfen, duidelyk aantoonen. Niettenin klimt dezelve hier 's Zomers, op de warmste dagen, even hoog als in HOLLAND, maar daalt 's Winters eenige graaden laager; en de Zomer-warmte begint zoo veel laater, dat het in het ryp worden der Vruchten omtrent 14 dagen verſchiit. In de maanden *November* en *December*, als mede by ſlappe Winters, in *February* en *Maart*, met Zuidelyke en Zuid-Wefte Winden, is de lucht zeer vochtig; het

het mist dan ook dikwyls: in *Maart*, *April* en *Mey*, by Noordelyke Winden, ziet men, aan den Zeekant, een verschynfel, dat in de Binnenlanden niet zoo kenbaar is. Omtrent den middag, meest met mooi Zonneshyn-weêr, komt 'er uit het Noorden, met eene sterke drift, een zwaaren damp aandryven, somtyds van eenige weinige regendruppen verzeld, die de lucht, in een oogenblik, zoodanig koud maakt, dat het schynt als of men uit den Zomer in den Winter wordt overgebracht: het verschil, voor zoo verre men uit het gevoel daar over kan oordeelen, zoude ten minsten 10 graaden op den *Thermometer* bedraagen.

De gewoone bezigheden der Inwoonderen, zoo in, als buiten APPINGEDAM, zyn de Landen Veebouw, en zoodanige Ambachten en Nee- ringen, als hier toe behooren. Het volk is doorgaans werkzaam; het voedsel grof en een- vouwdig; bestaande voornamelyk uit Roggen- brood, Spek, minder Vleesch en zelden Vifch; Aardäppelen, geele Wortelen, Boekweiten- meel, Gort, Karnemelk, enz. De minste huizen zyn van Regenbakken voorzien, zoo dat veele menschen water moeten drinken, uit ge- gravene grachten, of putten; 't geen in heete en drooge Zomers zeer nadeelig moet zyn. Bier en Thee wordt onder geringe lieden weinig ge- bruikt, maar het misbruik van Coffy is onder geringen, zoo wel als onder vermogenden by- kans algemeen. De meest voorkomende Ziek- ten kan men vinden, in de *Verhandelingen* van de *Hollandsche Maatschappy*, XVIII. Deel, pag. 257.

B E R I C H T

*Van de EPIDEMISCHE ZIEKTEN,
sedert het begin van Augustus 1779,
tot het einde van July 1780.*

A U G U S T U S.

In het begin van deeze maand, begon de gewoone Gal-koorts, die nochtans door het gebruik van veel zuurachtigen drank, met zachte *Emetica* en *Laxantia* gepaard, gemaklyk overwonnen werd; als mede eenige *Catarrhale* Koortsen, waar in, behalven andere gewoone middelen, de *Vesicatoria* veel voordeel deden.

S E P T E M B E R.

De Gal-koortsen worden menigvuldiger, maar de Geneezing is als nog niet bezwaarlyk; eene verandert in eene doodelyke Rot-koorts. By een enkel persoon wordt de Roode Loop waargenoomen, die herstelt. Deeze Ziekte is, in deeze plaats, daar na niet weder gezien; maar buiten wordt gezegd, dat 'er eenige aan gestorven zyn, doch ten hoogsten 4 of 5.

O C T O B E R.

De Gal-koorts houdt aan; sommige gepaard met *Catarrhale* Borst-ziekten, waar in de Aderlaating vereischt wordt. Een groot getal derdendaagsche Koortsen begint zich te vertoonen,
waar

waar van veele door *Resolventia* en *Evacuantia* geneezen worden; weinige neemen een rottige natuur aan, die toch, na sterke ontlastingen, nog gelukkig gered zyn.

N O V E M B E R.

Met het onstuimige weêr in deeze maand, komen 'er, behalven de derdendaagfche, ook veel *Catarrhale* Koortfen: by beide foorten voegt zich eene hevige Buikpyn, waar in warme en vochtige stoovingen, op den buik, veel voordeel doen. Het fchynt, dat de meeste Ziekten, min of meer, eene inflammatoire natuur aanneemen. Eerige derdendaagfche Koortfen maaken haare *Crisis*, door groote *Abscesfen* in de leden. Eene Vrouw, door de derdendaagfche Koorts van haare krachten beroofd, sterft aan een matigen Bloedvliet, na eene Miskraam: men heeft naderhand, om dit ongeluk voor te komen, aan zwangere Vrouwen, eenige dagen voor de Verlossing, den *Cortex* gegeven, met gewenscht succes.

D E C E M B E R.

De *Catarrhale* Koortfen continueeren: de derdendaagfche worden in dubbelde, of driedubbelde veranderd, of houden in 't geheel geen regel meer; verscheidene *Diarrhoeæ*, en eene *Febris Scarlatina* worden waargenoomen.

J A N U A R Y. 1780.

Met het toeneemen van de koude, ontstaan veele *Rheumatique* Ziekten, onder de gedaante van

Koortfen, Zyde-wee, Long-ontsteking, Colyk-pyn, enz. de Aderlating wordt in de meeste vereifcht; verders wordt de geneezing, door *Resolventia*, *Laxantia*, en daar na door zachte *Diaphoretica* volbragt. Eenige Kraamvrouwen, die niet zoogen, komen in groot gevaar, door Koortfen, die haar omtrent den negenden dag, na de Verlofing aantasten: eene daar van krygt de Sprouw en fterft.

F E B R U A R Y.

Verfcheidene hoog-bejaarde, en door Ziekte verzwakte lieden, fterven aan eene kwaadaartige Zinking-koorts.

M A A R T.

Veele Menfchen, die den geheelen Winter, aan de derdendaagfche Koorts gelaboreerd, en daar tegen den *Cortex Peruvianus* zonder fucces gebruikt hadden, beginnen nu van zelfs te herftellen; fchoon ze van de Koorts nog niet bevryd zyn. Even als in *November* van het voorgaande Jaar, grasfeert 'er wederom eene *Rheumatique* Colyk-pyn, die voornamelyk Vrouwen aantast, en vry moeielyk om te geneezen is. By eene Vrouw wordt eene *Febris Petechialis* waargenoomen, die langduurig en zeer gevaarlyk is.

A P R I L.

By gelegenheid van het koud en buiig weêr in deeze maand, verërgeren weder de derdendaagfche Koortfen; die, welke door den *Cortex* ver-

verdreeven waren, komen wederom: overal regceeren Verkouwdheden, die veeltyds in eene *Pleuris* of *Peripneumonie* veranderen, en door eene *Diarrhoea* dikwyls haare *Crisis* maaken: men observeert ook anderendaagsche Koortfen, die in weinig omgangen van zelfs eindigen.

M E Y.

'Er verschynten weder veele Zinking-kwaalen en Colyk-pynen met inflammatie, als mede verscheidene soorten van uitflag: Kinderen lyden veel in het Tanden krygen. Wanneer met het einde van de maand het weêr zachter wierd cesseeren veele derdendaagsche Koortfen.

J U N Y.

Niettegenstaande de koude in deeze maand aanmerkelyk grooter is geweest, dan in HOLLAND, zoo dat de *Thermometer* 'smiddags zelden boven 60 gr. teekende; worden nochtans de geenen, die sedert den voorleeden Herfst aan Koortfen en kwynende Ziekten gelaboreerd hebben, meest allen hersteld, zoo dat 'er in

J U L Y.

Maar weinige Ziekten, en der aantekening naauwlyks waardig zyn waargenoomen.

Men ziet uit het voorgaande bericht dat 'er in APPINGEDAM en omliggende Karspels, behalven de gewoone Gal-koorts en veele derdendaagsche Koortfen, geene byzondere of besmettelyke Ziekten, van eenig belang, gegrasceerd heb-

hebben: dit zelve wordt ook van het overige gedeelte der OMMELANDEN verzekerd; alwaar, even als in APPINGEDAM, het getal der overleedenen niet grooter, maar eer kleiner, dan in gemeene Jaaren is geweest. In de Stad GRONINGEN in 't tegendeel zyn in het Jaar 1779, gestorven 1393; en in het Jaar 1780, meer dan 1000 Menschen; alwaar anders het middengetal, in gemeene Jaaren, beneden 700 is [*]. Het is zeker, dat 'er van zoo een byzonder Contrast eene byzondere oorzaak geweest zy, welke men hoopt dat door de Berichten der Heeren *Medici* aldaar, algemeen bekend mag worden.

BERICHT

Wegens de EPIDEMISCHE GAL-
KOORTS, *in het Oostelyk gedeelte*
der OMMELANDEN.

Zoo verre als het geheugen der oudste Menschen strekt, is deeze Ziekte hier gemeen geweest. Sedert het Jaar 1758 tot 1780, is het grootste getal Zieken waargenoomen, in de Jaaren 1759, 73, 75, 79 en 80; minder in 1776 en 78, en zeer weinig in 1774, en 77. In de Jaaren, tusfchen 1759 en 73, is ook geene aanmerkelyke *Epidemie* geweest. De maanden *Augustus*, *September* en *October*, zyn gemeenlyk de

[*] Vergeleeken met het Bericht van GRONINGEN, bl. 877.]

de eenige, waar in dezelve grasfeert; het Jaar 1775 alleen uitgezonderd, wanneer ze met half *July* reeds begon.

Het kan van geen nut zyn, van de Teekenen te spreken, alzoo die by ieder, zelfs het gemeen, bekend zyn; en van andere tusfchenpoozende Koortfen niet verschillen, dan alleen, door de menigte van galachtige flym, die zoo wel na boven, als na beneden, ontlast wordt.

Men kan deeze Koortfen onderscheiden, in anderendaagfche, die de ligfte zyn; in dubbelde anderendaagfche, of alledaagfche, die veel moeielyker bevonden worden; en in eenige weinige derdendaagfche, die tot deeze foortfchynen te behooren: anderszins zyn de menigvuldige derdendaagfche Koortfen, die men sedert 2 Jaaren in deeze *Provincie* gehad heeft, meest alle gevolgen geweest, van kwalyk geneezene Gal-koortfen.

Onder de Oorzaaken, zyn warme Zomers zekerlyk de voornaamfte, zoo als men uit de Weêrkundige Waarneemingen van bovengemelde Jaaren ligtelyk kan zien; vooral uit die van het Jaar 1775, wanneer het getal der Zieken zoo buitengemeen groot was, dat geene der voorgaande, of navolgende Jaaren, daar mede konnen vergeleeken worden. De gemiddelde warmte was toen, in de maanden *Juny*, *July* en *Augustus* 65 gr. en in *September* 63; een trap van warmte, waar van in dit Tydperk, famen genoomen, in 40 Jaaren geen voorbeeld was geweest; zoo als uit de *Zwanenburgfche* Waarneemingen, en uit de Tafel van den Heere L. in de

de *Natuurkundige Verhandelingen*, blykt. Droogte wordt mede noodzaakelyk vereischt tot het voortbrengen deezer Ziekte, zoo dat dezelve nooit aanmerkelyk is, wanneer *July* en *Augustus* veel regenachtige en donkere dagen geeven; het geen zoo wel met de rede, als met de bevin- ding overeenstemt. De Lucht wordt dan, door het gestadig vallende water gezuiverd, van die stinkende stoffe, die in droog en warm weêr zoo sterk uitwaasfemt; de Uitwaasfeming zelve is veel minder, en het bedorvene wordt door de afwatering weg gevoerd. Het is buiten twyffel, dat de rottige dampen van stilstaande wateren en moerige gronden, mede onder de oorzaken moeten geteld worden: de reuk daar van is zoo sterk, dat ze menschen, die 'er niet aan gewend zyn, zeer lastig valt; het nadeel is nog grooter, wanneer door het geboomte, in en om de Dorpen en huizen geplant, deeze dampen belet worden zich te verspreiden. — Dewyl nochtans deeze Gal-koortsen in het na- buurige DRENTHE en WESTFALEN weinig ge- zien worden, en zelfs veel minder in het Zuide- lyke deel deezer *Provintie*, alwaar de voorge- melde oorzaken ook plaats hebben; blykt het, dat 'er nog andere moeten zyn, waar onder, waarschyglyk de voornaamste, de nabyheid van de Zee, of groote zoute Rivieren zal zyn; door de haastige veranderingen, van warmte tot koude, waar aan de nabygelegene plaatsen, meer dan de Binnenlanden onderhevig zyn, en dus de geregelde Perspiratie wordt belet. Dit is ten minsten zeker, dat by iedere *Epidemie* het groot- ste getal Zieken, onder de Dyken, tot op den afstand van 2 of 3 uren gaans binnenwaards, ge-

gevonden worden. By deeze algemeene oorzaken kan men nog eenige byzondere voegen: als het dagelyks werken in de heete Zonneschyn, geduurende den Oogst; het menigvuldig gebruik van Spek en vette Spyzen; het drinken van bedorven water, uit poelen en grachten; en mischien ook, by zittende Ambachtslieden en Vrouwen, het misbruik van flappe Koffy, waar mede de maag, eenige reizen daags wordt overstroomd, en dus onbekwaam gemaakt om vaste spyzen, naar behooren, te verteeren: zoo dat, wanneer dit alles, of wel het meeste daar van samen loopt, men zich over de menigte van Zieken niet behoeft te verwonderen.

Schoon deeze Koorts, op zich zelven, weinig gevaar schynt te hebben, zyn de gevolgen doch zeer verderfelyk; wanneer, geduurende dezelve, de verstopping der Ingewanden, die men dikwyls met de hand kan onderscheiden, niet los gemaakt, en de taaie stof ontlast wordt. Deeze verstoppingen, 't zy datze in de Lever, Milt, Darmscheil, of in den *Colon*, plaats hebben, zyn meermaals zoo hardnekkig, dat 'er een, twee, of meer Jaaren worden vereischt, voor dat dezelve, door de Natuur, of Geneesmiddelen, kunnen ontbonden worden: maar veeltyds ook is het lot van deeze kwynende Lyderen, datze door haastige, of langzaame Ziekten, die haaren grondslag ontwyffelbaar, in de voorgaande ongesteldheid der Ingewanden hebben, den volgenden Winter of Voorjaar worden weggerukt.

Het is niet noodig van de Voorbehoeding, of Geneezing, veel te zeggen: door de gemeene
Re-

Regelen der Geneeskunde, naar vereisch der byzondere onderwerpen, toe te passen, wordt de Ziekte, en meest al ook de gevolgen, vry voorspoedig geneezen, of voorgekomen; het volgende zal tot dit oogmerk genoeg zyn. In de maanden *July*, *Augustus* en *September*, zoo lang de warmte aanhoudt, is het dikwyls voldoende, de ontlastingen, door de Natuur verwekt, met eenigen zuurachtigen drank, in gencegzaame hoeveelheid gebruikt, te bevorderen; waar toe by de Landlieden niets geschikter wordt gevonden, dan hui van Karmelk: rype Vruchten zyn ook zeer voordeelig; en boven al de Druiven. Een zacht braak- en laxermiddel is van veel nut, om de Ziekte te verkorten; eene Aderlaating komt te pas, wanneer in sterke gestellen, de hoofd- en lendenpynen zwaar zyn; en ook somtyds in zwakkere, als door krampachtige sluiting, de ontlasting belet wordt; waar in ook de *Sp. Nitri dulcis*, en *Mindereri*, met voordeel gegeven worden: *Opium*, en desselfs bereidingen, zyn meest altoos schadelyk. In derden-daagsche Koortsen, die na het midden van *September* gemeenlyk beginnen, als mede in andere, die dan ontstaan, of nog continueeren, zyn openende- en ontbindende middelen noodig, en vooral de Koorts zelve, om door derzelver werking, de ingepakte stof los te maaken, die dan veeltyds volkomen ontlast wordt, en een bestendige gezondheid nalaat.

VYFDE CLASSE.

VAN DE HOOGERE EN VERDER VAN
DE ZEE VERWYDERDE LANDEN.

TWENTHE [*].

KORT BERICHT

VAN DE

ZIEKTEN,

WELKEN 'ER TE

OLDENZAAL,

*In de vier laatste Maanden enz. van het Jaar 1779
hebben plaats gehad,*

DOOR DEN HEER

A. L. MEYER,

Med. Doct. enz. enz.

De *Roode Loop*, die in het voorleedene
Jaar 1779, op verscheidene plaatsen,
zoo in als buiten ons Land heeft gegrast, heeft

[*] Van DRENTHE zyn als nog geene Berichten in-
gekomen, weshalven dit gedeelte van het Vaderland
voor dit Boekdeel onaangeroerd blyven moet.]

heeft zich insgelyks in dit Quartier in sommige Plaatsen en Boerschappen in de maanden *September*, *October*, *November* en *December* geopenbaart; en, zoo veel ik heb kunnen ontdekken, is dezelve van buiten ingebracht. Dezelve liet zich in den eersten opslag als verwoestende aanzien; en vermits die alleen onder het gemeenste foort van onze Inwoonderen bespeurd wierd, vonden Hun Ed. Mog. de Heeren Gedeputeerden van de Staaten onzer *Provincie* goed, alle middelen tot weeringe en verdere verspreidinge van die vreesfelyke Ziekte aan te wenden, en de arme Ingezetenen, ook van dit Quartier, op 's Lands kosten te laten bedienen; ten welken einde ik door Zyn Hoog Geb. Gestr. den Heer Land-Drost van TWENTHE, naamens Hun Ed. Mog. gequalificeerd werd, om de onvermogende Ingezetenen aan die kwaale laboreerende te visiteeren, en de noodige Geneesmiddelen toe te dienen.

By de eerste visitatie ontdekte ik aanstonds, dat de eerste oorzaak van die Ziekte bestond in eene putride stoffe, waar mede de eerste wegen bezet waren: dat men dus door ontlastende middelen die stoffe moest uitdryven, naar maate van de krachten der Lyderen, en de natuur der Ziekte, die zeer verschillende was, naardien sommige *faeces* met bloed vermengd, en anderen klaar bloed ontlastten, met meerder of mindere snydingen der Ingewanden; zulks vereischten.

Ik liet derhalven *Laxantia ex Acidis Vegetalibus*, inzonderheid *Rheum* met *Tamarinden* gebruiken,

bruiken, met byvoeging van *Mucilaginosæ*, als *Rad. Salap. Rad. Althææ &c.* voor de snydingen der Ingewanden: deeze liet ik *formâ Decocti, Infusi, vel Mixturæ* gebruiken, zoo lang, tot dat alle putride stoffe was ontlast, gaande naderhand tot den *Cortex Peruvianus* en andere *Roborantia tonica*, om den *Tonus viscerum* te herstellen, over. Op deeze wyze had ik het genoeg verre de meeste myner Lyderen hersteld te zien, offchoon veelen hunner meer dan 100 keeren in 24 uren afgingen: hebbende ik van 95, 'er slechts 14 verlooren, daar onder nog gerekend, die ik by de eerste visitatie reeds hoopeloos vond. Aderlaaten heb ik byna nooit in 't werk gesteld: *Emetica ex Ipecacuanha* weinig gebruikt: *Anodyna* byna nooit: zelden *Emulsiën*. *Rheum* op Rhynschen Wyn, het *Infusum Rhei vinosum*, of de *Anima Rhei* genaamd; heb ik veel met gewenscht succes, inzonderheid daar snydingen der Ingewanden met een geduurigen *Tenesmus* plaats hadden, gebruikt.

De Gal- en Rot-koortsën zyn hier, zoo veel ik heb kunnen opmerken, schoon die hier sedert 1771 meest *Sporadicè* hebben gegrasfeerd, uit FRIESLAND en HOLLAND gebragt door een gedeelte der Inwoonderen, die jaarlyks naar die *Provincien* in den Hooi- of Koorn-oogst trekken, of in de Turfveenen werken, en voor een groot gedeelte ziek van daar komen, aan welke Ziekte de Inwoonders van hier veel onderhevig zyn, deels wegens de verandering van Lucht, als wel voornamelyk wegens de Levenswyze dier menschen, welke van hier zich gemeenlyk van Spek enz. voorzien. Dit gevoegd by het drinken van stilstaand water uit Slooten en Dobben, daar

M m m

w y

wy alhier veel loopend, thans zeer gezond water hebben, en na zich warm te hebben gewerkt in den tocht zitten, of op den kouden vochtigen grond, zich aan den Avondlucht te veel bloot stellen, veel al die Rotziekten veroorzaaken, waar aan alhier echter zeer weinige sterven, gelyk uit de hier agter bygevoegde Lyst te zien is, ten zy door eene verkeerde behandeling; want naardien die Koortsen zich eerst voordoen met eene uiterlyke koude, en van den gemeenen man als eene zwaare verkouwdheid aangemerkt worden, of, zoo als men hier gewoon is te spreken, de *Roos* noemt, en met heete middelen, als Salie-melk, Saffraan, warm Bier enz. behandeld worden, is het geenszins te verwonderen, dat men de nadeelige gevolgen daar van maar al te veel ondervindt. De *Signa pathognomica* van die Ziekte voor een enigszins kundig Geneesheer zeer duidelyk zynde, vallen de *Indicatie*n van zelfs in het oog, namelyk de *materies peccans* uit het lichaam te dryven, en na de ontlasting derzelve de Ingewanden te versterken.

Myne gewoone behandeling is in den beginne de *Saburra biliosa* door *Emetica* te ontlasten: heeft 'er, gelyk somtyds gebeurt, voorts eene *Diarrhoea* plaats, volge ik de natuur, volgens het bekende: *Medicus est naturæ minister*. Wat de Aderlaating in die Ziekten betreft, waar over de Geleerden het hier niet eens zyn, ben ik, naar de omstandigheden van de onderwerpen 'er voor, (*salvo interim meliori judicio*;) en heb ze veel met succes gedaan, naardien my de ondervinding geleerd had, dat eene Aderlaating voor den vyfden dag dienstig is, nademaal de *Symptomata*, als Hitte, Hoofdpyn, *Delirium* enz. als dan

zoo hevig niet zyn; en wyl men veele Lyders uit de neus ziet bloeden, fchynt de Natuur ons zelve voor te lichten.

Zie daar — myne gedachten nopens die Ziekten, en myne behandeling van dezelve openhartig medegedeeld: ik betuige niets anders hier mede te beöogen, als, kan het zyn, aan het oogmerk van de Maatschappy te voldoen, en my het oordeel van des kundigen te onderwerpen; terwyl my het welzyn myner Lyderen meer dan myne aangenoome *principia* ter herte gaat, en ik altyd gaarne wensche beter onderrecht te worden. Kan intusfchen het Genoodfchap van dit myn eenvoudig Bericht, 't geen niets nieuws behelst, eenig gebruik maaken ten nutte van het algemeen, zoo zal my niets aangenaamer zyn; ik zal myne moeite dubbeld betaald achten, en het my vervolgens tot eer en plicht rekenen, myne Waarneemingen en Aanmerkingen het Genoodfchap mede te deelen. De locale Beschryving van onze Stad en Gerichte, benevens de Geboorte- en Sterflyften hoope by naafte gelegenheid te zullen zenden. —

(was geteekend)

A. L. MEYER

OLDENZAAL,
den 25 November
1780.

Mmm 2

LIJST

LIJST DER ZIEKTEN, waargenoomen in
en omtrent OLDENZAAL, in de Maanden
OCTOBER, NOVEMBER en DE-
CEMBER, van het Jaar 1779.

- 4 *Hydrops Anasarca.*
- 4 *Variolæ discretæ.*
- I ————— *confluentes.*
- I *Pectoris Morbi.*
- I *Morbi Puerperii.*
- I *Lochia retenta.*
- I *Abortus.*
- 4 *Passio Hysterica.*
- I *Herpes.*
- I *Mensium suppressio.*

Van den 18 October tot ultimo December:

Aan de *Dysenterie* . . . 96.
Aan Gal- en Rot-koortsen 83.

Dus ziek geweest . 179.

Hier van Gestorven.

Aan de *Dysenterie* . . . 14.
Aan Gal- en Rot-koortsen. 3.

Dus Gestorven . . . 17.

Van JANUARY tot JULY in 't Jaar 1780.

42 *Febres biliosæ putridæ.*

Hier van Gestorven 5 of 6.

I *Fluor albus.*

2 *Exan.*

- 2 *Exanthemata.*
- 1 *Convulsio.*
- 3 *Hydrops Anasarca.*
- 1 ——— *Pectoris.*
- 2 *Debilitas ventriculi ac intestinorum.*
- 3 *Mensium suppressio.*
- 1 *Immodicus Mens. fluxus.*
- 8 *Pectoris Morbi.*
- 1 *Lochia suppressa.*
- 2 *Febres tertianæ.*
- 2 ——— *quartanæ.*
- 1 *Passio hypochondriacæ.*
- 2 ——— *hysterica.*
- 1 *Podagra.*
- 5 *Vermes.*
- 1 *Pedes Oedematosi.*
- 1 *Colica Stercorea.*
- 1 *Melancholia.*
- 2 *Scabies.*
- 1 *Ischuria.*
- 1 *Ophthalmia.*
- 1 *Diarrhoea.*
- 1 *Diarrhoea cruenta.*

J U L Y.

- 5 *Febres biliosæ putridæ.*
- 1 *Hæmoptysis.*
- 1 *Colica.*
- 1 *Mensium obstructio.*

M m m 3

1 Ob.

- I *Obstructio Urinæ.*
- I *Hæmorrhagia Umb.*
- I *Alvus constipata.*
- I *Erysipelas.*
- I *Debilitas Systematis nervosi.*
- I *Cardialgia.*

AUGUSTUS.

- 5 *Febres biliosæ putridæ.*
- I *Podagra retropulsa.*
- I 2 *Vermes,*
- I *Asthma.*
- I *Asthma pituitosum.*
- 4 *Dysenteria.*
- I *Exanthemata.*
- 2 *Hernia incarcerata.*
- I *Suppressio Urinæ.*
- I *Pectoris Morbi.*
- I *Motus Epileptici infantum.*
- I *Febris quartana.*

SEPTEMBER.

- II *Febres biliosæ putridæ.*
- I *Procidentia Uteri.*
- 2 *Hæmoptysis.*
- I *Fluor albus.*
- I *Catameniorum suppressio.*
- I *Ophthalmia.*

5 *Dysenteria.*

Hier van Gestorven 1.

O C T O B E R.

19 *Febres biliosæ putridæ.*

1 *Abortus.*

1 *Febris quartana.*

1 *Hæmoptysis.*

1 *Convulsio.*

2 *Lochia suppressa.*

1 *Mensium suppressio.*

1 *Vermes.*

1 *Angina aquosa.*

De *Dysenteria* heeft zich in *Augustus* in BENTELO, een Boerschap Gerichts DELDEN in slechts een huis, en in *September* in HENGELO in 2 naastgelegene huizen weder geopenbaard, en naderhand in het Gerichte van ENDSCHEDÉ, alwaar ik niet ben geroepen. Thans is dit Quartier van die Ziekte vry.

N O V E M B E R.

5 *Febres biliosæ putridæ.*

1 *Hydrops anasarca.*

1 *Cardialgia.*

1 *Indigestio.*

1 *Lochia suppressa.*

2 *Hæmoptysis.*

1 *Ardor urinæ.*

6 *Febres biliosæ putridæ.*

1 ——— *quotidianæ.*

1 *Febris quartana duplex.*

2 *Arthritis.*

1 *Herpes.*

1 *Angina aquosa.*

2 *Vermes.*

1 *Hydrops anasarca.*

De Gal- en Rot-koortsen hebben het geheele Jaar door, doch meest in de Maanden *September* en *October* gegrasfeerd.

N A B E R I C H T.

Van Verbeteringen na het Afdrukken der aangewezenen Bladzyden ingekomen.

Bladz. 900. reg. 2. agter de woorden, heeft zich *insgelyks in dit Quartier in sommige Plaatsen en Boerschappen enz.* te voegen, als:

Gerichts DELDEN.

Boerschappen	{	A SELO.
		Z ELDAM.
		B ENTELO.
		D ELD E R B R O E K.
		O Æ L E.
		W O O L D E.

Dorp

Dorp HENGELo,
Gerichts BORNE.

Boerschappen { ZENDEREN.
TUSVELT.

Gerichts ENDSCHEDI.

Boerschap LONCKER.

Gerichts OLDENZAAL.

Boerschappen { GAMMELKE.
HASSELT.
DULDER.
WEERSELO.
LUTTE.

Gerichts OOTMARSUM.

Boerschap BERKELENKAMP.

Bladz. 900. reg. 4. by de woorden, zoo veel ik heb kunnen ontdekken, is dezelve van buiten ingebracht, te voegen: zoo men meent van KEVELAAR, werwaards een menigte volks, ook van hier, Jaarlyks heentrekt, om de *Processie* by te wonen.

KORT BERICHT

Van den ROODEN LOOP en andere

Z I E K T E N,

WAARGENOOMEN TE

ENDSCHEDE,

*Ooftwaards van en in de Provincie van OVER-
YSSEL gelegen, en MUNSTERLAND
aangrenzende.*

DOOR DEN HEER

B E R N. I M M I N K,

Med. Doctor.

*****

Den Rooden Loop heb ik den 6 October des voorledenen Jaars 1779, in de huishouding van eenen B. B. alhier, in den Gerichte *Loncker* genaamd, eerst waargenoomen, alwaar dezelve zoo men meent, zoude ingebracht zyn door de Zuster van de Meid, zynde na *Kevelaar* [*] geweest, om de plechtigheid van den omgang aldaar by te wonen.

Deeze

[*] Vergeleeken met het Bericht van DEVENTER bl. 38.]

Deeze Ziekte, zich in den beginne kwaad-aartig toedraagende, heeft daar omftreek, en op meer plaatsfen van andere Gerichten hier onder ENDSCHEDI behoorende, (zoo ik my niet bedriege,) wel by de 30 menfchen aangetaft, waar van ik 'er by de 25 zelve hebbe bediend: zynde 'er in 't geheel aan die Ziekte alhier buiten overleeden zes perfoonen, waar van eene, eenige uren voor myn eerfte bezoek, zynde des nademiddaags, reeds Overleeden was; een andere op dien zelfden avond of nacht; hebbende ook beiden geene medicamenten, zoo verre my bewuft is, gebruikt; dan alleen dat zy den 2den deezer van my uit de winkel hadden laaten haalen voor ieder eene gifte van de befte *Rhabarber*, en nog niet weetende en onkundig, dat het de pynelyke Buik-loop was: de dood van een derden, een Jongen, bykans herfteld zynde, mag ik wel aan Wormen toefchryven; kunnende daar tegen niet wel Wormdoodende en afdryvende middelen gebruiken.

Dat de befmettinge ook in het eerfte huis, daar 'er vier Overleeden zyn, en in 2 wooningen bestaande, kwaadaartiger was, moet meefthal aan het lange boven aarde ftaan der lyken worden toegefchreeven. Schoon inmiddels ook het branden van Kwaakelen en Azyn enz. niet verzuimd wierde.

Met deeze Ziekte behebt, heb ik 'er ook verfcheiden gehad, mogelyk wel by de of 25. Zoo in den Gerichte DELDEN, BORNE, OLDENZAAL en HENGEL, 2 à 3 uren van hier gelegen, en zoo my bericht is, zyn daar ook weinigen aan die kwaal geftorven; ten minften, zoo verre
als

als ik weet, drie perſoonen te HENGELO, zyn-
de een tamelyk groot Dorp, 2 uren hier van
af gelegen.

Aan alle myne Lyders heb ik in den aanvang
deezer kwaale den braakwortel toegediend, en
naar omſtandigheid herhaald; welk middel veelal
de meeften, na eene braakinge van bedorvene
vuile rotachtige gal- en ſlymerige ſtoffe, groote
verligtinge daadelyk toebragt; vervolgens heb
ik daar op, na eenige weinige en korte tuſſchen-
poozingen laaten gebruiken een drankjen uit Se-
nebladeren, *Rhabarber*, *Tamarinden* en Room
van Wynſteen, of poeders uit de beſte *Rhabar-
ber*, waar onder de braakwortel vermengd; als
mede ook poeders uit de *Rhabarber* met Room
van Wynſteen; het Afkookſel van *Tamarinden*
met Room van Wynſteen, of Kamillen-bloe-
men als Thee getrokken, of een aftrekſel van
Vlierbloemen, daar Wyn-azyn en Honig onder
gemengd was; of heb voor meer vermogenden een
Drank uit gemeen of Garſte-water, Beſſen-Ge-
lei, Citroenen met wat goeden Rhynſchen Wyn
ſamen geſteld, voor een gemeenen dagelykſchen
drank laaten gebruiken. By verval van krachten
heb ik den Koortsbaſt, na dat de eerſte wegen
genoegzaam gezuiverd waren, met vrucht voor-
geſchreeven.

In derzelver hevige pynen en ſlapeloosheid,
ben ik ſomtyds genoodzaakt geweest, hoewel
met geen nadeel, de Syroop van de witte Maan-
bollen met eenige droppelen van het pynſtillend
vocht van SYDENHAM te geeven.

Gortens, Groenten, Vruchten enz. en fruit inzonderheid, heb ik in menigte laten eeten.

Verschooninge, reiniginge, hoewel moeielyk by den gemeenen Man te verkrygen; voet en handbadinge hebbe wel in acht laten neemen.

Deeze veel schrik alhier en omstrecks verwekkende Ziekte heeft, zoo ver ik weet, in de halve maand *November* opgehouden, dan alleenlyk van elders nog een Lyder op den 22 *December*.

De *Rhabarber* met Kina, de laatste ook alleen, getrokken op Jenever, Brandewyn of Wyn, is hier ter plaatse van zeer veelen tot een zoo genaamd voorbehoedmiddel tegen deze Ziekte gebruikt.

Aan een meerder gebruik van Jenever hebben eenigen in de besmette huizen hunne bevrydinge van deze toegeschreeven; schoon ik den Lyderen, onder myne Geneczinge staande, dezen drank en andere van die soort zeer hebbe verboden.

In de maanden *Augustus*, *September*, *October* en *November* heb ik hier in de Stad en derzelver Gerichten eenen algemeenen doorgaanden Buikloop ook waargenoomen, voor de Lyders meer lastig dan gevaarlyk; en denkelyk by eenigen zeer heilzaam, om eenen kwaadaartigen voor te komen, gelyk de geloosde bedorvene stoffen duidelyk genoeg te kennen gaven; waarom ook dezelve dikwyls door poeders uit de *Rhabarber* met Room van Wynsteen gemengd tot eene da-
ge.

gelyksche inneeminge hebbe laten aanzetten; aan eenigen, door deezen heilzaamen Loop te veel afgemat, den Koortsbast, en anderen de *Rhabarber* met droppelen van Kaneel-olie aangezet, met nut gegeven.

De Kinderziekte heeft van deezen Zomer hier en omstreeks zeer gunstig geweest: geene zyn 'er ook in dien tyd aan gestorven; dan, in het laatste van de maand *October*, *November* en *December* kwaadaartiger wordende, heeft het hier in de Stad, bykans 2000 Inwoonderen hebbende, veelen doen besluiten, gelyk ook reeds al voor zeven Jaaren hier aan een menigte kinderen met eenen gunstigen uitslag gedaan is, tot de Inëntingen over te gaan; zynde dan ook binnen den tyd van zes weeken door my dertig, en achtiën door den alhier handigen *Chirurgus* JAP. PLANTE met eene goede uitkomst Ingeënt: doende zich by de meesten, de uitbottings-koorts 'er zynde, eenen uitslag mede op, die droog verdween; te gelyk heb ik ook waargenoomen, dat by veelen de pokjes tot eene ontbindinge in plaatse van Etteringe overgingen. De meesten van de kleine Kinderen hadden weinig Pokjes, hoewel gemeenlyk het tegengestelde, gelyk nu ook in een voorwerp gezien hebbe, ondervonden wordt.

Doorgaans hebben we hier Ontsteeking-ziekten, voornamelyk het Zydewee en Longe-ziekte (*Peripneumonie*,) welke in de maanden *January*, *February*, *Maart*, *April*, *November* en *December* veel hier hebbe waargenoomen.

Aan

Aan de Borstteeringen zien wy 'er hier al veel sterven; geen wonder doch! doorgaans zyn zy gevolgen van verzuimde Ontsteeking-ziekten, Bloedspuwingen, en zwaare Verkouwdheden, by den Boer Roos, Vorst of huigen genaamd, waar mede menigen van hun alhier ten Kerkhove gebragt worden.

Afgaande of tuslchenpoozende Koortfen in het laatste van *February*, *Maart* en *Mey* zyn hier waargenoomen: hier voor zal, het geen ook de oplettenheid veel verhindert, het gemeen met een vooroordeel ingenoomen, niet ligtelyk Geneesmiddelen gebruiken, dan veelal belagchelyke dingen, of op zyn allerbest een Hollandsch kruidpakjen op Jenever getrokken.

Zinkingpynen zyn hier in het einde van *Maart*, *April* en *December* geweest.

Keelziekten (*Anginae*) zeer weinig; en geen Roodvonk, dat hier voor eenige Jaaren kwaadaartig was.

In de maand *October* de Rot-koortfen in twee huisgezinnen, en hier en daar eene; 'er zyn geen aan Overleeden: de Medicamenten, na dat de eerste wegen wel gezuiverd waren, bestonden grootendeels uit de Kina met zuuren gemengd.

Kwaadaartige pyp, of hier genaamd Fistel zweeren, zyn hier al veel, en meest wel onder de Kinderen; denkelyk en ligtelyk aan het veel gebruik van Aardäppelen, rauwe Meelen-kost enz.

enz. eerst verftoppingen der Klieren, door te veel flymerigheid veroorzaakende, toe te fchryven: als mede ook de Schurft; meest in den Winter heerschende, om dat dan de Boeren Meisjes by elkanderen te fpinnen komen, en dus der befmettinge fchoone gelegenheid verfchaft.

B E R I C H T

OMTRENT DE VOLGENDE

E P I D E M I S C H E

WAARNEEMINGEN [*].

Welk een aanmerkelyk deel HARLINGEN gehad hebbe in de heerschende Ziekten, en vooral in den *Persloop*, die in 1779, in veele strecken van ons Nederland gewoed hebben, is den Geneeskundigen genoeg bekend. De schrandere Heelmeester J. DE REUS, heeft reeds spoedig van die *Persloop* een *Kort Verhaal* in 't licht gegeven (*), 't welk zoo veele belangryke zaken in 't practicale aankondigde, dat men billyk na iets meer uitvoerigs over dat zelfde onderwerp begon te verlangen.

De Heer SIMON STINSTRÄ, een waarlyk geleerd en ervaren Geneesheer, een scherpziend Waarneemer, die eene zeer drukke practyk meer dan twintig Jaaren in HARLINGEN geoeffend heeft,

[*] Ter vervulling van het gebrek van FRIESLAND, bl. 855. heeft de *Societeit* zich op het onverwachtste met den volgenden schat verëerd gevonden, en welke zy geenszins twyffelt, of zal aan haare Begunstigers over aangenaam zyn; te meer als zy beseffen door welke Mannen het ontworpen en beschaafd medegedeeld zy.]

(*) In 1779, te HARLINGEN en AMSTERDAM uitgegeven op 18 bladzijden.

heeft, en, schoon in een ryken overvloed gezeten, ook van de Praëtyk zich allengs ontdoende, zyne Medeburgers nogthans in 't heetste vuur dier *Epidemie* getrouwelyk en voorbeeldig heeft bygestaan, schein by uitneemendheid tot deezen taak geschikt te zyn. — Wegens onze oude gevestigde vriendschap en bestendige briefgemeenschap, spoorde ik hem in dien tyd hier toe ieverig aan, en zoo deeden moogelyk meer Vrienden, die 's Mans uitmuntende bekwaamheeden kenden: doch dees belangelooze Liefhebber zyner heilzaame konst, hadt die aansporingen niet noodig; hy besloot gereedelyk hier toe, doch moest, in zyne overhoopende bezigheeden van veelerleyen aart, tyd hebben, om zyne Waarneemingen in behoorlyke order te brengen. In Oogstmaand van 1781, het laatst bezoek van deezen waardigen Vriend ontvangende, berigte hy my, dat hy zyne aanteekeningen nu in order zou brengen, en, op aanstaan van de *Geneeskundige Correspondentie-Societeit* aan dezelve toezenden; deelende my intuschen mede veele byzonderheeden zyner Waarneemingen. Zoo bleef ik hoopende — maar helaas! — 't heeft hem niet mogen gebeuren dit voorneemen te voltoijen! de dood, die hy in zoo veele gevaaren van besmetting, en nu, en te voeren, veilig ontweeken was, trof thans, daar 'er geen gevaar van buiten dreigde, hem zelve zoo veel te gewisfer! — Hy stierf aan eene hevige Ziekte van elf dagen, die, met *Angina* begonnen in een doodelyke *Peripneumonia* eindigde, den 9 van Lentemaand des vorigen Jaars 1782, in zyn 47ste Jaar, in den mannelyken bloei van een allernuttigst leeven. Myn hart bloedt over
het

het afscheuren van dien boezemvriend myner jeugd; een verlies dat in deeze Jaaren niet weer vergoed wordt! — Maar 't is hier de plaats niet om ruimte te geeven aan myne knellende rouwe; zyne Kinderen, zyne Vrienden en Stadgenoten weten wat aan hem verloren is; anderen kunnen dit niet gevoelen. Genoeg dan, dat ik onder zyne nagelaatene Geneeskundige aantekeningen, die my door zyne Nabestaanden vriendlyk geschonken zyn, ook gevonden heb de papieren tot de beloofde *Historia epidemica* en *Historia dysenteriae* behoorende, en welke ik hier mede in de verzameling, waar voor ze geschikt waren, uitgeef, juist zoo als ik dezelve heb gevonden, dat is, waarschynlyk niet door 't aanleggen van de laatste hand beschaafd. Want het geschreeven opstel is naauwlyks leesbaar voor die niet aan 's Mans hand volkomen gewend zyn, zynde met zeer kleine, veel al onduidlyke letteren, vlug daar henen gezet, met veele tuschenvoegselen en veranderingen gekanttekend, die soms bezwaarlyk te regt te brengen zyn. Welke omstandigheden ik melden moest, op dat men deeze stukjes neemen zoude voor 't gene ze zyn, voor vrugten na 's Vaders dood geboren, of liever voor gewrogt, die wel door eens egten Meesters hand zyn ontworpen, maar waar aan het opmaaken is blyven ontbreeken. Doch zoo als ze zyn, moogen zy 't licht zien, zy zyn belangryk in haar zelve, en geeven verder, zoo ik my niet bedrieg, een voorbeeld van egte trant van doorgaande practicale Waarneemingen, uit naauwkeurige vergelyking en byeenbrenging van het dagelyks geziene geboren. Want, hoe kort deeze Waar-

neemingen ook mogen zyn: welken werk zy nogthans den Opsteller gekost hebben, blykt my uit de groote verzameling van byzondere gevallen, door dezelfde hand als ruwe werkstoffen eerst by een gedraagen, en waar uit dit doorgaand verhaal gevormd blykt te zyn.

Twee opstellen zyn 'er, waar van het eerste en kortste thans in 't licht verschynt, bevattende een doorgaand verslag van de geheele *Constitutio epidemica Harlingana* voor, onder en naa den tyd des *Persloops*, het tweede en grootste betreft alleen dien merkwaardigen *Persloop*, naauwkeuriglyk in zyn verschynselen, loop en geneeswyze afgemaald.

Het eerste, dat ik getyteld heb *Geschiedkundig verslag* enz. moest dan voorgaan, als eene grondslag en opheldering van het volgende; en schoon ik thans maar alleen dit heb kunnen ter Drukpers gereed maaken, dat ook gevoeglyk op zich zelf verschynen kan: zoo beloof ik doch ook het volgend grooter Stuk, over de *Dysenteria* alleen te zullen mededeelen; mogelyk nog wel met eenige vermeerderingen, uit 's Mans brieven aan my geschreeven, verrykt, zoo dra tyd en gelegenheid het verder nazien en in order brengen zal toelaaten. Want alles moet overgeschreeven worden, en hier en daar, meer of min, wegens het haastig opstel, verholpen worden tot genoegzaame duidlykheid. Door het overschryven, waar toe voor dit Stukje de Heer J. DE HAAS, *Med. Cand.* een myner waardigste Toehoorderen, wel zyn hand heeft willen leenen, is de speltrant van den Uitschryver gekomen

men in de plaatse van dien des Schryvers, 't welk ik onnoodig geagt heb weer te veranderen, maar doch dit vermaanen moest, zoo men by de uitgave van het volgend Stuk in dit opzigt eenige ongelijkheid mogt ontdekken, op dat men die ongelijkheid den Aucteur niet toerekende: Hoe- wel een welgemaakt lichaam zich genoeg doe kennen, ook onder eenig verschil van tooi, en de waarheid hier geene de minste waardye ont- leene van den opschik [*].

(was getekend)

M. VAN GEUN S.

Geschreeven in HARDERWYK,

den 15 January 1783.

[*] Om hier in de voorgaande orde te houden, heeft de *Societeit* beslooten zich van haar aangenoome- ne spelding te bedienen.]

GESCHIEDKUNDIG VERSLAG

Van den ganschen loop der in 1779, te

H A R L I N G E N

GEHEERSCHT HEBBENDE

Z I E K T E N,

DOOR DEN HEER

S I M O N S T I N S T R A ;

Med. Doct. en Practiseerend Medicus aldaar.

In de *Wintermaand* van 1778. zag men byna geene waare Ontsteekings-Koortsen; de remitteerende Gal-Koortsen van den Herfst waren niet ten eenemaal opgehouden. Zy intermitteerden vry spoedig, en werden zuivere *Tertianæ*. Onder de anderendaagsche Koortsen, welke zich slechts even vertoonden, werd eene enkele kwaadaartige waargenoomen, met eene ongevoeligheid, groote bedwelmdheid der hersenen, en slaapzucht in den aanval, welk toeval met de derde verheffing hier doorgaans doodelyk is, en in eene volkomene *Apoplexia* eindigt; zoo de Koorts niet aanstonds door een ryklyk gebruik van den peruviaanschen bast worde gestuit, 't welk meestal gelukt. Men zag echter geene Beroerten onder oude Menschen, weinig Bloedspuwingen, het getal der *Quartanæ* was

was geringer dan doorgaands in deeze Maand. De Kraamvrouwen waren in 't algemeen gezond.

Doch de algemeene Ziekten bestonden, voor eerst, in eene *Synochus putris* onder den gemeenen Man, by eenigen goedäartig; doch by anderen gevaarlyk, en in gemeene huisgezinnen besmettelyk, tot den 14, 17, of 21sten dag duurende, eer eene *Diarrhoea critica*, waarop eene maatige en bestendige uitwaasfeming volgde, eene volmaakte scheiding aanbragt.

Ten tweeden deed zich voor eene *Febris catharralis*, met eenige bezetting op de borst, en vloeiende pynen in de zyden van den *Thorax*. Eene enkele aderlaating, gaf by veelen deezer verligting; het aanleggen van *vesicatoria* was heilzaam, doch wegens geschiktheid tot rotting by de meesten moest de laating niet herhaald en voorzichtig bestierd worden. Wanneer voorts de eerste wegen zuiver waren, werd by allen, door het opgeeven der fluimen, en eene zachte uitwaasfeming op den 9den, of 11den dag, althans voor den 14den, de herstelling aangebragt.

Men had in deezen tyd reeds al eenige roozige keelontsteekingen, met eenen rooden uitslag der huid, om den hals, borst, armen en beenen. Somwylen werd deeze roode uitslag zonder merkelyke *Angina* waargenoomen; by anderen was bezetting in de keel zonder uitslag, doch deeze was van eene slymiger natuur, en werd veel verligt door spoeldranken met het *Sal ammoniac*, of de *Flor. sal. ammon.* in de keel gebragt; waar op veel al eene groote ontlasting van slymige vochten met verligting volgde.

J A N U A R Y 1779.

Het getal der Zieken was in deeze Maand, gelyk in de voorgige, middelmatig, doch nam eenigszins toe op het einde. De remitterende Herfst-Koortsen lieten zich enkel zien, en wel op dezelve wyze als in de voorgaande Maand; doch hield in deeze Maand op. — Men zag weinige *Quartanae*, eene enkele Ziekte met ontsteeking, eene enkele heete Koorts (*Febris ardens*) naar ontsteeking hellende. De *Febris catarrhalis* der voorgige Maand was zeer in getal verminderd, doch iets meer tot ontsteeking geschikt. Men hoorde meer hoeft omgaan dan te voeren; de *Anginae* met of zonder uitslag vertoonden zich; nu en dan scheenen zy ook meer tot ontsteeking te hellen; met zag eenige Be-roerten, welke aderlaatingen en ontlastingen der eerste wegen vereischten. — De algemeene Ziekte bestond in de *Synochus putris* onder 't gemeen, welke meerder in getal en minder goed-aartig werd, het geheele huisgezin, den eenen na den anderen aantastende; verval van pols en krachten openbaarde zich dikwyls spoedig; doch als de eerste wegen gezuiverd waren, deed de *Cortex*, met de *Serpent. Virgin.* of *Contrajerva* dezelve opwakkeren, en de Ziekte kwam in het kwaadäartiger soort dikwyls spoedig tot een keer, door eene schielyke *Gangraena*, of *Sphacelus* ter zyden het *os sacrum*, hoedanig ik dikmaal te voeren, en in deeze Maand mede, gezien heb, alwaar de stikking in de vliezige deelen zoo groot was, dat het veele weeken aanhield, eer het gestikte afgescheiden en de holligheid weder gevuld ware. Dat soort van Heilig vuur, of *Erysipelas*, welk men hier rooden riem (*Zona*) noemt, en

en zeer pynlyk is, werd meer dan gewoonlyk waargenoomen.

F E B R U A R Y.

Het getal van Zieken was maatig, en gelyk in de vorige Maand. Men zag weinige Kraamkoortsen; de *Catarrhale* Koortsen werden meerder waargenoomen; en scheenen, gelyk in de vorige Maand, naar de ontsteeking te hellen, kunnende een of twee aderlaatingen met voordeel geschieden; de *Angina* met rooden uitflag scheen ook hier in mede te deelen. Eene *Pleuritis* hebbe ik behandeld. Men ontdekte nog al hoesten, en zag de *Phthisis pulmonalis* by sommigen toeneemen, welke hier toe sedert eenigen tyd voorbereidingen gemaakt hadden.

Doch in de familiën, inzonderheid der geenen, welke de Rotkoorts gehad hadden, bleef deeze Ziekte nog aanhouden en was de algemeenste in deeze Maand, en voor eenigen doodelyk, dikwyls met *Aphthæ* vergezeld, by weinigen gemakkelyk. Eenige Menschen werden in deezen tyd, door eene zonderlinge bedwelming, zonder merklyke Ziekte of verandering in den pols, aangetast; de oogen stonden open, onbeweeglyk en dof, en waren onäandoenlyk voor het licht; dus buiten hun verstand zynde, werden zy het spoedigst te recht gebragt door sterke buik-ontlastingen, en zelf, zoo 'er na deeze ontlastingen nog walging ware, door een braakmiddel daar na toegediend. Men zag ook nog eenige derdendaagfche Koortsen in deeze Maand.

M A A R T.

De derdendaagsche Koortfen verdweenen meere deels in deeze Maand, komende de Voorjaars anderdaagsche Koortfen algemeen in derzelve plaatse. Eenige hadden ook eene dagelijksche Koortse onder dezelve, doch welke spoedig verdween of afzakte, om plaatse voor de anderdaagsche Koortse te maaken. De *Catarrhale* Koortfen en Keelziekten waren minder in getal, doch meer van een ontsteeken aart, waar door zy de aderlaating verdroegen, en de laatsten somtyds wel tot een absces in de *Tonsillæ* overgingen, welke door weekmakende pappen om de keel en verzachtende spoeldranken, schielijk ryp werd en doorbrak. Eene enkele Kraamvrouw was Koortfig. Eene *Phrenitis* hebbe ik behandeld en door aderlaatingen enz. hersteld. Doch de Rotkoorts had nog de overhand boven alle andere, en was voor sommigen doodlyk. De ontlastingen in den beginne, inzonderheid door de *Ipecacuanha*, waren, gelyk altoos, byzonder in deeze Ziekte, nu ook zeer voordeelig. Met dit alles was 't getal der Lyderen geduurende deeze Maand maatig.

A P R I L.

Dit getal verminderde nog aanmerkelyk in deeze Maand. Men zag weinige anderdaagsche en derdendaagsche Koortfen. De Rotkoortfen werden weinig gezien; en de *Catarrhale* Koortfen, van den zelfden aart als die der vorige Maand, waren de Ziekten, welke men het meest ontmoette. Men nam verscheidene hardnekkige hoesten waar met stuipächtige beweegingen, waar in de Lyders

ders byna bezweeken, en welke door verzachtende middelen, en eenige ligte *Papaverina* en *Anodyna* het best gestild werden; na dat 'er behoorlyke ontlastingen waren voorafgegaan. De Keelziekte op zich zelve, of met het Roodvonk vergezeld, werd hier en daar gezien en redde zich veel al gemaklyk. Men ontmoette mede de Belroos en *Erysipelas faciei*, met Koorts vergezeld, en zag eenige aanhoudende remitteerende Koortsen te voorschyn komen, zonder rotting, welke zich veel al gemaklyk tot scheiding schikten,

M E I.

Deeze Koortsen vertoonden zich duidelyker in deeze Maand, begonnen van een galliger aart te worden, in den beginne met benaauwdheid en geweldige ontlastingen van Galstoffen gepaard, welke, spoedig uitgedreeven, veel verligting bybragten, en de Ziekte draaglyk en eerlang geneeslyk maakten. Schoon anders het getal der Ziekten zeer afnam, en gering ware in deeze Maand, de anderdaagsche Koortsen agterbleeven, de derdendaagsche enkel gezien wierden, de *Catarrhale* Koortsen en Hoesten desgelyks ophielden, en de Kraamvrouwen gezond bleeven: zag men echter de *Febris putrida* nog hier en daar kwaadäartig, met *Petechiae* vergezeld, en ook besmettelyk in de huisgezinnen welke ze aantafte.

J U N Y.

Dezelve Ziekte kwam het meest van allen voor in deeze Maand, en meer dan in de vorige,

rige, schoon anders nu het getal van Ziekten nog merkelyk kleiner wierd; ook was deeze Koorts nu zelden goedääartig; de remitteerende Galkoortsen lieten zich hier en daar zien, de *Catarrhale* byna in 't geheel niet meer. Eenige Kraamvrouwen werden door eene hevige Zogkoorts aangedaan; welke door de verheffing der Kraamvloed, of *Hæmorrhagia narium* volmaakt gescheiden werd; of door verplaatfing der stoffe naar eene der mammen, tot een *absces* overging. Men begon eenige Galkolyken te zien. Het Roodvonk met de *Angina* te famen gaande, deed zich mede op; by sommigen vry goedertieren, doch nam by anderen eenen graad van kwaad-aartigheid aan, welke het alhier dus verre niet gehad had; de uitflag der huid ging traag en gebrekelyk, de pols verviel fchielyk, de roode roozige koleur werd paars; blaauwe vlekken begonnen zich te vertoonen; de handen werden blaauw, als gaf zulks doodelyke *Gangræna* te kennen; de stoffe viel op de longen, en bragt zwaare benaauwdheid en eene fchielyke ftikking te wege.

Dus begon deeze Ziekte, welke federt eenigen tyd, in onze nabuurschap, van kwaaden aart geweest was, mede alhier gevreesd te worden.

J U L Y.

De *Febris putrida* van de voorige Maanden was veel verminderd; de remitteerende Galkoortsen daar en tegen en eenige *Choleræ biliosæ* werden meer gezien; de Keelziekten waren niet ten eenemaal geweeken. Doch inzonderheid ontftonden nu veele pynlyke Buikloopen en persfingen,

singen, en nam ook de kwaadäartige Persloop zyn begin, welke zoo verschrikkelyk in de volgende weeken woedde, en zoo veele menschen heeft weggerukt; doch waar van ik de beschryving vollediger hier agter zal voegen. Door dit alles nam het getal der Zieken merkelyk toe. En hier valt aan te merken, dat eene meer dan gewoone geneigdheid tot vuurigheden of uitslag der huid ook nu, gelyk in dit gansche Jaar, in alle Ziekten, en zelfs by gezonden werd waargenoomen.

Ten opzichte der besmettelyke Keelziekte, zal ik hier alleen aanmerken, dat dezelve, gedurende den tyd dat ze heerfchte, zoo in geweld der toevallen, als in foort verschillende was. Veeltyds was de opzetting der aangestokene deelen zoo groot en geweldig niet, dat de flikking hier door ten eenemaal verhinderd wierd; maar de pynlykheid der deelen belemmerde dezelve het meeste. De koleur was hoog rood, en dikwyls naar het purpere hellende; de *Tonsillæ* waren opgezet; de stem werd heefsch; men gevoelde by het zwelgen pyn in de keel, in den nek, by vervolg scheen de keel van binnen ontveld en raauw te worden, en zeer gevoelig tevens; daar was meer of min eenige hoeft mede gepaard. Deeze Ziekte, indien de uitwendige deelen om den hals rood wierden, en neffens de *Parotis* en nabuurige klieren opzwellen, en 'er eene gemakkelyke *Erysipelas* op de borst, armen, en handen, (zoo dat de vingers aangedaan en met de armen opgezet waren,) te voorschyn kwam, en somwylen over het gansche lichaam, uitgezonderd het aangezicht, lang genoeg bleef staan ter uitwaasfeming der fcherpe stoffen,

stoffen, eindigde doorgaans in 5 of 6 dagen, schoon de klieren genoegzaam altoos weder resolveerden. — De uitslag der huid was niet altoos gelyk, somtyds gemengeld marmelbont, dikwyls puistig als of het *Morbilli* waren, in eenigen, welke geheel rood en *Erysipelateus* uitsloegen, openbaarden zich naderhand eenige verhevene doorschynende puisten als gierst uitslag, of *Purpura alba*. In of voor het uitkomen was er somtyds eene groote benaauwdheid en hevige braakzucht. Hier uit is met zekerheid te besluiten, dat, hoewel deeze Ziekte by verscheidenen naar het inflammatoire helde, en van den beginne met een tamelyken sterken pols vergezeld ging, zy echter van eenen roozerigeren aart, en meer aan eene byzondere scherpte der vochten, dan aan echte inflammatie ware toe te schryven; en dat zy het meest overeenkwam met de *Febris anginosa* door HUXHAM in 1734 waargenoomen (*) en beschreeven. Het niet uitkomen van den uitslag, of spoedig te rug keeren, was ten uitersten gevaarlyk, veroorzaakende groote benaauwdheden, en eene schielyke stikking door belemmerde ademhaaling; by anderen eene ylhoofdigheid, slaapzucht, bedwelming of volstreckte ongevoeligheid; terwyl zich de stoffe op de hersenen neerzette met doodelyke gevolgen. Doch by enkelen, had deeze Ziekte nog eenen grooteren graad van kwaadäartigheid, en veel van die verschynselen, welke van de kwaadäartige zeere keel (*the malignant ulcerous sore throat*,) door dien zelve Aucteur, in een apart Tractaat, breedvoerig, en ook door anderen beschreeven worden.

Dus

(*) *De Aëre & Morb. Epidem.* pag. 92.

Dus waren 'er by den aanval grooter pyn in den rug en beenen, benaauwdheid om de *præcordia*, geweldiger braakzucht, en loslyvigheid by Kinderen, inzonderheid een rasfe kleine en dikwyls ongelyke pols en groot verval van krachten, eene meerdere en fchielyke bezetting op de borst en longen met meerder hoeft, eene donkerder roode koleur van de opgezwollen *tonsillæ*, het *velum pendulum*, en de agterlyker deelen der keele; welke deelen meer of min met verscheidene graauwe en witte plekken of korsten bezet werden, die afvallende, vry diepe ulceratiën of holligheden nalieten, en wel somtyds in die gedaante, als of deeze deelen door rotten geknaagd waren; eene vuile adem, eene stinkende ichoreuse stoffe, welke uit de keel ten voorschyn kwam, en uit de neus, die van binnen ook met diergelyke korsten bezet en verstoppt was. Dit scherpe vocht ontvelde alles; en doorgeslikt zynde, hebbe ik by volwasfenen groote pynen hier van in den flokdarm zien ontstaan, waarschyndlyk door excoriatiën, naderhand pynen in de maag, uitflag, kolykpynen der ingewanden, en pynelyke buikloop, welke allen door 't nederzwellen deezer sanieuse vochten, of de verplaatfing der oorsprongelyke scherpte, schynen veroorzaakt te zyn.

In eene Vrouw van Jaaren, welke door deeze Ziekte hevig aangetast werd, en etlyke dagen daar mede worstelde, waren verscheidene convulsive beweegingen, naar maate 'er onderscheidene deelen werden aangedaan; onder anderen eene volmaakte klemming van de onderkaak, welke verscheidene uren duurde; schoon de zwelging niet volkomen belemmerd ware, was de

de raauwheid van den flokdarm zoo groot, dat zy fomtyds alle vocht weigerde. Zy was nu en dan ylhoofdig, dan weder by haar volle verstand, en zoo is zy eindelyk zachtkens ontslaapen, klaagende eenige uren voor haaren dood, dat zy haar gezicht verloor, en dat alle voorwerpen duister wierden.

Verder, geene opzetting der uiterlyke deelen des hals, geene, of eene gebrekkelyke uitslag op de huid, (welke wel voor den dag komende, en van eene roode koleur zynde, de Ziekte het meest buiten gevaar stelde,) eene kwaade paarsche koleur, met purpere *petechiæ*, *vibices*, of blaauwe vlekken doorzaaid, deeze waren geringe teekenen van eene algemeene ontbinding en verstikking. De zulken stierven reeds met den 5den dag, fomtyds met een aanhoudend *delirium*, aan eene geweldige en spoedige *Peripneumonia*. Zoo 'er echter fluimen opgegeeven wierden, waren ze veel al slykig van koleur, somwylen bloedig en stinkende.

Uit dit alles blykt duidelyk, dat eene kwaadaartige *Erysipelateuse* scherpte de oorzaak der Ziekte ware, welke, zoo ze niet spoedig uitwaasfemde, of zich naar den omtrek des lichaams plaatste, door de inwendige levensdeelen aan te doen, eenen gewissen dood aanbragt. Het blykt verder, dat ze ook zeer hellende geweest is tot *Gangræna*, ja dezelve, oppervlakkig in de *tonsillæ* en de keel, veroorzaakte, en door 't afscheiden der gestikte korsten kenlyk was, en in de zwaarste gevallen, zich door de doodelyke teekenen van verstikking der huid duidelyk openbaarde.

Het

Het getal echter der geenen, welke hier aan het kwaadaartig soort gelegen hebben, is, in vergelyking van het betere soort, niet groot geweest; en wy hebben aan deeze Ziekte veel minder menschen verlooren, dan sommigen onzer nabuuren. Schoon deeze Ziekte, hier *Epidemicè* grasfeerende, veele Kinderen aantastte, konde men dezelve niet als eene Ziekte der Kinderen alleen rekenen, tastende alle leeftyden aan, uitgezonderd, zoo veel ik weet, den hoogsten ouderdom, en verscheidenen boven dien, welke in hunne jeugd de scharlaken Koorts, (*Febris scarlatina*) der Kinderen hadden ondergaan.

Deeze Ziekte heeft voorzeker grootte overeenkomst met de *Febris scarlatina*, welke men somwylen, gelyk de *Morbilli*, onder de Kinderen *Epidemicè* ziet grasfeeren, en welke Ziekte buiten den *Persloop* dezes Jaars de doodlykste geweest is, onder alle Ziekten, welke ik gedurende myne practyk in deeze Stad heb waargenoomen. In het Jaar 176 ., wanneer de *Febris petechialis putrida* hier mede grasfeerde, verspreidde zich dit Roodvonk algemeen onder de Kinderen; was onherstelbaar, en voor veelen doodelyk, door dien het van den beginne af de hersenen aantastte, de Lyders bedwelmd, slaaperachtig en volkomen *apoplektiek* werden en bleeven; terwyl 'er geene of geringe uitslag der huid zich vertoonde, eene aanhoudende heete Koorts bleef voortduuren, tot dat ze op den 5den of 7den dag den geest gaven: deeze akelige toestand maakte het onmogelyk, om iets inwendig te doen gebruiken; en alle uitwendige ontlastingen en deriveerende middelen, zoo van aderlaatingen, *Clysmata* en *Vesicatoria* voldeeden niet

niet volkomen aan het oogmerk. Byzonder was het, dat deeze zelfde Koorts, te FRANEKER grasfeerende, aldaar deeze gevaarlyke bedwelling niet aanbragt, dan na verloop van eenige dagen, terwyl de uitslag zich reeds geformeerd had, begon te bedaaren, en de Koorts reeds remitteerde, of volkomene tusfchenpoozingen maakte, wanneer de *Cortex Peruv.* in dezelve gegeven, deeze geduchte toevallen afwendde: zoo hier als daar, zag men na deeze *Scarlatina*, de verharde klieren van den hals en de *parotis* dikwyls tot verëtering gebragt, en niet zelden eene algemeene zuchtige zwelling des geheelen lichaams, welke door aanhoudende *purgantia* overwonnen werd. Doch in deeze of andere *Febres scarlatinae*, welke door my behandeld zyn, hebbe ik nimmer die ulceratiën der keel en *tonsillae* waargenoomen, welke in de *Angina maligna* voorkomen, noch die genegenheid tot stikking en rotting; terwyl de uitslag heeter was, meer tot ontsteeking helde, en uit dien hoofde alleen gevaarlyk, dat ze by gebrek van uitwendig behoorlyk voor den dag te komen, of uit te blyven, alleen door het aandoen der edele deelen den dood veroorzaakte. — Ik weete ook geen voorbeeld, dat iemand onder de *Febris anginosa* doof geworden, of na dezelve gebleeven is, 't welk niet zelden onder en na de *Scarlatina* gebeurt. Ten opzichte der behandeling onzer *Febres anginosa*, zal ik alleen melden, dat in die soort en gestellen, waar in de meeste helling tot inflammatie was, met voordeel eene aderlaating geschiedde; dat in 't begin der Ziekte de Ingewanden door *clysmata* ontlast wierden; dat men in 't algemeen rykelyk *Diluentia* deed gebruiken, en eenige *Nitrosa*, daar de hitte en drift

drift te groot was, doch zich in den beginne het best bevond by eene *Methodus diaphoretica*, het gebruik der Middelzouten, *Antim. Diaphoret.* en den *Spir. Mindereri*, en in veele gevallen, daar de uitslag niet spoedig voor den dag kwam, van de Campher; dat de hevige benaauwdheden en braakzucht dit belettende, door een zacht *Anodynum* met *Diaphoretica* verëenigd, beteugeld wierden; dat *Vesicatoria* aan de extremiteiten, en inzonderheid zuurdeeg met mostert om de keel gelegd, en zelf blaartrekkende middelen zeer nuttig waren, om de stoffe naar buiten te lokken; dat de raauwheid en ontveling der keel, verzachtende en slymige middelen, de *Mucilago semin. cydonior.* enz. verëischten; dat een *Linctus* met *Borax*, wegens het *Acidum salis* hier in opgeslooten ook zoo nuttig, in de *Aphthæ* dikwyls dienst deed; doch dat in de rottige kwaadaartige ulceratien der keel, sterkere middelen, en *Collutoria*, of inspuitingen met de *Tinctura Myrrhæ*, *Spir. Salis marini*, of *Vitrioli* en *Mel Rosarum* aangezet, verëischt wierden, en men het inwendig gebruik van den *Cort. Peruv.* tegen de *Gangræna* niet konde ontbeeren, en zoo wel hier als in Rotkoortsen, indien de krachten vervallen waren, de *Tinctura Corticis Peruv. Alexipharmaca*, volgens HUXHAMS voorschrift bereid, een zeer gevoegelyk ingrediënt opleverde, om met de overige vereenigd te worden.

AUGUSTUS.

De *Persloop* verspreidde zich meer en meer, en werd kwaadaartiger met de aanhoudende warmte, hoewel 'er hier en daar nog eene goed-

äartige *Diarrhæa* gezien wierde, en eene enkele *Colica biliosa*. Men ontmoette hier en daar nog de Keelziekte met het rood uitflag gepaard, gelijk te vooren zelfs een enkel geheel huisgezin hier door besmet, welk van den *Persloop* geheel vry bleef. — De *Rotkoortsen* kwamen zeer zeldzaam voor, doch dan zeer gevaarlyk, hevig en langduurig met *Petechiæ* vergezeld, ylhoofdigheid, convulsien en *Subsultus tendinum*. Die deeze Koortsen doorstonden, kreegen geene *crisis* voor den 17den dag. Remitteerende Galkoortsen lieten zich meer zien, en kwamen hevig aan, doch tot nog toe minder in menigte dan men op andere Jaaren in zulke Zomers ontmoet. Zeer weinige deezer hadden om den anderen dag, zoo wel als eene enkele zuivere *Tertianæ*, welke men toen ontmoette, hevige exacerbatiën, door zwaare bedwelming der hersenen gevaarlyk, en den *Cortex* spoedig vereischende. Sommige deezer Galkoortsen liepen vry sterk naar het rottige, en in den *Typus* der *Synochi putres*. Eene *Febris ardens*, welke eene aanhoudende aderlaating vorderde, heb ik in deeze Maand gezien, waar van de Lyder hersteld zynde, in *September* door besmetting eene ligte aandoening van den *Persloop* kreeg, van welke de gebeterden van de Galkoortsen genoegzaam allen vry bleeven. Doch het getal van deeze Ziekten was gering, in vergelyking der *Epidemische*.

S E P T E M B E R.

Terwyl de *Persloop* zich overal verspreidde, en zyne grootste slagting aanrichtte, waren de overige Ziekten niet veele in getal. Rotkoortsen

fen heb ik nu en dan voor eene keer zien aan-
vangen. De Keelziekte met den rooden uitslag
flechts eenmaal, eene enkele *Cholera biliosa*,
doch de remitteerende Galkoortsen meer dan in
de vorige Maand, sommige met volkomene
intermissien, doch zwaare verheffingen om den
anderen dag, by eenen enkelen niet vry van
die *Cataphora*, welke men in de voorgaande
Maand waarnam, en spoedig den *Cortex* verëisch-
ten. Sommigen hadden by hunne beterschap,
gelyk de *Dysenterici*, een' uitslag van kleine jeu-
kende en vuurige puistjes. Verscheidene zuive-
re en hevige anderdaagsche Koortsen lieten zich
mede zien. Doch het geen my het meest ver-
troofter, met de hoop van verandering onzer *con-*
stitutie, was eene *Angina inflammatoria*, welke ik
in het laatste deezer Maand in een robust per-
soon behandelde, aan welken vier aderlaatingen
te werk gesteld werden, voor dat de pols be-
daarde, na welke echter, met eene volkomene
belemmerde slikking, nog eene verzweering kwam
in beide de *tonsillæ*, waar van de etter ontlast
zynde, eene volkomene geneezing aanbragt.

OCTOBER.

Het getal der *Dysenterici* nam door Gods
goedheid sterk af, en de besmetting scheen in
t laatste der Maand byna op te houden. —

De remitteerende Galkoortsen namen toe, met
sterke verheffing van aanval en benaauwdheden
om den anderen dag, verscheidene intermitteer-
den reeds van den beginne, op den goeden dag,
en vertoonden zich als *Tertianæ duplices*; behal-
ven eene enkele, welke in de verheffingen de
Functiones animales belemmerde, waren ze niet

gevaarlyk. Men begon verscheidene zuivere *Tertianæ* te zien, en eene enkele *Quartana*.

De kwaade Keelziekte zag men byna niet, schoon dezelve in 't nabuurig FRANEKER gevaarlyker ware dan de *Persloop*. Eene enkele *Angina* zonder uitslag, met inflammatie, welke eene aderlaating verëischte, hebbe ik gezien, en eenmaal eene met het uitslag, alwaar eene sterke excoriatie in de keel kwam, in eene Vrouw, welkers man aan den besmettelyken *Persloop* weggerukt, maar zy zelve vry gebleeven was. Insgelyks zag ik eene vry hevige ontsteeking der oogen in een diergelyk geval, alwaar de kwaadaartige besmetting dit alleen scheen te verwekken, zonder bloedloop aan te brengen. Men begon eenige Ziekten met onsteeking te zien; als eene *Pleuro-peripneumonia*, welke, na herhaalde aderlaatingen, door fluimen geoordeeld werd; eene hevige *Rheumatismus* met Koorts vergezeld, welke V. S. verëischte. De *Synochi putres* waren onder het gemeen niet ten eenemaale geweeken. Ik hebbe 'er gezien, die met *petechiæ* vergezeld gingen. Dezelve was min of meer besmettelyk: in het zelve huisgezin heb ik de Vrouw na de herstelling des Mans in deeze Ziekte zien vallen; de laatste kreeg de scheiding omtrent den 17den dag, door de urin en zweeting; de eerste omtrent denzelven tyd door zweetingen en eene opzetting in de *parotis*, welke meer of min tot *suppuratie* kwam; eene scheiding, welke men in Rotkoortsen hier ter plaatse zeldzaam ontmoet.

N O V E M B E R.

Terwyl de *Persloop* verdween in deeze Maand, werd de Keelziekte wederom meer gezien, en was by enkelen kwaadäartig; zoo door verplaatsing van de kwaade stof uit de keel naar de binnendeelen, de maag en ingewanden, het uitkomen van *petechiæ*, verval van den pols, onmogelykheid van te kunnen zwelgen, als uit verlamming ontstaande, of door de paarsche of blaauwe koleur des uitslags, waar by eene doodelyke *Peripneumonia* gepaard ging. Doch verre de meesten hadden een overvloedig rood uitslag over het lichaam, een weinig ongemak in de keel. De drift der Koortse en pols verëischte eene aderlaating by volwasfenen; alles vertoonde zich zoo als doorgaans in de *Febris scarlatina*, en met weinige dagen volgde de herstelling, met het dooven, afschilferen, en fomtyds geheel vervellen des opperhuids. Men zag verscheide keel-ontsteekingen zonder uitslag, welke door eene zachte *Methodus antiphlogistica*, en het aanleggen van verzachtende pappen schielyk tot resolutie kwamen, of gemakelyk tot een *absces*, overgingen, in een van beide de *tonsillæ*.

Eenige heete Galkoortsen vorderden in deezen tyd ook wel eene aderlaating.

Men zag ook meer dan eene *hæmoptysis*. Een enkel huisgezin zag men onder het gemeen, waar in de *Synochus putris* grasfeerde met *Petechiæ* en *Aphthæ* vergezeld. Die deeze Ziekte overwonnen, kreegen de verligting op den 14den dag; en eene volkomene *crisis* op den 17den dag. Tot deeze soort scheen my ook te moeten gebragt

worden het zonderling geval van eene jonge Vrouw, welke na eenigen tyd met geweldige maagpynen gefukkeld te hebben, nu in diergelyk eene Ziekte stortte, met een' vervallen pols, klaagende over eene geweldige en ondraagelyke pyn in het eene been, van de heup tot de téenen, hoewel 'er, buiten eene zuchtige spanning, geene miskoleurigheid aan te zien ware. Deeze pynen verminderden plotseling en spoedig; 'er volgde eene paarsche kleur en ongevoeligheid, ja eene geheele versterking op, welke den volgenden nacht, versterking van het gansche lichaam ten gevolge had. Doch de voornaame en algemeene Ziekten van deeze Maand waren, behalven eenige Galkolyken, de remitteerende Galkoortsen, en gevolgen van deeze. Zy namen de plaats in van alle de andere, en hadden in haaren aart geene andere verschynfels, dan gewoonlyk op andere Jaaren, benaauwdheid en bedwelming by den aanval, by sommigen Galbraaking, by anderen galliche ontlastingen en grooter verheffingen van Koorts om den anderen dag, enz. welke by sommigen in eene zuivere *Tertiana* overgingen; zy kwamen spoediger tot intermissien dan in de vorige Maand. Verscheidenen, welken 'er van hersteld waren, werden naderhand door eene dendaagsche Koortse aangetast, en deeze Koorts vertoonde zich in deeze Maand algemeen by een groot getal, welke te vooren gezond waren, en 'er nu van den beginne door aangetast werden. Men vond 'er sommige *Tertianæ duplices* onder; in 't algemeen waren de *Quartanæ* hardnekkig, en aan spoediger *Recidivæ* bloot gesteld, ook minder spoedig en min veilig door den *Cortex* te bedwin-

bedwingen geduurende den ganschen Winter, dan in andere Jaaren.

D E C E M B E R.

Terwyl de *Persloop* nu geweeken was, en zich maar by een eenigen, zoo veel ik weete, heeft laten zien, waren de Keelziekten met uitslag vergezeld nog even sterk, doch meer naar ontsteking hellende, dan tot het rottige en gangraeneuse voort te brengen. Een enkele stierf 'er aan, door agter blyven des uitlags, en het vallen der stoffe op de hersenen of longen. 'Er zyn in deeze Maand eenige personen gestorven aan eene schielyke *Peripneumonia*, na eene Ziekte van weinige dagen, niet zonder vermoeden, dat hier onder eenig vuurig uitslag is verborgen gebleeven. Men zag eene enkele waare Keelontsteking en *Catarrhale* Koorts met ontsteking, waar door het aderslaan niet alleen veilig, maar zeer nuttig werd in alle deeze gemelde Ziekten. De Rotkoorts was geheel verdweenen. Men zag weinige Galkoortsen op nieuws ontstaan, en meest tuschenpoozende Koortsen, zoo dagelyksche, anderdaagsche, als wel inzonderheid derdendaagsche en dubbelde derdendaagsche, aan welke verscheidenen onder het gemeen gesukkeld hebbende, *cachectyk* en zuchtig werden, het welk heel zeldzaam was by die geenen, welke aan het Roodvonk gelegen hadden. — Het getal der Ziekten verminderde zeer sterk. De derdendaagsche Koorts had de overhand boven alle Ziekten, en alle de contagieuse scheenen zich ook neêr te zullen geeven, gelyk dit, door Gods goedheid, ook het gevolg geweest is.

VOORBERIGT.

Hier volgt nu ook het grooter Opstel van wylen den Heere STINSTRA, betreffende de byzonderheden van den aanmerkelyken *Pers-loop*, die te HARLINGEN in 1779 geheerscht heeft. Men zal ook hier de spooen vinden van een eerst Ontwerp, waar aan hier en daar de nadervormende en verbeterende hand te kort geschooten is van den Schryver. Ik geef het zoo als het is, flegts een weinig hier en daar verholpen, en, daar 'er eenige gaapingen en uitlaatingen waren, welke de Schryver gedacht had aan te vullen, maar daar in door den dood voorkomen is, heb ik over die plaatsen geschreeven naar HARLINGEN aan den Heere S. STYL, *Med. Doct.* die de goedheid gehad heeft my die invullingen te verschaffen, welke men in 't beloop van dit Opstel vinden zal. Voor 't overige heb ik, gemakshalven van den Leezer, den Text van de Verhandeling verdeeld naar de verschillende zaaken, welke daar in worden behandeld, en boven ieder afdeeling een tyteltje geplaatst, dat den korten inhoud meldt. Eindelyk is de Leezer neffens my dank verschuldigd aan den Heere P. FERRIET, zeer waardig *Medicin. Studios.* aan onze *Academie*, die de goedheid gehad heeft, deeze geheele byna onleesbaare Verhandeling, wegens het flegte en vliegend schrift, zoo lange te bestudeeren, tot hy ze ordentlyk konde leezen, en voorts in behoorlyke orde en duidlyk schrift voor de Druipers over te schryven.

Zonder

VOORBERIGT. 943

Zonder welke moeite dit Stuk niet gemaklyk in 't licht had kunnen verschynen. Het gewigt van het onderwerp heeft vooral Zyn Ed. aangespoord om deezen taak op zich te neemen, en af te doen.

M. VAN GEUNS.

HARDERWYK,

den 25 April

1783.

HISTORIE

HISTORIE

VAN DE

DYSENTERIE

24 JULI 1779

DIE IN 1779 TE

HARLINGEN

HEFTIG GEWOED HEEFT;

DOOR WYLEN DEN HEERE

S. STINSTR A,

Med. Doctor.

Voorafgaand Verslag van de Opkomst, Voortgang, afloop en algemeene verschynselen der
VOLK-ZIEKTE te HARLINGEN.

In de Maand *July* van 1779, hebben zich de eerste beginsels geopenbaard diens wreeden Persloops, welke zoo noodlottig is geweest in de volgende Maanden voor onze Stadgenooten, en de Inwooneren der nabuurige Dorpen.

Zoo veel ik hebbe kunnen nagaan, is deeze Ziekte in en omtrent onze Stad het eerste ontstaan, en heeft zich van hier door eene sterke besmetting voortgeplant in de verdere Dorpen en Steden onzer *Provincie*.

HISTORIE

In

In de tweede week deezer Maand ontdekte men de eerste beginfels van eenen galligen Buikloop, welke hardnekkiger en pynlyker was, ook met meer perfsingen, dan gewoonlyk, en zich door ontlaftingen alleen niet liet regelen, waar mede verder de Lyders verfcheidene dagen, fchoon zonder ziek te zyn, gekweld werden, eer dat dezelve tot herftelling kwamen, het welk dan niet gefchiedde, zonder verlies van vleefch en krachten. Diergelyke Lyders deden zich op in verfchillende ftrecken van de Stad, en even buiten dezelve ten Noorden aan den Zeedyk, doch het grootfte aantal openbaarde zich in het Völkrykfte deel omtrent de groote Kerk, daar eene menigte geringe Menfchen woonen, en de Stad wel het hoogfte, doch het minfte van water voorzien is. Men zag in het eerfte geene bloedige ontlaftingen, en genoegzaam allen herftelden, hoewel langzaam.

Met het toeneemen echter der warme dagen nam deeze Ziekte in getal der Lyderen en hevigheid toe, voornamelyk onder Kinderen, van welken, in weinige dagen, verfcheidene werden weggerukt. Zy verfpreidde zich van de eerfte plaats naar over het water, 't welk by de Kerkpoort in de Stad naar binnen loopt, en taffte een huisgezin aldaar aan met kenmerken van eene waare *Dysenteria cruenta*. De Vrouw des huizes hier aan ellendig binnen weinige dagen overleeden zynde, werd een klein kind door dezelfde Ziekte overvallen, en ftierf mede; men had de onvoorzichtigheid het zelve in de kift by de Moeder te plaatfen. Eene Buurvrouw boven andere deezer gemeene Menfchen moed

moed bezittende om dit uit te voeren, werd met de omstanders zeer getroffen doorden stank van het reeds bedorvene lichaam, en moest deeze stoutheid, nevens verscheidene deezer buuren, welke door de besmetting van dit huis aangedaan waren, met den dood bekopen. Dit viel voor in het laatste der maand *July*, of in het eerste van *Augustus*.

In de maand *July* voor eenigen tyd afwezig geweest zynde in *HOLLAND*, en met het begin van *Augustus* weder te rug gekeerd, verstond ik van mynen Amptgenoot den Heere P. COUPERUS, dat 'er reeds meer dan 40 diergelyke zieken door Zyn Ed. behandeld waren, waar van 'er 4 gestorven waren.

De Ziekte strekte zich ondertusfchen van deeze buurt Westwaards uit, langs de Stads Vesten, en het gedeelte, het welk ten Zuiden en Westen de Zuiderhaven ligt, van huis tot huis veelal voortlopende.

Men zag dezelve mede ontfteeken in een ander gedeelte der Stad, vry volkryk en door gemeene Burgers bewoond, in het Westlyke gedeelte, binnen en ten Oosten de Zuiderhaven gelegen, de Vyverstraaten geheeten; het zy de Ziekte door besmetting derwaarts is overgebracht, het zy aldaar ook eerst ontstaan, alzoo in de nabuurschap zich een Man bevond, die een der eersten is geweest, die in deeze Stad over eene pynlyke buikloop heeft geklaagd.

Omtrent dien tyd, of in het begin van *Augustus*, waren 'er hier en daar op de Schepen,
uit

uit onze Stad op de Zuider-Zee vaarende, reeds eenige Perfoonen besmet geworden, en weder aan den wal gebragt.

In de Maand *Augustus* nam de echte *Dysenterie* of *Persloop* hand over hand toe; in *September* langs de meeste straaten der Stad voortslaande als een loopend vuur, en voornamelyk in de naauwe straaten, alwaar de minste doorspoeling van lucht was, en daar teffens de geringste burgers, zeer bekrompen by elkander woon- den. De ruimste en luchtigste standen der Stad, hoedanige zyn de beidene havens, zyn niet verschoond gebleeven; echter is de besmetting aldaar min algemeen geweest. De aanzienlykste burgerhuizen zyn meest vry gebleeven, en de besmetting hier in dringende heeft zig veelal omtrent de Kinderen alleen bepaald, en dikwyls de overige huisgenooten niet getroffen, zoo 'er behoorlyk zorge gedraagen wierd om de zieken van de gezonden te scheiden, alles rein, en de lucht zuiver te houden.

Het maatig gebruik van groenten, moeskruiden, en rype vruchten, waar aan de aanzienlyke meer gewend zyn, zal hier het zyne hebben toegebragt. In het Noordlyk, en Oostlyk gedeelte der Stad is de Ziekte minder algemeen geweest. Een klein gedeelte aan den Noordkant der Stad, mede zeer sterk bewoond door den gemeenen man, is langst van allen vry gebleeven van deeze Ziekte, tot dat het eindlyk in *October*, mede aangetast werd. Het is opmerklyk, dat de winden toen meer Zuidlyke streken hielden, daar dezelve in de vorige Maand meer van 't Noorden hadden, wanneer
zich

zich de besmetting voornamelyk Zuidwaards buiten de Stad verspreidde.

Het getal der GESTORVENEN, in deeze twee Maanden, was

In <i>July</i> , beneden 10 Jaar	14
<u>boven</u>	10
te samen	24

In <i>Augustus</i> , beneden 10 Jaar	72
<u>boven</u>	45
te samen	117

In de laatste 6 Maanden deezes Jaars.

Beneden 10 Jaar	298
<u>Boven</u>	312
te samen	610

In de eerste 6 Maanden deezes Jaars.

Beneden 10 Jaar	71
<u>Boven</u>	101
te samen	172

In 't geheele Jaar.

Van 't Manlyk geslacht	368
<u>Vrouwlyk geslacht</u>	414
te samen	782

Door

Door de gemeenschap met het platte Land, en met de binnenlandsche Steden, en de onvoorzichtigheid van veelen, om by de lykstatien hunner bloedverwanten tegenwoordig te zyn, sloeg de besmetting, omtrent de maand *September*, over in de Steden FRANKER, BOLSWARD, LEEUWARDEN, MAKKUM, en in de nabuurige Dorpen der *Grietenyen* WONSERADEEL en BARRADEEL, het BILDT en MENAIDUMADEEL. My zyn in alle deeze plaatsen voorbeelden bekend van personen, welke deeze Ziekte uit onze Stad het eerste gehaald hebben. De hevigheid en kwaadaartigheid werd op vele, en wel byzonder de afgelegenste plaatsen, door de verdere voortplanting aldaar, volgens getuigenisse van verscheidene Geneesheeren, allengskens minder, de Ziekte goedaartiger, zoodat men de naast aanliggende Dorpen, en verscheidene plaatsen aan den Zeedyk gelegen uitzondert; want hier is de slagting onder de menschen nog merklyk grooter geweest, dan in onze Stad, byzonder Zuidwaarts van ons in de Dorpen KIMSWERT, ARUM en PINGJUM, niet tegenstaande de oplettende zorgen van den kundigen *Chirurgyn* C. POPTA, die met de helft van zyne Kinderen ook zelve door deeze kwaal is weggerukt.

Uit dit alles ziet men, dat onze Stad als overrompeld geweest is door de besmetting eener Ziekte, welke aan dezelve niet eigen is, by menschen geheugen hier niet *Epidemisch* geregeerd heeft, en in haare echte kenmerken door my, in eene oefening der practyk geduurende twintig Jaaren, nimmer gezien was, en voor welke men zich bezwaarlyk zoude hebben be-

hoed, al had men tyd gehad, om alle maatregelen tot voorzorg te neemen.

De noodige byftand, welke men elkander in het fterkfte deezer ellende moest bewyzen, en de ontlafte ftoffen, welke in de burgwallen geworpen wierden, daarze zich in het water door de koleur onderscheidden; terwyl men zich in dien tyd ook, van deeze uitwerpfelen, niet gereeder konde ontdoen, moesten noodwendig de befmetting algemeen maaken.

Het overbrengen deezer befmetting, van huis tot huis, is uit veele voorbeelden te bewyzen. Ik zal 'er flechts twee van melden. Eene Vrouw in een Lakenwinkel, alwaar eenig rouwgoed gekocht werd door kinderen, welke hunne Ouders aan deeze Ziekte hadden verlooren, klaagt by het vertrek deezer van eene ongewoone lucht, by deeze Menfchen ontdekt, en geeft haare vreeze te kennen, of deeze veelligt niet de klederen zouden aan gehad hebben, in welke zy hunne Ouders hadden opgepaf. Zy zelve word kort daarna door den Persloop overvallen, fterft aan dezelve, en befmet weder haar gansche huisgezin, en geheele maagfchap. Een Aanspreker, met de Kwaal het nog op de been houdende en zyn beroep waarneemende, verzoekt in zeker huis zich van het gemak te bedienen. Men verzoekt hier over verfchooning, wyzende hem eene afgezonderde plaats aan; doch iemand aldaar inwoonende berispt deeze handelwyze, en ligtgeloovigheid, ftaat den man zyn verzoek toe, en toont zyn vertrouwen, met die zelve plaats kort daarna te bezoeken, doch voelt 's anderendaags reeds beginfels

ginsels deezer besmetting, en ondervindt dezelfde Ziekte in eenen milden graad. Dat dit gif zich echter meer door aanraaking en overbrenging van den eenen tot den anderen hebbe voortgeplant, dan door een besmetlykheid der lucht, bleek, doordien de besmetting nieft voortging onder bloedverwanten, welke van elkanderen woonden, doch zich dagelyks bezochten, en ook onder dezulken die aan andere kwaalen bedlegerig zynde, niet in de ruime lucht kwamen. Dus besmette de eene Buur veelligt den anderen.

Hoe vinnig echter dit gif ware in zyne werking, en zich in de klederen der geenen ophield, welke by de Zieken omgingen, fchynt het echter niet lang zich in dezelve opgehouden te hebben; terwyl 'er door de menigte Sterfgevallen, in den Herfst, en voor-Winter, meer dan gewoonlyk inboedels verkocht zyn van gemeene Menschen, en onder dezelve veele wolle klederen, voorzeker by allen niet behoorlyk gelucht, of gereinigd; al het welk nog vry gretig door anderen werd ingekocht; doch, zoo verre ik weete, geen nieuwe besmetting heeft veroorzaakt.

Deeze wreede Ziekte, ons ylings overvallende, is in *October* fterk verminderd, en met het begin van *November* bykans geheel en al verdweenen. De remitteerende Herfst-koortfen, laater dan gewoonlyk algemeen geworden, en zich met de Ziekten van voorige Maanden minder in getal vertoonende dan gewoonlyk, braken in *October* meer door, werden zeer algemeen, en deden den Persloop, door Gods

goedheid, zeer fchielyk verdwynen. Sedert dien tyd heeft men van dezelve hier niet, dan enkel, zeer geringe overblyffels gezien; en wel in het Voorjaar van 1780 hier en daar een, en in de Maanden *Augustus*, *September* en *October* op verschillende plaatsfen der Stad wederom een enkel perfoon, zonder dat een huisgezin, veel min eene buurt aangedaan werd; terwyl deeze Ziekte in andere plaatsfen deezer *Provincie* algemeener was. Thans verneemt men 'er geene overblyffels van.

VOORWERPEN, welke voornamelyk werden aangetast.

Deeze Ziekte tastte, zonder onderscheid, jong en oud, Mannen en Vrouwen aan; doch heerschte het algemeenste onder de Kinderen, en maakte onder dezelve de grootste verwoesting. Byzonder is het hier wederom, en opmerklyk, dat de Jooden (gelyk in 1736 te NIMEGEN,) meer verschoond werden dan anderen, zynde van die Natie, vry talryk alhier, in 1779, flechts drie ligtelyk aangetast, en niemand gestorven; de onthouding van Varkenvleesch, het gebruik van Moeskruiden, en de verkeering meer tot hun eigen Volk bepaald, moeten de besmetting geweerd, of minder werkzaam gemaakt hebben [*].

Tweederlei AART des PERSLOOPS.

De Aart der Ziekte vertoonde zich zeer ongelyk. Men kan dezelve gevoeglyk verdeelen in zulke Lyders, dié zonder Koorts door deeze Kwaale overvallen werden; en in anderen, welke

[*] Vergeleeken met het Bericht van ENKHUIZEN, bladz. 833.]

welke met dezelve van den beginne af koortfig waren. Van het eerste foort, zag men de meeste in de Maand *Augustus*, minder in de volgende, en de laatste wederom meer en algemeen in *September*, wanneer de besmetting hier het allersterkste regeerde, en de geweldige hitte dezelfde begunstigde.

Van de eerste foort werden veele, na voorafgaande rommelingen of spanningen in den buik, welke toen ook by veele gezonden gemeen waren, van krimpelingen overvallen, en ook van persingen tot stoelgang; hoewel in den beginne wel eenige vry natuurlyke drekstoffen uit de dikke darmen geloft wierden, met minder pyn, wanneer de ontlaste drekstoffen veelal galachtig, bloedig en slymig waren, geevende de behoorlyke verligting niet. Veelen deezer hielden het eenigen tyd op de been, en behielden eenen maatigen eetlust; op zich zelve gelaten vervielen zy dikwyls, na verloop van eenige dagen, in gevaarlyker toestand, kreegen meer en geweldiger persingen, meer ontlasting van bloed, van schuimige, etterige en sanieuse vochten, werden koortfig, verlooren den eetlust, en verzwakten.

Door het gebruik van ontlastende middelen, en byzonder van *Rhabarber*, werd de Ziekte verligt by eenigen, doch zelden weggenoomen, de persingen en ontlastingen hielden aan; en hoewel de koleur der stoffen beter en geel werd, volgde 'er dikwyls eene loslyvigheid, welke moeilyk was te recht te brengen, de Lyders zeer verzwakte, en vermagerde. Een enkele deezer, welke een bedorven smaak, beslagen tong,

en walging had, werd door een *vomitief* zeer verligt, en voorts door de ontlasting van veele groene scherpe gal van den Persloop ontslagen. Een volbloedig Vrouwsperfoon, door den Persloop aangetast, werd op myn order adergelaten, waar op eenige flauwte en walging volgde, voorts eene braaking van eene menigte gal, waar door de Ziekte onmiddelyk ophield.

Doch deeze gevallen zyn zeldzaam geweest. In tegendeel zyn weder anderen, welke in de Maand *July* door ontlastende middelen van den pynlyken Buikloop hersteld waren, in de volgende Maanden ingestort, en aan den echten Persloop geraakt. Verscheidenen echter zyn door het aanhoudende gebruik van *Rhabarber*, een zacht diët, en het gebruik van eenige eenvoudige verzachtende middelen langzaamerhand tot herstelling gekomen, na verlies van vleesch en krachten: doch altoos met moeite, en zonder die duidelyke verligting, welke men van gepaste ontlastingen in 't algemeen in deeze Ziekte zoude verwachten.

De zekere tekens van beterschap waren de afgang tot zyne natuurlyke koleur en vastheid wederkeerende, en het ophouden der persingen. Deeze zoude men onder de gemaklyke soort kunnen rekenen.

ERGER SOORT, met KOORTS aanvallende,
in alle zyne verscheidenheid uitvoerig
beschreeven.

Doch met verre de meesten was het anders gesteld. Na vooraf eene ongewoone hitte in den

den buik gevoeld te hebben, werden zy van den beginne door huivering, en daar op volgende Koortfigheid overvallen, werden ylings door zwaare pyn in den buik aangegreepen, meest omtrent of even onder den Navel, en dus in de dunne Darmen, waar op geweldige persingen, nederdrukking der ingewanden, en veelvuldige stoelgangen volgden, met ontlasting van dunne schuimige stoffen, veeltjds van den beginne met bloed gemengd: spoedig volgden hier op gallige stoffen van allerlei koleur, en meer ontaard, naar maate de Ziekte gevaarlyker werd.

Groene, donker-groene, koper-groene, en naar het blaauwe hellende, maar glimmende stoffen, werden dagelyks gezien, en deeze ontlastingen duurden onophoudelyk, hielden in sommigen meer dan veertien dagen aan, voor ze natuurlyker wierden, en de Lyders tot herstelling kwamen; pyn en de hevigheid der ontlastingen veroorzaakten dikwyls slaauwten, en bezwyming. Veele ontlastten, door geweldige persingen, niets dan slym, en weinig stoffe, doch hadden geene verligting. Hier by vielen ook Miskraamen voor in zwangere Vrouwen, welke doch meest al vry voorspoedig zyn afge-
loopen.

By sommigen werd 'er waare zwarte gal gelost, van een koleur als pik, of gelyk rype moerbezen, het welk een fataal voorteecken was. De tegenwoordigheid van bloed by de ontlastingen was zeer ongelyk, somtyds waren 'er alleen bloedige streepjes, ook bloedig water, als het aftreksel van raauw vleesch in wa-

ter gezet, en dit was geen onafscheidlyk toeval van ons ongemak; ook duidde het op zichzelf geen grooter graad van gevaar aan, dan alleen in zulken, daar grootere vaten door-knaagd scheenen te zyn, en allerlei geronne stukken als gelei van Vlier werden geloft, hoedanige voorbeelden enkel voorgekomen zyn. De zodanigen klaagden, dat zy het bloed byzonder konden voelen vloeien, en dat het haar als uit de heupen wegschoot. Ontlastingen uit de *vasa hæmorrhoidalia*, en ook inwendige aambeien hebbe ik mede onder deeze Ziekten ontmoet, en deeze waren onsmertlyk, en zonder persingen. Dan wel haast werden deeze ontlastingen onnatuurlyker, sanieuser, en scherper, gaven grooter stank, werden met vellen en vliezen vermengd, somtyds ook met stukken als vleesbrokjes, welke, zoo ze van eene witte of graauwe koleur waren, geen hooploozen toestand der Lyders aanweezen, alzo deeze brokjes uit verdikte slym, en het veezelachtige gedeelte des bloeds scheenen te bestaan, welke hier of daar tuschen de plooiën der darmen opgehouden, en als uitgeperst waren. Doch zwarte en loodkleurige, en zelfs stinkende brokjes, in het laatste der Ziekte uitgeworpen, gaven, met andere teekenen, eene doodelyke verfterving te kennen.

By veelen veranderde of verspreidde zich de pyn meer nederwaarts, en na de linkerzyde des buiks, hoedanige zitplaats verscheidene ziekten, in de Maanden *September* en *October* van den beginne af gevoelden; ten teeken dat het geweld der Ziekte zich uitstreckte, of voornamelyk viel op het *Colon* en *Rectum*. De pynen
waren

waren als dan draaglyker, de ontlastingen volgden spoedig op de pynlyke persingen, men zag meerder en dikker slym en etter met de stoffen gemengd, en het bloed was veelal meer gescheiden van dezelve. Zulken deezer, by welken de Ziekte zonder verbetering aanhield, werden van tyd tot tyd ongevoeliger, kreegen eene *diarrhoea colliquativa*, de afgang begon onwillig af te loopen, ja zoo dra 'er iets genuttigd wierd, werden deeze zieken tot ontlasting gedreeven, de ingewanden verlooren alle hunne kracht, en scheenen als verlamd te zyn, het fondement stond open, terwyl de *Sphincter ani* verflapt was; de uitgeworpene stoffen hadden eenen cadavereusen en ondraaglyken stank, zy waren niet meer gescheiden, maar als in het bloed ontbonden, en onder het zelve gemengd, gelykende naar een mengsel van sap van roode besien met eieren. Zulke Lyders waren in een hoopeloozen toestand, en gaven duidelyke teekens van eene langzaame versterving, en volkomene uitputting. Anderen, welken tot beterschap keerden, toonden in hunne ontlastingen zichtbaare teekens van eene geweldige krampachtige samentrekking der ingewanden door de persing veroorzaakt.

Ik hebbe by verscheidene kinderen ronde witte balletjes zien losfen, van buiten eenigszins groen, van gal, welke scheenen te bestaan uit gestolde melk, die ze gebruikt hadden, en die met slym vermengd deeze gedaante hadden bekomen.

By een ander hebbe ik *foeces* van eene goede koleur, doch van de gedaante als een lint,
P p p 5
aan

aan beidene kanten plat gedrukt, zien ontlasten. De perfsingen waren zoo geweldig, dat 'er by veele kinderen eene uitzakking van den *anus* veroorzaakt wierd. By enkele kinderen werden ronde wormen geloft, doch zelden met het begin der Ziekte.

Dus verre van de stoffen die uitgeworpen werden.

Pyn en spanning in de Maag, walging en braakzucht van den beginne, waren waarlyk zeldzaam, dan by de zulken, welke door de geweldige aandoening van de Ziekte, en van de ontsteeking der dunne darmen, deeze verschyngsels toevallig uit gemeenschap der Zenuwen ondervonden, en geschiedde zulks dan op eene geweldige wyze, zoo dat alles, 't welk gebruikt werd, terstond weder te rug kwam. Doch het vomeeren van wezenlyke drekstoffen weete ik niet waargenoomen te hebben. De Tong was veeltids droog, eenigszins wit, geelachtig, of bruin, doch over het geheel minder beflagen, dan men in Ziekten met bederf in de eerste wegen doorgaans ontmoet; deeze vochtiger wordende onder de Ziekte gaf een heilzaam teeken. De Adem was zelden stinkende. De dorst was niet algemeen, of onmaatig; en doorgaans overeenkomstig met de koortfige gesteldheid, en de menigte van dunne ontlastingen.

De Pols was van den beginne niet onnatuurlyk, zelden vol en sterk, doch overeenkomstig met de Koorts in rasheid.

De groote en spoedige verzwakking door de veelvuldige ontlastingen deden den Pols verslaauwen en zwakker worden, doch dezelve behield zyn kracht dikwyls langer, dan men uit de andere omstandigheden konde voorzien. By verscheidenen, die eene dispositie tot rotting hadden, is van den beginne een kleine en rasfe Pols waargenoomen, welke steeds zoo bleef, of van tyd tot tyd kleiner wierd; en van de zulken is niemand hersteld.

De Koorts was in die geenen, welke op het hevigste van den beginne werden aangetast, en met welken het dikwyls in 5 dagen beslist werd, aanhoudende, en zonder remisfie; doch in de meesten remitteerende, en met meer of min duidlyke verheffing om den anderen dag: by anderen was de Koorts geheel intermitteerende, en onder deezen is my eene derdendaagsche voorgekomen, welke onder den hevigen *Persloop* haar gang hield. Over het geheel was de Koorts in onze Ziekte niet onmaatig, maar minder sterk, dan men wegens de geweldige pynen zoude verwachten.

De huid was steeds droog, en de Uitwaasfeming by allen gering, of ten eenemaal gebreklyk. Eene vochtige huid was eene der gunstigste teekenen.

De Urine werd, zoo als die natuurlyk was, spaarzaam en weinig gemaakt, meest dun, of natuurlyk van koleur; by enkelen, welke tuschenpoozende Koortsen hadden, werd dezelve met zetsel waargenoomen. Zeer dun en waterachtig was een kwaad voortteeken; doch eene

Stran-

Strangurie of opstopping van dezelve, uit medelydigheid der deelen, was niet zeldzaam, maar werd by veelen waargenoomen.

Hoewel de pynen by verre de meesten, welken de Ziekte in een hevigen graad hadden, geweldigst en byna ondraagelyk waren, zoo dat het gekerm der Lyderen somwylen op straat konde gehoord worden; ja dat sommigen verzochten om een middel om uit den tyd te geraaken; waren 'er verscheiden, welke van den beginne af, en geduurende den loop deezer Ziekte, dezelve weinig gevoelden, het welk met andere kwaade verschynselen, een zeer ongunstig teeken was. Sommigen deezer vervielen spoedig in eene volkomene ongevoelicheid der ingewanden (*).

Geen

(*) De Schryver wyft hier op een byzonder geval eener Juffrouwe, het welk door den Heer STYL my wordt medegedeeld op de volgende wyze: „ De Ziekte van Juffr M. begon den 29 *Augustus*, en zy „ is overleeden den 8 *September*, schoon de toevallen „ niet hevig waren, echter wanhoopte zy terstond „ aan haare herstelling, de vrees bleef geduurig in „ haare meer dan gemeen heldere oogen geprent. De „ Pols was doorgaans klein en wat ras, de Tong „ droog, maar weinig bruin; weinig krimping in den „ buik, maar gestadige persingen; de stoffen waren „ slym, gemengd met zwarte, geele en bloedige „ streepen; geen slaap noch uitwaasfeming was 'er „ altoos. Dit volgens getuigenis van den *Chirurgyn* „ LENSJUS, die met den Heer STINSTRA dagelyks de „ Lyderesse bezocht. Dat Koorts het verval van „ krachten zeer schielyk moet geopenbaard hebben, „ begryp ik, om dat de Heer STINSTRA reeds den „ 2 *September* van emollicerende tot roboreerende Mid- „ delen, *ex Cort. Per.*, is overgegaan, en den 4 dito „ is 'er, naar allen schyn, die ongevoelicheid, waar „ van zyn Ed. gewaagt, reeds geweest, te oordeelen „ uit

Geen pyn in 't hoofd werd waargenoomen: het hoofd was altoos wel gesteld, en het verstand onbeneveld: genoegzaam allen behielden het zelve ongekrenkt tot het uiterste toe, eenige weinigen uitgezonderd, welke Rotkoortsen er onder hadden.

Met deeze Toevallen fukkelden deeze ellendigen in meer of minderen graad, met groot verlies van levenskrachten, en zichtbare vermagering, door uitputting, tot dat zy, doorgaans na verloop van 5, 7, 9, 11 of 14 dagen, eene zichtbare dofheid in de oogen kreegen, en over benaauwdheden omtrent de *præcordia* begonden te klaagen, welke zich by eenigen het eerst opdedden, wanneer zy, eenige tusfchenpoozing hebbende, in flaap geraakten, doch door deeze benaauwdheid aanstonds werden opgewekt; ja zelfs last gaven, uit vreeze voor deeze toevallen, hen wakker te maaken, zoo dra zy inschooten. By anderen was de benaauwdheid in eene liggende gestalte ondraagelyk, en dan eerst ontstaande, noodzaakende hen uit hunne bedden op te staan, of zich in een zittend postuur te begeeven. Anderen verkozen, schoon de pyn niet hevig ware, een vooröverzittend postuur, het welk mede eene ongunstige voorspelling gaf; zynde eene onmaatige opspanning des buiks, anders gemeen in *gangræna intestinorum*, zelden waargenoomen by onze Lyders. Wel haast volgden hier op, of gingen ook vooraf, koude der ledemaaten, byzon-

„ uit de versterkende en opwekkende Middelen, welke ik toen en vervolgens tot het eind toe vind voor-
„ geschreeven te zyn.”

byzonder der handen en armen. Deeze beide verschynfels, veelal met een aanhoudenden hikflag, vergezelden het ophouden der pynen. Het onwillig afloopen der cadavereuse stoffen was een duidelyk teeken van eene beginnende of reeds gevestigde *gangræna* der Ingewanden.

By eenigen zyn blaauwe paarsche *petechiæ*, en striemen op de armen waargenoomen, tekenen van eene algemeene rotting en ontbinding des bloeds. Niettegenstaande de *gangræna* reeds geformeerd was, verviel de Pols echter by veelen niet ylings, maar hield zich nog somtyds verscheidene dagen in tamelyke kracht, werd, door Geneesmiddelen opgebeurd, by tuschenpoozing ruimer, wanneer de warmte en doorstraaling ook scheenen weder te keeren, doch niet bestendig maar van korten duur.

By verscheidenen deezer hooploozen zweeg de Koorts volstrekt. Sommigen leefden nog verscheidene dagen; de walgingen en benaauwdheden werden minder, zelfs zoodaanig, dat 'er voedsel en verkwikkingen gebruikt, en door de maag gehouden wierden; 't welk ik weinige uren voor den dood gezien hebbe; terwyl de stank der cadavereuse onwillige afgang, en deezer langzaam sphaceleerende lichaamen ondraagelyk was voor de omstanders, welke, in 't verbedden, somtyds doeken met Azyn of Jenever voor de neus bonden. Wy hebben Lyders in deeze omstandigheden 4, en meer, ja, volgens getuigenis van Dr. COUPERUS, zelf 9 dagen zien liggen; voor dat eene zachte dood, als door eene bezwyking een einde maakte van hun leven.

Doch

Doch veelen hielden het zoo lang niet uit; de koude handen werden wel haast door een verval des geheelen gelaats, verdooving van den glans der oogen, en een Hippocratisch wezen gevolgd; de Lyders klaagden by lichten dag niet te kunnen zien, als zekere voorbouden des doods. Van de meesten, welken door *gangræna* stierven, viel de dood voor op, of omtrent den 11den en 14den dag der Ziekte. Uit het verhandelde blykt, dat de tyd deezer uitgangs zeer ongelyk was, naar maate der hevigheid van de Ziekte. Kleine kinderen zyn aan dezelve binnen 24 uren tyds weggerukt, met geweldige stuipen, anderen in 3 dagen. Die onder volwasfenen het ergste aangetast werden, in 5 dagen; terwyl anderen over de 3 weeken sukkelden, eer zy stierven.

De hikslag alleen was niet alleen een doodlyk teeken van versterving der Ingewanden, maar gaf dikwyls opkomende *aphthæ* te kennen, welke menigvuldig in onze Lyderen waargenoomen werden, van verscheidene koleur, gelyk doorgaans in heete Ziekten; en deeze Sprouw, hoewel de langduurigheid en hevigheid des ongemaks te kennen geevende, was niet altoos van kwaaden gevolge. Eenmaal heb ik dezelve volkomen critiek gevonden, in eene Vrouw van ongeveer 50 Jaaren, welke door eene sterk opkomende Sprouw van een goed soort volkomen geoordeeld, en eensklaps hersteld werd van haaren *Persloop*. By verscheidenen hebben wy hier door verligting waargenoomen. By zeer veelen is na de Ziekte een jeukende uitslag der huid, als een gierst uitslag, te voorschyn gekomen.

Die

Die langzaam uit deeze gevaarlyke Ziekte herstelden, hadden dikwyls nog te fukkelen met Koortfigheden, en zelfs met sleepende Koortfen, met loslyvigheid, zwakheid der verteringskrachten, en eene geschiktheid om by ontlasting van gebonden afgang dikwyls bloed te losfen. Weinigen hadden ontlasting van etterächtige stoffen, uit zweertjes, zoo 't scheen, van den endeldarm; de ontlasting des natuurlyken afgangs was pynlyk. Anderen zyn met dikke beenen, of eene waterzuchtige gesteldheid aange tast, eenige weinigen met pynlyke zwelling der knien, enkelen met magteloosheid der beenen, anderen met pynlyke zwelling in den duim, of voorsten vinger, of van de teenen, byzonder des grooten teens, schoon in de Ziekte sterke ontlastingen hadden gehad door Medicamenten, en geene verdoovende middelen; doch deeze smertlyke overblyffels zyn, na evenredigheid van het getal der gebeterden, weinig waargenoomen, en allen, zoo veel ik weete, weder te recht gebragt.

*Van eene FEBRIS DYSENTERICA, vooral
by KINDEREN.*

Dus verre van den eigentlyken *Persloop*. Ter dier tyd ontmoette men onder de Kinderen hier en daar ook eene Ziekte, welke men eene *Febris Dysenterica* zoude moeten noemen. Dezelve kwam somwylen, niet altoos, met eenige persingen en ontlastingen van sommige gallige stoffen aan, welke, door zachte ontlastingen, of lavementen uitgedreeven, naderhand door natuurlyker stoffen gevolgd werden. Schoon de krimpelingen van zelve ophielden, of van
geen

geen belang waren, in 't vervolg bleef 'er echter eene gestadige Koorts, welke, met remissien, om den anderen dag hevigt, niet geheel afliiep, en nimmer van eene zweeting, of critieke urine verzeld ging. De verheffing deezer Koorts kwam somtyds met hevige convulsien; zelfs nam men dikwyls knersingen der tanden waar, en voorts Stuip- en Kramptrekkingen met ylhoofdigheid; pyn in verscheidene ledemaaten, dan hier dan daar, was ook in deeze Ziekte algemeen. By sommigen viel de scherpe stof op de borst, en veroorzaakte benaauwdheden, met opgeeving van veel schuim, en hardnekkigen hoeft: by anderen zag men vurigen uitslag, by anderen eerlang *aphthæ* te voorschyn komen. Deeze Ziekte was mede zeer gevaarlyk, doo- dende door het geweld der Stuipen, of uitput- tende door aanhoudende Koortfigheden, welke tot geene scheiding kwamen, niet tegenstaande de afgang gezond ware. Dat dezelve door het *virus dysentericum* veroorzaakt wierd, is geblee- ken, door dien ze ontstond in huizen en fami- lien door *dysenterie* besmet, en door de onder- vinding der beste Geneeswyze; zynde die voor de *Dysenterie* nuttigst bevonden was, hier me- de dienstig bevonden; door welke methode al- leen verscheiden tot herstelling kwamen, welke men anders had moeten verliezen.

Van de NAASTE en WAARE OORZAAK der ZIEKTE.

De naaste en waare oorzaak deezer geduchte Ziekte is eene vergiftige scherpe stoffe van een byzonderen aart geweest, welke op de Inge- wanden, welke zy voornaamelyk aandeed, vallende, haare inwendige oppervlakte knaagde,

ontvelde, eene roosachtige ontsteeking, of *erysipelas* aldaar verwekte, spoedig het koud Vuur, en den dood aanbragt, en zich voornamelyk in de gal, een onzer vochten, welken het aldermeest tot eene schieelyke en kwaadaartige verbaftering is geschikt, vertoonde, en welks wreede werking niet nader was te vergelyken, dan by die van het *Arsenicum*, of andere bytende vergiften. Het gevaarlyke bestond hier in, dat allen, welke maar eeniger maate geweldig aangetaft werden, en by welken zich de vergiftige stoffe plaatste op het dunne gedarmte, zeker allen in weinige dagen aan het schieelyk gangraeneeren derzelve, en dus aan een gewissen dood; doch by dien het op de dikke darmen viel, aan aanhoudende loslyvigheden, verzwakking, uitputting, en dikwyls aan eene ongeneeslyke *Lienterie*, en langzaame versterving onderhevig waren, zoo ze niet op de eene of andere wyze in tyds gered wierden.

De BYZONDERE VERSCHILLENDE en AANLEIDENDE OORZAAKEN moeilyker te bepaalen.

Bezwaarlyker is het ondertusfchen, genoegzaame redenen te geeven van alles, 'twelk de lichaamen onzer Stadgenooten bloot gesteld en vatbaar gemaakt heeft voor deeze Ziekte; en 'twelk aanleiding gegeeven hebbe, om ze met 'er daad voorttebrengen; met een woord van de voornaamste krachten der natuur, dewelke het der Godlyke Wysheid behaagd heeft te samen te doen loopen, om dit uit te werken. Dezelve moeten behalven de algemeene oorzaak ten onzen opzichte byzonder geweest zyn. Terwyl de *Dysenterie* geene dier Ziekten is, welke

welke ons eigen zyn, by menschen geheugen hier niet *epidemicè* gezien, en niet dan enkele maalen *sporadicè* wordt waargenoomen, waar van de laatste voorbeelden waren in 1750; doch in geweld der verschynselen by de onze niet te vergelyken. Men ziet wel nu en dan in die Jaarsaisoen eene *Diarrhœa cruenta*, met eenige tormina verzeld; doch dezelve laten zich altoos spoedig door *Laxantia*; na het ontlasten eeniger groene gal, en verzachtende *Emulsiën* bedwingen; en hebbe ik in den tyd van 20 Jaaren niemand hier aan zien omkomen (*).

Onder

(*) Wegens het Jaar 1750, welks gevolgen zich waarschynlyk nog over een gedeelte van 1751. zullen verspreid hebben, wordt my (schryft de Heer STYL) het volgende aan de hand gegeven.

In February, Maart, April en Mai had men kwaad-aartige Zinkingkoortsen, Keelziekten met Uitslag, Mazelen; enz. Veelen, die men meende reeds gebeterd te zyn, storten weêr in, en stierven.

In October, November en December volgde eene zeer pynlyke Buikloop met bloedigen afgang; waar tegen men, (onder het geleide van Dr. G. STINSTRAS, den Vader,) gewoon was, na een maatig gebruik van *Rhabbarina*, of ook onder derzelver gebruik, by tusschenpoozen, verzachtende temperende Mixturen te geven, mengende veelal onder een mengsel van viij oncen de *Tinct. Opii* tot xx. druppels.

Het getal der Dooden werd wel niet groot; maar sommige Lyders bezweeken zeer schielyk en op het onverwachtste. In dat gansche Jaar zyn Overleeden 420; en 't is hoogwaarschynlyk, dat hier toen, wegens den meerdere bloei der bekende Bont-Fabriek, merkelyk grooter getal van Inwoonders geweeft is, dan in 1779.

Onder de algemeene oorzaaken van onze *Epidemie* zoude men kunnen aanmerken; dat, daar koude drooge Winters hier de gezondste zyn, de Winter van dit Jaar ongemeen zacht, by menschen geheugen nimmer zoo beleefd, en hier ter plaatse geheel en al zonder Vorst, Sneeuw of Hagel geweest is; zynde slechts in *November 1778* eenige Sneeuw en wat Hagel gevallen, doch verder niets den geheelen Winter door (*). Dat deeze zachte Winter van eene aangenaame en zoele Lente, en van eene aanhoudende Zomerwarmte gevolgd is, en van groote droogte, waar door de vruchtbaarheid van dit Jaar ook gering geweest is. De huislieden hier omstreeks hebben wel eene maatige voorraad Hooi ingezameld, doch dit schynt minder voedzaam geweest te zyn, dan gewoonlyk. In het Voorjaar van dit Jaar 1780. waren de klachten algemeen, dat de Schuuren, schoon wel voorzien geweest, ledig waren, dat de voorraad voor het Vee ontbrak, en men meer algemeen dan ooit van elders Hooi moest koopen. Het Gras was in 't laatste van *Augustus*, en in 't eerst van *September* in onze beste Weiden

(*) Volgens de Weêrkundige Waarneemingen van den Hr. P. LENSJUS, die, ook op aanmoediging van onzen Schryver, dagelyksche aantekening hieldt, was er in 1778, den 4. *Nov.*, een weinig Sneeuw, met een styven Zuid-Oosten Wind. Den 25. dito, Hagel, met nog sterker Wind, West ten Noorden. Voorts veel harde Wind, sterke Regens en Mist. De *Barometer* was in die Maand op 't Hoogst, den 2den, 30 d. 11½ l. Op 't Laagst, den 11den, 28 d. 11½ l.

De *Thermometer*, 't Hoogst, den 24sten, 59 gr.
't Laagst, den 14den, 35 gr.

Weiden ongemeen dor, en als verzengd, zoo dat men door het zelve wandelende, de schoenen als met een rood poeder bestooven zag van de verdorde toppen der Grasccheuten. De lucht heeft voorzeker een grooter graad van hitte hier ter plaatse dan elders gehad, daar de weinige Donderbuien, Blixem, en Onweders deezen Zomer onze Stad misgeloopen, en dezelfde van de Regens, welke 'er op volgden, geheel en al is beroofd gebleeven. Het gebrek van Wind dien Zomer is aanmerklyk geweest, en door de stilte is de lucht nog heeter geworden: ook hebben de Winden deezen Zomer veele strecken van 't Noorden gehad, zyn dies te drooger geweest, en minder geschikt voor eene gemaklyke perspiratie (*).

Dat dit alles in staat zy geweest de vaste deelen te verslappen, de dunste vochten te veel te doen vervliegen, en de olieachtige en zoute deelen des lichaams, en in 't byzonder de gal, scherper maaken, tot rotting doen hellen, is duidelyk; inzonderheid daar door het gebrek van koude en Vorst den voorigen Winter de gallige

(*) Volgens de medegedeelde Waarneemingen van den zelfden Chirurgyn LENSIVS, is geweest te HARLINGEN:

In Mai, de Wind 16 dagen N NW. NO. en O.

Juny, ————— 25 ——— dezelfde strecken.

July, ————— 22 ——— N. NW. en NO.

Aug., ————— 23 ——— NW. NO. en O.

Sept., ————— 10 ——— N. W.

De overige dagen, in gemelde Maanden, meest Z. ZW. en W.

gallige gesteldheid (*diathesis biliosa*) van de vochten van den voorleeden Herfst niet geheel ten onder gebragt, en door eene (*constitutio inflammatoria*) geneigdheid tot ontsteeking vervangen ware.

De OVERSTROOMINGEN en HOOG E VLOEDEN schynen niet voornamelyk in aanmerking te komen.

Men heeft behalven dien de zwaare Vloeden van de Jaaren 1775 en 1776. als voorschikkende oorzaken hier toe willen brengen; zynde het water uit den Oceaan, door de Z. en ZW. Stormwinden, door het Canaal herwaarts, en naar de Elve en Jutsche Kust geperst, en alles vol geraakt, voorts met het schielyk schieten van den Wind naar het NW. en W. het zelve door onze Zeegaaten uit de Noord in de Zuyderzee gedreeven zynde, de verschriklykste Vloeden, welke wy ooit gezien hebben, op onze Kusten veroorzaakt.

Men grondt zich op aansteekende Ziekten na Watervloeden en Overstroomingen waargenoomen, en merkt in 't byzonder aan de Roode Loop van 1736 in KAMPEN, na den Storm van dat zelve jaar. Men merkt met rede aan, dat het Zeewater van de Vloeden van 1775 en 1776 zoo zout was, dat het het ordinaire water van de Noordzee in deezen opzichte overtrof, zoo als door kundigen geoordeeld wierd, dat dit zoute water, byzonderlyk in de Stormen van 't Jaar 1776, eenige der laagere gedeelten onzer Stad besproeid, en in kelders, en andere laagten ingedrongen, zich met de binnenwaters ver-

vereenigd, en in den grond getrokken, meer dan gemeene gelegenheid gegeven hebbe tot siltige uitdampingen, of wel de bakken en putten bedorven hebbe.

Schoon men niet ontkennen kan, dat de Dampkring onzer Stad geheel aan Zee, en half in dezelve liggende, en daarenboven door 2 ruime Binnenhavens tweemaal daags door een Vloed van zout water van binnen bespoeld, en door zoo veele Canaalen doorsneden is, als mischien geen Stad der Republyk, meer dan andere plaatsen onzer *Provincie* bezwangerd is met zoute deelen, en men hier aan ook, en aan het vermengde zoet en zout water onzer grachten, het dikwyls wederkeeren van besmetlyke Rotkoortsen, en eene geschiktheid tot rotting, schynt te moeten toeschryven; schoon de hooge ligging, ruime straaten, en vry laage gebouwen anders geschikt zyn om de kwaade dampen schielyk kwynt te geraaken, en de vrye en koude Winden, welke men hier des Winters gevoeld, onze Stadgenooten dan waarlyk meer blootstellen voor Ziekten met ontsteking, schynt echter myns oordeels hier op geene staat gemaakt te kunnen worden, om zulk eene kwaadaartige Ziekte op zich zelve alleen, of voornamelyk te kunnen verwekken, daar men dezelve in het Graaffschap ZUTPHEN by DOESBURG aan den Rivierkant, binnen 's Lands even hevig en kwaadaartig op denzelfden tyd heeft gezien; daar HOLLAND, 't welk byzonder met den Storm van 1775 zeer overstelpt is geweest van dit water, geene ondervinding gehad heeft van deeze kwaale, en daar het *Nieuwland* van WORKUM, de eenigste Polder van onze

Provincie, in 1776, door eene doorbraak geïnundeerd zynde met zoutwater, weder bovengebragt, bedykt, en eene nieuwe vruchtbaarheid zyner Weilanden, als het waare, verkreegen heeft; terwyl door deeze zoute uitdampingen aldaar in 't geheel geen loop is te wege gebragt, maar slechts menigvuldige zwaare Galakoortsen in den Nazomer van 1779 gezien zyn. Men schynt echter aan deeze oorzaak, zoo verre dezelve gelden kan als eene voorschikkende, eene meerdere ontbinding der vochten, versnelling des omloops, aanleiding tot rotting, scherpe jeukende uitslag, enz. te kunnen toeschryven.

*Maar liever de ongemeene ZOMERLAAGTE der
BINNENWATEREN en GROOTE DROOGTEN
met STINKENDE DAMPEN.*

Onder de byzondere oorzaaken, welke hier plaats gehad hebben, kan met meer rede gebragt worden de meer dan gemeene laagte van onze Binnewaters, en der Grachten, welke door de Stad loopen, in de twee laatste Zomers.

Na de gevaarlyke Vloeden van 1775 en 1776 de Zeedyken hersteld zynde, is by onze Hooge Overigheid goedgevonden, veele laage Quartieren onzer *Provincie* van hun overtollig Binnewater te ontlasten; hier om heeft men den ganschen Winter de Sluizen, zoo veel mogelyk, open gehouden, en de waters doen afstroomen, 't welk van byzonderen invloed geweest is voor eene Stad, welke, als de onze, gedeeltelyk mede op het hoogste der *Provincie* liggende, door haare binnenhavens als eene borstweering
voor

voor de Zee uitleverd, van welke verscheidene Canaalen veel hooger liggen dan de vaarten en slooten binnenlands. Hier door is mede veroorzaakt, dat wy, den voorigen zachten Winter door, het binnewater in onze Stad weinig of niet hooger gehad hebben, dan men het des Zomers gewend is; zynde het water veeltýds verre beneden den ouden en gewoonlyken peil geweest.

De Zomer van het Jaar 1778, was reeds zeer droog, het aanvoeren van turf in dien Herfst aan onze Fabrieken, en tot den haardbrand, door de ondiepte der wateren reeds gebreklyk. Dit alles is in 1779 nog grootlyks vermeerderd. Verscheidene Steenbakkeryen onder deeze Stad hebben wegens de droogte der slooten hunne tichelklei niet kunnen aanvoeren in den Zomer, en hebben uit dien hoofde moeten stil staan; eene ongehoorde zaak hier ter plaatse. Het gevolg van dit alles was een meerder inkomming van Zeewater in onze burgwallen, eene meerdere stilstand en stagnatie in de wateren derzelve, en eene meerdere ontblooting der ondergronden. Dat het zoute water stinken en Ziekten veroorzaaken kan, ondervinden niet zelden de Equipagien der Oorlogschepen van het zoute water op de buitedenning dier Schepen staande, 't welk in 't uitpompen bruin en stinkend is, en dikwyls kwaade lucht, en Ziekten tuschen deks geeft. Hier van daan het meer dan gewoonlyk stinken der burgwallen, 't welk in 1778 en 1779, meer en aanhoudender was dan ooit, inzonderheid in de twee binnen-grachten, welke evenwydig met de twee Havens loopen, en tuschen dezelve beslooten zyn,

Q q q 5

en

en dus op het hoogste der Stad liggen; waar toe mischien het baggeren, en roeren der grond, 't welk men geduurende het laage water gedaan heeft; daar dit thans in 't Voorjaar alleen geschiedt, mede het zyne toegebragt heeft.

Aanmerklyk was het, dat, reeds in den Voorwinter van dit Jaar, eene kwaade Rotkoortse zich aan den Noordkant van eene deezer binnen-grachten openbaarde, en tot een kleinen afstand, van minder dan 40 huizen derwaards door de Zuide Winden met de dampen scheen verspreid te worden, alwaar in korten tyd dertig werden aangetast, van welke agt gestorven zyn (*). Niet lang daarna in 't Voorjaar openbaarde zich zoo hier, als voornamelyk in onze nabuur-

(*) De Schryver had hier by, *op de kant*, aangeteekend de woorden: „*dit na te zien.*” Hier over dan mede te HARLINGEN my erkondigd hebbende, ontfang ik van den Hr. STYL 't volgende daar op.

„Indien met deeze *voor-Winter* bedoeld worden de „laatste Maanden van 1778, dan ziet de Schryver op „onze zoogenaamde *Zoutflood*, een binnen Gragt, al- „waar op dien tyd, aan den Noordkant, zoodanige „Rotkoortsen, als mede Zinkingkoortsen en Rood- „vonk geheerscht hebben, terwyl men zich van 1779, „in dat saizoen, niets diergelyks erinnert. Deeze „Gragt is ook aan het Noordergedeelte der Stad: „doch hier staat met eenen aantemerk, dat dezel- „ve ten Westen eindigt aan een klein Sluisje, 't welk „toen, sedert eenige jaaren, gedempt was, en na- „derhand weêr tot een vrye uitwatering is openge- „maakt. Het financieweezen heeft op deeze veran- „deringen meer invloed gehad dan de Geneeskunde. „Evenwel kan het voorgemelde dienen, om de „Ziekten, op deeze binnen Gragt, enigszins van „onze algemeene beschouwing af te zonderen.”

nabuurschap de kwaade Keelziekten, welke buiten twyffel van eene byzondere fyne, vergiftige, en besmettenden aart waren.

Deeze Uitwaasfemingen fchynen van eenen kwaaden aart geweest te zyn. Vreemdelingen onze Stad inkomende in den Zomer, zoo wel voor als onder den besmetlyken Loop, hebben getuigd deezen ftank meer dan ooit vernoomen te hebben: Zy kunnen als voorschikkende oorzaken met de warmte en ftilstaande Dampkring mede gewerkt hebben, om die fcherpe, vergiftige, kwaadaartige gefteeldheid in onze vochten te wege te brengen, welke als de waare oorzaak deezer Ziekte is aan te merken.

Het SMETGIF mooglyk van eenen DIERLYKEN AART, toegeligt uit de verdere aanleidende oorzaken, als het DROOG WORDEN der ZOETENE ONDERGRONDEN, VUILIGHEDEN, DRINKEN van VUIL WATER, enz.

De aart deezer Vergiften te bepaalen is bezwaarlyk, zoo niet onmooglyk. Soortgelyke gebeurtenissen kan men alleen voorlichten. Verfcheidene bedenkingen maaken het my waarfchynlyk, dat dit Vergift van eene dierlyke natuur geweest zy, daar het in onze vochten voortgebracht, door de verfpreiding zyner vlugge deelen, zich van die zieken tot de gezonden kan voortplanten; 't welk aan die Vergiften, welke in onze vochten uitgcbroeid worden, byzonder eigen is; terwyl flechts het eerfte uitbroeien des Vergifts in één, of eenige weinige noodig is, om de Ziekte door voortplanting algemeen te maaken, als de overige
door

door eene algemeene gesteldheid voorgeschikt zyn deeze te vatten. Door uitdrooging kan 'er eene *lenter* in de vochten, en obstructien in *vasis capillaribus* ontstaan, welke met *Acrimonia* verzeld, door voortgaande hitte verder kan bederven en vergiftig worden, ja besmetlyk, schoon zy zoodanig van den beginne niet waren.

Het komt my waarschyntlyk voor, dat in eene vette vruchtbaare, en kleiachtige Landstreek, als de onze is, door het ontblooten der ondergronden veele verrotte dingen hebben kunnen bloot komen, welke anders bedekt gebleeven waren, en terwyl alle vuiligheden der Stad en alle excrementen der menschen in de burgwallen of uitloopen, of gebragt worden, zyn de verrotte Uitwaasfemingen, minder door waterdeelen getemperd, sterker en treffender geweest dan op andere Jaaren; want dat het bloot loopender zoutene slikken, en andere gronden, welke eene kwaade uitwaasfeming verwekken, van nadeeliger gevolg zy hier te Lande, dan het stinken der stilstaande wateren, schynt men niet te kunnen in twyffel trekken, wanneer men de yslyke stank der burgwallen, en aanzienlyke grachten van AMSTERDAM des Zomers gadeslaat, en te gelyk in acht neemt, dat deeze Stad niet ongezonder is, niet meer nog zwaarder Ziekten opgeeeve Jaarlyks, dan de meeste aanzienlyke Steden onzes Vaderlands. Deeze omstandigheden nu hebben in onze Stad de grootste plaats gehad; terwyl veele plaatsen in FRIESLAND door laager ligging, voorraad van zoete wateren, en LEEUWAARDEN inzonderheid, door het uitflatten der Stads grachten, en aanzienlyke Canaalen nog onlangs geschied, en het

het meerder ophouden der wateren uit dien hoofde, minder hier voor zyn bloot gesteld.

Ten *anderen* door de groote droogte des Zomers van 1778, en inzonderheid die van 1779, is alhier groot gebrek geweest aan behoorlyk Regenwater tot drank, waar door de gemeene Man veel morfig troebel en stinkend water gedronken heeft. In den Zomer van 1778. waren omtrent alle Regenbakken ledig geworden, en de gemeene Man was dikwyls zeer gediend met het laatste troebel water, 't welk anders by het schoon maaken der bakken weg geworpen wordt; latende dit water ter loops bezinken, en het in spys en drank gebruikende. De meeste Burgers bedienden zich van zoet, doch stilstaande water uit de flooten der linnen Blekeryen; de gemeene Man uit tobben, petten, en dranksteden in de Weilanden, welke in den Zomertyd dikwyls met een bloeiende korst bedekt, schieelyk ledig, met veel vuiligheden dikwyls besmet, op het laatste niet dan stinkend en onzuiver water uitleverden, vervuld daarenboven met veele groove aardachtige of kleiachtige deeltjes, welke voor onze Ingewanden onverteerbaar waren.

Dit alles had nog in de grootste maate plaats in 1779; het Voorjaar droog en warm zynde, maakte het gebrek van water tot drank zoo groot, dat alle bovengemelde ongemakken reeds in de Maanden *April* en *Mei*, en dus veel vroeger en sterker plaats vonden. De Heer DE REUS merkt te recht aan, in zyn *Verhaal* van onzen Rooden Loop, in dien droogen Zomer dagelyks menigte van menschen van buiten te hebben

hebben zien komen, met water uit deeze koe-dobben gehaald, het welk sommigen met doorlekken, en teemfen trachtten te zuiveren; doch anderen zonder afscheiding der onzuiverheden tot spys en drank gebruikten; en dat deeze Ziekte het eerste voornamelyk ontstaan zy in de nabuurschap der Kerkpoort, alwaar de meeste gemeene menschen in 't algemeen wonen, en door welke poort het meeste van dit water werd aangebragt. De samenloop en vereeniging van alle of verscheidene deezer oorzaaken kunnen iets ongemeens en by ons niet te bepaalen, ter veroorzaaking der Ziekte voortgebragt hebben. Door dit alles schynt eene byzondere scherpte verwekt te zyn, welke van een vlugger en fyner natuur is, dan het welk in de besmetting der Rotkoortsen in 't algemeen wordt waargenoomen; mischien minder verstormt door het vette en olieachtige, 't welk in zich zelfs de grootste rotting aanneemt, doch in den beginne die vreetende kracht niet bezit, welke de scherpe en bytende Vergiften hebben, en waar toe men dat van onze besmetting schynt te moeten brengen.

Ik hebbe myne gisfing voorgedraagen: dat dit Vergift van eene dierlyke natuur ware, dat is door verrotting voortgebragt van zulke stoffen, welke een vlug loogzout van zich gaven: natuurlyk ware het ten minsten, dat de gal, door de groote hoeveelheid deezer zouten, dun, fcherp, en bytende moest worden. Terwyl men de grootste reden in de onzuivere en stinkende wateren, zoo wel gedronken, als door uitwaasfeming en aantrekking dier deelen van binnen gebragt, zoeken moge, is het natuurlyk,

lyk, dat dit water door bedorven excrementen, verrotte insecten, en andere diertjens, welke 'er uit bestaan, maar 'er ook in sterven, grootendeels bedorven zyn.

Ten *tweeden* heeft de ondervinding geleerd, dat niets meer in staat zy om de hevigste en kwaadaartigste Ziekten onder het Menschdom te verwekken, en voort te planten, dan de uitwaasfemingen uit verrotte dieren. Om van de gevolgen van die rottige dierlyke lucht der Kerkers, en van verrotte uitdampingen van Slagvelden, na gehoudene zwaare gevechten, niet te spreken; terwyl de *Persloop* als eene Legerziekte bekend is.

*Nader aangedrongen uit beschouwinge van het
PESTVERGIF, en van ontstaan der ROT-
ZIEKTE op SCHEPEN.*

Men weet (zie MEAD *de Peste*) dat de Pest de kwaadaartigste aller Ziekten, uit AFRICA steeds herkomstig, Jaarlyks in groot CAIRO heerscht, wanneer het Canaal door deeze volkryke Stad loopende, en waar in alle vuilnis en krengen geworpen worden, uitdroogd, en deszelfs modderflyk, en verrotte vuiligheden, een ontsafelyken stank geeven; houdende de Ziekten op, zoo dra door het Overstroommen der Nyl het Canaal met fris water voorzien worde. Voorts leert MEAD, dat de Pest in AETHIOPIEN geboren zy uit groote zwermen Springhaanen by elkanderen te samen gedreeven, gestorven, en verrot op de velden: en om nader tot onze Ziekte te komen: Het is my uit het nazien van alle de *Journaalen* der Zieken aan boord der
Oor-

Oorlogſchepen, voor het Ed. Mog. Collegie ter *Admiraliteit* in FRIESLAND vaarende, gebleeken geduurende een reeks van 16 Jaaren, dat de *Persloop* altoos daar eene rottige Ziekte is, dat dezelve of gepaard gaat met, of wel voornamelyk volgt op Rotkoortſen, of gallige Rotkoortſen. De Heeren J. N. FLIETNER, thans *Med. Doct.* te AMSTERDAM, en desſelfs Broeder J. FLIETNER, welke beide de plaatsfen van Oppermeesters met lof bekleed hebben, en de laaste nog tegenwoordig, getuigen dit beide in hunne herhaalde tochten waargenoomen te hebben; dat wyders onder de oorzaaken deezer Ziekte, behalven eene zoele en vochtige lucht, ſchielyk door eene koude wind, of koude nachten vervangen, ook onder anderen zyn eene bedorvene lucht tuſſchen deks, en het uitpompen van bedorven water, oude *viſtualie* met wormen, myt en klander enz. bezet, en het drinken van ſtinkend water. Deeze laastgemelde Heer heeft de beleefdheid gehad, my het relaas zyner laaste reize, als Oppermeester met de *Faſon* naar de WESTINDIEN, in 1778 en 1779, te communicateeren. Namelyk, op de Rivier van DEMERARY, alwaar door het vallen vanden Vloed veel water op het Land uitdampst, en by leeg water een groote uitdamping is van modder en flyk, was het eerste water, dat men dit Schip, aldaar aangekomen, aan Boord bragt, bruin, modderig, en met veele wormen bezet, hier op werd de *Equipage* eerst door eene kwaadaartige Rotziekte, met ontlaſting van rottig klonterig bloed by veelen, of door de zoogenoemde Chocolaadziekte, aangetaſt, waar op in den Voorwinter te ST. EUSRATIUS, by belemmerde uitwaasſeming door de koudere Winden,

de, *Dysenteria*. volgde, welke in 't Voorjaar van 1779 toenam; door dien dit Schip, lek geworden, op 't Eiland ST. THOMAS moest calefateren, zyne zieken aan Land brengen, en het Scheepsvolk aan nattigheid en hitte buitengewoon werd bloot gesteld, en 'er met hoog water veel slyk op strand spoelde, rotting gaf, en het water tot drank veelyds brak was.

BESLUIT omtrent het OORSPRONKELYK
GIF, niet door BESMETTING van
buiten aangebragt.

Terwyl het dan klaar is, dat, by eene Luchtgesteldheid hier toe geschikt, de uitdamping van dierlyke verrotte lichaamen de vochten der menschen zoo kunnen doen ontaarten, dat ze deeze zelve soort van rotting, of scherpheid bekomen, en gezonden door hunnen stank kunnen besmetten; is het dan wel zoo vreemd te onderstellen, dat 'er iets diergelyks, schoon van eene andere, dan recht pestilentialle, natuur, plaats gehad hebbe, niet alleen in onze Stad, maar ook op meer plaatsen, alwaar zich deeze Ziekten genoegzaam gelyktydig, min of meer geweldig hebben geopenbaard, en 't welk men niet alle aan uitheemsche besmetting kan toeschryven? van hoedanige besmetting ik hier ter plaatse geen het minste spoor hebbe kunnen ontdekken.

De Natuur van het Vergif verder te willen bepaalen, zoude buitenspoorig zyn, en even bezwaarlyk geschieden, als te bepaalen hoe de heete Zomermaanden aanleiding geeven tot dolheid der honden, en het veroorzaaken van eene

Rrr

aller

alleryslykft vergiftige kwyl deezer dieren ; van welke Ziekte wy in onze Stad zekerlyk ook meer voorbeelden op sommige tyden gehad hebben, dan in eenige andere plaats onzer *Provincie*.

**MIDDELYKE OORZAAKEN, welke door het
GIF op de DARMEN schynt gevallen
te zyn.**

De *middelyke oorzaak*, welke deeze stoffe op de darmen hebbe doen vallen, is voornamelyk te zoeken 1. In de fcherpheid der Galle, door het Vergif veroorzaakt, welke zich de gemaklykfte weg zocht ter ontlastinge; 2. In de menigvuldigheid der gallige fcherpte, en derzelver mindere vloeibaarheid, welke niet behoorlyk kunnende uitwaasfemen, zich zelve eene spoediger plaats gezocht heeft; 3. In de belemmering der *perspiratie*, in de Nazomers algemeen; welke oorzaak daar in blykbaarder was, dat de Ziekte zich aan dat gedeelte der Stad het eerste openbaarde, daar de gemeene Man wegens de nabyheid der Stads Wallen gelegenheid, en de meeste gewoonte hebbe, om zich aldaar in den avondlucht na heete dagen te laten verkoelen. 4. In de Jaarlyksche gesteldheid deezes tyds om Buikloopen, en foortgelyke Ziekten voort te brengen, welke dit Jaar mischien grooter geweest is, door dien de uitwaasfemende vaten van de oppervlakte des lichaams, wegens de aanhoudende Noorde Winden meer verstopt, en ingetrokken zyn.

BEHANDELING *deez*er ZIEKTE voor-
zichtig beraamd.

Ten opzichte der *Behandeling* *deez*er Ziekte moet ik vooraf zeggen, dat wanneer zich de-
zelfde in *Augustus* algemeen begon te versprei-
den, en kwaadaartig te worden, wy *Medicina*
Doctoren alhier practizeerende, zynde de Hee-
ren P. STYL, P. COUPERUS, G. ANDREÆ, en
ik, nevens de voornaamste *Chirurgyns*, byzon-
derlyk de Heeren J. DE REUS en P. LENSIIUS,
het van onzen plicht geoordeeld hebben, el-
kanderen dagelyks te spreken, en verslag te
doen van onze Lyders, en van het gevolg der
aangewende Geneesmiddelen, om dus te samen
eene *methode* te vinden, welke tot behouding
der meesten mogte strekken; welk alles steeds
met alle oprechtheid en vertrouwen is behan-
deld.

Van ADERLAATEN.

Het *Aderlaaten*, 't welk by verre de mees-
ten, wegens den staat van den Pols niet te passe
kwam, is by eenige weinigen echter in den be-
ginne, wegens teekens van eenige volbloedig-
heid, of onmaatige drift, in het werk gesteld;
doch op zyn best genoomen onverschillig ge-
weest, en by sommigen schadelyk, wegens ver-
val van de krachten. Het bloed was gezond al-
toos, en zonder inflammatie.

Van ONTLASTMIDDELEN.

De Ziekte van een gallige natuur zynde, ge-
lyk uit de ontlastingen bleek, was de eerste aan-
wyzing ter geneezinge, de ontlasting der scherpe

stoffen, welke de Ingewanden prikkelden. Men heeft in 't eerst de *Methode* van DEGNER en PRINGLE, ten opzichte der ontlastende middelen strikt gevolgd; en volgens algemeene gewoonte werd hier toe in den beginne de *Ipecacuanha* van een tot twee *Scrups* voorgeschreeven; 'er by sommigen 2 greinen *Tart. Emetic.* bydoende. Na de werking van dit *Vomitif* werd 's anderendaags een *Purgans* uit *Rheum* met *Crem. Tartar.* voorgeschreeven; tusschen beiden verzachtende, en verkoelende *Emulsien* gegeven, en verdunnende drank, beide in ruime maate; om de Ingewanden, zoo veel doenlyk, te streelen, en de scherpte uit te waschen. Deeze behandeling was my steeds het beste voorgekomen in soortgelyke gevallen; doch voldeed niet genoeg. Veele ontlastten door het *Vomitif* weinig Gal, en vervielen na een braakmiddel dikwyls zichtbaar; te meer zoo 'er eene Aderlaating ware voorgegaan. By een enkele is het slechts heilzaam geweest: men heeft getracht het zelve langzaamer, en gewisser te doen werken, door dezelfde quantiteit in kleine gedeelten, geduurende een of twee dagen te laten inneemen; en ik heb het *Vitrum Antimonii Ceratum* mede, hoewel zeldzaam, ten dien einde doen gebruiken, tot vier greinen vyfmaal daags, ook tot agt greinen, ééns, in den beginne. In 't algemeen kan men zeggen, dat men eenige verligting gehad hebbe by de zulken, welke de besmetting mischien onlangs gevat hadden, en eenen bedorven smaak in den mond, en kwaade spysverteering hadden; dat voor 'toverige alle *vomitiven* geene middelen waren, om in 't algemeen op te vertrouwen, of 'er eenig nut van belang van te verwachten; en

en dat het wegens verspil van krachten, 't welk zy somwylen te wege bragten, niet veilig ware dezelve zonder onderscheid te appliceeren. Wat de ontlastingen door *Rheum* veroorzaakt betreft, hoe noodzaakelyk dezelve uit de natuur der Ziekte scheenen te zyn, en niet verzuimd te kunnen worden, zoo lang de krachten des Lyders het toelieten, moet ik echter oprecht be-
tuigen, nimmer in de kwaadaartige soorte dee-
zer Ziekte een *purgans* van *Rheum* alleen gegee-
ven te hebben, van het welk myn Lyder, niet
zoo wel onder de werking ongemak, en be-
naauwdheid gehad hebbe, als na dezelve geene
verligting; integendeel vermeerdering van per-
singen, en zwakheid. Men heeft ten dien ein-
de getracht de *Rheum* op verschillende wyze
toe te dienen, het zy met de Braakwortel in
kleine giften, het zy met eenige bittere zachte
Purgeerzouten, als 't *Sab Mirab.* of *Epsam.*, of
Manna vereenigd; of de waterachtige *Tinctuur*
der *Rhabarber*, door DEGNER volgens ROLFINK
aangepreezen, of de *Myrobalan. Citrin.* met de
Rheum afgetrokken, voormaals in deezen zoo
geroemd: geene der opgenoemde dingen heeft
de sterke snydingen, en vermeerdering van
bloedige uitwerpsels kunnen verhoeden. Het
best van allen was 2 greinen *Laudanum* by eene
goede *dosis Rheum* te voegen, om de werking
gemaklyk te maaken.

Van KLYSTEEREN.

Terwyl de ontlastende middelen niet aan het
oogmerk voldeeden, nog eeniger maate strek-
ten tot verligting, en vermindering van pynen,
werden 'er *Lavementen*, zoo veel mogelyk, ge-

Rrr 3

zet;

zet; doch die het eenigszins zwaar hadden, klaagden over dezelve geweldig, al waren deeze uit de verzachtenste dingen faamen gesteld, zelfs uit Melk en Olie. Veele hebben de Applicatie deezer, na ze eenige maalen in de eerste dagen ondervonden te hebben, hardnekkig geweigerd; en sommigen betuigd, dat ze meer pyn verwekten, dan de *Persloop* zelve.

Van ZUURE MIDDELEN.

Wy tragtten daarenboven, en voornamelyk, eenig middel te vinden ter verbetering der stoffe, welke deeze knaagingen verwekte, en in onderstelling dat dezelve van eenen galligen aart waren, scheenen in 't eerst de *Vegetabile* en *Mineraale* zuuren de allergechikste; men gaf dus, volgens de *Methode* van ZIMMERMAN, de *Tamarinden* met *Hordeum* afgekookt, met *Crem. Tart.* en *Manna* 'er by gedaan, ryklyk te drincken, en wel tot 3 oncen *Tamarinden* dagelyks, en dit mede niet voldoende de sterkere *Antiseptica* als *Spir. Vitrioli* in rykelyk water, tot een aangenaam zuur. Wy vonden wel dra, dat alle zuuren, in plaats van verbetering te geven, de stortingten vermeerderden, en de pynen tevens; en dat alle zuuren, zelf de *Karne-melk*, en de *Citroen* nadeelig waren [*].

[*] Gansch anders slaagden deeze Middelen in de *Dysenterie* te MAASTRICHT. Men zie het *Bericht* daar van bl. 525—528.]

Van VERZACHTENDE en BEKLEEDENDE.

Hierom tragten wy de Ingewanden te verzachten, en te bekleeden, met *Gumm. Arabicum* rykelyk in de *Emulsien*, uit de Amandelen en *Sem. papav. alb.* bestaande, met 'er de *Syr. papav. alb.* of *Diacodii* by te doen; of door opslurpende middelen de scherpe stoffen te temperen, en te verdikken, hoedanige veele na vervolg, en volgens den tyd der Ziekte zyn voorgeschreeven; de *Lap. Cancr. Magnesia alba, Gumm. Arab. Amylum, Terra Sigillata, Cornu Cerv. ustum, Bol. Armen.* en soortgelyken met een weinig *Opium* of *Campher* 'er somwylen by te doen. Tot dit oogmerk werd mede voorgeschreeven, en was meest gebruiklyk het volgende *Decoctum*.

℞. *Sem. Lini contus.* ℥j

Decoq. aq. pur. q. s. Colat. ℥xij. adde

Nitri puri dr. ij.

Gumm. Arab. Oxym. Simpl. āā ℥ij.

M. S. om 't uur een Theekopje vol, laauw te neemen.

Zelfs heeft men de *Flor. Sulphuris*, met *Nitrum* vermengd, vruchtloos onderzocht, terwyl 'er zeker voorbeelden zyn, dat Zeelieden zich van deeze kwaale, door Buspoeder in te neemen, geholpen hebben.

Na deeze dingen kwamen flymige, en olieachtige middelen in overweeging, om het Vergif te omkleeden, en te verftompen. Het sterk

afkookfel van de *Consolida maj.* en *Althæa* met de *Gumm. Arabic.*, het *Micilagineuse* van de *Saleb*, 't welk verscheidene kinderen nuttig is geweest; het *decoctum expressum Sem. Lini*; *Mixturen* uit *Oleum Amygd. dulc.*, *Sperm. Ceti* sol. *Vitell. Ovi*, & *Gumm. Arabic.* werden ten dien einde voorgeschreeven. Al dit was echter niet in staat veele van die gevaarlyk waren te behouden, en de gevreesde *Gangræna* af te wenden.

'Er waren onder 'tgemeen gevallen van geneezingen door olie en smeer; en het schynt aanmerklyk, dat smeer van Schaapen of Bokken meer geneezende zy dan olie; immers olie op een laatgat gestreken houdt het zelve open, terwijl smeer het geneest (*).

Van den CORTEX SIMAROUBA.

Na dat 'er genoegzaame ontlastingen vooraf gegaan waren, en men, wegens de zwakheid des Lyders, noodig oordeelde, de ontlastingen te maatigen, werd de *Cortex Simarouba* voorgeschreeven, op de wyze van DEGNER; en dit niet voldoende, viermaal sterker, namelyk het afkookfel van een once daags. Niemand onzer heeft

(*) Olie, zegt de Hr. STYL, is onder 't Gemeen zeer veel gebruikt, ook kardoespapier op melk gekookt, haazebloed, enz. Van Schaapen- of Bokke-smeer weet men alleenlyk 't geval van een Schipper, die, op Zee niet anders kunnende bekomen, met goed gevolg hier toe zyn toevlugt nam, doch men weet niet meer, tot welk van beiden [+].

[+] Men vergelyke hier mede het Bericht van den Persloop te DAMPT, enz. bl. 355 en 369.]

heeft noch in *statu*, noch in *declinatione morbi* eenig goeds gezien van het gebruik deezer bast; 't zy op zich zelve, of met de *Cascarilla* vereenigd, en te samen afgekookt.

Van UITWENDIGE MIDDELEN.

Uitwendige middelen werden ondertusfchen niet verzuimd, gelyk *Cataplasmata emollientia*, verwarmende en verzachtende ftoovingen, badingen van het lichaam in warm water, ja zelf Spaanfche Vliegen op de pynlyke plaats des Buiks, welke ik fomtyds niet zonder verligting heb laten aanleggen.

Van ANTISEPTICA, vooral van CORTEX PERUVIANUS en SERPENTARIA.

De *Methode* van SYDENHAM, namelyk het *Laudanum*, en het gebruik van den *Cortex Peruv.* inwendig tegen de *Gangraena*, waren dan alleen over, om iets van te verwachten.

De Zeer Geleerde en zeer ervaarene Heer Dr. G. COOPMANS *Senior*, die als een der oudfte en kundigfte *Practici* deezer *Provincie* op verzoek van my, en den Heere COUPERUS, de goedheid had eens van FRANEKER herwaarts te komen, in 't laafte van *Augustus*, en eenige onzer Lyders te zien, onze behandeling te verftaan, en ons met zynen raad te dienen, verklaarde zich voor het gebruik des *Opiums* in grootere giften, dan wy tot dus verre, en tot verzachting der fmerten alleen, gedaan hadden, om het levensbeginfel, 't welk op eene onmaafte wyze werkte, te regelen; Zyn Eds. ge-

voelen met het succes van P. POTT in de *Gangrana* van de teenen door het *Opium* staavende.

Dit alles werd kort daarna, op den 26 *Aug.*, nader overwoogen, in eene byeenkomst van ons 3 Heeren by den Hooggel. en Beroemden Heere P. CAMPER, welken, in onze nabuurschap woonende, wy in een zaak van dit gewigt verplicht oordeelden te raadpleegen, waar toe Zyn Hoog Gel. zich gereedlyk inliet. De uitslag deezer conferentie was. De *Vomitiven* in het begin der Ziekte alleen te gebruiken, of geheel agter te laten; doch de *Gangræna* voornamelyk in tyds te keer te gaan; door het tydig gebruik der sterkste *Antiseptica*, voornamelyk van den *Cort. Peruv. & Rad. Serp. Virg.*; of door het gebruik des *Opiums*, of van de *The-riaca* in een ruime gifte, en tot eene gewoonlyke drank het waterig aftreksel van versche Mout, door *Capitein Coock* in langduurige Zee-reizen zoo heilzaam bevonden, (schoon ik 'er in deeze Ziekte geene byzondere uitwerksels van hebbe gezien,) te beproeven. Ten dien einde werden aan een getal van 30 Lyders, na de eerste ontlastingen het *decoct.* van *Cort. Peruv. & Rad. Serp. Virg.* Zij ieder dag gegeven: Het gevolg was, dat de *Gangrana* even spoedig zich vertoonde, en de Lyders in het hevigste deezer Ziekte 'er geen nut van hadden, schoon dezelve in de gevolgen van zwakheid, en verslapping der darmen, en byzonder het *Extr. Cort.* zeer te passe kwam. De *Cortex* werkte bestendig in de *Dysenterie* als een *Laxans*, ten zy de *Opium* dit regelde. Op derzelver, ryklyk gebruik hebbe ik nimmer verbetering gezien van de uitgeworpene stoffen. Hoewel ze
op

op eene derdendaagsche Koorts, welke een myner Lyderen onder de *Persloop* had, haare werking oefende, en dezelve verdreef, werd de Lyder 'er niet door verbeterd.

By veelen, alwaar eene spoedige of langzaame versterking der Ingewanden naderde, veroorzaakte zy benaauwdheden, en vermeerderde dezelve. Kortom de ondervinding leerde ons ten vollen, dat wy 'er geen nut van konden hebben.

*Van SYDENHAMS manier, door OPIUM,
in groote giften.*

Met het *Opium* is het beter gelukt. Na het gebruik van een goede gifte *Rheum*, werd dezelve aan de Lyders voorgeschreeven, het *Laudanum liq.* van SYDENHAM van één tot 2 drachmen in 25 uren, of het *Opium purum* by opklimming van 6 tot 12, ja 18, en meer greinen daags gebruikt; terwyl 'er zoo veel en lang mogelijk was *Oleuse Clysmata* gezet, en hier door, of door het geeven van de allerzachste *Laxantia*, als *Manna*, *Cassia*, en een weinig in water afgetrokken *Rheum*, de ontlastingen aan den gang gehouden wierden: terwyl FORESTUS al te recht aangemerkt heeft, dat de schadelyke stoffen in de dunne darmen, met pyn omtrent den Navel, huisvestende, door *Clysmata* niet kunnen uitgebragt worden, gelyk die van het *Colon* en *Rectum*. Hier mede aangehouden zynde, tot dat de toevallen bedaarden, de ontlastingen natuurlyker wierden, zyn 'er veel meer hersteld, dan op eenige der andere wyzen; en hebben wy de zoo spoedige, en gevreesde versterking

sterving van het dunne gedarmte meestal zeker kunnen voorkomen; schoon die langzaame versterving met eene *Lienterie* gepaard, en laater voorvallende, en hier voor beschreeven, voor verscheidenen echter doodlyk bleef. Die minder hevig aangetast werden, kreegen dagelyks, of om den anderen dag een zacht *Laxans* van *Rheum*, en namiddags, en tegen den nacht een *Opiaat*.

*Byzondere ZWEETDRYVENDE KRACHT
van het OPIUM, en deszelfs verdere
uitwerking.*

Het goede gevolg, 't welk wy, behalven de verligting van smerten, en der persingen, en gemaklyker ontlasting, als de kramptrekkingen der Ingewanden weggenoomen waren, door de verflappende kracht van dit Geneesmiddel, van het gebruik des *Opiums* ondervonden, was eene meerdere perspiratie, dan wy tot dus verre met eenig Medicament gehad hadden. Eene zachte warme zweeting met een ruimer, en voller Pols, en helder gezicht, was een zeer gunstig teeken; terwyl onmaatige en klamme zweetingen, met een kleinen rasfen Pols, en eene lucht van het zweet, als van eene lekkings van sereuse vochten, zoo als men wel in wonden waarneemt, verderfelyk waren.

Veeläl bleef 'er onder het gebruik des *Opiums* eene loslyvigheid, en velen hadden niet noodig na de eerste dagen weder *Laxantia* te gebruiken. Wonderlyk, schoon meermaalen aange-teekend by WILLIS en SYDENHAM, is het, dat de groote giften *Opiums* in deeze Ziekte verdraagen

gen worden, zonder onmaatigen slaap te ver-
wekken; terwyl de Lyder slechts in eene zach-
te kalmte ligt, en ligte sluimeringen heeft; en
sommigen zich als even dronken vertoonen.

Ik hebbe zeldzaam aangetroffen, dat iemand
van eene matige *dosis* ylhoofdig wierd; of zoo-
danig bedwelmd, dat men 'er van moeste af-
zien; of alwaar dezelve eenige benaauwdheid
veroorzaakte. By allen, welke niet of weinig
koortfig waren, benadeelde dezelve den eet-
lust geenszins, en scheen door zyn bitter de-
zelve eer te vermeederen. Zwangere Vrou-
wen hebben noch voor zich zelve, noch voor
haare vrucht, nadeel door het zelve geleden:
Alle *Abortus* zyn natuurlyk geweest, en de kin-
deren leevende ter Weereld gebragt: verschei-
dene Vrouwen zyn voor een Miskraam bewaard
gebleeven onder het sterk gebruik des *Opiums*
en hebben op den juistten tyd gezonde kinderen
ter weereld gebragt.

VERSTERKENDE en BEDERFWEERENDE
KRACHT *deszelfs*, door VOORBEEL-
DEN gestaafd.

Wonderlyk was de versterking in den Pols;
welke 'er door te wege werd gebragt in hoop-
looze gevallen, daar de *Gangræna* reeds zich
vertoonde; zelfs werden de krachten opgewak-
kerd, de koude handen weder warm gemaakt,
de *colliquative* zweetingen voor eenen tyd ge-
stuit; en het leven des Lyders nog eenigen tyd
gerekt; zoo dat de *vis cardiaca Opii* door SY-
DENHAM by deeze gelegenheid te recht geroemd
word. In veele gevallen kwamen in de eerste
dagen,

dagen, na dat de verdooving, welke het *Opium* aanbragt, geweeken was, alle de toevallen in even hevigen graad wederom, en maakte ons in den beginne schroomachtig deeze *Methode* verder voort te zetten: doch door ondervinding bleek, dat men door een aanhoudend, en vroegtydig gebruik van dit Geneesmiddel alleen de kwaade toevallen kon betoomen, en de Ziekte allengs tot geneezing brengen; waarom ook die onzer, welke het eerste hunnen toevlugt tot groote giften *Opium* namen, het gelukkigst geslaagd hebben in de herstelling hunner Lyderen.

In de Maand *Augustus* stierven van myne Lyderen $\frac{1}{3}$, in *September* $\frac{1}{4}$ en vervolgens $\frac{1}{6}$ gedeelte. Ik was zoo zeer overtuigd van het voortreflyke deezer *Methode* in onze *Epidemie*, dat ik mynen Amptgenoot en myne eigene Moeder door deeze wreede Ziekte aangetast dus behandeld hebbe. De gevoeligheid der ingewanden was by haar zoo groot, dat 8 dagen lang byna alle vocht uitgebraakt wierd, en de reuk van eenige spyze aanstonds haar ter stoelgang dreef. Na een *Purgans*, werden dagelyks *Opiaten* voorgeschreeven, met *Clysmata* uit Melk en Olie, en alle deeze ontroeringen en persingen bedaar den eerst, toen men by opklimming 11 grein *Opium* in 18 uren gegeven had, 'er volgde eene volkomene herstelling op.

Een Juffer van middelbaare Jaaren werd door den *Persloop* overvallen. Ontlastende middelen aan haar toegediend verwekten benaauwdheid, en vermeerderden de pyn; eindelyk komt 'er eene ruime ontlasting van gallige en bloedige excrementen, maar teffens onder hevige krimpelingen;

pingen, eene yslyke koude der extremiteiten, inzonderheid der handen, armen tot de schouders toe; men vermeedert de *Opiaten*, welke dus verre spaarzaam waren gebruikt, om de ontlastingen niet te verhinderen, op het gebruik van een *drachma Laud. liq. Syd.* in korte uuren hersteldt zich de warmte, breekt een aangenaam zweet uit tegen den avond, de Ziekte wordt handelbaar, en de Lyderesse is langzaamerhand volkomen hersteld. Dit is het eenigste geval van herstelling, wanneer de handen ys koud waren. Een myner Naastbestaanden werd door het ongemak plotseling aangetast met hevige pyn in de dunne darmen: Na een *purgans* van *Rheum*, werd denzelven 's morgens, en 's avonds een *mixtaur* uit 30 druppel *Laud. liq. Sydenh.* gegeven, en dagelyks 2 *Clysmata oleosa* gezet, en hy geduurende 3 of 4 dagen in eene maatige uitwaasfeming gehouden, en was hersteld: by denzelven is maar eenmaal ontlasting geweest van groene gallige stof, zynde de volgende gezond, en overeenkomende met de Melk, welke genuttigd werd. Deeze gevoelde na de herstelling eene ongemeene slapheid in de enkelen, en kniën, 't welk ik by geene anderen hebbe opgemerkt, doch welke spoedig week op het wryven met wolle lappen, waar in de damp van versterkende gommen ware gevangen.

EENIGE MINGUNSTIGE GEVOLGEN
niet altoos te myden.

Wel is waar, dat het aanhoudend gebruik van dit verdoovend en heet Geneesmiddel, anders zoo geschikt om de scherpe vochten aan te zetten, eene drooge tong veroorzaakte, en
door

door aanhoudend zweeten de krachten deed verliezen; doch de geweldige pynen deden dit laatste nog meer, en men moest zich de onzekerheid der uitkomst voor eenigen tyd getroosten, in eene behandeling, welke door het verdooven der toevallen, het uitzetten van de *Massa* des bloeds, eene verandering voortbrengt, waarop men niet volkomen kon vertrouwen, voor dat al het kwaad was ten onderen gebragt.

Het nuttig gevolg der zweetingen, waar door een groot deel der stoffe van de Ingewanden terug gevoerd, en naar den omtrek des lichaams uitgewaasfemd werd, deed my den *Crocus* en *Campher*, de *Chamonillen* en *Spir. Mindereri*, inwendig mede beproeven, en de poeiers van *HOFFMAN* tot een *Diaphoresis* voorgeschreeven (*Med. Syst. P. IV. Tom. I. p. 151.*) uit

C. C. p. p. ejusd. usti, Antim. diaph. Lap. Cancr. Matr. perlar. āā dr. j.
Cinnab. pp. dr. β. Nitri. Əj.

Doch ik hebbe nimmer die lastige en aanhoudende perfsingen kunnen bedwingen, dan door het bydoen van eenig *Opium*. Het *Laud. liq. Sydenh.* was voor kleine kinderen in den *Persloop* mede zeer heilzaam, tot eenige druppel gegeven, en werd in deeze de *Methode* van dien grooten Man gevolgd.

VERDERE BEHANDELING der LYDEREN.

De Lyders werden ondertusfchen maatig gedeckt, en voor het vatten van koude bewaard, welke alleen in staat was den Buikloop weder te

te verwekken, offchoon ze reeds tot bedaaring gekomen ware.

Hun werden, behalven de verzachtende Emulsien, Gerste-water, Hui, Melk en Water, Gort, Ryft en Geerst, Haverpap of flappe Chocolaad, toegediend; en geraaden veel te drinken, en zich van alle fcherpe en zwaare spyzen te onthouden: gevorderden gebruikten ligte Soepen, en een pap van Tarwenmeel met een weinig Muscaat. Uitwendig werden verzachtende en verwarmende pappen van *Chamomillen* &c. op den buik gelegd, of *Fomentatien*, waar onder ryklyk *Campher* ontbonden was; 't welk de kwaade uitwaasfeming zeer verbetert voor de gezonden, die in de vertrekken dezer Lyders verkeeren.

Het *Linimentum cum oleis aromaticis* van HOFFMAN,

ex Ol. Lil. alb. ʒj.

— *dest. Menth.*

— — *Absynth.*

— — *Nucistæ:*

— — *Carui* ʒʒ dr. ʒ.

Camphor. ʒj.

M. F. Linim.

is ook nuttig bevonden.

Hoe men tot het OPIUM komen moet.

Uit al het voorige blykt, dat wy niet, dan na het vruchteloos onderzoek dier behandelin-

S s s

gen.

gen, welke by de meeste *Practici* voor de veiligste in deezen gehouden worden, overgegaan zyn tot eene Gencezingswyze, welke sommigen vreemd zal voorkomen, tot het aanhoudende gebruik om een verhittend Geneesmiddel, geschikt om ontsteeking te vermeerderen, in eene Ziekte, waarin zoo veel bedorven Gal ontlast werd; en daar de versterking der Inwendigen zoo schielyk plaats vond; of daar de invloed des levens in dezelve zoo schielyk be-
 zweek, en daar dus eer opwekkende, dan verdoovende middelen te passe kwamen: doch behalven dat het *Opium* in deezen een *Cardiacum* bevonden wierd, is hetzelfde het grootste *Antispasmodicum*; en de *Gangraena* schynt voornamelyk veroorzaakt te zyn uit de sterke en hardnekkige *Spasmi* en *Contractien* der darmen, waar door de *circulatie* belet, stikking en versterking werd aangebragt. SYDENHAM maakt geene zwaarigheid 'er zynen toevlugt toe te neemen in *Colicis biliosis*, en niemand schroomt hetzelfde in een *Cholera*.

TWYFFELING of BEDORVE GAL wel mede
in aanmerking komt.

De *Indicatie ex nocentibus & juvantibus* genomen, is in vreemde en hardnekkige Ziekten een toevlugt voor den oplettenden, zoo de gewoone manieren onvoldoende zyn, en hier uit redeneerende, begon ik meer en meer te twyffelen aan het denkbeeld, dat de bedorvene Gal deeze Ziekte veroorzaakte, en te gelooven, dat ze slechts het uitwerksel ware van een fyner vergif, en dat de waare oorzaak der

Dy-

Dysenterie in de *Lymphatische Vochten*, in het *Systema glandulosum* der Ingewanden te zoeken ware, waar van de laatste verstopt, en de eerste die vergiftige scherpte hadden aangenomen, en in het Gedarmte eene *Phlegmonoides* of *Erysipelateuse* ontsteeking te wege bragten.

Zie hier welke Waarneemingen my hier van onder veele overtuigd hebben.

Een man van middelbaare jaaren, zyn huisvrouw aan den Persloop verlooren hebbende, wordt met eenige Koortsigheid aangetast door eene *Diarrhæa biliosa*, zonder pyn of persingen: door zachte *Laxantia*, en het gebruik van de *Rheum*, worden 'er overvloedige geele en groene Gallige stoffen gelost, de afgang natuurlyker, en een spoedige herstelling te wege gebragt; doch weinige dagen daarna begint de Persloop, waar van hy op de gewoone wyze, doch niet zonder moeite en langzaam hersteld is: deeze had veelvuldige slymige en bloedige ontlastingen; doch de excrementen toonden, geduurende het gansche beloop deezer laatste Ziekte, geen zweemsel van Gallige scherpte.

Myn Amptgenoot DR. P. COUPERUS werd door de veelvuldige besmetting, waar in hy omgegaan hadde, den 8sten *September* aangegrepen door eene remitteerende Koorts, met eene ongewoone hitte omtrent de *præcordia*. Door *Decocta Aperientia*, *Laxantia*, en herhaalde *Clysmata* ontlastte Zyn Ed. geduurende verscheidene dagen eene enorme quantiteit groene gallige excrementen zonder pyn en persing. Na

dat de afgang natuurlyk geworden was, begonnen de persingen, slymige ontlastingen, enz. met wat bloed gemengd, zonder eenig merkteken van Gal, waar van Zyn Ed. door het aanhoudend gebruik van het *Laudanum* ontslagen werd, doch terwyl 'er een scherpe jeuken-de uitslag over het lichaam zich verspreidde met Sluipkoortsen, welke uitslag men aan het gebruik des *Opiums* alleen zoude toegeschreeven hebben; by aldien Zyn Ed. 'er niet voor zyne Ziekte met ware belemmerd geweest, is Zyn Ed. door het gebruik der *Sarsaparilla*, en andere Geneesmiddelen in 3 Maanden eerst tot volkomen herstelling gekomen.

Het is de moeite waardig te melden; dat Zyn Ed., lang na de verdwyning van den *Persloop*, klaagde over eene gevoeligheid hoog in de linkerzyde des Buiks, en de flextuur van het *Colon*; door een zacht *Laxans* van *Rheum* werd 'er eindlyk eenige garstige olie ontlast, welke, van voorgaande *Clysmata* in de plooien van dit gedarmte was blyven hangen, en de pyn verdween.

Het is niet te ontkennen, dat eenigen, welke door behulp des *Opiums* van den *Persloop* geneezen waren, in dien zelfden Herfst wederom zyn aangetast door remitteerende Galkoortsen; doch deeze hadden niets kwaadaartigs, en zyn gemaklyk op de gewoone wyze, zonder uitzondering van een eenigen, tot herstelling gekomen.

DYSENTERIE te HARLINGEN. 1001

Van de OVERBLYFSELEN en TOEVALLLEN der ZIEKTE.

Wegens de *Overblyffels* der Ziekte, by die
geenen welke niet volkomen herstelden, zal ik
kortlyk aanmerken, dat de

FEBRIS HECTICA.

Febris hectica, welke uit een overblyffel van
het smet in het bloed by eenigen waargenoomen
werd, door een streng diët van zachte en ligt
voedende spyzen, de Melk inzonderheid, of
Melk in Seltzerwater, en het rigourens onthou-
den van alle zoute en gerookte spyzen, welke
de ontlasting van bloed weder aanbragten, door
Decocta van *Sarsaparilla*, en andere verzach-
tende middelen, en by sommigen ook door
kleine giften *Ipecacoanha*, als een *alterans*, of
diaphoreticum gegeven, allengskens is ver-
dweenen.

FEBRIS DYSENTERICA.

Omtrent de *Febris Dysenterica* by eenige kin-
deren waargenoomen, in besmette huizen, kan
ik verzekeren, dat, na zachte ontlastingen, in
't eerst der Ziekte, ligte *Anodyna* van den mees-
ten dienst waren, zoo wegens het stillen der
kramppynen, en convulsive beweegingen, als
ter bevordering van eene zachte perspiratie;
waarom dezelve met verkoelende zweetmidde-
len, en *Extracta saponacea*, & *Salia neutra* ver-
eenigd werden, waar door de Koortsen ze r
gemaatigd werden, en tot duidelyke tusfcher-
poozing kwamen, en de Ziekte tractabel werd:

een *Emplastr.* met *Theriaca* op den Buik gelegd had veelyds een goed effect.

B E N A A U W D H E D E N .

Wegens de *Toevallen* in de Ziekte van *Benaauwdheden* kan ik zeggen, dat het *Liq. anod. min. Hoffm.* van dienst geweest is, en met de Ziekte, welke alle Zuuren weigerde, wel overeenkwam, en zeer versterkend werd bevonden.

B R A A K Z U C H T .

De *aanhoudende Braakzucht* werd fomtyds door de *Theriaca* bedwongen, beter dan door het *Opium* alleen. De *Aphthæ* hebben geene byzondere handelwys vereischt, de hikslag welke ze veroorzaakten, werd door het *Liq. Hoffm.* gemaatigd.

A P H T H Æ .

Terwyl de *Aphthæ* in onze Ziekten niet zoote duchten waren, als gewoonlyk, veel min toeteschryven aan het gebrek van ontlastingen, en het ontydig gebruik der *Opiaten*, en de natuur van een gedeelte der vuurige stoffen zich op deeze wyze, hoewel langzaam, zocht te ontslaan, waren weekmaakende middelen de voornaamste om de uitzetting te bevorderen, en de kwyling aan te lokken.

R O O Z I G E O N T S T E E K I N G der R O K K E N . van den D A R M .

Mr. P. LENSUS wordt den 21 September door een sterke Koorts overvallen, welke afgaande
niet

DYSENTERIE te HARLINGEN. 1003

niet wederkeert, doch direct eenige pyn in het dunne gedarmte en persingen overlaat, welke niet dan bloedig slym te voorschyn brengen; 's morgens de *Crem. Tart.* gebruikende, beveelt hy zich verder aan een diët van Grutten; de excrementen waren, en bleeven steeds gezond, en hier uit, en uit het duidlyk gevoel, wanneer de stoffen de beledigde plaats der darmen passeerden, bleek duidlyk, dat het ongemak in de rokken der darm zeelve schuldde, en dat hier eene *Roozige Ontsteeking* plaats heeft: Zoo ras de *Crem. Tart.* agtergelaaten, en alles aan de slymige diët bevoolen wierd, hielden de krimpelingen spoedig op, en volgde de geneezing door de Natuur zelve.

STRANGURIE.

De *Strangurie* zeer gemeen, door de verzachtende diët, *Oleuse Clysmata*, het drinken van Emollieerende en zacht waterdryvende *Decocta*, gelyk van de *Rad. Petroselini*, *Althææ*, enz. inzonderheid door het *Laudanum* bedwongen; en in myne practyk is maar eenmaal de *Catheter* noodig geweest, zoo veel ik my erinner.

LOSLYVIGHEID.

Eene byblyvende *loslyvigheid* met eenige pyn, dikwyls wegens gevoeligheid der darmen, en gebrek des natuurlyken slyms, kostte de grootste moeite om te recht te brengen; hier toe zyn vruchteloos van my gebezigd het *Rheum tostum*, 't welk altoos laxeerde; het *Aqua Calcis* met melk, en sterkere *Adstringentia*, zoo veel de voorzichtigheid toeliet, te gebruiken, de Si-

marouba, *Tormentilla*, *Cortex quercus*, Staal water enz. de *Clysteeren* van SYDENHAM uit Melk en *Theriaca*; doch het *Extr. Cort. Peruv.* met *Gumm. Arab.* of *Tragac.* de *Bolus armena*, of *Succus Catechu*, en het *Laudanum* by dezelve hebben het meest voldaan, met de voorige zachte en slymige diëet, en het zorgvuldig wachten voor de koude lucht.

OVERBLYVENDE BLOEDONTLASTINGEN.

Eene byblyvende *geschiktheid om bloed te ontlasten*, inzonderheid als de *excrementen* wat steevig waren, liet zich meest herstellen onder deeze diëet, en het gebruik van mixtuuren met *Extr. Cort. Tinct. Cort. & Cinnamomi*, met *Spir. Vitrioli* helder gemaakt.

ULCERATIE van den ENDELDARM.

In die gevallen, waar men rede had van eenige *ulceratie in het rectum*, uit het losfen van *pus*, te ondersteunen, en uit de pynen by de ontlasting van harde stoffen in dit deel, dienden *Clysmata ex*

R_o. Amyli q. f.

ut *F. Mucilago cum Aq. pur. ʒiv. adde*

Ol. Lini ʒij.

Opii puri gr. ij.

M. F. Clysma.

of

DYSENTERIE te HARLINGEN. 1005

of

R_p. Ol Lini.

Lact. dulc. āā ʒ iij.

Theriac. Andr. dr. j.

G. Tragac. dr. ij.

M. f. Clysma.

en het gebruik van *Involventia*, & *lenia Balsamica*, als *Rad. Consolid.* enz. waren van goede gevolgen.

ANDERE MINDERE ONGEMAKKEN van MINDER AART.

De *Waterzuchtige gesteldheid* is door de *Scilla*, en bittere verwarmende Geneesmiddelen verbeterd. De *pynlyke swelling der Kniën*, en des duims en voorsten vingers, zyn behalven uitwendige versterkende wryvingen, door lichaams beweeging, onthouding van aanzettende spyzen, en door *Decocta Lignorum*, en van de *Sarsaparilla* alle geneezen. Een *vuurige jeukende uitslag* over het lichaam bedaarde hier mede ook allengskens, en met de middelen tegen de *Febris hectica* aangepreezen.

De *Inflammatie der adnata oculi*, met welke deeze swelling verzeld ging, of afzonderlyk voorkwam, vereischte wel eens eene aderlating, en liet zich door resolveerende en repelleerende oogwaters, en *Laxantia* bedwingen.

GEENE NADEELIGE GEVOLGEN na 't ge- bruik des OPIUMS.

Ik voeg hier nu nog by dat de gewoonte van
S s s 5 da-

dagelyks *Opium* te geeven, ons wel by veelen in de noodzakelykheid bragt, na de herstelling dit by eenigen nog wat aan te houden; doch dat ze alle 'er vry spoedig zyn afgewend, en myne herstelden, allen reeds op den 1 *January* 1780; en dat 'er dus uit de gevolgen, welke alle zyn weggenoomen, geene rede is, om deeze *Methode* af te keuren; inzonderheid zoo men het onvermogen van de gewoone manieren gade slaat. Maar, zal men zeggen, het *Opium* is hier niet alleen gebruikt, en 'er is van tyd tot tyd, of door de natuur, of door eene zachte leiding van Geneesmiddelen, eene dagelyksche ontlasting aanden gang gehouden, en deeze ontlastingen hebben wel het meeste ter herstelling toegebracht.

Ik bekenne rondborstig altoos van gevoelen geweest, en nog te zyn, dat de ontlastingen het grootste deel van de geneezing eener *Dysenterie* in 't algemeen moeten uitmaaken, en de *Aphthæ* en overblyffels van het smet in 't bloed te moeten verhoeden: dat deeze Ziekte, zich voornamelyk in den Nazomer vertoonende, een onafscheidlyk verband heeft met alle van dat faisoen, waar in de ondervinding aller eeuwen getoond heeft, dat de gallige vochten eene onnatuurlyke scherpte aangenoomen, en de ontlastingen der eerste wegen noodzaaklyk zyn; doch algemeene regels hebben hunne uitzonderingen. En ik moet betuigen, van my zelven niet te hebben kunnen verkrygen, eene *Methode* te omhelzen, welke dezelve ten eenemaal uit het oog verloor; doch dat het gift onzer *Epidemie* van een fyner en scherper natuur was dan gewoonlyk, is tevens gebleeken, en
uit

uit het voorgemelde mede, dat de gewoone Geneezingswyze met ontlastingen door ons eerst wel, en lang genoeg beproefd, niet in staat was deeze Ziekte te bedwingen; maar dat pynstillende, en zweetverwekkende middelen volstrekt noodzaaklyk waren; en hoe zeer deeze alleen dienden om de Ziekte te overwinnen, en het gevaar af te keeren, is duidlyk gebleeken uit de behandeling van den Heer P. LENSIVS, een kundig *Chirurgyn*, en in een langduurige practyk oud geworden, welke nevens ons het onvoldoende der gewoone *Methoden* ondervonden hebbende, zyn toevlugt tot het *Opium* alleen nam; en deeze *Methode* met de grootste oplettendheid en voorzichtigheid tot eene hoogte bragt, waar van in onze Landen mischien geen voorbeeld te vinden, en dus waardig is hier byzonder gemeld te worden.

GEWIGTIGE ONDERVINDING van P. LENSIVS, omtrent zeer groote giften OPIUM, met ALLERGELUKKIGST GEVOLG.

In eenen kleineren kring van patienten zich beweegende, had hy gelegenheid zyne giften veelal eigenhandig toe te dienen, en eene genoegzaame stoutheid en onverichrokkenheid, met eene naauwkeurige oplettendheid op de uitwerksels, en dus met eene gepaste voorzichtigheid te vereenigen. Zelf eene ligte aandoening deezer Ziekte hebbende, bevond hy, dat de zachste *Purgantia* de pyn vermeerderden, en raakte volkomen tot geneezing door het eeten van gort, en andere slymige spyzen.

Hy viel dus op het denkbeeld, van in gevallen

len van eenig gewigt, na de eerste ontlastingen, 't zy door de natuur, of de kunst, met een *Vomitif* of *Rheum* verwekt, aanstonds het *Opium* in groote giften voor te schryven; beginnende met 8 of 10 grein *Opium crudum* in 24 uren, by giften van 2 greinen telkens, en van dag tot dag opklimmende tot 30 of 36 greinen in 24 uren; 'er somtyds by walgingen wat *Liq. Anod. Hoffm.* by voegende; en somtyds in groote stortingén 'er de *Bolus Arm.* bydoende; alle *Laxantia* en *Clysmata* verwerpende, en niet tegenstaande de pynen door eene maatige *dosis* bedwongen wierden, vermeerderde hy dagelyks de *doses*, byzonder tegen den nacht, tot dat alles bevredigd wierd, de Loop ophield, en de stoelgangen natuurlyk en gezond wierden. Kinderen noch zuigende deed hy de kracht des *Opiums* gevoelen, door somwylen de gezonde Moeder een greintje *Opium* te doen neemen. Zyn Ed. bevond, dat in de hevige persingen, eene *dosis* van niet minder dan 4 grein, niet meer dan 8 grein, op eenmaal 'savonds ingegeven de geneezing spoedigst bevorderde. Hy gebruikte mede dikwyls de *Tinctura Opii* op *Spir. Vini* afgetrokken, en dus de heetste bereiding deszelfs, waar van 8 druppén op één grein *Opium* gerekend werden, dus tot 30 of 40 druppén 'savonds gegeven, in eenig vogt; en van deeze *Tinctuur* tot 80 of 100 ja 120 druppén in 24 uren, met wat *Rob Ribes.* in een *Mixtuur* gegeven.

Hoe byzonder en vreemd deeze handelwyze verre de meesten mag voorkomen, vordert de waarheid der zaake van my, die als toefchouwer by verscheidene deezer gevallen tegenwoordig

DYSENTERIE te HARLINGEN. 1009

woordig ben geweest, en myn werk gemaakt hebbe, om de gevolgen te onderzoeken, te betuigen, dat ze allergelukkigst over het geheel geweest zyn; en dat op deeze wyze de meeste en meer Lyders hersteld zyn, dan op eenige andere; en dat men zeer weinig Sprouw by deeze gezien heeft; ja dat de herstelden allen naderhand eene volkomene en ongeschondene gezondheid genooten hebben. Zelden gebeurde het, dat een Lyder door deeze groote giften te veel bedwelmd raakte, en zoo 'er iets diergelyks gebeurde, bragt het wasfchen van het aangezicht met Wynäzyn alles dra te recht, zynde 'er geen een door omgekomen. Wel is waar, dat veele aan dit middel zoo gewend wierden, dat ze het na den *Persloop* zonder hinder niet konden nalaaten, dagelyks, en 'savonds te gebruiken, en wel tot 3 β , inzonderheid zoo de lucht koud en vochtig ware; en dat sommigen dit tot in de Zomerdagen van het Jaar 1780 hebben aangehouden; doch met de warme dagen zyn ze allen eensklaps afgewend, en sedert gezond gebleeven. Het blykt derhalven, dat het Heulfap iets gehad hebbe, 't welk byzonder geschikt was tegen het kwaadaartig vergif deezer Ziekte.

DIERGELYKE GENEESWYZE te FRANEKER.

De Zeer Geleerde Heer COOPMANS bevondt zich, wanneer de besmetting zich tot FRANEKER uitstrekke, het best by dezelve *Methode*, geëvende voornamelyk, na de eerste ontlastingen door *Rheum* gemaakt, dagelyks het *Opium* tot vj , vij , of viij greinen in 24 uren, welke giften

giffen aldaar fchynen genoegzaam geweest te zyn, en deed tweemaal daags een Lavement ex *Lacte dulci & Oleo Lini*, of ook wel ex *Oleo Lini* alleen zetten: in gevallen van hevige braakzucht bevond zyn Ed. zeer veel nut van de *Opiaten*, met rooden wyn gemengd, en van de *Theriaca*, en betuigde, dat de nuttigheid der *Opiaten* in deeze *Epidemie* zyne verwachting te boven ging.

En te LEEUWAARDEN.

De Heeren *Practici* te LEEUWAARDEN bevonden zich onder anderen mede wel by het lenieeren der toevallen, wanneer de besmetting derwaarts doordrong.

Dr. HEIMANS heeft my verzekerd veel vrucht gehad te hebben van Poeiers uit *Gumm. Arab. Rheum & Opium*.

Dr. GONGRYP betuigde de *Methode* van SYDENHAM en SNOEK met het uiterfte succes gevolgd te hebben, zoo wel ten opzichte der giffen van het *Laudan. liq.* als de purgatiën om den anderen dag.

Wylen Dr. COULON gebruikte onder andere middelen de *Spir. Sal. Ammon.*, en deeze handelwyze fchynt in den Nazomer van het Jaar 1780, wanneer in LEEUWAARDEN deeze Ziekte zich weer openbaarde, met het zelfde succes gevolgd te zyn, wanneer *Rheum*, *Gumm. Arabicum*, het *Opium*, en de *Spir. Sal. Ammon.* als een *Diaphoreticum* met goed succes zyn gebruikt.

DYSENTERIE te HARLINGEN. 1017

GISSING over WILLIS gevoelen, omtrent de werking des OPIUMS op de GALLE.

Heeft het *Opium* derhalven iets specifiks gehad in deezen? Dat de zwaarste gevallen, waar in de Gal eenen hoogen graad van scherpheid had aangenoomen, door het vergiftige deezer Ziekte, 'er door verbeterd zyn? Is de *adusta bilis* zoo zeer verbafterd geweest, dat ze een zuur aangenoomen heeft, 't welk met aartachtige lichaamen zoude opbruifchen, gelyk van de *atra bilis* bekend is; en heeft het bittere des *Opiums* hier eenig vermogen op gehad? en wordt het denkbeeld van WILLIS hier omtrent bevestigd, die de reden, waarom deeze Ziekte zoo groote giften *Opium* verdraagen kan, door een zuur verklaard, 't welk in de darmen huisvestende door het *Opium* getemperd wordt, en veel van deszelfs krachten verftompt? Wy weten, dat de zuuren het beste tegengift zyn tegen 't bedwelmende van het heulsap. Of is het groote nut alleen aan de krampstillende, en zweetverwekkende kracht toe te schryven?

Liever gezocht in deszelfs ZWEETDRYVENDE
K R A C H T.

Schoon men deeze bedenkingen niet durft aanneemen, is 'er in het zweetverwekkend vermogen, 't welk het *Opium* by uitneemenheid boven alle Geneesmiddelen bezit, iets 't welk reden geeft van deszelfs nuttigheid in onzen kwaadaartigen *Persloop*, zoo men 'er mede vergelykt het nut der Zweetmiddelen in andere zeer kwaadaartige Ziekten, welke door de natuur, en eene langzaame kooking der zieke stoffe,

stoffe, en op de gewoone wyze van geneezinge niet kunnen gered worden. Men weet dat de meesten de geneezing der Pest in zweetmiddelen gezocht hebben, en dat de nuttigheid derzelven, voor dat de *Petechiæ* zich openbaarden, en door eene algemeene *disolutio sanguinis & crasis humorum*, eenen gewissen dood voorspelden, erkend worden: zie DIEMERBROEK, SYDENH. en DE HAEN. (*Rad. Med. Cap. IX. de Peste Part. XIV.* die alle Schryvers heeft nagegaan) namelyk zoo de *Diaphoretica* in den beginne, eer de *Bubones*, *Parotides*, *Carbunculi* komen, en voor 'er schikking tot *suppuratie* is, gegeven geworden.

OVEREENKOMSTIG met het NUT der
ZWEETING in andere SMET en PEST-
ZIEKTEN van veelerleien aart.

SYDENHAM was van gedachten, dat men de oorzaak der pestilentiaale Koorts, welke hy na het bedaaren der Pest van 1665. in LONDON behandelde, en van een fyne natuur was, in de eerste dagen der Ziekte, na eene voorafgaande Aderlaating, door zweetingen konde verdryven, en hy oefende deeze praetyk zeer gelukkig.

Dezelve middelen werden ook alleen genoegzaam bevonden in de *Ephamera Brittannica*, of het Engelsch zweet, beschreeven door Jo. CAJ. BRITTANNICUS.

De Hoogleeraar J. DE GORTER genas eene kwardaartige *Epidemische catarrhale* Ziekte, met eenen hevigen en lastigen hoest, uit eene byzondere fyne scherpheid, welke de *Aspera arteria*
en

DYSENTERIE te HARLINGEN. 1013

en *bronchiæ* prikkelde, welke zich wyd en zyd verspreid had, en veelen wegrukte, en in welke Laatingen, *Decocta pectoralia*, obvolveerende, weekmakende en omkleedende middelen het kwaad verergende, veilig en spoedig door een tydig gebruik van een zweetdryvende, resolveerende, en stillende middelen, met *Spir. Sal. Ammon. extemporaneus*, of het *Sal. Ammon.* met het *Sal. Absynthii*, vereenigd, of de *Theriaca*, het *Laud. liq. Sydenh.* en de *Syr. Pappav. alb.* bydoende, en fomtyds heetere *Sudorifera*, als de *Rad. Contrayerva*, & *Aq. Theriacalis*, de *Tinctura Croci*. Zie deszelfs *Morbi Epid. brevis descr. & curatio per diaphor.* 1733.

GELYKAARTIGHEID der KWAADE KEELZIEKTE met den PERSLOOP, in OORZAAKEN, UITWERKING en ook in GENEESWYZE door ZWEETMIDDELEN.

In 1762 grasfeerde, in 't Voorjaar, in ENGLAND eene kwaade *Catarrhale* Ziekte, of scherpe vloeijing op de keel, borst, &c., welke meer of min over EUROPA zich vertoonde; doch in July volgde hier op, uit dezelfde oorzaak, eene *Dysenteria Epidemica*, en de eerste Ziekte hield eensklaps op. Zie G. BAKER de *Catharro & Dysenteria Epidem. libellus* (SANDIFORT *Thesaur.* Tom. 2.) En 't geen nog meer betrekking hier toe heeft, de kwaadaartige Keelziekte in dit zelfde Voorjaar, voor den Persloop grasfeerende, was zoo gevaarlyk wegens eene fyne scherpte, welke waarschyglyk dezelfde geweest is, welke in den Zomer onzen Persloop verwekt heeft, door dezelfde afgelegene oorzaaken eerst voortgebracht; doch door

de gesteldheid der Saizoenen, welke in den Winter en het Voorjaar deeze vloeingen meer op de deelen boven het *Diaphragma* bepaalen; in den Zomer en den Herfst de deelen beneden het zelve meer aandoen, en den invloed der Lucht en Winden nu anders bepaalt. In veele opzichten en haaren aart de onderscheidene deelen in aanmerking neemende, overeenkomende de dikke korsten en afscheidingen, welke uit de keel en den mond afgingen, en ontvellingen veroorzaaken, kunnen dezelve met de geschiktheid tot sprouw, en met de raauwheid der Ingewanden, vergeleeken worden. De Keelziekte was zekerlyk van eenen Erysipelateusen aart; onze Persloop schynt dezelve gesteldheid gehad te hebben in het Gedarmte. Beide waren aan eene spoedige *Gangraena* onderhevig, beide daar door zoo gevaarlyk en doodlyk voor veelen. Voeg hier by, dat een jeukende uitslag der huid na den Persloop menigvuldig gezien wierd, en in dezelve verligting gaf; dat verscheidene aangetaft wierden door den Loop, welke reeds met deeze vuurigheid waren belemmerd geweest; en dat 'er voorbeelden by ons zyn waargenoomen, van menschen, welke de gemelde Keelziekte gehad hadden in het Voorjaar, en hier van hersteld, onder de grootste besmetting van den Pers oop onbesmet bleeven: anderen, die in de besmetting van den Persloop geweest zynde, eene zeere keel kreegen.

Gelyk in de *Angina maligna*, de scherper knaagende stof doorgeslikt, de deelen van den *Oesophagus*, maag en ingewanden, na vervolg aandeed, verschillende toevallen veroorzaakte, werden de scherpe stoffen van het *Dysenterische* vergif

vergif ook van tyd tot tyd, zoo de Ziekte duurzaam was, uit de dunne darmen naar het *Colon* en *Rectum* voortgedreeven, en veroorzaakten onderscheidene verschynfels. De *Erysipelateuse* scherpte, het heilig Vuur geheeten, heeft volgens SYDENHAM (*Operum Edit. Leidens. in 8°. pag. III.*) iets vergiftigs, het welk in zyne uitwerking by 't Pestilentialle gepattlyk vergeleeken kan worden. Daar de zachte *Diaphoretica* van den meesten dienst bevonden zyn, en daar dusdanige behandeling in uitwendige roo- zige Ontsteekingen in de eerste dagen de veiligste is, is het dan te verwonderen, dat eene zachte zweeting mede heilzaam was, in de laatste, vereenigd met kramp en pynstilling?

*De PERSLOOP een ROOSKOORTS naar
de Darmen gekeerd.*

De Heer WILLIAM GRANT, in zyne *Essais of Fevers most common in London. Tom. 2.* heeft ons de klaarste en beste Beschryving gegeven deezer kwaadaartige zeere Keel, en getoond, dat de *Methode* van SYDENHAM tegen de *Febris Pestilentialis* de geschikste ware; en dat dezelve het veiligst verdreeven wierd door spoedig een algemeen zweet over het gansche Lichaam uit te dryven, waar door de kracht van de besmetting en het *Virus Morbi* voor het grootste gedeelte vervloog, eer het de gevreesde en schriklyke *Gangraena* konde veroorzaaken, waar door de vloeijing op de Keelklieren naderhand gemaklyk verdeeld konde worden. Men kan die *Methode* aldaar vergeleeken zien met eene ongelukkige *Methodus Antiphlogistica* in FRANKRYK voormaals gevolgd; en uit de Lyken over-

tuigd worden van de oorzaak des doods uit versterking der Ingewanden. Men moet derhalven onze *Dysenteria* met recht noemen eene *Febris Erysipelatosa conversa ad intestina*.

BEHOEDMIDDELEN te HARLINGEN
aangewend.

Wat de middelen betreft in deeze Ziekte tegens de verspreiding van dezelve, en ter verligting der ellendigen: deeze zyn door de Ed. Agtb. Regeering deezer Stad, en de welgestelde Borgery op eene loflyke wyze aangewend. Door de eerste met op Stads kosten Azyn uit te deelen, om in de vertrekken te doen uitwaasfemen, en 'er doeken in nat te maaken, om hier en daar te hangen; met de Sterfhuizen der onvermogenden te doen reinigen, en met buspoeder te zuiveren; het stroo en voddën in digte zakken weg te draagen buiten de Stad, en in Zee te storten; de straaten der Stad, en inzonderheid der publyke plaatsen van gemak zuiver te houden; in de Sterf- en Ziekehuisen een zacht vuur van eiken spaanders te stookken; welke door 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit rykelyk verleend werden. Met het regelen omtrent het spoedig afleggen der gestorvenen, het spoedig sluiten der kisten, en het dieper begraven der lyken dan naar gewoonte; het afschaffen der begravingen in de kerken; het besnoeien van het gevolg der lykstatien, en wat verder in deezen konde gevorderd, en met behouding der goede ruste in 't werk gesteld worden.

Door de Borgery werd gereedelyk eene mil-
de

de en ruime inschryving van penningen, welke meer dan toereikende waren, om geduurende deeze *Epidemie* den behoeftigen, zonder onderscheid, van schoon linnen en gepast voedsel, 't welk, dagelyks versch gekookt, uitgedeeld werd door vertrouwde perfoonen, en de noodige verkwikking te voorzien.

LEEFREGEL en VOORBEHOEDING
van den SCHRYVER.

Eer ik afbreeke, zal het niet ongepast zyn te melden, hoe en onder welken levensregel en voorbehoedingen ik zelve, door Gods goedheid, van alle besmetting vry en gezond gebleeven ben, niet tegenstaande 'er van den vroegen morgen tot in den nacht by aanhouding aan bloot gesteld, en somtyds tot 100 aangestookene huizen dagelyks bezoekende, en in bekrompene vertrekken byna moettende bezwyken onder den vuilen stank der uitwaasfemingen. Het zal mischien tot opheldering van het een en ander kunnen strekken.

Wegens eenige ongesteldheden in 't Voorjaar, en gallige scherpte der vochten, en eene *Erysipelas faciei*, had ik my den Zomer van alle zwaar vleesch, byzonder het Varken-vleesch, onthouden, en niets dan versch vleesch gebruikt; en groente en fruit in overvloed genuttigd; dit werd aangehouden, en de rype fruit meer dan gewoonlyk, en 's middags een maatigen dronk goeden rooden, franschen, ook wel rynschen

wyn [*]; 'smorgens en 's middags uitgaande nam ik een kelk wyn, waarop *Cort. Peruv. Rad. Serp. Virg. Flor. Chamom. Herb. Rutæ & Salvia* getrokken waren, en had in het bezoeken myner Lyderen telkens een versch afgesneeden takje van Salie in den mond, 't welk ik boven verscheidene welriekende Planten, gelyk de *Mentha* en *Rosmaryn*, als te vuurig zynde, dienstig bevond, zoo ter verbeteringe der besmettelijke dampen in de inademing, als ter verfrissing in het byzonder.

De onophoudelyke en geweldige lichaams beweging in deeze heete dagen deed my geweldig zweeten, de bekommering en onrustige slaap hielden deeze onnatuurlyke uitwaasfeming, hoewel my anders oneigen, echter steeds aan den gang; terwyl hier door eene zeer verhoogde Urin in den morgen een overvloedig rood zetzal gaf: en dus ben ik 'er alleen met Vermaagering, voor dien tyd, ongeschonden afgekomen [†].

[*] Men vergelyke hier mede de Voorbehoeding van den Heer J. RÔBOL te ENKHUIZEN in deszelfs *Bericht*, bl. 846.]

[†] Uit dit naauwkeurig, oordeelkundig en voortreffelyk *Bericht* voor de Geneeskunde, is het genoegzaam op te maaken, wat verlies de *Societeit* in den Dood van deezen waardigen *Correspondent* geleeden hebbe; zullende zy met genoegen zien, dat de Andere kundige Geneesheeren, welke mede aan dit *Bericht* gearbeid, of eenigermate in het zelve zyn begreepen geweest, door hunnen aanhoudenden arbeid deeze schade helpen boeten en de gemaakte gaaping gelieven te helpen vervullen.]

BLADWYZER

der voornaamste en opmerkelykste zaaken in de

GENEESKUNDIGE AFDEELING

voorkomende [*].

A.

Aa (Riviertje) in de Baronie van BREDA, 219. in de Majorie van 's BOSCH, 270. in de Provincie van GRONINGEN, enz. 871.

Aalbesfen tegen de Ziekten in den OUDENBOSCH aangepreczen, 217. (Sap van) met gekookt water tot gewoonen drank in de Ziekten gegeven te HAARL. 713. of door het eten derzeive de Roode-loop te ENKHUIZEN ontstaan zy, 832. door de Hoogduitsche *Parnasfyns* te AMSTERDAM verboden, 833.

Aalbesfen-wyn zeer keurig te ZIERIKZEE bereid, 158*. menigvuldig te ENKHUIZEN in gebruik, 819. na-deelig geoordeeld, *ibid.* 826 en 827.

Aalen (roode) in menigte in FRIESLAND gevangen, 868.

Aambeien onder de Ziekten te UTRECHT, 504. bloeden zonder pyn te ELBURG, 555. insgelyks te HARLINGEN, 956.

Aamborstigheid te BRED. in Jan. 256. onder de Ziek-

ten van UTR. 503. waar op volgt te BERKEL, 581. in Maart te HAARLEM, 676. Zie *Asthma*.

Aandoeningen der Zenuwen onder de naaste oorzaaken der Ziekten te CAMPEN, 382. (geweldige) der Ziekte, wat by sommigen te HARL. uitwerkte, 958.

Aangezicht waar gloeit en pynelyk werd te ZIERIKZ. 164*. in wien veranderde te HELLEVOETSLUIS, 270*. en handen met Azyn gewasfchen in de *Catalepsis*, 271*. en handen 2 of 3maal daags gewasfchen in de WILMSTAD in de Kinderpokjes, 244.. rood en gezwollen te CAMPEN, 429. rood en opgezet met de verheffing der Koorts te BERK. 591. hoe opliep in het 2de foort van Roodvonk te HAARL. 667. heet en rood aldaar, 698. (wonderlinge mengeling van kleur in het) der Lyderen, 708. wanneer rood werd te ENKH. 836. met Wyn-azyn gewasfchen neemt de bedwelming door het *Opium* weg te HARL. 1009.

Aan-

[*] Dewyl door het inbinden de orde der Stukjes verdwynt, zeezyn de Cyffergetallen der Bladzyden doorgaande geplaatst.]

Aanhoudende wederkeeren-
de Koortfen in STAATS
VLAAND. 35. aanhoudende
te SAS VAN GENT, 62. we-
derkeerende te GOES, 152.
(waare) te SOMMELSDYK,
229. Te BREDA in *Jan.* en
Octob. 258. (hevige) in het
3de foort van Roodv. te
HAARL. 669. verpoozende
Koortfen zyn'er in de vier
laatste Maanden veele ge-
weeft, te NAARDEN, 796.
enkel aanhoudende in an-
deren, 797. te HILVERSUM,
800. (remitteerende) te
HAARL. in *April* 927. en zon-
der *intermisfie*, 959. Zie *Fe-
bres continue*.

Aanleiding tot kwaadsappig-
heid, waar door veroor-
zaakt wordt te UTR. 502.
tot rotting en fcherpe jeu-
kende uitslag waar aan toe
te fchryven in het Nieuw-
land van WORKUM, 972.

Aanpersfing pynelyk op de
blaas. te ENKH. 835.

Aantal van Zieken veelvuldig
te MIDDELBURG, 134. der
gestorvenen maagtig van
zoo veele Zieken in de
WILMSTAD, 247. der ge-
storvenen te SCHOONHO-
VEN, 481. groot der Jaar-
lyks ftervenden aan Borst-
ziekten en Teeringen te
HAARL. 659.

Aanteekeningen der Doo-
den in de *Nederlandsche*
Jaarboeken wegens VLIS-
SINGEN abusief, 253. van
Geboorenen, Getrouwden
en Dooden te GOUDA, van
1700—1780, 541. van den
Thermometer, Winden, Ziek-
ten, enz. te LEIDEN, 620.

omtrent de Koortfen te
AMST. 778.

Aanval der Koorts waar door
aangewezen werd in St.
VLAAND. 36. waar onge-
gelyk, 216. duurden kort
in *Dec.* in den BRIEL, 290*.
(in den) der Koorts, die
om den anderen dag de
ergfte was, fliepen fommi-
ge den geheelen tyd door
te PURMEREND, 765. (twee-
de) heviger dan de eerfte
te AMST. 778. (na den
2den of 3den) welke mid-
delen noodig waren, 779*.

Aanvallen der (Koorts by-
zondere) wat te kennen
geeven te HAARL. 707. ver-
vroegden telkens te PUR-
MER. 764. waren zwaar-
der en langduuriger in de
tusfchenpoozende Koort-
fen te AMST. 774.

Aanwyzingen (Geneeskun-
dige) te CAMPEN, 387.
Zie *Indicaten*, enz.

Aanzienlyken en Ryken (ge-
fchikte Levenswyze der)
te HAARL. 647. by dezel-
ven werd de Ziekte minft
vernoomen, 705. hoeda-
nig te ENKH. 820.

Aardappels met een Azyn-
fousje niet fchadelyk in
den Rooden-loop te MAAS-
TRICHT, 528. met Azyn tot
een fopje gemaakt, van de
Zieken te DREMPT met
graagte gegeeten, 369. (on-
maatig gebruik van) wat
nadeel toebrenge; 502.
vooral in de kinderen, 653.
(of de) oorzaak zyn van
de kwaadaartige pyp, of
fiftel-zweeren, 915. en an-
dere Ziekten, 916.

Aard-

- Aardbodem** (de) ontfangt het kwaade beginsel, onder de streek, die wy bewoonen, 873.
- Aart** (gemengde) der Ziekten te HELLEVOETSLUIS, 246*. te DELFT, 605. in de BEVERWYK, 757. te WESTZAANDAM, 768. te AMST. 744. te WEESP, 791. hoe aan de VECHT, 792. te GRONINGEN, 877. vanden Persloop te HAARL. tweederlei, 952. der vergiften moeilyk te bepaalen, 975.
- Abortus**, 494, 498. zyn te HARL. alle natuurlyk geweest onder het gebruik des *Opiums*, 993.
- Abscesfen** aan den hals heilzaam te HOORN, 813. lagente FRANEKER zoo diep, dat de groote halsvaten met de *Nervi Vagi* en *Sympathetici* in den etter bedolven lagen, 862. (groote critische) in de leden by de derde Koorts te APPINGEDAM, 891. in de *Tonfillæ* te HARL. 926. in eene der borsten heilzaam in de zogverplaatfingen, 928. in een van beide de *Tonfillæ* in de Keelziekten in Nov. 939.
- Absorbentia** met *Rheum* in de Febr. *Scarlat.* te NIEUPOORT, 495. in twee *Dysenterici* te MONNIK. 809.
- Accidenten** (byna onuitroeibaare) waar door veroorzaakt onder de *Militairen*, 115.
- Acescentia** in de Ziekten te BERGEN OP DEN ZOOM, als de beste hulpmiddelen gevonden, 175.
- Acetum Vini** in de *Pleuritides Rheumaticæ* te WEESP, 789. not.
- Acida**, wat verrichten in de *colicæ pituitosæ* te UTR. in Febr. 517. *oleosa* vermogenste in de *Angina catarrhalis* te ENKH. 830.
- Acidum Salis**, waar nuttig te HARL. 935.
- Acrimonia**, hoe met *lentor* verzeld ontaarten kan, 976.
- Adem** (vuile) in de Keelziekte te HARL. 931. zelden stinkende in den Roodenl. 958.
- Ademhaaling** (hardsnorkende) in de Slaapziekten te HELLEV. 269*. zacht en langzaam in de *Catalepsis*, 270*. (moeilyke) in de *Angina* te UTR. 523. belemmerd, in wie te ROTTERD. 570. vry en onbelemmerd in de remitteerende Galkoortfen te BERKEL, 590. (benaauwde moeilyke) wat aldaar te kennen gaf, 592. vry in de pyn, welke na de herstelling de keel aandeed, 596. pynelyk in onderscheiding van andere tyden in de Longontsteekingen in Febr. te HAARL. 673. in den beginne van de 3de soort der 2de *Epidemie*, vry en onbelemmerd, 687. in het 2de Tydperk ook zoo ruim niet als in het eerste, 690. wanneer van uur tot uur benaauwder en korter werd, 698. waar door belemmerd werd te PURMER. 765. (belemmerde) wat veroorzaakte te HARL. 930.
- Aderlaaten**, waar nuttig te

PHILIPPINE, 67. by herhaaling noodig; 75. noodzaakelyk bevonden in de Koortfen, 82. tot flauw wordenstoe in 't werk gesteld, 84. kwamen zelden te pas te MIDDELB. 134. in de Rheumatike pynen van het hoofd, als de Lyders plethorik zyn, goed te ZIERIKZ. herhaalde in alle de Rheumatike, jigtige en zinkingachtige pynen doorgaans schadelyk 164*. waren in de Ziekten van April 1778. nuttig te HELLEV. 245*. in de *Febres continuæ* herhaalde noodig, 246*, 247*. wanneer in 't werk gesteld werden, 255*. waren zelden noodig in de Bezettingen op de borst, 273*. in eene Bloedspuwing, 274*, 275*. kwamen zelden te pas te SOMMELSDYK en was meest altoos nadeelig aldaar, 231. was een twyffelachtig middel te DREMPT, 361, 363. volstrekt noodig te CAMP. en tot herhaalde maalen in 't werk gesteld, 388. bevordert eene genoegzaam uitwaasfeming, 405. in geweldige Stuiptrekkingen, 425. (ruime) waar gedaan, 429. en herhaald, 430. nagelaaten, wat veroorzaakt, 440. onnut in de kwaadaartige keelziekte te ZWOLLE, 447. onnut in de *Angina catarrhalis* te SCHOONH. 496. (verderfelyke gewoonte omtrent het) te UTR. 502. in de Mazelen van 1777, onvermydelyk aldaar, 511. over

het algemeen genoomen nadeelig in de *Angina catarrhalis*, 523. waarneer van nut te ELBURG, 551. waarneer noodig te BERK. 584, 587. nadeelig in de Koortfen te DEFT, 606. noodig te HAARL. indien de zwelling in de keel te schielyk toenam, 668. herhaalde in de 3de soort, 670. niet uit het oog verlooren in de Long-ontsteekingen in Feb. 673. noodig in de *Pleuris* in Juny 680; en in de alledaagsche Koortfen in July noodig, 681. waar niet, dan in dringenden noot in 't werk gesteld, en waarom, 711. was het middel niet ter geneezing in de Verkouwdheden in Nov. en Dec. te AMST. 778. was in 't algemeen zeer nadeelig aldaar, 779. ook in de Zydepynen in Sept. 780. zelden noodig in de *Pleuritides* te WEESP, 789. een of andermaal in de Keel-ontsteekingen te HOORN noodig, 813. tot zevenmaal in eene Bloedspuwing in 't werk gesteld te ENKH. 828. na de volheid des Pols, enz. in de *Angina catarrhalis*, 830. in den Roodenl. met hevige pyn in de Ingewanden en een vollen en harden pols, 843. in een *tenesmus* zonder ontlasting, 845. in de *Scarlatina* te FRANEK. 863. in de *catarrhale* Borstziekte te APPINGEDAM, 890; en in de meeste *Rheumatique* Ziekten aldaar vereischt, 892. wanneer en om welke

ke reden te pas kwam, 898. byna nooit in 't werk gesteld te OLDENZAAL, 901; en byna nooit voor den 5den dag, 902. noodig in de Beroerten te HARL. 924. in de Keelziekten in Maart verdraagen, 926. in een *Phrenitis*, *ib.* waar niet volkomen aan het oogmerk voldeeden, 933. in de *Febres anginosæ* met voordeel in 't werk gesteld, 934. (in eene *Febris ardens* aanhoudende) noodig, 936. in de *Angina* zonder uitslag in *Octob.* vereischt, 938. (herhaalde) in eene *Pleuro-Peripneumonia* beslissende, *ib.* en in eene hevige *Rheumatismus* vereischt, *ib.* insgelyks in de Keelziekten in *Nov.* in volwassenen, 939. ook in eenige heete Galkoortsen gevorderd, *ib.* niet alleen veilig, maar zeer nuttig in alle ontfteekene Ziekten van *Dec.* 941. met goed gevolg in het 1ste soort van den Persl. gedaan, 954. waar en waar niet te passe kwam, 983. by een enkelen alleen heilzaam, 984. wel eens in de *inflammatio adnatæ oculi* vereischt, 1005. door SYDENHAM in de Pest van LONDEN van 1665, in 't werk gesteld, 1012. in de *Epidemische catarrhale* Koorts van J. DE GORTER, *ib.*

Adstringentia verwekten doodelyke benaauwdheid te ENKH. en wanneer, 842.

Aethiops mineralis in de Schurft gebruikt te HELLEV. 277*.

Affectiones rheumaticæ & rheu-

matico-catarrhales te MIDDELB. 136.

Afgaande Koortsen in 't Voorjaar zeer gemeen te ZIERIKZ. 165*. te ZWOLL waargenoomen in den Herfst, 445. (weinig byzonders omtrent de) te SCHIED. aan te merken, 574. te LEID. in *Nov.* 621. omtrent half *Aug.* te WESTZAAND. en van twee onderscheidene soorten, 767. in haaren aart dezelfde te AMST. 774. (eenige) anderendaagsche Koortsen, enz. maakten het geheel der Ziekten uit te NAARD. 797. — en zeer goedaartige Koortsen in *Juny* en *July* te GRON. 875. wanneer te ENDSCHDE waargenoomen, en waar tegen het gemeen byna geene middelen gebruikt, 915.

Afgang (*cadavereuse*) te ZEVENBERGEN, 240. schaars te HELLEV. 262*. van allerlei kleur en zeer stinkende met groote pyn, somwylen van zuiver bloed met geweldigen reuk, enz. in de 2de soort van Roodenl. te MAASTR. 325. om welke rede niet mag gestopt worden, 326. (bloedige) te ROTTTERD. geloofd, konden niet tot de *Dysentericæ* gebragt worden, 569. by sommige kleine kinderen te HAARL. zoo traag, dat in geen 6 of 8 dagen bekomen, 653. natuurlyk in sommigen, 686. (anderen hadden sterken) *ib.* (ruime) van een groote veelheid bedorve-

ne en zeer stinkende stoffen, zeer goed, 697. door een Braakmiddel verwekt, verlichtte den Lyder niet genoeg, 709. (door den) werd geene volkomene geneezing aangebragt, zoo lang de stoffen dun en vloeibaar waren, 710. welke op, of na den ioden dag kwam, hoe behandeld werd, 716. hoe door het drinken van koud water verwekt, 718. (losse roode bloedige) by het afgaan van de vierde Koorts te WESTZAAND. 768. (hardnekkige opstopping van) in sommigente ENKH. 835. (kleine vetklontjes en brokjes vleesch somtyds in den) geloofd. 836. wanneer niet meer met bloed geverwd werd, 838. hoe danig dan, en hoe in anderen *ib.* en 839. pynlyk en bloedig zynde, welke middelen daar tegen gegeven werden, 845. hoe in onderscheidenen te SCHAAGEN, 851. tot zyne natuurlijke kleur en vastigheid wederkeerende, zeker teken van beterschap in de eerste soort van Persl. te HARL. 954. onwillig afge-loopen in de erger soort, 957.

Afgangen 50, 60, of meer by sommigen op eenen dag te ZEVENB. 249. waar man-gelden in den BRIEL, 284*. (menigvuldiger) na het ge-bruiken van den brok, en meer bloederig, of van klaar bloed te DREMPT, 355. wie te BERK. kreegen met ver-

ligting, 584. (geene) in het Roodvonk, *ib.* (ongenoegzaame) doodelyk, 594. (menigvuldige) te ENKH. in een oogenblik, na voorafgaande hartnekkige opstopping, tot 10 of 12 maal in een uur, 835. (zwaare stinkende,) meerendeels van eene bruine kleur: somtyds wankleurig, 838. (galachtige) met bloed vermengd wanneer, *ib.* 40 a 50, in een etmaal, *ib.* (dunne) met zwaare buikpyn, wanneer, 839. flymig, vellig, lillig, *ib.* meer dan 100 maal in 24 uren te OLDENZ. 901.

Afkeer van spyze te CAMPEN, 379. van allerlei eeten, in het 2de termyn te BERK. 586. groot te HAARL. 684. van alle spyzen hoe genaamd enz. te ENKH. 835. van spyze te GRON. 881.

Afkookfel (sterk) van tuin Salie, 46. van de 5 openende wortelen, 232. van kruis en munt, 245. van bittere en weekmakende kruiden, aan wien gegeven te DREMPT, 354. met water en melk bereid enz. *ib.* van den Koortsbast, 369. van geest met room van Wynsteen en Salpeter, 409. (zeer sterk) van Kina, na een zachten buikzuiverend middel, in wie te HAARL. 701. van Kina en Vitriool zuur tegen de Purpervlekken, 719. van Tamarinden voor gemeenen drank te NAARDEN gegeven, 802. van Hulstbladen vruchteloos te ENKH. in de

- de Geelzucht beproefd, 827. van verzachtende kruiden, 847. van *Consolida Maj.* en *Althæa*, in verscheidene kinderen nuttig te HARLING. 988.
- Afleggen (spoedig) der Gestorvenen te HARL. geregeld, 1016.
- Afloop (onwillige) van pis en drekstoffen, wat aankondigde te HAARL. 698. (ongevoelige) van bloedige rottige stoffen, enz. te ENKH. 836.
- Afloopen (onwillig) der cadavereuse stoffen, wat te kennen gaf te HARL. 961.
- Afscheiding (natuurlyke) waar door verhinderd werd te DREMPT, 356.
- Afstreks. van den Braakwortel, 38. van *Ipecacuanha*, 40. van Vlierbloemen, 232. van *Ipecacuanha* met witten Wyn en Polychrest-zout vermogender dan deszelfs poeder, 392. van Vlier en derzelver Conferste HAARLEM, 666. van *Scrophularia*, met Honig van Roozen en *Borax*, 670. van Vlierbloemet *Oxymel* en *Nitrum Stibiatum*, in het Roodv. 675. van Kamillen en *Scrophularia* met Honig en *Sal. Amm.* *ib.* van Drieblad met Witte Kaneel op Bier, of witten Wyn, 679. van Kamillen met Honig van Roozen, enz. *ib.* van gemeene Kamillen in water, 717. van Rhabarber te PURMER. 765. (sterk) van *Gentiana*, *Trifolium*. & *Card. benedict.* te WESTZAAND. 771. van Kamillen en Vlier, daar Wyn-
- azyn en Honig onder gemengd was te ENDSCHED. 912. (ontlastingen als) van raauw Vleesch te HARL. 955. (waterig) van Mout, 990.
- Alants-wortel waar en wannernuttig te Z. ZEE, 170*.
- ALBINUS (Prof. B. S.) bygebragt, 303. Not.
- Alexipharmaca*, waar nuttig te UTR. 513.
- ALKMAAR, 762.
- Alledaagsche Koortsen te PHIL. 87. te BERG. o. z. 174. te Z. ZEE, 167*. in den OUDENBOSCH, 214. te HELLEV. van eene hevige *Pleuris* enz. overvallen, 275*. werden in July min gemakkelyk geneezen, dan de Anderendaagsche te HAARL. 680. (gedaante van) in het 3de soort der *Epidemie*, 688. te AMST. 774. te GRON. 879.
- Aloë*, op Brandewyn getrokken en gebruikt, veroorzaakt den dood, 91.
- Alsem (zout van) in beginnende verstoppingen der Ingewanden, te PHIL. 83. in de eerste aanvallen der Koorts, *ib.* tegen de koude van de dubbelde derdend. Koorts, *ib.* met *Kina* tegen de derdend. Koorts in Jan. te HAABL. 673.
- Althæa* Siroop, 67, 68. wortels, 47, 90, 358, 844, 901, 988 en 1003.
- Alterans* uit *Ipecacuanha* in de *Feb. hectica* te HARL. 1001.
- Aluin met *Sal. Ammon.* en *Kina*, waarom onbeproefd gebleeven, 288*.
- Aluin wei in *niniom. fluxu*, 498.

Alumen crudum in de *Dysenteria mucosa* te ENKH. 845.

Aluinwater (flap) in de *Angina serosa* te HAARL. 676.

Amandelen verzworen te SCHOONH. 495. (aanmerkelyke zwelling der) in het 3de soort van Roodv. te HAARL. met vrees van verstikking in sommigen, 668.

Amaricantia, waar en van wie gebruikt te HELLEV. enz. 256*. 281*. 289*.

AMERSFOORT, Gelegenheid, 528. gezonde Lucht, Volkrykheid, Huizen, Levenswyze der Inwoonderen, 533. Ziekten, 534. Overleedenen, sedert 1763, 535.

Ammoniac (Gom) 67, 76, 82.

— zout, in beginnende verkoppingen, der Ingewanden enz. te PHIL. 83. in de eerste aanvallen der Koorts, 88. met Rhabarber en den Koortsbast vereenigd, 89. tegen de koude van de derden en dubbelde dordendaagsche Koortsen, 98. *forma pulveris*, *vel mixturae*, 295. met *Kina*, enz. in de dordend. Koorts. te HAARL. 673. een uur voor den *paroxysmus* en in den beginne van denzelven gegeven te MONNIK. 810.

AMSTERDAM, (Ziekten 773. Koortsen, 778. Overleedenen te) 781. schynt geen nadeel te lyden van de stillstaande wateren en stinkende grachten, 976.

Amylum te HARL. gebruikt, 987.

Anasarca te SL. in VL. 18. te PHIL. 94. met eene *Hydrocele* en sterke bezetting op de borst, en middel daar tegen, 89. (alle Lyders met eene) bezet herstellenden in Dec. in den BRIEL gelukkig, 290*. (*Hydrops*) zeer gemeen te ENKH. 826. Zie Waterzucht.

Anderendaagsche Koortsen, in het N. O. gedeelte van St. VL. allengskens in aanhoudende wederkeerende veranderende, 35. (dubbelde) hardnekkiger en langduuriger dan op andere Jaaren te SAS VAN GENT, 62. te PHIL. 87. te MIDDELB. in Jan. 136. te WESTCAPP. 144. te BERG. O. Z. 174. te STEENB. 199. in den O. BOSCH. 214 te SOMMELSD. 229. (dubbelde) vry algemeen in Jan. te BRÉD. 256. (dubbelde) te GEERTR. zeer hardnekkig en gevaarlyk voor Kraamvrouwen, 261. te LEID. in Nov. 621. te HAARL. 656. in Febr. doch genazen zeer gemakkelyk, 675. waren vry algemeen in Maart, doch mede gemakkelyk, 676. nog aanhoudende in April, 677. als mede in July hier en daar, 680. (gedaante van) wanneer de Ziekte had, 688. meermaals op eene *Febr. hectica* gevolgd, 723. te PURMER. 764, 765. (dubbelde) te WEESP, 767. te AMST. 774. (afgaande) te NAARD. 797. Galen Slymkoortsen, daar na (dubbelde) te EDAM, 806. (de 2 of 3 eerste dagen

gen om den) te SCHAG. 850.
(dubbelde) te GRON. 879.
kwamen in de plaats der
derdend. in *Maart*, in *Apr.*
te HARL. 926. en in *Dec.* 941.
ANDREÆ (de Heer I. I.)
handelwyze met de ove-
rige *Medici* te HARL. 983.
ANDRIESSEN (de Heer I. I.)
Bericht van de Gelegen-
heid, Levenswyze, Ziek-
ten en getal der Overlee-
denen te VERE, 141.
Aneurisma, zie Slagader-kwet-
zing.
Angina te SL. in VL. 19. *pi-
tuitosæ* & *inflammatoricæ* te
MIDD. in *Febr.* 136. *inflam-
matoricæ* in *April*, *Mei* en
Juny, in de WILMST. 245.
in *July*, *Aug.* en *Sept.* *ib.*
247. in *Maart* te BRED. A.
257. *catarrhosæ* in *Sept.* *ib.*
248. *mucosæ*, 259. *inaligna*
pestilens faucium-affectus, met
enzonder uitflag te ZWOL.
446. *catarrhales* in *Mei* te
ARNH. 468. *catarrhales* te
SCHOONH. 496. vry hevige
in de *Variolæ* te UTR. 513.
catarrhales in *Jan.* in eeni-
gen kwaadaartig en doo-
delyk, 516. *ulcerosæ* in
Maart, 517. *catarrhales* in
July, 519. *inflammator.* maar
vooral *malign. putrid. & epi-
demicæ* in *Aug.* *ib.* hoedanig
voortging, 520. *serosæ* in
Nov. en *Dec.* 526. te DELFT,
605. in 's HAGE by het
Roodv. 615. enkele te
LEIDEN, 623. *suppuratoricæ*
in het Roodv. in *Dec.* 627.
serosæ (zwaare) in *Febr.* en
Maart te HAARL. 671. eeni-
ge op het laatste van *Jan.*
voor sommige Lyders doo-

delyk en waar door, 675.
gevaarlykst *Symptoma* te
AMST. 779. te WEESP. 791.
erysipelatosæ, te HILVER-
SUM en LAAREN, 800. *ca-
tarrhales* zeer menigvuldig
in het Najaar te ENKH. 825.
in den Winter, *ib.* *catarrha-
les* in den Herfst van 1777.
met vuurigheid verzeld en
hoe geneezen, 830. *putri-
dæ*, 831. in *Dec.* 1778. met
rooden uitflag te HARL.
923. met of zonder in *Jan.*
1779. 924. naar het ont-
steekene hellende in *Febr.*
925. met Roodv. in *Jun.*
928. *inflammatoricæ* na vier
Aderlaatingen tot *suppura-
tie* overgegaan in *Sept.* 937.
enkele zonder uitflag in
Oct. eene enkele met uit-
flag, 938.
Angst (geduurige) of die by
tusfchenpoozen zich ver-
heffen by den aanval van
den Persl. te DREMPT, 352.
(groote) met ongeduurig-
heid, 367. en perslingen,
wanneer minder, 368. waar
door vermeerderd werd,
369.
Anima Rhei Rolfincii, 831,
832, 842, 844, 845, 902.
Anodyna, waar noodig, 550.
en wanneer, 551. in eene
Zenuwkoorts, 610, 611.
te OLDENZ. byna nooit ge-
bruikt, 901. in den hard-
nekkigsten hoeft te HARL.
927.
Anodynum (zacht) met *Dia-
phoretica* vereenigd, waar
nuttig, 935. (ligte) van
den besten dienst in de *Febr.*
dysenterica, na zachte ont-
lastingen, 1001.

Antiëmeticum Riverianum, 579.

Antihelmintica (gewoone) konden te HAARL. niet gedoogd worden, 716.

Antimonii Essentia Huxhami een der voortreffelykste middelen in den Kinkhoest te UTR. 510.

Antimonium diaphoreticum in de *Scarlatina* te NIEUW-POORT, 495. wanneer beter dan de *Cort. Peruv.* 608. *non ablutum*, 789. in den beginne der *Febr. anginosæ* te HARL. 935.

Antiphlogistica in de Kinderpokjes te WILMST. 242 in de *Febr. cont. putr. bilios.* te MONN. 809.

Antiseptica, 175, te UTR. 523. best uit den Peruviaanschen Koortsbast te bereiden, 594. deeden te DELFT, op hun tyd gebruikt zynde, veel effect, 607. (zuure) vruchteloos te HARL. 986. van *Cort. Peruv.* en *Serpentaria*. 989. (sterke) tydig aangeraaden, 990.

Antwoord (onverschillig) van welk kwaad voorteecken te HAARL. 693.

Anus (uitzakking van den) in Kinderen te HARL. 958.

Aperientia, 175. in de Koortskoeken in den BRIEL, 285*. waar noodig, 608.

— *gummosa*, waar in nuttig te MIDD. 134.

Aphthæ, waar op volgden te DELFT, 607. in het begin der Ziekte in 's HAGE, 615. op den 4den dag, 616. gemeen, doch van een goed voorteecken te ENK. 825. waar op volgden te HARL. 925. welke middelen in de-

zelve van dienst, 935. in een enkel huisgezin aan de *Synochus putris* met *petechiæ*, 939. in Nov. door den hik te kennen gegeven, 963. by wie eerlang, 965. vereischten geene byzondere behandeling, 1002. wat in de *Dysenterie* moeten doen, 1006. zie Sprouw.

Apoplectik, wie werden te HARL. 933.

Apoplexia uit verplaatsing der Ziektestof in veelen doodelyk te Z. ZEE, 172*. (periodike) kort na den aanval der Koorts te HELLEV. 268*. voorbeelden hier van bygebracht, 269. not. te SCHOONH. 494. in 't Voorjaar van 1778, te UTR. 516. niet zoo gemeen te ENKH. als in de *Prysverhandeling* is opgegeeven, 826. volgde op kwaadaartige anderen-daagsche Koortsen te HARLING. 922.

APPINGEDAM Gelegenheid, 886. Huizen en Inwon- ders, *ib.* Landeryen, 888. Lucht, *ib.* gewoone Bezigheden, 889. Ziekten 890. geene byzondere, of besmettelyke, 893.

Appelen, zoo gekookt, gestoofd, als gebraden te ENKH. toegestaan, 844.

April (Ziekten te SL. in VL. in) 19. te PHIL. in 1780, 96. te MIDDELB. weinig verminderd in) 136. (Luchts- gesteldheid in) te SOMMELSD. (tot den 8.) geen vlokje Sneeuw, noch druppel Water gevallen, 225. (De Ziekten veranderden te HELLEV. wegens het storm-

Normachtige weêr in) 231.
(welke Ziekten in) aldaar
in 1778. 244*. (welke in)
Mei en *Juny* in de WILMST.
245. (welke in) te BRED.
257. (welke in) te GEERTR.
260. (welke in) te NYME-
GEN, 330. (welke in) te
ARNH. 468, te SCHOONH.
494. (welke in) te BERK. best
geneezen, 581. (Galen Rot-
koortfen in) aldaar 583.
(welke in) te HAARL. 677,
679. (Luchtsgesteldheid al-
daar in) 735. (Luchtsges-
teldheid in) te MONNIK. en
welke Ziekten die voort-
bragt, 808. waar door mis-
schien vermeerderd te
ENKH. 826. welke te GRON.
875. te APP. in 1780, 892.
te HARL. 926.

Aqua calcis met melk in de
Loslyvigheid te HARL.
1003.

— *Rabelii*, waar met goed
gevolg te ENKH. 845.

— *Theriacalis* in de *Epide-
mike catarrhale* Ziekte te
HARL. 1013.

— *Vegeto-mineralis* in de
Keelontstek. te HAARL.
670.

Arabische Gom, waar nuttig,
47. (*Solutie* van) 843. (*Mu-
cilago* van) 844, 845. best
te FRANKE. 863, niet in al-
len bekwaam met andere
middelen te HARL. ter af-
wendinge, 987, 988. in de
Loslyvigheid, 1004. te
LEEuw. 1010.

Arbeid (zwaare) wat ver-
oorzaakt, 342, 344.

Arbeidslieden, in de Lan-
den van den HELIUS, voor-
namelyk aan Ziekten in

dezelve onderworpen, 34,
58, 157, 193, 194, 198,
217, 262.

Arme lieden zyn in FRIESL.
by gebrek van goed water
in den Zomer, genood-
zaakt zich van allerlei drab-
big en tot rotting hellend
water te behelpen, 857.

Armen hoe opliepen te
HAARL. 667.

Armoede oorzaak tot Ziek-
ten, 35.

ARNEMUIDEN, derzelver In-
woonders zyn zeer ge-
zond, 140.

ARNHEM, Ziekten aldaar,
467. Geboorte en Sterf-
lysten, 469.

Arsenicum waar by vergelee-
ken, 966.

Arthritici hadden het erg te
UTR. in Nov. en Dec. 526.
in den Winter te ENKH.
825.

Arthritis te SL. in VL. 19 *va-
ga*, in de WILMST. in Jan.
Febr. en Maart, 244.

Artfen spaaren geene moeite
te HAARL. voor hunne Ly-
deren, 701.

ARUM, Persloop aldaar, 949.

Ascitis te SL. in VL. 19 te
CAMPEN, 415. op de Geel-
zucht gevolgd te HAARL.
723. zie Buikwater.

Asthma te SL. in VL. 18. in de
WILMST. 244. te 's BOSCH,
294. te UTR. 503. *spasmodi-
cum* te WEESP, 788. en on-
der wien aldaar, 789. in den
Winter te ENKH. 825.

Asthmatici sommige in Maart
te HAARL. 616. zie Aam-
borstigheid.

Augustus (Ziekten te SL. in
VL. in) 19. (Galziekten
wor-

worden algemeener met het einde van) te PHIL. 75. verschillen van die der vorige maanden, 97. en *September*, wanneer de slap-
ste in Zieken te MIDDELB. 135. wat uitleverde, *ib.* (welke Ziekten aldaar in) 136. (welke in) te WEST-
KAPPEL tot *Octob.* 144. te GOES, tot *Septemb.* 152. (te MAARTENSDYK begonnen de Ziekten half) en duur-
den tot het einde van *Nov.* 161. (half) in den O. BOSCH, 215. (half) te SOMMELSD. 228. (hoedanig het weêr was in) van 1778. te HEL-
LEV. 249*. te BREDA, 257. te GEERTR. 260. (nog vee-
le Galkoortsen in) te NY-
MEG. 331. (wederstonden den *Reg. Antim. med.* in) *ib.* (met den aanvang van) te
CAMP. 378. (in) te ARNH. 468, 469. te SCHOONH. 495.
te UTR. 519. en 525. (hoe-
danig in) te BERK. 582. en
te BLEISWYK, 587. in 's HA-
GE, 613, 615. (met de
helft van) openbaarden
zich de Najaarsziekten te
HAARL. 681, 723. (van half)
tot *Nov.* zag men byna
geene Ziekten, daar niet
iets van het *Epidemische* by
gemengd was, 724. (Doo-
den, Zieken en Lucht in)
te HAARL. 745—747. (me-
nigvuldiger in) te PURM.
enz. 763. (totaan de maand)
minder dan gewoonlyk te
WESTZAAND. 767. (welke
in) te AMST. 780. (in) te
NAARD. 797. te MONNIK.
809. — *Sept.* en *Octob.*
zyn de drukste maanden te

FRANEK. 860. (welke Ziek-
ten te HARL. in) 925. (in
't begin van) nam de ech-
te *Dysenterie*, of Persloop
te HARL. hand over hand
toe, en bepaalde zich in
de aanzienlykste burger-
huizen meest tot de Kin-
deren, 947.

Avondlucht nadeelig in de
Landen van den HELIUS,
195. en Morgenlucht, 191.
min schadelyk te 's BOSCH,
277. (scheppen) hoe na-
deelig te HAARL. 652, 707.
zich voor dien naauwkeu-
rig te behoeden, ter voor-
koming van wederinstor-
tingen, 722. zich daar voor
bloot stellen, na zich te
hebben moei gewerkt, wat
veroorzaakt, 982. hoe ter
verkoeling schadelyk, 982.
AXEL, Koortsen aldaar, 40.
Gelegenheid, 59. Ziekten,
60.

Azyn uitwendig in de *Cata-
lepsis* te HELLEV. 271*. met
water tegen de wormen in
de Pokken, 243. waaraan-
gepreezen in dranken, 327.
om de kamers der Zieken
te bewaassamen, *ib.* of
eenig *praeservatif* in denzel-
ven gelegen zy? 556. ge-
duurig branden te ENKH.
aanbev. 844. met suiker en
water verlengd gedron-
ken, *ib.* (zich met) was-
schen ter voorbehoeding
aangepreezen, 845. met
doeken voor de neus ge-
bonden wegens den on-
draaglyken stank te HARL.
962. op Stads kosten uit-
gedeeld, 1016.

B.

BAART (de Heer J.) Bericht van de Ziekten te VLISS. 126.

BACHINE (de Heer) wederlegd, 205.

Baggeren, wat veroorzaakte te HARL. en wanneer anders gewoon, 974.

BAGLIVIVUS aangehaald, 700.

BAKER (G) aangehaald, 1013.

Bakken te HARL. door het Zeewater bedorven, 971.

Bal van Wormen, 367.

Balletjes (ronde witte) door de Kinderen geloft en hoe danig waren te HARL. 957.

Balsamica lenia in de ulceratie van den endeldarm, 1005.

Band of Bank in den bovenbuik te BERK. 591. te PURMER. 764.

BANG aangehaald, 694, 720.

Barakken, dagelyks geveegd en schoon gehouden te HELLEV. 242*. wat nadeel leeden door het stilstaan van den Sloot langs dezelfde, 249*. goed, ruim en luchtig, 292*.

Barometer, wanneer beneden de 30 d. begon te slaan te SOMM. 225.

BARRADEEL, Persloop aldaar, 949.

BARSINGERHORN (de Heer N.) Bericht van de Ziekten te SCHAG. 880.

Beddegoed te HELLEV. dagelyks naar buiten gebragt, 242*.

Bedden in de *Cazernen* te lichten by droog en helder weêr, 119. te schielyk gebruikt, waar op de Zieken aan den Persloop te

DREMPT overleeden waren, 373. dikwyls te verschoonen aangeraaden te ENKH. 844.

Bedenkingen (verscheidene) over den aart van het Vergif in den Persloop te HARL. 975.

Bedevaarten, wat veroorzaken kunnen, 282*. Loopziekten waarschyneelyk hier door veroorzaakt, 283*.

Bedevaartgangers, zie KEVELAAR.

Bederf en rotting zeer groot in eenen jongeling te DREMPT, 362. waar mede afgeweerd werd te HAARL. 714.

Bedwelmd, wie werden te HARL. 933. geraakten zeer weinigen onder de groote giften des *Opiums*, 1009.

Bedwelming (zonderlinge) te HARL. en waar door geneezen, 925. in de Keelziekte aldaar. 930. te FRANEK. niet dan na verloop van eenige dagen, 934. zwaare der hersenen gevaarlyk in de zuivere *Tertianæ* om den anderen dag te HARL. 936. by den aanval in de Galkoortsen in Nov. 940.

BEEMSTER (Ziekten in de) 763.

Been (rechte) vier duim hoog opgetrokken in een Zenuwk. 612.

Beenen, opgetrokken, kwaad voorteecken, 592.

Beeven der handen, kwaad voorteecken te BERK. 592. der Tong, 593. te HAARL. 691, 697. der handen en tong, 717.

Bee-

- Beevingen door Zenuw-
Koorts, 609. algemeene
des lichaamste HAARL. 698.
- Begraafplaatsen te HAARL.
van welke uitwerking,
641.
- Begraaven (flordig) der Doo-
den te STEENB. in 1747 en
1748. 204. is met de ge-
woone plegtigheden oor-
zaak van de verspreiding
van het smet van den Pers-
loop te DREMPT, 373. (na-
deel uithet) in de Kerk te
ELBURG, 548. (hoe veel in
de 5 laatste maanden te
GRON. zyn) 877. in de Ker-
ken te HARL. afgeschaft,
en dieper dan naar ge-
woonte aanbevoelen, 1016.
- BEKE (de Heer Dr. J. VAN
DER) beloofd eenige ophel-
dering omtrent de Schurft
in SL. in VL. te zullen gee-
ven, 276*. not.
- Behandeling (een weinig
warme) waar nuttig, 513.
(al te warme) waar scha-
delyk, 518. (al te koele)
nadeelig, 523. van de 3de
soort van Roodvonk te
HAARL. was meer omflag-
tig, 669. der *Febr. anginosa*
te HARL. 934. der Ziekte.
hoedanig begonnen werd,
983. welke best voorge-
komen, 984.
- Behoedmiddelen te WEST-
ZAAND. niet zonder dienst
geweeft 768. te HARL. aan-
gewend, 1016
- Belemmering der *perspiratie*,
middel-oorzaak te HARL.
982.
- Belette doorzwelging ge-
meenzaamer in de Stad en
Sticht UTR. 504. gemeen-
der dan voorheen, en waar
door veroorzaakt te ENKH.
826. en waar door aange-
zet, *ib.* door eene ligte
ontsteeking der *tonsillæ*
doodelyk, 840. (verdere)
der Lyderen te HARL. 932.
- Belette uitwaasfeming waar
toe gebragt te HAARL. 707.
- Beloop der Ziekten in het
N. O. gedeelte van ST. VL.
36. van SAS VAN GENT,
62. der Koortsen in den
BRIEL, 279*. (kort) van de
Ziekten te SCHAG. 850. der
Koortsen te FRANCK. 859,
860.
- Belroos (ontsteekene) te
BRED. 255. te LEIDEN en-
kelde, 623. te HAARL. 661.
te HARL. in *April*, 927.
- BEMMEL (de Heer A. VAN)
aangehaald 528.
- Benaauwdheid (ondraagely-
ke) by den aanval der
Koorts in ZEELAND, 170*.
middel daartegen, en waar
door best geholpen, *ib.* en
172*, (groote) in eene sa-
mengefelde *Pleuritis* te
HELLEV. 275*. voor het
hart by de Koorts in den
O. BOSCH; 214. waar door
vermeerderd wordt, 233.
met rommelingen in de py-
nen in den onderbuik te
MAASTR. 324. waar door
verergerd te DREMPT, 369.
aan het hart, wat te ken-
nen gaf in de Ziekten te
CAMP. 390. waar mede
weggenoomen, 417. in
Febr. te UTR. waar door
verligt werd, 517. (groote)
in de *Febr. miliar. epidem.*
ib. 520, 523. (schielyke)
wat in eenige kinderen
ver-

veroorzaakte, 525. wat te kennen gaf enz. te ROTT. 567, 568. in het tweede termyn der Ziekte te BERK. 586. (geweldige) omtrent den hartekolk, 590. der *Asthmatici*, waar door te HAARL. in Maart spoedigst verligt werd, 676. niet zoo zeer in den beginne der 3de soort van de 2de *Epidemie* 683. (aanmerkelyke) omtrent den hartekuil 685. (groote) te PURMER. 764. (doodelyke) te AMST. 774. (wie doodelyk) te ENKH. 836. *circa præcordia*, waar mede verzeld, 838. schielyk op elkander volgende, doodelykst, 840. (doodelyke) door het *Vitrium ceratum* veroorzaakt, 843. (groote) voor het hart te SCHAG. 851. in de Koortsen te HARL. in Mei. 927. (zwaare) in het Roodv. met schielyke stikking in Juny, 928. by het uitkomen van den uitflag, 930. ook wanneer niet uitkwam, *ib.* om de *præcordia*, 931. wat belet en waar door beteugeld, 935. met sterke verheffingen om den anderen dag in Octob. 937. in de Galkoorts. in Nov. by den aanval, 940. omtrent de *præcordia*, wanneer, 961. in eene liggende gestalte by sommigen ondraagelyk *ib.* by wie minder werd, 962. waar door veroorzaakt na de Febr. *Dysenterica*, 965. waar door in den Persloop vermeerderd, 991. in eene Iuffr. door ontlastende middelen

verwekt, 994. wat daarin van dienst geweest is, 1002.

Berberissen aangepreezen, 217.

BERGEN OP DEN ZOOM, Gelegenheid, 163. Vestingwerken, 164. Marktplaatsen, 165. Gezondheid, *ib.* Omtrek, 166. Ziekten, 174. Neeringen en Handteeringen, 179. Levenswyze der Inwoonderen, 180. derzelver geaartheid, *ib.* Geboorte en Sterflysten enz. *ib.*

Bericht van de Gelegenheid der Stad SL. in VL. 3. van de doorgaande Ziekten van het N. O. gedeelte van St. VL. 33. van de Gelegenheid van TER NEUZEN en AXEL, 51. (kort) van de laatste maanden, benevens Geboorte en Sterflysten te VLISSINGEN, 126. (kort) van het natuurlyk Beloop der Ziekten te MIDDELB. 130. (kort) van de Liggings, Groote enz. der Stad GOES, 146. (algemeen zaakelyk) van de Najaarskoortsen te ST. MAARTENS-DYK, 160. van de Gelegenheid van BERG. OP DEN Z. 163. van de Ziekten aldaar; 171. (kort) van de natuurlyke gesteldheid der *Baronnie* van STEENBERGEN en de Heerlykheid PRINCELAND, 206. (kort) van de Ziekten te ROOZEND 210. (kort) van de Ziekten en gelegenheid in den O. BOSCH, 213. (kort) van de langduurige Hitte en Droogte, en

en daar op volgende *Epidemische* Galkoortfen, en Tienjarige Geboorte en Sterflyften te SOMMELSD. 221. (kort) van de Ziekten te HELLEV. 238. — aan- gaande de Ziekten enz. onder het *Regiment* ORANGE FRIESL. 241*. — van dat zelve *Regiment* te BRIELE, 260*. wegens de Door- gaande Ziekten en derzel- ver geneezingen in de WILMST. 241. wegens den Roodenl. te ZEVENB. 248. (kort) van de Ziekten te BRED. 255. van GEERTR. 260. van de LANGSTR. 262. wegens het beloop der Ziekten te DORDR. 266. (zaakelyk) over de Na- tuurlyke Gesteldheid der Hoofdstad 's BOSCH, enz. 268. van de Gelegenheid, Ziekten, enz. te ZALTB. 298. van den Roodenl. te MAASTR. 323. van de Ziek- tegesteldheid te NYMEG. 329. (kort) van de Gele- genheid, enz. te DOESB. 334. van den Persloop in het Graaffchap ZUTPHEN, allermoeft te DREMPT, 337. van de kwaadaartige Tus- fchenpoozende Koorts te CAMP. 377. van de Door- gaande Ziekte te ZWOLLE, 439. van de Doorgaande Ziekte te STEENWYK, 459. van de Ziekten te ARNH. 467. van de Ziektente BUU- REN, 470. van de Ziekten te CULEMB. 472. van de Ziekten te VIANEN, 474. van de Ziekten te UTR. 499. (kort) van de Gele- genheid der Stad AMERSF.

527. (kort) wegens de Ziekten enz. te YSSELST. 536. (kort) van de Ziek- ten, enz. te OUDEW. 538. (kort) van de Gelegenheid, Roodenl. en Ziekten te ELB. 544. van de Ziekten te ROTTERD. 565. (kort) van de Ziekten te SCHIED. 574. (kort) van de Ziek- ten te VLAARD. 578. van de Ziekten te BERK 580. (kort) van de Ziekten te DELFT, 604. van de Ziekte- gesteldheid in 's HAGE, 613. van de meeste Ziekten te LEID. 621. van de Gele- genheid van HAARL. en der Ziekten aldaar, 630, 664. van de Doorgaande Ziekte in de BEVERW. 757. van de Ziekten te PURMER. en in de BEEMST. 763. van de Doorgaande en Slee- pendende Ziekten te WEST- ZAAND. 767. van de Gele- genheid der Stad WEESP, enz. 782. van de Ziekten te NAARD. 794. (kort) van de Ziekten, enz. te EDAM, 806. (kort) van de Ziek- ten enz. te MONNIK. 808. (kort) wegens het Beloop der *Epidemike* Ziekten te HOORN, 812. van de Lig- ging, Gesteldheid, Levens- wyze en Ziekten te ENKH. 815. (kort) van de Ziek- ten te SCHAG. 850. van de Gelegenheid, Ziekten, enz. te FRANEK. 854. we- gens de Stad APPINGED. 886. van de *Epidemische* Ziekten, enz. aldaar, 890. van de *Epidemische* Gal- koorts enz. (kort) van de Ziekten te OLDENZ. 899.

- omtrent de *Epidemische* Waarneem. te HARL. 917.
- BERKEL, onderscheid der Ziekten aldaar, 580. van welke natuur de Koortfen waren, 597. uit BLEISWYK derwaarts gebragt, 587. wanneer ophielden, 588. komen over een met die van MAURIK in toevallen, maar niet in teekenen, 600. Overleedenen, Huizen, Inwoonders, 601.
- BERNS (de Heer J. H.) Bericht van den Persl. enz. te DREMPT. 327.
- Beroerte, (slymige) te BRED. in Febr. 256. (zonderlinge voorbeelden van) te ZALTB. 313. (Aanvallen van) en Slaapzucht te CAMP. 380. waar mede geneezen, 419. in een jongen Ruiters, 429. gemeen te UTR. 504. ligte te ROTTERD. op den 13den dag in een Lyder, 568. waar op volgde te BERK. 585. in Febr. te HAARL. 674. niet onder oude menschen te HARL. in 1778, 922. (eenige) in Jan. 1779, 924.
- Berookingen, waar uit bestonden tegen de Waterzucht, 266*.
- Beseffenloos, wie werden, 275*. 836.
- Besluit omtrent het oorspronkelyke Vergif, niet door besmetting van buiten aangebragt te HARL. 981.
- Besmetting door het bloed verspreid te DREMPT, 362. van BLEISW. naar BERK. overgebragt, 587. der Kinderziekte, wanneer te LEIDEN ophield, 629. (de Koortfente NAARD. waren niet door) voortgebragt 727. van den Persloop te HUIZEN opgemerkt, doch niet zeer kwaadaartig, 803. van den Buikloop, bragt in allen den waaren Roodenl. te ENKH. niet aan, 834. der *Dysenterie* scheen in 'tlaatste van Octob. te HARL. op te houden, 937. van een verstorven lichaam, wat uitwerking opeenigen had, 946. werd vermeerderd door den onderlingen noodwendigen bystand, 950. (uitheemische) geen spoor daar van ontdekt, 981.
- Besmettelyk waren de Koortfen te NAARD. niet, 797.
- Besmettelyke Ziekten (van) is SOMMELSD. en GOEDEREDE bevryd gebleeven, 227.
- Bessen van Sleedoorn in den loop, met goed gevolg gebruikt te ELB. 555. gelei in den drank te ENDSCH. 912.
- Beter (zeggen van) te zyn; kwaad voortteeken in een Zieken te ROTTERD. 570.
- Beterden (wie) te ROTTERD. 567. (wie) te HAARL. 710.
- Beterschap, waar door aangeduid te BERK. 596. te HARL. 954.
- BEVERWYK (Ziekten in de) 757. Ligging, 759. Overleedenen, 761.
- Beweeging (maatige) in de hartnekkigste Derdendaagsche Zeeuwsche Koortfen aangepreezen, 170*. in welke Ziekten aangepreezen, 175*. te weinig onder de Kleiboeren in den Winter

Winter te STEENB. 192. insgelyks in PRINCEL. 207. (welke) en waar toe voor de Soldaaten te HELLEV. ingericht, 242*. 243*. (uitwendige) den Waterzuchtigen aangepreezen, 266*. (zonder) onveranderd blyven liggen, 270*. (grootte) wat veroorzaakt, 342; 356. kleine Stuipachtige door het gansche lichaam te BERK. 592. hoe overeenkomende te HAARLEM, 651. (krampachtige) in het aangezicht kondigden een aannaderenden dood aan, 698.

Bewustheid en verstand tot den einde toe in de Ziekten te DREMPT, 354.

Bezettingen op de borst, waar uit ontstonden te HELLEV. 273*. meerdere en schielijke op de borst, enz. in de kwaadaartige Keelziekte te HARL. 931.

— veranderen jaarlyks van Garnizoen in ST. VL. en ZEELAND, 194. derzelve veranderingen wat veroorzaakt, 282*.

Bezoeken van de Zieken, van welke uitwerking te DREMPT, 372.

BEZOYEN zie LANGSTRAAT.

Bezweken (waar door veelelen zyn) te HAARL. 705.

Bezwaard en lusteloos, wie, 214.

Bezwyning door pyn en hevigheid der ontlastingen veroorzaakt te HARL. 955.

Bier te duur te HELLEV. voor de Soldaaten, 244*. (dun) dat wel uitgegift had, boven anderen drank ver-

koozen in de Ziekten te CAMP. 409. waar uit te HAARL. gebrouwen, 635. van de minsten by hun voedsel te HAARL. gebruikt, 649. (versch) van de handwerkslieden veel gebruikt, 650. by 't gemeen gansch niet gewoon, waaronder sommigen *Scharrebier* drinken, 655. insgelyks niet te ENKH. 819. en brood aldaar aan de Lyders toegestaan, 844. weinig als het zoogenaamde *Dunnebier*, en niet als in den hooi en scheertyd van den Landman te SCHAG. gedronken, 853.

Bieren (goede voedzaam) waar spaarzaam gebruikt, 53. (uitneemende) te 's BOSCH, 276.

BIKKER (de Heer L.) aangehaald, 664, 671.

BILDT; Persloopt aldaar, 949.

Bilis adusta hoe of verbafterd zy, 1011. *atra* hoedanig, *ib.*

BILLEP (de Heer J. P.) Ziekten van het Garnizoen te THOLEN, 159.

Binnenloopen van Zeewater in FRIESL. te beletten, van groote aangelegenheid, 857.

Binnenwater te ENKH. zuiver hemelwater tuschen de Graslanden, 847. (overtollig) by de hooge overigheid in FRIESL. goedgevonden te ontlasten, 972. niet hooger in den voorigen zachten Winter te HARL. dan doorgaans des Zomers, onder de byzondere oorzaaken der Ziekten geteld, 973.

Bittere

- Bittere middelen met Orange Schillen op Wyn of Jenever, waartoe in den BRIEL. 282*. — Kruiden en Wortels aan armen ter versterking voorgeschreeven te CAMP. 421. — Maag-*Elixirs*, 422. — verwarmende Geneesmiddelen in de Waterzuchtige gesteldheid te HARL. 1005.
- Blaartrekkende middelen waar en wanneer nuttig, te HARL. 935.
- Blaasjes (groote) met een scherp vocht vervuld over het geheele lichaam verspreid, in den O. BOSCH, 216.
- Blaauwe vlekken vertoonden zich te HARL. in *Juny* in 't Roodv. 928. van wat voorteecken in eene Vrouw in *July*, 932. — glimmende stoffen, waar dagelyks gezien, 955. — paarsche *Petechiæ*, enz. 962.
- Bladders met een waterig vocht; meest op bedekte plaatsen van het lichaam, by eenigen op de handen, verdwynen by het zweeten der Lyderen te DELFT, 606.
- BLANKARD (Dr. S.) aangehaald, 789.
- BLARICUM (te) zyn de Zieken en Gestorvenen niet boven het gewoone getal geweest, 805.
- Bleekeryen te 's BOSCH, 275. ten W. van HAARL. op welke het eerst de Najaarskoortsen ontstaan, 657. hoe tot dezelve aanleiding geeven, 658. (Het water uit de Slooten van de Linnen) te HARL. van de Burgers gedronken, 977.
- BLEISWYKSCHÉ Droogmaken, derzelver Ziekten, 587.
- Blindheid, (gewaande) te PHIL. 79. waar door veroorzaakt te 's BOSCH, 282.
- Blinkende stoffen ontlast te HARL. 955.
- Blinkends (iets) in het wezen van een Lyder te Z. ZEE, 177*.
- Bloed liep met golven den mond uit in een *Grenadier* te HELLEV. 274*. ontbonden te DREMPT, 360. blijft vloeibaar en onveranderd in een jongen, 362. hoedanig onder eene zoo heete en drooge lucht ontaarten moest, 384. hoedanig was by de aderlaating te CAMP. 388. (al te groote drift van het) waar mede bedaard werd, 418. (ontsteeken) 425, 430, 433. met eene geele weeke witte korst bezet te ROTTERD. 571. ontsteeken in de kinderen met eenen hartnekigen hoeft te VLAARD. gekweld, 579. (ontbinding van het) te BERK. 582. met de *Urine* geloosd, 593. in den beginne natuurlyk, 594. na den dood dikwyls uit den mond geloopt te HAARL. 699. slymig en los met geneigdheid tot rotting in de Verkouwdheden van *Nov.* en *Dec.* te AMST. 776. (gul) met velletjes geloosd te ENKH. 835. (ook wel met slymen) *ib.* somtyds met velletjes, 839. — Loop waar

- mede bedaard werd te ENKH. 842. (menigte zuiver) ontlast, na de geneezing van eenen ergengalachtigen Roodenloop, 845. overgegeeven te SCHAG. 851. (*Fæces* met) vermengd te OLDENZ. 900. ontlast te HARL. 953. veeltijds van den beginne gemengd met de ontlasting van dunne schuimige stoffen, 955. (ontlasting van) was zeer ongelijk, *ib.* gevoeld te vloeien, en als uit de heupen weg te schieten, 956. wanneer veel al meer geschieden van de ontlastingen, 957. (geschiktheid tot ontlasting van) in wie, 964.
- Bloed-braaken te GEERTBUIDENB. door Dominees-pilletjes, 261. in den Roodenl. te ENKH. niet vernooten, 840.
- Bloeden uit de Neus, wat aanwyft. 903.
- Bloedig slym, van wie geloosd, 1003.
- Bloedingen uit den *penis* tweemaal na voorafgaande *Gonorrhœa virulenta*, 827.
- Bloedsontlastingen overblyvende, hoe hersteld, 1004.
- Bloedspuwingen, waar op gevolgd te PHIL. 77. doodelyke waar door te BRIELE verwekt, 274*. in *July*, *Aug.* en *Sept.* in de WILMST. 247. (herhaalde) te 's Bosch, 294. in Tee-ringachtigen die stierven te HAARL. in *Jan.* 673. vallen zelden voor te ENKH. 828. twee zeldzaame voorbeelden daar van. *ib.* waar mede geneezen, *ib.* weinig te HARL. in 1778, 922.
- Bloedverwanten planten de besmetting te HARL. voort, 951.
- Bloedvloeden te BRED. in *Febr.* 256.
- Bloed wateren, 316. in een Lyder te BERK. 593.
- Bloot liggen de Slyken, Plaat en Gorsen in ZEEL. by laag water, 146*. welk na-deel hier uit ontstaat, 150*. loop der zoutene Slyken en andere gronden hoe nadeelig te HARL. 976.
- Bloot-stellen (zich) aan de koude en vochtige lucht, wat veroorzaakte te DREMPT, 370. aan den avondlucht, warm gewerkt zynde, 902.
- Bobbels en blaaren by de scherpe zinkingstoffen te Z. ZEE, 164*.
- BODDE aangehaald, 842.
- Boekweite-meel en Gort met karnemelk gekookt, veel gegeten te HUIZEN, 804.
- Boeren in den Winter als opgeslooten in de Kleilandden, 207. eeten te veel vette en zwaare spyzen, *ib.* en 209. waar aan onderhevig in den O. Bosch, 217.
- Boerenstand eet veel gerookt en gezouten Vleesch en Spek in FRIESL. 858.
- BOERHAAVE, zyne Proeven over de Lucht, 343. (Stuipachtige Ziekte door) waargenooten te HAARL. 639.
- Bof te Z. ZEE, 164*.
- BOLS (de Heer F.) Bericht, enz. van ROOZEND. 210.
- BOLSWARD, Persloop aldaar 949.

Bolus armena, 306. in eene groote gifte te ENKH. 843. best te FRANEK. 863. te HARL. niet genoegzaam, 987. in de Loslyvigheid, 1004. in groote stortingen by het *Opium* gevoegd, 1008.

Boomen (hooge) op de Wallen te PHIL. 106 derzelver uitroeijing aangeraaden, 119. — noch Heesters worden in SCHOUWEN, waar de grond ziltig en brak is, niet gevonden, 150. lyden aldaar veel door de N. en N O. Winden, 152*. (verschillende verschynfels omtrent de) aldaar 154*. (zeer dicht met) beplant te THOL. doch worden niet schadelyk geoordeeld, 156. doeng een nadeel te BERG. o. z. 178. (hoog opgaande) op de Wallen en Buitenwerken, nadeelig geoordeeld te STEENB. 189. nuttig in PRINCEL. 209. (weinig) omtrent ROOZEND. 210. (weinig) aan de W. zyde van de LANGSTR. 263. (hooge ype) op de Wallen te 's BOSCH, 275. (geene) op het Bosche Veld, 281*. (zwaare) op de Wallen te UTR. 499. op de Grachten te AMERSF. en in sommige straten, 532. (hooge olme) van nut te ELB. 545. niet veele hooge in de Stad, maar aan de Zuidzyde over de Maas en op de Dyken te SCHIED. 576. (hoe ver voor en nadeelig te HAARL. 633. (hooge) aldaar, 727. opgaande op de Wallen te PURM. 766. te

WEESP op de Grachten 784. geroeid op de Wallen, 787. (plat geschoorene) te ENKH. 816. (hooge aanzienlyke) te GRON. 871. om en by de Dorpen nadeelig geoordeeld, 896.

Boomgaard (zwaar beplanten) te PHIL. nadeelig geoordeeld, 107.

Boomvruchten te 's BOSCH somtyds zeer goed koop, zoo dat de Regeering daar in voorzien moet, 281.

Boonen (witte) veel van de behoeftige gemeente gegeten te HAARL. 653. onder de voedsels te ENKH. 819.

Boort te WESTKAPP. in 3 of 4. 145. in Mei te BRED. 257.

Borax waar nuttig te HAARL. 670. te HARL. 935.

Borst (de) bleef door alle de Tydperken min of meer bezet te HELLEV. 246*. hoe opliep te HAARL. 667.

Borst-koortsen (kwaadaartige) in Aug. te PHIL. 94.

Borst-kwaalen (een goed gedeelte aan) overleeden te 's BOSCH, 294.

Borst-middelen (alle zoete) zeer nadeelig te Z. ZEE, 164*. allerverzachtenste vruchteloos, 275*.

Borst-waterzucht maar eenmaal te HELLEV. gezien, 264*.

Borst-ziekte (kwynende) te PHIL. 86. in het voorjaar 1780. 96. verzuimde, van welke gevolgen te HAARL. 659. in eenigen doodelyk in Jun. 680. onder de Koortsen in Nov. en Dec. te AMST. 776.

s Bosch, Ligging, 270. Bos-
 sche Veld, hoedanig thans,
 271. Wallen, 275. inwen-
 dige gesteldheid, 276. In-
 woonders, 278. hun aart,
 inborst en Levenswyze,
 280. Voedsel, 281. Kost-
 winningen, 282. Hand-
 werken, 283. Bedenkin-
 gen tegen de gezondheid
 derzelve opgelost, 283*.
 Gedoopten en Gestorve-
 nen van 1770—1779, 286*.
 getal der Inwoonderen,
 287. Lyst der Ziekten, enz.
 289. Lyst naar de maan-
 den, 291. — naar de jaa-
 ren, 292. Bedenkingen hier
 over, *ib.* Behandeling der
 Ziekten, 295.

Boschaadjen te HAARL. 631.

BOSHUIZEN CRAANEN (de Hr.
 D. VAN) Bericht van de
 Ziekten te NAARDEN, 794.

Boschen weinig in de LANG-
 STRAAT, 264. geene om-
 trent's Bosch, 271. niet in
 de nabyheid van DOESB.
 335. (*Dierensche*) niet na-
 deelig voor die Stad, *ib.*
 (*Amersfoordsche* veld ryke-
 lyk van) voorzien, 528
 (weinig om SCHAG. 852.

Botermelk te MAASTR. in den
 Roodenl. toegestaan, 327.

Bovenbuiks-zyden (benaau-
 wende pynen in de) te
 BERK. 591.

Braaken (neiging tot) 71. al-
 gemeen te PHIL. 79. alge-
 meen te BERG. o. z. 175.
 by eenigen van Gal te HEL-
 LEV. 246*. te O. BOSCH, 214.
 te ZALTB. 312. (Geneigd-
 heid tot) in de 2de soort
 van den Roodenloop te
 MAASTR. 325. (Aanhouden-

de pooging tot) te DREMPT
 enz. 353. van leevende
 Wormen, 367. (poogin-
 gen tot) te UTR. 520. hield
 dikwyls aan na een gegee-
 ven vomitif, door de min-
 ste gelegenheid te ELB.
 550. by het aankomen van
 de Koorts te ROTTERD. 566.
 met Maagkwaalen te
 VLAARD. 579. overvloedig
 by het Roodv. te BERK.
 584. in eenigen aldaar in de
 doorgaande Ziekte, 590.
 (en geneigdheid tot) zon-
 der verligting, 591. zelfs
 van groene Gal in het 2de
 soort van Roodv. te HAARL.
 667. van zelfs in de eerste
 soort der 2de *Epidemie*, 682.
 niets als slym in de 2de
 soort, 683. aanmerkelyke
 van Gal in de 3de soort,
 reeds den 1sten dag der
 Ziekte en hoe by anderen,
 685. van slym en Wormen;
 in anderen niet, 686. wan-
 neer begon te minderen,
 691. wat te kennen gaf,
 707. (lange ronde Wormen
 met het) te PURMER. ge-
 loosd, 764. (Neiging tot)
 te AMST. 774. van Galstof-
 fen, 778. (geduurige) *ex*
Scirrhus ventriculi te ENKH.
 826. (Neiging tot een we-
 zenlyk) van eene groene
 slymerige, ook wel geele
 stoffen, zonder verligting,
 835. (Poogen tot een som-
 tyds wezenlyk) van groe-
 ne, geele, of slymerige
 stoffen, 837. somtyds in
 den beginne de Koorts te
 GRON. verzellende, 880.
 van eene menigte Gal, van
 wat uitwerking te HARL.

954. van alle vocht, gedurende 8 dagen, door de gevoeligheid der Ingewanden, 994. (hevig) wat daar in nuttig te FRANEK. 1010.

Braakmiddelen, niet altoos nuttig voor den aanval der Koortsen, doch wanneer met vrucht gegeven, 36. en herhaald, 38. maakten geene vermindering der Koorts, als wel in de Toevallen, 39. — en Buikzuiverende kwamen te PHIL. meer te pas in de Ziekten van Sept. dan in de voor gaande, 78. waar hier en daar noodig, 82. konden nog niet gemist worden in de Ziekten van Nov. 88. waarom boven Purgeermiddelen gebruikt, *ib.* uit *Ipecacuanha* te Z. ZEE, 168*. nuttig te SOMMELSD. 230. (meer prikkelende) of niet de Koortsachtige bewegingen meer opwekten, 231. deden in een Lyder te ZEVENB. geene uitwerking, 249. aan wien gegeven te DREMPT, 354. verwekten aldaar wel walging, maar geen overgeeven, dan van een weinig slym, 355. vruchteloos in een jongman gegeven, 362. in eenen bitteren smaak in den mond en gevoel van volheid en zwaarte omtrent de maag gegeven, 364, 365. in wat omstandigheden, *ib.* waar ylen is, 366. (herhaalde) waarom noodig te CAMP. 391, 394. derzelve Lof, *ib.* door een voorbeeld be-

vestigd, 395. en ook door latere giften gestaafd, 398. bevorderen de uitwaasfeming, 405. insgelyks te UTR. 517. geeven schielijke verligting in de *Oedemateuse* zwelling over het geheele lichaam, met benaauwde ademhaaling verzeld, 524. van veel nut te ROTTERD. 569. in de Geelzucht te LEID. 629. een of tweemaal nog noodig in de Derdend. Koorts in Jan. te HAARL. 673. doen zeer veel af in de *Angina serosa*, 675. in de *Asthmatici* uit *Oxymel Scilliticum*, 676. een of tweemaal noodig in de alledaagsche Koortsen, 681. (tegenstand tegende) 704. in de 2de *Epidemie*, gedurende de eerste dagen der Ziekte, 708, 709. wanneer niet voldeeden, *ib.* (eenvoudig) 770. — en ontlafmiddelen te AMST. 774. uit *Ipecacuanha* te AMST. best, 776. in 't byzonder, 779. in de zyde pynen, 780. in den Roodenl. te ENKH. 832. wanneer aldaar gegeven werden, 841. van nadeelige uitwerking te FRANEK. 863. (zacht) en Purgeermiddel van veel nut om de Ziekte te verkorten te APPINGED. 898. in de bedwelming te HARL. 925.

Braak- en Buikzuiverende middelen deden veel nuts in den hoeft te ROTTERD. 569.

Braakverwekkende Purgeermiddelen dienstig in den O. BOSCH, 214, 217.

- Braakwortel** (aftreksel van den) 38. byzonder nuttig met Braak-wynsteen samengesteld te SOMMELSD. 230. waartoe gediend, en van wat nut, 912.
- Braakzucht** (hevige) by het uitkomen van den uitslag te HARL. 930. geweldiger in een kwaadaartiger soort, 931. wat belet en waar doorbeteugeld, 935. zeldzaam, dan by sommigen, 958. (Aanhoudende) somtyds beter door de *Theriac*, dan door het *Opium* alleen bedwongen, 1002.
- Brakke water**, wat in 't voorjaar bewerkt in SCHOUWEN, 149*.
- Brand** (hevige) omtrent de maag, of in den buik, in de 2de soort van den Roodenl. te MAASTR. 325. (heete) te BERK. meer in, dan uitwendig, 589. (algemeene) te ENKH. 818.
- Branderyen** te WEESP, oorzaak van den stank in de Grachten, 784. voornaamste handel der Inwoonders, 787. derzelver dampen voor de Kinderziekte voordeelig, 793.
- BREDA** (de Heer H. N. van) Bericht van de Ziekten te WESTK. 143.
- BREDA**, Ziekten aldaar, 255—259.
- Breuken** (groot getal van) te UTR. 502. zeer menigvuldig te HAARL. 656, 662.
- Brief** van den Wel Ed. Gestr. Heere Mr. J. P. van der HAER, 617.
- BRIEL**, Hospitaal aldaar aangepreezen, 121. Ziekten onder een gedeelte van het *Regiment ORANGEFRIESLAND*, 260*. water by wylen schaars, 292*.
- Broeiende warmte** tot het einde van *Octob.* in *Nov.* in koude veranderd, 375.
- Brok** (pynstillende) aan wien gegeven te DREMPT, 354. wat uitwerkte, 355.
- Brood** met Azyn in den mond te neemen aangeraaden, 328.
- BUCHAN** aangehaald, 844; Bry, 819. te FRANEK. veel gegeten uit Gort met karnemelk gekookt, een zeer gezond voedsel, 858.
- Buik** en Beenen wanneer zwellen onder 't gebruik van de *Kina*, 169* opgezette te ROTTERD. 566. zeer hard gezwollen in de behoeftige kinderen te HAARLEM, 653. zeer pynelyk in 'taanraaken van groot gevaar, 697. waarvan dag tot dag meer opgezette, 699.
- Buiken** (hoe de opgezette) in *Dec.* weinig meer gevonden werden in den BRIEL, 290*. (zoo veele harde, opgezette) in kinderen te UTR. 502. (dikke) waar door te ENKH. veroorzaakt worden, 818.
- Buikloop** (*Epidemische*) te BERG. o. Z. 174. in eenigen bloederig in de WILMSTAD, 247. (eene enkelde) in sommigen te ZEVENB. 249. galachtige in *Juny*, *July* en *Aug.* te BRED. 257. in *Sept.* 258. (veele) in *Octob.* die vervolgens bloedig werden, *ib.* volgde wel na

na de warme Luchtge-
feldheid te DREMPT, doch
had niets kwaads in zich,
338. pynelyke aldaar, in
den beginne te zeer ver-
waarloosd, *ib.* by de schei-
ding te CAMP. 381. wan-
neer te STEENW. 459. in
Jun. heilzaam te ARNH.
468. (ligte flymige) nuttig
in het Roodv. te LEID.
627. in 't laatste van *Sept.*
en *Octob.* te AMST. 775.
(goedaartige) werd hier en
daar te NAARD. bespeurd,
796. van geele waterige
stoffen te ENKH. 831. ver-
schillende in verscheide-
nen, 834. (algemeene)
van *Aug.* tot *Nov.* te END-
SCHIED. 913. (veele pyne-
lyke) en perslingen in
July te HARL. 928. (pyne-
lyke) waar uit ontstonden,
931. (de eerste beginsels
van eenen galligen) ont-
dekte men in de 2de week
in *July*, en hoedanig was,
945. nam toe in getal van
Lyderen, met de warme
dagen, voornamelyk on-
der kinderen, *ibid.* hoe
zich verspreidde, *ib.* (her-
felden van den pynely-
ken) geraakten aan den
echten Persl., 954. jaar-
lyksche geschiktheid daar
toe grooter dan op andere
Jaaren, 982. hoe weder
verwekt, 996.
Buik-ontlastingen (door ster-
ke) in de bedwelming
spoedigst te recht gebragt
te HARL. 925.
Buikpyn (snydende) hevig te
HUIZEN, 802.
Buikpynen (ligte) in het

Erysipelas urticatum te UTR.
518. (zwaare doch niet
aanhoudende) te ENKH. in
de *Dysent. mucosa*, 839. (he-
vige) te APPINGEDAM,
891.

Buikwater waar op volgt te
PHIL. 86.

———— zucht te HELLEV,
minder dan de *Hydrops* en
Leucophlegmatia, 264*. en
Trommelzucht te CAMP.
389, 415. zie *Ascitis*.

Buikzuiverende middelen
waar nuttig, 66, 85. (ster-
ke) waar schadelyk, 88.
(zachte) waar nuttig, 137.
153. by herhaalde reizen
gegeeven, 168*. wanneer
gegeeven te SOMMELSD.
231. allerzachtste te HELLEV,
verkoozen en waarom,
248*. neemen de duize-
lingen en draaiingen in het
hoofd in den BRIEL weg,
281*. in de voorjaars
Koortsen aldaar, 291*. (o-
penende) wanneer gegee-
ven werden te UTR. 510.
(zachte) wanneer de zwel-
ling in de Keel te schielyk
toenam in het 2de soort
van Roodv. te HAARL. 668.
in de zuchtige Kinderen,
670. verscheidene in de
alledaagsche Koortsen, 681.
(zachte) om den derden,
of vierden dag ter voor-
kominge van wederinstor-
tingen gegeeven, 722.

Buikzuiveringen, waar en
wanneer noodig, in den
BRIEL, 284*.

Burgers (geringste) by elkan-
deren woonende, hoedanig
de besmetting bevorderen
te HARL. 947. van welk wa-

ter zich bedienen moesten, 977.
 Burgerstand (geschikte Levenswyze van den) te HAARL. 649, 650.
 Burgery (voorbeeldige handelwyze der) in de *Epidemie* te HARL. 1017.
 Burgwallen te HARL. met zeewater voorzien, stonken hierom meer dan gewoon, en aanhoudender dan ooit in 1778 en 1779, 973. hoedanig met onreinigheden vervuld, 976.
 Buskruit branden, waar aangeraaden, 119.
 Buspoeder den Zeelieden vorderlyk in den Persl. 987.
 BUUREN, Ziekten, Overleedenen, 470, 471.
 Bykomende oorzaaken, hoe werken, 873.
 BYLEMER en BYLEMERMEER, de ongezondste streeken in GOOILAND, en welke Ziekten men aldaar waarneemt, 792.

C.

Cachectik, wie werden te HARL. 941.
 CAIRO (te) regeert jaarlyks de Pest en wanneer, 979.
Calculatie der Gestorvenen te ELB. in 1779, 560.
 CALLENFELS (de Heer G. W.) Bericht van de Ziekten te SL. in VL. I.
Calomel Turqueti met zeer goed gevolg in den Roodenl. te ENKH. gebruikt, 842.
Camillen aangepreezen, 231,

326, 523, 675, 677, 717, 843, 844, 912 beproefd, 996. in pappen op den buik gelegd, 997.
 CAMPEN, Ziekten aldaar, 377. Toevallen derzelve, 379. hoe begonnen, 380. Oorzaaken, 383. Geneesaanwyzingen, 387. Byzondere gevallen, 424. Ziekte by uitneemenheid *Camper-Ziekte* genaamd, 449. (Roodenl. van) van 1736. na den Storm van dat Jaar waargenoomen, 970.
 CAMPER (de Hoog Gel. Hr. P.) aangehaald, 502. geraadpleegd, 990.
Campher tegen de Stuipe gebruikt, 30. in magteloosheid, 74. in krankzinnigheid met het poeder van STAHL, 84. van welke uitwerking, 85. in de *Metastasis lactea*, te MIDDELB. 134. in Wyn-azyn gesmolten met Suiker in de 3de soort van Roodenl. te MAASTR. 327. in de Kinderpokjes te NYMEG. 333. middelen inwendig om het zweeten te bevorderen te CAMP. 407. in Ontstekings Koorts, 433. in de *Variolæ crudæ* van veel nut te UTR. 513. in de Keelziekten, 523. in *Mixt.* te HAARL. in het 3de Tydperk, 701. wanneer men van dezelve met de Zweetmiddelen gebruik maaken moet, 711. tegen de doodelyke Toevallen, en om de onzichtbaare uitwaasfeming te bevorderen, met *Kina*, 717. ter bevordering van den uitflag

- slag in de *Febr. anginosæ* te HARL. 935. vruchteloos by de verzachtende en bekleedende middelen, 987. beproefd, ter uitwaasfeming, 996. rykelyk onder *fomentatien* gedaan, 997.
- Canaalen (met veele) is HARLING. doorsneden, meer dan eene Stad in de *Republik*, 971. (verscheidene) liggen hooger dan de vaarten en flooten binnenlands, 973.
- Candeel (luchtige) waar by gevoegd in de Ziekten te Z. ZEE, 172*. niet toegestaan dan in den gevorderden staat der Ziekte te ENKH. 844.
- Caneel spande boven allen de kroon te ENKH. 843.
- Canis-Vliet*, 63, 103.
- Capiteins* (de Heeren) bezorgden de zieken Soldaaten mildelyk van Wyn in den BRIEL, 282*.
- Cardiaca antiseptica*, waar vruchteloos, 568.
- Cardialgiæ tam chronica quam acutæ* in de WILMST. 245. te UTR. 504. in beider Sexente HAARL. 660. waar mede best overwonnen, 717. te WEESP, 788.
- Cardiognus* een zeer gemeene kwaal te UTR. 504.
- Carduus benedictus* in een sterk aftreksel te WESTZ. 771.
- Carus*, by welke Ziekten zich voegt te Z. ZEE, 171*. wanneer voorvalt, 173*.
- Cascarilla* konden de Lyders te ENKH. niet verdraagen, 843. doet geen nut te HARL. 989.
- Cazernen* te SL. in VL. 7, 27. vochtig te PHIL. 106. door voorbeelden bevestigd, 107. dubbelde aan de O. zyde min schadelyk, *ib.* aan de N. zyde onzeker, doch de gezondste geoordeeld, 108. de noodzaakelykheid over derzelver keuze aangepreezen, 118. dienen droog gehouden te worden, 119.
- Cassia* aangepreezen, 164*, 231, 325, 328, 400, 668 en 991.
- CASTEEL (de Heer A. D. VAN) Bericht van de Naarskoortsen te ST. MAARTENSD. 160.
- Castorei Pulvis*, waar gebruikt, 809.
- Catalepsis* by den aanval der Koorts te HELLEV. 269*. hoedanig, 270*. bedenkingen omtrent dezelve, 271*. hoe behandeld werd, *ib.* hoe doodelyk, 273*.
- Cataphora* by de zwaare verheffingen om den anderen dag in de remitteerende Galkoortsen in Sept. te HARL. 937.
- Cataplasma* van Rogge-meel enz- op de keel gelegd in de Kinderpokjes, 244, uit *Cortex Peruvianus*, *Flor. Chamæm.* en *Campher* in A- zyn gekookt in de *Angin.* te UTR. 523. nadeelig in de *Angina* te AMST. 779. *emollientia* te HARL. 989.
- Catarrhale* (het) vermengde zich met de Ziekten te PHIL. 81, 98. bleek te DREMPT uit de huiveringen, 366. in de Koortsen, in den Wint. te HAARL. 656. rottigen aart veeltyds in

In plaats van waare ontsteekingen te FRANEK. 860.

Catarrhale Ziekten uit het *Catarrhale* en galachtige samengesteld te PHIL. 78. veele te HELLEV. in Jan. en Febr. 238. hoe zich te BERK. vertoonen, 581. hoe in Dec. 598. wanneer te DELFT, 605. hoe te HAARL. 652. te APPING. 890, 891. — *Epidemische* Ziekten hoe geneezen, 1012. — Ziekte over *Europa*, 1013.

———— Koortfen in Febr. meer te HARL. 925. minder in getal in Maart, 926. in April, even als in de vorige maand, *ib.* houden op in Mei, 927. in 't geheel niet meer in Juny, 928. met ontsteeking in Dec. 941.

Catarrhus in Febr. te SCHOONH. 494. te UTR. in Febr. 516. in Mei, 518. door Zeeviam te HAARL. 633. te SCHAG. 850.

Catheter, maar eenmaal noodig geweest by den Heer STINSTRA, 1003.

Catechu, 305, 306, 327, 843 en 1004.

Catoen-drukkeryen oorzaaken van Ziekten en hoe, 790.

Causa prædisponens van het *Putridum* te MIDDELB. 132. *occasionalis*, 133. hoe de *causæ occasionales* werken, 202.

CÈRE (de Heer J. P.) Ziekten van GOES, 152.

Cephalalgia te WEESP, 788, 789.

Chambrées te SL in VL. 27. nader beschreeven te PHIL.

112. min geschikt by Ziekten, 113. wel ingericht heilzaam, 197.

Chlorosis te HAARL. zeer dikwyls, allermeeftonder de Bleekersmeiden, 661. zeer gemeen te ENKH. 826. zie *Wittevloed*.

Chocolade (flappe) te HARL. toegediend, 997.

Cholera biliosa te SL. in VL. 19. in de WILMST. 244, 247. te BRED. in Mei, 257. te 's BOSCH in Aug. en Sept. 294. te UTR. *leviores* in 1778, 516. in July 1779, 519. (sterke) in Sept. 525. (enkele) te DELFT, 606. in Aug. en Sept. in 's HAGE, 615. by eenigen te HAARL. 686. in den Zomerte te FRANEK. 859. *biliosa* werden meer gezien in July te HARL. 928. eene enkele *biliosa* in Sept. 937.

Chorea Sancti Viti, 306, 311.

Cichorei wortel, 258, 675.

(Syr.) *cum Rheo*, 263, 400.

Cicutq in de Ziekten te UTR. 510. in Maagkrampen te VLAARD. 579. (*Extr*) *cum pulvere* in de belette doorzwelging te ENKH. 826.

Citroen, nadeelig te HARL. 986.

Citroen-sap waar aangepreezen, 168*. 258, 327. — water, 327. met Azyn, of *Spir. vitrioli*, *ib.* — water, 328. met gerste water, 844, met goeden Rhynschen Wyn, 912.

Clysmma emolliens oleosum in een Zenuw-koorts, 609.

Clysmata ex Herbis antisepticiis in de Angina te UTR. 522. waar uit bestonden te ENKH.

- ENKH. 843. waar niet volkomen aan het oogmerk voldeeden te HARL. 933. in den beginne der *Febr. anginosæ*, 934. — *oleosa* zoo lang mogelyk gezet, 991. kunnen de schadelyke stoffen in de dunne darmen niet ontlasten, *ib* uit Melk en Olie, 994. *oleosa* herstellen met andere middelen een Lyder van den Persloop, 995. herhaalde wat ontlastten, 999. *oleosa* in de *strangurie*, 1003. in de *ulceratie* van den endeldarm, 1004, 1005. (alle) verworpen, 1008.
- Clystereen in eene rottige *Peripneumonie* te PHIL. 68. in de samengestelde *catarrhale* Koortsen, 79. in den eersten aanval der Koortsen te GOES, 153. dikwerf byzonder nuttig te SOMMELSDYK, 231. in de ophooping der Drekstoffen te HELLEV. 276*. in de Kinderpokjes in de WILMST. 243. in Stuiptrekkingen te CAMP. 425, 427. of dienstig in de Kinderpokjes, 486. in de zwelling der Keel te HAARL. 668. in de 3de soort van Roodv. 670. van wien veroordeeld? 705. liepen by eenigen terstond weg te ENKH. 837. (het wegloopen der) was doodelyk, 840. waar uit bestonden, 843. van SYDENHAM uit Melk en *The-riaca*, enz. in de Loslyvigheid te HARL. 1004.
- COETS (de Heer J. W.) Bericht van de Ziekten in de LANGSTR. 262.
- Colicæ biliosæ* te SL. in VL. 19. *flatulentæ* in 't Voorjaar, en *puitosæ biliosæ* in Febr. te UTR. 516. in July, 519. *biliosa* eene enkele in Aug. te HARL. 936.
- Colliquative* Zweetingen voor een tyd door het *Opium* gestuit, 993.
- Collutiones antiphlogisticæ*, waar gebruikt, 244.
- Collutoria*, waar en wanneer nuttig te HARL. 935.
- COLONIE Landstreek in de Provincie GRONINGEN, gezond, 872.
- Colyk de *Poitou* onder de Soldaten te HELLEV. 257*.
- Colyken te UTR. 504. van verscheine soortmenigvuldig, doch dat van *Poitou* weinig bekend te ENKH. 829. Zie K.
- Colykpyn in Maart te AP-
PING. 892. en met inflam-
matie verzeld in Mei, 893.
- Coma Vigil*, te Z. ZEE, 167*
waar op volgde te UTR.
511. te ROTTERD. 568. te
HAARL. 694. te MONNIK.
809.
- *somnolentum*, wanneer
plaats heeft, 173*. ont-
stond in eenigen te DELFT,
607.
- Commandant* te HELLEV. be-
veelt de Soldaten eene ge-
schikte voorbehoedingaan,
242*.
- Consolida major* in Afkooksel
te HARL. in de *ulceratie* van
den endeldarm, 1005.
- Constitutio epidemica* van 's HA-
GE, 613.
- *inflammatoria* wat
vervangt te HARL. 970.
- Contagiosus* (het) wanneer
zich

- zich scheen te zullen neêr-
geeven te HARL. 941.
- Contagium variolosum*, of meer
dan voorheen verspreid
zy, 127.
- Continuae remittentes* de ge-
daante van eene anderer-
daagsche Koorts behou-
dende in ST. VL. 37. te
VEERE in *putredinem ver-*
gentes, 142. in den OUD.
BOSCH, 214. wanneer dus
werden te SOMMELSD. 229.
waar op volgden te HELLE-
VOETSL. 239. te 's BOSCH,
293. te HAARL. 688. *ex re-*
mittentibus te AMST. 778
en waarin na eenige spoe-
dige hulp veranderden;
779. zeer menigvuldig en
galachtig in 1778. te ENKH.
825. zie *Febres*.
- Continueele Koorts in eeni-
gen te HELLEV. 251*. Rot-
koortsen, (eenige weini-
ge) onder de Ziekten in
den BRIEL, 275*. veele van
den beginne te AMST. of
in dezelve veranderd, 774.
- Contrajervæ (Pulvis)* waarge-
bruikt, 809. met den *Cor-*
tex te HARL. in den *Syno-*
chus, 924. (*Radix*) in de
Epidemische catarrhale Ziek-
te, 1013.
- Convulsien* allerverfchrikke-
lykste in de *Cataleptici* te
HELLEV. 270*. in de Rot-
koortsen te HARL. in *Aug.*
936. hevig by het verhef-
der Koorts na de *Febris*
Dysenterica, 965.
- Convulsiones* te DELFT, in wie,
607. in veelen te MONNIK.
809.
- Convulsive* beweegingen te
PHIL. 71, 95. verscheidene
in eene Vrouw van jaaren
te HARL. 931. zie *Stuipen*
en *Stuiptrekkingen*.
- COOCK (Capt.) aangeh. 990.
- COOPMANS (de Heer G.) ge-
consulteerd, 989.
- COOTH (de Heer) bygebragt;
556.
- Cornu cervi ustum* te HARL.
doch vruchteloos ge-
bruikt; 987.
- Corollaria* op de Sprouw, 50.
op de gesteldheid te NEU-
ZEN, 56. op de Ziekten te
PHIL. 96. op deszelfs ge-
legenheid, 117.
- Correspondentie* (Natuur- en
Geneeskundige) allerbe-
kwaamst om een onwrik-
baar *Systema* tot de kennis
der Ziekten van de Garni-
zoenen te vormen, 125.
wat bedoelt, 184.
- Corrigentia*, waar vooraf nood-
dig, 682.
- Cortex Peruvianus* (de) deed
weinig vrucht in de bezet-
ting van het *Systema glan-*
dulosum te MIDDELB. 134.
wanneer al; *ib.* slaagde
wel in de *putride* Ziekten;
135. was heilzaam in de
Metastasis lactea; *ib.* wan-
neer niet van dienst, en
wanneer al in de Ziekten
te BERG. o. z. 175, 176.
(Men moest op het laatst
zyn toevlugt neemen tot
den) te HELLEV. 239. na
den 2den aanval noodig;
ib. in poeder boven het af-
kooksel, dat geen veran-
dering te wege bragt, *ib.*
waar en van wie weinig
gebruikt, 256*. met de
noodige Maagversterkende
middelen tegen de Colyk
van

van *Poitou*, 259*. in de Toevallen van een verzwakt Zenuwgestel, zoo ras mogelyk te HELLEV. 262*. tegen de *Brielsche* Koortsen onvoldoende, 279*. weinig daar van gebruikt, 283*, met Purgeer en waterdryvende middelen voor de Waterzuchtigen, 286*. in *pulvere cum Spir. Vitrioli* in *Variol. confluent.* in de WILMST. 243. (de Koortsen wyken te GEERTRUID. nog al voor den) 261. in kleine giften voldoende, 263. wanneer te 's BOSCH gegeven, 296. wanneer in de 3de soort van Roodenl. te MAASTR. 327. ongenoegzaam om het bederf te weeren te DREMPT, 361, 362. in *Decocto* tot drie oncen daags te SCHOONH. 495. en in een *Mixt.* 496. had dat voordeel niet in den Kinkhoest, 't welk men daar aan geeven wilde te UTR. 510. was van veel vrucht in de Keelziekte, 523. zeer vermogende in het 2de termyn te BERK. 587. wanneer niet noodig te DELFT, 608. te LEIDEN in de *Diarrhœa mucosa*, 627. in de *Diarrhoeæ* te WESTZAAND. 768. in de Galkoortsen met bittere middelen, in de *Dysenterie* met *G. Tragacanth.* *ib.* na de zuivering der eerste wegen by veele heilzaam te NAARD. 798. somtyds met *Limatura Martis* te MONNIK. 809. met *Succus Citri* op zich zelven, 810. by den *Cortex*

Simaroubæ gevoegd, indien de Lyders veel verzwaktente HOORN, 814. weinig noodig na voorgaande *evacuatie* te ENKH. in 1778, 825. noodiger in 1779, *ib.* met *Acida* waar, 837. met *Rhynschen Wyn*, 843. Te FRANEK. olie in 't vuur voor de *crisis* gegeven, 863. in substantie te GRON. 882. aan zwangere Vrouwen voor de verlossing gegeevente APPINGED. 891. zonder vrucht tegen de derdend. Koorts, 892. wanneer te OLDENZ. 901. na de zuivering der eerste wegen met *Serpentaria*, of *Contrajerva* in den *Synochus putris* te HARL. 924. (wanneer de) de geduchte Toevallen in de *Febris Scarlatina* te FRANEK. afwendde. 934. niet te ontbeeren tegen de *Gangr.* in de *Febr. anginosa*, 935. spoedig noodig in de zuivere *Tertianæ* in Aug. 936. in de *Cataphora* in Sept. 937. bedwingt min spoedig en min veilig de *Quartanæ* in Nov. dan in andere jaaren, geduurende den ganschen Winter, 940. alleen overig met *Laudanum* in den Persloop; 989. en *Rad. Serpent.* aangeraaden in denzelven, 990. kan de *Gangræna* niet voorkomen, en werkte bestendig als een *Laxans* in de *Dysenterie*, ten zy geholpen door het *Opium*, *ib.* doet zyne werking alleen op eene derdend. Koorts onder den Persl. 991. zie *Kina*, *Koortsbast*.

Cortex

Cortex Salicis albæ geneest eenigen van de Koorts in den BRIEL, 289*. zie *witte Willigen bast*.

Cortex Simaroubæ in den Roodenl. te HOORN gebruikt, 813. te ENKH. 843. viermaal sterker dan naar gewoonte voorgeschreeven, zelfs met *Cascarilla*, voldoet niet te HARL. 989. Zie *Simaroubæ*.

Cortex Quercus in de Loslyvigheid te HARL. 1004.

COULON (de Heer Dr.) welke middelen gebruikt heeft, 1010.

COUPERUS (de Heer Dr.) behandelde in *July* reeds 40 Lyders aan beginnenden Persl. te HARL. 946. bygebragt, 962. hoe met de overige *Medici* handelt, 983. verzoekt met den Hr. STINSTRA den Heer Dr. G. COOPMANS om raad, 989. door den Persloop aangedaan, 999.

Cremor Tartari, 170*, 246*, 253*, 710, 841, 842, 844, 846, 984, 986, 1003.

CREYGTHON (de Heer J. P.) Bericht van de Ziekten, enz. te PRINCEL. 208.

Crisis mala per alvum, 138. goede, 326. (geene) waargenoomen in den Loop te ELB. 552. (geene bepaalde) *crisis* dagen te BERK. 594, 597, maar wel *critique* ontlastingen, *ib.* niet altyd eene geneezing der Ziekte, 696. — dagen, hoedanig te HAARL. 700. (hoe na den Hik eene compleete) door zweet volgde te ENKH. 829. zeer zwaar in

sommigen, 838. waar beslissende te FRANEK. 863. in de Verkouwdheden te APPINGED. 893. niet voor den 17den dag in de Rotkoortsen te HARL. in *Aug.* 936. op den 17den in de *Synoch. putr.* volkomen in *Nov.* 939.

CROL (de Heer J. B.) Bericht van de Ziekten te DORDR. 266.

Crusta inflammatoria waar, 82, 487, 497, 511, 525, 827, 828, 843.

Crystallen en Room van Wynsteen, 231.

————— zuure van Engelsch zout, *ib.*

————— van Wynsteen, 258.

CULEMBURG, Ziekten, Ligging, 472.

CYRUS, (de Heer) verwisselt de Ziekten met den Heer KRUSEMAN, 260*. welke Geneeswyze gehouden had, 267*.

D.

DACHS (de Heer) Verhandeling over de Ziekten te PHIL. 65.

Dagen, welke doodelyk te ELB. 552. (op welke) verandering kwam te ROTTERD. 567. (op welke) in het Roodvonk erger werden te BERK. 584. zeven den aldaar doodelyk, 584, 585. wanneer weder instortten, 586. — (op welke) die van het 1ste soort van Roodv. te HAARL. herstelden, 666. (op welke) die van het 2de soort, 667. (die van de eerste soort der 2de

2de *Epidemie* herstelden binnen weinige) 682. (hoe veel) verlieden in de 2de soort, 683. (elfden) waar mede het 3de Tydperk begon, 692. (op welke) de Zieken in het 3de Tydperk van de 2de *Epidemie* bezweken, 698. (*crises*) onzeker, 700. (goede) bleeven niet meer geheel vry te AMST. 774. (op den 4den) de Scheiding by een jongeling gezien te LAAREN, 800. (in 8.) werd een jongeling volkomen hersteld, 801. (op welke) de Lyders aan den Roodenl. stierven te ENKH. 836. (op welke) de Sprouw inviel, 837. (op welke) en hoe danig de herstelling in de *Febr. catarrhales* te HARL. werd aangebragt, 923. (welke) in de Keelziekte aldaar doodelyk, 932, 933. (op welken) de Scheiding in eene Vrouw aan een *Synochus putris* inviel; 938. (op welke) verligting en *crisis* kwam in de *Synoch. putr.* in Nov. 939. (op welke) de Persl. met Koorts beëlyst werd, 959. (op welke) de Lyders over Dofheid in de oogen en benaauwdheid omtrent de *præcordia* begonnen te klagen, 961. wie nog verscheidene en onder welke verschynfels leefden, 962. (hoe veel) de langzaam *Sphaceleerende* Lyders in deeze omstandigheden voor den dood bleeven liggen, 962. (op welke) den dood voorviel van de

meesten, welke door *Gangræna* stierven, 963. (op welke) kleine Kinderen en volwassenen stierven, 963.

Dagelyksche Koortsen te HAARL. 656. (enkelde) in *Febr.* 675. in *Máart* te HARL. 926. waren meest Galkoortsen in *Dec.* 941.

DAM (de Hr. Dr. VAN) over de *Brielsche* Koortsen geraadpleegd, 283*.

Damp, (schadelyke) Zeevlam genaamd, 633.

Dampbad, verbeterde den Hoest merkelyk in de Longontsteekingen in *Feb.* te HAARL. 673.

Dampen (stinkende) die de Lucht besmetten te STEENB. 185. (opstygende) uit de grachten te CAMP. 384. uit de Branderyen voordeeligt te WEESP, 793. (stinkende) van de gedroogde Schol en anderen Visch te ENKH. 817. van Turfkoolen zeer nadeelig; 847. (veele bedorvene) in den Nazomer te FRANEK. 856. (zwaare) met een sterken drift, omtrent den middag, enz. te APPING 889. (rottige) van stilstaande wateren en moerige gronden; mede onder de oorzaaken der Ziekten te stellen, 896. (kwaade) hoe te HARL. schielyk weg kunnen, 971. door de Zuide Winden aangedreeven, van welke uitwerking; 974.

Dampkring, deszelfs gesteldheid in Nov. te PHIL. 87. koude en vochtige in *Dec.* 92. waar door besmet
C wordt;

wordt, 108. gedachten, hoe
besmet wordt te MIDEELB.
140. waar door eene on-
gezonde gesteldheid aan-
neemen moet, 177. hoe-
danig te STEENB. 185. door-
gaans aangenaamer te 's
BOSCH dan elders, 277.
(vochtige warme en tot
bederf hellende) in den
laatsten Zomer wat te
HAARL. uitwerkte, 706.
(vochtige) of die ook aan-
leiding geeft tot veele
Rheumatike Koortsen te
NAARD. 798. deszelfs ver-
anderingen geeven de
meeste indrukfels op onze
gestellen, 873. met zoute
deelen bezwangerd te
HARL. 971. (warmer en stil-
staande) hoedanig mede
gewerkt hebben, 975.
Daring in ST. VLAAND. 56.
eertyds in SCHOUWEN ge-
graaven en gebaggerd,
146.
Darmen door zwaare pyn
aangegrepen in de erger
soort van Persl. te HARL.
955. (Roozige ontsteeking
van de rokken der) 1003.
December (welke Ziekten in)
te SL. in VL. hebben plaats
gehad, 19. (welke) te
PHIL. 92, 99. te MIDDELB.
137. te BRED. 259. te GEER-
TR. 261. te STEENW. 461.
te UTR. 426. te ROTTERD.
569, 570. (in) was de Gal-
ziekte zeer afgenoomen,
te HAARL. 724. (Dooden
en Ziekten in) aldaar, 754
— 756. (Koortsen in) te
AMST. 775. te ENKH. 834.
(Dooden te GRON. in)

876. (welke Ziekten te
HARL. in) 941.
Decocta emollientia waar in ge-
bruikt te PHIL. 67, 68.
Corticis met *Nitrum*, 72.
Emolliens, 76, 82. zag buik-
zuiverend, 91. *Aperientia*
van groote nuttigheid in
de Ziekten te MIDDELB.
134. *Corticis* met *Herb. Men-
thæ*, 246. *Hordei cum Ni-
tro & Melle Narbon.* 263.
Simaroubæ met *Saleb*, 306.
uit *Tomarinden*, enz. 326.
Aperientia & Laxantia waar
hét meeste voordeel doen,
494. met *Rob Sambuci* enz.
495. uit *Rad. Graminis &
Cichorei*, enz. in de Der-
dend. Koorts in Febr. te
HAARL. 675. *Aperitiva*, enz.
waar toe te WEESP. 789.
demulcentia in den Roo-
denl. te ENKH. 844. *Cort.*
Peruv. & Rad. Serpentar. niet
genoegzaam ter afweerin-
ge van de *Gangræna* te
HARL. 990. *Aperientia* wat
te wege bragten, 999. van
Salsaparilla in de Febr. hec-
tica, 1001. welke in de
Strangurie, 1003. *Lignorum*
in de pynelyke zwelling-
gen, 1005. *Pectoralia* in
de *Epidemische catarrhale*
Koorts, 1013.
Decoctum Chamæmeli, 288.
Deelen (uiterlyke) worden
koud in den Persloop te
DREMPT, 353. des lich-
aams (olieachtige zoute)
hoe scherper gemaakt en
tot rotting aangezet, 969.
Deensche hoofd te ENKH.
aangehoogd, wat daar op
aan te merken zy, 848.
DEC-

feerden in *Mei* met zachter
weêr, 893. zyn gevolgen
van kwalyk geneezene
Galkoortſen, 895. in *Febr.*
te HARL. 925. verdweenen
meerendeels in *Maart*, 926.
werden weinig gezien in
April, *ib.* enkele gezien in
Mei, 927. algemeen by
een groot getal, welke te
vooren gezond waren,
940. (inzonderheid, en
dubbelde) waren de Tus-
ſchenpoozende Koortſen
meest in *Dec* 941. had de
overhand boven alle Ziek-
ten, *ib.* onder de *inter-*
mitteerende in den Pers-
loop, 959.
Decoſtum expreſſum Sem. Lini
te HARL. gebruikt, 988.
Deuren en Vengſters ver-
keerdelyk van het Volk te-
gen de gegeevne orders
in den BRIEL geſlooten ge-
houden, 293*.
DEVENTER, 376.
Diabetes niet te ENKH. 829.
Diagridium ter verſterking
van de Purgeermiddelen
by dezelve gevoegd te Z.
ZEE, 168*.
Diaphoreſin promoventia, waar,
175.
Diaphoretica (zachte) waar,
892. te vroegtydig in de
Peſt gegeven, van welke
uitwerking, 1012. waren
van den meeſten dienſt te
HARL. en waar veiligſt te
gebruiken, 1015.
Diaphoreticum, welk te LEEUW.
1010.
Diarrhœa bilioſa te SL. in VL.
19. in het N. O. gedeelte
van St. VL. van den zelf-
den aart als de Koortſen

aldaar, 43. hoe behandeld
werden, 44. gingen onder
eene geſchikte behande-
ling niet over in *Dyſenteria*,
46. te AXEL, 60. in het
Ambacht van TERNEUZEN,
58. (galachtige en enkel-
de) doch waren niet
kwaadaartig te SAS VAN
GENT, 63. (enkelde) doch
niet *Epidemiſch* te VLISS.
126. *cruentæ*, doch niet ge-
vaarlyk te MIDDELB. 134.
laſtea en *Epidemiſch* aldaar
in 1771 en 1772, *ib.* niet te
VERE, 143. (geene) te
WESTKAPP. 145. hier en
daar, doch alle goedaartig
te THOL. 158. te BERG. O. Z.
by ſommigen voorafgaan-
de, by anderen *critiſch*,
174. van zelve ontſtaan in
den BRIEL, bleeven de
Koortſen dikwyls geheel
weg, 280*. in zeer weini-
gen te ROOZEND. en niet
Epidemiſch, 211. ook niet
Epidemiſch in den O. BOSCH.
214. (die aan de) onderhe-
vig waren, werden be-
vryd van de Ziekte, of ge-
voelden merkelyke verlig-
ting, 217. door *Laxantia*
dagelyks verwekt in de
Kinderpokjes te WILMST.
242. in *quibusdam cruentæ*,
ib. wie aan dezelve onder-
hevig in de LANGSTR. 262.
waar mede tegengegaan
in de Kinderpokjes, 265.
hebbente 's BOSCH wel et-
telyke menſchen aange-
taſt, doch maar 2 in het
grafgeſleept, 293 niet zoo
veelvuldig als op andere
plaatsen te ZWOL, 448.
geene te BUUREN, 470. te
CU-

CULEMB. niet vernooten, 472. *mucosa catarrhalis* in 1777, te UTR. 511. *colliq.* in de *variola* in 1778, 513. in *July* 1779, 519. (sterke) in *Sept.* en *Oct.* 525. verzeld van zwaare snydingen, enz. waarom *dysenteriodes* genaamd werd, *ib.* *biliosa* & *serosa*, en daar onder 3 *cruentæ* te ROTTERD. 566. hadden niets byzonders, maar scheenen uit dezelfde oorzaaken als de Koortsen herkomstig, 569. (geene) besmettelyk te SCHIED. 574. geene te VLAARD. als eenige weinige uitgezonderd, 578. (enkelde) te DELFT, 616. zeer veele in 's HAGE, 613. en aldaar de *Morb. stationarius*, 614. (verscheidene) *biliosa* te LEID. in *Nov.* 623. *mucosa* in *Dec.* 627. in de BEVERW. 757. (geene) te PURM. te WESTZAAND. 768. in den Herfst wel eens eene enkele te WEESP, 791. (sterke) met Koortsen by veelen gepaard te EDAM, 806. onder de Ziekten te MONNIK. door een *miasma* niet gepropageerd, maar de Koortsen verminderende, en waar mede behandeld werden, 809. *Dysenteriodes* te ENKH. hoe geneezen, 834. geene teekens te SCHAG. van door besmetting te zyn veroorzaakt, en niet *Epidemisch*, 852. zeer enkele te GRON. 883. wat daar voor gedaan te OLDENZ. 902 goedaartige hier en daar in *Aug.* te

HARL. 936. *colliquativa* wie kreegen, 957. *cruentæ* nu en dan gezien met eenige *termina* verzeld, doch niemand daar aan omgekomen, en hoe geneezen, 967. *biliosa*, zonder pyn of perssing in een man, 999. Zie Buikloop, Doorloop en Loop.

Diët niet mogelyk voor de Soldaten te bestuuren te HELLEV. wegens gebrek van den noodigen voorraad, 243*. 255*. (geschikte) nuttig, 668, 682. (fout, een of andere in het) begaan, 700, 701. wanneer zeer naauw in acht moest genoomen worden, 702. de tweede *Indicatie* te HAARL. 714. hoe in acht te neemen ter voorkominge der wederinstortingen, 721. (zacht) in wien nuttig te HARL. 954. (strenge) van zacht en ligt voeden de spyzen, enz. 1001. van Grutten door wie beproefd, 1003. (voorige zachte slymige) in de Loslyvigheid, 1004. in de overblyvende bloedsontlastingen, *ib.*

DIEMERBROEK aangehaald, 1012.

Dieren in SCHOUWEN, 150*. welke te BERG. o. z. 170.

Dierlyk voedsel (alle) schadelijk, waar 328. (onthouding van) in de Derdend. Koorts, 415. (afkeer van alle) in de Ziekten te HAARL. 684.

Dierlyken aart van het Vergif van den Persl. te HARL. door verscheidene beden-

C 3

kin

kingen waarschynelyk ge-
maakt, 975.
DIE QUENS (Wylen de Hr.
Burgerm.) verzoekt den
Heer VAN DER HAER om
de Ziekte en Sterf. in 's HA-
GE te agtervolgen, 617.
Dies critici onzeker te HAARL.
700. Zie Dagen en Schei-
ding.
Dieze, Rivier, 270.
Digestiones depravatæ te WEESP,
788.
Dikke beenen, met Buikwa-
ter te CAMP. 415. met dikte
in den Buik te SCHAG. 850.
wie daar mede te HARL.
aangetast werden, 964.
Dikoor, wat? 173.
Diluentia, 175, 409, 809,
rykelyk in de Febr. angino-
sa te HARL. gebruikt, 934.
Dintel, Rivier, 206, 209.
Distrikt het eene boven het
andere niet aangedaan te
ROTTERD. 566.
Diuretica leniora te UTR. 524.
Dood, waar door in de Keel-
ziekten te UTR. veroor-
zaakt, 522. in een a twee
etmaalen, 525. in hoe veel
dagen te ELB. 552. op den
7den dag te BERK. in het
Roodv. en die ontvelden,
584. van welke toevallen
een einde maakte, 593.
(waar door een aannade-
renden) wordt te kennen
gegeeven te HAARL. 698.
(wie voor) gehouden te
HAARL. 699. hoe aange-
bragt werd te HARL. 966.
Zie Dagen.
Dooden (minste) en Ziekten
van Febr. tot July te SL. in
VL. 19. meest in Jan. Sept.
Oktob. Nov. en Dec. 32.

(rede van het meerder ge-
tal) in 1779, te VLISS. 254.
te DELFT door malkander
7 in een week gerekend,
608. aan welke Ziekten en
in iedere maand, en in het
geheele Jaar overleeden
te HAARL. 729—754, 756*.
(hoe veel) weekelyks en
dagelykste GRON. 876. Zie
Gestorvenen, Getal, Lysten,
Sterven, enz.
DOESBURG, Gelegenheid,
Groote, Ziekten, Gestor-
venen, 334. Hooge Lig-
ging, 335. voor een der
gezondste Steden geoor-
deeld, *ib.*
Dofheid, waar, 520. (zicht-
baare) in de oogen te
HARL. 961.
Dolle Honden, meer voor-
beelden daar van te HARL.
op sommige tyden, dan in
eenige andere Plaats der
Provincie, 982.
Dolor arthriticus in Jan. in de
Rheumatismi te HAARL. 673.
Dolores capitis enormes te MON-
NIK. 809.
—— colici, te MIDDELB. in
Nov. colici flatulenti in de
WILMST. in de 3 eerste
maanden, 245. waar mede
best te boven gekomen te
HAARL. 717.
—— in Maart, April en
Mei te GRON. 875.
—— laterum te SL. in VL.
20.
—— nephritici & calcu-
losi, 244.
—— pectoris rheumatici,
te UTR. 525.
—— rheumatici te SLUIS.
18.
Dommel, Rivier, 272, 297.
Don-

Donderbuien (de weinige) liepen HARL. mis, 969.

Doofheid en ongevoeligheid in de toppen der vingeren te UTR. 523. waar op gevolgd te BERK. 587. (ligte) goed, doch toeneemende kwaad te HAARL. 692. voorbeeld hier van als te BERK. *ib.* (Tweederlei) hoe geneezen, 720.

Doof worden, een goed teeken in de Lyders te Z. ZEE, 172*. (een) gebleeven te HAARL. 720. (geen voorbeeld van) onder de *Febr. anginosa* te HARL. 934.

Dooi weer, van wat uitwerking op de Ziekten te BERK. 581.

Doorgaande Ziekten te ZALTB. 317.

Doorloop (gallige) omtrent den 4den dag te HELLEV. 246*. wanneer heilzaam te BERK. 594. hoe te HAARL. behandeld werd, 716.

DOORNSPYK, (gesteldheid der Boeren te) 556. Loop aldaar, 555, 557.

Doorspoeling (weinig) van zuiver water te HAARL. doch ruimer in den Winter, in het voor en najaar, 727.

Doortogt (gestadige) van Vreemdelingen, wat veroorzaaken kan te 's Bosch, 282*.

DOORUM (de Heer H. van) Kort Ber. van de Ziekten te MONNIK. 808.

DORDRECHT, (Ziekten en Dooden te) 266, 267.

Dorst, waar mede gelescht in de Ziekten in STAATS VL. 37. (sterke) te PHIL.

71. groot in den O. Bosch, 214. waar door vermeerderd te SOMMELSD. 233. (algemeene klagte van) te HELLEV. 246*. (sommigen waren dorstig, anderen hadden in 't geheel geen) te DREMPT, 353. (ondraagelyke) te CAMP. 379. (onleschbaare) wat te kennen gaf, 390. (buitengewoone) waar mede gelescht, 418, by eenige ondraagelyk te BERK. 590. by de meesten lydelyk, by sommigen byna niet in het 2de soort van Roodv. te HAARL. 667. ongelyk in de 3de soort, 686. wanneer begon te vermeerderen, 691. waar mede op eene aangename wyze gelescht werd, 714. (hevigste) waar mede eenvoudig gelescht te WESTZAAND. 770. sterk te HUIZEN, 802. onleschbaare, in wien te ENKH. 835. (wanneer) hadden, 838. van den beginne te SCHAG. 851. niet algemeen of onmaatig te HARL. 958.

Dosis Opii, dagelyks vermeerderd en hoe te HARL. 1008.

Dosis (maatige) van *Opium* wat niet deed, 993.

Draaiingen in het hoofd met pyn, in den O. Bosch, 214.

Drank (verfrissende) in den Roodenl. 37. (verfrissende) in de *Dysenterie*, 47. waar uit bestond in de 2de soort van *Dysent.* te MAASTR. 326. waar zuure vereischt worden. 327. (welke) nadeelig te DREMPT, 370. (verfrisschende) welke

ke te ENDSCHEDI, 912.
Dranken in den mond ge-
gooten konden niet wor-
den neêrgeſlikt van de vaſt
ſlaapenden in den BRIEL,
269*, 270*.

———— (ſterke) misbruik
daar van in het N. O. ge-
deelte van St. VL. 34. ge-
ring te NEUZEN, 53. ſom-
tyds te STEENB. 194. on-
gelooflyk te 's BOSCH, 280.
wat nadeelen hier uit ont-
ſtaan, 281. wat veroorzaa-
ken, 386, 656, 660. veel
misbruik hier van te HAARL.
655. wat zich te WEESP
daar mede op den hals
haalen, 790. neemt onder
het gemeen ſterk de over-
hand te ENKH. 819.

———— in de *Angina ſeroſa* te
HAARL. 675. — verdunnen-
de in de *Pleuris* in *July* 680.
in eene ruime maate te
HAARL. gegeeven, 984.

———— (verſlappende)
groot gebruik daar van te
HAARL. 650, 655. wat ver-
oorzaaken, 662, 663.

———— (warme Koffy en
Thee) klagten over des-
zelf misbruik te SAs VAN
GENT, 64. hebben iets aan-
lokkelyks, enz. 157* te
STEENB. 192. doch min ge-
meen dan in OVERFLAC-
QUÉ, 194. den Soldaten
wegens de duurte van het
Bier toegestaan te HEL-
LEV. 244* groot te 's BOSCH,
280.

Drankje van RIVERIUS waar
nuttig, 400.

———— tegen de Stuiptrek-
kingen, 426.

Drasticum waar noodig, 84.
Drekſtoffen van eenen be-
dorven aart te HAARL. 690.
(onnatuurlyke bedorvene
galachtige) wat te kennen
gaven, 707. meerder con-
ſiſtentie bekomende be-
gon de Lyder te beteren,
710. hoedanig in den be-
ginne te HARL. 953.

DREMPT, Gelegenheid, 337.
Ziekten, 338. Perſl. hoe
in de eerſte dagen aldaar,
352. hoe voortging, *ib.*
wanneer de zieken ſtier-
ven, 354. hoe behandeld
waren, *ib.* hoe liep, 371.

DRENTHE (Ziekten in) 461.

Drieblad met witte Kaneel
waar tegen gebruikt, 679.

Drinken (het ſchielyk) den
Soldaten verbodente HEL-
LEV. als het lichaam warm
was, 244*. (geſladig) zeer
noodig om de keel voch-
tig te houden te HAARL.
667. bezwaarlyk in het
3de ſoort van Roodv. 669.
van een gezet romertje
te FRANEK. niet in ge-
bruik, 858. van bedorven
water uit poelen en grach-
ten in de OMMELANDEN,
897. uit flooten en dob-
bens wat veroorzaake, 901.
(veel geraaden te) te
HAARL. 997. van emolliee-
rende en zacht waterdry-
vende *Decocta* in de *Stran-*
gurie, 1003.

Drinkwater met Zee-zout
bezwangerd te CAMP. 385.

Droogte aanhoudende en op-
merkenswaardige te Som-
MELSD., die van andere
plaatsen nog overtreffen-
de, 225. waar door ver-
meer-

meerderd, 233. (excessi-
ve) voorschikkende tot
den Roodenk. te MAASTR.
328. (aanhoudende, enz.
al vroeg in 't voorjaar wat
voorspelde in een laag en
waterig Land, 773. word
mede vereischt tot voort-
brenging der Ziekten, 896.
(grootte met stinkende
dampen onder de byzon-
dere Ziekte te HARL. 972.
Droogte in den mond in de
Dysenteria mucosa te ENKH.
839. Droogmaakeryen (Ziekten
in de nieuwe), 580, 587,
588. Druiven bovenstale vorder-
lyk, te APPING. 898. —
Drukking op de borst met
hooggaande benaauwdheid
te CAMP. 379. DUIN (VAN) wederlegd, 645.
Duinen keeren met het Haar-
lemmerhout den W. en Z.
Wind van HAARL. af, 632.
Duin-water tot welk gebruik
en hoedanig te HAARL.
635. Duizeligheid wat te kennen
gaf te HAARL. 707. waar
mede verzeld ging te
PURM. 765. Duizeling te BERK. 591.
Duizelingen en draaiingen
in het hoofd in den BRIEL
in Sept. 261*. Dwaaling (welke gewisfelyk
eene grootte) in de Ge-
neeskunde, 714. not. *Dysenteria* te SL. in VL. niet
vernoomen, 28. *epidemica*
in BRABAND tot voor de
poorten van ANTWERPEN,
43. Raad van de *Leuven-*
sche Doctoren tegen de-

zelve, *ib.* van dezelfde na-
tuur als de Koortfen in
het N O. gedeelte van St.
VL. 43, 44, 49. derzelver
geneezing, 44, 46, 47. te
NEUZEN in 1778, 58. te
ZAAMSLAG, 60. niet te SAS
VAN GENT, 63. maar eene
in 14 Jaaren te MIDDELB.
waargenoomen, 134. (gee-
ne) in 1779, 137. *maligna*
in FRIESL. gedachten over
dezelve, *ib.* veel minder
te VERE als *Diarrhæa*, 143.
(geene) te WESTKAPP. 145.
noch te THOLEN, 158.
LILLO, of LIEFKENSHOEK,
159. Toevallige te ST.
MAARTENSD, doch geene
besmettende of doodely-
ke, 161. (enkele) te BERG.
of z. maar niet gegras-
feerd, 174. (maar twee
voorbeelden van) te
STEENB. 200. niet te PRIN-
CEL. 208. niet geweest te
ROOZEND. 211. (maar ee-
ne) in den O. BOSCH, 218.
(maar drie) te HEILEV.
239. (geene) in de WILM-
STAD, 247. te ZEVENB. in
veertig, 249. en besmet-
telyk, 251. in twee *Mili-*
tairen. van buiten aange-
bragt te BRED. 259. twyf-
felachtig in de LANGSTR.
263. 3 of 4. daar door aan-
gedaan te 's BOSCH, 294.
te DRIEL, 318. te MAASTR.
drieledig: de 1ste zonder
gevaar, geneeslyk, 324. de
2de slimmer, niet zonder
gevaar, maar wel behan-
deld, kwamen te recht,
325. de 3de gevaarlykst,
326; echter geneezen,
327. naauwlyks vernoo-
men

men te NYMEG. 331. (te
DOESB. twee) uit DREMPT
ingebragt, 335. *inflamma-*
toria te DREMPT, 358. &
catarrhalis, en van welk nut
deeze onderscheiding, 359.
(geene) te BUUREN, 470.
noch te CULEMB. vernoo-
men, 472. noch te VIAN.
476. niet te STEENW. 462.
maar wel te LIPPENHUIZE
in FRIESL. *ib. biliosa-con-*
tagiosa te MAASBERGEN,
WOUDENBERG, ODYK en
HOUTEN, 526. (geene) te
OUDEWAT. 539. te ROT-
TERD. gezien, 569. (gee-
ne) te SCHIED. 574. (gee-
ne) te VLAARD. 578. (gee-
ne) te DEFT, 606. op een
Pleuris-pyn gevolgd in
's HAGE, 614. nog in drie
anderen in *Sept. ib.* (geene)
in de BEVERW. 757. (gee-
ne) te PURMER. enz. 763.
cruentæ putridissimæ eenige
weinige, doch niet be-
smettelyk te WESTZAAND.
768. (twee) te MONNIK.
809. *biliosa* & *mucosa* te
ENKH. 837. geene teekens
van door besmetting, of
epidemisch veroorzaakt te
zyn te SCHAG. 852. zeld-
zaam te FRANEKER voor
1779. en ook op verre na
niet zoo kwaadaartig als
te HARL. 859. (geene) te
GRON. 883. in welke Plaat-
sen van TWENTH zich heb-
be geopenbaard, 907. te
HARL. in *July*, 944. *cruentæ*
in een huisgezin, 945.
wanneer toenam, 947.
geene Ziekte aan HARL.
eigen, by menschen ge-
heugen niet *epidemisch* ge-

zien, en niet dan enkele
maalen *sporadicè* waarge-
noomen, enz. 967. (waare
oorzaak der) welke, 999.
welk verband heeft met
de Ziekten van den Nazo-
mer, 1006. *epidemica* waar
op gevolgd, 1003. *Febris*
erysipelatoza conversa ad in-
testina, 1016.

E.

Ecoprotica waar en wan-
neer heilzaam, 170*.

antiseptica, waar
toegediend, 568.

Eau de GOULARD, in Gorgel-
dranken te HARL. 670.

— LUCE om te ruiken
aangepreezen te ENKH.
845.

EPAM, Ziekten, 806. Ge-
boorenen en Gestorvenen,
807.

Eeten (afkeer van allerlei) te
BERK. 586. welk ter voor-
behoeding te ENKH. aan-
gепreezen, 845.

Eem, Rivier, 528.

Eetlust (onwederstaanbaare)
by de *recidiven* te SAS VAN
GENT, 63. niet ongemeen
te PHIL. 93. (geene) te
DREMPT, 367. (verloore)
wat te kennen gaf te
CAMP. 390. (verloore) te
UTR. 520. verminderd te
ROTTERD. 566. (gebrek
aan) 569. by allen verloo-
ren te BERK. 589. in 't ge-
heel niet of maar gering
te PURMER. 764. (goede)
in sommige te ENKH. by
den kwaadaartigen Persl.
836. in eenigen niet, in
anderen wel, 838. by de
meesten

meesten goed in de *Dysenteria mucosa*, 839. hield aanstonds op te SCHAG. 851. (gebrek aan) te GRON. 881. matig in veelen te HARL. 953. wanneer verlooren, *ib.* niet benadeeld door het *Opium*, maareer vermeerderd, 993.

ELBURG, Ligging, 545. bestaan der Inwoonderen, Overstromingen, *ib.* hoe de Roodeloop aldaar ontstaan zy, 546. Ziekten, 548.

Electuarium van den Heer BOUCHER tegen de Koorts, 287*. tegen de Roodenl. te ENKH. 832.

Elixir in de beginnende verstoppingen der Ingewanden, waar uit bestond, 83. aanhoudend gebruik noodig, 93. van MYNSICHT te CAMP. aangepreezen, 422. Bittere, *ib.*

ELSACKER aangehaald, 700.

ELTZMAN (de Heer J. A.) geeft een Bericht van de Ziekten te SAS VAN GENT, 62.

Emetica konden geen Galkoorts voorkomen te PHIL. 71. in den beginne der aanhoudende Galkoortsen van veel dienst te HELLEV. 239. waar noodig, 495. by herhaaling gegeven, van veel nut in den Kinkhoest te UTR. waar veel vrucht doen, 522. derzelver nut in tyds gegeven zeeraanmerkelyk te NAARD. 798. van veel vrucht te HUIZ. 802. in den Kinkhoest te ENKH. 830. in de Galkolyken te APPING. 890. *ex Ipecacuanha* te OLDENZ.

weinig gebruikt, 901. ter ontlasting van de *Saburra biliosa* aldaar, 902.

Emollientia lenientia met *Andryna* in een Zenuwkoorts, 610.

Emulsiën (verkoelende) waar noodig, 801. zelden gebruikt te OLDENZ. 901. verzachtende in de *Diarrrhoea cruenta* te HARL. nuttig, 967. verzachtende en verkoelende tusschen beiden gegeven, 984. uit Amandelen en *Sem. pap.* enz. 987. (wat behalven verzachtende) gegeven, 997.

Emplastrum uit *Theriaca* in de *Febr. Dysenterica* gegeven te HARL. 1001.

Endemische Ziekten (welke) te Z. ZEE. 171*.

ENGELMAN (de Hr. J.) geeft Weerk. Waarn. van SPAREND. enz. 725.

Engelsche Ziekte, waar, 582.

ENKHUIZEN, Ligging, 815. Gesteldheid van binnen, *ib.* Getal der Inwoonderen, 817, 847. Geriefelykheden, 818. Voedsel, 819. Kleeding, 821. Misbruiken, *ib.* Luchtgesteldheid, 822. Ziekten, 824. derzelver geneezing, 841. welke Voorbehoedmiddelen gebruikt, 845.

Engelsch-zout waar het beste Koortsmiddel, 284*.

Eparmata te HALSTEREN in *Febr.* algemeen, 173.

EPEN (de Heer A. VAN) Bericht van de Gelegenheid, Groote, Ziekte, Geboorenen en Gestorvenen te DOESB. 334.

Eph-

Ephemera te HELLEV. 248*.
protractæ te GRON. 875.

———— *Britannica*, hoe behandeld, 1012.

Epidemia putrida op de O. I. Schepen in ZEELAND, 133.

Variolosa te WILMST. 244.

Epidemie in BRABAND, 42. zeer besmettelyk tot aan de oevers van de SCHELDE, 43.

Epidemike Koortsen dit Jaar min doodelyk dan op andere Jaaren te SOMM. 236.

Ziekten van SCHOUWEN, welke de gewoone, en welke de min zeldzaame zyn, 171*. zeldzaam te

's BOSCH, 281*. byna niet in DOESB. geweest, 335.

(geene) te SCHIED. 574.

(geene) in het Aalmoesfieniershuis te HAARL. 639. —

Galziekte in 1768. in het Weesh. aldaar, 640. —

maaken eene aanmerkelyke vermeerdering in het getal der jaarlyks stervenden,

646. verminderen grootelyks het getal der Inwoonderen, *ib.* (twee onderscheidene) aldaar waargenoomen, 681. drieledig,

682. — was de Ziekte te HAARL. 702. werd op het laatste moeiliker geneezen, dan op het eerste,

703. (welke) sedert 1774. te ENKH. geregeerd hebben, 829.

Epidemische catarrhale Ziekte, hoe door den Hoog Gel.

Heere J. DE GORTER behandeld, 1012. waar mede niet, en waar mede al geneezen werd, 1013.

———— Galkoorts in het

O. gedeelte der OMMEL. 894.

Epidemisch, waarom de Ziekten te ROOZEND. min dan voorheen *Epidemisch* zyn, 212.

Epidemische Koorts te CAMP. 388.

———— Luchtsgesteldheid aldaar, 382.

———— Ziekten twee aanmerkelyke te HAARL. 664.

wanneer begonnen, en wanneer eindigden, 723.

———— geene buiten de

Pokken te WEESP in 3 jaaren waargenoomen, 791.

in Sept. Octob. en Novemb. te MONNIK. 809. te GRON.

gelyk aan die van 1672, 1673, 1728 en 1729, 877.

(in iedere) wordt het grootste getal Zieken op

den afstand van 2 of 3 uren gaans onder de Dyken gevonden in de OMMEL.

896.

Epispastica in de *Catalepsis* te HELLEV. 271*. waar vruchteloos, 568.

Erfelyke Ziekten (welke) te Z. ZEE, 160*.

Eruptie zelden in het aangezicht te UTR. 521.

Erwten en Boonen gemeen voedsel waar, 194, 220.

Erysipelas bullatum & Phlegmonodes in Jan. te BRED. 255.

———— *Faciëi* in April te HARL. 927.

———— *bullosum* in Nov. en Dec. te UTR. 526. insgelyks te LEID 623.

———— eene gemakkelijke in 't aangezicht, handen en armen goed, 929.

Erysi-

Erysipelas in de darmen, 966.
 — *Phlegmonodes*, waare oorzaak der *Dysenterie*, 999.
 — veel te UTR. in Maart, 517.
 — *urticata* te WILMST. 244. te VIANEN, 475.
 — *urticatum* te UTR. in Mei, 518.
 — *zona* meer dan ge- woon in Jan. te HARL. 924.
Erysipelateuse (kwaadaartige) scherpte oorzaak der Keel- ziekte te HARL. in July, hoe den dood aanbragt en waar toe helde, 932. — scherpte heeft iets vergif- tigs, 1015.
Esfera in Octob. te BRED. 258.
 ETMULLER aangehaald, 250.
 Etterborst, waar, 294.
 Etter met slym en stoffen ge- mengd te HARL. 957.
 — vervulde doorgaans de Longen en de groote Hals- vaten met de *Nervi vagi*, enz. te FRANEK. 862.
Evacuans verzuimd wat ver oorzaakt te HELLEV. 239.
Evacuantia antiphlogistica in de Koortsen te MONNIK. 809.
 — gepaste noodige te HAARL. 682.
 — in de *Catarrhale* Borstziekten te APPING. 891.
 — (noodige) werden gevorderd te HELLEV. 262*.
 Evenredigheid van Zoonen en Dochters te APPING. 888.
Exacerbationes der Koorts on- geregeld te ROTT. 566.
Excesfen (bestendige) in den Levensregel, welke na-

deelen aanbrengen, 77.
 92, 93, 99.
Excoriatien waar uit ontstaan te HARL. 931. in eene *An- gina* met uitslag, 938.
Excrementen ontgingen zon- der gevoel in de *Soporosi* te HELLEV. 270*. toonden ge- duurende het gansche be- loop van den Persl. geen zweemfel van gallige scherpte in een man te HARL. 999. (enorme quan- titeit van groene gallige) geduurende verscheidene dagen zonder pyn en pers- fing ontlast, *ib.* waren en bleeven steeds gezond, wat te kennen gaf, 1003.
Expectoratie (door) van wel- gekookte fluimen werden de Ziekten te HELLEV. op- gelost, 247*.
Extract Misfve van den Hee- re J. VAN DER BEEKE, 294*.
Extracta amara waar gebruikt. 881.
 — *Saponacea* waar ge- bruikt, 1001.
Extracten (bittere) waar ge- bruikt, 83.
 — (oplosfende) waar gebruikt, *ib.*
Extractum Cardui benedicti, waar gebruikt, 83, 771.
 — *Centaur. min.* waar gebruikt, 83.
 — *Chamæmeli Romani*, waar gebruikt, 83, 677.
 — *Cichorei* waar ge- bruikt, 83, 675, 677, 710.
 — *Cort. Peruviani* waar gebruikt, 83. by laxeer- middelen gevoegd, 412.
 voor

- voor de fletsheid, 771.
kwam zeer te pas in de
gevolgen van zwakheid en
verslapping der darmen te
HARL. 990. in de Losly-
vigheid, 1004. in de bloeds-
ontlastingen, *ib.*
Extractum Fumariæ, waarge-
bruikt, 83.
— *Gentianæ*, waar ge-
bruikt, 771.
— *Graminis*, waar ge-
bruikt, 83, 675.
— *Taraxaci*, waar ge-
bruikt, 710. met *Rheum* tot
Pillen gemaakt, 827.
— *Trifolii fibrini*, 677.
771.

F.

- Facies Hippocratia*, 698.
Facultates coëtrices ver-
zwakt; wat veroorzaakt,
884.
FAUVARQ (de Heer Dr.) over
de Brielsche Koortfen ge-
raadpleegd, 283*.
*Febres anomalæ & prothei for-
mes*, te GRON. 882.
— *ardentes* (doch zeld-
zaam) *biliosa*, hoe voor-
heen te MIDDELB. 130. in
Juny te UTR. 518.
— (enkele) in Jan. te
HARL. 924. (eene) in Aug.
936.
— *autumnales* te SLUIS, 19.
te VLISSINGEN, 126. in de
LANGSTR. 262. weinigen
zyn door dezelve aange-
taft te OUDEWATER, 538.
kwaadaartiger by het vuil-
nis-belt te HAARL. en wel-
ke Ziekten zich daar door-
gaans vertoonen, 644. hoe-

danig te WEESP, 791. zie
Najaarskoortfen.

— *biliosa* te SL. 19. in 't
N. O. gedeelte van ST. VL.
38. te NEUZ. 58. *Simplices
& ex genere putridarum* te
VLISSING. 126. — *ardentes
& inflammatoriae* te MIDDEL-
BURG, 136. en jaarlyks
voorheen *epidemice*, 130.
continuae remittentes zeer
zwaar te HELLEV. 200 dat
ze naar Rotkoortfen ge-
leeken, 239. — *putridae re-
mittentes* in de WILMST. in
Apr. Mei en Juny, doch
niet algemeen, 245. —
remittentes, *sed in quibus-
dam intermittentes tertianæ* in
Jul. Aug. en Sept. 247.
*tam remittentes quam inter-
mittentes* in Oct. Nov. en
Dec. *ib.* — *putridæ* na 1773.
niet meer te VIAN. 476. te
SCHOONH. 494, 495, 496.
— in Aug. te UTR. 519. —
en Octob. 525. minder dan
gewoonlykte SCHIED. 574.
— in een menigte te
DELFT, 606. volkomene,
die by sommigen in eene
Febr. biliosa-putrida uitliep
te HAARL. 683. — & *bilio-
so-putrid. autumnales epidem.*
701. — *putrid. 702.* waar
mede behandeld werden
te MONNIK. 809. — *contin.
remitt.* in den Zomer te
ENKH. 825. — *autumnales*
in die geenen, welke van
den Roodenl. bevryd blee-
ven, van eenen rottigen
aart, 840. — (waare) met
geduurig Galbraaken, enz.
te GRON. zeer weinig ge-
vonden; 880. zie *Gal-
koortfen*; enz.

Febres catarrhales malignæ te MIDDELB. in Febr. 136. — *lentæ* in Dec. 137. in Nov. en Dec. te UTR. 526. hielden nog aan in Dec. te HAARL. 724, in Dec. 1778. te HARL. waar door en wanneer opgelost werden, 923. minder in Jan. 1779, 924. zie *Catarrhale Koortfen en Ziekten*.

— *continuae remittentes*, in 't N. O. gedeelte van ST. VL. 35, 37, 49. met zichtbare teekenen van ontsteeking te HELLEV. 246*. in de WILMST. in Jan. Feb. en Maart, 244. te ZWOL. 445. — *biliosæ* te SCHOONH. moeilyk te geneezen. 495. — *remittentes* met alle teekenen van een *Synochus putr.* te UTR. 517, 518. — *remittentes & intermittentes* te ROTTERD. 566. — minder dan gewoonlyk te SCHIED. 574. te LEID. in Nov. en in menigte ten platten Lande, 621. te HAARL. 656.

— *putridæ biliosæ* te MONNIK. 809.

— *ex suppressa perspiratione*, welke, 825.

— *gastricæ*, te UTR. 516.

— *intermittentes* te SLUIS, 19. en ST. VL. 35. te MIDDELB. 10. eenemende in Jan. 136. te STEENB. 199. te ROOZEND. 211. hoe geneezen te 's BOSCH, 295. —

Tertianæ & Semitertianæ te STEENW. 459. — ook wel *ard. & putrid.* te CULEMB. 472. te SCHOONHOV. 494, 495. — *Tertianæ* enkele in Maart te UTR. 517. —

quotidianæ in April, *ib.* — *Tertianæ irregulares* in Sept. 526. — te ROTTERD. 566. — *Tertianæ* wel zoo veel te SCHIED. 575. van welken aart te VLAARD. 578. — *Rheumaticæ* te DELFT, 605. te LEID. 621. — *Tertian. ib.* — *Tertianæ* te MONNIK. 809. met doodelyke toevallen van den gevaarlyken Roodenl. te ENKH. 836.

— *nervosæ atactæ benignæ* te UTR. 516.

— *putridæ malignæ* te VLISS. 126. — weinlge te VERE, 143. waren de gevolgen in die geenen, welke verzuimd hadden, of onwilling geweest waren zich van de kwaade stoffen te laten ontdoen te HELLEV. 239. te WILMST. onder de *Militairen* in de *Cazernen*, 246. te GEERTR. niet vernooten, 261. — & *biliosæ* van July tot Oct. te O. WATER, 538. (in) *malignæ* gingen de Koortfen over te ROTTERD. 567. — *biliosæ* nu en dan te DELFT, 606. — hier en daar kwaadaartig te HARL. in Mei met *Petechiæ*, 927. waren veel verminderd in July, 928. zie *Rotkoortfen & Synochi*.

— *quartanæ mali moris* konden als eene Volksziekte worden aangemerkt te MIDDELB. 133. te THOL. 157. *malignæ* in de WILMST. in Oct. Nov. en Dec. 247. *duplices* in den Herfst van 1778 te UTR. 516. in Dec. met veele *symptomata catarrhalia*,

- tarrhalia*, 526. meer dan doorgaans te SCHIED. 575. te MONNIK. 808. *duplices*, of met eene *tertiana*, na eene en andere *recidiven*, 810. weinige in Jan. te HARL. 924. eene enkele in Octob. 938. in 't algemeen hardnekkig in Nov. 940 zie *Derdend. Koorts*.
- Febres quotidianæ* in 't Voorjaar van 1778. te UTR. 516. te MONNIK. 809. zie *Alledaagsche Koortsen*
- *rheumatico - catarrhales cum saburra subputrida*, diu *perseverantes* in Aug. te MIDDELB. 136. — veel onder de Vischers te GEERTR. 261. te SCHOONH. in Apr. 494. — *rheumaticæ intermittentes* & *remittentes* te DELFT, 605. welke zoodanige scheenen te NAARD. 797. zie *Zinkingskoortsen*, enz.
- *Scarlatinæ* in 1774. te 's Bosch, 281*. welke gevolgen hebbengehad, 282*. te ZALTB. 317. te SCHOONH. in Aug. 495. — *benignæ* in Nov. en Dec. te UTR. 526. geene te SCHIED. 574. in veelen gepaard met een kwaade keel te DELFT. 606. — *epidemica in multis maligna* te HAARL. 664. — en *purpurata* met hevige inflammatie in de keel te WESTZAAND. 772. — *anginosa sporadice* in 1777 en 1778. in jonge kinderen te WEESP, en hoe geneezen, 791. — te HOORN, 812. — in plaats van de Kinderziekte in anderen invallende te ENKH. 830.
- te FRANEK. in Kinderen en niet goedaartig, maar telkens doodelyk in dezelfde, 862. eene te AP-
PING. 891. overeenkomst met de Keelziekte te HARL. 933. zie *Roodvonk*, *Scarlaken Koorts*.
- *Stomachicæ pituitosæ*, welke meest waren te VLAARD. en hoe geneezen werden, 578.
- *Tertianæ*, zie *Tertianæ*, *Anderendaagsche* en *Tus-schenpoozende Koortsen*.
- *Vernales* te SL. 19. te MIDDELB. *benignæ naturæ biliosæ* in Mei 136. *Sporadice* in Febr. van goeden aart te HELLEV. 238. te OUD. WAT. 538. welke te WEESP. 791. zie *Voorjaarskoortsen*, enz.
- *Urticatæ* te VIAN. 475. te UTR. 504. niet *epidemisch* in Mei 518.
- Febris Anginosæ*, welke Ziekten meest met dezelve overeenkwamen te HARL. 930. — *biliosa & putrida autumnalis epidemica* te HAARL. 701. in welken, 702. — *biliosa rheumatica*, waar uit ontstond, 707.
- *Dysenterica*, vooral by Kinderen te HARL. 964.
- *Hæctica*, minder dan te HAARL. 723. hoe geneezen te HARL. 1001.
- *maligna*, wat daar door te verstaan, 703.
- *Miliaris alba* te ZYST, 517.
- *Petechialis* te FRANEK. in Volwassenen, 862. geen zeker middel tot nog toe daar toe gevonden, 863. lang-

- langduurig en zeer gevaar-
lyk in een Vrouw te APPING.
892. — *putrida* met het
Roodv. te HAARL. 933.
Febris secundaria, waar ge-
ring, 244.
February (Ziekten in) te SL.
18. (welke in) 1780. te
PHIL. 96, 100. te MIDDELB.
136. te HELLEV. 238. te
BRED. 256. te SCHOONH.
494. te UTR. 516. te HAARL.
671, 673, 674. (bedoord,
fchoon, droog weder in)
731. (welke Ziekten in)
in 1780. te APPING. 892.
(maatig te HARL. in) 925.
FENEMA (de Hr. A.) Ber. van
de Ziekten te BUUREN, 470.
FEVRE (de Heer DE MONTIG-
NI LE) *Memorie* wegens de
Ligging, enz. van PHIL. 102.
Fistels te UTR. 504.
Flaauwheid der ftem gevaar-
lykt te ENKH. 840.
Flaauwhertigheid in de Gal-
koortfen te PURMER. 764.
Flaauwte in het hevigfte der
Ziekte te HAARL. 691.
Flaauwten door de pyn en
hevigheid der ontlaftingen
dikwyls veroorzaakt te
HARL. 955.
Fletsheid, welke middelen
daar tegen gebruikt te W.
Z. D. 771.
FLIETNER (*Journalen* van de
Heeren J. N. en J.) hoe
de Persl. op de Scheepen
ontftaat; benevens een Re-
laas van eene reize naar
de W. INDIEN medege-
deeld, en welke Ziekten
aldaar ontftonden, 980.
Flores sulphuris en *Aethiops
mineralis* te vergeefs tegen
de Schurft te HELLEV. ge-
bruikt, 277*. met *Nitrum*
vruchteloos in den Persl.
te HARL. onderzocht, 987.
Fluimen als pekcl aller-
fcherpft en Zout te PHIL.
95. van den beginne me-
nigvuldig en taai, met
bloed gemengd, byna ge-
heel bloed en zwart te
HELLEV. 275*. flykig; bloe-
dig en ftinkende te HARL.
932.
Fluor. menfium nimis, 498. —
albus zeer gemeen onder
de Sexe, te HAARL. 663.
Foeces van eene goede kleur,
doch van de gedaante als
een Lint; aan beidene zy-
den plat gedrukt, te HARL.
ontlaft, 958.
Foetor cadaverofus te HAARL.
in een Lyder, 698.
Fomentatie van Wynäzyn op
den buik gelegd tegen de
geweldige fnydingen, 326.
FORESTUS (P.) zyn gevoelen
over de *Clyfteeren* byge-
bragt, 991.
Fondement (het) ftond als
open te HARL. 957.
Fouw (de Heer J. DE) Be-
richt van de Ligging,
Grooté, enz. der Stad
GOES, 146.
FRANCO (de Heer LE) VAN
BERKHEY aangehaald, 653.
657.
FRANEKER, Gelegenheid,
854. Levenswyze, 857.
Loop der Ziekten, 850.
Saifoenen, 860. Sterflyft,
861. Volkziekten, 862.
welke toevallen in de Keel-
ziekten aldaar niet vernoo-
men werden, 934. Roo-
denl. aldaar, 949. hoe be-
handeld, 1009.

Frictiones waar gebruikt, 524.

FRIESLAND, waterpeil, 856.

Fruit den Lyderen toege-
staan te ENKH. 844. in me-
nigte tegen den Roodenl.
ter voorbehoeding gegee-
ten, 846.

Functiones animales waar door
belemmerd, 937.

Furunculi niet te ENKH. 840.

G.

GAIN of het GEIN, Ziek-
ten, 786.

Gal in eene groote me-
nigte geloosd, 40. met
verligting van alle de Toe-
vallen, 41. (groote menig-
te van) stoffen ontlast,
79. groot was de veelheid
der zelve in den O. BOSCH,
214, en hoedanig, 215. —
menigvuldig ontlast te
SOMMELSD. 228. — bedor-
ven in de eerste wegen te
BRED. 256. — en slym zeer
taai te MAASTR. dat de *Ipe-
cacuanha* geene uitwerking
deed, 325. in de eerste
wegen veroorzaakt, 390.
— in sommigen vlug en
beweeglyk te CAMP. in
anderen taai en dik, on-
der de gedaante van eene
dikke gelei ontlast, 391.
(groene) altyd by de eer-
ste, geele geleiachtige ver-
volgens ontlast, *ib.* —
zoo groen als gras geloosd
door een braakmiddel,
396. (overvloedige geele)
met verligting gebraakt te
BERK. 590. (menigte van)
onder en van boven te
DELFT ontlast, 607. (veel)
hoe by vergrooting te

HAARL. 685. (wat tot de
scherpe) gelegenheid ge-
geeven hebbe, 707. (gee-
le groene) te PURMER. over-
gegeeven, 764. waar door
krachteloozer wordt, 769.
geil, verachtig, en zelfs
in 't vuur brandende, niet
zoo zeer in hoeveelheid,
als wel in hoedanigheid
zondigende te W. Z. D.
770. (groote menigte van)
en bedorvene en verrotte
stoffen te AMST. ontlast,
774, 779. (scherpe) me-
nigvuldig te ENKH. 829.
(zwarte) geloosd van
kleur als pik, of gelyk ry-
pe moerbezen, een fataal
voorteecken te HARL 955.
hoe door de vergiftige
scherpte verbasterd werd,
965. waar by vergeleeken,
ib. hoe scherper gemaakt
en tot rotting doen hel-
len, 969. door de groote
hoeveelheid der Zouten,
dun, scherp en bytende
geworden, 928. hoe een
middelloorzaak, 982. wei-
nig door een *vomitif* ont-
last en wat veroorzaakt,
984. (bedorvene) of den
Persl. veroorzaakte, 998.
(geene) by de perssingen,
slymige ontlastingen, enz.
vernooten, 1000. of door
het *Opium* verbeterd zy,
1011.

Galachtige eigenschap in de
Koortsen in den Nazomer,
657.

Rotkoorts schielyk
van het koude vuur ge-
volgd te PHIL. 71, 72. —
heete en tuschenpoozen-
de Koortf. regeerden jaar-
lyks

lyks *epidemicè* te MIDDELB. 130. wanneer doorgaans vermeerderden, 131. wanneer de overhand namen, 135.

Galachtige Rotkoorts in *Aug.* te BRED. 257. in *Sept.* dezelfde niet zeer kwaadaartig, 258. — Koorts en van een rottigen aart te BERK. 582.

Galbraaken waar, 570. by sommigen in de *remitterende* Galkoortsen in *Nov.* te HARL. 940.

Galkolyken (eenige) in *Juny* te HARL. 928. in *July*, 929. in *Dec.* 940.

Galkoortsen regeerden het meest in *Aug.* *Sept.* en 't begin van *Octob.* te SL. waar van de meesten der Burgery door gepaste middelen schielyk herstelden en weinigen stierven, 19. doch tasten de *Militairen* sterker aan, waren by hun moeilijker te geneezen en stortten schielyk weder in; of kreegen de Waterzucht en stierven, 20. — te AXEL, enz. waar onder eenigen die Rotachtig waren, 60. — van verscheidene soorten te SAS VAN GENT, 62. — (*Rheumatike*) te PHIL. 75. hielden aan in *Octob.* doch verschilden van die der vorige maand en verminderden op het laatste derzelve; vermenigende zich op nieuw met het *catarrhale*; 81. van een tuschenpoozenden aart in *Aug.* 96. verschilden grootelyks van de voorgaande en bleeven in *Octob.* aan-

houden, 97. — en zinkingachtige Koortsen met rottige stoffen in de eerste wegen in *Aug.* te MIDDELB. 136. — te WESTKAPP. in *Aug.* van een goeden aart, geduurende tot in *Octob.* 141. 7. of 8. waren alleen van een kwaaden aart, 145. — (Tuschenpoozende en aanhoudende wederkeerende) te GOES, en dat zelfs nog niet in een groot getal, 152. — gewoonlyk niet hardnekkig te Z. ZEE, 165*. — enkele welke en wanneer heviger, 168*. — waren te THOL. in *Aug.* begonnen, en hadden tot in het laatst van *Octob.* of begin van *Nov.* geduurd, 157. — *Epidemisch* te BERG. o. z. 174. — (Zeeuwsche) speelen te STEENE. een leekelyke rol als het weer warm en vochtig is, 198. *Epidemisch*, maar niet besmettelyk; *ib.* — menigvuldig te SOMMELSD. 228. verschilden niet van de gewoone *Epidemische*, dan in langwyligheid, en vermenigvuldigden in *Sept.* en *Octob.* 230. — in *Jan.* te BRED. 257. — zoo aanhoudende als tuschenpoozende, meest derdendaagsche in *Octob.* 258. — in *Aug.* nog veele doch niet kwaadaartig te GEERTR. in *Sept.* en *Octob.* dubbelde anderend. hardnekkig voor zwangere Vrouwen in *Sept.* 260—61. — te ZUTPHEN in en buiten de Stad; zelden doodelyk

en in klein getal, 338. — en Rotkoortfen te ZWOLLE, 445. — (weinig afgaande) en Rotkoortfen, maar veele Tufchenpoozende te HASSELT, 456. — en Rotkoortfen (veele afgaande) doch minder in getal en hevigheid, dan in het voorgaande Jaar, 457. — (geene) of Rotkoortfen, of eenige andere Ziekte, dan alleen in een huis Tufchenpoozende, cnz. *ib.* — en Rot en Tufchenpoozende Koortfen, te GIETHORN *ib.* — (veele) en Rotkoortfen te BLOKZIEL, 458. — noch Rotkoorts van *Jan.* tot *Juny* maar veele Tufchenpoozende te STEENW. 458, 459. doch buit. de Stad wel, 460. — (volkomene) te ARNH. 468. (weinige) te BUUR. 470. — en van welken aart te YSSELST. 536. — al vroeg in dit Jaar te ELB. 547. — en Rotkoortfente ROTTERD. 566. — in de *Bleiswykfche* Droogmaakeryen, 587. — (aanftekkende *remitteerende*) die by veelen in een Rotkoorts overging, 597. — dikwyls zoo kwaadaartig te DELFT, dat ze bykans naar Rotkoortfen zweemden, 606. — in 's HAGE zoo *remitteerende* als *intermitteerende*, 613. — niet zoo algemeen te HAARL. 657. — in 't najaar aldaar by zeer veelen, 701. — waren de meefte, in fommingen met rotting verzelde te NAARD. — 796. in den Herft

te HOORN, 813. — wanneer zoo genaamd te GRON. 880. — te AP-
PINGED. in *Aug.* 890. — fe-
dert 1771 *sporadicé* uit HOL-
LAND en FRIESL. aange-
bragt te OLD. 901. — (*re-
mitteerende* (hier en daar in
Jun. te HARL. 928. fomminge
liepen vry fterk naar het
rottige in *Aug.* 936. eenige
onftonden op nieuws in
Dec. 941. (menigvuldige)
in het *Nieuwland* van WOR-
CUM, 972.

Gallige gefteeldheid van den
voorgaanden Herft, waar
door t'ondergebragt te
HARL. 970. — fcherpte,
geen zweemfel daar van
in een man aan den Persl.
999. (enorme quantiteit
van groene) excrementen
zonder pyn en persfing
ontlaft, *ib.* — vochten
wat ondergaan in den Na-
zomer, 1006.

Galziek. in 't laaft van *Aug.* en
Sept. te Z. ZEE, en wanneer
eindigden 167*. wanneer
hevig., 168*. te THOL. 157.
— *Epidemifche* in 1768.
te HAARL. 640. (ligten aan-
val van) in de eerfte foort
der 2de *Epidemie* en hoe-
danig, 682.

Gangraena volgde fchielyk op
eene galachtige Rotkoorts
te PHIL. 72. volgde op den
Roodenl. in 4 Lyders te
ZEVENB. 249. in de door-
gesneede blaasjes met
vocht vervuld in den O.
BOSCH, 216. *intestinatorum* in
Puerpera te SCHOONH. 495.
in de *Angina* te UTR. 516.
interna in eene Vrouw, als
aan

aan dezelve overleeden te ROTTERD. 567. by de afgeftorvenen ontdekt te BERK. 593. *scorbutica* in jonge Kinderen te HAARL. 653. maar in geenen vernoomen in het 3de foort der 1ste Epidemie, 670. aan het *os sacrum* en *Trochanteres*, 694. hoe *critisch*, 695. waar op volgde, 718. aan de *Trochanteres*, hielen, en toonen, onder de voornaamfte gevolgen der Ziekte, 723. *intestinorum* te ENKH. wat hier tegen gebruikt, 843. — of *spacelus* bezyden het *os sacrum* te HARL. in Jan. 924. gevreesd in 't Roodv. in Juny, 928. waar uit ontstaan in July, 932. — der Ingewanden, wat voorspelde? 926. (aan de) ftervenden, op welken dag de dood inviel, 963. wat alleen tegen dezelve overig was, 989. tydig te keer gegaan aangeraaden, 990. even spoedig op het gebruiken van een *Decoctum Cort. Peruv.* met *Rad. Serpentar.* *ib.* en in hoopelooze gevallen te recht gebragt door *Opium*, 993. voornamelyk door *spasmi* en contractien der darmen veroorzaakt, 998. Zie *Koud Vuur*.

Gangraeneeren der dunne darmen, waar door schielyk veroorzaakt te HARL. 966. zie *Verftervingen*.

Ganzevel (gedaante van) waar, 585.

Gargarismata met *Spir. sal. amm.* in welke gevallen te UTR. 523. *acida* waren de

krachtigfte middelen tegen de *Angina* te AMST. 779. zie *Corgeldranken*.

Garnizoenen (vaste) waarom aangepreezen, 26. langzaame verwisseling van de eene plaats naar de andere nuttig, *ib.* lyden in St. VL. veel door de Koortfen, 20-28. insgelyks te SAS VAN GENT, 63. in St. VL. inkomende verwekken alle mogelyke oplettenheid omtrent de keuze der Logementen en Cazernen, 118. merkelyke verandering daar omtrent noodig, 124. te VERE bevryd gebleeven van *Diarrhœa* en *Dysenterie*, 143. beschuldigen THOL. van ongezonderheid, 154. te STEENB. jaarlyks verwisseld, 193. langer in eene plaats blyvende welke voordeelen aanbrenge, 196. (hoe veel Zieken van het *Brielsche*) te MAASTR. in het *Hospital* gebragt werden, 292*.

Gasmaalen hoe ingericht te HAARL. by aanzienlyken, 648. hoe by het gem., 654. GAUBIUS (de Hoog Gel. Hr.) aangehaald, 847.

Gebeterden aan de Galkoortfen bleeven allen genoegzaam vry van den Persl. te HARL. 936.

Gebondene stoffen, waar door beter ontlast worden, 710.

Gebooren (hoe veel kinderen) te DEVENTER, III. Afd. 36 te MIDDELB. 140. te WESTKAPP. 144. te DOESB. 335. te ARNH. 469*. te SCHOONH. 484. te HAARL.

- 678*. te PURMER. 766. te EDAM, 806. te MONNIK. 811. te APPINGED. 887.
- Gebouwen (weinig hooge) te SCHIED. 576. te HARL. digt op een gestapeld, 859. vry laag, waar toe dienstig. 971.
- Gebrek aan noodige oppassing wat te wege brengt, 704. van water te ENKH. 823. van wind aanmerkelijk te HARL. 969. van koude en vorst, van welk nadeel, *ib.* en 970. (groot) van behoorlyk regenwater aldaar, 977.
- Gedarmte (dun) op welke de vergiftige scherpte viel, wat ten gevolge had te HARL. wat op het dikke, 966.
- Gedoopte kinderen te SLUIS. 10. te MIDDELB. 140*. te GOES, 150. te BERG. o. z. 180, 181. te 's BOSCH, 286. te MONNIK. 811*. te GRON. 876*.
- Geduurige Koortfen weinig te BERK. 580. doch in het Roodv. aldaar, 584. — (brandende) met koude rillingen te SCHAG. 850.
- Geel (welker eenigen) te BERK. 595. — dun waterig vocht door de pooren onder de pap uitgewaasfemd, 596.
- Geelachtig in de oogen wie te HELLEV. 263*
- Geelzucht *Epidemisch* te B. o. z. 174. (eenigen aan de) onderworpen te HELLEV. 263*. te BRED. in *Febr.* 256. onder de Ziekt. te UTR. 504. onder ALPHEN, BOSCOOP en HAZERSWOUDE, en hoe geneezen, 629. van *Anasarca* en *Ascitis* gevolgd te HAARL. 723. viermaal te ENKH. voorgekomen en waar door geneezen, 827.
- GEERTRUIDENB. Ziekten en derzelve Geneezingen, 260.
- Geesten onderdrukt wanneer te GRON. 880.
- Geestige (het) dat in de warme dranken ontbrak, werd door den overvloed van sterke dranken, in HELLEV. gesleeten, vergoed, 244*.
- Gekarnde melk met zuuring en krenten te HAARL by den gemeenen man zeer algemeen in gebruik, 714.
- Gelegenheid van, en Ziekten te ROOZEND. 210.
- Geluid heesch te HAARL. 698.
- Gelykaartigheid der kwaade Keelziekte met den Persl. HARL. 1013.
- Gemeen niet te arbeidzaam te VERE, 142. onachtzaam en slordig, vooral de buitelieden te NAARD. 803.
- Gemeene-man met welk soort van slegt water zich behelpen moest te HARL. 977. (gewoonte van den) om in den avondlucht te wandelen, 982.
- Gemeenschap van gezonden en zieken te DREMPT verboden, 374.
- Geneesinzicht tegen de Colyk van *Poitou* te HELLEV. welk, 258*.
- Geneesmiddelen (Verkoelende en Zuure) niet genoegzaam ter voorkominge van eene galachtige Rotk. te PHIL. 71. (Verkoel-

- koelende) van veel dienst, 76. (Zuure) 79. (Afzettende) op het water waar noodig, 92. (Ontbindende en Zeepachtige) 98. ontbraken by de noodige hulp te DREMPT, 373. (bittere en verwarmende, waar noodig, 1005.
- Geneesheer (waar karakter van een) 252*, 882, 903, 983.
- Geneezen, (wie alle spoedig zyn) te ENKH. 839, 840.
- Geneezing der Galkoortsen in het N. O. gedeelte van St. VL 36, 38. (voornaame grond van) waar in bestond in den O. BOSCH, 217. was moeilyk in den Kinkhoest te UTR. 509. van het *Erysipelas urticatum* wat bevestigde, 518. (wie moeilyk tot de) te brengen waren te ENKH. 839. van den Roodenl. verschillende 841. van de *Dysenteria mucosa*, 844.
- Geneeswyze hoe te SOMM. ingericht, 230. in de Kinderpokjes in de WILMST. 242. (welke) in de verouderde Koortsen te HELLEV. 280*. der Koortsen te 's BOSCH, 295. (welke) in den beginne de Keelz. te UTR. vereischte, 522. (algemeene) tegen de alledaagse Koortsen waar in te HAARL. bestond, 681. (welke) de beste te AMST. 774, 779. van TISSOT en ZIMMERMAN, allernadeeligst bevonden te FRAN. in den Roodenl. 863. (verzwakkende) van DE HAEN kwam zelden te pas, 864. (welke) te APPING. de geschikteste bevonden, 898. (nuttigste) in de *Dysenteria*, ook nuttig in de *Febr. Dysenterica* te HARL. 965. (gewoone) door ontlastingen onvoldoende, welke al, 1007. (diergelyke) te FRANEK. alste HARL. 1009.
- Genegenheid om te bed te liggen in sommige scorbutiken te HAARLEM, 679. tot zuure, of zuurachtige Plantgewassen en Vruchten in de Ziekten 714. (meer dan gewoone) tot vuurigheden, of uitslag te HARL. 929. tot stikken en rotting niet zoo in de *Febr. Scarlatina* als in de *Anginosa maligna*, te HARL. 934. tot ontfleeking wat vervangt 970.
- Gerste water, 164*, 172*, 327, 771, 802, 844, 997.
- Geruis in de ooren, waar? 591.
- Gesteldheid (bleeke koude en zuchtige) in de Ziekten in den BRIEL, 281*. (kwaadaartige) hoedanig voorgeschikt te HARL. 975. (jaarlyksche) tot Buikloopen grooter dan in andere jaaren, 982. — der *Saisoenen*, welke veranderingen omtrent den aart en plaats der vloeijingen hebben, 1014.
- Geschiedkundig verslag van den ganschen Loop der geheerscht hebbende Ziekten in 1779. te HARL. door den Heer S. STINSTRAS, 922.
- Geschiktheid van dikwyls

bloed by den afgang te
lossen te HARL. 964. tot
rotting, waar uit vermeend
te ontstaan, 971. (bybly-
vende) om bloed te ont-
lasten, wanneer en hoe
hersteld, 1004.
Gespleeten tong, waar? 691,
697.
Gestorven te SLUIS meer in
1779, dan in 1778, 16. wei-
nig van de meêr vermo-
gende in het N. O. gedeel-
te van ST. VL. 39. minder
in de 4 laatste maanden te
VLISS. dan in Jan. en Febr.
1780. 127. gewoonlyk te
MIDDELB. 131. te GOES,
150. drie aan de *Catalepsis*
te HELLEV. 272. te 's BOSCH
286. hoe veel in een maand
te SCHOONH. 482. hoe veel
aan de *Variola*, *ib.* en ver-
der aan welke Ziekten,
483. 25 (meer) dan 'er ge-
booren zyn, 484. hoe
veel te BERK. 601. zyn
veelen uit de kleine ge-
meente uit gebrek aan het
noodige te HAARL. 704.
(hoe veel te ROTTERD.)
hoe veel te HAARL. aan het
Roodv. zyn) 671. (weinig)
aan de Koortfen te NAARD.
797. te PURM. 766. te E-
DAM, 807. te SCHAG. 852.
eenige Persoonen aan eene
schielyke *Peripneumonie* in
Dec. te HARL. 941. aan den
Persl. 948. hoe veel aan
de Ziekte aan den Noord-
kant der grachten in den
Voorwinter, 974.
Getal der Dooden heeft het
gewoone in het N. O. ge-
deelte van ST. VL. niet te
boven gegaan, 50. der

Ziekten heeft te SAS VAN
GENT dat van andere ja-
ren verre overtroffen, 62.
insgelyks der Dooden, 63.
te PHIL zeer verschillen-
de by dat van SLUIS. 101.
der Dooden is iets meer
maar niet veel grooter dan
op andere Jaaren geweest
te VLISS. 126. der Inwoon-
deren te MIDDELB. 131.
der Dooden te VERE, 143.
der Ingez. te WESTKAPP.
144. der Ingez. te GOES,
149. der Inwoonderen en
Huizen te Z. ZEE, 178*.
der Overl. te THOL. 158.
der Overl. merkelyk meer,
doch meest over de Kinder.
te BERG. 174. der Huiz. en
Inwoond. 180. der Dooden
merkelyk minder dan in
het Jaar te vooren te PRIN-
CEL. 208. — zoo weinig
als 'er in 20 Jaaren gezien
zyn te ROOZEND. 212. —
(middelmatig te SOMM.)
der Zieken aanmerkelyk,
235. der Inwoond. en hoe
dat der Gest. tegen dat der
Inwoond. 236. der Overl.
te HELLEV. maar 13 meer
dan in 1778, 240. der Zie-
ken zeer vermeerderd te
HELLEV. en waar door,
250*. 251*. der Zieken in
den BR. 260*. der Koort-
figen aldaar, 279*. in Oc-
tob. 284*. hoe in Nov. 286.
verminderde in dezelve,
290*. hoe in Dec. *ib.* hoe
in Mei, toen het uittrok,
291*. der Zieken merke-
lyk minder in Febr. te
BRED. 256. der Inwoond.
te 's BOSCH, en der Ge-
storv. tot dezelve, 287.
der

der Huiz. en Inwoond. te
DOESB. 334. der Dood. te
ZWOLL. 448. der Inwoond.
te SCHOONH. 479. te UTR.
AMERSF. RHENEN en WYK,
503. van Huiz. te AMERSF.
530. van Inwoond. 531.
— der Geboorenen,
enz. van welke nuttigheid,
534. der Ziekten niet meer
geweest dan in andere ja-
ren, 537. der Dooden by-
na een derde meer dan op
andere Jaar. te OUDEW. 539.
der Huisgez. en Inwoond.
te ELB. 548. der Getrouw-
de en Gestorve Persoonen
558. der Gestorv. 564. der
Gestorv. te ROTT. 573. der
Overleed. met de Leeven-
den, en minder dan in 1778,
te SCHIED. 577. der Overl.
Huiz. en Inw. te BERK. 601.
en RODENRYS, 622. (tvalt
(zeer moeilyk een waar-
schynelyk) der Inwoond.
van HAARL. op te geeven
644. hoe de bereeking van
STRUİK beoordeeld, 645.
welke het waarschynelyk-
ste, 647. der Gestorv. vry
groot in de 5 laatste maan-
den en waarom, 704. der
Dooden minder te WEST.
z. d. dan op andere Jaaren,
769. merkelyk meer dan
op andere Jaaren te AMST.
776. hoe veel weekelyks
van Sept. tot Dec. 777. van
Huiz. en Inwoond. te
WEESP, 785, 792. der Ge-
doopt. en Overleed. 793.
van Huiz. onzeker te
NAARD. 795. der Overled.
maar 6 meer dan in 1778.
797. der Dooden te HIL-
VERSUM grooter dan naar

gewoonte, 803. der Inw.
ib der Geboor. meer, en
der Gestorv. dan in 1778.
te EDAM, 807. der Overl.
te MONNIK sedert 1770,
810. der Geboor. 811. der
Inwoond. te ENKH. 817,
848. der Dooden meer of
min te SCHAG. 852. van
Huisgez. en Inwoond. te
GRON. 874. der Dooden
in verscheide Jaaren, 877.
der Huiz. en Inwoond. te
APPING. 886. der Overleed.
en Gedoopten, 887. der
Overl. niet grooter maar
eerkleinder: insgelyks in
de OMMEL. 894. der Ly-
deren maatig in Maart te
HARL. 926. nog aanmerke-
lyk verminderd in *Apr. ib.*
nam zeer af in *Mei*, 927.
nog merkelyk kleiner in
Juny, 928. waar door in
July merkelyk toenam,
929. der kwaadaartige
Keelziekten in vergely-
king van het betere soort
niet groot, 933. gering
der Zieken die aan de
Galkoortsen gebeterd wa-
ren, in vergelyking der
Epidemische in *Aug.* 936.
niet veel der overige Ziek-
ten in *Sept.* buiten den
Persl. 936. der *Dysenterici*
nam in *Oct.* sterk af, 937.
der Zieken verminderde
sterk in *Dec.* 941. der Ge-
storvenen in *July*, 948.
Gevaarlyke (het) waar in
bestond te HARL. 966.
Geval (een zonderling) in
een Ruitervan 25 Jaaren,
395. van gelyken van een
ander van 26 Jaaren, 424.
en een van 17 Jaaren, 429.
D 5 in

In twee Burgers en eene Vrouw te CAMP, 432, 433. (sterf) in een Grafdelver te ELB. 553. in een Buskruitmaaker te ROTTERD. 567. zonderling in een jonge Vrouw te HARL. 940. van Geneezingen door Olie en Smeer, 988. (eenigste) van herstelling, wanneer de handen ys koud worden, 995.

Gevangenhuisen aan welke Ziekt. onderworpen, 343.

Gevoel van zwaarte in den omtrek van de maag, 35. (zonder) bleeven de Lyders in de *cataplexis* te HELLEV. 270*. van inwendige hitte in wien te UTR. 520. — van een band of bank in den Onderbuik te BERK. 590. (geen) van de Ziekte te hebben alerdoodelykst, 592. — van traagheid en zwaarte in de Leden, verzeld met pyn in den nek, enz. te HAARL. 684. van zwakheid, *ib.* van pyn in de maag, 685. van een lastig en zwaar pak, *ib.* van zwakte van tyd tot tyd grooter, 691. van eene brandende hitte in de maag te ENKH. 836. van zwaarte in de rechter zyde van den buik, waar op een menigte bloed met verlichting volgde, 845. van volheid omtrent de *præcordia*, 881.

Gevoelen van den Heere STINSTRA, over de ontlastingen in de *Dysenterie*, 1006.

Gevoeligheid der Ingewan-

den zeer groot, in wien te HARL. 994. hoog in de linkerzyde des buiks, enz. waar door weggenoomen, 1000.

Gevolgen, (welke) van voorgaande Ziekten, te PHIL. 77. (welke) onvermydelyke van de hevigheid der Ziekte te BERK. 593. (welke) de voornaamste waren te HAARL. 723. (nadeelige) welke uit de vermenging van zout en zoet water natuurlyk voortvloeien, 856. der Koortsen te APRING. gevaarlyk, 897. (eenige ongunstige) niet altoos vermydelyk te HARL. 995. (nuttig) der Zweetingen, 996. (geene nadeelige) na 't gebruik des *Opiums*, 1005.

GEUNS (de Hoog Gel. Heer) van aangehaald, 358, 552. Bericht omtrent de *Epidemische* Waarneemingen te HARL. 917. Voorbericht voor de *Historie* van de *Dysenterie*, 942.

Gevorderden, wat gebruikten te HARL. 997.

Geweld (het) der Ziekte viel voornamelyk op het *colon* en den *rectum* te HARL. 956.

Gewigtige ondervinding van den Heer Chirurg. P. LENSUS, enz. 1007.

Gewoonte in Nov. te GRON. 883. te vroeg, van wat gevolg, 651.

Gezicht (overgroote zwakheid van 't) door eene bovenmaatige verwydering van de pupil veroorzaakt,

79. geheel verweezen in de 3de foort van Roodenl. te MAASTR. 326. vernist van kwaad voorteecken te UTR. 522. weinige uren voor den dood verlooren te HARL. 932.
- Gezondheid door *Phymata* verlooren te UTR. 515.
- Gezoutene en gerookte spyzen in de Derded. Koortsen niet afgekeurd, 303
- Gierst-uitslag niet te BERK. 582. by zeer veelen te HARL. voorgekomen, 963.
- Gif plant zich meer voort door aanraaking, dan door besmetting van de Lucht te HARL. 951. bleef niet lang in de kleederen zich ophouden, *in*.
- Gisting, hoe veel 'er van zeker getal gestorven zyn, en dus hoe veel Inwoonders men bereekenen kan te SL. in VLAAND. 30. te SCHOONH. 479. — over den dierlyken aart van het Vergif te HARL. in den Persl. 978. van WILLIS omtrent de werking des *Opiums* op de Gal, 1011.
- Gisting waar door veroorzaakt, 167*. onmaatig verhaast, 365.
- Glasblaazeryen te 's Bosch, waar aan onderhevig, die 'er in werken, 285.
- Glauberzout*, 231, 710, 844.
- Glimmende stoffen te HARL. ontast, 955.
- GMELIN (P. F.) aangehaald, 695. Not.
- Godshuizen ruim en luchtig te HAARL. 639.
- GOES, Ligging, Grootte, Getal der Huizen, Ingezetenen, Lyften van de Overleedenen, Gedoopten en Getrouwd, Ziekten, 146—153.
- GOOILAND, Ziekten, 800. Levenswyze, 804. Midelen van bestaan; meer Ziekten dan naar gewoonte, 804. Gronden, 805.
- Gom *Tragacanth*, 771, 1004.
- GONGRYP (de Heer Dr.) welke *Metliade* gevolgd heeft, 1010.
- Gooten (diepe) te THOL. 155. (slinkende) te ELB. 548.
- Gorgeldrank van EAU de GOULARD met Honig te HAARL. 670. (verzachtende) en Spoeldrank te NAARD. 801. zie *Gargarisma*.
- Gorgelen, waar mede geschiedde te HAARL. 666. gestaadig noodig om de keel vochtig te houden, 667. met Afreksel van *Scrophularia*, *Borax*, enz. 670. — van *Kamillen*, *Scrophul.* & *Sal. amin.* 675. met Aluinwater en Roozenh. in de verflapping der keel, 676.
- Gorsen rondom SCHOUWEN en DUIVELAND, hoedanig, 146*. om de Landen van STEENB. 187.
- Gort somtyds te HAARL. gegeten, 653. te ENDSCH. 913. te HARL. toegediend, 997. (eeten van) wat bevorderd, 1007.
- GORTER (de Hoog Gel. Hr.) J. DE) aangehaald, 1012.
- Graveel, voor al 't Slymgraveel te UTR. 505.
- Graauwe Tong te HAARL. 685.

685. — loop te ENKH. 832, 834.
- Grachten (ruime) te PHIL. wordende met zout water bespoeld, 105. (bree-de diepe, drooge en natte) te BERG. o. z. 164. — (water der) in den Br. van de Soldaten gedronken, en hoe was, 292. moeras-sige en onzuivere te CAMP. 384. (ruime) te AMERSF. 531. te ELB. 547. zuiverte HAARL. 638. (zekere onzuivere) door de Looyeryen, 643. — te WEESP, door de Branderyen, 784. aan den buitenkant te ENKH. met Zee-water gevuld, 815. met vuil besmet, 816. met vermengd Zout en zoet water voorzien te HARL. 971.
- GRANT (W.) aangehaald, 1015.
- Gras groeit in SCHOUW. niet zoo hoog als in HOLLAND, 149*. hoe te HARL. 968.
- Grasfeerende (de) Koortfen begonnen met koude te SCHAG. 850.
- GRASSO (de Heer P. C.) Bericht van de Doorgaande Ziekten te STEENW. 459.
- 's GRAVEZANDE (de Wel E. Heer A.) Aanmerkingen, noopens de Lysten van Overleedenen en Waarneemingen van Ziekten, III. Afd. 3. Nadere Aanmerking, over de Lysten der Overleedenen, 12. Tienjarige Lysten van MIDDELB. II. Afd. 140.
- GREVE (de Heer Chirurg.) hersteld veele Kinders van *Phymata* te UTR. 514.
- 's GREVELSDUINKAPEL, zie LANGSTRAAT.
- Groene, donker groene, koper groene, enz. stoffen werden dagelyks gezien te HARL. 955.
- Groenten (genoegzaame toevoer van versche) te SAS VAN GENT, 64. (schaarste en duurte der) als mede werkende oorzaken te PHIL. 116. derzelver gebrek door eene Hospitals-gewyze inrichting te vergoeden, 123. overvloedig te BERG. o. z. 169. te STEENB. 194. duur en schaars te HELLEV. 243*. overvloedig te 's BOSCH, 276. — te STEENW. 463. te eeten aangepreezen te ENKH. 845. te weinig van den Boerenstand in FRIESLAND gegeten, 859. (maatig gebruik van) enz. van wat uitwerking te HARL. 947.
- Grond (klei, bitumineuse, losse en met zand gemengde) te NEUZ. 56, of by het diepen van het Molenwater bloot geraakt zy te MIDDELB. 138. (verschil van) in SCHOUWEN, enz. 148*. (zeer vruchtbaare, hooge en drooge) te BERG. o. z. 178. (zwaare) in de Polders van STEENB. 188. in PRINCEL. 206. te 's BOSCH hoog, 270. waar uit bestaat, 271. welke in en om HAARL. 637. te WEESP, overeenkomst met die te AMST. 785. hoe in 't GAIN, 786.

786. hoedanig om FRANEK. 855.

GRONINGEN, Gelegenheid, 870. inwendige Gesteldheid, 872. Levensmidde-
len, Bezigheid, *ib.* gezon-
de tyd aldaar in het eerste
half Jaar, 875. Ziekten,
ib. waar begon, en wan-
neer, 876. onder de *Morbi
epidemic* te tellen, 877.

GROSHANS (de Heer G. P. F.)
Kort Ber. van de Ziekten
te GEERTR. 260.

H.

HAAZE (de Heer J. O. DE)
Bericht van de Gele-
genheid van AXEL en TER-
NEUZEN, enz. 51.

HAARLEM, Gelegenheid, 631.
overlast van het water uit
het Ye, 634. hoe daar van
bevryd wordt, 635. Stads
pompen, geriefelykheid,
637. Gronden, *ib.* Gesteld-
heid van binnen, 638.
Luchtgesteldheid, 726. Ge-
zondheid, 638. Godshui-
zen, 639. in welke hoe-
ken de Ziekten het ge-
vaarlykste zyn, 644. Le-
venswyze, 647. Ziekten,
algemeene, en meer by-
zondere, 656. niet vrucht-
baar in 't voortbrengen
van Galkoortsen, 657.
Tweede *Epidemie*, 681. van
welken aart was, 701. tot
welke onderwerpen zich
bepaalde, 703. wanneer
begon, en wanneer he-
vigst woedde, 723. Over-
leedenen, en aan welke
byzondere Ziekten, 724*.

756*. *Topographie*, 726. Not:
Haarlemmer-hout, 632. —

Meer, 632, 635.

Hæmatemesis driemaal te ENK-
HUIZ. gezien, 828.

Hæmoptoes te WILMST. 247.
te UTR. 504. in *July*, *Aug*-
en *Sept.* eene in HARL. in
Nov. 939.

Hæmorrhagia narium na den
8sten dag te DELFT, 607.
heilzaam in de zog-ver-
plaatfingen te HARL. 928.

HAEN (de Hoogleeraar DE)
aangehaald, 864.

Hagel, wanneer de eerste te
SOMMELSD. gevallen, 226.
niet dan wat in *Nov.* 1778.
te HARL. 968.

HAHN (de Hooggel. Heer J.
D.) aangehaald, 519.

Hals hoedanig in de *Angina*
te UTR. 520. onmatig ge-
zwollen, 521. hoe te BERK.
585. hoe beliep te HAARL.
667. rood, goed te HARL.
929.

Halsklieren zetten op te
NIEUWFOORT, 495. en uit-
wendige deelen van den
hals hard, opgezet en py-
nelyk, te UTR. 520.

HAM (de Heer A. VAN DEN)
Ziekten te VLAARD. 578.

Hand dikwyls aan het voor-
hoofd gebragt te HAARL.
694.

Handen (beevende) te BERK.
592. (koude en klamme)
met kleevend zweet te
HAARL. 698.

— werden blaauw in
het Roodv. te HARL. in
Juny, 928. koud, door
welke verschynfelen ge-
volgd worden, 963. (ys
koude)

koude) eenig voorbeeld
daar van, van herstelling,
995.
HARDERWYK, de Roodel. al-
daar, 567.
Hardhoorigheid onaffcheide-
lyk by de ongevoeligheid
te BERK. 596. na de her-
stelling by weinigen, 597.
Hardlyvig waren niet de Ly-
ders in het N. O. gedeelte
van St. VL. 36.
— waren de meesten
te PURMER. 764.
Haring (pan) groote vervul-
ling te WEESP, 788.
— (pekyl) (voorbeeld
van zonderlingen trek tot)
in een gevaarlyken Pok-
zieken, 305. Not.
HARLINGEN heeft een aan-
merkelyk deel in den
Persloop van 1779, 917.
(Ziekten te) 922. *Dysente-
rie*, 944. Gallige Buikloop
in *July* 945. Hoe de *Dy-
senterie* voortliep, 946. Oor-
zaaken der Ziekte, 965.
Luchtsgesteldheid, 968.
Ligging, 971. Ziekten aan
den Noordkant der grach-
ten, 974. Persloop waar
eerst ontstaan, 978. Oor-
zaaken, 972. Behandeling
der Ziekte, 983. Behoed-
middelen, 1016.
Hartekolk (geweldige be-
naauwdheid omtrent den)
te BERK. 590.
Hartekuil (gevoel van een
lastig pak in en omtrent
den) enz. te HAARLEM,
685.
HATTEM door den Roodenl.
aangetast, 449.
Haven te SLUIS, 4. te Z.

ZEE, 146*. te GOES, 147.
te BERG. o. z. 164. te
STEENB. 190. te SCHIED.
575. moeten door de on-
diepte dikwyls uitgebag-
gerd worden te ENKH.
817. wat daar op aan te
merken te HARL. 859. ebt
by Zomerdagen somtyds
droog, en zet by hoog ge-
ty des Winters, enz. de
straaten ten N. der Stad
onder water te GRON. 885.
— loopt te DELFZYL by
ieder gety droog, 888. te
HARL. niet vry gebleeven
van den Persl. 947. (ruime
binnen) tweemaal daags
met zout water bespoeld,
971.
Haver-gort-water (maatige
hoeveelheid van leemig)
in de *critische* ontlastingen
te PURM. 768. met water
gekookt tot een dunne
bry, 772. — pap te HARL.
toegediend, 997.
Hazebloed te HARL. onder
't gemeen tegen den Persl.
gebruikt, 988. Not.
Heete middelen wat voor
nadeel doen, 902.
Heet vuur te ZEVENB. in den
Roodenl. 249.
Heilig vuur (soort van) te
HARL. 924.
HEIMANS (de Heer Dr.)
welke middelen tegen den
Roodenl. gebruikt heeft,
1010.
Heiwater, hoedanig in de
Majorie, 273, 286.
HELLEVOETSLUIS, *Hospital* al-
daar aangepreezen, 121.
Ziekten, 238. Overleede-
nen, 240. Ziekten onder
het

het *Regim.* ORANGE FRIESLAND, 241.

HEM, Roodenl. aldaar, 883.

Hepatitis niet voorgekomen te ENKH. 827.

Herfst (sterker mist in den) in SCHOUWEN, 151*. naderende, wat uitwerkt in laage waterige Landen, 769.

Herfst en Galkoortsen waar fomtyds best naar luisteren in ZEELAND, 169*. menigvuldig te SOMMELSD. 228. in den BRIEL in 1778, 279*. in het laatst van *Oftob.* en *Nov.* in de andere Droogmaakeryen ten O. en N O. van BERK. 588. (oorzaak en waare gesteldheid der) te WESTZAAND. 769. (welke Ziekten in den) grasfeerden te HOORN, 813. (welke in den) van 1777. te ENKH. 830. (*remitteerende*) lieten zich in *Jan.* enkel zien te HARL. 924. (in den) worden eenigen van den Persl. geneezen, door *remitteerende* Koortsen aangeast, 1000.

Hernia gemeen onder de mans te BERK. 582. te SCHAG. 850. zie *Breuken*.

Herniosi zeer veel te ENKH. doch weinig bekneld, 829.

Herstelden storten weder in te DELFT, 608. (insgelyks verscheidenen) zelfs tot tweemaal toe te HAARL. 700. (die langzaam) waar mede nog dagelyks te sukkel en hadden te HARL. 694.

Herstelling, hoedanig volgde in de goedaartige Keelziekte te HARL. 939. hoe

in de pynelyke Buikloopen kwam in *July*, 944.

Heulsap in den beginne der Ziekte schadelyk te DREMPT, 367. van wat nut, als een braak en Purgemiddel gelyk gegeven werden, 368, byzonder geschikt tegen het kwaadaartig vergif van den Persl. te HARL. 1009.

HEUERMANN aangehaald, 832, 842.

Heup-jigt, 311.

Hik by de Tusschenpoozende Koortsen te AXEL, 40. waar door gestild, 41. in den kwaadaartigen Loop te ZEVENB. 249. waar op doorgaans volgde te DREMPT, 354. wanneer de Ziekte op het hevigste en de dood naby was te BERK. 503. waar op volgde te HAARL. 694. hoe lang duurde en van verschillenden oorsprong, 718. te AMST. by de Koortsen, 774. waar door gestild te ENKH. 829. op den 3den dag aanhoudende in den kwaadaartigen Roodenl. 836. op den 7den of 9den dag aanhoudende in de *Dysenteria mucosa*, 840. niet alleen een doodelyk teeken van versterking der Ingewanden, maar dikwyls van opkomende *Aphthæ* te HARL. 963. zie *Singultus*.

HIPPOCRATES aangehaald, 270*.

Hippocratisch aangezicht te ENKH. 837. — wezen, waar op gevolgd te HARL. 963.

Hitte

Hitte (benaauwende) in ST. VL. door een overvloedig verachtig zweet vervangen, 36. sterke te PHIL. 71. ongemeen sterk aanhoudende, 75. sterker en aanhoudender, 79. (geweldige) wegens de meerdere scherpte in de vochten in Sept. te MIDDELB. 137. hevig in den O. BOSCH, (innerlyke) te DREMPT, 353. (brandende) in den onderbuik zonder pyn, *ib.* (drooge) in de *colica pituitosa*. te UTR. 517. en pynelykheid in de keel, 518. (inwendige) 520. by verwisseling en koude te BERK. 589. wederkeurig te HAARL. 688. (byzonder gevoel van) in den pols, *ib.* (brandende) op de koude gevolgd te SCHAG. 850. waar op by de meesten zweet volgde te PURM. 764. meer dan koude te AMST. 778. waar door verminderd, 902. ongewoone in de erger soort van Perl. in den Onderbuik te HARL. 954.

— en stil weêr te BERG. o. z. 177. (uitneemende zwaare) te SOMMELSD. 224. (vroegtydige en langduurige) welke gevolgen had, 227.

Hoest (hardnekkige) te SL. in VL. in 't Voorjaar, 18. (allerhevigste) waar mede gepaard ging, te PHIL. 82. (allerfelfste *convulsive*) byna algemeen in Jan. 1780, 95. (drooge) by den aanval der koude te BERG. o. z. 175. (zinkingachtige) te

BRED. in Dec. 259. (lastige pynelyke) te HELLEV. 246*. in de Ziekten van April, Mei en Juny, 249. by den aanval der Koorts, 273*. (zinkingachtige) te CAMP. 379. meest *catarrhal.* en hartnekkig, niet zelden Maag en Kinkhoest te UTR. 504. hartnekkig in den Kinkhoest in 1777. hoe lang aanhield, 511. in de Mazelen in 1777. *ib.* in Jan. 1779. 516. niet zeldzaam in Aug. 522. zeer algemeen in Nov. en Dec. tot 2 a 3 reizen wederkomende, 526. in 't Najaar te ROTTERD. 566. aanmerkelykst in Nov. en Dec. met Koortsen en Galbraaken, 569. hardnekkig te VLAARD. 579. voorspelde niet veel goeds in het 3de soort Roodv. te HAARL. 668. (drooge) in de Longontsteekingen, 673. (drooge) by eenige Lyders in de eerste dagen der Ziekte, 699. (zwaare) in Nov. en Dec. te AMST. 776. (lastige drooge) door damp van Turfkoolen ontstaan, 847. (wie vervielen in) te GRON. 880. in Jan. te HARL. 924. hardnekkig met Stuiptachtige beweegingen in Apr. 926. houden op in Mei, 927. meer of min by de Keelziekten in Jul. 929. meerder by de kwaadaartiger soort, 931. hardnekkig by de Koorts na de Febr. *Dysenterica*, 965. (hevige lastige) in de *epidemische catarrhale* Ziekte, 1012. zie *Tussis*.

HOLLAND voelt weinig van den Persl. 921.

Hollandsche Maatschappij der Weetenschappen aangehaald, III, 329, 446, 449, 502, 518, 788, 792, 859, 860, 818, 826, 860.

HOLT (de Heer J. TEN) Beschryving van MASTENBROEK, 434.

Hondshonger te CAMP. 422.

Honig van Roozen, 670, 675, 679.

Hoofdpyn (ondraagelyke) omtrent het Voorhoofd, 35. door een braakmiddel verligt, 36, 38. waar door verminderd, 41. (zwaare) te PHIL. 71. (zwaare,) zelfs na den 9den dag, te MIDDELB. 135. in het midden van de Koorts te BERG. O. Z. 175. in den O. BOSCH, 214. (zwaare) op den gewoonen Koortstyd, na de herstelling in den BRIEL, 284*. (groote) waar mede de 3de soort van Rooddenl. begint te MAASTR. 326. met en zonder walging of braaking, te DREMPT. 366. allerhevigste te CAMP. 379. (dolste) wat te kennen gaven, 390. middel hier tegen, 418. (geweldige) door geene *Emetica* noch *Laxantia* te overwinnen onder LOPIK, 494. by voornaame Vrouwen zeer gemeen te UTR. 504. by het Roodv. te BERK. 584. by het wederkeeren der Ziekte, 586. (een weinig) in het 1ste soort van Roodv. te HAARL. 666. in het 2de veel, 667. (veel) in het 2de soort der 2de *Epidemie*,

683. ondraagelyk by de meesten in het 3de soort aan het Voorhoofd, 686. hoe langer hoe heviger, en waar van oorzaak was, 690. (ondraagelyke) kon nauwlyks met allerlei uit en inwendige afleidende middelen gestild worden, 715. (zwaare) in den kwaadaartigen Loop te ENKH. 835. in sommigen met Koorts, 837. (die de meeste) hadden, genazen het moeilykst, 840. waar door verminderd te OLDENZ. 902. geene te HARL. in den erger soort van Persl. uitgezonderd eenige weinigen aan Rotkoortsen, 961. zie *Cephalalgia*, *Pyn*.

Hoofdwonde, hoe geneezen, 322.

HOOGKEPPEL Persl. aldaar, 371.

Hoog land om FRANEK. 855.

Hooi min voedzaam dit jaar te HARL. en vroegtydig gebrek aan het zelve in 1780, 968.

Hospitalen in de Garnizoensteden in ST. VL. (nuttigheid om) aan te leggen 120. aan de zorge der hooge Overigheid aanbevoelen, 122. goed te 's BOSCH, voor arme Burgers en oude *Militairen*, 276.

Houtgewas over SCHIED. 576.

Hout groeit weeldrig in SCHOUW. waar mede het veel beplant is, 148*.

HOUTMAN (de Heer J.) Bericht over de Gelegenheid der Stad WEESP, 782.

HOUTTEN, *Dysent.* aldaar, 526.

- Hui vankarnemelk met zuuring gedronken, gedurende den *paroxysmus* te HELLEV. 254*. geschikt voor de Landlieden in de Koortſente APPINGED. 898. te HARL. gegeven, 997.
- Huid ongemeen droog te PHIL. 75. tot de *perspiratie* maar al te zeer geneigd, 78. (drooge) te CAMP. 429. zeer droog, hard en brandende, enz. te UTR. 521. wanneer begon te zwellen, *ib.* rood enz. met kleine puistjes te BERK. 584. verſtorven op de plaats der ontvelling, 585. hoe in den beginne, *ib.* (drooge) ongemeen, 589. (zachte) wat te kennen gaf, 595. (drooge) in de 3de ſoort van Roodv. te HAARL. 668. door de Braakmidde-len ontſpannen, 709. was ſteeds droog te HARL. 959. (vochtige) was een der gunſtigſte teekenen, *ib.*
- Huids-uitſlag op de Najaarskoortſen gevolgd te HELLEV. 239. te BRED. in Oſt. 258. te HAARL. 723.
- Huis-middel by de boeren in 't Land van TER GOES onfeilbaar gehouden, waar in beſtaat, 88. welk tegen den Loop aangepreezen te ELB. 551.
- Huisgezinnen te ELB. 548. hoe veel door den Roodenl. aangetaſt, 549. hoe veel 'erte GRON. zyn, 874.
- Huishouding en Levenswyze der Soldaten te SL. 27. te PHIL. 112.
- Huiſje (in een klein) ontſtaat de Roodel. te ELB. 546.
- Huivering (voorafgaande) zeer gering te PHIL. 75. (ligte) in den O. BOSCH, 214. te DREMPT met verwisſeling, 353. afwiſſelende met hitte, 366. aanhoudende, wat dan? *ib.* (korte) gevolgd met hitte, *ib.* — koude en hitte wederkeerig te HAARL. 688. in de *Dyſſent. bilioſa* te ENKHUIZ. 837. in de *Dyſſent. mucoſa*, 839. (wie van den beginne door) overvallen werden te HARL. 955.
- HUIZEN, Perſl. aldaar, 801. Overleedenen en Inwoonders, 803. Aart en beſtaan derzelven, *ib.* Levenswyze, 804. Ligging, 805.
- Huizen luchtig en wel gebouwd te SAS VAN G. 64. vochtig te PHIL. 110. onderwetſch, doch droog en luchtig te 's BOSCH, 276. vochtig door de Overſtroomingen te CAMP. 385. vochtig te WEESP op de agtergracht, 785. ruim genoeg, maar veel vochtig en met ſteenen gevloerd te ENKH. 817. (aanzienlyke Burger) bleeven meest vry van den Persloop te HARL. 948.
- HULIN (de Heer G. J.) Bericht over de Doorgaande Ziekten van het NO. gedeelte van ST. VLAAND. 33.
- Hulſtbladeren (Afkookſel van) in de Geelzucht aangepreezen, 827.
- Hunze, Rivier te GRON. 871.
- Hydrocele, 96. onder de Ziekten te UTR. 504.
- Hydrops & Leucophlegmatia te HELLEV. meer dan Buikwater-

waterzucht, 264*. in de WILMST. 247. te SCHOONH. 494. te WEESP, 789.

Hydrops anasarca zeer gemeen te ENKH. 826.

— *pectoris* te 's Bosch, 294.

Hypochondrie (wie aan de gevolgen van eene) bleeven kwynen te Z. ZEE, 176*. menigvuldiger dan voorheen te DELFT, 608.

Hystericæ affectiones te WEESP, 788.

— *passiones* in *Fem. & Virg.* te WILMST. 245. in de *Sexe* te BERK. 582.

Hysterike toevallen in de *Sexe*, te HAARL. 691.

J.

Jaargetyden (ineenloopen der) wat veroorzaakt, 130.

jaarlyksche gesteldheid om Buikloopen voort te brengen grooter dan in andere Jaaren geweest, 982.

January geeft van de Voorjaarsmaanden de meeste Dooden te SLUIS, 32. en Zieken op te HAARL. 728. (welke Ziekten in) 1780. te PHIL. 93, 99. (Ziekten in) en *Febr.* 1780. doodelyker geweest dan in de voorgaande maanden te VLISS. 127. (welke in) te MIDDELB. 136. te HELLEV. 238. te WILMST. 244. te BRFD. 255. te NYMEG. 330. te ZWOLL. 440. te STEENW. 459. te ARNH. 467. te SCHOONH. 484. te UTR. 515, 516. te HAARL. 672. (hoe van) tot *July* te FRAN. 860.

(wat in 't begin van) 862. (Dooden in) te GRON. 875. (Ziekten in) te APPINGED. 891. (in) middelmatig te HARL. 924.

Icterus te WEESP, 789.

Jenever als een voorbehoedmiddel tegen den Rooddenl. te STEENB. gebruikt, 200. (misbruik van) te 's Bosch, 280. (warme) uitwendig tegen de Waterzucht, 266*. van nut geweest ter voorbehoeding te ELB. 552. (nadeelige gevolgen door het drinken van) 570. geoorloofd gebruik en misbruik, 650, 655. de grondslag van ongeneeslyke en doodelyke kwaalen, 656. niet kwaad bevonden in zulken die daar aan gewoon zyn, 788. voor wien dienstig, 789. hoe men te ENKH. daar toe vervalt, 820. misbruik daar van groot te FRAN. gelyk te HARL. 858. ter voorbeh. te ENDSCH. 913. met doeken voor de Neus gebonden wegens den ondraagel. stank te HARL. 962. Jeukte (groote) waar mede verzeld ging in het *Erysip. urtic.* te UTR. 518. in de *Angina*, 523. te HAARL. in de 2de soort van het Roodvonk, 667.

Ignis sacer te DELFT in 't Voorjaarkwaadaartig, 606.

Jigt en *Podragaa* (middelen tegen de) 312. te STEENW. niet bekend 464. sommige Lyders afmattende in *Jan.* en *Febr.* te HAARL. 637.

— pynengemeente te ENKH. 824.

- IMMINK (de Heer B.) Kort Bericht van de Ziekten van ENDSCHED. 910.
- Imperiaal water, waar gebruikt, 713.
- Inboorlingen worden niet zoo hevig door de Zeeuwſche Koortſen aangevallen, als Vreemdel., 168*. 199.
- Indicatieſen welke te SOMMELSD. 230. (tweede) welke, 232. (tweede) welke te HELLEV. 253. welke buiten den *paroxysmus* de beſte in *Soporofi*, 272*. welke te HAARL. 708, 714. wanneer duidelyk te OLDENZ. 902. *ex juvantibus* & *nocentibus*, van welke nuttigheid, 998.
- Indigeſtiones te WEESP, 875.
- Inënting der Kinderpokjes of nadeelig zy, 127. of oorzaak tot verſpreiding der Kinderpokjes geeve, 282*. te ST. ANDRIES gedaan, 317. te ZWOLL allereerſt in de Lente van 1769 begonnen; in 1770 gedaan met ongelukkigen uitſlag, 442. wyze en beſtuur der Inënting aldaar, 443—45. waarom meer dan de natuurlyke beſmetting gevreesd, 453. (vooroordeelen tegen de) ſterk te VIAN. 475. aan hoe veelen te UTR. zyn gedaan, 515. vindt geen ingang te ELB. 546. van een gewenſchten uitſlag te HARDERW. *ib* te ENDSCH. ingevoerd, 914.
- INGENHOUSZ (de Heer) aangehaald, 286, 344.
- Ingewanden niet vry van ontſteeking te ROTTERD. 567. (nederdrukking der)
- in den eerſten ſoort van Perſl. te HARL. 955. verlooren al hun kracht, en ſcheenen als verlamd te zyn, 957. hoedanig aangedaan, 965.
- Inflammatie* der Oogen (middel tegen de) in de Kinderpokjes 244. — der Keel, *ib*.
- Inflammatio adnatæ oculi*, waar mede geneezen, 1005.
- Inflammationis principium* had in ſommigen de overhand te 's BOSCH, 294.
- Inflammatore* Ziekten te HAARLEM by het Vuilnis-belt, *cum materie corrupta in tubo intestinali*, 644. — natuur in Nov. te APPINGED. 891.
- Infuſum Rhei vinofum*, 901.
- Injectiones* te UTR. 523.
- Inoculatie heeft te DORDR. nog weinig veld gewonn. 267.
- Inſecten, veele en van verſcheidene ſoort in de wateren te NEUZ. 54. te PHIL. 105, 106, 108, 116, 123. niet zoo zeer de oorzaak der Ziekten, als wel de Ligging en Strekking der Zeeuwſche Stroomen, 140. waar door verminderd worden, 177. veelheid op de Schorren en Slyken, 185. in de Grachten te CAMP. 384. in de Wateren, door de meerdere rotting uit vermenſing van het Zeezout, 385.
- INSFELDT (de Heer J. C.) Kort Bericht van AMERSF. 527. Lyſt der Overleedenen te AMST. 781.
- Inſpuitingen waar nuttig, en waar uit beſtonden in de Febr. *angin.* te HARL. 935.

Inſtorten (wie op den 7den dag weder) te BERK. 586. te DELFT, 608. te HAARL. 700. te ENKH. 825. geene door den Heer ROBOL geneezen, 845.

Intermitteerende Koortſen in welken tyd overgingen in *continuae remittentes* in ST. VL. 35. (*reguliere* en *irreguliere* te SAS v. G. 62. (allerhande) te BERG. o. z. *Epidemiſch*, 174. voor- en Najaarskoortſ. te 's BOSCH, 281*. ſpeelen een goede rol te ROTTERD. 569. overblyffels van Galkoortſen door de *Kina* vermeerderd, *ib.* te BERK, 580. (enkelde) in *July*, 587. eerst in *Nov.* kwaadaartiger, 588. daar na goedaartiger, 598. wanneer in een liepen te DELFT, 608. in *Sept.* in 's HAG. en daar onder *Quartanae*, 613. te HAARL. nog eenige in *Mei* en *Juny*, 679. zie *Tuſſchenpoozende Koortſen*.

Intermittens (irreguliere) te ROTTERD. 566. — *tertiana* ſomtyds by den kwaadaartigen Roodenloop te ENKH. 836.

Intermittentes Febres autumnales te ROOZEND. 211. (wanneer) werden in den O. BOSCH, 214 welke Koortſen hier toe behooren, 229. — te SCHOONH. 494, 495. wel zoo veel te SCHIED. 575.

Inundatien, wat uitwerking in de Landen van STEENB. in 1747. hebben gehad, 204.

Invloed der Winden, hoe werkzaam omtrent het be-

paalen der Ziekten, 1014.

Involventia, waar nuttig, 1005.

Inwoonders te NEUZ. 51.

te PHIL. 105. (eenig ſoort van) niet meer dan anderen aan Ziekten onderworpen te ROTTERD. 566. (ſchraal getal) heden te HAARL. 640. zeer gering naar maate van de uitſtrektheid der Stad, te ENKH. 817.

Inzwelgen (te veel op eenmaal) wat het ook zyn mogte, nadeelig te DREMPT, 370.

JONGERHELD (de Heer A. R.) Bericht van de Ziekten van VLISS. 126.

Jooden van den Loop niet uitgezonderd te ELB. 555. door den Roodenl. te ENKH. niet beſmet, 833. ſlechts 3 te HARL. van den Perſl. aangedaan, waarſchynelyke rede hier van, 952.

Ipecacuanha wanneer met de meeste vrucht gegeven? 38, 40, 46. in de *Dysenterie*, by tuſſchenpoozen, 47. (herhaalde giften van) met *Rhabarber* in de ſamengeſtelde Koortſen te PHIL. 79. in de Galkoortſen te Z. ZEE, 168*. met *Tart. emet.* te HELLEV. 252*. in de *Dysenterie* te MAASTR. op zich zelve niet genoegzaam, 324. inſgelyks niet te CAMP. 391. van veel nut te SCHOONH. met *Oxym. Scill.* 495. te ELB. weinig of niet toegediend, 550. met goed gevolg in de perſingen, 555. met *Rheum* in Maagkramp. py-

nen te VLAARD. 579. met *Tart. emetic.* samen gegeven, voldeed meest te HAARL. en den volgenden dag herhaald, 709. tegen den Doorloop, 716. het beste Braakmiddel en beter dan de *Tart. emetic.* in de Koortfen te AMST. 776. met veel vrucht te HUIZ. gebruikt, 802. in den beginne van den Roodenl. toegediend te HOORN, 813. in den Buikloop te ENKH. 832. met *Tart. emetic.* in den Roodenl. 841. afgekookt, 843. met *Sal ammoniac* te GRON. gegeven, 881. zeer voordeelig in de Rotkoorts in Maart te HARL. 926. in den beginne tot j en ij *Scr.* voorgeschr. en by sommigen met ij. gr. *Tart. emetic.* 934. in kleine giften als een *alterans*, of *diaphoreticum*, in de *Febr. hectica*, 1001.

July (minste Zieken in) Luchtsgesteldheid te PHIL. en begin der Galkoorts na den 20sten, 70. (Zieken te MIDDELB. in) 136. te WILMST. 247. te BRED. 257. te STEENW. 459. te ARNH. 468. te SCHOONH. 494. te UTR. 519. te BERK. 581. (van) tot Nov. in 's HAGE, 613. te HAARL. 680, 681. (Dooden, Zieken en Luchtsgesteldheid in) aldaar, 742—745. (in't laatst van) menigvuldiger te PURMER. enz. 763. (in) begonden reeds de Naarskoortfen veel menigvuldiger, enz. te worden, 773, 778, 780. (in)

vertoonde zich de Roodel. te ENKH. 832. (weinig Zieken in) 1780. te APPING. 893. (welke Zieken in) te HARL. 928. (in) openbaarde zich de Persl. in de eerste beginselen, 944, 946. (hoedanig de Persl. van de 1ste soort in) 954. (in) volgde eene *Dysenteria epidemica* op de *catarrhale* Zieken, 1013.

Juny, (welke Zieken en Luchtsgesteldheid in) te PHIL. 66. (welke in) te MIDDELB. 136. te BRED. 257. te GEERTR. 260. te STEENW. 459. te ARNH. 468. te SCHOONH. 494. te UTR. 518. te BERK. 581, 587. te HAARL. 679. (Zieken, Dooden en Luchtsgesteldheid in) 740—742. te ENKH. 831. te FRANEK. 862. (Overleedenen matig in) te GRON. 875. (welke Zieken in) te HARL. 927.

Julapia acescentia waar in gebruikt te HAARL. 683. *acidiusculum* een of ander te WESTZAAND. 771.

Juleppen met Vitriol en Zwavelzuur in menigte gedronken te HAARL. 713.

K.

Kaakebeen (het onderste) beurtelings open en toegeslooten, 425.

Kaai te SL. in VL. onder de medewerkende oorzaken der Zieken, 4. te PHIL. 105. te GOES, 148. te THOL. 155.

Kaas

Kaas wordt veel gebruikt te ROOZEND. 211.

Kalkaarde (ligte) in Putten te UTR. 500.

Kamers van de Zieken met Azyn berookt te MAASTR. 327.

Kanker, zelden waargenomen te BERK. 582. gansch niet onbekend te HAARL. 661.

Kankerbloemen, waar in nuttig, 165*.

Kantweevers, waar aan onderhevig te HAARL. 656.

Kantwerkers (veele) te ROOZEND. ongezondheid van dit beroep, 211. waar aan onderhevig, 284.

Kapsels der aanzienlyke Vrouwen nadeelig, 159*. hoedanig te ENKH. 821.

Kardoes-papier in melk gekookt te HARL. onder 't gemeen gebruikt tegen den Persl, 988. Not.

Karnemelk met zeer veel voordeel van 't gemeen in de Galziekten te Z. ZEE gebruikt, 172*. (drinken van koude) nadeelig, 193. tegen de Wormen in de beenen, 243. (niets dronken de Zieken liever te DREMPT dan doorgedaane) waar in Haver of Gerste Gort, of zuure appelen gekookt waren, 370. te ENKH. toegestaan, 844. te HARL. zelfs nadeelig bevonden, 986.

Keel hoedanig in het *Erysip. urticat.* te UTR. 518. in de *Angina*, 521. met een zwarte bruine korst bedekt, 522. (naauwe) te

BERK. vry algemeen, 582.

(kwaadaartige kwaade) op de eerste verschyning der Ziekte, 584. wanneer begon te zwellen, *ib.* ontsleeken en gezwollen te HAARL. wanneer ongemakelyker en drooger werd, en hoe hersteld, 666. in het 2de soort, 667. hield op by het verdryven van den uitslag, 668. brak in sommigen door, doch werd in anderen volkomen geslooten, enz. 669. (ganschen omtrek van de) te veel verslapt, waar door hersteld, 676. (ontsteekene) kon de prikkeling der zuuren niet verdraagen te NAARD. 799. hoedanig te HOORN, 812. — middel van de Westkappelsche boeren te ENKH. gebruikt, 830, (sommige zyn met een zeere) bezet geweest te SCHAG. 851. (kwaadaartige bezetting der) te FRANEK. 862. raauw en ontveld in *July* te HARL. 929. hoe te HARL. in *Nov.* 939. (kwaadaartige zeere) te LONDEN, hoe veiligst geneezen, 1015.

Keelontsteeking (Zinkingachtige) te SL. in VL. 19. van een *catarrhalen* aart te NEUZ. 58. in de WILMST. 247. (Zinkingachtige) in *Maart* te BRED. 257. in *Sept.* 258. (Slymige) in *Dec.* 259. (Bastaard) te CAMP. 379. (Valsche) *ib.* 419. waar mede geneezen, *ib.* te HOORN, 812. (Roozige) met een rooden uitslag der

huid, enz. in *Dec.* 1778, 923 enkele waare in *Dec.* 941.

Keelpyn in de Ziekten van *Apr. Mei en Jun.* te HELLEV. in 1778, 249*.

Keelziekte (flymerige en ontfleekene) te MIDDELB. in *Febr.* 136. (kwaadaartige) te ZWOL. 446. (ergste foort van) een Rotkoorts, 447. als die der andere afgaande, met vuile Verzweeringen der Amandelen langs de Luchtpyp tot in de Longen, enz. *ib.* in *Febr.* te STEENW. doch niet kwaadaartig, 461. in *Oktob.* — *Dec.* 1778. in DRENTHE, *ib.* byzondere, meer te UTR. dan elders, 519. hoedanig, 520. wie over dezelve gefchreeven hebben, 524. te HILVERSUM en LAAREN met aanhoudende Koortfen, 800. goedaartiger te LAAR. *ib.* minder in getal in *Maart* doch meer ontfleeken te HARL. 926. hier en daar in *Apr.* 927. niet ten eenemaal geweeken in *July*, 928. (besmettelyke) verfchillende, 929. van hoedanigen aart, 930. *Epidemifch*, wie meest en wie minst aantafte, 933. overeenkomt met de *Febr. Scarlat.* en buiten den Persl. de doodelykste, *ib.* hier en daar met rooden uitflag gepaard in *Aug.* 936. een huishouden daar van aangedaan blyft vry van den Persl. 936. met den rooden uitflag flechts eenmaal

in *Sept.* 937. kwaade zagmen byna niet in *Oktob.* 938. gevaarlyker te FRANEK. dan de Persloop, *ib.* meer gezien in *Oktob.* en by eenigen kwaadaartig in *Nov.* 939. hoedanig zich vertoonde, *ib.* verfcheide ne zonder uitflag en hoe geneezen, *ib.* waren in *Dec.* met uitflag nog even sterk, doch meer naar ontfteeking hellende, dan tot het rottige en gangreneuse te brengen, 941. openbaarde zich in 't Voorjaar als in de nabuurschap van eenen byzonderen fynen vergiftigen fcherpen aart, 975. (kwaadaartige) ging den Persl. vooraf, en hoe gevaarlyk, 1013.

KEETELL (de Heer) aangehaald. 519.

KELLENHUZEN (de Heer C.) aangehaald, 842.

Kenmerk van den aanval der Tuffchenpoozende Koorts in het NO. gedeelte van St. VL. 36. (eigenaartig) in den Persl. en der Ziekte te HAARL. 689

Kenmerken van eene bedorvene Galstoffs in de eerste wegen, 606. (welke twee vaste) in het 3de Tydperk der Ziekte te HAARL. 693.

Kenteekenen der Ziekte aldaar, 707. uit den afgang, 710.

Kerken, oorzaak tot Ziekten, 502.

Kerkhof maar een te AMERSF. 531. hoe ten tyde der besmetting heeft kunnen medewerken te ELB. 548:

Kerk-

* Kerkhoven te 's Bosch, 276.
van wat invloed te HAARL.
641.

KEUCHENIUS (de Heer W.
M.) Ziekten te SCHIED.
574.

KEVELAAR (Roodenl. in het
Graaffchap ZUTPHEN van)
ingebragt, (III. Afdeel.)
38. of de Bedevaart der-
waarts gelegenheid tot be-
fmetting van den Roodenl.
te ZEVENB. gegeven heb-
be, 253. niet zeker te
GRON. 873. waarschynelyk
te OLDENZ. 909. te END-
SCHIED. 910.

Kibbeling, wat is, 654.

Kies en Oorpyl van een
avondluchtje te scheppen.

Kina wanneer gebruikt moet
worden in de Galkoortfen
in ZEEL. 168*. wanneer
ichadelyk, en van welke
uitwerking, 169*. wanneer
heilzaam, *ib.* wannereen
waterig afkookfel met wat
Rhynfchen Wyn en *Sp.*
vitriol. voldoende, 172*.
onvoldoende in de onre-
gelmaatige Koortfen, 174*.
moesten eenige weinigen
gebruiken te ROOZEND.
211. tegen de Koorts met
Waterzucht te HELLEV.
266*, 267*. niet in staat
om de Koorts te bedwin-
gen in een Soldaat, 274*.
met *Rhabarb.* waar toe, en
naar de wyze van den Hr.
DE MAN, 276*. by het
middel van den Hr. BLUM
gevoegd, 287*. met *Sal*
ammon. 289*. byna onfeil-
baar te ZWOL. 445. groote
giften noodig in de kwaad-
aartige Keelziekte, 447.

deed geen nut in de *qua-*
tidiana duplex te SCHOONH.

494. waar noodig, 495.
veelheid derzelve in poe-
der gegeven, 496. niet
dan in het laaft der Ziekte
behulpzaam te ROTTERD.
568. fcheen de Koortfen
in veele gevallen eer aan te
zetten, 569. met *Incidentia*
en *Anodyna* in Nov. en Dec.
570. nu en dan in de zwel-
ling na het Roodv. te
HAARL. 670 in de Derdend.
Koorts met *Sal ammon.* 673.
in de Anderd. Koortfen,
677. tot en in Mei ge-
bruikt, *ib.* langduurig ge-
bruik in twee aanmerke-
lyke gevallen, 696. met
Campher. 701. verregaande
by het gemeen veroor-
deeld, 705. in de 2de *Epi-*
demie met mineraal-zuur,
713. in poeder met *Rha-*
barber, 714. met *Campher*
boven den *Muscus*, 716.
met *Campher* tegen de Wor-
men, *ib.* — in fchielyk
verval van krachten, enz.
717. met *Vitriool*-zuur te-
gen de purpervlekken,
719. met *Acida vegetabil.*
na den 2den of 3den aan-
val te AMST. 779. na een
Braakmiddel, *ib.* zie *Cor-*
tex Peruvianus, *Koortsbaft.*

Kinderen, waarom 'ermeer
dan bejaarden te BERG.O.
z. ftierven, 176. (Der-
dend. Koorts onder de) te
SOMMELSD. 229. (Eerftge-
boor.) een groot aantal
overleeden, 236. insge-
lyks (een groot aantal) te
NYM. 332. (gemeene te
UTR. aan welke gebreken

onderworpen, 502. door de kwaadaartige Keelziekte aangegreepen, 520. (eenige) waar aan fchielyk overleeden in *Aug.* 525. aan *Febr. bilios.* en sterke *Diarrhæa*, *ib.* aan den Roodenl. te *ELB.* 559. (Veele) sterven te *BERK.* onder 't krygen hunner tanden, 582. kreegen opzettingen in de onderkaaks klieren, 586. (kleine) van de behoefte. Gemeente te *HAARLEM* waar aan onderhevig, 653. te vroeg aan de Lucht bloot gesteld begonden te zwellen, 670. (Roodvonk doodelyk voor) te *HOORN*, 812. — en die in den bloei hunnes levens waren meest door den Roodenl. te *ENKH.* aangetast, 840. door de Keelziekte te *HARL.* 931, 933. door de besmetting van den Persl. in aanzienlyke huizen aangedaan, 947, 952. (enkele) ontlasten ronde Wormen, 958. (kleine) werden binnen 24 uren door den Persl. weggerukt met geweldige Stuipen, andere in 3 dagen, 963. (*Febr. Dysenterica* onder de) 964. kwamen leevendeter waereld onder het gebruik des *Opiums*, 993. nog zuigende deed men de kracht des *Opiums* gevoelen, 1008.

Kinderpokjes te *VLISS.* aan houdende van 1773—1779, 127. hier en daar, gemakelyk te gencezen in *Juny* te *MIDDELE.* 136. in *Nov.* meest altyd goedaartig,

137. wanneerte *Z. ZEE* regeerden, 176*. famenvloeiende aldaar, en waar door veelen aan dezelve stierven, *ib.* doorden Loop opgelost, 177*. wyze van *SYDENHAM* in dezelve gevolgd, 178*. (boosaartige) luisterden nergensna, *ib.* te *THOL.* niet waargenoomen, 159. te *WILMST.* in 1778, en in *Febr.* 1779, 242. te *BRED.* in *Apr.* die niet zeer goedaartig waren, in *Mei* van een beter voort, in *Juny*, *July* en *Aug.* 257. nog in *Sept.* en *Okt.* 258. in *Nov.* en nemen wedertoe, insgelyks in *Dec.* 259. vry sterk te 's *BOSCH*, 289, 293. te *ST. ANDRIES*, *ROSSUM* en *BRACKEL*, 317. te *NYM.* in *Juny*, algemeen in *Okt.* 332. kwaadaartig en moeilyk tot verettering te brengen, 333. te *ZIWOL.* tot *Juny*, 441. te *ZYST* in *Apr.* geweldig en kwaadaartig, 517. vereenigden zich somwylen met den Loop te *ELB.* 547, 549. in *Nov.* 1777. te *BERK.* 583. hier en daar een in *Febr.* te *HAARL.* 674. (voorzorge in het Roomsche Weesh. tegen de) *ib.* in *Maart* eenige, maar niet *Epidemisch*, 676. in *Apr.* hier en daar een enkeld kind in *Mei*, 677. in *Juny* 2 kinder. daar aan Overl. 680. insgelyks in *Jul.* *ib.* op een en andere plaats in *Dec.* maar niet *Epidemisch*, 724. te *PURM.* in *Okt.* 763. in 't Najaar maar niet zeer hevig te *AMST.* 777. weinigen

- nigen daar aan omgekomen te WEESP, 793. sedert 3 Jaaren niet te EDAM, 806. hoe in 1776 te ENKH. aangebragt, 829. sedert 7 Jaaren aldaar niet vernooten, 830. zie *Variolæ*.
- Kinderziekte in Sept. in de LANGSTR. 264.
- Kinkhoest (algemeene) in July, Aug. en Sept. te ARNH. 468 vry geweldig in 1777. te UTR. 509. waar door geneezen, 510. wanneer te BERK. 582. in den Herfst van 1777. te ENKH. en waar mede geneezen, 830.
- Kisten (spoedig sluiten der) te HARL. geregeld, 1016.
- Klagte over Dorst ongelyk te HAARL. 686. over geweldige hitte, wat te kennen gaf, 707.
- Kleederen der Verstorvenen te DREMPT te schielyk gedraagen, 373. hoe de besmetting te HARL. voortplanten, 950.
- Kleding (byzonderheden wegens de) te Z. ZEE, 159*. (nadeelen van goede genoegzaame zorg voor de) 605. te ENKH. 821.
- Kleerverkoopers (oude) talryk in 's Bosch, 283. waar aan onderhevig, *ib*.
- Klei in St. VL. 56. vet en krachtig in SCHOUW. 148*. waar door verbeterd wordt, *ib*. (zwaare) in STEENB. 188. en PAINCEL. 207. komt zelden boven in de Wykermeer, 759. (altemaal) gronden om SCHAG. 852.
- Kleur van het water in SCHOUW. hoedanig, 147*. aschverwig te HELLEV. 263*. (vaale) kondigt de Geelzucht aan, 264*. (geele, taanige en bruine) waar door te UTR. 502. (geele) wat te ROTTERD. te kennen gaf 567. (hooger) in het 2de soort van Roodvonk dan in het 1ste te HAARL. 667. (roode roozige) werd paars te HARL. in het Roodv. 928. hoog rood der deelen in de Keel, 929. donkerdervan de opgezwollene *Tonsillæ* enz. 931. (kwaade, paarsche) van wat gevolg, 932. (paarsche) nageweldige en ondraagelyke pynen in het eene been, gevolg van versterking, 940. (der stoffen) hoewel beter, volgde 'er nochtans loslyvigheid, enz. 953.
- Klieren, resolveerden genoegzaam altoos te HAARL. 930. (verharde) werden dikwyls te HARL. en FRANEK. tot verettering gebragt, 934.
- KNAAPEN (de Heer J. H.) Bericht van den Roodenl. te MAASTR 323.
- Knerssingen der tanden by de Koorts na de Febr. Dyfent. te HARL. 965.
- Kniën opgetrokken, kwaad voorteecken te BERK. 592. in eenigen gezwollen te HARL. hoe geneezen, 1005.
- Koeken (ongereezene) spyze van den gemeenen man te SCHAG. 853.
- Koeldranken, uit eenig verfrissend gedistilleerd water

ter, enz. 410. moeten niet te lang worden gebruikt, enz. *ib.* om al te groote drift van het bloed te maa-
tigen, 418.
Koeltje in ZEEL. nuttig en
schadelyk, 151*.
KOESEN (de Heer G. E.)
Bericht van CULEMB. 472.
Kolykpynen in de Ingewan-
den te MIDDELB. in Nov.
137. in Juny te BRED. 257.
waar uit ontstaan te HARL.
931.
Koffy nadeelig in de Ziek-
ten te DREMPT, 370. des
avonds na de gedaane
wandeling op de stoep ge-
dronken te PURM. 766. in
een schrikkelyk misbruik
onder Vrouwen en jonge
Meisjes te WEESP, 788.
en Thee, dagelykschen
drank 4 of 5 maal inge-
florpt te SCHAG. 853. niet
van het beste soort in
FRIESL. 858. — algemeen
misbruik daar van te AP-
PING. 889. (het misbruik
van flappe) by zittende
Ambachtslieden, 897.
Kookten der zieke stof. waar
door geschiedt, 173*.
KOOL (de Heer A. R.) Be-
richt van de Doorgaande
Ziekten in de BEVERW.
757.
Kool (witte) een gewoone
kost te 's Bosch, 283.
— (zuur) goed *corrigens*,
282.
Konstliefde (oprechte) waar
door verwekt wordt, 878.
Koorts-bast, wanneer met
vrucht in eene ruime veel-
heid gegeven werd, 39.
tot 3 oncen in den tyd

van 10 uren, 41. in min-
dere giften, 47. met vrucht
gebruikt in de *Dysenterie*,
44. vooroordeelen hierte-
gen ingebracht opgelost,
49. onvoldoende in een
Lyder te PHIL. 72. insge-
lyks in een anderen met
eenige greinen *Rhab. Nitr.*
en *Camph.* 74. in form van
Afstreksel of Substantie, 76.
tusfchen de eerste aanval-
len in sterke giften noo-
dig, 80. wanneer niet dan
met het grootste nadeel
toegediend, 89. na de op-
lossingen der verstoppin-
gen met *Ammoniac*-zout,
ib. onvermogene in de
Derdend. Koorts te SOM-
MELSD. 229. wanneer en
waar te gebruiken, 233 —
235. wanneer van groot
nut te HELLEV. en waar
tegen, 248*. noodig om
het ineenloopen te belet-
ten, 251*. om de Koort-
sen te temmen, 253*. met
ontlastmiddelen verec-
nigd, 265*. in de *Catalep-
sis*, 272*. doet de Koort-
sen te NYMEG. in Aug.
schielyk wyken, 331. in
de Kinderpokjes, 333. het
voornaamste middel in den
Persl. te DREMPT, 357.
niet genoegzaam in eene
zwangere Vrouw, 361.
vriendelyk hulpmiddel,
363. na het stillen der
kwaade Toevallen niet
noodig dan in kleine gif-
ten, 364. wat deszelfs
vrucht belet, 365. met
Rhabarb. verre het beste,
367. met eenige druppels
Laud. Liquid. 368. wanneer
krach-

krachtig, *ib.* om het nagt-zweet te bedwingen noodig te CAMP. 407. wonderen daar door verricht, ook zonder voorafgaande Buikzuiverendemiddelen, 411. het waare *specificum* in deeze Koortfen, 412. in poeder tegen de Derdend. Koorts, *ib.* nam de Koorts zonder zichtbaare ontlasting weg, 413. (Byvoegfels by den) onnut, *ib.* om het wederkeeren van de Koorts voor te komen, 414. ter versterking van de Ingewanden, enz. heeft de eerste plaats bekleed, 420. tegen het Koud Vuur alle uur een vierde lood voorgeschreeven, 432. in poeder te Zwol. 445. moest by tyds en wel in eene groote gifte gegeven worden, te AMST. 775. in verval van krachten te ENDSCH. 912. ter versterking in den heilzaamen Loop, 914.

Koorts (geduurig wederkeerende) in het N O. gedeelte van St. VL. 37. in welken alleen *Epidemisch*, 39. (geduurige) waar en wanneer in eene meer tuschenpoozende veranderde te Z. ZEE, 167*. gedoogde te HELLEV. geene sterke ontlastende middelen, als met versterkende vereenigd, 265*. — entoeval in de *Catalepsis* in een loopende doodelyk, 273*. van welken aart te CAMP. 377. min of meer in het *Erysip. urtic.* te UTR. 518. geduurige, die met den avond

zich verheftete BERK. 584. in het 2de termyn, 586. hoe toenam te ROTTERD. 567. niet kennelyk verminderende by de zwelling der Oorklieren te HAARL. 668. tot 16 reizen doorgelopen, 676. schielyk en hevig in de 1ste, harder in de 2de 682. maatig in de 3de soort, 683. in eenigen eensklaps hevig, *ib.* merkelyke verheffing op, of na den 4den dag in het 2de Tydperk: genoegzaam aanhoudende in het 3de, 689. gestadig in een jongeling met spoedige scheiding te LAAR. 800. weinig of geen in sommigen te ENKH. 836, 840. hoedanig te GRON. 879, 880. (heete aanhoudende) wanneer bleef voortduuren te HARL. 933. wanneer te FRANK. begon te bedaaren, 934. hoe onder de Persl. te HARL. 959. openbaart zeer schielyk het verval van krachten, 960. Not. by wien volstrekt zweeg, 962. gestadige in de *Febr. Dysenterica* overig, en van hoedanigen aart die was, 965. zie *Febris*.

Koorts-beweeingen hoe gemaatigd werden in de *Catalepsis*, 271*.

Koortfen, welke te St. in VL. 19. wie meest daar aan onderhevig, 20, 26, 34, 58. hoe verdubbelen in het N O. gedeelte, 35. niet *Epidemisch* aldaar, 39. kwamen na een maand tyds weder, 45. (*rheumatische*

like en galachtige) in *Aug.* te *PHIL.* tot ontfteeking overhellende, 75. in allerlei ongerogelde overgaande, 77. wanneer te *MIDDELB.* op haaren geregelden tyd wederkwamen, 135. heviger in *Sept.* naar het rottige hellende, 137. te *VERE* minder dan te *MIDDELB.* 141. allerhande *intermitterende* te *BERG.* o. z. 174: (vooroordeelen te *STEENB.* dat men tegen koude) geen hulp gebruiken mag, 202. (geduurige heete) in *PRINC.* zonder koude aanvallende, 208. veranderen op de zoete gronden van *GASTEL*, *OUDENB.* en *ROOZEND.* spoediger in de *Rotkoorts*, *ib.* met het einde van *Aug.* in den *O. Bosch*, 213. van welken aart, 214. hoedanig te *SOMMELSD.* 228. wel gevaarlyk en kwaadaartig, maar zelden doodelyk, 229. hardnekkiger en langduuriger dan op andere Jaaren, 230. welke lang duurden, 232. hoedanig te *HELLEV.* 251*. hoe in den *BRIEL*, 279*. bleeven onder het gebruik van den *Cortex* even taai en hardnekkig, 283*. hoedanig in *Dec.* 290*. hoe te *BRED.* 256. uit een bederf in de eerste wegen te 's *Bosch*, 293. in de 2de foort van *Roodenl.* te *MAASTR.* 325. waar door overwonnen werden te *NYM.* 330. maakten in *Sept.* plaats voor de *Diarrhœa*, 331. hoedanig te *ARNH.*

468. hoe te *BUUR.* 470. van welk foort te *UTR.* 504. van een rottenden aart in *Dec.* te *ROTTERD.* 570. hoedanig te *BERK.* 580, 582. 588. (verschillende foorten van) te *HAARL.* 656. hoe te *PURMER.* 764. hoe voorkwamen te *AMST.* 774, 778. te *NAARD.* 797, 798. veel te *HUIZ.* 803 hoe derzelver hevigheid best weggevoomen werd te *FRANEK.* 864. hoe in *Mei* te *HARL.* 927. zie van dit *Artikel* verder in de *samengestelde Woorden.*

Koortfigheden wie daar mede nog lang te sukkelén hadden te *HARL.* 964. (aanhoudende) doodelyk in de *Febr. Dysenterica*, 965.

Koortfigheid, wie door dezelve van den beginne overvallen, 955.

Koorts-koeken te *HELLEV.* 263*. hoedanig in den *BRIEL*, en waar mede geneezen werden, 285*.

Korst op de tong en lippen en het geheele gehemelte te *Z. ZEE*, 171*. (zwarte bruine) in de keel te *UTR.* 522. op de tong te *BERK.* 590. (drooge gespleete) op de tong; en tanden en lippen met dezelfde begroeit te *HAARL.* 697.

Kort verslag van de *Ziekten* te *AMST.* 773.

Koud en buïg weêr doet de *Derdend.* *Koortsen* verflimmeren te *APPING.* 892.

Koude (ligte) in de *Koortsen* in *St. VL.* 36. gevoeliger en van langer duur in *Sept.*

te PHIL. 79. (allersterkste) by de Derdend. Koorts, 88. waar mede tegengegaan, *ib.* met rilling en beëving verzeld te CAMP. enz. 379. by verwisseling en hitte te BERK. 589. van de volgende Koorts reeds aanwezig te HAARL. als de Lyders nog in het zweet van de voorige moesten zyn, 688. (doodsche) aan handen en voeten, 701. in Nov. gevoeld wat Ziekten verwekt, 724. weinig te AMST. maar des te meer hitte, 778. van handen, voeten en neus doodelyk te ENKH. 836, 840. groot in Jun. 1780. te APPING, en aanmerkelyker dan in HOLLAND, 893. der Lede- maaten, welke voorafging te HARL. 961. byzonder der handen en armen, 962. der handen, door het ge- bruik des *Opiums* weder warm gemaakt, 993.

Koud-vuur op den Roodenl. gevolgd te ZEVENB. 249. waar ylins komt te DREMPT, 360. door ver- plaatfing van de verrotte stoffe te CAMP. 381. hoe aangebragt werd te HARL. 966.

Koud water deed veel goeds in den aanval van den Hoest te ROTTERD. 570. waar met nut gebruikt te HAARL. 718. (regen) van goede uitwerking te ENKH. 844.

Kraam-koortfen (weinige) in Febr. te HARL. 925.

Kraamvrouwen (Roodenl. gevaarlyk voor) te ELB.

549. (voorbeeld van eene herstelde) te HOORN. 814. die niet zoogden kwamen in groot gevaar te APP. 892. in 't algemeen ge- zond in Dec. 1778. te HARL. 923. een enkele koortfig in Maart, 926. bleeven in Mei gezond, 927. eenige werden door hevige Zog- verplaatsingen in Jun. aan- gedaan, 928.

Krachteloos bleeven lang de Lyders te SAS VAN G. 62.

Krachteloosheid in wien, 35.

Krachten (schielyk verval van) te PHIL. 71. hoe ver- holpen, 76. (verlies van alle) in 2 a 3 dagen in de Rotkoortfen te Z. ZEE, 171*. groot in den Oud. BOSCH, 215. (verlies van) te ZEVENB. 249. waar door veroorzaakt te DREMPT, 355, 356. (wat in verval van) gedaan. 366. plotse- lyk onderdrukt, 367. gaan schielyker weg by groenen, dan by geelen afgang te STEENW. 460. wanneer meer en meer afnamen te BERK. 592. by wien van uur tot uur te HAARL. 698. (schielyk verlies van) wat te kennen gaf, 707. wat aankondigde, 717. bleeven in eenigen tot verwonde- ring eenige dagen stand houdende te ENKH. by ande- ren reeds den 3den dag vervallen, 836. (wie alle hunne) behielden, 839. (spoedig verval van) ge- vaarlyk, 840. waar door behouden, 842. wanneer uitgeput te GRON. 880. (groot

(groot verval van) in de kwaadaartige Keelziekte te HARL. 931. (groot verlies van Levens) 961. door het gebruik des *Opiums* opgewakkerd, 993. door het aanhoudend zweeten, en waar door meer verlooren, 996.

Krampachtige bewegingen in de spieren des aanzichts doodelyk te HAARL. 698. (waar door al het) verdween, 717.

Krampen (*hyfterike en hypochondrike*) by de onregelmaatige Koortfen te Z. ZEE schrikkelyker dan gevaarlyker, 174*.

Kramptrekkingen in een jonge Dochter te DELFT, 609. by de verheffingen van de Koorts na de *Febr. Dysenterica*, 965. der Ingewanden, waar door weggevoomen, 992.

Krankzinnigheid zonder Koorts en Periodicq te PHIL. 84 niet ongewoon in de Ziekten aldaar, 85, 98, middel daar tegen, 246.

Kreeken en Poelen op de zoute flyken, 185.

Krenten by de zachtbuikzuiverende middelente HAARLEM, 709.

Krimpelingen, waar voor niet weeken in ST. VL. 47. en ontlastingen van geele groene stoffen te DREMPT, 366. der Ingewanden, waar over veele Liederen klaagden in den aanvang vanden Roodenl. te ENKH. 831. hoe overvielen te HARL. 953. weinig, maar

gestadige persfingen, echter gevaarlyk, 960. na welke middelen ophielden, 1003.

Kropfalade veel te FRANEK. gegeten, een der beste voorbehoedende middelen, 858.

Kruiden en Planten, welke de grond te BERG. o. z. oplevert, 178.

Kruiderwyn welke te CAMP. gegeven, 421. welke ter voorbehoeding door den Heer STINSTRA gebruikt, 1017.

Kruisbeien (eeten van gekookte onrype) brengen niet weinig toe tot den Roodenl. te ENKH. 831.

KRUSEMAN (de Heer D.) Bericht van de Ziekten te HELLEV. 241*.

Kruis en munt (Afkookfel van) met goeden Koortsbast, enz. van zeer goede uitwerkingen in de WILMSTAD, 245, 246.

Krygsbenden, waar aan onderhevig, 341.

Kuilen om vuiligheid in te ontlasten, weinig of niet te ENKH. 816.

Kwaadsappigheid (waardoor aanleiding gegeven tot) te UTR. 502. welke te GRON. 880.

Kwaalen (welke) uit misbruik van sterke dranken gebooren worden, 281.

Kwakzalvers (nadeel door) veroorzaakt, 46, 675, 821.

Kwartieren (voor of nadeligeligging der) noodzakelyk in acht te neemen, 112.

Kwylen

Kwylen houdt lang aan in de Kinderpokjes te UTR. 513. in de kwaadaartige Keelziekte, 521. sterk in het Roodv. te BERK. 584. (sommige) in het 3de soort van Roodv. tot hun nadeel te HAARL. 669.
Kwyling by de afvallende Sprouw te NAARD. 798. (ruime) 801.
Kwynen (lang) der Ziekten aan de Rotkoortsen te Z. ZEE, 174.

L.

Laagere Ligging van de Provincie FRIESLAND, waar in boven de andere bevoorrecht, 856.
Laagte (meer dan gewoone) der binnenwateren en grachten, onder de byzondere oorzaaken der Ziekten te HARL. 972.
Laaken-fabriek te 's Bosch; 285.
LAAREN, laagste van de Gooische Dorp. 805. Ziekt. 800.
Lamheid (zonderlinge voorbeelden van geneezing van) 314. in de 2de soort van Roodenl. te MAASTR. 325.
Lammigheid te UTR. 504.
Λαμπηδενος εκθλιψις HIPPOCRATIS, 177*.
Landen in SCHOUW. hoedanig gelegen en gesteld, 146*. waar mede bezaaid worden, 149*. (laage) in den Wintertyd meest onder water te FRANEK. 855. hoe hoog boven het binnenwater, hoedanig naar den Zeekant, *ib.* laag en

moerig; 's Winters drag te APPINGED. 888.
Landstreek, (vette, vruchtbare en kleiachtige) hoe kan medewerken ter voortbrenginge van Ziekten, 976.
Landvolk, waarom meer dan de Stedelingen aan den Persl. onderhevig, 344.
LANGSTRAAT, Ziekten, 262. Ligging, 263.
Lap. cancror. by de verzachtende middelen gevoegd te HARL. 987.
Laudanum (2 greinen) by een dosis *Rheum* te voegen beste van allen te HARL. 985. ontstaat van de Perslingen en slymige ontlastingen, enz. 1000. inzonderheid in de *Strangurie*, 1003. in de *Loslyvigheid*, 1004. te LEEUW. 1010. in de *Epidemike-catarrhale* Ziekte, 1013. zie *Opium*.
Laudanum liquidum in de *Dysenterie* gegeven, 47. in de benaauwdheid by den aanval der Zeeuwsche Koortsen, 170*, 173*. ter bevordering van de *crisis*, met *Liq. anod. min.* Hoffm. met den Koortsbast te DREMPT, 368. tot 30 druppels gegeven wannneer goed, *ib.* 's avonds gegeven bevordert de geneezing spoediger, 369. (in kleine giften) tegen den nacht te UTR. 523. *purum* te WESTZ. wannceer, 771. na de *Ipecacuanha* en *Rhabarb.* tot 30 a 40 druppels gegeven te HOORN, 813. des avonds, te ENKH. 842, in *Clysteeeren*,
F 843.

843. van 1 tot 2 *drachmen* in 24 uren te HARL. 991. tot *Drachm.* j. gegeven hersteld in korte uren de ys koude handen, en doet een aangenaam zweet uitbreeken, 995. tot 30 drupp. 's morgens en 's avonds gegeven hersteld een Lyder met andere middelen van den Persl. *ib.* voor kleine kinderen in den Persl. zeer heilzaam, 996.

Lavementen onnut in de Kinderpokjes te Z. ZEE, 178*. verkoelende in de *Catalepsis* te BRIEL. 271*. in de Kinderpokjes in de WILMST. 243. in de 2de soort van Loop te ELB. 550. waar uit bestonden, 551. waren noodig by den Koortsbast te AMST. 775. zoo veel mogelyk gezet te HARL. 985. waar niet verligten en meer pyn aanbragten, dan de Persl. 986. welke dagelyks te FRANKE. gegeven werden, 1010.

Laxans wanneer gegeven en waar uit bestond in den Roodenl. te ENKH. 841. (zacht) uit *Rheum* om den anderen dag gegeven, aan wie te HARL. 992. (zacht) met *Rheum* wat ontlast, 1000.

Laxantia antiphlogistica konden geen Galkoorts voorkomen te PHIL. 71. waar dienstig, 76. waar te pas kwamen te MIDDELB. 134. (zachte) waar van het meeste voordeel te Z. ZEE, 172*. verzuimd wat veroorzaaken te HELLEV. 238.

in den beginne van veel dienst, 239. dagelyks in de Kinderpokjes in de WILMST. 242. in de Febr. *bil. cont.* te SCHOONH. 495. *Antiphlogistica* nuttig te VLAARD. 578. in de Ziekten te MONN. 809. in de *Angin. catarrh.* te ENKH. 830. in de Galkoorts te APPINGED. 890. in de *Rheumatike* Ziekten, 892. te OLDENZ. 900. nuttig in de *Diarrhœa cruenta* te HARL. 967. (allerzachtste) gegeven om de ontlastingen aan den gang te houden, 991. in de eerste dagen onder het gebruik des *Opiums* niet noodig, 992. (zachte) aan een man met eene *Diarrhœa biliosa* gegeven, wat ontlasten, 999. in de *inflammatio adnatæ oculi*, 1005. (alle) in den Persl. verworpen, 1008.

Laxatif ter voorbehoeding te MAASTR. 328.

Laxeermiddelen (zachte) waar voordeel te Z. ZEE, 164*, 170*. (zachte verkoelende) om de galachtige slymen te ontlasten te CAMP. 399. (verkoelende) niet te lang aanhoudende gebruiken, 404. of dienstig zyn in de Kinderziekte, 485. waar in den beginne geen vrucht deden te UTR. 517. uit *Sal mirab.* waar noodig te HAARL. 675. in de Derdend. Koorts in Sept. best, 724. in den beginne dienstig te AMST. doch in 't vervolg meer nadeelig, 779.

LEDEBOER (de Heer A.)
Luchts-

- Luchtsgesteldh. en Ziekten te LEIDEN, 620, 621.
- LEEUWAARDEN (Persloop te) 949. (welke oorzaaken niet te) als te HARL. hebben plaats gehad, 976. hoe die aldaar behandeld, 1010.
- Ledemaaten (gebruik van deeze of geene) door *phymata* verlooren te UTR. 515. (zwaarte der) in de *Angin.* 520. (pyn in de) te BERK. 589. werden langzaam koud in sommigen te ENKH. 836.
- LEIDEN, Luchtsgesteldheid, 620, Ziekten, 621.
- Lenden-pyn (zeer benaauwd door) in den O. Bosch, 215. te BERK. 589. te DELFT, 606. zie *Pyn.*
- Lenientia*, 175.
- LENSIUS (de Heer Chir.) Bericht van een Juffr. te HARL. 960. Not. doet Weêrk. Waarn. in 1778 en 1779, 968. Not. doet dagelyks verslag van zyne Zieken aan de Heeren *Medici*, 983. door een sterke Koorts overvallen met persfingen, 1002. brengt het gebruik des *Opiums* tot een hoogen trap, 1007. hoe zich zelve van den Persl. geneezen heeft, *ib.* verwerpt alle *Laxantia* en *Clysmata*, 1008.
- Lente (Ziekten te GRON. in de) 876.
- Lentor in de vchten door uitdrooging voortgebracht te HARL. 976.
- Leucorrhœa*, eene gemeene kwaal te UTR. 505. te ENKH. 829.
- Leucophlegmatia* te WEESP, 788. te SCHAG. 850.
- LEUR (de Heer J. C. VAN DE) Bericht van de Gelegenheid, Ziekten en Overleed. te STEENB. 190.
- Leven der Lyderen nog eenigen tyd gerekt, door de versterkende kracht des *Opiums* te HARL. 993.
- Levens-middelen overvloedig te GRON. 874.
- perk van de Geboorte tot het 7de Jaar allergevaarlykst te Z. ZEE, 179*.
- regel (excesfen in den) wat veroorzaaken, 77, goede in de hardnekigste Derdend. Zeeuwfche Koortfen aangepreezen, 170*. hoedanig ingericht te SOMMELSD. 232. verkeerde werd opgevolgd te CAMP. 373. welke voorgeschr. te ENKH. 844.
- wyze (veranderde behoeftige) wat verwekt, 34. (buitenspoorige) wat veroorzaakt, 73, 101. (onmaatige) wat te wege brengt, 86, 94. te THOL. geen oorzaak van de Ziekten, 159. vry geposeerd te BERG. o. z. 180. der kleiboeren te STEENB. 192. der Arbeids-lieden. 194. der *Militairen*, 196. te PRINCEL. 207. welke in de *Variolæ* in de WILMST. 243. (flechte en goede) van welken invloed op de geneezing, 295*. (gewoone) der Inwoond. onder de oorzaaken der Ziekten te CAMP. 366. hoedanig in acht te neemen, 422. hoe danig

- danig te UTR. 501. geschik-
te HAARL. 647. en midde-
len van bestaan te HUIZ.
803. van groote en kleine
Lieden te ENKH. 820. on-
der fatsoendelyke Lieden
te FRAN. zeergezond, 857.
der *Twintenaaren* oorzaak
tot Ziekte, 901.
- Lever (ligte ontsteeking der)
te BRED. 256. niet vry van
ontsteek. te ROTTERD. 567.
zitplaats der ontsteek. 571.
- Lichaams-oeffeningen te
HAARL met de gezond-
heid meer overeenkomen-
de dan voorheen, 649.
van 't gemeen onderschei-
den naar maate van 't
werk dat zy verrichten,
656.
- Lienteria* (ongeneeslyke) te
HARL. waar door ontstaan,
966. met eene langzaame
versterking laater voorval-
lende, voor verscheiden
doodelyk, 991.
- Liggen als een stervenden
zonder beweging te
CAMP, 429. op den rug
met geboogene knien en
opgetrokkene beenen
kwaad te BERK. 592. plat
op den rug te HAARL. 691.
bestendig op den rug voor-
spelde niets goeds, 694.
- Ligtigheid in 't hoofd te BERK.
591.
- LIL (de Heer W. VAN) Be-
redeneerde opgave van de
Ziekten van SCHOONH. 478.
- Lillige substantie, veelal na
gelei van Vleesch gely-
kende, in de *Dysenteria mu-
cosa* geloosd te ENKH. 839.
- Limatura martis* met *Cortex*,
809.
- Limonade* toegeestaan, 37. waar
van gemaakt te MAASTR.
327. te HAARL. 713.
- Linctus pectoralis*, 67, 68. met
G. amm. 247*. met *Borax*,
935.
- LINDEN (de Heer J. B. T.
VAN DER) Bericht wegens
den Roodenl. te ZEVENB.
248.
- Lini Sem.* (*Decoct. express.*) te
HARL. 988.
- Liniment. cum Oleis aromaticis*
van HOFFMANN, 997.
- Lintweevers doen sterker be-
weeging dan de Kantwee-
vers, 656.
- Lippen met een zwarte korst
begroeid, 697.
- Liquor. anod. min. Hoffm.* waar
nuttig te Z. ZEE, 164*,
170*. met *Laud. liquid.* ter
bevordering van de *crisis*,
173*. algemeen gebruik
hier van te DELFT, 609.
van dienst in de benaauwd-
heden te HARL. 1002.
necmt den hik door de
Aplthæ veroorzaakt weg,
ib. in walgingen by het
Opium gevoegd, 1008.
- LIST (de Heer E. F.) Be-
richt van de Doorgaande
kwaadaartige Tusfschen-
poozende Koorts te CAMP.
377.
- Lochia*, derzelver bevoorde-
ring komt de *Suffocatie* en
Gangræna uteri voor te
MIDDELB. 134.
- Longontsteeking (rotachtige)
69. (bastard) in *Jan.* te
MIDDELB. 136. te ARNH.
hier en daar, 467. (val-
sche) waar op volgt te
BERK. 581. (waare) hier
en daar, verzeld met een
droo-

droogen hoeft te HAARL. 673. zie *Peripneumonie*.

— Teeringen in *Maart* te BRED. 257. gemeen onder de oude kleeren verkoo- pers te 's Bosch, 283.

Longwee (bastard) in *Jan*. te BRED. 206.

Loodwit, hoe op de darmen werkt, 258*.

LOOFF (de Heer PH. J.) Be- schryving van de Stad GRON. enz. 870. verliest van 320 Zieken maar 10, 879.

Looieryen, in wat opzicht nadeelig te HAARL. 643.

Loomheid (ongemeene) der Ledemaaten, 71. buiten- gewoone in de *Angina* te UTR. 520. in armen en beenen te BERK. 586. in wien te ENKH. 839.

LOON op ZAND, Kinder- ziekte en Gelegen. 264.

Loop, noch roode, noch Persl. te SOMMELSD. of GOEDER. 227. Buikloopen Roodeloop te UTR. 504. (drie graaden van) te ELB. 550. (foort van) geen roo- de te HAARL. 686. regeer- de in een bepaalde buurt het sterkste te HUIZ. 802. by eenigen verzelde van Rotkoorts en doodelyk, 802. bedenkingen hier om- trent, 804. door al het ge- bruikte aangezet te ENKH. 836.

Loozen van vet of Vleesch- klomptjes doodelyk te ENKH. 840.

Loslyvigh. (eene niet nadee- lige) waar door verwekt, 282*. waar mede geneez. te ENKH. 832. wie behiel-

den, 839. by kinderen te HARL. 931. waar op volg- de, 953. na de langzaame herstelling, 964. waar door veroorzaakt, 966. veelal onder het gebruik des *Opiums*, 992. koste de grootste moeite om te recht te brengen, en wel- ke middelen daar toe ge- bruikt, 1003.

Lucht (onzuivere) wat ver- oorzaakt, 35. (Vlaamsche en Zeeuwsche) niet zoo ongezond, 57. derzelver veerkracht waar door ver- minderd wordt, 100. al- toos zuiver te WESTK. 144. veranderlyk in SCHOU- WEN en waar door, 151*. hoe in de Landen van den HELIUS mede werkt tot voortbrengen van Ziek- ten, 186. hoedanig te STEENB. 191. alle dagen in de *Barakken* te HELLEV. ge- zuiverd, 242*. waar door in dezelve bedorven, en van wat gevolg zulks was, 249*. (vuile, dunne en ingesloote) door zieke en gezonde *Soldaten* ingea- demd, 276*. waar door in den BRIEL bedorven wordt, 293*. min veranderlyk te 's Bosch, 277. gezond te DREMPT, 337. (warme en besloote) wat veroorzaakt, 342. beperkte, 343. met stinkende dampen opge- vuld, waarin medewerkt, 373. (verbetering in het ververschen der onzuive- re). 374. (al te heete en drooge) wat deed, 383. (onzuivere) met rotachtig- ge deeltjes bezwangerd, 383.

ib (veranderen van) waar-
om niet zoo wel in door-
gaande gevaarlyke Koort-
sen, enz. als in sleepende
Ziekten aangeraaden? 452.
(vry zuivere) te UTR. enz.
500. (heete) uit de longen
geademd te BERK. 592. te
HAARL. niet zeer onzui-
ver, 639. (te vroeg aan
de) blootgesteld, wat ver-
oorzaakt, 670. waar mede
in den Nazomer in FRIESL.
vervuld wordt, 856. hoe-
danig te GRON. 883. door-
gaans kouder, dan in ee-
nig gedeelte van het Va-
derl. te APPINGED. echter
Zomers zoo warm dan in
HOLL. 888. hoe schielyk
veranderd, 889. door de
regens in *July* en *Aug.*
gezuiverd, 896. (verande-
ring van) hoe oorzaak tot
Ziekten in de *Twintenaaren*,
901. (minste doorspoeling
van) hoe de besmetting be-
vorderd te HARL. 947. heeft
grooter graad van hitte te
HARL. dan elders gehad,
969. (zorgvuldig te wacht-
ten voor de koude) in de
Loslyvigheid, 1004.
Luchtsgesteldheid te PHIL.
in *Mei* 66. in *Jun. ib. Jul.*
70, 71. *Aug.* 77, 78. *Sept.*
81. *Oct.* 87. *Nov.* 92. *Dec.*
93. met III. hoedanig te
SOMMELSD. 222—227. wel-
ke te CAMP. 382. (veran-
derde) van wat uitwer-
king in de Ziekten te BERK.
581, 598. te LEID. 620.
overeenkomst met die van
1757, 832. ongewoon
voor de Inwoonders van

GRON. 883. (besinette) hoe-
danig te HARL. 981.
Luchstreek (ongewoonheid
der) wat veroorzaakt, 26,
116. (schielyke verande-
ring van) oorzaak tot Ziek-
ten onder de Soldaten,
159.
Lucht-stroom, des Zomers
naauw bepaald te HAARL.
727. wanneer weggevloeit-
de, 735. vry bedaad, 738.
gering, 746. onbedaad,
755.
Lusteloosheid, in de *Scorbu-
tiken* te HAARL. in *Mei* en
Jun. 679. in de Koortsen
te AMST. 774.
LUTJENBROEK, Persloop al-
daar, 833.
LYKLAMA A NYEHOLT (de
Heer J. E.) Kort Bericht
van de Ziekten en Ligging
van YSSELST. 536.
Lyder zonderling present
van geest, te ROTTERD.
568.
Lyders hoe te HELLEV. moes-
ten behandeld worden,
265*. met Verstoppingen
of Waterzucht bezet, had-
den weinig of geen *Kina*
gebruikt, 266*. konden
door geene middelen uit
den vasten slaap worden
wakker gemaakt, 269*.
hoedanig in de *Catalepsis*,
270*. wat hen verslimmer-
de te DREMPT, 352. en
waar over klaagden, 353.
hoe by het aankomen der
Ziekte te ROTTERD. 566.
waar door in het 3de soort
van Roodv. 'buiten staat
raakten om te drinken te
HAARL.

HAARL. 669. welke fleepende bleeven, 710. (aan 30) het *Decoct. Cort. & Serpentar.* te HARL. gegeven, hoedanig onder het gebruik des *Opiums* waren. 993. maatig gedekt en voor koude bewaard, 996.

Lyken, derzelver stordige begraaving in 1747, te STEENB. 204. (onachtzame behandeling der) te DREMPT, 373. verbetering hier omtrent gemaakt door de hooge Overigheid, 374. bleeven zeer langzaam te HAARL. 699. waarom niet geopend werden, *ib.* (lang boven aarde staan der) wat veroorzaakt te ENDSCH. 911. dieper dan maar gewoonte begraaven te HARLING. 1016.

Lyk-kisten, hoe niet behoorlyk begraaven worden te HAARL. 642.

Lyk-staten hoe te HARL. de besmetting voortplanten, 949. (het gevolg der) besnoeid, 1016.

Lympha (verdikte) te MIDD. 133, 137.

Lymphatische vochten, waare oorzaak der *Dysenterie* te HARL. 999.

Lynolie in de Clysteeren te ENKH. 843.

Lyf der Gedoopten in 1778, te SL. in VL. 9. in 1779. 10. der Overleed. in 1778, 13. in 1779, 14. van de Ziekten van het *Garnizoen*, enz. 21. der Overleeden Burg. van 1770—1780, 29. der *Militairen*, 31. (jaarlyksche) der Geb. Huwl. en Overl. binnen DEVENT.

46. der Dood. van 5 Jaaren ter NEUZEN en den HOEK, 61. der Geboor. te VLISS. 128. der Gestorv. en Begr. 129. (Tienjarige) der Gestorv. en van Kinder. Geboor. te MIDDELB. 140*. der Overl. te GOES, 149. van de Zieken van het *Garniz.* te THOL. 159*. van de Overleed. Huiz. en Inwoond. te BERG. o. z. 180. van het *Garniz.* 183. der Overleed. te STEENB. van 1771—1780, 201. (Tienjarige) van Gedoopt. en Gestorv. te SOMMELSD. 236. van het getal der Dooden te DORDR. 267. der Ziekten en Toevallen aan welke 502 Persoon. te 's Bosch gestorven zyn, 289. naar de Maanden, 291. naar de Jaaren, 292. der Geboorene Kinderen te ARNH. en der Overleed. 469*. (sterf) te UTR. 507. der Begraav. binnen AMERSF. 535*. van het getal der Inwoond. binnen GOUDA, 540. der Overl. in 1777 en 1778. te ELB. 561. in 1779, 562. in 1780 en 1781, 563. der Dooden binnen ROTTERD. 572. te BERK. 602. (Geboorte en Sterf-) te HAARL. 647*. der Overleeden. aan het Roodv. en kwaade Keel, 671*. (Sterf-) van week tot week, enz. 724*. der Ziekten en ouderdom der Overleed. 756*. der Overleed. in de BEVERW. 761. (Byzondere) der Overl. in iedere week te AMST. 781*. van 1701—1780, 781. der Gedoopten te

WEESEP en der Gestorv.
793*. der Overleed. te
ENKH. 849. der Gestorv. te
SCHAG. 852. der Begraaven
te SNEEK, 869*. der Over-
leed. en Gedoopt. te GRON.
876*. der Ziekten te OL-
DENZ. 904.

M.

Maag zetel van den Hoest
te ROTTERD. 569. en
in wien, 570.

—— kramppynen (veele)
te VLAARD. 579.

—— kwaalen (onzuivere)
met braaking en verloo-
ren eetlust te VLAARD. 579.
te HAARL. 660.

—— middelen (bittere)
waar voldoen te Z. ZEE,
164*. waar het meeste
voordeel doen, 170*. (ver-
sterkende) tegen de *Briel-
sche* Koortsen aangepree-
zen, 285*. (versterken-
de zoogenaamde bittere
bloedzuiverende) buiten
de Koorts geb. te WESTZ.
771.

—— pyn te PURMER. 764.
(geweldige) in een Vrouw,
wat op dezelve gevolgd
te HARL. 940. zie *Pyn*.

—— *Tincturen* (versterken-
de) waar nuttig, 285*.

Maan, of uitwerking op de
merg-pypen en Schelpvis-
sen hebbe, enz. 155*. der-
zelve invloed op de Wa-
terzucht, Weder, enz. *ib*.

Maanden, welke te SLUIS de
meeste Dooden opleve-
ren, 32. (in geen 4) re-
gen of onweër vernoo-
men te CAMP. 383. (aan

welke Ziekten in onder-
scheidene) te SCHOONH:
Overleeden, 483. (de Kin-
derz. regeert 19) te UTR.
515. (eerste) geene by-
zondere Ziekt. te GRON.
875.

Maandstonden (belette, of
of ook wel te sterke) te
ENKH. 824.

MAANEN (de Heer C. van)
Bericht van de Ziekten te
ELB. 544. beschryft zyne
eigene besmetting van den
Roodenl. *ib*. 554.

Maart (welke Ziekten in)
1780, te PHIL. 96. te MID-
DELB. 136. in de WILMST.
244. te BRED. 257. te GEER-
TR. 260. te ARNH. 467. te
SCHOONH. 494. te UTR. 517.
te HAARLEM, 671, 676.
(Luchtsgesteldheid in) 733.
te GRON. 875. te HARL.
926.

MAARTENSDYK (Ziekten te)
160.

Maas, oversroomende, van
wat uitwerking in de *Ma-
jorie*, 272.

MAASBERGEN, *Dysenterie* al-
daar, 525.

MAASTRICHT (Roodenl. en
derzelver geneezingen te)
324—328.

MACQUET (de Heer J.) Proe-
ve eener Geneesk. Histor.
der Stad Z. ZEE en DUF-
VELAND, 145*.

Magnesia alba te HARL. ge-
bruikt, 987.

Magteloosheid over het ge-
heele lichaam te CAMP.
379. des morgens opstaan-
de te PURM. 764. der bee-
nen in wien te HARL. 964.

MAKKUM, Persl. aldaar, 949.

MAN

MAN (de Heer M. J. DE) Ziektegeesteldheid binnen Nym. 329. aangehaald, 276*. 287*, 518, 598, 599, 682, 689, 708, 709, 711, 714, 716, 723, 798, 863. wederlegd, 446.

Mania & Melancholia te UTR. 504.

Manna aangepreczen, 134, 164*, 168*, 231, 325, 328, 400, 485, 497, 668, 675, 709. in den Roodenl. te ENKH. 841. vruchteloos beproefd te HARL. 986. onder het gebruik van 't *Opium* nuttig, 991.

Markt (groote) te HAARL. 638. (drie zeer groote) te GRON. 874.

Markt-plaatsen (zeer ruime) te BERG. o. z. 165. en opene Pleinen te 's BOSCH, 276. te AMERSF. 531.

Martialia waar nuttig, 661, 670.

MASTENBROEK (Beschryving van den Polder van) 434, Sluizen, 436. groote, 437. Veenland, *ib.*

Materies morbifica waar in te BERG. o. z. geacht wordt bestaan te hebben, 175. waar door in Tusschenpooz. Koortf. t' onder gebragt wordt, 278*. *peccans* waardoor verzameld, 884. uit het lichaam te dryven, 902.

Mattigheid (groote) by den aanval van den Persl. te DREMPT, 353.

MEAD aangehaald, 979.

Med. Doctoren (edelmoedige handelwyze der) te HARL. 983.

Medicynen worden niet ge-

bruikt van de Inwoond. in den *Bommelerwaard*, 319. voorheen weinig gebruikt te ELB. 545. (afkeer van) kwaad voortteeken te BERK. 596.

Meêkrap groeit zeer weeldrig in SCHOUW. 148*. welke Luchtgesteldheid vordert, 151*. (Delftyd van de) hoe aanleiding tot Ziekten geeven kan, 195.

Meelspyzen, spyze van den gemeenen man, 53. in den O. BOSCH, 220. (ongegifte) te HAARL. 652. gemeenste voedsel onder het gemeen te HUIZ. 804. (of de lymige) meer geschiktheid tot den Roodenl. hebben geeven, *ib.* (de byzondere) van den gemeenen man te ENKH. 819.

Meening (welke) valsch, 266*.

Meeren (drie) om PURMER. 765. eenige by APPINGED. 888.

Meer-water zoet en drinkbaar te HAARL. in tegenstelling van het N. Spaaren, 635.

Mei, *Juny* en *July* hadden de minste Dooden te SL. 19. (welke Ziekten, enz. in) te PHIL. 65. (welke) te MIDDELB. 136. (eenige koude en guure dagen in) waar op men zelfs des nachts Vorst had, 224, 226. (weder ongestadig in) 1778, te HELLEV. 245*. waar in de Ziekte bestond, 246*. (hoedanig de Ziekten in) 291*. te BRED. 257. te Nym. 330. te STEENW. 459. te ARNH. 468. te

SCHOONH. 494. te UTR. 518.
 te HAARL. 679. (Luchtge-
 steldheid in) 738. te GRON.
 874. te HARL. 927.
 MEIER (de Heer A.) Kort
 Bericht van de Ziekten
 van OLDENZ. 899.
 Mel Narbon. waar met vrucht
 gebruikt, 263. Rosar. in de
 Febr. angin. te HARL. 935.
 Melk (zoete) voor de in-
 flammatie der oogen in de
 Kinderpokjes, 244. en wa-
 ter te HARL. toegediend,
 997. met Seltzerwater in
 de Febr. heft. 1001.
 — pap van RUTHERFORT
 te ENKH. gebruikt, 844.
 — spyzen schadelyk te
 CAMP. 423.
 Memorie van de sterkte van
 het Garniz. te SL. 24. we-
 gens de Ligging, Strek-
 king en Situatie van het
 Fort PHILIPPINE, enz. 103.
 van de sterkte van het Gar-
 niz. te THOL. 159.
 MENALDUMADEEL, Persloop
 aldaar, 949.
 MENDER (de Heer A. J.) Be-
 richt van de Ziekten te
 PURMER. enz. 763.
 Mengsel (verkwikkend zuur)
 waar uit bereid te HAARL.
 710. van stoffen als in het
 bloed ontbonden, gely-
 kende naar sop van Roode
 besen met eieren te HARL.
 ontlast, 957.
 Menigvuldigheid dergalach-
 tige scherpte, en derzel-
 ver vloeibaarheid, mid-
 deloorzaak, enz. te HARL.
 982.
 Menthae (Aqua & Herba) des
 zelfs uitmuntend nut by

den Cortex. Peruvian. ge-
 voegd, 243, 245, 246.
 Merke, Rivier 219.
 Mest-putten en Vuilnishoo-
 pen nadeelig te STEENB.
 189. — en drek-hoopen
 (menigvuldige) van wat
 nadeel te ELB. 548. — put-
 ten binnen ENKH. oorzaak
 tot stank, 816.
 Mesenterium wat in de Der-
 dend. Koorts in ZEELAND
 ondergaat, 163*, 170*.
 Metastasis van de catarrhale
 stoffe naar de Longen,
 498. van de Pokstof, 515.
 — lastea ten tyde van
 de Morbi putridi te MID-
 DELB. 134. gansch niet on-
 gewoon in de Kraamvrou-
 wen te HAARL. 663.
 Meteorismus waar mede ge-
 holpen te HAARL. 717.
 Methode, welke nagevolgd
 te HELLEV. 256*. van DEG-
 NER en PRINGLE in den
 beginne te HARL. gevolgd,
 984. van ZIMMERMAN me-
 de vruchteloos, 986. van
 SYDENHAM van Laudan. en
 Cortex alleen overig, 989.
 (wat in den beginne
 schroomachtig maakte de)
 van SYDENH. te volgen,
 994. voortreffelykheid der-
 zelve in deeze Epidemie,
 ib. welke niet te omhel-
 zen, 1006. welke tot een
 hoogen trap gebragt, 1007.
 van den Heer LENSJUS,
 ib. van HARL. best gevon-
 den door den Heer G.
 COOPMANS, te FRAN. 1009.
 Methodus curandi welke in de
 WILMST. gehouden werdt,
 245. antiphlogistica in de
 An-

Angina catarrh. te ENKH. 830. welke de beste in de *Scarlatina* te FRAN. 863. *diaphoretica* in den beginne der *Febr. anginos.* best te HARL. 935. *antiphlogistica* (zachte) in de Keelziekten in Nov. 939. ongelukkige te FRANKRYK gevolgd, 1015.

Miasma putridum, wanneer in ZEEL. de overhand genomen hebbe, 132. *Variolosum* hoe dient bestuurd te worden, 487. *catarrhale putridum*, of verplaatst zy naar de Dye, 522.

Middag-slaap den Soldaaten te HELLEV. belet, 243*.

Middel van den Heer BLOM tegen de Koortsen, 287*. van den Heer DE MAN, *ib.* geen zeker tot nog toe tegen de *Febr. petechialis*, 863.

MIDDELBURG (Hoedanig het beloop der Ziekten voorheen te) 131. Hoedanig sedert 1770—1774. hoe van 1775—1778, 132. Hoe in 1779 en 1780, 133. welke van Jan. tot Dec. aldaar behandeld zyn? 136, 137. van welken aart die waren, *ib.* (Byzonderheden te) omtrent het roeren der slyken, 138.

Middelen welke te BERG. o. z. meest al van dienst geweest zyn, 175. (zuurachtige) waar aan geprezen, 217. (welke) in de Zomermaanden tegen de Koortsen te HELLEV. zyn gebruikt, 252*. (welke) noodig waren om de verdikking der vochten te

verbeteren, 263*. (welke) tegen de Ziekten te BRED. in Oct. 258. in de Zinkingachtige kwaalen te CAMP. 389. welke veel nut deden te NIEUPOORT, 495. in welke gevallen vruchteloos te ELB. 552. (zachte uitwaasfeming bevorderende en verdunnende) in het 1ste soort van Roodv. te HAARL. 668. (verkeerde, schadelijke en stinkende) tegen de zoogenaamde Zeere-keel, 678. (uitwendige afleidende). waar naauwlyks toereikende, 715. (heete) welk nadeel toebrengen, 902. (welke) de *catarrhale* Ziekten verergerden, en welke veilig en spoedig gebruikt werden, 1013.

Middelslachtige Zouten, 37, 258, 400, 668. waar best te HARL. 935.

Middelyke oorzaaken welke door het Vergif op de darmen schynen gevallen te zyn, 982.

Militairen, waarom meer aan Ziekten onderhevig zyn, 26, 112, 159, 196. — Ziekten in *Hospitalen* te plaatsen ter betere oppassing aan geprezen, 121.

Mineraal zuur (Heilzaame werking van het) 69, 89. waar noodig, 409. beter dan het Plantzuur verdraagen te HAARL. 713. — zuur kon te NAARD. niet gebruikt worden wegens de Sprouw, 799.

Mineraale (wateren zuure) met water verlengd, 217. met Rhynschen Wyn, 410.

Mr.

MIRANDOLLE VAN GHERT (de Heer H.) Ziekten te BRED. 255.

Misbruik (geen) van wyn of bier by wien te HAARL. 649. (verregaande) van verflappende warme waterdranken, 650, 655. der warme dranken hoe oorzaak tot Koortfen geeven kan, 798. van sterke dranken neemt onder het gemeenvry wat toe te ENKH. 819. algemeen van heete stooven, 821. in *Jenever* te FRANEK. gelyk te HARL. onder de Mans zeer groot, 858.

Miskraamen gemeen te ENKHUIZ. 829. door den dood gevolgd te APPINGED. 891. vielen ook voor in den erger soort van PERSL. te HARL. 955. (voor) bewaard, onder het gebruik des *Opiums*, 993.

Miskraam en Vloeijing der Lyfmoeder te UTR. 504.

Mismaaktheid aan de voeten onder de erfelyke Ziekten te Z. ZEE, 160*.

Misfelykheid in de *Colicæ putuitos.* te UTR. 516. in het *Erysip. urticat.* 518. in de *Angina*, 520.

Mist (zwaare) oorzaak van een allerfelsten *convulsiven* hoest te PHIL. 95, wanneer sterkt in SCHOUW. en hoe niet, 151*. wat in 1779 in de LANGSTR. veroorzaakte, 264. wat in *Jan.* te UTR. 516. veel by dooiweêr te ENKH. 823.

Mixturen (verzachtende) te HARL. voorgeschreeven, 988. met *Opium*, 1008.

Modder en ftykflooten te STEENB. hun nadeel, 189. (de) gracht bloot in drooge Zomers in de flooten te PURM. 765.

Modderige wallen der vaarten en flooten doen veel nadeel te FRANEK. 856.

Moeilykheid in 'tgaan, wie daar over klaagden te ENKH. 839.

Moeras (groote) te PHIL. 105, 108.

Moerasfen derzelver nadeel aldaar, 119. by BERG. o. z. 167, 168. ten onrechte aan STEENB. toegekend, 105. aan de Z. en Z W. zyde van de LANGSTR. 263. hoe zaaden der Ziekte opgeeven, 264. van welke natuur te 's Bosch, 285*.

Moerasfige Plaatsen, niet om FRANEK. 866.

Moeskruiden te PRINC. nog schaarser dan te STEENB. 207. maatig gebruikt nuttig te HARL. 947. van welke nuttigheid, 952.

Moes-tuinen veele te BERG. o. z. 167. schoone te 's Bosch, 275. in menigte en van Ooft in de Streek en om ENKH. 818.

Moezelwyn wanneer met vrucht gebruikt in den Roodenl. te MAASTR. 326. by de gewoone dranken gevoegd te HAARL. 715. met water verlengd te ENKH. toegestaan, 844. een goed glaasje dagelyks gedronken ter voorbehoeving, 846.

MOL (de Heer J.) aangehaald, 524.

Mond (vuilen) zonder neiging

- ging tot braaken te MAAS-
TR. 324. wanneer bevoolen
te spoelen, 328. beurteling
open en toe in een Lyder te
CAMP. 424. gaapende, 429.
opene te BERK. 592. (bitterheid
in den) te HAARL. 606. pynelyk
in de *Scorbutiken*, 679. in den
beginne zeer flymig, 684. drooge
te GRON. 881.
- MONNIKENDAM, Ziekten, 808.
Overleed. 810. Geboorn. of
Gedoopt. 811. Ligging der Stad,
ib.
- MORAAZ (de Heer A. S. DE)
Kort Bericht van de Luchts-
gesteldheid, *Epidemische*
Galkoortsen en Tienjaari-
ge Lyft van Gedoopt. en
Gestorv. te SOMMELSD. 221.
- Morbi acuti* wanneer minder
te MIDDELB. 137.
- *catarrhales* te SLUIS, 18,
20. in de WILMST. 245. niet
minder dan anders te VIAN.
476. te WEESP, 788.
- *rheumatici* te MONNIK.
808.
- *chronici ex impedita per-
spiratione & colluvie serosa*,
te 's BOSCH. 281*.
- *contagiosi* geene te SCHIE-
DAM, 574.
- *convulsivi* menigvuldig,
meest uit *Pasjon. hysteric.*
wormen, enz. ontstaande
te ENKH. 877.
- *Epidemici* te GRON. 877.
zie *Epidemie.* enz.
- *Erysipelatosi* meer te
VIAN. 475. zie *Erysipelas*
& *Roof.*
- *inflammatorii*, maar eene
te VIAN. 476. weinige te
VLAARD. 579. door de
- koude van het overge-
vloeide Ywater te HAARL.
onder de Huislieden, 634.
van jaar tot jaar menig-
vuldiger te ENKH. en waar
aan toe te schryven, 827.
- *intercurrentes* (aan) zyn
veelen Overleed. in den
O. BOSCH, 218. welke in
's HAGE, 614.
- *mucosi*, 19.
- *verminosi*, 19.
- Morbilli*, 19. te MIDDELB. in
July 136. te THOL. niet
waargenoomen, 159. in 't
laatst van Nov. te UTR. in
1777. verzeld van hoest
en *Peripneumonie*, 511. gee-
ne te SCHAG. 574. in 1777.
te BERK. 583. weinig of
geene te DELFT, 605.
weinig te LEID. 623. in
geen 3 Jaaren te EDAM,
806. zie *Mazelen.*
- Morbus niger* tweemaal te
ENKH. behandeld, 827.
- *stationarius* welke in
's HAGE, 614,
- MORRIS (MICH.) aangehaald;
509.
- Morsfigheid, wat te wege
brengt, 344. in den mors-
figsten hoek te ELB. ont-
stond het eerst de Persl.
546. hoe de besmetting
begunstigd, 547.
- Mosterd pappen, 76, 419,
426, 430, 670, 676.
- Motus intestinus* wat? 382.
- *peristalticus*, waar toe
omgekeerd, 47.
- Mout (Afstreksel van versche)
tot gewoonen drank te
HAARL. aangeraden, 990.
- Mucilaginosa* waar nuttig,
809. 901, 988.
- Mucilago sem. cydonior.* 935.

MULLER (de Heer G.) Bericht wegens de Stad AP-
PINGED. enz. 886.

Muscus waar in van weinig
effect te HAARL. 716.

Muscus quermus in den Kink-
hoest te UTR. 510.

Myden derbesmette persoon-
nen te ENKH. aangepree-
zen, 845.

Myrobalani citrini (getrokken)
ongenoegzaam te HARL.
985.

N.

NAARDEN, Gelcgenheid,
794. Gronden, Inwoon-
ders, Levenswyze, 795.
Ziekten, 796. komen over
een met die van het bui-
ten *Distict*, 799.

Nabericht van Z. ZEE, 145*.
van HELLEV. 241*. van
VLISS. 253. van ELB. 544.
van BERK. 600. van ENKH.
846. van HARL. 917.

Nabyheid van de Zee, of
zoute Rivieren, als oor-
zaaken der Ziekten aan-
gemerkt, 896.

Nachten (koele) waar opge-
volgd en van welk na-
deel, 250*.

Nachtzweeten, waar door
opgehouden, 41.

Najaar, wät begunstigt te
BERK. 581. hoedanig ge-
woonlyk te ENKH. 822.
hoe in 1779, 824.

Najaars-koortsen (welke) te
SLUIS, 19. hoe te VERE,
142. te MAARTENSD. enz.
160. te BERG. o. z. 174.
waren niet gemakkelyk
om te geneezen te HEL-
LEV. 239. Tusschenpoo-

zende in Sept. te BRED.
258. minder en gemakke-
lyker te VIAN. 475. van
welken aart te DELFT, 608.
aanmerkelyk te HAARL.
681. veel menigvuldiger
te AMST. in Jul. dan op
andere Jaaren, 773. waar-
om in groote steden de
meeste Dooden opgeeven,
776. gemeenlyk zeer hard-
nekkig in 't GEIN, GAASP
en BYLMER, 792.

Najaarsziekten hoedanig te
ROTTERD. 565. ontstaan
genoegzaam altyd het eer-
ste ten W. de Stad te
HAARL. 657. van welken
aart, 664, 665. wanneer
begonnen, 681. wanneer
te NAARD. 796. welke
meest te ENKH. 825.

Napokken, byna geene in
de WILMST. 244.

Nasleep van byblyvende
zwakheid hoe geholpen
te NAARD. 799.

Natte Weêrsgesteldheid wät
veroorzaakt te HELLEV.
250*.

Natuur (de) door een kun-
stigen slaap gevolgd, 173*.
(werkelooze) waar door
opgewekt, 715, 717. van
het Vergif te bepaalen bui-
tenspoorig, waar? 981.

Navel (geweldige pynen on-
der den) in den erger soort
van Persl. te HARL. 995.

Na-vuur in samenvloeiende
pokken en zweeren ein-
digende te Z. ZEE, 176*.

Nazomer (minder getal van
Zieken in den) dan voor-
heen te MIDDELB. 139.
(Doodelyke gevolgen der
Galkoortsen in den) te
ELB.

ELB. 547. (geene Ziekten ten O. en N O. van BERK. in den) van eenig belang, 588. (Hoedanig de Koortfen in den) te HAARL. 657. (waar mede de Lucht in den) te FRANEK. besmet wordt, 856. (Menigvuldige zwaare Galkoorts. in den) in het Nieuwland van WORK. 972. wat uitwerking heeft op de gallige vochten, 1006. (welke handelwyze in den) van 1780. gevolgd te LEEUW. 1010.

Neusbloedingen, (sterke) met verligting in het Roodvonk te BERK. 536. in enkelen, 591. waar van een gewrogt en van welke gevolgen te HAARL. 697. wat vorderden, 719. wataanwees te OLDENZ. 903.

Neus verstopt en droog in de *Angina* te UTR. 520. (lymige taaie stof uit de) ontlast van een kwaad voorteecken, 522. — top scherper, wat te HAARL. 698 koud in den Roodenl. te ENKH. doodelyk, 836. insgelyks in de *Dysent. mucos.* 840.

Neuzen, (dikke en rōode) waar door? 295.

NEVE (de Heer C. DE) Bericht van de Ziekten te BERG. O. Z. 171.

Nevel hoedanig des Zomers in SCHOUW. 151*. hoe te HAARL. 633.

Nevels op 't laatst van *Aug.* en begin van *Septemb.* te STEENW. 460.

Nieuwland van WORK. in 1776. geinundeerd, vry

gebleeven van den Persl. 972.

Nitrosa gegeven daar de en hitte drift groot was in de *Febr. anginos.* te HARL. 934.

Nitrum, waar in gebruikt, 73, 74, 263, 485, 486, 497. met *Flor. Sulph.* verenigd vruchteloos tegen den Persl. beproefd te HARL. 987.

—— *stibiatum* in de 1ste soort van Roodv. te HAARL. 666. in de *Angin. serof.* 675.

Noord-oostelyke Winden min schadelyk in ST. VL. gehouden, 52, 109. Weste schadelyk in de LANGSTR. 264. by harde NW. wordt het water in het Ye zeer sterk opgezet dat het over den Slaperdyk loopt, 634, 727. NW. en W. wat vermogen op de hooge Vloeden in 1775 en 1776 gehad hebben, 970.

Noorde of Oostelyke, hoedanig in SCHOUW. 152*. derzelver uitwerking nopens eenige verschynfels, 154*. welke op de Galziekten, 168*. (zuiverende) wordt aanmerkelyk belet HAARL. dienst te doen, 633. Noorde, na deelig voor de uitvloeifels der Begraafplaatsen, 641. en Noord-oostelyke toef over de helft van *Jan.* waaiende, wat aanbragten, 672. (zuiverende) verbeterden zelden de doorgaande warmte van het Zomersaizoen, 706. en NW.

NW. voeren veele Zout-
deelen met den Lucht-
stroom herwaardsaan, 727.
Noordelyke en Noordooste-
lyke, min nadeelig te PHIL.
dan wanneer de Z. en
ZW. de overhand hebben,
109. wat uitwerkingen op
den opkomenden Vloed
hebben, 117. disponeeren
tot het *catarrhale*, 118. (vee-
le) en Noordwestelyke
met vochtig weêr, en daar
op schielyke droogte en
heete dagen, wat veroor-
zaakten te MIDDELB. 133.
Noorderlicht zeer dikwyls
in SCHOUW. deszelfs in-
vloed onzeker, 153*. hoe
menigmaal te SPAAREND.
in Febr. 732. in Maart, 735.
in Apr. 736. in Mei 739. in
Sept. 751, in Nov. 754. in
Dec. 756.
Noordkant der binnengrach-
ten welke Ziekten aldaar
in den Winter van 1778.
hebben geregeerd te HARL.
974.
Noordzee ongunstig voor
HAARL. in de Lente en
Voorzomer, 633.
NOORT (de Heer W. VAN)
Bericht van de Doorgaan-
de Ziekten in de WILMST.
241.
—— (de Heer J. W. VAN)
Kort Ber. van de Ziekten
enz. te OUDEWAT. 538.
Notitie hoe veel Persoonen
binnen de Stad Z. ZEE,
sedert 1700 zyn begraaven
geworden, 181*.
November (Ziekten in) te SL.
in VL. 19. te PHIL. 87,
98. te VLISS. 127. te MID-
DELB. 137. te GOES, 153.

te MAARTENSD. 161. te
BRED. 258. te GEERTR. 261.
in de LANGSTR. 263. te
NYM. 332. hoe te DREMPT,
354. hoe in de meeste
Dorpen van het Graaffchap
ZUTPH. 371. te STEENW.
en DRENTH, 461. te UTR.
526. te ROTTERD. 569. te
VLAARD. 579. te BERK. 583,
587, 588. in 's HAGE, 613.
te LEID. 621. te HAARL.
724. (Dooden Ziekten en
Luchtsgesteldh. in) 752—
754. te AMST. 775. te MON-
NIK. 809. (in) te ENKH.
834. te FRANEK. 860 (Doo-
den te GRON. in) 876. (wel-
ke Ziekten in) te APPIN-
GED. 891. hoe te ENDSCH.
913. welke te HARL. 939.
(in) 1778. slechts eenige
Sneeuw en wat Hagel ge-
vallen te HARL. 968.
NYMEGEN, Ligging, 329,
Ziekten en Geneezing,
330.
NUNSPEET, Roodel. aldaar,
557.
Nut (het) van het *Opium* in
den Roodenl. door wien
reeds voor lang aangewe-
zen, 842.
Nuttigheid (de) der *Opiaten*,
ging de verwachting te
FRANEK. te boven, 1010.

O.

*Obstructiones Hepatis, Vaso-
rum & Viscerum*, 19. *He-
patis* te BERG. o. z. *Epide-
misch*, 175. *Viscer. abdomin.*
te WEESP, 788. hoe in
vasis capillaribus kunnen
voortgebragt worden, 976.
Obvolventia, 175.

October

- October* (welke Ziekten in) te SL. 19. te PHIL. 81, 97. (minder in) te VLISS. dan in Jan. en Febr. 1780, 127. welke te MIDDELB. 137. te BRED. 258. te GEERTR. 260. in de LANGSTR. 263. te NYMEG. 331. hoe te DREMPT, 354. te STEENDER. en ZELHEM, 371. te STEENW. 461. te ARNH. 469. te UTR. 520. te ROTTERD. 567. te BERK. 581. in 's HAG. 613. te LEID. 623. te HAARL. 665. (Dooden, Zieken en Luchtsgeseldh. in) 750—752. te PURMER. 763. te AMST. 775. te MONNIK. 809. (hoe te ENKH. in) 834. (Dooden te GRON. in) 876. (welke Ziekten in) te APPINGED. 891. hoe te HARL. 937, 947, 956.
- Odontalgia* te WEESP, 789. te SCHAG. 850.
- ODYK*, *Dysenterie* aldaar, 526.
- Oesters in de Teeringachtigen van dienst, 303.
- Officieren (de Heeren) moedigen de Soldaaten te HELLEV. tot nuttige exercitien aan, 243*. waar door van de Ziekten bevryd bleven, 294*.
- OLDENZAAL, Ziekten, 899. Geneezing, 900. Levenswyze der Arbeidslieden, 901.
- Olie (Garstige) na voorgaande *Clysteeren* overgebleven, en hoe ontlast, 1000.
- Olieachtige Middelen komen te HARL. in overweeging, 987.
- Olmen-boomen te GOES, 148. te BERG. o. z. 165. te STEENB. 188, 189. te ELZ. 545.
- Omstandigheden (twee zonderlinge) in de *Epidemie* te UTR. 511. welke te HAARL. meest hebben plaats gehad, 976.
- Onachtzaam (wie) 803.
- Onbegrypelyk, wat menigte vuchten te ENKH. ontlast zyn, 837.
- Ondergronden ontbloot, hoe tot voortbrengen der Ziekten kunnen medewerken, 976.
- Onderkaak (volmaakte klemming van de) in een Vrouw te HARL. 931.
- Onderkaaks-klieren zwellen in het Roodv. te BERK. 584. hoe te HAARL. 668. wanneer verminderden, 669.
- Ondervinding (gewichtige) van den Heer P. LENSJUS, enz. 1007.
- Onderzoek (Natuur en Geneeskundig) van de algemeene en meer byzondere oorzaken tot de Ziekten te PHIL. betrekkelijk, 100.
- Ondiepte der wateren wat veroorzaakt te HARL. 973.
- Ongeduurigheid niet groot te DREMPT, 367. waar op volgde te HAARL. 693.
- Ongenoezaamheid van ontlastende middelen in den Roodenl. te DREMPT, 357.
- Ongestadigheid der Lucht waar door veroorzaakt in SCHOUW. 151*. des we-
ders, als de tweede oorzaak veeler ongesteldheden te STEENB. 191.
- Ongesteldheden (ligtere) onder

- der de Ziekten te NAARD. 797.
- Ongefteldheid in de maag; de Galachtige Koorts te HAARL. voorafgaande, 684.
- Ongevoelig na het ylen op den 2den dag en wezenloos te BERK. 585, 592. (de bloedige rottige ftoffen liepen) af met een ondraagelyken ftank te ENKH. 836.
- Ongevoeliger wie werden te HARL. 957.
- Ongevoeligheid (geheele) op zeer fchielyke en geweldige ylhoofdigheid, doodelyk te Z. ZEE, 172* in ftilte en ruft veranderende, eindigde met den dood te DREMPT, 354. kwaad in de Keelziekte te UTR. 521. te BERK. en wezenloos, hoe gevaarlyk, 585, 592. uit welke fomigen als in een oogenblik present raakten, doch met een nieuwen aanval van Koorts den volgenden dag Overleeden, 597. (volkome) waar op volgde te HAARL. 693. (volftrekte) te HARL. in de Keelziekte, 930. na geweldige en ondraagelyke pynen in het eene been, van verftervingen van het gansche lichaam gevolgd, 940. (volkomene) der Ingewanden, zeer ongunftig teekenen, 960.
- Ongewoonheid aan de Luchtfreek, oorzaak tot Ziekten te PHIL. 116.
- Onmogelykheid (volftrekte) om te wateren in wien te ENKH. 839. van te kunnen
- zwelgen, waar door veroorzaakt te HARL. 939.
- Onregelmaatige verpoozen- de Koortfen na de Rotkoortfen te Z. ZEE, en waar mede verzelde gingen, 174*.
- Onreinigheid oorzaak tot Ziekten, 35. heeft maar al te veel plaats in de hui-zen van den gemeenen burgerftaat te 's Bosch, 276. hoe te ELB. onder de medewerkende oorzaaken, 546. tot de gelegenheid geevende oorzaaken gebragt te HAARL. 707.
- Onruftigheid in de *Colicæ pituitofæ* te UTR. 517.
- Onrype vruchten wat veroorzaaken, 818.
- Ontbinding der vochten, waar aan toe te fchryven te HARL. 972.
- Onthouding van allerlei zuure dranken waar noodig, 717. van allerlei fcherpe en zwaare fpyzen aangeraaden te HARL. 997. (rigoreufe) van alle zoute en gerookte fpyzen, in de *Febr. heftic.* 1001. waar in 'twerk gefield, 1005.
- Ontlaft-Braak- en Purgeermiddelen heilzaam in de *Febr. petechial.* te FRAN. 863.
- middelen van welken aart te SOMMELSD. gegeven werden, 232. ontlaftende middelen nietterftond te geeven, wanneer de Ziektestof door het bloed verspreid is, en de menigvuldige ontlaftingen den Lyder te veel verzwakken te DREMPT, 356.

wan-

wanneer niet langer met dezelve moest worden aangehouden te AMST. 775. noodig om de verrotte stoffen uit te dryven, 900. waar verligting aanbragten te HARL. 953. wanneer zonder duidelyke verligting aangewend, 954. ongenoegzaam in de herstellen van den pynelyken Buikloop, ter voorkoming van den Persl. 954.

Ontlasting van Wormen was in de 2de *Epidemie* te HAARLEM niet zoo gemeen als in die van het volgende Jaar, 699. menigvuldig en meer dan overvloedig te HUIZ. 802. (meer) van bloed, wanneer te HARL. 953.

Ontlastingen (herhaalde bloedige) waar, 43. waar voor niet, en waar voor wel weken, 47. der eerste wegen van veel dienst te PHIL. 76. (sterke) gedoogden de Koortsen in den BRIEL niet, 265. voor het gebruik van den *Regulus Antimonii medicinalis* noodig, 330. wanneer moesten bedaard worden te DREMPT, 356. van geele groene stoffen, welke eerst na 2 of 3 dagen recht bloedig werden, wanneer aldaar ontstonden, 366. van 20 tot 40 in een etmaal zonder met veel pyn of snydingen verzeld te gaan te STEENW. 459. geene by sommigen te HAARL. 686. (veele) in het laatste der ziekte een zeer slecht voortteeken, 697. der

Ziektestof, waar door volbragt werd, 708. der eerste wegen noodig in de Beroerten te HARL. 924. voordeelig in de Rotkoortsen in Maart, 926. (geweldige) van Galkstoffen in de Koortsen in Meinnuttig, 927. (gallige) in de *remitteerde* Galkkoortsen in Nov. 940. (de pynelyke Buikl. in July liet zich door geene) regelen, 945. (in het eerste geene bloedige) gezien *ib.* hielden na het gebruik van de *Rhabarber* aan, 953. van groene scherpe gal door een *Vomitif*, ontstaat een Vrouw van den Persl. 954. van dunne schuimige stoffen in den erger soort, veeltyds in den beginne met bloed gemengd, 955. van verschillende kleur. duorden onophoudelyk, en hielden in sommigen meer dan 14 dagen aan, *ib.* wanneer onnatuurlyker werden, 956. wanneer spoedig volgden op de pynelyke persingen, 957. wie tot dezelve gedreeven werden, *ib.* van etterige stoffen uit zweertjes van den endeldarm, 964. waar door gemakkelyker gemaakt, 992. (ruime) van gallige en bloedige excrementen, met hevige pynen en ys koude extremiteiten, 994. maar eenmaal van groene gallige stoffen in een Lyder, 995.

Ontspanning der vaten, waar door veroorzaakt, 77.

Ontsteekene Ziekten te SL.

18. te PHIL 82. zeldzaam
te WESTK. 144. (waare)
Koortfen zoo zeldzaam in
vergeelyking der andere
Ziekten te NAARD. 798. te
ENDSCH. doorgaans, 914.
Ontsteeking te UTR. 504.
methoest te ROTTERD. 570.
(heevige roodkleurige) in
de keel, in een jongeling
te NAARD. 800.
Ontsteekingen (geelachtige)
te ROTTERD. 570. (waare)
komen thans minder voor
te FRANEK. dan voorheen,
860. der oogen (vry he-
vige) te HARL. 936. der
dunne Darmen, welke
verschynfels by dezelve
gevonden worden, 958.
(roosachtige) in de Inge-
wanden, 966.
Ontsteekings-koortfen (waa-
re) byna niet in Dec. 1778.
te HARL. 922.
Ontvellen (te) begonden op
den 5den en 6den dag te
BERK. in het Roodv. 585.
Ontvelling der huid in allen
te FRANEK. 791.
Onvermogen om de tong te
kunnen uitsteeken te HAAR-
LEM, 691. (gansch) om
vocht te kunnen inzwel-
gen, 698.
Onverschillig zyn, kwaad
voorteeken, 568.
Onvoorzichtigheid van een
Vrouw te HARL. welke
haare stoute daad met den
dood bekoopen moest,
945.
Onweder weinig geweest te
BERG. o. z. 177.
Onweders (eenige) te ENKH.
doch die de Lucht niet
verkoelden, 824. liepen

in den Zomer HARL. mis,
996.
Onwillige afloop van pis
en drekstoffen te HAARL.
doodelyk, 698. — der
ontlaste stoffen kondigde
een aannaderenden dood
aan te ENKH. 840.
Ooft-vrucht duur en schraal
te HELLEV. 243*. en Moes-
tuinen in menigte te
ENKH. 818.
Oogbollen diep in 't hoofd
gezonken te HAARL. 698.
Oogen waar geslooten, 269*.
open en onbeweeglyk,
270*. wild in een Ly-
der te CAMP. 424. half
open, 429. geheel gesloot-
ten te UTR. 511. traanden
van den 2—6 dag te BERK.
585. half open, 592. (wit
der) ontsteeken te HAARL.
691. sterk gevestigd hou-
dende op de vraagenden
zeer gevaarlyk, 693. (Rood-
heid der) in welke oude
Lieden, 701. waren geel
te PURM. 765. (holle) ge-
vaarlyk te ENKH. 840.
Oogleden gezwollen te
UTR. 511.
Oog-ontsteeking. waar door
veroorzaakt te 's Bosch,
295. verscheidene te LEID.
623.
Oog-waters, welke, en
waar aangewend, 1005.
Oog-Ziekten, welke te UTR.
505.
Oorklieren gezwollen in de
Rotkoortf. te Z. ZEE, 172*.
in Maart te BRED. 257.
(verzweering der) alseen
scheiding der Ziekte te
WEESP, 791.
Oorzaaken waarom de *Mili-
tair*

tairen in SLUIS meer door Ziekten worden aangetast dan de Burgery, 26. van de Ziekten in St. VL. 34. (veele openbaare en verborgene) loopen famen in het voortbrengen der Ziekten, 101. die, welke de Lucht besmetten, hebben niet altyd dezelfde uitwerkingen, 108. (welke) voor die der Koortsen gehouden worden te STEENB. 193. te PRINCEL. 209. (welke) de *Epidemien* te ROOZEND. beletten, 212. — in de LANGSTR. 264. (Aanleidende) te 's BOSCH, 282. (Naaste) der Ziekt. te CAMP. 382. (Afgelegene) 383. der Koortf. (welke) te DELFT, 607. te HAARL. 706. (Gelegenheid geevende) 707. der wederinstortingen, hoe voorgekomen, 722. waarom de Roodenl. te ENKH. zoo gcwoed heeft, 841, 847. (welke) voor zoo veel menschen te FRANEK. zyn doodelyk geweest, 862. (Bykomende) welke te GRON. 873. (Onder de voornaamste) zyn zekerlyk warme Zomers, 895. (By de algemeene ook byzondere) 896. van de Ziekten te OLDENZ. waar in die bestond, 900. (Naaste en waare) der Ziekten te HARL. 965. (Byzondere verschillende en aanleidende) naauwkeuriger te bepaalen, 966. (Algemeene) der *Epidemie* welke, 968. (Byzondere)

welke, 972. (Waare) welke als zoodanige aan te merken, 975. (Waare) der *Dysenterie*, waar in te zoeken, 998.

Ooste Wind nuttig voor HAARL. om het water uit het Ye af te leiden, 634. (sterke) ontlast de Meer door het Spaaren, 635. dryft de onzuivere uitvloeisels van de Beer over de Stad, 643.

— Winden hebben een vryen doortogt te 's BOSCH, 286.

— en Z Z O. hebben in deezen Zomer meest te CAMP. gewaaid, en wat uitwerkt, 383.

OOSTERDYK SCHACHT (de Hoog Gel. Heer J.) aangehaald, 48.

Opbeuren van den Zieken, by aanhoudenheid aanbevoelen te ENKH. 844.

Opdamping (vochtige) van de Zee-slyken nadeelig te PHIL. 106, 108.

Openend middel ter voorbehoeding aangepreezen te DREMPT, 328.

Openende en ontbindende middelen wanneer noodig in de Derdend. Koorts. in de OMMEL. 898.

Opgeeven van het water, wat is?, 153*. van veel schuim by sommigen te HARL. 965.

Ophooping van drek-stoffen groot te HELLEV. 276*.

Opiata beletten de noodige ontlastingen te CAMP. en verminderden de krachten,

ten, 406. in de spanningen en Stuiptrekkingen, 419. des namiddags en tegen den nacht aan wien gegeven te HARL. 992. dagelyks na een *purgans* voorgeschreeven, 994. met rooden Wyn gemengd in hevige Braakingen, 1010.

Opium te MAASTR. in de *Dysenterie* niet gebruikt, en waarom? 326. welke van den Kinkhoest genas te UTR. 510. stoutmoedig tegen den Hik te HAARL. gebruikt, 719. niet min te ENKH. in den Roodenl. tot 6 en 7 greinen, en waarom? 842. een weinig in Poeders, 845. (rykelyk gebruik van) onder alle gedaanten te FRANEK. 863. meest altoos schadelyk in de OMMEL. 898. met *Campher* by de verzachtende en omkleedende Middelen te HARL. gevoegd, 987. in grootergiften door Dr. G. COOPMANS aangepreezen, 989. door *Prof. CAMPER*, 990. regelt de *Laxative* werking van den *Cortex*, *ib.* alleen beter, 991. van 6, 12, 18. ja meer greinen daags, *ib.* deszelfs byzondere kracht en werking, 992. (goed gevolg van het) waar in bestond, *ib.* Groote giften kunnen er van verdraagen worden in deeze Ziekte, zonder de gewoone gevolgen te verwekken, 993. groote giften gelukkigst geslaagd, 994. tot 11 greinen in 18 uren gegeven met gevolg van volkome herstel-

ling, *ib.* vermeerderd, van zonderlinge heilzaame uitwerking, 995. veroorzaakte een drooge Tong, *ib.* (Hoe men tot het) komen moet, 997. is een *Cardiacum* en *Antispasmodicum*, 998. waar in van SYDENHAM gebruikt, *ib.* moest na de herstelling nog eenigen tyd worden aangehouden, 1006. deszelfs gebruik tot eene hoogte gebragt, buiten voorbeelden in ons Vaderland, 1007. Hoedanig ingroote giften gegeven, 1008. na den Persl. zonder hinder deszelfs *Tinctuur* tot *drachm. β* dagelyks, zoodé lucht koud en vochtig was, gebruikt, zelfs tot in de Zomerdagen van 1780, 1009. Hoe veel te FRANEK. gegeven, *ib.* te LEEUW. mede gebruikt, 1010. of iets *specificks* in zich heeft, 1011. waar in deszelfs kracht gelegen zy, *ib.*

Oplettenheid by het inkomen der *Garnizoenen* aangepreezen, 118.

Opperhuid met een dun etterig vocht opgevuld, zeer onderscheiden van het gierst uitslag te ZWOL. 446. scheidt met groote lappen af na het Roodv. te HAARL. 668. werd doof, schilferde af en vervelde somtyds geheel te HARL. in de Keelz. in Nov. 939.

Oppervlakte des lichaams droog en zeer heet te Z. ZEE, 171*.

Opprobria Medicorum, welke Ziekten, 810.

Op-

- Oprijsingen te BERK. 591.
(bedorvene) te HAARL. 684.
- Op slurpen heet, wat veroorzaakt, 826.
- Opspringen der peezen in de WILMST. 246. omtrent den pols, in wien te BERK. 592. wat aankondigden te HAARL. 717.
- Opstopping (hardnekkige) van afgang den Roodenl. te ENKH. voorgesgaande, 835.
- Opvulling der Vaten, waar door? 92.
- Opzetten van den buik in den O. BOSCH van de gal wat is? 390. van de Onderkaaks en oorklieren in het Roodv. te BERK. 585. van de onderkaaksklieren in de kinderen 586. van de aangestookene deelen hoedanig in de Keelziekte te HARL. 929. geene opzetting van de uiterlyke deelen des hals in een Vrouw, van de *parotis* in de *Synoch. putr.* in *Octob.* 932. zeldzaam in de Rotkoortsen, *ib.*
- Opzwellen van den onderbuik te HAARL. waar door? en wat daar tegen in 't werk gesteld, 717.
- Orangeschillen op Wyn getrokken waar by nuttig, 170*.
- OTTO (de Heer Prof. TH.) Ber. van de Gelegenh. en Ziekten te ZALTB. 298.
- Oude Land van STEENB. hoedanig, 188.
- Oude Lieden niet aangedaan door de kwaadaartige Keelziekte te ZWOL. 447. (voor) was de Ziekte gevaarlyk te HAARL. 701.
- UDENBOSCH, Ziekten, 213. Toevallen; 215. Geneezing, 217. Oorzaaken, *ib.* Overleed. 30 meer dan in 't voorgaande Jaar, 218. Gelegenheid, 219. Levenswyze der Inwoond. 220.
- Ouderdom (hooge) der Inwoond. van SLUIS, 6. der Overleed. te DEVENT. 46* der Gestorv. te MIDDELB. 140*. wordt zelden boven dien van 70 Jaaren bereikt te Z. ZEE, 179*. vry hoogen te STEENB. 203. te UTR. 503. van den Persl. niet gespaard te ELB. 549. der Gestorv. te ROTTERD. 573. te BERK. 602. in 's HAGE, 617*. te HAARL. aan het Roodv. 671*. aan andere Ziekten, 724, 756.
- OUDEWATER, Ziekten, 538, 539.
- Overblyffels der *Febr. autumnales* welken te WEESP, 791. (smertelyke) weinig naar het getal der gebederden te HARL. 964. en Toevallen der Ziekten, 1000.
- Overblyvende Bloedsontlastingen, hoe hersteld. 1004.
- Overeenkomst met nut der zweeting in andere smet en Pest-ziekten, enz. 1012. tusschen den Keelziekten en den Persl. 1014.
- Overgeeven in den aanval der Koorts, 36. (daadelyk) van eene scherpe galachtige stoffe te CAMP. wat te kennen gaf, 390. (wie te ROTTERD. moesten) 569.

- van groene en geele gal,
van gal, flym en bloed,
een enkele reis van bloed
alleen te SCHAG. 851.
- Overigheid (Hooge) in het
Graaffsch. ZUTPH. stelt orde
op de misbruiken ter af-
weering der besmetting te
DREMPT, 374. derzelver
directie tot gemak der In-
gezeten te GRON. 873. wat
goed vond in FRIESLAND,
972.
- Overlaat te DRUNEN en
BAARTWYK nadeelig voor
de LANGSTR. 264. nuttig
voor 's BOSCH, 274.
- Overleeden te SLUIS, 15,
25, 29 te GOES, 150. in den
O. BOSCH, 218. (wanneer
veelen aan Rotk.) te BERK.
582. te HAARL. aan Koort-
sen in 't gemeen Galkoort-
sen en Rotkoortf. sedert
het begin der *Epidemische*
Galziekte in de maand
Aug 724. (sommige) aan
de *Febr. scarlat.* te W. Z. D.
772. te MÖNNIK. 810. door
een Beunhaas behandeld te
ENKH. 835. sedert 1771—
1780. te APPINGED. 887.
- Overstrooming van het zou-
te water nadeelig te THOL.
156. in de LANGSTR. 264.
in de *Majorie*, 274. onder
de aanleidende oorzaken
te CAMP. 385. wat op die
van 1736. aldaar volgde,
970. dienen te HARL. in
aanmerking te komen, *ib.*
- VERYSSEL, Ziekten in die
Provincie gelyk met die te
CAMP. 456.
- Oxymel scilliticum*, waar ge-
bruikt, 67. wanneer en
waar toe te HELLEV. ge-

geeven, 247*. te CAMP.
389, 409. waar nuttig te
NIEUP. 495. in den Hoest
te VLAARD. 579. met *Cor-*
tex te BERK. 587. in de
Asthmatic. te HAARL. 676.
— *simplex*, waar ge-
bruikt, 67, 71. 76, 82,
258, 587, 666, 675.

P.

- Paardebloemen tegen de
Koortfen in *Octob.* te
BRED. 258.
- Paardeboonen onder de spy-
zen te SCHAG. 853. te veel
gegeeten onder de Boe-
ren in FRIESL. 859.
- PAATS VAN TROOSTWYK (de
Heer) aangehaald, 633.
- Pak (lastig zwaar) omtrent
den Hartekuil te HAARL.
685.
- Panharing, zie *Haring*.
- Pap uit Mosterd-zaad, Azyn
en Zuurdeeg, 76. — te-
gen de Colyk van *Poitou*
op den buik gelegd, van
welke uitwerking, 258*.
van Zoetemelk met Tarwe
of Boekwyte meel ge-
kookt, enz. voor het voor-
naamste voedsel te DREMPT
gebruikt, 355. met Spaan-
sche Zeep tegen de bas-
taard Keelontsteeking te
CAMP. 419. weekmakende
en pynstillende van zon-
derlinge uitwerking te
BERK. 596. ontbindende in
het Roodv. te HAARL. 670.
verzachtende in de Keelz.
te HARL. 939. van Tarwe
Meel met een weinig No-
temoscaat gebruikten de
gevorderden, 997. van Ka-
millen

- millen op den buik gelegd, *ib.*
- Papaverina* in hartnekkige Hoesten te HARL. 927.
- Paralyfes* te UTR. 504. te SCHAG. 850. waardoor misfchien te ENKH. vermeerderd, 826.
- Parotides* in welke de Ziekteftof ontbonden wordt te Z. ZEE, 172*. zeer fterk by fommigen opgezwollen en zeer hard in het Roodv. te HAARL. 668. tot verettering overgaande, 669. tot verettering overgaande zeer goed te HARL. 929. gingen dikwyls aldaar en te FRANEK. tot verettering over, 934. opgezet, en meer of min tot *suppuratie* gekomen in den *Synoch. putr.* in *Octob.* 938.
- Paroxysmi* hoedanig te HELLEV. 267*, 268*, 271*. met hoe veel de Koortfen afliepen te HAARL. 676. hoedanig in de Koortfen van het 2de foort, 688.
- Pasfagier* (arme) met den Roodenl. te NYMBG. gekomen, verder verzonnen, 331.
- Pectoralia* (zoete) waar na-deelig, 509.
- Pedes ædematosi* te WEESP, 788, 789.
- Peel, moerasfige vlakke, 297. — Land, 270. — Turf, 297.
- Peeren op verfcheidene wyzen bereid te ENKH. toegeftaan, 844.
- Periodi* in welke Ziekte niet waargenoomen te UTR. 509.
- Peeshuppelingen waar op volgden te HAARL. 694.
- Peestrekkingen aanhoudende, waar, wanneer te HAARL. 698.
- Pemphigus apuretus*, welke Ziekte zy, 519.
- Peripneumoniæ* te SLUIS, 18. eene ligte vertoonde zich onder de Koortf. in het NO. ged. van ST. VL. 45. werd den 9den dag beflift, (rotachtige) 66, 68, 69. te VLISS. in Jan. en Febr. 1780, 127. *curatu difficiles*, wanneer te MIDDELB. 135. *nothæ* in Jan. 136. *nothæ* in Jan. te HELLEV. 238. in de WILMSD. in Jan. en Febr. 244. in *Oct.* Nov. en Dec. 247. te GEERTUID. in Nov. en Dec. 261. enkele te UTR. in 1778, 516. in Nov. en Dec. 526. *nothæ* te DELFT, 605. te LEID. 623. *nothæ* zeer dikwyls in het Winterfaiſoen te HAARL. 659. in Juny door de N. en N. Oofte-lyke Winden, allergevaarlykft voor de oude Lieden, en hoe veel 'er aan Overleeden zyn, 672. *nothæ* te WEESP, 788, 791. *ſpuria & vera* in den Winter te ENKH. 826. te GRON. 875. geweldige en spoedige in wient te HARL. 932. (doodelyke) by de Keelziekten in Nov. 939. ſchie-lyke in eenigen doodelyk, 941.
- Persloop in ST. VL. 43. na het midden van *Septemb.* te DREMPT, 338. verbaazenden voortgang der be-

smetting, kwaadaartig en ras doodelyk, 339. in de Heirlegers ontstaande, 341. zelden zonder warmte voortgebragt, 344. waarom meest onder het Landvolk woedt, *ib.* waardoor kwaadaartiger wordt, 352. in twee soorten verdeeld, 358. doodelykst te DREMPT, 371. rede van de meerderes besmetting aldaar, 372. wanneer ophoudt, 375. wanneer te ELB. begon, 555. waar op volgde, 547. in eenige weinigen te AMST. doch niet besmettelyk, 775. WEESP blyft daar van bevryd, 791. insgelijks NAARD. 796. te HILVERS. in de geringste Lieden van zelve ontstaan, 801. en veel besmettelyk, 803. kwaadaartig te HARLING. neemt zyn begin in *Jul.* 929. verspreidde zich meer en meer in *Aug.* en werd kwaadaartiger met de aanhoudende warmte, 935. verspreidde zich over al en richtte zyne grootste slagting aan in *Sept.*, 936. nam in *Octob.* sterk af, 937. verdween in *Nov.* 939. was in *Dec.* geweeken, en liet zich maar by eenigen zien, 940. de eerste beginsels daar van openbaarden zich in *July* eerst in en omtrent de Stad zelve, daarna in de verdere Dorpen en Steden der *Provincie*, 944. nam toe in *Aug.* nam sterk toe in *Octob.* en hield in 't begin van *Nov.* geheel op, 951. door de Sprouw

geoordeeld, 963. als een Legerziekte bekend, 979. op de Oorlogsscheepen eene rottige Ziekte, *ib.* hoe op eene *Diarrhæa biliosa* gevolgd, 999. een Rotkoorts naar de Darmen gekeerd, 1015.

Perspiratie, hoe belet wordt in ZEELAND, 140. dient in acht genoomen te worden, 175. *insensibilis*, waar door verminderd, 876, 884. in de Nazomers algemeen belemmerd, 982. verminderd door de verflappende kracht des *Opiums*, meer dan door eenig Geneesmiddel tot dus verre te HARL. 992.

Perssingen in de Darmen, waar, 43. buitengewoon op het onderlyf in het 3de soort van Roodenloop te MAASTR. 326. geduurige zwaare te DREMPT, 352. benaauwende zonder iets merkelyks uit te werpen, 353. na de ontlasting van etterachtig bloed veel minder, *ib.* — en ontlastingen zich tegen den avond verheffende, wat dan? 368. vruchteloze wat te kennen gaven in *Octob.* te UTR. 526. geweldig op den stoelgang en waterloozing te HUIZ. 802. (de hevigste van de waereld) als of alle de Ingewanden te gelyk wilden uitkomen onder oogenblikkelyke ontlastingen van weinig teffens te ENKH. 835. (geduurige) wanneer, 838. weinig te gelyk loozende in de 2de soort,

soort, 839. meer dan ge-
vaarlijk in den galligen
Buikl. in *Jul.* te HARL. 944.
Hoe overvielen, 953. hiel-
den na het gebruik der
ontlastende middelen aan,
ib. 1ste soort hoe voorge-
komen, 954. ophouden-
de, zeker teeken van be-
terschap in het zelve, *ib.*
(geweldige) waar op volg-
den, 955. (doorgeweldige)
niets dan slym en weinig
stofte geloosd, *ib.* waar
door verligt, 992. — en
ontroeringen wann. eerst
bedaarden in eene Lyde-
resse, 994. (die lastige en
aanhoudende) nergens
door te bedwingen, dan
door het bydoen van eenig
Opium, 996. ontstaan, na
dat de afgang natuurlyk
geworden was, 1000. (He-
vige) welke *dosis* *Opiums*
vereifchten, 1008.
Pest, uit ASIA herkomstig,
979. in AETHIOPIEN ge-
booren, *ib.* waar in de ge-
neezing derzelve gezocht,
1012. van LONDEN, hoe
door SYDENH. behandeld,
1012.
Pestilentie te AMERSFOORT,
waar voorgehouden, 533.
Pesthuis (een afgezonderd)
te 's BOSCH voor aanstee-
kende en vuile Ziekten,
276.
Petechiæ (dikke en blaauwe)
in eenen Lyder in den
O. BOSCH, 216. — in de
Variolæ te UTR. 572. en
gangræna in de *Angin. ma-
ligna* in eenigen 516. te
ZYST by de Kinderziekte,
517. over het geheele lic-

haam, 522. zeer zeldente
HAARL. 699. by de *Febr.*
putrid. te HARL. in *Mei*,
927. nog meer in *Jun. ib.*
(purpere) 932. in de *Sy-
nochi putr.* in *Okt.* 938. by
de Keelz. in *Nov.* 939. in
de *Synoch. putr.* in *Nov. ib.*
(blaauwe, paarsche) wat
voorspeldden, 962. (wat
getracht eer zich) in de
Pest openbaaren, 1012. zie
Purpervlekken.
Phænomena der Koortsen ver-
schilden in sommigen, 796.
(andere gingen wederom
met geene byzondere)
dan met Ziekte en zwak-
heid gepaard, 797. ver-
schilden niet merkelyk, *ib.*
op welke verligting in een
jongeling te LAAR. 801.
PHELSUM (de Heer M. VAN)
Overleed. 855, 865.
PHILIPPINE, op de byzonde-
re *Artikels* van *Maanden*,
Ziekten, *Luchtsgesteldheid*,
enz. na te zien.
Phlegmonoïdes in het gedarm-
te te HARL. 999.
Phrenitides in de WILMST.
245. eene te HARLING. in
Maart 926.
Phthifici (de) hadden het
kwaad in *Nov.* en *Dec.* te
UTR. 526.
Phthisis pulmonalis, gevolg van
kwaadaartige Borst-koort-
sen te PHIL. 94. te SCHOON-
HOV. 495, 496. meer dan
voorheen te ENKH. en
meest *catarrhalis* 828. nam
by sommigen in *Febr.* toe
te HARL. 925. zie *Teering.*
Phymata tot 70 ja 80 in som-
mige jonge Kinderen te
UTR. 514.

Pillen

Pillen van *Rhabarber* ter voor-
behoeding aangepreezen
te ENKH. 846.

Pilulæ Ruffi, waar, 771.

Pis in allen niet even eens
in St. VL. 36. raauw in
het begin der Ziekten, en
hoedanig in den O. BOSCH,
215. in geringe veelheid
geloosd te CAMP. en ge-
meenlyk brandig en met
een roodachtig zinkfel be-
zet, 379. bezonken by de
scheiding, 381. in eene
groote veelheid geloosd,
met rood zinkfel bezet,
428. bruine, zwarte, of
bloederige in de zwelling-
gen by de meesten ge-
loosd te UTR. 524. by de
meesten natuurlyk te HAAR-
LEM, 666. zeer ongekleurd
met geduurig raaskallen
geloosd, 669. (op de) was
geen staat te maaken te
HAARL. 687. hoedanig in
het 2de Tydperk, 690.
(dikke) van wat goed ge-
volg, 720. wit en bruin
te PURM. 764. in de mees-
ten wit en brandig den 4.
of 7den dag te ENKH. 838.
den 11. of 14den bezon-
ken, *ib.* in eene behoor-
lyke veelheid geloosd,
839. den 7den dag gezet
goed, 840. zie *Urine*,
Water.

Pis-dryvende Middelen bo-
ven Zweetmiddel. te stel-
len, en welke daar toe
de geschiktste, 408.

Plaaten om SCHOUW. 146*.

Plaatsen (publike) van ge-
mak zuiver te houden aan
bevoelen te HARL. 1016.

Plaatshyders waar aan on-
derhevig, 790.

Plantagie nadeelig geoor-
deeld te PHIL, 107, 118.
doet veel goed te PRIN-
CEL. 208.

Planten, derzelver nuttig-
heid, 286.

Plantryk, uitwerking op het
zelve, 223, 734, 736.

Plasregens, weinige geval-
len te BERG. o.z. 177.

Plasfen (groote) in SCHOUW.
147*.

Plekken (vry groote, rond-
achtige, onregelmaatige)
op verscheidene Lichaams-
deelen in het Roodv. te
HAARL. 667. (blaauwachtig-
ge, bruine en scorbutike)
679. — of korsten, ver-
scheidene witte en graau-
we bezetten de keel te
HARL. 931.

PLENCIZ aangehaald, 524.

PLENCK aangehaald, 519.

Pleuris-pyn met eene waare
Dysenterie in 's HAG. 614.

Pleuritides te SLUIS in 't Voor-
jaar, 18. te VLISS. in Jan.
en Febr. 127. weinige in
Jan. te MIDDELB. 137.
waare zeldzaam te Z. ZEE,
165*. wanneer in de WILM-
ST. 244, 247. te GEERTR.
in Nov. en Dec. 261. ge-
neezing van eene ver-
zwoorene, 306. hier en
daar te ARNH. 467. te
SCHOONH. 498. waar op
volgt te BERK. 581. te
DELFT, 605. te LEID. in
Dec. 627. te HAARL. in Jan.
672. zuiver ontsteeken, de
eenigste Ziekte in Apr. 679.
in July hier en daar een,
doch

- dóch gemakkelyk geneezen, 680. in *Sept.* hier en daar, had iets van het galachtige, 724. in *Dec. ib. Spuria* te WEESP, 788. *Rheumatica*, 789, 791. not. in den Winter te ENKH. 825. te GRON. 875. eene in *Febr.* te HARL. 925.
- Pleuro-peripneumoniæ* in *Octob.* te HARL. 938.
- Pluizen aan de dekens kwaad voorteecken te HAARL. 698.
- Plukken aan de dekens insgelyks te ENKH. 840.
- Podagra, Arthritis*, in een hoogen graad in beide *Sexen* te UTR. 505. zie *figt.*
- Podagrici* hadden het erg te UTR. in *Nov.* en *Dec.* 526. in *Apr.* te MONNIKK. 809.
- Poeders van HOFFMANN tot een *diaphoresis* voorgeschreeven, 996.
- Poelen, stilstaande te PHIL. 105, 106. op de Schorren te STEENB. 185.
- Pokken, rype, doorgesneeden, 244.
- Pokjes en Loop vereenigen zich somwylen te ELB. 553.
- Pok-putten, geene ontdekt in de WILMST. 244.
- Polder van MASTENBROEK, gelegenheid, 434. eenigste in FRIESLAND, welke, 972
- Polders in STAATS VLAANDEREN, ZEELAND, enz. 33, 52, 103, 104, 166, 172, 184, 188, 207. (in de laag) van VIANEN Koortfen in *Sept.* en *Oct.* 476. met Zeewater des Winters vervuld te HAARL. 637, 727. liggen te NAARD. laag en beneden het binnenwater, 795. gemeenlyk vol water zoo lang de Wind in 't W. blyft te ENKH. 823.
- Polychrest*-zout, 263, 295, 392, 497, 629, 675, 809.
- Pompwater te ROOZEND. zeer goed, 211. en putwater een weinig brak te ENKH. 818.
- Pompen, die een zuiver water opgeeven te STEENB. 189, 191. geeven het allerzuiverste water te AMERSF. op, 532. (Stads) overvloedig te HAARL. 637.
- Porcelaine*, zie *Esfera*.
- Post (P.) aangehaald, 990.
- Postuur, (vooroverzittend) van eene ongunstige voorspelling te HARL. 961.
- Pottebakkers (oliekleurigen onder de) 179.
- Potio salina Riverii*, 523.
- Praaten (stil) kwaad te BERK. 592. te HAARL. 692. onverstaanbaar, 694.
- Præservatif* waar in bestond te ELB. 552.
- Present (die) worden in 't midden uit de ongevoeligheid, verergerden by een nieuwen aanval van Koorts in den dood te BERK, 595.
- PRIESTLEY (de Heer) aangehaald, 286.
- PRINCELAND, 's Lands en Luchtsgesteldheid overeenkomende met STEENB. 206. Ziekten, 208. Ligging, Levenswyze der Inwoond. 209.
- Principium inflammationis* waar meer de overhand heeft, 294.

PRINGLE (de Heer) hoe de Zeeuwſche Koortſ. noemt, 228. (zalf van) in de Schurſt gebruikt, 277*. zyne klagten over de Ligging der Plaatsen en van ſ Bosch ongegrond, 281*. 283*. over de Zwarte Vliegen aangehaald, 824. Proeven op de vermenging van zout en zoet water, 857. (*methode* van) in 't eerſt gevolgd in de *Dysenterie*, 984.

Proeve eener Geneesk. Hiſtorie der Stad Z. ZEE, en der Eilanden van SCHOUW. en DUIVELAND, 145*.

Proeven om uit het jaarlyks getal ſtervenden, het waarſchynelyke getal der Inwoonderen te berekenen, 647*.

Prognofis uit de tong, welke te HAARL. 685. onzekert te ENKH. 839.

Prolapsus uteri, waar door veelen aan onderhevig te HAARL. 663.

PROOT (de Heer B.) Bericht van de Ziekten te DELFT, 604.

Prüimen, (gekookte) toegeſtaan te ENKH. 844.

Purgans na de werking van 't Vomitif niet voldoende te HARL. 984. (wat na een) in een Lyder, die herſtelde, gedaan, 995.

Purgantia antiphlogiſtica waar gebruikt, 246*. not. *hydragoga* in de *oedemateuſe* zwellingen te UTR. 524. *acida antiphlogiſt.* te DELFT, 607. zoo veel noodig waren te GRON. 881. in de algemeene zuchtige zwel-

ling des lichaams te HARL. 934. zachſte in wien de pyn vermeerderden, 1007.

Purgatien (ſterke) waar altyd ſchadelyk, 164*. verkoelende, de beſte te FRANKE. 863. om den anderen dag te LEEUW. gegeven, 1010.

Purgeerdrank tegen de verouderde Koortſen in den BRIEL, 280*.

Purgeeren in de *Brieliſche* Koortſen met *Pil. Cochiae* aangeraaden, 283*. (ſterk) waar ſchadelyk, 285*.

Purgeermiddelen (zachte) waar nuttig, 45. (zuure) 211. (zachte) waar noodig, 231. niet aanhoudende te gebruiken, 233. deden in een Lyder te ZEVENE. geene werking, 249. met *Mercur.* tegen de Schurſt te HELLEV. 277*. vorderlyk te BERK. 587. niet te lang te gebruiken, 714. geene aanhoudende te WESTZAAND. gebruikt, 770.

PURMEREND, Ziekten, 763. Ligging laag en vochtig, 765. Geboor. en Geſtorv. 766.

Purpervlekken weinige te CAMP. 379. geene te BERK. 582. van een ſlecht voorſteeken te HAARL. en waar mede behandeld, 719. in de *Synoch. putr.* in Oſtob. te HARL. 938.

Purpura by de *Angina* te UTR. 520. *rubra*, *Puſtulæ*, of diergelyke uitſlag niet te ENKH. 840.

Putride het eerſt en wanneer in ZEEL. gewoed, 138. in

in welke te HAARL. zich het meest vertoonde, 644. Puistjes (kleine) in het Roodvonk te BERK. 584. als ganzevel, 585.

Putten (gegraavene) welker water met een *Alcali* opbruist in St. VL. 54. groote menigte van goed water voorzien te UTR. 500.

Put-water zeer zuiver en frische 's BOSCH, 276. hoedanig te HAARL. 636. zuiver alleen, of met Wyn gemengd, veelal de gewoone drank aldaar, 649. hard en onbekwaam in FRIESL. wegens den modderigen kleigrond, 857. zeergoed te GRON. 873. door het Zeewater bedorven te HARL. 971.

Pyn, ondraagelyke omtrent het Voorhoofd, waar, 35. in de Ingewanden by de Koortfen in den O. BOSCH, 214. en grooter dan met den aart derzelver overeenkwam, 215. steekende in de borst, enz. te HELLEV. 246*. in de keel. wanneer zwaarder werd, enz. te UTR. 520. (hevige) voor 't hart te ROTTERD. 570. in de maag te BERK. 582. in 't hoofd, in de keel, in de Lenden, in arm. en been. 584. zwaare en styfte over het geheele lichaam, enz. 585. in het 2de tydperk in 't hoofd, 586. plaatselyke in anderen die lang bybleeven, *ib.* in de Ledemaaten, 589. onlydeleyke in de beenen, enz. 590. welke trapswyze verminderde, en drukkende

zwaarte in verscheide deelen van het hoofd, 591. plaatselyke volgens derichting van den Slokdarm na de herstelling die de zwelging belette, 595. in de keel met merkelyke zwelling te HAARL. 667. in de borst, onder het schouderblad, of in de zyden in het 2de Tydperk, 668. en den nek, rug, lenden en ledemaaten, 684. ondraagelyke, en zwaarte in het hoofd, 707. in armen en beenen te PURM. 764. drukkende in het hoofd meest boven het linker oog, 765. vermoeiende door alle de gelederen, voornamelyk in arm. en been. te AMST. 774. zwaare, vooral in 't voorhoofd, 778. voor het hart in den kwaadaartigen Roodenl. te ENKH. 834. wanneer verminderde, 836. in den rug en ledemaaten in den zachten Roodenl. 837. in de beenen na de herstelling, 839. hevige in de Ingewanden, hoe geholpen, 843. in het hoofd te SCHAG. 850. in de keel by 't zwelgen, en in den nek te HARL. 929. grooter in den rug en beenen by een kwaadaartiger soort, 931. geweldige en ondraagelyke in het eene been waar van gevolgd, 940. zwaare in den buik, enz. in den erger soort, 955. — en hevigheid der ontlastingen, wat veroorzaakte, *ib.* by veelen nederwaarts verspreid naar de linkerzyde des buiks, 956.

956. en spanning in de maag, 958. geen in het hoofd waargenoom.; 961. in de ledemaaten algemeen by de *Febr. Dysenterica*, 965. meer door de *Clysteeren* verwekt, 986. door laxermiddelen in een Juffr. vermeerderd, 994. hevige in de dunne darmen naar een plotselyken aanval, hoe behandeld, 995. zie *Dolor. & Dolores*.

Pynelykheid in 't slikken te UTR. 517. in de keel, 518. der deelen belette de slikking te HARL. 929.

Pynen, steekende, bedaar- den na den *paroxysmus* van de Koorts te HELLEV. 273*. scheurende te DREMPT, 353. dwaalende in de borst te CAMP. 379. in de Inge- wanden te ELB. 547. be- naauwende in de boven- buikszyden, enz. te BERK. 591. ondraagelyke in som- migen in de bovenbuiks- zyden te PURMER. 765. in het hoofd en in de gele- dingen, vooral in de bee- nen te AMST. 774. hevige met geduurige persingen en weinig teffens loozen, 838. wanneer niet ver- minderden, wat dan ge- daan te ENKH. 842. groote waar door in den Slok- darm verwekt te HARL. 931. wanneer draagelyker werden, 957. by verre de meesten, welke de Ziekte in een hooggaanden graad hadden geweldigst en by- na ondraagelyk, 960. door ontlastende middelen niet

verligt, 985. door de zwee- ren vermeerderd, 986.

Q.

Quartana te SLUIS, 19. *mali moris*, endemisch te MID- DELB. 133. in Maart, 136. *epidemica* in Dec. 137. te THOL. 157. (welke Ziek- ten in) overgingen te HEL- LEV. 239. *maligna* in Oſt. enz. in de WILMST. 247. te GEERTR. in Nov. en Dec. 261. en *Tertianæ* zyn se- dert eenige Jaaren vry menigvuldig te 's BOSCH, 281. weinig voorgekomen te VIAN. 475. *duplices* in 1778. te UTR. 516. met veele *Symptomata catarrha- lia* in Nov. en Dec. 526. meer dan doorgaans te SCHIED. 575. in Sept. Oſt. en Nov. eenige in 's HAGE, waar van sommige al vry langduurig en hardnekkig, 613. sterk te LEID. en in de omliggende plaatsen, 623, 627. *duplices* of *Ter- tianæ* en *Quartanæ* te gelyk te MONNIK. 810. nog in 't Voorjaar 1780. *ib. Simplic- es & duplices* in 't Najaarte ENKH. 825. gemeenlyk zeer hardnekkig, *ib.* in den Winter, 826. derzel- ver getal geringer dan naar gewoonte in Dec. 1778. te HARL. 922. weinige in Jan. 923. eene enkele in Oſt. 938. in 't algem. hardnekkig in Nov. en aan geduu- rige *recidiven* onderwor- pen, 940. zie *Derd. Koorts*. *Quasie*-hout, ongenoegzaam in de *Derdend. Koorts* in ZEE-

ZEELAND alleen, doch heilzaam met andere mid- delen vereenigd, versterkt de kracht van de *Kina*, 170*.

Quotidianæ (den Loop van) behielden de Koortfen in den O. BOSCH, na de ont- lasting der stoffen, 214. *duplices* te SCHOONH. 494. *intermittentes* gemeenlyk in 't Najaar te ENKH. 325. zie *Alledaagsche Koortfen*.

R.

Raazende Koorts, toeval- lige in Febr. te BRED. 256.

Raazerny, onder de *paroxys- mi* der Koorts te HELLEV. 267*. volkome in het Roodv. te BERK. 584.

Raaskallen, in weinigen te DREMPT, 354. te CAMP. 379. met geduurig loozen van een zeer dunne pis te HAARL. 669.

Raauwheid van den flok- darm zeer groot in een Vrouw, te HARL. 932.

Rachitis, zeldzaam te ENKH. 827.

Radix cichorei, 675. *Graminis*, *ib. Lopeziana*, 832, 834, 843. *Petroselinii*, 1003. *Sa- lep*, 901. *Serpentaria*, zel- den noodig in de WILMST. 246, in *Decoct.* met *Cortex Peruv.* dagelyks gegeven te HARL. 990. *Tormentillæ*, 1003.

Raucedines in Sept. te UTR. 525.

Recidiven menigvuldig te SL. 20. een maand na de Ziek- te in St. VL. 45. (aan) on-

derworpen te SAS v. G. 62. algemeen te PHIL. en niet te verhoeden, 76, 94, 97. onder de *Militairen* te THOL. 159. te STEENB. 202. aan wien te HELLEV. 255*. in welken meer, 280*, waar door in den BRIEL aangez. 285*. hoedanig in het Voorjaar, 291*. te VIAN. 475. te UTR. 526. te MONNIK. 809. (de *Quarta- næ* te HARL. waren aan spoedige) bloot gest., 940. *Recruten* (veelheid van nieu- we) wat veroorzaakt, 159. Rede, waarom de Roodel. te ZEVENB. besmettelyk ge- houden zy, 251. van het onderscheid van het groo- ter getal. Overleed. te VLISS. 254. van de bezet- tingen op de borst te HEL- LEV. 273*. waarom de bes- te middelen hunne achting verliezen, 289*. waarom de kwaadaartigheid der Koortfen in den BRIEL grooter en de geneezing moeilyker was dan te HELLEV. 292*. van het on- derscheid der doodelyk- heid van den Persl. in het Graaffschap ZUTPHEN te DREMPT, 371. waarom de Lyken te HAARL. niet geo- pend wierden, 699. van de veele Dooden aldaar, 704. (grootste) van den Persl. te HARL. in de uit- waasfeming en aantrek- king der onzuivere en stin- kende wateren, 901. (gee- ne) waarom de *Methode* te HARL. aftekeuren, 1006. van de nuttigheid des *Opiums*, 1011.

H

Rees

REES (de Heer W. van) Bericht van de Ziekten te ARNH. 467.

Refrigerantia in de Kinderpokjes, 242. in de *Febres*, 809.

Regen van welke nuttigheid in ZEEL. 168*. in gheel de Lente en Zomer niet gevallen te Z. ZEE, 171*. niet voor den 8. *April*, en dus in 96 dagen, te SOMMELSD. 225. in geen 4 maanden te CAMP. 383. in geen 3 te GRON. 876. met eene geduurige zachte lucht en zonder koude, 883.

Regenbakken (gebrek van) by veele Inwoonders van TER NEUZEN, 55. (verbetering der) de zorge van de Heeren *Commandanten* aanbevoelen te PHIL. 123. bedorven te CAMP. 385. (weinig) te APPINGED. 889. waren omtrent alle ledig geworden in den Zomer van 1778. te HARL. 977.

Regenbuien meer dan eene zwaare in *Juny*, 226.

Regens, de Onweders verzellende, te HARL. niet vernoomen, 969.

Regenwater kan gemist worden te BERG. o. z. 178. groote schaarsheid daar aan te SOMMELSD. 225. goed te HELLEV. 244*. geen gebrek daaraan aldaar, schaars in den BRIEL, 292*. hoe danig te HAARL. 636. zeer goed te ENKH. 818. van veelen in den Roodenl. gedronken, 844. alleen goed in FRIESL. 857. (groot gebrek aan behoorlyk)

door de groote droogte van 1778 en 1779, 977.

Regiment (het gansche) ORANGE FRIESLAND had maar weinigen, die vanden hoeft vry bleeven, 299*.

Regimenten (vasten) waarom te SLUIS aangepreezen, 26. (welke) meest lyden in STAATS VLAAND. 116. voorbeeld hier van in de *Artilleristen*, 117, 200.

Regulus Antimonii medicinalis in de Anderd. Koortsen te NYMEG. gebruikt, 330.

Reinhouden, hoe ter voorbehoeding, 947.

Reisje (het doen van een) aangepreezen in de Zenuwkoortsen te Z. ZEE, 175*.

Remissie (welke verschynfels by de) te HELLEV. 271*.

Remissien in welke Koorts om den anderen dag hevigt te HARL. 965.

Remitteerende Koortsen, *reguliere* en *irreguliere*, enz. te SAS v. G. 62. te BERK. 580. — Galkoorts in de Droogmaakery van BLEISW. 587. allerkwaadaartigst. aansteevende Galkoorts, enz. 597. - in den morgenstond in de 3de foort te HAARL. 688. — Koortsen veele te AMST. die tot *continuae* overgingen, 774, 778. veranderden in *Tertian. simpl.* of *composit.* 779. Galkoortsen van den Herfst waren in Dec. 1778. nog niet opgehouden, 922. enkele in *Jan.* 1779. — Galkoortsen werden meer in *July* gezien te HARL. 928. lieten zich meer zien in *Aug.*
en

en kwamen hevig aan, doch minder dan op andere Jaaren, 936. waren meer dan in de vorige maand in Sept. 937. namen in Octob. toe, 937. intermitteerden reeds van den beginne, *ib.* kwamen spoediger tot intermissien in Nov. dan in de vorige maand, 940. — Herfstkoortsen braken in Octob. meer door, en deeden den Persl. zeer schielyk verdwynen, 951. — Koorts met eene ongewoone hitte omtrent de *præcordia*, 999. — Galkoortsen tasten eenige herstelden in den Herfst weder aan, 1000.

Resolutie, waar door schielyk bewerkt werd in de Keelziekte te HARL. 939.

Resolventia amara & salina nemen de anderend. *Tertianæ* en *Quartanae* weg te HELLEV. 239. *amaricantia* waar nuttig, 578. in de *Rheumatike* Ziekten te AP-PINGED. 892.

Reuk, onzuivere by de Zeeuwsche flyken, 185. van *Spir. sal. ammoniac.* deed geen uitwerking op de vast slaapende Lyders te HELLEV. 269*. van eenige spyze dreef tot stoelgang te HARL. 994.

REUS (de Heer J. DE) aangehaald, 546, 842, 917, 977. werkt mede om een *methode* van geneezen uit te vinden te HARL. 983.

Rhabarbarina, 830.

Rhabarber om den stoelgang te bevorderen, 37, 44. driemaal daags in kleine

gisten met *Ipecacuanha* 47. in tusschenpooz. Koortsen met den Koortsb. en *Nitr.* 73. met *Ipecacuanha*, 79. waar voordeelig, 164*. 170*. in welke Ziekten te HELLEV. 246*. met *Crem. Tart.* in Tusschenpoozende Koortsen, enz. met *Kina* 276*. in de verouderde Koortsen in den BRIEL, 280*. deszelfs Aftreksel waar, 231. met *Ipecac.* 306, 325. met Wynsteen, 326. aan wien gegeven te DREMPT, 354. wilden die niet meer inneemen en waarom, 355. vruchteloos gegeven in een jongman, 362. waar nuttig, 364. met Koortsb. tegen de Wormen, 367. in poeder of waterig Aftreksel te CAMP. 400. met *Absorbentia* te NIEUP. 495. van veel nut te ELB. 550. met *Ipecac.* waar toe, 551. met *Ipecac.* in Maagkrampdynen te VLAARD. 579. met *Sal polychr.* in de Geelz. 629. met bittere *Extract.* te HAARL. 677. waar best voldeed, 710. met *Kina*, 714. tegen de Wormen, 716. tegen den Doorl. *ib.* met Notemoscaat en Suiker in een *Dysenterie* in de BEVERW. 759. in de Buikloopen te AMST. 775. te HUIZ. 802. in de *Dysenterie* te MONNIK. 809. met *Ipecac.* te HOORN, 813. in den Kinkhoest te ENKH. 830. tegen den Roodenl. 831, 832, 841. met *Calom. Turquet.* 842. in Pillen ter voorbehoeding, 846. al-

leen of met *Bol. Armen. & G. Arabic.* te FRANEK. 863. met *Tamarind.* te OLDENZ. op Rhynschen Wyn, 901. in den algemeenen Buikl. *ib.* met *Kina* tot een voorbehoedmiddel te ENDSCH. 913, met Kaneel-olie, 914. verligt den Persl. in eenigen in den beginne te HARL. 953. deszelfs aanhoudend gebruik herstelde verscheiden, 954. met *Crem. Tart.* niet voldoende, 984. onvoldoende, 985. met *Laudan.* best, *ib.* voor het *Opium* gegeven, 991, 1008, 1009. om den anderen dag aan wien, en wat daar op gegeven, 992. wat daar op gedaan in een Lyder, 995. *toftum* in de Loslyvigheid, 1003. te LEEUW. gebruikt, 1010. *Rheum*, zie *Rhabarber.*

Rheumatike Koortsen, waar uit ontstaan te WEST. Z. D. 770. — pynen, onder de *Morbi Endemici* te Z. ZEE, 171*. veele in de LANGSTR. zoo in de borst als op andere plaatsen, 263. vastzittende te ROTT. 566.

— Ziekten, 18, 65, 75. zeer gemeente HAARLEM, 659. waar toe den grond leggen te APPING. 891. hoe geneezen, 892. *Rheumatismi* in Jan. te HELLEV. 238. in Jan. Febr. en Maart in de WILMST. 244. te ZWOLL. 440. *inflammatorii* in Aug. te UTR. 519. in Nov. en Dec. 526. te OUDEW. 538. uit Zeevlam te HAARL. 633. van een Avond-luchtje, 652. had-

den niets byzonders in Jan. 673. ontstonden hier en daar in Dec. 724. in den Winter te ENKH. 825. te SCHAG. 850. te GRON. 875. *Rheumatismus chronicus, acutus & inflammatorius* te UTR. 505. wanneer te BERK. 581. in den Winter en het Voorjaar te HAARL. 656. (Chevige) met Koorts verzeld in Octob. te HARL. 938.

RHYNLAND, Ziekten, 629. Rhynsche Wyn by een waterig Afkooksel van *Kina*, 172*. in gevaarlyke Kinderpokjes van groot nut geweest, 490. by een Afkooksel van *Kina* en den gewoon. drank gevoegd, 717. *Ried-diep*, deszelfs nuttigheid, 871.

Rillingen, koude, te BERK. 589. — in de Galkoortsen te PURMER. 764.

Riolen, te THOL. nadeelig geoordeeld, 155.

RIVERIUS (Drankje van) 400, 408.

Rivier de Lek, 500. *Vaartschen* en krommen Rhyn, *ib.*

Riviertje de Zoom, nuttig voor de Stad van dien naam, 165. de *Aa* en *Hunze* of eenige oorzaak hebben gehad in de heerschende Ziekte te GRON. 871, 873.

Rob Ribesior. 713, 1008. *Sambuci*, 495, 608, 789.

RÔBOL (de Heer J.) Bericht wegens de Ligging, enz. der Stad ENKH. 815.

Roborantia in de *Dysenterie* te MONNIK. 809. *tonica* te OLDENZ. 901.

ROCQUETTE (de Heer) bygebragt, 674.

Roem

- Roem te zoeken in het spoedig herstel der Lyderen waar ydel, 284*.
- Roeren van den grond by 't laage water te HARL. wat gedaan heeft, 974.
- ROGAAR (de Heer J.) Bericht van de Ziekten te WESTZAAND. 767.
- Roggebrood meer in gebruik te 's BOSCH en beter als in HOLLAND, 282.
- Roggemeel met karnemelk gekookt tegen de ontsteking van de keel in de Kinderpokjes, 244.
- RÖMER (de Heer) behandelt een zonderling geval in een jongetje, 522.
- Rommelingen en pynen in den buik by het ontwaaken te DREMPT, 352. de krimpelingen voorafgaande, 366. — (onophoudelyke) van winden in de darmen te BERK. 591. in den buik, die den kwaadaartigen Roodenl. vooraf gingen te ENKH. 835. wat voorafgingen te HARL. 952.
- Roodeloop maar in eenen in den O. BOSCH, 218. geene in de WILMST. 247. (Galachtige besmettelyke) van zelve ontstaan te ZEVENB. waar aan 4 stierven, 249. gedachten over de Ziekte verschillende, *ib.* besmettelyk, 251. in 2 *Militairen* te BRED. 259. te VELDRIEL, 318. te ZWOL en in OVERYSSEL, 449. te VILSTEREN van GIETMAN gebracht, 450. waarom te GIETMAN niet vatte, 451. komt te ELB. met die van HARL. volkomen overeen,
546. door verwaarloozing niet onmogelyk voortgebracht, 547. voor deezen en geenen doodelyk te HOORN, 813. wanneer zich geopenbaard heeft te ENKHUIZ. 831. Hoe zich verspreidde, 833. wanneer begon te verminderen, 834. in een kwaadaartigen en zachtaartigen onderscheiden, 835. waar mede de kwaadaartige verzeld ging, *ib.* zachtaartige tweezins, 837. — te OLDENZ. 899. van 96 maar 14 verlooren, 901. eerst waargenoomen te LONCKER, enz. om ENDSCHEDI, 910. zie *Dysenterie*, *Persloop*.
- Roodeloop-koorts van wat natuur te ELB. 553. in een enkelen te APPINGED. 890. zie *Febris Dysenterica*.
- Rooderiem, 924. zie *Zona*.
- Roode Wyn by verkiezing te HAARL. algemeen gedronken zonder misbruik, 649.
- Roodheid wanneer in het 2de soort van Roodv. begon minder te worden te HAARL. 667.
- Roodvonk *Epidemisch* te BERG. o. z. hier en daar in Aug. te BRED. 257. in Dec. 259. met en zonder oppervlakkige verzwearing in de keel te ZWOLL. 446. overeenkomst met lichtere soort van Keelz. 447. wanneer te BERK. begint en hoe lang duurt, 583. hoedanig was en hoe liep, *ib.* met *Angina* in 's HAGE, 615. 't gansche Jaar door te LEIDEN, 623. sterk in Dec. 627.

te WASSENAAR, NOORD-
WYK, SASSÉNHEIM en LIS-
se, 629. *Epidemisch* te HAARL.
665. niet zoo kwaadaartig
of doodelyk als te ROT-
TERD. *ib.* en 671. drie soor-
ten daar van, *ib.* 2de soort,
667, 3de soort, 668. kwaad-
aartige hield in *Febr.* nog
aan, 673. insgelyks in
Maart, 676. bleef voortduu-
ren in *April*, 677. als me-
de in *Mei* en *Juny*, 679.
verminderde in *July*, 680.
te HOORN, 812. hier en
daar in *April* te HARL. 927.
met *Angina* in *Juny*, by
sommigen kwaadaartig,
928. algemeen onder de
kinderen, wanneer en
waarom doodelyk, 933.
op den Zoutfloot in 1778,
974. zie *Febr. Scarlatina*.

Rood worden der deelen
om den hals, goed te HAR-
LING. 929.

Roos (derde soort van) te
BRED. 258. wanneer toe-
neemen te UTR. en van
welk soort, 519. zeer ge-
meenzaam te HAARL. 661.
wat beteekend by 't ge-
meen te OLDENZ. 902.

Roosvalligheid te ENKH. 824.

ROOZENDAAL, Gelegenheid,
210. Aart der Inwoond.
Ziekten, 211. waarom de
Ziekten aldaar minder *Epi-*
demisch zyn, 212.

Roozige ontsteeking van de
rokken der darmen te
HARL. 1002. waar uit bleek,
1003.

ROSEN VAN ROSENSTEIN aan-
gehaald, 524.

Rotachtigheid groot te BERK.
582.

Rotkoorts te SLUIS niet ver-
noomen, 28. galachtigete
PHIL. 71. in eene kwaad-
aartige Dordend. Koorts
veranderd, 85. voor vee-
len zeer doodelyk te Z.
ZEE, 172*. wat eigentlyk
zyn, 228. — Galkoortsen
van verschillende soort te
BRED. 257, 258. te ST.
ANDRIES, 318. te NYMEG.
naauwlyks meer dan by
naam bekend, 330. ver-
scheidene onder een ge-
ring voorkomen somtyds
doodelyk te ROTTERD. 566.
(geene) doch wel zachte
Galkoortsen te VLAARD.
579. wanneer te BERK.
ontstonden, 581. van wel-
ken aart in de BEVERW.
757. (in welken zich waa-
re) openbaardente NAARD.
796. die veele menschen
in 1778 wegsleepten wa-
ren weinig in dit te HOORN,
813. (waare) zelden te
ENKH. 829. wanneer schie-
lyk doodelyk werden te
GRON. 880. algemeen te
HARL. in *Febr.* dikwyls met
Aphthæ verzeld, 925. had
nog de overhand in *Maart*,
926. werden weinig ge-
zien in *April*, *ib.* kwamen
zeer zeldzaam voor in
Aug. hoewel dan zeer ge-
vaarlyk met *petechiæ* ver-
zeld, 936. vingen nu en
dan aan in *Sept.* 937. was
geheel verdweenen in *Dec.*
941. (kwaade) reeds in
den Voorwinter aan den
Noordkant der binnen-
grachten en waar door
ontstaan, 974. op de Zout-
floot, *ib.*

Rot-

Rotstank ondraagelyk in de Kinderpokjes te UTR. 512. en uit den mond in de Keelziekte, 521.

Rotstoffs hoe te behandelen, 234.

Rotting (aanleiding tot) welke, 972.

Rottige (naar het) hellende te MIDDELB. in Sept. 137. weinig te WESTKAPP. 145. natuur in de Koortsen te APPINGED. 891.

Rotziekten (aan)sterven weinig te OLDENZ. 902.

ROTTERDAM, Ziekten, 566. Dooden, 572.

ROUPPE (de Heer L.) Bericht van de Ziekten te ROTTERD. 565.

Ruimte by de besmetting in acht te neemen, 759.

Ryglyven wanschrikkelyke, 821.

Rug hoe beliep te HAARL. in het Roodv. 667.

S.

Saburra, niet dan by het opkomen der Koorts in beweeging gebragt, 38. of niet uit de maag in de darmen gevoerd, niet door de Koorts aangezet word. 44. *biliosa*, 38. *putrida*, 133. *rancida*, 135. wanneer lang werkeloos, *ib.* midelen om die uit te dryven, 387. te ontlasten, 902.

Saffraan met melk in Ziekten met uitslag, 678.

Saifoenen van 1778 en 1779. volgden elkander geregeld op, 134. van welken invloed te FRANEK. 860.

Sal ammoniac, 637, 675, 810,

825, 881. *Flores* in de Keelontsteekingen te HARL. in de *Epidem. catarrh.* Ziekte, 1013. — *Aperitivum Frederican.* 495. — *Absynthii*, 673, 1013. — *Ebsamenfe*, 985. — *mirabile Glauber.* 134, 828, 985. — *peter*, waar in min heilzaam, 170*. — *Polychrest.* 170*, 287*, 289*, 263, 608, 675, 809. — *Seleniticum*, 500. *Tartari vitriolatus*, 809.

Saleb, 843, 844, 901, 988.

Salia media, waar vorderlyk, 255*, 289*, 825, 841. — *neutra*, 881. waar nuttig, 1001.

Salina leniter per epicrasin laxantia, 517.

Salie (Afkookfel van) met Wynäzyn in de wederkomende Koortsen, 46. ter voorbehoeding in den mond gehouden, 1018.

Saliveeren als in de *Variolæ*, 495.

Salix alba moeilyk in VOORNE en PUTTEN te bekomen, 289*. met voordeel aangewend te NAARD. en boven den *Cortex*, 799. zie *witten Willigen bast*.

Salsaparilla geduurende drie maanden gebruikt, 1000. in de *Febr. hectica*, 1001. in de pyneiyke zwellingen, 1005.

Samenloop van de oorzaak der Ziekten moeilyk te bepaalen te HARL. 966. — en vereeniging der oorzaken wat kunnen voortgebragt hebben, 978.

Sap van gekookte Raapen, enz. in de ontsteeking der keel, 666.

- Saponacea*, 175.
Sardonische Lach, in wie, 570.
SAS VAN GENT, Ziekten, 62.
 Ligging, 63. Levenswyze der Inwoonderen, 64. bekwaam gebouw aldaar voor een *Hospitaal*, 121.
Sassafras waar nuttig, 165*.
Saturni Extractum in de *Hydrocele* van nut, 90.
SAUVAGES (DE), aangeh. 276*.
Scabies wat daar voor gehouden te **HELLEV.** 239.
SCHAGEN, Ziekten, 850.
 Dooden, Ligging, Levenswyze, 853.
Scharlaaken-Koorts in *Nov.* 1778. te **BERK.** 583. zie *Febres Scarlatinae*.
 ————— uitslag in *July* en *Aug.* by eenige *Lyders* te **AMST.** 780.
Scheeps-lieden aan welke Ziekte onderhevig, 343.
Scheiding moeilyk om te bevorderen, 76, 81. (welke de dagen van) waren te **CAMP.** 381. waar in bestond, *ib.* (*critische*) niet altyd eene volkome geneezing der Ziekte, 696. door de *Sprouw* en *kwyling* als een voornaam middel ter geneezing bevorderd te **NAARD.** van gelyken te **HILVERS.** en te **LAA-REN**, en hoedanig voortgezet, 800. op welken dag door zweeting inviel in een *Synoch. putr.* te **HARL.** 938. niet in de *Koortsen* na de *Febr. dysenter.* niet tegenstaande de afgang gezond ware, 965. zie *crisis*.
Schelde omringd **SCHOUWEN** en **DUIVEL.** 146*.
Scherp-bytende wat veroorzaakt, 382.
Scherpheid der galle, middel-oorzaak te **HARL.** 982.
Scherpte (allerverderfelykste) prikkelt de darmen te **DREMPT**, 360. waar door verwekt te **HARL.** en hoedanig, 978. zie *Acrimonia*.
Scheurbuik, ziltige, min kwaadaartig, 162*. deszelfs uitwerkingen, 163*. onder de *Morbi endemici* te **Z. ZEE**, 171*. in *Dec.* te **BRED.** 259. te **UTR.** 505.
Scheurbuikige zwakke liepen groot gevaar te **ENKH.** 840.
Schie, *Rivier*, hoe te **SCHIED.** 575.
SCHIEDAM Ziekten, 575. Ligging, *ib.* Levenswyze der Inwoond. 576. Dooden, 577.
Schilferachtigheid aan den hals en onderkaak voor den uitslag te **BERK.** 585.
Scilla in de *Waterzuchtige* gesteldheid, 1005.
Scirrheuse verhardingen in den *Pylorus* te **HAARL.** 660. — gezwollen lange jaaren in de borsten gedraagen, 661.
SCHOLTEN (de *Heer C. W. R.*) Kort *Ber.* van de Ziekten te **HOORN**, 812.
Scorbut in de eerstgeboor. kinder. te **HAARL.** 653. byna geen hevige te **WESTZAAND.** 769. zeer algemeen te **ENKH.** 826.
Scorbutike gesteldheid waar door vermeerderd wordt in **ZEEL.** 161*. te **HAARL.** by sommige lieden in *Mei* en *July* zeer aangezet, 679.

Schor-

Schorren (binnendyks) hoe-
danig, 55. by Z. ZEE,
146*. overtollig in ZEEL.
by THOL. 156. — BERG.
o. z. 166. — STEENB. 185.
derzelver nuttigheid, 186,
187.

SCHOUWEN en DUIVELAND,
Gelegenheid, 145*. Aart
en Natuur der Gronden,
148*. zeer bekwaam tot
den teelt van Mede, *ib.*
voortbrengfels, 149*. Ge-
vogelte en Gedierte, enz.
150*. verschil van koude
en vorst, 152*.

Schrapfel van den Varkens-
trog tegen het Dik-oor,
174.

Schroomachtigheid in den
beginne in 't geeven des
Opiums, door het weder-
keeren der toevallen ver-
oorzaakt, 994.

Scrophularia waar in gebruikt,
670, 675.

Schurft te HELLEV. 276*.
deszelfs nuttigheid, 295*.
te HAARL. 723. hoe voort-
gezet te ENSCHED. 916.

Schutfluis midden in den
Zomer vermaakt te ENKH.
848.

SELLE aangehaald, 516.

Seltserwater met Rooden
Wyn aangepreezen in de
Zenuwkoortsen te Z. ZEE,
175*. met Melk in de *Febr.*
hectica te HARL. 1001.

Seminium Morbi in de Kin-
derz. te UTR. 513.

Seminia Morborum wat te we-
ge brengen, 202.

Senebladen derzelver nut
met den tweeden bast van
Vlier, 89. by *Laxantia*,
134, 164*, 170*. derzel-

ver Aftreksel, 231. waar
verder gebruikt, 263, 400,
485, 497, 710, 771, 777,
825, 841, 912.

September, (welke Ziektente
SLUIS in) 19. te PHIL. uit
het *Catarrhale* en Galachtig-
e samengesteld, 78. ver-
schilden in de natuur van de
voorgaande, 97. de vrucht-
baarste van alle in Ziekten,
ib. (veel hevige Galziek-
ten veel sterker dan op
andere Jaaren in) te Z. ZEE,
171*. (Luchtsgesteldheid
en Ziekten in) in den
BRIEL in 1778, 260*. min-
der Ziekten in deeze en de
3 volgende maanden dan in
Jan. en *Febr.* 1778. te VLISS.
127. welke te MIDDELB.
137. welke te VERE, 142.
(vermenigvuldigden in)
ongemeen sterk te SOM-
MELSD. 228. welke in de
WILMST. 247. te ZEVENB.
248. te BRED. 258. te GEER-
TRUID. 260. te NYMEG. 331.
(na het midden van) te
DREMPT, 338, 371. te
HOOGKEPPEL, *ib.* te VIAN.
476. (*Angina* geweldig in)
te UTR. 520. en welke
Ziekten, 525. (Algemeene
hevigheid der besmet-
ting in) te ELB. 549. (van)
tot in 't begin van *Nov.* te
BERK. 587. in 's HAGE, 613.
te HAARL. 665. (Dooden,
Ziekten en Luchtsgesteld-
heid in) 747—749. (meest
in) te PURMEREND, 763.
(met het begin van) tot
het einde van *Oftob.* ver-
meerderden de Koortsen
te WESTZAAND. 767. (Buik-
loop in) te AMST. 775. (met
H 5 zwaar-

- Zwaarder Symptomata* in) te MONNIK. 809. (hoe veel in) te GRON. stierven, 876. welke te APPING. 891. te OLDENZ. 899. te HARL. 936. (in) sloeg de echte *Dysenterie* langs de meeste straten voort, 947. (Hoedanig de Persl. in) 952. (Hoedanig de pijn in) 956. (Hoe veel in) stierven, 994.
- Serum Lactis Tamarindinum* te MAASTR. gegeven, 326.
- Signum pathognomicum* in het Roodv. welk te HAARL. 666.
- Simarouba* nuttig in een *Diarrhœa* by de Kinderpokjes, 265. zonder eenige vrucht gebruikt te DREMPT, 369. met den Koortsbast in de *Tenesm*, *ib.* van gelyken te ELB. in meerdere en mindere gifte, meest in Afkooksel, 550. in den Roodenl. te HOORN gebruikt, 813. in den graauwen Loop te ENKH. 832. in den Roodenl. 843. vruchteloos te HARL. tot een once daags voorgeschreeven, 988.
- Singultus* by wie te DELFT waargenoomen, 607. zie *Hik*.
- Slaaken in SCHOUW. wat zyn, 146*.
- Slaap, waakende, 167*. vaste waar, 269*. geene te DREMPT, 367. wanneer volgde, 368. onrustige, of geene te CAMP. 379. niet in den beginne te BERK. 591. verschillende, *ib.* zeer weinig te PURMER. 765. in wie geen te HARL. 960.
- wat uitwerking op de Zieken had, 961.
- Slaapeloosheid, aanhouden- de, waar door veroorzaakt werd te HAARL. 690. volkome te ENKH. 836. met hevige pynen in de eerste wegen, welke middelen daar tegen te HARL. 912.
- Slaapen in 't gras of vochtige gronden en in de koele avondluchten den Soldaaten verboden, 243*. (onophoudelyke geneigdheid tot) van een kwaad voorteeken in de Keelz. te UTR. 521. in den aanval van de Koorts te PURMER. 765. (veelen konden niet) te SCHAG. uitgenoomen weinigen sterk, 851.
- Slaaperig, (wie) werden te HAARL. 669. te HARL. 933.
- Slaaperigheid in de *Angina* te UTR. 520. by sommigen te HAARL. 693. wat 'er op volgde 695; 701. kon niet afzonderlyk behandeld worden, 716.
- Slaap-ziekte (aanvallen van) te CAMP. 379. in de Keel-ziekte te BERK. 585. in sommigen goed, 591.
- Slaap-verwekkende middelen, zie *Oipata*.
- Slaap-zucht in de Keelziekte te HARL. 930. zie *Carus*, *Catalepsis*.
- Slagader-kwetfing, 320. andere voorbeelden hier van en werktuig daar tegen, 321.
- Slagaderen (sterke klopping der) 429.
- Slangenwortel, VIRGINISCHE, wan-

wanneerte gebruiken, 233, 513. zie *Radix*.

Slapheid, (ongemeene) in een Lyder in de enkelen en knien waar mede verdweenen, 995.

Slibbe in SCHOUWEN geeft groote kracht aan den grond, 149*. (wegneemen der) goed bevonden te ROOZEND. 212.

Sleedoorn, deszelfs besen in den Loop gebruikt, 555.

Sleepende Ziekten, welke op de Koortfen te PHIL. volgden, 77. door geduurige *recidiven* voortgebracht, *ib.* 81, 98. in *Nov.* 87. waar aan eenigen omkomen in den O. BOSCH, 219. herstelden voor 't grootste gedeelte gelukkig in *Dec.* in den BRIEL, 290*. welke te BERK. 582. uit slapheid der veselen ontstaand. te WESTZAAND. 769. (weinige) kwaalen onder de Ziekten te NAARD. 797. — Koortfen, wie daar mede sukelden te HARL. 964.

Slooten (water uit de) voor drank gebruikt, 34. van grootenuttigheid in SCHOUWEN, 148*. verwaarloosd te MASTENBR. bedorven te STEENW. 460. veele drooge om PURMER. 765. in drooge Zomers van water beroofd, 769. veele om SCHAG. by drooge Zomers zout, 852. (veele ondiepe) Zomers droog by FRANEK. oorzaak tot vuile dampen, 856. derzelver droogte belette de klei voor de Steenbakkeryen aan te

voeren, iets zeldzaam te HARL. 973.

Sluizen den ganschen Winter zoo veel mogelyk open gehouden, van wat invloed voor HARL. 972.

SLUIS in VLAANDEREN; Gelegenheid, 3. Zwin, Haven en Kaai, oorzaaken der menigvuldige Ziekt. enz. 4. hoe verbeterd worden, 5. veerkrachtige Lucht, 6. Inwoond. Levenswyze, 7. gevolgen uit de Gedoopt. afgeleid, 11. in de *Militairen*, 15—18. Ziekten, 18. enz. bekwaame gelegenheid tot het oprechten van een *Hospitaal*, op de zoo genaamde *Kalver* of *Koele Weide*, 121. zie *Lysten*, *Maanden* en *Memorien*.

Slyk in de slooten van SCHOUWEN van wat nut, 148*.

Slyken in ST. VL. en ZEEL. als medewerkende oorzaaken der Ziekten aldaar, 4. (Aart en Natuur der) 55. geeven eene allerstinkendste opdamping te PHIL. 104. om SCHOUW. en DUIVEL. 146*. — en Schorren overvloedig by THOL. 156. by BERG. o. ZOOM. 166. te STEENB. oorzaak tot stinkende dampen, 185. geeft by de BEVERW. zelden kwaaden reuk op, 759. op 't strand spoelende gaf rotting te ST. EUSTACHIUS, 981.

— gat waar gelegen, 252.

Slymige en bloedige ontlastingen wel veelvuldig, maar geene gallige scherpte in een man, 999. —

met

met wat bloed gemengd, na dat de afgang natuurlijk geworden was, *ib.*

Slymige middelen vruchteloos te HARL. beproefd, 987.

Slym in de eerste wegen te BRED. 256. (scherpe) groote hoeveelheid in de *Angina serosa* te HAARL. ontlast, 675. — Ziekten in den Winter te ENKH. 826. meerder en dikker, met etter en stoffen gemengd te HARL. 957. — gemengd met bloedige en zwarte freepen, 960.

Slymstoffen uit de neus in groote veelheid ontlast, enz. van welk voorteeken in de Mazelen te UTR. 511. uit de keel geloosd met benaauwing te BERK. 590. — (taaie) bezetten de keel en maakten de doorzwelging moeilyk, 592. —

Smeer van Bokken en Schaapen meer geneezende dan olie, 988.

Smeerige en teffens versterkende middelen in sommigen noodig te HUIZEN, 802.

Smeerwortels waar nuttig, 47, 358.

Smerten, waar door in den Persl. te HARL. verligt, 992.

Smet-gif van een dierlyken aart waar uit toegeligt, 975. stoffe in 's menschen lichaam gebooren en door inademing medegedeeld, 341. — des Persl. waar uit gebooren, 351 of door een kwaade *crisis* kan gebooren worden? 353. al-

lernoodzaakelykft spoedig uit te werpen, 356. —

Smaak (bittere) by de Koortsen in St. VL. 36. in den O. BOSCH, 214. bedorven te HELLEV. 262*. verbasterd in den BRIEL, 284*. (vuile) langen tyd na dat de Koorts verlaaten had, 285*. (bittere) in *Febr.* te UTR. 517. (bedorve) 520. (leelyke ongewoone) te BERK. 589. (bittere en bedorve) te HAARL. 684. (kwaade) te ENKH. 835. (leelyke) in de *Dysent. bilios.* 837. (kwaade) in de *mucosa*, 839. (zoete walchelyke) te SCHAG. 851. (leelyke) te GRON. 881. (bedorve) in de eerste soort van Persl. te HARL. 953.

SNOEKS *Methode* van Dr. GONGRYP gevolgd, 1010.

Snydingen ondraagelyke in de darmen in St. VL. 43. in de Ingewanden in den O. BOSCH, 215. minder en zich nog als by vlaag. verheffende na de ontlasting van een weinig etterachtig bloed te DREMPT, 353. (zwaare) en krimpelingen in de *Diarrhœa* te UTR. in *Okt.* 525. en buikpynen hevig te HUIZ. 782. (zwaare) in den buik met zwaare stinkende afgangente ENKHUIZ. enz. 838. der Ingewanden te OLDENZ. 901.

Soep van Ryft, en gebraden zuure appelen genoeg tot spyze te MAASTR. 328. (vette) van Schaapen Vleesch, aan wien gegeeven te DREMPT, 355. van den

den aanvang der besmetting niet alleen als een voedsel, maar als een Geneesmiddel voor de Zieken, en een voorbehoedend voorgezonden, waar van men niets goeds ondervond, 369. — van Aal en Paaling met groenten, geliefkoosd voedsel te HAARL. dog niet gezond, 651, 654. van nuchter Kalfsvleesch, nadeelig voor kinderen, *ib.* (ligte) gebruikten de gevorderden te HARL. 997.

Soldaaten, alleen 2 aan de *Dysenterie* te SAS V. GENT, 63. worden te HELLEV. door den *Commandant* gelast de Barakken dagelyks schoon te houden, 242*. in beweeging gehouden, den middagslaap belet, en in 't gras slaapen verboden, 243*. waar mede zich gerieven moesten, *ib.* tusfchen de 200 en 300 hebben de Schurft gehad, 296*. (twee) met den Roodenl. aangetast te BRED. van buiten ingebracht, 259. (Aanmerkelyk getal van Zieken onder de) te DELFZYL, 888.

SOMMELSDYK, Ligging en Luchtsgesteldheid, 221. Ziekten, 227. Geneezing, 230. Toevallen, 235. enz. zie *Lysten*.

Soort (eerfte) van den Persl. te HARL. 953. (erger) met Koorts aanvallende, 954. — van rotting tot welke hoogte gebragt, 981.

Spaansche Vliegen gebruikt, 67, 71, 72, 73, 74, 76,

vry voldoender dan 't *Lancet*, 78. op nieuws noodig, 82. in Krankzinnigheid, 84. onnut in de Kinderpokjeste Z. ZEE, 178*. wanneer te HELLEV. altyd goede uitwerking deden, 247*. van wat uitwerking in de Kolyk de *Poitou*, 285*. in de *Rheumatike* Verkouwdheden, 263. somtyds aan de beenen in het 2de foort van Roodenl. te MAASTR. 327. in de Kinderpokjes te NYMEG. 333. niet aan te leggen zoo lang de pols hard is, 407. in zwaare Kramptrekkingen, 426, 430. na de Aderlaating, 433. of nuttig in de Kinderziekte zyn, 489. eens van nut tegen het ylen by den Loop te ELB. 551. op de gevoeligste deelen des Lichaams aangelegd, en in vermogen te kort fchietende, teeken van een zekeren aannaderenden dood te BERK. 595. in de *Angina serosa* te HAARLEM, 675. in de Slaaperigheid, Ylhoofdigheid of Ongevoeligheid en Stuiptrekkingen, 705. in de Zydepynen in Sept. het beste middel te AMST. 780. in den Persl. te HARL. 989.

Spaaren, Rivier, 635, 727.

Spanning in den Onderbuik, waar besliffende, wat vorderde te HAARL. 693. van tyd tot tyd toeneemende door de Lucht, bevestigend teeken van gevaar, 696. — in den onderbuik, wat voorafgingen te HARL. 953. onmaatige des buiks
niet

niet waargenoomen, 961.
Species pectorales, 273*. *Dia-*
trag. frigid. 988.

Spek (gerookt) wie zich daar
mede behelpen, 34. (spoe-
ling) wordt in den Zomer
garstig en traanig, 53. in
groote veelheid in de Lan-
den van den HELIUS ge-
geeten, 192, 207, 209,
220. veelte HAARL. gegee-
ten en vroeg geslagt, 651.
in boekweite koeken ge-
bakken, 658. raauw met
rogge brood gegeten, *ib.*
(Menigvuldig gebruik van)
en vette spyzen in de OM-
MEL. 897. van de TWEN-
TENAARS, 901.

Speldemaakeryen te 's Bosch,
waaraan onderhevig, 284.

Sperma ceti, waar nadeelig,
164*. niet genoegzaam te
HARL. 988.

Sphincter ani verslaptte HARL.
957.

Spielen, (inkrimpen der)
281. (verstijving der) van
den nek, waar door, 282*.
(slapheid der) 295.

Spiritus Mindereri 232. met
Cortex waar, 327, 523. met
Spir. Nitr. dulc. 524. als een
Zweetmiddel te HAARL.
711. in *Decoct. aper.* 789,
898. in de *Febr. anginos.* te
HARL. 935. in den Persl.
ter uitwaasfeming be-
proefd, 996. — *Nitri dul-*
cis, waar gebruikt, 67, 69,
164*, 170*, 408, 523,
898. — *Salis ammoniaci*,
523. te LEEUWAARD. in den
Persl. 1010. *extemporaneus*
in de *Epidemike catarrhale*
Koorts te HARL. 1013. —
Salis marini, 680. — *Vitrioli*

met *Cortex*, enz. 171*. ins-
gelyks te MAASTR. in den
Roodenl. 327. in de *Febr.*
anginos. met andere midde-
len ingespooten te HARL.
935. rykelyk met water
verdund in den Persl. na-
deelig, 986. in de over-
blyvende bloedsontlastin-
gen, 1004.

SPRANG, zie LANGSTRAAT.

Spraak (zonder) bleeven de
Lyders in de *Catalepsis* te
HELLEV. 270*. langzaam
en zwak, of kloek, nu
belemmerd of beevende,
593. langzaam en flame-
lende, wat aankondigde,
717.

Spreeken (moeilykheid in
't) - waar op gevolgd te
BERK. 587.

Sprouw belette het gebruik
van den Koortsb. voor
eenige dagen, 45. zwarte
by de *Dysenterie*, 46. of de
oorzaak van de Sprouw
dezelvde is van de *Peri-*
pneumonie, 50. by eene
rottige *Peripneumonie*, 68.
waar door de separatie be-
vorderd wordt, 70. Zwar-
te tong met Sprouw be-
zet, 72. by de *Rheumatike*
Galkoortsen, 75. als een
crisis aangemerkt, 173*.
(Bruine en zeer dikke) in
den O. Bosch, waar aan
een op den 7den dag over-
leed, 216. in jong geboor.
Kinder. te SOMMELSD. 237.
in den kwaadaartigen Loop
te ZEVENB. 249. op den
Hik volgende te DREMPT,
die de doorzwelging zeer
moeilyk maakte, 354. thans
meer

meer dan voorheen te UTR. 505. in de Galkoortfen te ROTTERD. 566. wanneer in dezelve zich vertoonde, 567. agterblyven gevaarlyk, *ib.* welke niet van een *critifchen* maar *sympomatifchen* aart te HAARL. 669. waar op volgde, 697. voegde zich veelmaalen by de Ziekten te AMST. 774. vry algemeen, wanneer de Ziekte hevig was te NAARD. 798. belette het gebruik der mineraale zuuren en waarom, 799. op welken dag te ENKH. inviel, 837. zwarte met zwart water, *ib.* gevaarlyk in de *Dysenterici*, van wat foort die ook was, 840. in een Kraamvrouw doodelyk, 892. menigvuldig te HARL. waargenoomen van verfcheidene kleur, niet altoos kwaad, en eenmaal *critifch*, bragt by verfcheidene verligting aan, 963. zeer weinig, op de wyze van P. LENSIVS behandeld herfteld, gezien, 1008.

Spysloop, 834.

Spysverteering (kwaade) te BERK. 582. aan wien eigen te ENKH. 829.

Spyswalging, volkome, 684.

Spyzen al te zwaare op de Kleilanden gebruikt, 192, 207. vette derzelve na-deel, 217, 220. waar weinig te geeven, 327. moesten alle met zuurigheid aangezet zyn, 328. (vette) onder de oorzaaken van CAMP. opgenoemd, 386. mit het Plantryk vorderlyk,

423. (ongegifte) meest gewoon voedsel onder de behoeftige gemeente te HAARL. 652. — en drank, welke in den Roodenl. te ENKH. aangeraaden, 844. welke verboden, 845. welke by den gemeenen man te SCHAG. 853. (van fcherpe en zwaare) geraaden zich te onthouden te HARL. 997. (fymige) wat bevoor-derden, 1007.

Staal-middelen by den *Cortex* te voegen in zuchtige en zwakke geftellen, 420. — water in de Loslyvigheid te HARL. 7004.

Staat van ftikking in het 3de foort van Roodv. te HAARL. 669.

STAATEN VAN ZEELAND geeven een fcheffing daags voor iedere zieke *Soldaat*, 120. — des *Quartiers* van ZUTPHEN zenden den Hr. Dr. BERNIS ter hulpe van de *Dremptenaaren*, enz 339.

STAATS-VLAANDEREN (N.O. gedeelte van) Ziekten, 33.

Stad, (groote) ongezonder dan een kleine, 288.

Stagnationes, waar, 876.

Stank (verbaazende) waar door in Aug. 1778. te HELLEV. veroorzaakt, 249*. van de Beer, hoe nadeelig te HAARL. 643. van het Vuilnisbelt, 644. onaangenaame uit den mond der Scorbutiken. 679. der ontlaste drekftoffen ondraage-lyk, 690. eigenaartige, 697. (zeer fchielyke en gansch zeer bedorven) by de Lyken, 699. (kwaade)

waar

- waar doorte PURMER. veroorzaakt, 765. ondraagelyk by den ongevoeligen afloop der bloedige rotte stoffen te ENKH. 836. *cadavereuse* der ontlaste stoffen kondigde een aannaderenden dood aan, 840. waar door verwekt, 848. — van een reeds bedorven lichaam wat uitwerking had te HAARL. 946. wanneer grooter werd by de afgangen, 956. ondraagelyke en *cadavereuse* der stoffen, 957. insgelyks die onwillig aflieden, 962. meer dan ooit van Vreemdelingen vernooten, 975.
- Stem, slaauw geworden doodelyk te ENKH. 841. waar heesch werd te HARL. 929.
- Steen in de blaas zeldzaam te BERK. 582. te WESTZAAND. 769. in 't geheel niet in FRIESL. 858.
- STEENBERGEN, Gelegenheid, 184, 189. Wateren, 190. Lucht, 191. Ommelanden, 192. Bestaan, 193. Levenswyze, 194. (Reden voor en tegen de gezondheid van) *ib.* Ziekten, 198. Vooroordeelen tegen den aart der Koortsen weggenomen, 200. min doodelyk voor de *Militairen*, 201. Overleeden van 1771 — 1780, *ib.* Rede van de meerdere ongezondheid in 1747, 204.
- STEENDEREN, Persl. aldaar, 371.
- STEENWYK Ziekten, 459. Gelegenheid, 465. getal van huiz. *ib.* Inwoonde-
- ren, 464. Gestorven, 465. Steeken (geweldige) waar over de Lyders klaagden, 75.
- Sterf-gevallen, algemeene in 's HAGE, 617*. volgens den ouderdom, *ib.* byzondere, *ib.*
- Sterf-huizen, hoe gereinigt te HARL. 1016.
- Sterf-Lyften van Z. ZEE, waar in eenige Jaaren uitmunten, 178*. (Gaapingen in de) 659. van FRANEK. 861.
- Sterfte van Jan. tot Aug. eerdergering dan groot te GRON. 875. vervolgens die van andere Jaaren geweldig overschrydende, 877.
- Stertor, waar? 424, 429.
- Sterven door gebrek van gepaste Geneesmiddelen, 39, 40. — weinig Inboorlingen aan de Galkoortsen en Galziekten te Z. ZEE, 168. wanneer aan de kwaadaartige Keelz. te UTR. 525. aan den Roodenl. 526. (schielyk) van een Lyder te ROTTERD. 570. wanneer te BERK. 584, 585. op welke dagen te HAARL. 700. Hoe veel aan de verschillende Koortsen in Nov. 724. door vernauwing van de keel te HOORN, 813. wie meest alle te ENKH. 831. in Nov. eenigen aan den Roodenl. 834. wie den 6. of 7. dag, 836. (Hoe veel gemeenelyk jaarlyks te GRON.) 875. (wie den 5. dag te HARL.) 932. (wanneer Kinder. en Volwasf. aan den Persl.) 963. (Hoe veel) in Aug. 994.

Stikken (schielyk) waar door veroorzaakt werd, 930.
 Stil praten doodelyk te BERK. 592. te HAARL. 692.
 Stilstaande wateren, wat veroorzaaken, 385. — wanneer te SCHAG. zout, 852.
 Stilte (aanhoudende) 224. van wat uitwerking te HARL. 969.
 Stinkert, Spoelsloot, zie Slooten.
 STINSTRA (de Heer Dr. S.) overleeden, 855. *caracter*, 917. schikt zyne Waarnemingen voor de Nat. en Geneesk. *Corresp. Soc.* 918. waar aan overleeden, *ib.* zyn dood betreurd, 919. Geschiedkund. verslag van den ganschen Loop der Ziekten, welke te HARL. in 1779. geregeerd hebben, 922. vraagt Dr. G. COOPMANS in *Consult*, 989. Leefregel en Voorbehoeding, 1017.
 Stoelgang waar mede bevorderd, 37, 39. waar aanstonds weggedaan, 327. (veele vuile) verzwakten de Lyders te ZUTPH. zonder dat de Koorts verminderde, 338. te DREMPT zoo menigvuldig, dat 'er geen tusfchentyd was, 352. geel en groenachtig, *ib.* bloedig, *ib.* — en snydingen na het gebruik van Koffy slimmer, 370. doorgaans belemmerd te CAMP. 379 ging ongemerkt af te BERK. 593. was by meest allen gestopt; en by zeer weinigen regelmatig, 594. zeer traag in de behoeftige kinderen te

HAARL. 653. zeer verschillende in de 3de soort, 686. waar *Symptomatisch*, 690. onder welke middelen vry wel gaande bleef, 713. (veelvuldige) in den erger soort van Persl. 955.
 Stoffen, door den afgang geloosd van welken aart, 37. (olieachtige, groene, galachtige en vuile) van 2 a 3 ponden uit den mond vloeiende, 40. (taaie flymerige) hoe te ontbinden, 83. — welke uit en om SCHOUWEN uitwaasfemen, 150*. (*catarrhale*) van welke uitwerking, 163*. (taaie lymige) waar door vermeerderd, en wat te wege brengen, 166*. (verrotte) in de eerste wegen, 263. (geele) uitgeworpen, 365. (geele en groenachtige) 366. (zwarte en stinkende) 425. (altoos zwarte) 427. (zwarte en eindelyk geele) 428. geel, groen en pynelyker te STEENWYK, 460. (taaie lymige) uit de neus ontlast kwaad te UTR. 522. (zeer ontaarte) te BERK. 594. witachtige na den uitflag op de huid te HAARL. 667. flymerig met bloed gemengd te HUIZ. 802. menigte van zwarte als *Martialia* geloosd te ENKH. 834. (bloedige galachtige) 835. (waterachtige stinkende) 835. (galachtige bloederige) meereendeels binnen 24, somtyds binnen 12 uren geloosd, 835. (groene geele flymerige) 838. schuimig, en stonken meest altyd
 I vree-

vreeselyk, 838. (geele gebondene) 839. — viel op de Longen in het Roodvonk te HARL. in *Juny*, 928. — op de hersenen met doodelyke gevolgen in de Keelz. 930. (*ichoreuse* stinkende uit de neus en keel ontlaf, 931. neergeswolgen wat veroorzaaken, *ib.* naar buiten gelokt in de *Febr. anginosa*, 935. op de Hersenen en Longen vallende, in de Keelz. in *Dec.* doet een enkelen sterven, 941. (gallige) van allerlei kleur, enz. waar op volgden, 955. (uitgeworpen) hadden een ondraagelyken en *cadavereusen* stank, 957. (scherpe) valt op de borst en wat veroorzaakt, 965. (overvloedige, groene, geele, gallige) in een man geloosd, van wat gevolg, 999.
 Stokvis, (flechte) van 't gemeen veel gegeten te HAARL. 654.
 STOLTE (de Heer J. H.) Ber. wegens de Doorg. Ziekt. te ZWOL, 439.
 Stonden, ongerégeld te UTR. 505.
Stomachica waar nuttig, 661. — *amara*, 670. in de zuchtige Kinder. in den Kinkhoest te ENKH. 830.
 Stookeryen, hoe veel te SCHIED. 576.
 Stooven, algemeen misbruik daar van, bron van veele Ziekten, 821, 847.
 Stooving tegen het Koudvuur, 431. met *Aqua Ve-*

geto-mineralis, 670. warme en verzachtende uitwendig op den buik, 989. warme op den buik, 891.
 Stoppende middelen waar uit bestonden te ENKH. 843.
 Stormachtige dag, de eenigste wanneer, in *Jan.* 727.
 Stortingen door alle Zuuren vermeerderd te HARL. 986.
 STRAAL (de Heer J. VAN DER) Kort Ber. van de Ziekten van HELLEV. 238. door den Heer KRUSEMAN geraadpleegd, 256*.
 Straaten lang en ruim te SL. in VL. 5. breed en wel geschikt te BERG. o. z. 165. breed en de huizen niet hoog te ROOZEND. 210. tamelyk recht en breedte 's BOSCH, 276. doch vry morsig, *ib.* breede luchtige te ZALTBOMM. 300. ruimte te STEENW. 463. breedte te AMERSF. 531. ruim en regulier te ELB. 545. worden weinig schoon gemaakt, nadeelen hier uit ontstaan, 548. weinig naauwe te SCHIED. 576. van een voegzaame breedte en zuiver te HAARL. 638. ruim en wyd te WEESP, 784. worden te ENKH. door den hoogen Vloed onder water gezet, 823. (breede luchtige) met deftige huizen bebouwd te GRON. 874. in het Noorden der Stad by Herfst en Winter weêr onder water gezet, 885. (meest naauwe) waar in de *Dysenterie* ontstond te HARL. 947. (ruimte)

me) waar toe geschikt, 971.
Hoe zuiver gehouden,
1016.

Strangurie niet zeldzaam te
HARL. maar werd by vee-
len waargenoomen, 960.
zeer gemeen en door wel-
ke middelen geneezen,
1003.

Striemen op de armen wat
voorspelden te HARL. 962.

STUART (de Heer J.) Ber.
van de Ziekten van BUUR.
470.

Stuipachtige bewegingen
door het gansche lichaam,
te BERK. 592. — Ziekte
te HAARL. van welken aart
die geweest is, 640.

Stuipen, (geweldige) met
welke de Zieken in het
N O. ged. van St. VL.
overvallen werden, 38,
40. Middelen hier tegen,
39, 41. te PHIL. 72. in de
Ziekten van Sept. alge-
meen, 79, 81, 95. waar
mede verzeld gingen te
Z. ZEE, 167*. onder de
kinderen te BERG. o. z.
174. groot getal hier aan
te 's BOSCH overleeden,
289, 293. — en kramp-
achtige bewegingen te
CAMP. 379. van de spieren
des ganschen lichaams,
424. waar zeldzaam, 582.
veel onder de kinderen,
ib. niet ongewoon te
DELFT, 609. veelmaalen
by de Koortfen te AMST.
774. derzelver geweld
doodelyk in de Koortfen
na de Febr. *Dysenterica* te
HARL. 965.

Stuiptrekkingen verschrikke-

lyke in de Kinderpokjes
in de WILMST. 246. mid-
del hier tegen, *ib.* konden
te HAARL. niet afzonder-
lyk behandeld worden,
716. zie *Convulsiones*.

Stukken (allerlei geronne)
als gelei van Vliergeloosd
te HARL. 956. als Vleesch-
brokjes, wat voorspeld-
den, *ib.*

Styffel water in Klysteeren
te ENKH. 843.

Styfte der nek met min of
meer moeilykheid in 't
slikken in de *Angina* te
UTR. 520. in het Roodv.
te BERK. 585.

STYL (de Heer Dr. S.) Ber.
van een Juffr. te HARL.
960. van de *Dysenterie* in
1750, 967 (*). Ber. van de
Ziekte van den Voorwin-
ter aan den Noordkant der
Stad, 974. handelt ge-
meenzaam met de overige
Medici, 983. over 't ge-
bruik van huismiddelen,
988.

Subsultus tendinum in de Rotk.
te HARL. in Aug. 936. zie
Peeshupp.

Sudorifera, heetere, waar in
'twerk gesteld, 1013.

Suiker wordt niet misbruikt
te FRANEK. 858.

Sulphur aurat. Antim. voldeed
minder dan de *Essentia*
Antimon. te UTR. 510.

SUSMILCH wederlegd, 17,
577. — toegestemd, 11.
aangehaald, 287, 534.

SWIETEN (de Baron van)
aangehaald, 49, 233, 250,
266*, 843.

SYDENHAM aangehaald, 49,
I 2 250.

250, 258, 511, 512, 834,
842, 862, 991, 992, 993,
998, 1010, 1012, 1015.
Symptomata Febris nervosæ in
de Kinderpokjes in 1778.
te UTR. 513. *Morbi* van den
Hoefste HAARL. 699. (wel-
ke de) der Koortfen wa-
ren te AMST. 778. welk
van een *rheumatiken* aart,
780. (zwaarder) der Koort-
fen te MONNIK. in Sept. —
Nov. 809. welk het gevaar-
lykste, 779. waar door ver-
minderd te OLDENZ. 902.
Synochus simplic. in 1778. te
HELLEV. 248*. *non putr.* te
BRED. in Jan. 255. *simplic.*
in Maart te UTR. 517. *putr.*
in Mei den derden dag na
een Braakmiddel in *inter-*
mitt. overgaande, 518. *putr.*
in Dec. 1778 te HARL. hoe
lang gevaarlyk, 923. alge-
meene Ziekte onder het
gemeen in Jan. 1779, 924.
niet ten eenemaal gewee-
ken in Octob. 938.
Syr. althææ F. 67, 78. —
Cichorei cum Rheo, 263. —
Citrei, 713. — *Diacod.* 306.
802. — *Papav. alb.* — *Pa-*
pav. rhæad. enz. 70. 306,
1013. — 5. *rad. aper.*
408. *Rosar. pallidar.* 710. —
rubrar. 832. — *Solutiv.*
400.
Systema, onwrikbaar, gelegen-
heid om daar toe te ge-
raaken, welk, 125. —
glandulos. infarctum te MID-
DELB. 133, 137. — *glan-*
dulosum der Ingewanden
waare oorzaak der *Dysen-*
terie, 999.

T.

Tabaks-teeld, 531. —
Plantery, 532.
Tafel, (Twaalf- en Ses en
Dertigjarige) der Geboor-
ren. in HAARL. 647*. der
Overleed. zoo oud. als
jong. *ib.* (Twintig-jarige)
der Geboorene Kinderen,
678*.
Tamarinden aangepreezen,
37, 134, 170*, 231, 258,
263, 325, 326, 328, 400,
497, 709, 713. Afkookfel,
802. navoorafgaande over-
geeven, 825. in den Roo-
denl. te ENKH. *Pulp.* 846,
912. met *Hordeum* gekookt
vruchteloos te HARL. 986.
TAME (de Heer T.) Ziekte-
gesteldheid van 's HAGE,
613.
Tanden, (welke toevallen by
het uitkomen der) 582.
los door scheurbuike aan-
vallen te HAARL. 679. met
een zwarte korst begroeid
te SCHAG. 850.
Tandpynen te GEERTR. 262.
te HAARL. 652.
Tandvleesch ontfak en
bloedde op het minste aan-
raaken in den Scorbut te
HAARLEM, 679.
Taraxacum, 258.
Tartari CrySTALLI, 258. *Solubi-*
lis, 710. zie *CrySTALLen*,
Wynsteen.
Tartarus emeticus zelden noo-
dig by de *Ipecacuanha* te
SOMMELSD. 230. tot twee
grein. te HELLEV. by de
Ipecac. alleen niet meer
dan tot 4 grein, werkte te
sterk, 252. te MAASTR. in
de

de 1ste en 2de soort van Roodenl. 325, 326. tot een kleine gifte in de *Angina* te UTR. 523. met *Kina*, enz. in de *Derdend. Koorts* in *Jan.* te HAARL. 673. met *Ipecac.* in de 2de *Epidemie*, 709. in den Roodenl. te ENKH. 841, 843. zoo 'er walging was by de *Ipecac.* niet voldoende te HARL. 984.

Teekenen van de Koortsen te HELLEV. 251*. welke aanleiding gaven op de verdikking der vochten, 263*. welk goed in de *Tusschenpooz. Koortf.* 278*. welke de kwaadaartige Keelziekte te UTR. doen kennen, 520. — kwaade, 522. waar aan men de *Dysenterie* te UTR. onderscheiden konde, 525. van eene aanaderende beterschap, welke te BERK. 595. welke kwaade van eenen zekeren dood, 596. welke goed te HAARL. 692. bevestigend van gevaar, 696. welke doodelyk, 697. van Gal by de meesten in de Koortsen, 701. welke van eene algemeene ontbinding en verstikking te HARL. 932. (welke zekere) van beterschap waren in de 1ste soort van Persl. 954. — hoedanig de Ziekte zich uitstreckte, 956. (duidelyke) van eene langzaame versterking en volkomene uitputting, 957. van eene geweld. krampachtige samentrekking der Ingewanden door persing, *ib.* goed uit de vochtige

tong, 958. weke ongunstig, 960. welke duidelyk van *Gangraena* der Ingewanden, 962. van eene algemeene rotting en ontbinding des bloeds, 962. welk een zeer gunstig, 992.

Teering, gemeenste Ziekte te UTR. 505.

Teeringen onder de Erfelyke Ziekt. te Z ZEE, 160*. waar door veroorzaakt te 's Bosch, 282*. (aanmerkelyk getal aan de) aldaar overleeden. 289. in 's HAGE, 617*. te HAARL. 756. waar uit ontstaan kan, 440. zeldzaam te BERK. 582. uit verwaarloosde Verkouwdheden ontstaande, waar door gevolgd, 605. — vervielen in een Waterzucht in Maart te HAARL. en stierven, 676. wie daar in vervielen te GRON. 880.

Tegengift des *Opiums*, welk, 1011.

Temperament der *Zierikzaenaaren*, 156*. galachtig waar toe aanleiding gaf te UTR. 517.

Temperantia nitrosa, waar nuttig, 247*.

Tenefmus in een pynelyken galachtigen Buikl. te ENKH. 832. met pynelyken Buikl. zonder bloed, 834. zonder ontlasting, 845. wat daar tegen gebruikt te OLDENZ. 901. zie *Persing*.

TERNEUZEN, Gelegenheid, Grootte, 51. Luchtsgest. 52. Aart en Levensw. der Inwoond. *ib.* Binnenlandsche Wateren, 53. Slyken, 55. Gronden, 56. Ziekten, 57. Dooden, 61.

Terpen of Hoogt. in SCHOU-
WEN, wat zyn, 150*.

Terra foliata Tartari, 83. —
Japonica verdient den voor-
rang boven andere Midde-
len in den Kinkhoest te
UTR. 510. — *Sigillata* te
HARL. vruchteloos, 987.

Tertianæ te SLUIS, 19. te
MIDDELB. in Jan. 136. te
THOL. 157. (den Loop van)
behoudende in den OUD.
BOSCH, 214. welke Ziek-
ten daar in overgingen in
April te HELLEV. 238. *du-
plices* niet gemakkelyk te
geneezen, 239. te GEERTR.
in Maart, 260. zeer me-
nigvuldig federt eenige
Jaaren te 's BOSCH, 281*.
duplicatæ te VIAN. 474. te
SCHOONH. 494, 495. *du-
plicat.* te UTR. 516. *simpli-
ces* of *duplicat. e contin.* te
AMST. 779. meest zacht-
zinnig in 't Voorjaar te
ENKH. 824. in 't Voor- en
Najaar *duplicat.* 825. —
wanneer zuiver werden
te HARL. 922. enkele zuiv-
ere om den anderen dag
in Aug. 936. *duplices* ver-
toonden de *remitteerende*
Galkoortsen in Octob. 937.
(ook verscheide zuivere)
ib. eenige zuivere, waar
in de *remitteerende* Galk. in
Nov. overgingen, 940. som-
mige *duplices*, *ib.* zie *An-
derend.* en *Tuschenpoozende*
Koortsen.

Tetanus universalis te CAMP.
380, 424, 425.

Thee en Koffy veel gedron-
ken te ROOZEND. 211. te
's BOSCH, 280. van Kamil-

len en Vlier in den Roo-
denl. te ENKH. 844. Thee
en Koffy zeer in misbruik
te FRANEK. 857.

Theedrinksters (sterke) aan-
de Sprouw overleeden te
ROTTERD. 567.

Theriaca in een ruime gifte
aangeraaden tegen den
Persl. te HARL. 990. in de
hevige braakingen, 1010.
in de *Epidemike catarrhale*
Ziekten, 1013.

THOLEN ongezonder geoor-
deeld, 154. Gelegenheid,
155. Levenswyze, 156.
Ziekten, Dooden, 158.

Tinctura Benzoin. en *Croci* in
den hartnekkigen Hoest
der Kinderen te VLAARD.
579. — *Cinnamomi* we-
derstaat meer de verrotting
dan de *Cort. Peruvian.* te
ENKH. 843. in de overbly-
vende Bloedsontlastingen
te HARL. 1004. — *Cort.*
Aurantior. in de Koortf. te
HELLEV. 283*. — *Cort. Peruv.*
Alexipharmaca van HUXHAM,
513. in de *Febr. anginosa* te
HARL. 935. in de overbly-
vende Bloedsontlastingen,
1004. — *Croci* in de *Epid-
emische catarrhale* Ziekte,
1013. — *Myrrhæ* in de *Febr.*
anginos. te HARL. 935. —
Opii tot welke giften te
HARL. toegediend, 1008.
— *Rad. Gentian* in de
Koortsen te HELLEV. 283*.
— *Rhei aquosa*, 716, 843.
waterige van *Rhabarb.* on-
genoegzaam te HARL. 985.
TISSOT (de Heer) aange-
haald, 250, 693, 712, 827,
863.

Tò *ἰσῆς*, wat doorgaans in de Geneeskunde beteekent, 101, 453.
 Tò *ἰσῆς*, wat te kennen geeft, 390. not.
 Tocht (zitten in den) na zich warm gewerkt te hebben, wat? 902.
 Toeneemende (geduurig) Koortsen te BRED. 257.
 Toestand, hoopelooze, waar in de Lyders waren te HARL. 957.
 Toevallen, gewoone, in de Ziekten van ST. VL. 36. welke die geenen ondergingen die kwalyk behandeld waren, enz. 37. be-
 drieglyk, welk, in de Rotkoortsen te Z. ZEE, 171*. waar mede de Koortsen verzeld gingen te BERG. o. z. 175. hoedanig by de Koortsen in den O. BOSCH, 215. zwaarder dan gewoonlyk, *ib.* niet byzonder te SOMMELSD. 235. der Tusschenpoozende Koortsen in den BRIEL, buiten den *paroxysmus*, 261*. welke onder den *paroxysmus* dien aanval verzeldden, 268*. waar door afgewisseld werd in de *Catalepsis*, 270*. welke de borst betroffen by den aanval der Koorts, 273*. wanneer ligter werden te DREMPT, 368. welke de voornaamste te CAMP. 379. echter niet in allen, 380. waar mede de Ziekten te BERK. begonnen, 588. vermeerderden alle in het 2de Tydperk te HAARL. 689. welke ophielden by het afloopen der Koorts, en

hoe voorgekomen werden te PURMER. 765. ver-
 zwaaring in het 3de, 692. welke op het verschynen der *Gangræna* bedaarden, 696. voornaamste, welk der Koorts te AMST. 774. in wien de Toevallen het allerhevigste te ENKH. 833. niet zoo zwaar in NOV. 834. welke zich by de *Dysenteria biliosa* opdedden, 837. welke by de *Dysenteria mucosa*, 839. hoe in de *Scarlatina* te FRANEK. afgewend, 934. welk geen onafscheidelyk toeval in den Persl. te HARL. 956. (met welke) de ellendigen sukkelde, 961. kwamen eenige dagen, na dat de verdooving door het *Opium* geweeken was, wederom, 994. kwaade, door een vroegtydig en aanhoudend gebruik alleen te betoomen, *ib.* — en overblyfsels der Ziekte, 1001. — van Benaauwdheden hoe geholpen, 1002. zie *Sympt.*
 Tong, witte beslaagen, vochtig en rood in derzelver omtrek, 36. zwart, 72. ruuw en droog, 75. met Sprouw bezet, wat gedaan. 76. schoon zeer beslagen nochtans vochtig, 78. waar min of meer beslagen en met een witte korst bedekt, 167*. met eengeele groenachtige bezet in den O. BOSCH, 214. droog, *ib.* zeer beslagen te HELLEV. 262*. in den BRIEL, 284*. gezwollen en met slym bezet in het 2de soort van Roodenl. te MAASTR.

325. met een geelachtige slym bezet in een Vrouw te DREMPT, 365. drooge te CAMP. 379. met een geele of zwarte korst bezet, *ib.* witte beslagen slymige in de *Colica pituitosa*, te UTR. 517. met een witte geelachtige slymstoffe bedekt in de *Angina*, 520. min of meer beslagen te ROTTERD. 566. by den Hoest beslagen, 569. geele beslagen in wie, somtyds natuurlyk rood en vochtig, meestal drooger dan naargewoon te en wit beslagen te BERK. 589. of by vervolg met eene drooge bruine zwarte korst bezet, enz. 590. hoe by het toeneemen der Ziekte, 593. vuile beslagen te DELFT, 606. slymachtig by den eenen in 't Roodv. te HAARL. by den anderen zeer rood, 666. weinig beslagen in het begin van het 3de soort van de 2de *Epidemie*, 683. geelachtig wit, somtyds droog en hoog rood, by anderen graauw; somtyds bestendig vochtig en maatig beslagen, 684, 685. Hoe in het 2de Tydperk, 691. zwarte beevende gespleeten, 697. wanneer nog dezelfde bleef, 710. Hoedanig te PURMER. 764. drooge beslagen te AMST. 774, 778. geel beslagen te HUIZ. 802. droog en vuil te ENKH. 835. by eenigen vochtig, by anderen droog en beslagen, 838. tot den einde beslagen te SCHAG. 851. beslagen te GRON. 831. beslagen in het 1ste soort

van Persi. te HARL. 953. veelyds droog, eenigszins wit, geelachtig of bruin, doch minder beslagen dan doorgaans in Ziekten van de eerste wegen; vochtiger wordende heilzaam, 958. droog en maar weinig bruin in wien gevaarlyk, 960. drooge door het aanhoudend gebruik des *Opiums* veroorzaakt, 995. *Tonicum* waar by gevoegd werd te HAARL. 716. *Tonsillæ* waar een weinig gezwollen, te UTR. 520. zeer gezwollen in het 3de soort van Roodv. te HAARL. 668. ontfleekente WESTZAAND. 772. eenigszins ontflooken te ENKH. 837. ligt ontflooken gevaarlyk, 840. opgezet in de Keelziekte te HARL. 929. oppervlakkig *gegangraeneerd*, 932. niet *geulcereerd* in de *Febr. Scarlat.* die in de *Angina maligna* voorkwamen, 934. (verzwearing der) na 4 Aderlaatingen met eene volkome belemmerde slikking, 937. een van beiden in een *Absces* overgegaan in de Keelz. in Nov. 939. zie *Amandelen*. *Tonus vasorum* door welke middelen niet bekwaame-lyk kon hersteld worden te HAARL. 713. TOPPEN (de Hr. P.) Bericht van de Ziekt. te VIAN. 474. Traag, waren de Lyders in den beginne in den OUD. BOSCH, 214. Traagheid in de Leden in het 1ste soort van Roodv. te HAARL. 666.

Tra-

Trafik welke schadelyk te
HAARL. 643.
Trafiken, weinig te ENKH.
buiten de Looieryen en
Zeepziederyen, 811.
Transpiratie, aanmerkelyke,
wie daar door gered wer-
den, 134. belette, 137.
Trekkingen (stille) in armen
beenen en de oogen in de
Galziekten te Z. ZEE,
172*.
Tuinen (fraaie en groote)
met Vruchtboomen be-
plant te BERG. o. z. 165.
(schoone moes-) te 's Bos.
275. (veele) te ENKH. 818.
te FRANEK. 859.
Tuinvruchten (rype, Zo-
mer-) aangepreezen, 217.
Tumores Glandularum Paroti-
dum, 173.
Turf onder VLYMEN, 271.
algemeene brand te ENKH.
818. Aart en Natuur, 847.
zuiver te GRON. 872.
Turgere, wat beteekend,
390. (*).
Tusfchenpooz. (door wel-
ke middelen de Koortfen)
bleeven in St. VL. 37. te
PHIL. 69, 70, 78, 81, 87,
92. door welke middelen
niet te verhoeden, 77. in
't Voor en Najaar menig-
vuldig te STEENB. 198.
waare en Braakverwek-
kende Purgeermiddelen in
den O. BOSCH, 214. wan-
neer zuiver Tusfchenpoo-
zende werden te SOM-
MELSD. 229. alleen eenige
weinige in April 1778. te
HELLEV. 245*. meest al in
Vrouwen en Kinderen,
251*. maakten het meeste

getal onder andere Ziek-
ten uit, *ib.* by de Kolyk
van Poitou, 257*. in Sept.
in den BRIEL, 260. Dub-
belde Anderendaagsche te
BRED. in Jan. 256. minder
in Febr. *ib.* in July en Aug.
257. in Sept. en Oct. 258.
van 't begin tot het einde
des Jaars, en veel meer
dan in de 12 voorige Jaa-
ren te famen te ZWOLL.
445. veele te HASSELT, te
WILSEN, op het CAMPER
EILAND, op het CAMPER-
VEEN, te YSSELMUIDEN,
456. in de KOEKOEK, te
GENEMUID. aan de ZWAR-
TE SLUIS, te KOLDERVEEN,
te GIETHORN, te VOLLEN-
HOVEN, 457. te STEENW.
458. hardnekkig te ROT-
TERD. 566. meteene Tus-
fchenpoozend. Koorts was
de Ziekte te BERK. begon-
nen en in een geloopen,
en eindigde met diergely-
ke, 596. (De Galkoortfen
in Dec. te HARL waren
meest) 941.

Tusfchenpoozingen (geene
wezenlyke) scheenen 'er
plaats te hebben te BERK.
589.

Tusses in Mei te UTR. 518.
mucida te UTR. in Nov. en
Dec. 525. te WEESP, 788.
catarrhales & stomachales in
den Winter te ENKH. 825.
zie *Hoest*.

Tusfis convulsiva puerorum in
's HAGE, 615. zie *Kink-*
hoest.

TWENTH op hooge orde van
de noodige Geneesmidde-
len voorzien, 900.

Twyffeling, of de bedorven-
gal in aanmerking komt te
HARL. 998.

Twynderyen (Vlas gaaren-)
te 's BOSCH, waar aan de
bewerders derzelve on-
derhevig zyn, 284. —
te HAARL. aan sterker be-
weegingen onderhev. dan
de Kantwerkers, 656.

Tyd des uitgangs was zeer
ongelyk, naar maate van
de hevigheid der Ziekte,
te HARL. 963.

Tydperk, aanmerkelyk, te
HAARL. wegens de 2de *Epi-*
demien, 681. na het 1ste van
het 3de soort doorgeloo-
pen te hebben werd alles
erger, 683.

Tydperken (drie) in de Ziek-
ten te HAARL. 689. wan-
neer het 1ste, wanneer
het 2de begon, *ib.* wan-
neer het 3de, 692.

Typus der *Synochi putres*,
waar? 936.

U.

Uitbroeden van 't Vergif,
hoe aangemerkt, 975.

Uitdampingen van het zoute
water, weeren den Persl.
uit het *Nieuwland* van WOR-
KUM, 972. wat integen-
deel aan dezelve toc te
schryven, *ib.* van dierlyke
verrotte lichaaamen hoeda-
nig de vochten doen ont-
aarten, enz. 981.

Uitdiepen van 't Molenwater
te MIDDELB. of eenigen
invloed gehad hebbe op de
Ziekten, 139.

Uitdrooging wat in de voch-

ten te wege brengt, 976.

Uitdryven der Ziekte-stoffe,
eerste en voornaamste aan-
duiding, 230.

Uitloozingen door de ge-
meene wegen belemmerd,
75.

Uitputting, waar door ver-
oorzaakt te HARL. 966.

Uitslag, (huids) op de Koort-
sen te HELLEV. 239. over
de gansche huid, waar
door, 295. van purper-
vlekken, waar door ver-
oorzaakt te MAASTR. 326.
veelerhande te UTR. 505.
roode gierstachtige waar
mede gepaard ging, 517.
wien dezelve aantast, 518.

veel. *ib.* naar Mazelen en
Kinderpokjes gelykende,
ib. dan eens *Miliaria*, dan
Purpura, dan *Scarlatina*,
520. wanneer verbleekte,
521. sterke op nieuw we-
derkomende in de herstel-
den, 523. gierstachtige,
525. niet zoo als te HARL.
in den Roodenl. te ELB.
546. by de kwaade keel
en Roodv. te BERK. 584.
in den beginne niet be-
hoorlyk bevorderd, wat
gevolg had, 585. goed-
aartig in *Juny*, 587 klein
en even als roode stippels,
met weinig jeukte in het
1ste soort van Roodv. te
HAARL. 666. wanneer zich
vertoonde in het 2de soort,
ook hooger rood van kleur,
hoe lang duurde, geheel
van het 1ste onderschei-
den, 667. Sprouwachtig;
691. by de scheiding en
Sprouw te LAAREN, 800.
met

met groote roode en kleinere vlakken, 801. veel te GRON. wanneer; 875. ging traag en gebrekkig voort in het Roodv. te HARL. 928. der huid niet altoos gelyk, 930. waar door verwekt, 931. geen of gebrekkig van wat gevolg, 932, 933. geformeerd doet de bedwelming te FRANEK. ophouden, 935. waar heeter, meer ontfteeken en gevaarlyker, 934. van kleine vuurige puistjes in de *remitteerende* Galkoortf. in Sept. 937. met paarsche, of blaauwe kleur, 939. (rood) overvloedig over het lichaam, met weinig ongemak in de keel, *ib.* in de Keelz. in Dec. agterblyvende, doet een enkelen sterven, 941. (jeukende) der huid als gierft uitflag, by veelen te voorschyngekomen, 963. (vuurige) by wien, 965. (scherpe jeukende) waaraan toe te schryven, 972. (scherpe jeukende) na den Persl. ontstaan, 1000. (vuurige jeukende) waar mede geneezen, 1005.

Uittreksel van een Brief van den Heere W. J. WOUTERS, 865.

Uitvloeifels van de kleederyen op de Bleekeryen van wat nadeel, 658.

Uitwaasfeming (de) was by allen gering te HARL. 959. geene, in wien, 960. (*) (in eene maatige) gedurende 3 of 4 dagen een Lyder gehouden, herstel-

de, 995. (kwaade) door *Campher* verbeterd, 997.

Uitwaasfemingen eigene en van anderen ingeademd wat veroorzaaken, 35. schadelijke te PHIL. 106. onzichtbaare, waar door te rug gebleeven, 118. der verstorvene *Insecten* niet zoo zeer de oorzaak der Ziekten in ZEEL. 140. om SCHOUW. en DUIVEL. 150*. in en om die Eilanden wat veroorzaaken, 161*. na deelige waar door veroorzaakt te STEENB. 185. (on aangenaame) blyven ongefloord in de LANGSTR. aangevoerd, 264. der zieke en begraaven Lichaamen, hoe tot besmetting werken, *ib.* waar door verholpen te 's BOSCH, 286. (onreine) ingeademd wat veroorzaaken, 351. by dage vermeerderd en by nachte verminderd onder de oorzaaken der Ziekten te CAMP. 386. zachte, als eene volkomene scheiding der Ziekte aan te merken en waar te UTR. 521. niet naar behooren geschiedende, wat daar op volgde te BERK. 585. ongevoelige belette belemmerde oorzaak van de Ziekten in den Winter, 605. en der Najaars-koortfen, 608. schielyk belette in het Werkvolk op de Bleekeryen te HAARL. 658. (de) scheenente HARL. van een kwaaden aart geweest te zyn, 975. (verrotte) hoe nadeeliger waren, dan op andere.

andere Jaaren, 976. (niets meer in staat dan de verrotte) der Dieren, om de hevigste en kwaadaartigste Ziekten voort te brengen, 979.

Uitwendige Middelen (welke) te HARL. gebruikt, 989. welke op den buik gelegd, 997.

Uitwerpsels (vuile en stinkende) niet terstond uitgedraagen, waar in mede werken te DREMPT, 373. moesten telkens uitgedraagen worden, 374. en de *urine* lieten sommigen zonder bewustheid loopen te PURMER. 765.

Uitzakking der Lyfmoeder en vanden Endeldarm gemeen te UTR. 505. van den Endeldarm in Kinderen te ENKH. 839.

Uitzettingen aan den hals konden te HOORN niet tot rypheid gebragt worden, 813.

Uitzicht, wild, in wien te HAARL. 693.

Uitzinnigheid zonder Koorts te PHIL. 83.

Ulceratien op de Tong, wie daar lang mede sukkelden te UTR. 524. verouderde aan de beenen menigvuldig te HAARL. in beide geslachten, 662. diepe in de keel waar door veroorzaakt te HARL. 931. niet in de *Febr. Scarlat.* 934. aan den Endeldarm, waar mede geneezen te HARL. 1004, 1005. zie *Verzweeringen*.

UNZER (aangehaald) 250.

Urine natuurlyke in de eerste

soort van Roodenloop te MAASTR. 324. hooger van kleur in de 2de, 325. met wit *Sediment* te SCHOONH. 496. natuurlyk, somwylen hoog rood in de *Colic. pituitos.* te UTR. 517. hoedanig in de Ziekten te BERK. 594. in de *catarrhale* Koortsen in *Dec.* 598. natuurlyk, spaarzaam en weinig, meest dun, of natuurlyk van kleur, by enkelen met Tusschenpoozende Koortsen met zetsel, zeer dun en waterachtig was een kwaad voortteeken te HARL. 959. waar niet *critisch.* zie *Pis, Water.*

Uteri prolapsus, te ENKH. 829. UTRECHT, Ligging, Hoog, 499. Lucht, 501. Zinde-lykheid, Levenswyze der Inwoond. *ib.* Godsdienstigheid, 502. Volkrykheid, 503. gewoone Ziekten, *ib.* Sterflyft van 1700—1779, 507. Ziekten van 1777. 509. van 1778, 512. van 1779, 516.

V.

V ALK aangehaald, 842.

Vallende Ziekte gemeen te UTR. 505. zeldzaam te BERK. 582. waare, maar tweemaal waargenoomen te ENKH. en door *Valerian.* *sylv.* geneezen, 825.

Vapores ex Herb. & Flor. antiseptic. in de *Angina* te UTR. 523.

Variolæ sedert 1773—1779. te VLISS. in 1778 en 1779. *dif.*

discretæ & benignæ, 127. *sporadicè* in *Fun.* gemakkelyk om te geneezen: insgelyks in *July* te *MIDDELB.* 136. goedaartig in *Nov.* 137. *discretæ* en zeer goedaartig in *Febr.* inde *WILMST.* met groote hitte in *July*, enz. kwaadaartig, 242. en *Epidemisch* groot noch klein verschoonende, *ib.* duuren tot in *Febr.* 1780. *ib.* gelukkige Geneeswyze, onder welke van 124. maar vier verlooren, 243. welke Levenswyze in dezelve voorgeschreeven, *ib.* *Epidemisch* te *DORDR.* 266. komen schielyker dan op andere Jaaren op elkander te 's *BOSCH*, 282*. *Gangrænosæ* te *NYMEG.* 335. geene te *CULEMB.* 472. in 1778. tot in het einde van het afgeloopen Jaar 1779. te *VIAN.* 475. te *SCHOONH.* mede van 1778 in 1779, 480. in *Jan.* 1779. 484. te *LOOPIK* in 1778, *ib.* in *Febr.* 1778. *confluentes*, *nigræ*, *cruentæ*, met *petechiæ*, *mic-tus cruentus*, *hæmorrhagiæ*, enz. zeer kwaadaartig: ook *lymphaticæ & ichorosæ*, te *UTR.* 512. derde soort, 513. wanneer het grootste geweld deeden, 515. waar begonnen, hoe veel naar gisling onaangeroerd gebleeven, *ib.* *spuriæ*, *lymphaticæ*, in *Maart* 1779, 517. geene te *SCHIED.* 574. weinig of geene te *DELFT*, 605. weinig te *LEID.* in *Nov.* 623. verspreidden zich in het Zuidelyke gedeelte der Stad, 625. enz. hou-

den op in *Dec.* 629. in 3 & 4 Kinderen te *WESTZAAND.* 772. in 1778. te *WEESP*, 791. eenige daar door in den Zomer aangetast te *MONNIK.* 808. zie *Kinderpokjes*, *Kinderziekte*.

Vasa hæmorrhoidalia (ontlastingen uit de) te *HARL.* 956. zie *Aambeien*.

Vaste deelen (vatbaarheid der) om door de rottende vochten aangedaan te worden te *DREMPT*, 360. weekheid derzelve in een Weever te *HAARL.* 663. waar door verslapt, 706. Hoe danig verslapt werden te *HARL.* 969.

Vaten voor het Vee om uit te drinken, hoe in *SCHOUWEN* gemaakt worden, 149*.

Vecht te *WEESP*, 783.

Veengrond (welke Ziekten in die Plaatsen onder *UTR.* in den Herfst 1778. die) hebben, 516. — te *BERKHOUT*, 847.

Veerkracht der vaten (verloorene) hoe te herstellen, 281*.

Vegetabilia acida nitrosa, 409.

Vellen en Vliezen in den afgang gemengd te *HARL.* 955.

Velletjes met groenen afgang, ook wel bloederig en vellig te *ENKH.* 838, 839.

Vengsters en glaazen by droog en helder weêr dagelyks in de *Cazernen* open te zetten, aangepreezen te *PHIL.* 119. insgelyks te *HELLEV.* 242*. — noch deuren open gehouden te *DREMPT*,

- DREMPT**, 373. verbetering hier omtrent, 374.
- Venus-ziekte**, waar zeldzaam, 582.
- Verdooving** van den glans der oogen, waar op en waar van gevolgd te HARL. 963.
- VERE**, Gelegenheid, 141. Levenswyze, Ziekten, 142. en getal der Overleedene Inwoond. 143.
- Vergiftige scherpe stoffe** van een byzonderen aart, de naaste en waare oorzaak van de Ziekte te HARL. 965.
- Verhandeling over de Ziekten** te PHIL. enz. 66.
- Verhardingen (Scirrheuse)** van den *Pylorus* groot in sommigen te HAARL. 660.
- Verheffingen tegen den avond** allen gemeen te BERK. 589. (grooter) van Koorts by sommigen om den anderen dag in de *remitteerende Galk*. in Nov. te HARL. 940. der Koorts kwamen somtyds met hevige convulsien, enz. in de *Febr. Dysenteria*, 965.
- Verhittende en rotting verwekkende middelen** na-deelig in de Kinderpokjes, 791.
- Verkoelen** in den avond-lucht na heete dagen na-deelig, 982.
- Verkoelende Dranken en Vruchten**, wat in den Zomer uitwerken, 167*. — *Purgatien* verre weg de beste in de *Febr. Scarlatin.* te FRANEK. 863.
- Verkoudh.** wykt voor 1ste of 2deaderlaating. te WEST-KAPP. 144. met *rheumatike* pynen verzeld in de LANGSTR. 263. (verwaarloosde) onder de Volkziekten te brengen te 's Bosch, 294. en oorzaak tot Teering te ZWOLL. 440. gemeen te UTR. 505. in Jan. te UTR. 516. nimmer algemeener dan in Nov. en Dec. 659. (zwaare) die langer dan naar gewoonte duurden in Nov. en Dec. te AMST. 776. gemeente ENKH. 824. in het Voorjaar door de geheele Stad, te GRON. 875. veranderen veeltyds in eene *Pleuris* of *Peripneumonie* te APPING. 893.
- Verlamming** in een enkelen van eenen der armen te HELLEV. 262*. in de keel te HARL. 939. der Ingewanden, 957.
- Verligting** van korten duur te CAMP. 344. waar op verkreegen werd te BERK. 594. van Toevallen, wanneer de Koorts ophield te ENKH. 838. wanneer in de *Synoch. putr.* te HARL. in Nov. 939.
- Verlooren** (mindermenschen te HARL.) aan de kwaad-aartige Keelziekte, 933.
- Vermagering** (zichtbaare) te HARL. 961.
- Vermenging** van zout en zoet water van wat na-deel, 856.
- Verminkten** veele te 's Bosch, 279.
- Vermoeidheid** (groote) over het geheele lichaam in ST. VL. 36. in alle de ledente PHILIPP. 85. (Algemeene klagte van) te HELLEV. 246*.

- 246*. kondigt de Geneeswyze aan, 264*. in armen en beenen in het 2de soort van Roodenl. te MAASTR. 325. in de leden waar en wanneer te ENKH. 838.
- Vernoeiing (tegegengewoone) te AMST. 774.
- Vermogen van het lichaam waar door gevoed, ondersteund en gesterkt werd te HAARL. 715.
- Vermogens (verstandige) waar door onderdrukt, 880.
- Verplaatsing der Ziekte-stof naar de Longen en hersenen doodelyk te Z. ZEE, 172*. naar de oorklieren maar in eenen Lyder gezien te HAARL. 719. naar de mammen, 928. der kwaade stof uit de keel naar de binnendeelen van de maag en darmen, 939.
- VERRYST (de Heer A.) Lyst der Inwoond. binnen Gouda, 540. der Geboor. Getrouwd. en Dood. 541.
- Vertigines te UTR. in 1778, 516.
- Vertrekken niet gelucht te DREMPT, 373. luchtighouden te ENKH. aanbevoelen, 844.
- Verschil (rede van het) der Ziekten te PHIL. met die van SLUIS, III. — wegens heur aart. II2. — te MAARTENSD. 161. van gedachten over den aart van den Roodenl. 250. der Epidemien, waar van daan, 514. der Epidemike Ziekten in soorten. schoon gelyktydig op onderscheidene plaatsen, 664. op de Dorpen HILVERSUM, HURZEN en LAAREN, met die van NAARDEN, 800. weinig in de Levenswyze en Ziekten te FRANEK. en HARL. 859. aanmerkelyk wegens de sterfte in andere Jaaren te GRON. 877.
- Verschoonen (dikwyls) en het bed te luchten aangeraden te ENKH. 844.
- Verschynfels, zonderling te APPING. aan den Zeekant, 889. (toevallig) uit gemeenschap der Zenuwen ondervonden te HARL. 958. welke het ophouden der pynen verzelden, 962.
- Verschynfels, welke de meeste te HAARL. 689.
- Verflag, voorafgaande van den Opkomst, Voortgang, Afloop en algemeene verschynfelen der Volkziekte te HARL. 944.
- Verlapping, sterker, der Vaten en Ingewanden te PHIL. 77. ongemeene in alle de *fibræ musculares* waar door veroorzaakt, 876.
- Verflyming verregaande in de vochten, waar, 98.
- Verfneling in den omloop der vochten waar aan toe te schryven, 972.
- Verfpreiding der Ziekten onder de Militairen onvermydelyk, en welk nadeel hier doorte wege gebragt, 120. van het smet, door de plegtige Begraaffenisfen bevorderd te DREMPT, 374.
- Versterkende en bederfweevende kracht des *Opiums* door voorbeelden gestaafd, 993.

Versterving, beginnende, in een *Soldaat* te PHIL. 72. (schielyke) in de Dye te UTR. geneezen, 522. aanmerkelyke in den bil te HAARL. 695. aan het *Os sacrum & Olecranon* entoonen kon niet verhoed worden, 701. in de kwaade keel te FRANEK. 862. van het gansche lichaam in een Vrouw te HARL. 940. (welke, met andere teekens, eene doodelyke) te kennen gaf, 956. (langzaame) wie aan dezelve onderhevig, 966. spoedige, of langzaame, wat veroorzaakten, 991. langzaame en spoedige meest al voorgekomen van het dunne gedarmte, 992. zie *Gangrana*.

Verstikking waar door bedreigd, 569. (vrees van) in het 3de soort van Roodv. te HAARL. 668. in de *cellulosa* langs den ganschen ruggraad, 696.

Verstoppingen in de Lever, 19, 174. in de Ingewanden, 83. niet door de *Kina* veroorzaakt te HELLEV. 266*, 267*. (middel tegen de) aangepreezen, 187. waar zeldzaam, 582. te ROTTERD. in 't Najaar, 566. der Onderbuiks-ingewanden waar in vervielen te GRON. 880. der Ingewanden hardnekkig te APPING. 897. zie *Obstructio*.

Verval van krachten, zie *Krachten*. van Pols, zie *Pols*.

— van Neeringen en

Handteeringen wat veroorzaakt, 820. des geheel en gelaads, waar op, en waar van gevolgd te HARL. 963.

Vervelden (wie geheel) in het Roodv. te HAARL. 667.

Vervelling in den omtrek der plaatsen alwaar de pyn geweest was te BERK. 590.

Verwaarloozing hoe tot voortzetting van den Roodv. te ELB. mede werkte, 547.

Verwifelingen (schielyke) van hitte en koude, min gewoon te 's BOSCH, 277. van wat invloed te BERK. 589.

Verwondering onder het algemeen en te HAARL. waar uit ontstaan, 678.

Verzachtende Borst en uitwaasseming bevorderende Middelen in de Ziekten in April te HELLEV. 245*. — Middelen niet vermogen de tegen de smetstof te ELB. 551. en slymige Middelen tegen de raauwheid en ontvelling der keel te HARL. 935. (eenvoudige) hersteld. langzaamer hand verscheidenen in het 1ste soort van Persl. te HARL. 954. en omkleedende middelen, welke, doch vruchteloos gebruikt te HARL. 986.

Verzweeringen der Amandelen en Hals-klieren, 195. aan handen en vingers te BERK. 586. geene aan de oor en onderkaaks-klieren, 587. eene in den gehoorweg, *ib*.

Ver-

- Verzwakking der dikke darmen waar door veroorzaakt te HARL. 966.
- Verzwakkingen van 't gezicht in de Tusschenpoozende Koortsen van Sept. 1778. in den BRIEL, 261*. (schielyke) by de Koortsen te AMST. 774.
- Verzwakten wie te HARL. 953.
- Vesicatoria*, of nuttig zyn in de *Variolæ*, 488. zeer nuttig in dezelve te UTR. 513. in de *Angina* vroegtydig in den nek, enz. 523. waar vruchteloos, 568. van veel dienst te DELFT, 607. te AMST. in de *catarrhale* Koortf. 779. te APPING. 890. heilzaam in de vloeiende pynen der borst te HARL. 923. waar niet volkomen aan het oogmerk voldeeden, 933. aan de extremiteiten in de *Febr. anginosa*, 935.
- Vesicatorium* doet veeltys de aderlaating spaarente HELLEV. 248*. voldeed meest altyd op de lydende plaats gelegd, 273*.
- Verachtige gerookte en gezoute spyzen (liefhebbers van) waar aan onderhevig, 217.
- Vetklontjes (kleine) in een afgang en brokjes Vleesch geloosd te ENKH. 836. loozen van Vet en Vleesch klompjes doodelyk, 840.
- Vettigheden (alle soorten van) schadelyk te MAASTR. 423. (alle) in allen altoos verboden te WESTZAAND. 771.
- Vezelen, (algemeene ver-
- stopping der) 98. (slapheld der) wat veroorzaakt, 769. (ontspannen) waar door, 884. (verzwakte veerkracht in de) *ib.*
- Vibices* waar en van wat gevolg, 932.
- VINGERHOEDS (de Heer A.) Kort Ber. van de Ziekten en Gelegenheid van den O. BOSCH, 213.
- Vingers, derzelver geledingen en toppen onbuigzaam waar door, 521.
- Vinum Rhenanum* met *Cortex* te ENKH. 843.
- Virus dysentericum*, wat veroorzaakt te HARL. 965.
- Vitriool-zuur* met vrucht gebruikt in eene rotachtige Borstziekte met Sprouw bezet, 69, 70, 71. onvoldoende in eene tusschenpoozende Galkoorts, 74. — doch in de Toevallen der Koortsen, 76. somtyds van uitneemende uitwerking te SOMMELSD 232. met *Cortex* in de samenvloeiende rottige Kinderpokjes in de WILMST. 243. tegen het Neusbloeden en andere Bloedstortingen te HAARL. 719. tegen de Purpervlekken met *Kina*, *ib.*
- Vitrum ceratum Antimonii* verwekte doodelyke benaauwdheid te ENKH. 843. eenige verligting daar door bespeurd te HARL. maar niet genoegzaam, 984.
- Vis vitalis* in wien onderdrukt te HAARL. 701. — *cardiaca* *Opii* van SYDENHAM, te recht geroemd te HARL. 993.
- Visch den Soldaaten te HELLEV.

HELLEV. afgeraaden te eeten, 242*. wat men daaromtrent in acht te neemen heeft, 328. (Zee-) te HAARL. een geliefd voedsel, 648. (grootte overhelling tot) aldaar, 651. (Plat-) in 't Voorjaar veel gegeten, 654. (ook veel gedroogde en gerookte) *ib.* (welke) te ENKH. 819. weinig te eeten toegestaan, 845. te HARL. overvloediger dan te FRANCK. 859. te GRON. 874.

St. *Vitus*-dans, waar zeer zeldzaam, 582.

VLAARDINGEN. Ziekten aldaar minder hevig dan in voorige Jaaren, 578.

Vlakjes bleeven lang over zonder droogen in de Mazelen te UTR. 512. waar op zich vertoonen, 525.

Vleesch tot een maatigen prys te bekomen te SAS v. GENT, 64. (vet, gezouten en gerookt Rund-) en zwaar Spek, geliefde spyze onder de Kleiboeren, 207. (versh) duur en schaars te HELLEV. 243*. waar moest vermeerderd worden, 285*. (Rund-en Kalfs-) niet zoo goed te 's BOSCH als in HOLLAND maar goed Schaapen en Zwynen Vleesch, 281. dat een weinig aangesteeken is niet neemen, 328. (Varken-) gezouten en gerookt onder de oorzaaken der Ziekten te CAMP. 386. (versh) dagelyks voedsel te HAARL. 648. van gestorvene Runderen alleraan-

genaamt by den gemeenen man, 654. pynelykin 't aanraaken in de Scorbutiken, 679. — Soupen niet dan in den gevorderden staat der Ziekte toegestaan te ENKH. 844. weinig te eeten aanbevoelen, 845. — en Spek gerookt te veel onder den Boerenstand in FRIESLAND gegeten, 858. van gelyken in de OMMEL. 897.

Vliegen buitengewoon veel te SOMMELSD. 224. verzelden de Ziekten met menigte te BERK. 592. met woede aanvallende, een doodelyk voortteek., 596. zwarte, wat de bevinding daar omtrent leert, 824.

Vlier (tweeden bast van) met Senebladen, by wyze van Aftrekfel, voldoende in eene *Anasarca* met een *hydrocele*, 89, 93. te leur gesteld, 94, 99. (Conferf van) waar nuttig, 164*. — (-bloemen Aftrekfel van) (en Gelei van) in den Roodenl. te MAASTR. 232. (Gelei van) met karnemelk, verkoelend Zweetmiddel en nuttig tegen de derdend. Koorts, 407. — Azyn tegen de hoofdpyn en ylhoofdigheid, 418. (Aftrekfel en Conferf van) in het Roodv. te HAARL. 666. (Aftrekfel met *Oxymel*, enz. 675. — bloemen Thee te ENKH. in den Roodenloop, 844.

Vliet Rivier, 185, 205, 206. VLISSINGEN, Ziekten, 126. Dooden, 127.

Vloed,

- Vloed, witte, wie daar aan meeft onderhevig te 's Bosch, 294.
- Vloeden (hooge) van 1775 en 1776. schynen niet voor- namelijk in aanmerking te komen als voorschikkende oorzaaken van den Persl. te HARL. 970.
- Vloeddaauw en Nevel des Zomers schielyk opkomen- de in SCHOUW. 151*.
- Vlugt onder de beste voor- zorgen gehouden, 451.
- Vocht (dun, fcherp) uit de oogen vloeiende te UTR. 511. uit de neus, *ib.* 521. (Toevloed van geel, dun en waterig) door de poren van den hals onder de pap uitwaasfemende met ver- ligting te BERK. 596. (lymig doch niet min fcherp) uit de kliertjes van de oogle- den afgefcheiden te HAARL. 697. (fcherp) in de Keelz. te HARL. ontvelt alles, 931. doorgeslikt verwekt groo- te pynen in den flokdarm, *ib.* (alle) geduurende 8 da- gen uitgebraakt, en waar door, 994.
- Vochten (fynfte) door de Rotkoortfen te Z. ZEE ontaart, 174*. tot rotting geneigd te DREMPT, 360. by de kleine kinderen der behoefte gemeente zeer bedorven te HAARL. 653. fchuimige, etterige en *fa- nieufe* ontlaft te HARL. 953. (dunfte) hoe te veel ver- vloogen, 969.
- Vochtigheid der Huizen en Cazernen nadeelig, 119. (al- gemeene) over het lich- aam na voorgaande aan- houdende drooge hitte te BERK. by wien, 595. der Huizen door veelvuldig wasfchen en plasfchen der Noordhollandf. Vrouwen vermeerderd, 817.
- Voedsel dagelyks onder het- werkvolk op de Bleeke- ryen waar in beftaat te HAARL. 657. (flechte) tot de aanleidende oorzaaken gebragt, 707. en verkwik- king kort vóór den dood gebruikt en binnen gehou- den te HARL. 962.
- Voetbaden in de Kinderpok- jes onnutte Z. ZEE, 178*. in de WILMST. aangeraa- den, 244. van zwaare toe- vallen gevolgd, 489, 490. in het 3de foort van Rood- vonk te HAARL. 670. in een dringend geval naauwlyks te verwerven, 705.
- Vogel (de Heer) aangehaald, 265, 303, 518.
- Volbloedige en zwaarlyvige menschen liepen het groot- ste gevaar te ENKH. 840.
- Volkziekten, welke daar toe behoorente 's Bosch, 294. doorgaans erger te HARL. dan FRANEK. en waar uit verklaard, 859. 3 ver- schillende foorten, 862. welke te HARL. zyn ge- weest, 944.
- Volwasfenen, op welke da- gen aan den Persl. ftier- ven te HARL. 963.
- Vomeeren van wezenlyke drekstoffen niet waarge- noomen te HARL. 953.
- Vomitif, wanneer te HARL. LEV. gegeven, 248*. ver- ligt den Persl. van de 1ste foort te HARL. 954. voor

het *Opium* gegeven, 1008.
Vomitiven te BERG. o. z. boven *Purgeermiddelen* gesteld, 175. tegen den *Persloop* te ELB. gebruikt, 555. in den beginne te DELFT gegeven, 607. zoo de maag vervuld waste ENKH. 825. (Alle) geene middelen om op te vertrouwen te HARL. 984. in het begin der *Ziekte* alleen te gebruiken aangeraaden, 990. zie *Braakmiddelen*, *Ipecacuanha*.
Vomitorium by herhaaling gegeven te PURMER. 765. zoo lang de stof in de eerste wegen was van goed effect te MONNIK. 809.
Voorbehoeding aangeprezen, 28. not. welke te HELLEV. over het *Garnizoen* werd aangewend, 242*. tegen den *Roodenloop* te MAASTR. 328. geloofd te DREMPT, 374. in twyffel getrokken, 453. allerheilsaamst te ARNH. 468. nuttig te WESTZAAND. 768. welke te ENKH. aangeprezen, 845. hoedanig van den Heer RÔBOL, 846. van den Heer STINSTRA, 1017.
Voorbericht van den Hoog Gel. Heer Prof. VAN GEUNS voor de *Historie* van de *Dysenterie* te HARL. 942.
Voorjaar (welke *Ziekten* gewoonlyk in het) te Z. ZEE, 165*. (weinig in dit) en in den Zomer aldaar, 171*. (ongemeen schoon) *ib.* (hoedanig de *Ziekten* in het) te HAARL. 656. (aanhoudende droog en warmte in het) 773. (weinig *Zie-*

ken in het) te NAARD. 796. ongemeen zacht, 823. (in 't) openbaarden zich de Keelz. te HARL. 974. droog en warm maakt het gebrek aan drinkwater groot, 977.
Voorjaars-koortsen hier en daar in *Febr.* te MIDDELB. 136. goedaartige van een galachtigen aart in *Mei ib.* Voor- en Najaars-*Tus-schenpoozende Koortsen* menigvuldig te STEENB. 198. *Voorjaars-koortsen* hoedanige in den BRIEL, 291*. te BRED. in *Febr.* 256. in *Maart*, 257. doorgaans menigvuldig, doch zachtzinnig te ENKH. 824. byna geene in 1778, 825. komen in de plaats van de *Derdend. Koortf.* in *Maart* te HARL. 926.
Vooroordeelen tegen het wegneemen der *Zeeuw-sche Koortsen* tegengesproken, 200. onder het gemeen wegens de *Ziekten* der *Kinderen* te HAARLEM, 678. tegen de voorgeschreeve middelen, 704. te HUIZ. 803. tegen den *Cortex. Peruv.* te GRON. 882.
Voorschikkende oorzaaken, welke te HAARL. 706. hoe tot heerschende *Ziekten* werken, 873. welke in het *Nieuw-land* van WORKUM, 972. welke te HARL. 975.
Voorschrift van *Pillen* tegen de *Zenuwkoortsen* te Z. ZEE, 175*. van eene verkoelende *Buikzuivering*, 253*. van *Middelzoutige Poeders*, 254*. van een *Fulapium*, *ib.* van een *Decoct.*

coct. aper. ib. van een aller-
 verzachtensten drank te-
 gen de Kolyk de *Poitou*,
 258*. van *Pillen* voor
 Koortfig. te *HELLEV.* 262*.
 van een Drank tegen de
 Geelzucht, 264*. van ont-
 lastende middelen met den
 Koortsb. vereenigd, 265*.
 van *Laxeerende Pillen* tegen
 de Waterzucht, 266*. van
 een Drank tegen de Bloed-
 spuwing, 274*. van een
 bloedstelpend mengfel,
 275*. van een bittere Con-
 serf tegen de lymige taai-
 heid der vochten, 281*.
 van een bitteren Drank,
 282*. van een doorwaas-
 semend en verkoelend
 middel, 389. van een
 Braakpoeder, 392. —
 zacht Braak-drankje, 393.
 van een pynstillend mid-
 del, *ib.* van een verkoe-
 lend en versterkend Ge-
 neesmiddel, 401. van voort-
 gelyke *Pillen*, 402. van
 sterker vermogen, 403.
 van *Pillen* tegen de Ver-
 stoppingen, 416, 417. van
 Kruiderwyn, 421. van
 een versterkenden *Laxeer-*
drank, 427. van een *Elec-*
tuar. tegen de Derdend.
 Koorts, 428. van een Drank-
 je ter ontspanning, 430.
 van Aluin-wei, 498. van
 Bloedstempende poeder,
ib. van een *Decoct. Simarubæ*,
 814. van een verzachten-
 den en omkleedenden *De-*
coctum, 987. van de Zweet-
 dryvende poeders van
HOFFMANN, 996. van het
Liniment. van *HOFFMANN*,
 997. van *Clysteeren* in de

Verzweertngen van den
 Endeldarm, 1004, 1005.
 Voorspelling, welke te *GRON.*
 876.
 Voorwérpen grypen, kwaad
 voorteecken, 570. (welke)
 voornamelyk te *HARLING.*
 werden aangetast, 952.
 Voorwinter (welke Ziekten
 in den) te *HARL.* 922, 974.
 Voorzorge tegende Kinder-
 ziekte van nut te *HAARL.*
 674, 677.
 Vorst (kleine invallende)
 doet de Ziekte te *BERK.*
 ophouden, 598.
 Vrees (zeer groote) in de
 Koorts aanvallen in de hit-
 te, 267* door de midde-
 len en voedsels verbeterd
 te *DREMPT*, 375. wegens
 de buitengewoone Zomer-
 hitte, 681. tegen de mid-
 delen te *HAARL.* uit de
 Sterflysten beweezen, 678,
 704. tegen de *Kina* en an-
 dere nuttige middelen,
 705. om de regelen van
 voorzichtigheid en de bes-
 te Geneeswyze op te vol-
 gen onder het gemeen,
 803.
 Vrouwen waar dooraangetast
 worden te *UTR.* 517, 520.
 (Teedere) vereelde huid
 in de Keelziekte te *UTR.*
 521. (voor) en Kraam-
 vrouwen was de Roodel.
 gevaarlyk te *ELB.* 549. (ver-
 scheidene) onder het ge-
 bruik voor een Miskraam
 bewaard, enz. 993.
 Vruchtbaarheid van dit Jaar
 gering wegens den Hooi-
 teeld, 968.
 Vruchten (rype zuure) den
 Zieken in den *O. BOSCH*

aangepreezen, 217. den Soldaaten aangeraaden te eeten te HELLEV. 244*. in de Teeringachtigen van dienst, 303. overvloedig te 's Bosch, 281. zuure rype in eenegenoegezame veelheid toegestaan te HAARL. 714. vroeg ryp en vroeg rot, 823. — en Moeskruiden in groote hoeveelheid te GRON. 874. worden 14 dagen laater ryp dan in HOLLAND, enz. te APPINGED. 888. zeer voordeelig, *ib.* 898. aangepreezen te ENDSCH. 913. derzelver gebruik nuttig te HARL. 948.

Vryfter-ziekte in wie te 's Bosch, 294. waar mede gemakkelyk geneezen, 316. gemeen te UTR. 505. en te ENKH. 824.

Vuiligheid terstond weg te werpen te ENKH. aangeraaden, 844.

Vuilnis-belt ten NW. van de Stad te HAARL. 644. hooopen weinig te WEESP. 785.

Vuilrak ten O. van welke uitwerking, 642.

Vuur branden in de Cazernen by vochtig weêr aangepreezen, 119. (zacht) van eike spaanders in de Sterf- en Ziekenhuizen te HARL. gestookt, enz. 1016.

W.

Waarneeming van een man uit eene *Diarrhœa biliosa* in den Persl. gevallen te HARL. 999. — Weêrkundige te SPAAREN-

DAM, enz. 725. — *Epidemische* te HARL. 917.

WAART (de Heer J. van) Kort Bericht van de Ziekten te EDAM, 806.

Walging by de Ziekten in den O. Bosch, 214. onophoudelyke, waar mede gepaard ging te DREMPT, 367. te CAMP. 379. in de *Diarrhœa* in Oët. te UTR. 525. by allen te BERK. 590. onafgebrooken te DELFT, 606. in 't 2de soort van Roodv. te HAARL. 667. reeds by den 2den dag der Ziekte, 685. waar en wanneer begon op te houden, 691. na 2 of 3 aanvallen te PURMER, 764. in de Ziekten te AMST. 774. in de *Dysent. bilios.* te ENKH. 837. in de *Dysent. mucos.* 839. sterke zonder braaken te SCHAG. 851. en het 1ste soort van Persl. te HARL. 954. by wien minder werd schoon ongenoezaam, 962.

WALKART (de Heer A.) Kort Ber. van de Nat. Gesteldheden der Ziekten te STEENB. enz. 184. en PRINCEL. 206. — zaakelyk van 's Bosch, 268.

Wallen (nadeel der modderige en moerasfige) in FRIESL. 856.

Wandelen (*Haarlemmers* groote Liefhebbers van) 651.

Wandelingen (aangenaame) te PURMER. hoe gebruikt, 766.

Wandelpat te ELB. 545.

Wandelwegen (aangenaame) te GOES, 147. te BERG.

BERG. O. Z. 165. te 's BOSCH. 276. te ZALTB. 301. verrukkende te AMERSF. 529
 Wandluizen, waar door waarschynelyk worden verspreid, 276.
 Wangen (hangende) in wien, 295.
 Wangestalten te UTR. 502.
 Warme dagen wanneer begonnen, voorheen te MIDDELB. 135. en drooge Zomers voor SCHIED. voordeliger en gezonder dan natte en koude, 575. wanneer voorheen Jaarlyks begon te MIDDELB. 131. gemaatigder in *Juny*, dan in *Mei*, 224. hoe die van *April*, 245*. groote, wat veroorzaakt, 343.
 WASPIK, zie LANGSTR.
 Waschen van het hoofd met Wynāzyn in de *Catalepsis* aangepreezen, 271*. van de handen en aangez. in de Kinderpokjes, 244. van het aangezicht in de bedwelming na 't *Opium*, 1009.
 Water uit de slooten gedronken van de Arbeidslied. 34, 58. met Azyn tot lessching van den dorst, 37. met Azyn en Honig, 328. uit stilstaande Poelen van de *Soldaat* te PHIL. gebruikt, 105, 116. (gebrek aan zoet) waar, 124. hoe veel by Ebbe en Vloed in ZEE-
 LAND ryft en daalt, 146*. hoe veel zout geeft, *ib.* geeft in SCHOUW. op 153*. (groote schaarsheid van) te Z. ZEE, 171*. in de binnengracht en slooten zeer zuiver te STEENB. 191.

somtyds half brak uit putten en poelen gedronken, 193. van gelyken in PRINCEL. 209. niet zeer zout, en (goed Hei-) te ROOZEND. 211. laag te HELLEV. in *Aug.* 1778. droogde uit en stond stil in den sloot van de Barakken, 249*. by wylen zeer schaars in den BRIEL, 292*. zoet en gezond in de *Majorie*, 270. in de Stad, 276, 286. te CAMP. somtyds ziltig, 436. (gebrek aan) in de slooten en Regenb. in de eerste ziltig door de Overstromingen, en in de laatste stinkende, oorzaak van veele Koortsen te STEENW. 460. fris snel vlietend te UTR. 500. (versch) kan door het openen der Sluizen te AMERSF. worden ingelaaten, 531. geen zuiverder en verscher dan te SCHIED. 576. helder uit de aan stukken gewreven puistjes ontliep te BERK. 586. uit het Ye over den Slaperdyk gedreeven, wat voor HAARL. veroorzaakt, 634. (zuiver) van 't gemeen aldaar niet gedronken, 655. staat in de doorsneden slooten te PURMER. stil, en wordt in droog. Zomers veel daar uit beroofd, 765. (warm Koffy en Thee) menigvuldig te WESTZ. gedronken, 769. binnensdyks te ENKH. gelyk met dat der Landeryen, stinkt by warm weder en droogt by heete Zomers bykans uit, 816. 't gebrek moet door in-

laaten van Zeewater ver-
goed worden, *ib.* (gebrek
aan) door aanzienelyke
Burgers rykelyk vergoed,
823. (zwart) met zwarte
Sprouw, 837. het meest
geloosd goed, 839. den
eenen dag helder en on-
bepaald, den anderen dag
troebel met rood setfel te
SCHAG. 851. doorde droog-
te in de flooten ontbloomt
in FRIESL. 856. van *Mei*
tot *July* of *Nov.* zout, *ib.*
der Grachten in de meeste
Friesche Steden altoos in
een staat van rotting ge-
duurende den Zomer, 857.
meer stilstaande en flin-
kende te HARL. dan te
FRANEK. 859. meest uit ge-
graavene grachten of put-
ten buiten APPINGED. ge-
dronken, 889. (veel mors-
sig, troebel en stinkend)
van den gemeenen man te
HARL. gedronken, 977.
door menigte menschen
van buiten gehaald en hoe
gedronken; van wat uit-
werking, 978. hoedanig
bedorven, 979.

Waterachtige opvulling der
Watervaten, middel daar
tegen, 90. — Zwellingen
der oppervlakten van het
lichaam, 92.

Wateren (binnenlandsche) te
TERNEUZ. 53. niet drink-
baar voor menschen, 54.
— in SCHOUW. van wel-
ken aart, 146*. hoe in
ZONNEMAARE, *edz.* 148*.
(stilstaande) door het Ri-
viertje *de Zoom* in bewe-
ging gehouden te BERG.
9. 2. 177. zoete te STEENE.

190. (of de) te GRON. heb-
ben mede gewerkt beden-
kelyk, 872.

Waterpeil (algemeen) onge-
schikt voor FRIESL. en
waarom, 856.

Waterloozing ging onge-
merkt te BERK. af, 593.

Waterzucht der borst en van
den buik, 77. des balz.
en middel daar tegen, 90,
93, 186 (verscheidene
soorten van) waar door
voortgebragt, 98. wie daar
aan onderhevig te 's Bosch,
294. — en Trommelzucht,
316. van allerlei soort te
UTR. 505. waar zeldzaam
wie daar in vervielen te
GRON. 880.

Waterzuchtige gezwollen te
HELLEV. 264* — gesteld-
heid, wie daar mede aan-
getast te HARL. 964. waar
mede geneezen, 1005.

Waterzuchtigen (welke mid-
delen voor de) dienstig in
den BRIEL, 286*. uit de
voorgaande *Epidemie* of
Derdend. Koorts bezwee-
ken in *Dec.* te HAARL. 724.

Weder voor *Jan.* en *Febr.*
zeer zacht, 238. hoedanig
in *Dec.* 1778. in den BRIEL,
290*. hoedanig in *Febr.* *ib.*
hoe in *Mei*, 291*. (nadee-
lig, zich aan ongunstig)
bloot te stellen, 700. zeer
mistig, dampig, nat en
zwaar stormachtig in 't ein-
de van 1778, 808. onge-
meen zacht en zonder
Vorst, wat voorspelde,
883.

Wederinstortingen waar al-
gemeen en niet te ver-
hoeden, 76, 81. door te
grooten

- grooten eetlust verwekt, 93, 94. waar door verder veroorzaakt, 97, 98. waar door voorgekoomen werden, 296*. te CAMP. 380, 389. te DELFT, 608. te HAARL. 721. en waar door voorgekomen, 722. zie *Recidivæ*.
- Wederkeerende Koortfen middel hier tegen, 46. (geduurig) te BRED. in *Aug.* 257.
- Wederkeeren (het dikwyls) van besmettelyke Rotkoortfen waar aan toe te schryven te HARL. 971.
- Wederziek worden der Lyders na het iste Termyn te BERK. 586.
- Weekmaakende middelen, de voornaamste om de *Aphthæ* te bevorderen te HARL. 1002.
- Weelen in SCHOUW. wat zyn, 147*.
- Weerzin tegen alle dierlyk voedsel waar, 214. van Geneesmiddelen, en van alles wat tot verkwikking en voedsel dienen kan te DREMPT, 367.
- WEESP, Gelegenheid, 782. inwendige Gesteldheid, 783, Huiz. Inwoond. 785. Ligging, Levenswyze, 787. Ziekten, 788. WEESPERKERSPEL, 785. Inwoond. in beiden, 792. Gedoopt. en Gestorv. 793.
- Weevery te AMERSF. 532.
- Weeveryen te HAARLEM van onderscheidene soorten, 656. welke ongemakken veroorzaaken, *ib.* 662.
- Weevers vooral zydene stoffen vry sterk aan breuken onderworpen te HAARL. 662. weekheid der vaste deelen in dezelve, 663.
- Wegen (eerste) blyven in weerwil der buikzuiverende middelen bezet te PHIL. 82. (klei-) byna in den Winter niet te gebruiken, 207.
- Wei van Melk den Zieken ter dorfflesching toegeftaan, 37. zuure, 217. van Karnemelk, 409, 713.
- Wel (zeggen van zeer) te vaaren gevaarlyk, 693.
- Wellen (zeer goede) door de gansche Stad BERG. o. z. 178. te STEENB. 189. in PRINCEL. slecht, 207. gaven geen water op te SOMMELSDYK, 225. goed te 's BOSCH, 276. te NAARD. en in GOOIL. zeer goed, 795.
- Werken (dagelyks) in de heete Zonneshyn gedurende den Oogst als medewerkende oorzaak, 987.
- Werking des *Opiums* waar in gelegen, 1011.
- WESTERGO gunstige Ligging, waar door benadeeld, 856.
- WESTKAPPEL, Gelegenheid, Inwoond. Gezondh. Ziekten, 144.
- Westkappelsche Boeren-keelmiddel* meer dan eens van nut bevonden te SCHOONHOV. 497.
- WESTZAANDAM, Ziekten, Ligging en Levenswyze, 767.
- WILCKE (AURIVILLIO A) aangehaald, 524.
- Wild, uitzicht wat te kennen gaf te HAARL. 693.
- Wilgen bast (witte) onvermo-

mogende om de Derdend. Koorts, te SOMMELSD. te geneezen, 229. wanneer in de aldaar heerschende werd aangewend, 233. heeft te 's Bosch geen noemenswaardige uitwerking gedaan, 296. nevens den *Cortex Peruv.* te DREMPT gebruikt, 358. deszelfs Afkooksel in een kind van goede uitwerking, 364. in Afkooksel en Extract. doet weinig nut te SCHOONH. 496. heeft in verscheidene Lyders boven den *Cortex* vermogt te NAARD. 799. met veel nut tegen de groote verzwakkingen, na voorafgaande ontlastende Geneesmiddelen te HUIZ. beproefd, 802.

WILLEMSE (de Heer J.) Gelegenheid en Ziekten te HAARL. 630.

WILLIS aangehaald, 842, 992, 1011.

WILMSTAD, *Hospitaal* aldaar aangepreezen voor de omliggende *Garnizoenen*, 121. Ligging, 241. Ziekten, 242. Geneeswyze, *ib.* en Levensregel, 243. welke in de onderscheidene Maanden, 244—247.

Wind; (gebrek van) wat op de Lucht heeft uitgewerkt, 969.

WIND (de Heer S. DE) Ber. van het Natuurlyk Beloop der Ziekten te MIDDELB. 130.

Winden, welke gewaaid hebben te PHIL. in Mei, 66. in July, 71. in Aug. 77. in Sept. 81. in Octob. 87. in Nov. 92. in Dec. 93.

in Jan. 1781, 95. oorzaaken ter voortbrenging van Ziekten aldaar, 111. (sterke) hebben zeldzaam te BERG. o. z. gewaaid, 177. W. N W. en Z W. wat doen ter verandering van de Ziekten te BERK 598. W. en Z W. worden in hun vrye over en doortocht te HAARL. belet, 632. welke meest te ENKH. in de verschillende Jaargetyden waaiën, 822. veele van onder en van boven geloosd te ENKH. 838. hoe danig te HARL. in Sept. en Octob. 947. hebben aldaar veele strecken van het Noorden gehad, en wat veroorzaakten, 969. (koude) veroorzaaken ontstekene Ziekten in den Winter, 971.

Wind-doorn gemeen te UTR. 505.

Winter van welke uitwerking te BERK. 581. (van welke natuur de Ziekten in den) te HAARL. 656. (Ziekten van den) te ENKH. 825. — ongemeen zacht te HARL. 968. waar van gevolgd werd, 968.

Wintervloeden nadeelig in de LANGSTRAAT, 264. te 's Bosch, 273. door Dammen uit de Stad gekeerd te ZALTB. 301.

Wit der oogen ontsteeken te HAARL. 691.

Witte Vloed, gemeene kwaal by Vrouwen en Vrysters, enz. te UTR. 505.

Woelen (gestadig) met handen en voeten doodelyk te HAARL. 698.

Won-

Wonderzout van GLAUBER
aangepreezen, 231.

WONSERADEEL, Persloop al-
daar, 949.

Wooning (voorrecht van een
vrye) te mogen hebben,
107.

Wooningen slecht en be-
krompen voor de *Soldaaten*
in den BRIEL, 292*, 293*.
te HAARL. meerendeels
ruim genoeg bebouwd,
640. (kleinheid der) tot
de besmetting medewer-
kende, 759. hoe de be-
smetting begunstigen, 946.

Wooningjes (bekrompene)
medewerkende oorzaak
tot Ziekten, 35, 158.

WORKUM (*Nieuwland* van)
Ziekten aldaar, 972.

Wormen (leevende en doo-
de) by de meesten in de
Galkoortsen te PHIL. ge-
loosd, 79. (lange ronde)
by den aanval der Koort-
sen overgegeeven te Z.
ZEE, 168*. met ringen
voorzien, 315. (ronde)
door zeer veelen, vooral
by Kinderen te DREMPT,
uitgeworpen, en veelal
een doodelykteeken, 366.
doch van onder en van
boven in eene groote me-
nigte ontlast, van beter-
schap, *ib.* somtyds als een
bal of kluwen te samen ge-
rold, *ib.* van boven en
van onderen ontlast te
CAMP. 379. nu en dan
zelfs, en wel byzonder de
Vermis cucurbitinus, gemeen
te UTR. 506. (groote ron-
de) in de *Variolæ* van 1778,
512. veelal in de ontlaste

stoffe, 517. (ronde) enke-
le maalen te BERK. 594.
(leevende of doode) van
boven uitgeworpen te
HAARL. 686. in deeze *Epi-*
demie niet zoo gemeenzaam
als in 't volgende Jaar, 699.
(leevende) een en ander-
maal uitgebraakt, en doo-
de door den stoelgang ge-
loosd, 716. (lange ronde)
te PURMER. gebraakt, 764.
— Ziekten te ENKH. 826.
(doo-de) op 't laafst der
Ziekte geloosd, 837. (lee-
vende en doode) somtyds
Aarsmaaden, 838, 839.
(ronde) by Kinderen doch
zelden met het begin der
Ziekte geloofst te HARL.
958.

Woufche-Beek, 190, 191,
197, 210.

WOUTERS (de Heer W. J.)
Brief, 865. Sterflyft, 869*.

Wryvingen drooge en natte
aangepreezen tegen de
Waterzucht, 166*. der be-
nede deelen in de *Catalep-*
sis, 271*. van den hals met
het *Liniment. volatile* en
Campher in de *Angina* te
UTR. 523.

WYK TE DUURSTEDÉ, In-
woonders, 503.

WYKER-MEER, waarom niet
schadelyk, 759.

Wyn (benoedigde hoeveel-
heid van) hoe ter voorbe-
hoeding, 294*. (rykelyk
genot van) waar van veel
nut by eenigen, 513. een
gedeelte (*Rhynschen* of
Moezel-) by den gewoo-
nen drank gevoegd te
HAARL. 715. niet dan in den
ge-

gevorderden staat toege-
staan te ENKH. 844. (Een
glas goeden, byzonder
Moezel, of Rhynfchen)
ter voorbehoeding aange-
preezen, 846.

WYNGAARD (de Heer J.)
zendt het eerst een Bericht
aan de *Societeit*, 376. over-
leeden, *ib.*

Wynsop waar uit gemaakt,
en aan wien gegeven,
715.

Wynsteen (Crystallen en
Room van) 231. — by
Laxeermiddelen, 325. by
Dranken, 258, 327, 328.
(Room van) 400, 409,
912, 913. zie *Crem. Tartari.*

———— Braakverwekken-
de, 392. zie *Tartarus eme-
ticus.*

———— water, 328.

Wyze, op welke de meeste
Lyders van den Persl. her-
stelden te HARL. 1009.

Y.

Ye, hoe zich het Spaare
daarin ontlast, 635, 727.
Yle Koorts in de *Variolæ* te
UTR. 513.

Ylen, in de kracht van den
aanval der Koorts in St.
VL. 37. waar mede ver-
zeld ging te PHIL. 75. met
schielyk verval van krach-
ten, wat gedaan, 76. in
eene tusschenpoozende
Koorts van welke gevol-
gen te HELLEV. 267*. be-
stendig, 275*. in een zon-
derling geval van een Rui-
ter, 427. min of meer
's nachts in de *Colic. pitui-*

tos. te UTR. 517. in een Ly-
der te ROTTERD. 570. met
den 2den dag al te BERK.
in het Roodv. 585. in de
Koortsen van de Droog-
maakeryen, 592. by de
Koortsen te AMST. 774.
Ylhoofdigheid (grootte) te
PHIL. 71. (stille) met waa-
kende slaapzucht te Z.
ZEE, 171*. (schielykeene
geweldige) by de Koort-
sen komende doodelyk,
172*. op iets blinkends in
het wezen gevolgd, 177*.
(woedende) in de Kinder-
pokjes in de WILMST. en
middel hier tegen, 246.
by den aanval der Tus-
schenpooz. Koortsen te
HELLEV. 268*. in het 2de
soort van Roodenloop te
MAASTR. 326. en 3de 327.
(geduurige) kwaad voor-
teeken in de Keelz. te UTR.
521. waar op volgde te
BERK. 584. — en onrustig-
heid by het 3de soort van
Roodvonk te HAARL. 669.
(ligte), 692. (toeneemen-
de) waar op volgde, 693,
694. kon niet afzonderlyk
behandeld worden, maar
hoe wel, 716. hoe gered,
719. by de Koortsen te
PURMER. 765. in de Keelz.
te HARLING. 930. in eene
Vrouw, nu en dan, 932.
in de Rotkoortsen in Aug.
936. by de verheffing van
de Koorts na de Febr. Dy-
senterica, 965. na een maa-
tige *dosis Opiums* niet ver-
wekt, 993.

Ype hooge boomen op de
Wallen te 's Bosch, 275.

YPEY

YPEY (de Heer A.) Ber. van de Gelegenheid, enz. te FRANEK. 854.

YSSELSTEIN, Ziekten, Dooden, Levenswyze der Inwoond. 536.

Z.

ZAAMSLAG, Gelegenheid en Ziekten, 60.

ZALTBOMMEL. Gelegenheid, 298. Gesteltenis, 299. Ziekten heete en sleepende, 302. Doorgaande, 317. Kwetzingen. 319.

Zee-water bespoelt de grachten te PHIL. 105. verschillende verschynfels daarvante SCHOUW. 153*. overstroomt veel al des Winters de Polders rondom HAARL. 634. — de Voorlanden by NAARD. 795. — de straten by NW. Winden te ENKH. 822. loopt byna Jaarlyks door het lekken der Zee-fluizen binnen in FRIESL. 856. van de Zuiderzee van de Vloeden van 1775 en 1776. zoo zout als het water van de Noordzee besproeide het laagere gedeelte der Stad en drong de kelders in te HARL. en vereenigde zich met de binnenwateren, 970. in den grond getrokken gaf meer dan gemeene gelegenheid tot ziltige uitdampingen, 971. bedorft de putten en bakken, *ib.* meerder inkomen in de Burgwallen, wat veroorzaakt, 973.

— dyk (Zuidwaards aan

den) is de slagting nog merkelyk grooter dan in de Stad geweest te HARL. 949.

— koraal gezond voedsel in ZEELAND, 140, 186.

— planten onder de medewerkende oorzaaken der Ziekten, 185.

— vis te HAARL. geliefd voedsel, 648. overvloedig te GRON. 874. in den Herfst en Voorjaar zeer veel aangevoerd, 884.

— vlam wat is, wat veroorzaakt, 633.

Zeepaartige middelen (meerder) waar gevorderd werden, 710.

ZELHEM, Persloop aldaar, 371.

Zeggen van de Zieken: *ik ben beter: redelyk wel*, of *ik weet het niet: ik ben zeer wel: o my!* op het aanraaken van den buik, doorgaans gevaarlyk en doodelyk, 570, 592, 693, 697.

Zenuwen wat ondergaan in de Zeeuwsche Dierendagische Koorts, 169*. wat in de benaauwdheid by den aanval der Galkoortsen, 170*. (aandoeningen der) door de rotte galachtige stoffen, onder de naaste oorzaaken der Ziekten te CAMP. 382.

Zenuwgestel, allerbyzonderst aangedaan, onder de aanvallen der Koortsen te PHIL. 79. door de Rotkoortsen te Z. ZEE, 174*. (zwakheid van het) waar door veroorzaakt, 295. door

door de prikkelende stoffe te HAARL. aangedaan, 702. Zenuw-koortfen te Z. ZEE, en waar door best geholpen, 175*.

—— koorts (zeldzaame) te DELFT, 609.

—— sap, had veel van zyn krachten verlooren te DREMPT, 362.

—— ziekten en krampen in derzelver volle uitgestrektheid te UTR. 506. waar gemeen, 582. menigvuldiger dan voorheen te Delft, 608. vallen dagelijks voor te behandelen te ENKH. 826.

ZEVENBERGEN, Gelegenheid, 248. Roodenl. 249. Dooden, 252.

Zieken (groot getal) onder de *Militairen* te SLUIS, 28. te PHIL. 80. (van 112.) gedurende 5 Maanden niemand gestorven, 256*. — en gezonden lagen in den BRIEL onder een, 293*. (van 235) stierven 76 te DREMPT, 371. weinig te HAARL. in *July* en het begin van *Aug.* 681. (weinig) onder den gemeenen man te NAARD. 796. (veel) te gelyk in een huise te GRON. 877. in het Noordergedeelte van de Stad vol en in het Zuider naauwlyks een te GRON. 878. van de gezonden te scheiden noodig, 947.

Ziekte (de) verergerde des avonds te Z. ZEE, 172*. waar door te HAARL. op 't laatst zoodanig toenam, 669.

Ziektestof in de *parotides* ontbonden te Z. ZEE, 172*. hoe gekookt wordt, 173*. in Tusschenpooz. Koortfen naar de huid gebragt goed te HELLEV. 278*. in 't eerst gemakkelyk uit te dryven te HAARL. 682. waar zich slechts tot de maag en Ingewanden bepaalde, 702. wanneer kwaadaartig werd, en van de eerste naar de 2de wegen gebragt wat uitwerkte, 702.

Ziekte-*Camper*, wanneer begon, 378. Toevallen, 379. Oorzaaken, 383. Geneezing, 387.

Ziekten, welke te SL. in VL. in ondergescheidene Jaargetyden, 18—20. in den Zomer in het N O. gedeelte van ST. VL. 35. te AXEL en TERNEUZ. 58, 59. te SAS v. GENT, 62. — te PHIL. in onderscheiden Maanden, 65—96. zeer verschillende in *Aug. Sept. en Octob.* 100. en onderscheiden van die, welke in dezelfde Maanden in een ander Jaar te SL. in VL. hadden plaats gehad, 101. beginnen doorgaans in deeze gewesten uit zeer natuurlyke oorzaaken met het afgaan van den Zomer, en neemen de overhand met het naderen van den Herfst, *ib.* doch verschillen in aart het eene Jaar van het andere, 111. (Aart en Natuur der) van 1766. te MIDDELB. 130. welke te Z. ZEE, 160*. — te

THOL.

THOL. van het Garnizoen, 159. — te BERG. o. z. 174. — besmettende onder het Rundvee minder onder de beesten, welke op de zoute Schorren weiden, 187. welke te STEENBERG. 198, 199. — te PRINCEL. 208. — onder wien in den O. BOSCH 't meeste woeden, 217. — onder het Garniz. te HELLEV. 244*. hoe behandeld, 247*. waar door in de LANGSTR. vermeerderd, 262, 264. — van CAMPEN, HASSELT noch GRON. besmetten ZWOLL. 449. welke te ARNH. 467. welke binnen UTR. in 't gemeen worden waargenoomen, 503. — welke zeldzaam, 506. waar in te AMERSF. voornamelyk bestonden, 535*. waren in het Najaar aanmerkelyker, dan in eenige der laatst voorgaande Jaaren te ROTTERD. 566. weinig te SCHIEDAM, 574. niet als gewoone te VLAARD. 578. hoe te BERK. ontfteeken zich verspreidde, 587. hoedanig te DELFT, 604. welke de meeste te LEID. 621. welke te HAARL. 664. ongemeen veel meer in de BEVERW. dan doorgaans, en wat veel tot vermeerdering toebrenge, 759. weinig in 't begin te PURMER. 763. tot Aug. veel minder dan gewoonlyk te WESTZAAND. 767. naar de gewoone wyze behandeld niet doodelyk te AMST.

775. welke uit de gesteldheid der Branderyen, Mouteryen, Molens, enz. voortspruiten te WEESP. 788. welke sedert 3 Jaaren aldaar zyn waargenoomen, 791. welke voornamelyk in de BYLEMER en BYLEMERMEER, 792. weinig doorgaans onder den gemeenen man, en weinig in 't Voorjaar te NAARD. 796. zeer veele te EDAM, 806. te ENKH. waar uit ligtelyk op te maaken, 824. der Kinderen hebben haar grond in de Wormen, 826. komen te FRANEK. met die van HARL. overeen, 859. te GRON. niet besmettelyk noch kwaadaartig maar eerder gehoorzaam aan de middelen, 878. aan zich zelven overgelaaten zyn de geweldig, 879. hoe Epidemisch werden, 884. Epidemische te APPING. 891. waarin de algemeene bestonden te HARL. 923.

ZIERIKZEE, Gelegenheid, 145*. Haven en Dykwater, 146*. inwendige Gesteldheid, 156*. Bestaan en Levenswyze der Inwoond. 157*. voornaamste Fabrieken, 159*, 170*. erfelyke Ziekten, 160*. geneigdheid tot Scorbout, 162*. gewoon Beloop der Ziekten, 163*. geduurende deeze Eeuw in getal van Inwoonders nog vermeerderd nog verminderd, 178*. Begraaven sedert 1700, 181*.

ZIMMERMAN aangehaald, 832.

Zil-

- Ziltige uitdampingën wat veroorzaaken te Z. ZEE, 150*. waar uit ontstaan te HARL. 931.
- Zindelykheid (vereischte) konde in den BRIEL niet behoorlyk in acht genomen worden, 293*. aan de openbaare valt veel te verbeteren te 's BOSCH, 276. ontbrak te DREMPT, 373. publike grootte HAARLEM, 628. en in de Huizen, 639. ter afweering van de besmetting noodig, 759. aanbevoelen te ENKH. 844.
- Zinkingachtige ongesteldheden in Maart te MIDDELB. 136. Ziekten in Dec. 137. kwaalen in Febr. te BRED. 257. aandoeningen in Dec. 259. en Hoeft te CAMP. 388.
- Zinkfel in de pis hoedanig in de Ziekten in den OUD. BOSCH, 215.
- Zinkingen te BRED. 256. zeer algemeen in Nov. en Dec. te UTR. 526.
- Zinking-kooftsen te SL. in VL. 18, 19. te PHIL. 65. kwaadaartige in Febr. 1780. te APPINGED, 892.
- pynen kwaadaartige in Febr. te MIDDELB. 136. in Sept. 1778. te HELLEV. 261*. in de LANGSTR. 262. te ZWOLL. 440. te UTR. 516. in 't hoofd, enz. federt Octob. te LEID. 623. wanneer te ENDSCH. 915. op den Zoutfloot in den Voorwinter te HARL. 974.
- Zinvang hoedanig te HELLEV. 270*. waar door veroorzaakt te HAARL. 628. zie *Catalepsis*.
- Zitten op den kouden vochtigen grond, wat veroorzaakt, 902.
- Zoel weêr en regen wat uitwerking op de zoute slyken heeft, 150*.
- Zoet-wei wien toegestaan, 844.
- Zog ongemakken gaan meest tot verettering over te UTR. 506. hevige in Juny in eenige Kraamvrouwen te HARL. 928. zie *Metastasis lactea*.
- Zomer, heete, wat te wegebragt, 35. (welke Ziekten in den) te Z. ZEE, 167*. heet en droog, wat te HELLEV. veroorzaakte, 239. warme en drooge wat te SCHIED 575. — te HAARL. 706. — te ENKH. 823. van 1778. was zeer droog, 973.
- Zomergroenten in dagelyks gebruik te HAARL. 648.
- Zomerlaagte (ongemeene) der binnenwateren, onder de byzondere oorzaaken van den Persl. te HARL. 972.
- Zomers (welke verhevelingen men des) in SCHOUW. gewaar wordt, 151*. welke voor SCHIED. voordeliger en gezonder, 575. (in) koele minder Zieken te WESTZ. dan in warme, 768.
- Zomersaizoen, wanneer zich eerst in 1778. te HELLEV. begon te openbaaren, 240*.
- Zomervruchten, in eene ruime

ruime maate gebruikt welk nadeel toebrengen, 649.
 Zomerwarmie nadeeliger voor HAARL. dan eene strengé Winterkoude, 681.
 Zorge (welke, door den Hr. KRUSELMAN voor het Garni-
 zoen aangewend, 242*. (behoorlyke) welke nuttig te HARL. 947.
 Zorgeloosheid waarop volgde te HAARL. 693.
 Zout, gecrystalleerd, in menigte na Zomersche Regenvlagen en sterke Zonneschyn, rondom PHIL. 104. deszelfs nuttigheid, 187. door de hitte en droogte vermeerderd, zette de rotting aan te CAMP. 385. weert den Persloop uit het *Nieuwe Land* van WORK. 972.
 Zout-deelen, hoe in het lichaam vermenigvuld. worden, en wat veroorzaken, 161*.
 Zouten, middelslachtige, 37. onzydige, 231. zie *Middelslachtige Zouten*.
 Zoutenel, waar toe nuttig, 186.
 Zout-sloot welke Zieken aldaar in den Voorwinter te HARL. 974.
 Zout-water door de Sluizen van *Nauwerna* in NOORD-HOLLAND ingelaaten, 852. Jaarlyk binnen gelaaten door de *Harlingsche* Sluizen in FRIESL. 856. kan stinken en Ziekten voortbrengen. door de *Equipagien* op de Oorlogschepen beweezen, 973.
 Zucht, bepaalde zich slechts

tot de beenen te HELLEV. 264*. gemeen te ENKH. 824. in de beenen, 839
 Zuchtende zeer schielyk den adem afbreken te HAARL. 690.
 Zuchtige beenen, in wien overgebleeven in den BRIEL, 283*. zuchtig wie al en wie niet werden te HARL. 941.
 Zuiver houden der lichaa-
 men en kleederen, waar toe diende te HELLEV. 242*. van het lichaam aangepreezen te MAASTR. 327. van de Lucht te HARL. 947.
 Zuide Wind schadelyk te PHIL. welke Luchtsgesteldheid voortbrengt; van gelvken de Z. Z. W. en de Z. W. Wind, die van het einde van *July* tot de grootste helft van *Aug.* de grootste overhand had, wat veroorzaakte, en welke Luchtsgesteldh. voortbragt, 109—112. Weste en Oostelyke, wat uitwerking op het Zeewater doen, 153*, 154*. — Ooste (sterke) met veel regenbuien, wat veroorzaakte te HELLEV. 250*. — Weste wat uitwerking hebben in de LANGSTR. 264. — Weste beletten den vryen doorgang te HAARL. 632. nuttig om het overgevloede water te rug te dryven, 634. (sterke) ontlasten de *Haarlemmer-meer* door het Spaaren, 635. — Z. W. van wat uitwerking op de *Zuiderbegraafplaats*, 641. — en Z. W. Winden

den perschten het water door het Kanaal naar deeze Landen, de Elve en Jutische Kusten, 970. — Winden wat deden te HARLINGEN 974.

Zuiderzee, deszelfs Water door de Oöstelyke Winden weggevoerd, 383.

ZUTPHEN (Graaffschap) Persloop in de meeste Dorpen, 371.

Zuurdeeg met Mosterd en Azyn, aan de voeten gelegd in de 3de soort van Roodenl. te MAASTR. 327. met Mostert om de keel gelegd in de *Febr. anginos.* te HARL. 935.

Zuure zuurachtige middelen aangepreezen in den OUD. BOSCH, 217. en zuurachtige uit het Plantenryk vol- doen aan de tweede aan wyzing te SOMMELSD. 232.

— Dranken in den Roodenl. te MAASTR. 327. te CAMP. 418. van een uitgestrekt nut te ELB. en by wien niet, 551. konden minder gebruikt worden te NAARD. wegens de Sprouw, 799. Zuurachtige Dranken en Druppels wanneer nuttig te APPINGED. 890, 898. zuurachtige middelen *vegetabile* en *mineralische* de geschiktste, doch wat nadeel deden te HARL. 986. het beste tegengift tegen de bedwelmende kracht des *Opiums*, 1011.

Zwaarte (gevoel van) in den onttrek van de maag, 35, 685.

Zwakheid, groote, in de beenen, 261*. merkelyk grooter des anderen daags van den aanval van den Persloop te DREMPT, 353. waar over de Lyders te ROTTERD. klaagden, 567. der Verteeringskrachten, wie daar aan sukkelde te HARL. 964.

Zwakteschielyk toeneemende wat daar op volgde te HARL. 964.

Zwangere Vrouwen (voor) waren de dubbelde anderend. Koortf. gevaarlyk te GEERTR. 261. aan den Persloop te DREMPT, 361. voorbeeld van eene van den Roodenloop hersteld te HOORN, 814. voorbehoeding in dezelve te APPINGED. 891. leeden, noch hunne vrucht eenig nadeel van eene maatige dosis *Opium*, 993.

Zwarte korst over het geheele lichaam in samen- vloeiende pokken door het Koud Vuur gevolgd te Z. ZEE, 176*. den 4den in de billen by een Lyder ontdekt, 431.

ZWARTKERKJE, doodelyke Ziekte aldaar, 848.

Zweeren der beenen gemeen te UTR. 506. (pyp, of fistel) veel te ENDSCH. 915.

Zweerende beenen, gevolg van de ziltige Scheurbuik te Z. ZEE, 163*.

Zweertjes (witte, geele of bruine) in de keel te UTR. 521.

Zweet, overvloedig vetachtig,

zig, waar, 36. waar door gemakkelijker gemaakt, 173*. overvloedig by het uitkomen der Koorts te BERG. o. z. 175. in den beginne gering in den OUD. BOSCH, 214. wanneer diende bevorderd te worden te SOMMELSD. 232. overvloedig, of geheel geen te CAMP. 379. by de scheiding, 381. onderscheid tusschen het *Cutisch* en Verzwakkend, 407. waar op gevolgd, 427 Vruchteloos, 431. onmaatig in de Kinderziekte te ZYST, 517. onmaatig in bejaarden reeds in den beginne der Keelziekte te UTR. 521. met verligting in de eerste dagen der Ziekte te BERK. 589. koud en lymig overdekte het gansche lichaam in den allergevaarlijksten staat der Ziekte, 593. verliggend nimmer te HAARL. 688. allersterkste verzeld met een rood aangezicht, 698. maatig over het geheele lichaam te LAAR. 801, (koud) wanneer uitbrak te ENKH. 836. wanneer met verligting, 838. uit de natuur zeer nuttig, 840.

Zweetdryvende, sterk prikkelende middelen ten uitersten schadelijk, 231. — kracht (byzondere) van het *Opium*, 992.

Zweeten (onder het) zag men de Zieken verergeren te HAARL. 688. op de koude der Koorts te SCHA-GEN ook wel gevolgd, 850.

Zweetingen als eene scheiding in den *Synoch. putr.* te HARL. 938. waar nimmer, 965. zachte warme gunstig, onmaatige en klamme verderfelyk, 992. *Colliquative* door het *Opium* voor een tyd gestut, 993.

Zweet-middelen waar noodig, 404, 710, 711, 1007.

Zweet verwekkend vermogen in het *Opium* gelegen, 1011.

Zwellen van de Oxelklieren, goed teeken in de Ziekten te Z. ZEE, 172*. van de huid en toppen der vingeren in de Keelz. te UTR. 521. *oedemateuse* over het geheele lichaam, 523. van hoofd, handen, aangezicht en keel te BERK. 584. buitengewoone in het 1ste termyn, als boven en gansche lichaam, 586. — te vroeg aan de Lucht bloot gesteld te HAARL. 670. der oxel en lies-klieren zeer zelden, 699.

Zwelling van den buik te HELLEV. 263*. (eenige) en ontsteeking in allen aan het Roodv. in de keel te HAARL. 666. wanneer in het 2de soort afnam, 667.

Zwellingen (waterachtige) van de oppervlakten des lichaams, 77, 99. onmaatige, van den hals en het hoofd te UTR. 521. algemeene zuchtige des geheelen lichaams in de *Febr. scarlatina* te HARL. en FRANEK. en waar door genezen, 935. (wie met pynelyke) der knien en enkelen,

kelen . 964. pynelyke, in den duim , of voorsten vinger, of teenen , byzonder van den grooten teen , *ib.* der knien , duim en voorsten vinger , hoe geneezen , 1005.

ZWIGT (de Heer J. VAN) Bericht van de Ziekten van BERK. 580 Zedigheid , 599. gelukkige practyk , 603.

ZWOLLE (Doorgaande Ziekten te) 439.

Zyde-wee , meer dan eene waare in *Apr.* 1778. te HELLEV. 245*. ook in die Ziekten van *Mei* en *Juny*, 249*. onder de Koortfen in *Nov.* en *Dec.* te AMST. 776. door *Aphthæ* gescheiden te FRANKE. 860. zie *Pleuritis*.

ZYST, geweldige Kinderziekte aldaar , 517.

VERBETERINGEN.

Bladz.	I	a	reg.	6	van onder	504.	lees	503.
—	2	b	—	II	—	528.	—	328.
—	2	b	—	16	—	705.	—	703.
—	3	a	—	10	van boven	744.	—	774.
—	3	a	—	13	—	HAARL.	—	HARL.
—	3	a	—	28	—	derde	—	derden
—	4	b	—	7	—	609	—	607.
—	9	b	—	14	van onder	902.	—	901.
—	II	a	—	I	van boven	231.	—	238.
—	II	b	—	4	van onder	616.	—	617.
—	13	a	—	9	—	880.	—	850.

